

ประชุมพงศาวดาร
เล่ม 33

โกษาปานไปฝรั่งเศส ภาค 3-4

พงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน ๖๑

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๓

(ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๙–๖๑)

โกศาปานไปฝรั่งเศส ภาค ๓–๔

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๒,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๒

องค์การค้าของคุรุสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จัดพิมพ์จำหน่าย

คำนำของบรรณาธิการชุด

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์ สำหรับค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ และ โบราณคดี ของ ไทย แล้ว หนังสือชุดประชุมพงศาวดารเป็น หนังสือ ที่ให้ ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่าๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของ ผู้มีความรู้ ในวิชา ดังกล่าวไว้ โดยละเอียด หนังสือชุดที่เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่าภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และในขณะนี้ก็ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมากมักจะเป็นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗ มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้เป็นหนังสือดี และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน ทำให้กระจัดกระจาย หาอ่านได้

ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวม...
ชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ในท้องตลาดจึงสูง
ขึ้นจนทุกวันนี้ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท คณะกรรม-
การจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะ
รวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควร สำหรับให้
นักศึกษาผู้สนใจในวิชาการได้หาซื้ออ่านได้สะดวก
จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

เหตุที่จะมีหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร เนื่อง
มาจากสมเด็จพระพันวสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งทรง
เป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตุจฉา มี
รับสั่งให้กรรมการหอสมุดวชิรญาณ รวบรวมหนังสือ
ขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระกุศลในงานศพ หม่อมเจ้า
ดนัยวรนุช ท.จ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มีพระประสงค์
จะให้เป็นกุศลสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการ
หอสมุดเห็นพร้อมกันว่า ในสมัยนั้นมีผู้เอาใจใส่ใน
การศึกษาโบราณคดี มีพงศาวดารเป็นต้น ตาม
พระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ความลำบากของผู้ศึกษามีอยู่ ด้วยจะหาหนังสือตรวจสอบได้ยากเพราะหนังสือพงศาวดารและตำนานเก่าโดยมากยังมิได้พิมพ์ขึ้นบ้าง พิมพ์แล้วแต่จำหน่ายหมดไปเสียแล้วบ้าง บางทีที่พอจะหาได้ก็เป็นฉบับที่วิปลาสคลาดเคลื่อน ไม่สมควรที่จะใช้ในการตรวจสอบศึกษาไปเสียบ้าง ความต้องการหนังสือพงศาวดาร และตำนานเก่าที่เป็นฉบับดีจึงมีแก่ผู้ศึกษาอยู่ทั่วไป ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงได้จัดให้พิมพ์หนังสือชุดประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังกล่าวแล้ว และได้พิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อมาเป็นลำดับ

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ทรงรวบรวมเรื่องส่วนมากของหนังสือชุดนี้ ได้ทรงกล่าวไว้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของหนังสือประชุมพงศาวดาร ซึ่งในขณะนั้นพิมพ์อยู่แล้วเพียง ๔ เล่มว่า "ในเวลาที่แต่งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดีข้าพเจ้า

ต้องหยิบหนังสือประชุมพงศาวดารมาอาศัยสอบสวนอยู่เสมอไม่ใคร่ขาด จนรู้สึกว่าหนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสียจริงๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบตรวจตราได้ง่าย ๆ การแต่งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย" ขณะนี้หนังสือ ประชุม พงศาวดาร ชุดนี้ มีอยู่ มากมาย หลายเล่ม ประโยชน์ที่ผู้ศึกษาได้รับก็มีมากขึ้น แต่ดังกล่าวมาแล้วว่า ยังมิได้มีผู้ใดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นชุด และหาอ่านได้ยาก คุรุสภาจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

ในการพิมพ์คราวนี้ ได้พิมพ์ตามขนาดหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา ซึ่งมีความหนาประมาณเล่มละ ๒๐-๒๕ ยก แต่ประชุมพงศาวดารเดิม มีขนาดไม่เท่ากัน หนาบ้างบางบ้าง ฉะนั้นประชุมพงศาวดารของคุรุสภาเล่มหนึ่งๆอาจจุประชุมพงศาวดารเล่มเดิมไว้ได้หลายภาค หรือภาคหนึ่ง ๆ ฉบับเดิมอาจแยกออกเป็นสองหรือสามเล่มตามขนาดของคุรุสภาก็ได้ อย่างไรก็ตาม เพื่อความสะดวกในการ

ค้นคว้า ประชุมพงศาวดารของคุรุสภาแต่ละเล่มจะบอกไว้ด้วยว่า เป็นประชุมพงศาวดารฉบับเดิมภาคที่เท่าไร เช่น

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑

(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ตอนต้น)

เป็นต้นดังนี้

สารบาญ

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๙

เรื่อง โกศาปานไปฝรั่งเศส ภาค ๓

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๐

เรื่อง โกศาปานไปฝรั่งเศส ภาค ๔

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน

หน้า

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๙

เรื่อง โกศาปานไปฝรั่งเศส

ภาค ๓

(บทที่ ๖๕—๗๘)

โกศาปานไปฝรั่งเศส (ต่อ)

บทที่ ๖๕

เหตุการณ์ในเมืองปารีส
ระหว่างที่ราชทูตไปเที่ยวเหนือ

คณะราชทูตานุทูตที่มาจากเมืองไทยนั้น นอกจากราชทูต ๓ ท่านแล้วยังมีขุนนางไทยมาเป็นเพื่อนอีก ๖ นาย และใน ๖ นายนี้เมื่อตอนไปเที่ยวเหนือนั้น ท่านอัครราชทูตได้พาไปด้วยเพียง ๔ คน อีก ๒ คนนั้นให้รอพักอยู่ที่กรุงปารีส สำหรับจัดข้าวของต่าง ๆ ที่ราชทูตหมายใจจะซื้อหรือสั่งให้ห้างทำสำหรับนำไปเมืองไทยคราวเมื่อจะกลับ อันว่าขุนนางสองคนที่ยับยั้งอยู่ในปารีส เมื่อท่านราชทูตเดินทางไปเที่ยวข้างเหนือนั้น เจ้าพนักงานได้มอบให้มงเซียร์เดอเวเนโรนี ล่ามหลวงสำหรับภาษา

อิตาลีเป็นคนนำพาไปดูตามห้างต่าง ๆ เพื่อแนะนำช่างที่จะสร้างของนั้น ว่าจะควรพลิกแพลงแก้ไขประการใด สิ่งของเหล่านั้น จึงจะ ถูกพระทัย พระบาทสมเด็จ พระนารายณ์ นอก จาก ท่านได้ไปดู ตาม ห้างร้าน สำหรับ สั่งซื้อของ ดังนี้แล้ว มงเซียร์เดอเวเนโรนี ยังได้พาไปดูอะไรต่ออะไรที่เป็นของน่าดูอีกหลายแห่ง

เช่นครั้งหนึ่งได้พาท่านไปดูโรงเรียนเณรของมิซซังต่างประเทศ สำหรับฝึกหัดเด็กใจศรัทธาซึ่งจะบวชเป็นพระสงฆ์สำหรับไปเทศนาสั่งสอนพระศาสนาในต่างประเทศมีที่เมืองไทยเป็นต้น ข้อที่จับใจพวกขุนนางไทยเมื่อไปดูเสมีณาเรียว นั้น คือสัทธารมณ์ ซึ่งระเหย อยู่ทั่วไปใน สำนักนั้น ถึงเวลากินข้าวท่านบาทหลวงเดอปรีซาเซียร์ซึ่งเป็นประมุขแห่งสำนักนั้น ก็ได้เชื้อเชิญท่านขุนนางไทยสองคนนั้นให้ร่วมโต๊ะกันกับอาจารย์และนักเรียนเณรเหล่านั้นด้วยท่านก็รับ เวลากำลังรับประทานอาหารนั้นท่านได้ยินเณรองค์หนึ่งประจำอยู่ที่ธรรมาสน์ในห้องกินข้าว ได้อ่านวินัยสามเณระสิกขา ก็ยิ่งเป็นที่เตือนความเลื่อมใสศรัทธาของขุนนางสองคนนั้นเป็นอันมาก

ในวันเดียวกันเมื่อกินข้าวเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานยังได้พาขุนนางสองคนนั้นไปยังห้างทำพรม ชื่อซาวอนเนอรี สำหรับจะได้ตรวจดูว่า พรมต่าง ๆ ที่สั่งให้ทำสำหรับถวายสมเด็จพระนารายณ์นั้น แล้วตามความตกลงเดิมหรือไม่ ถัดจากโรงทำพรมนี้ยังได้ไปดูสวนสัตว์ สวนต้นไม้ต่างประเทศ ที่ท่านเสนาบดีเดอลูววาได้ พึ่งริ ทำขึ้นเมื่อไม่สู้กี่ปีนัก ในสวนนั้นขุนนางไทยสองคนได้พบเห็นพรรณไม้เมืองไทยหลายชนิด แต่สิ่งที่เขาได้พิเคราะห์ดูด้วยความเจาะจงใจมากกว่าสิ่งอื่นทั้งหมด คือกระดูกสัตว์ต่าง ๆ มีกระดูกช้างสารที่เคยอยู่ในสวนแวร์ซายส์เมื่อก่อนล้ม เป็นต้น

นอกนั้นยังได้ไปดูวัดแซงต์วิกเตอร์ ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นต้น เพราะห้องสมุดและห้องพิพิธภัณฑ์อันเกี่ยวด้วยเรื่องวัตถุศักดิ์สิทธิ์ครั้งโบราณ กับได้ไปชมดูศาลสถิตยุติธรรมด้วย ที่นั้นท่านได้ยินพวกทนายความ ๓ นายแถลงการณ์ในเรื่องคดี ซึ่งมงเซียร์เดอเวเนโรนีได้อธิบายใจความเบื้องต้นให้ท่านทราบ ท่านแสดงความแปลกใจไม่น้อยในวิธีดำเนินการ สำหรับชำระความในเมืองฝรั่งเศส

ว่า-- "ช่างผิดกันกับที่เป็นไปในเมืองไทยยิ่งนัก ที่นี่ฝ่ายโจทก์และจำเลยต่างมีทนายสำหรับชี้แจงความเป็นไปของคดีแทนตน แต่ในเมืองไทยนั้นหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ใครไม่พอใจใครเมื่อไร ผู้ไม่พอใจนั้นร้องฟ้องว่าความตามรูปคดีเอาเอง ส่วนจำเลยก็โต้เถียงไปตามความเห็นชอบของตนเหมือนกัน ไม่มีทนายรับว่าความต่างโจทก์และจำเลยเหมือนที่นี้" (ที่ตรงนี้ขอท่านผู้อ่านอย่าได้ลืมว่าเป็นเรื่องที่ได้เกิดมีขึ้นครั้งรัชสมัยพระนารายณ์ ศาลไทยเวลานี้คงดูไม่แปลกกว่าศาลฝรั่งเศสเท่าไรนัก เพราะต่างถือธรรมเนียมคล้าย ๆ กันเสียแล้ว ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕)

เมื่อออกจากศาลแล้ว ขุนนางสองคนนั้นได้ไปดูโรงเรียนหลวงสำหรับบุตรตระกูลชั้นสูง เรียกว่าโรงเรียนหลุยส์เลอครัง คือโรงเรียนหลุยส์มหาวิทยาลัย ที่โรงเรียนนี้ท่านมาแปลกใจที่เห็นมีเด็กมากมายนัก และก็ล้วนเป็นบุตรตระกูลเจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่ ทั้งท่านชอบใจกิริยาพาทีความเคารพที่เด็กเหล่านั้น ไม่ว่าเจ้านายชั้นสูงสุด จนตลอดบุตรขุนนางได้แสดงต่อตัวท่านเอง

บทที่ ๖๖

ราชทูตไปในงานของมงเซียร์ คือสมเด็จพระอนุชาธิราช

ภายหลังที่ท่านราชทูตไปเที่ยวมณฑลฝ่ายเหนือกลับมาสองวัน ที่วังแซงต์คลูด์ สมเด็จพระอนุชาธิราชมีงานเลี้ยงเป็นการใหญ่ ผู้ที่มาประชุมในงานนี้ล้วนแต่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูง มีสมเด็จพระยุพราชและพระชายาเป็นต้น ถ้าจะให้รำพันถึงการตกแต่งสถานที่และการตกแต่งกายแห่งท่านผู้ที่เสด็จและไปในงานนี้แล้วก็เป็นอันเหลือวิสัย จำเป็นต้องกล่าวลัดๆเพียงว่า บรรดาสรรพสิ่งซึ่งเป็นเครื่องเจริญตาเจริญใจซึ่งมนุษย์อาจหามาได้ ก็มีอยู่ในงานนี้พร้อมบริบูรณ์ไม่ได้ขาดสักสิ่งเดียว วังแซงต์คลูด์ในคืนวันนั้นดูเป็นวิมานชั้นฟ้ามากกว่าสถานที่ประชุมแห่งมนุษย์ และไม่ว่าขุนนางข้าราชการหรือเจ้านายซึ่งมาแต่สารทิศใดต่างพากันออกปากชมเป็นเสียงเดียวกันว่า-- "ใน ๔ ทิศซึ่งเคยไปเที่ยวมาแล้วไม่เคยแลเห็นของเพลินตาพิเศษถึงเพียงนี้เลย"

งานประชุมได้เริ่มแต่เวลาบ่าย ๓ นาฬิกา สมเด็จพระยุพราชกับพระชายา ทั้งสมเด็จพระอนุชาและพระชายาได้เสด็จออกทรงต้อนรับแขก และพาไปข้างในด้วยพระองค์เอง ชั้นแรกทรงพาไปดูเครื่องแต่งพระที่นั่งวังแซงต์คลูด์-มีพรม เครื่องแก้วและรูปภาพรูปเขียนของท่านอาจารย์มี-ญาร์ตเป็นต้น ครั้นไปถึงห้องพระโรงพิมานทิวานะเทพีซึ่งอยู่ที่ด้านสุดท้ายแห่งพระที่นั่งวังแซงต์คลูด์ ต่างก็ได้อยู่ฟังเครื่องดนตรีสักราวชั่วโมงหนึ่ง เวลานั้นเจ้าพนักงานมหาดเล็กเด็กชาก็ช่วยกันเลี้ยงเครื่องว่างแก่ผู้ที่มาประชุม การเลี้ยงนี้เป็นที่แปลกอยู่อย่างหนึ่งคือเวลานั้นเป็นเวลาย่างเข้าหน้าหนาว ผลไม้หมดฤดูไปเสียตั้งเดือนกว่าแล้ว (ในเมืองฝรั่งถ้าถึงฤดูหนาวแล้วผลไม้สดเป็นไม่มีทุกชนิดผิดกับเมืองไทย ซึ่งมีผลไม้สดกินกันตลอดปี เพราะมีผลัดเปลี่ยนชนิดกันเป็นฤดู ๆ) แต่กระนั้นในการเลี้ยงเครื่องว่างครั้งนี้ยังบริบูรณ์ไปด้วยผลาผลไม้สดอย่างอุดมทุกชนิด คล้ายกับเป็นหน้าผลไม้ฉะนั้น ทั้งนี้เพราะใช้วิธีเก็บรักษาไว้อย่างดี

เมื่อเสร็จการเลี้ยงคือราวบ่าย ๔ นาฬิกาซึ่งเป็นเวลาจวนค่ำแลไม่เห็นอะไรถนัดเสียแล้ว (ขอให้ผู้อ่านจำไว้ว่าที่

เมืองฝรั่งหน้าหนาวเป็นเวลาวันสั้นกว่าคืน ผิดกันกับที่เป็นอยู่ในเมืองไทยเวลาบ่าย ๔ โมงนั้น ที่เมืองฝรั่งเป็นเวลาพลบค่ำอยู่แล้ว) เจ้าพนักงานกรมชวาลาก็ได้ตั้งต้นจุดเทียนระย้าซึ่งมีแขวนทั่วไป ทันใดนั้นภายในพระที่นั่งวังแซงต์-คลูด์ดูราวกับเป็นวิมานชั้นฟ้าจริง ๆ พอหมดการดนตรีข้างนี้แล้วที่ประชุมได้พากันไปถึงห้องอีกห้องหนึ่งซึ่งได้จัดไว้เป็นห้องเต้นรำ ท่านเจ้าชายและท่านเจ้าหญิง ที่เป็นเจ้า-ภาพหรือเจ้าของบ้าน คือสมเด็จพระยุพราชและพระชายากับสมเด็จพระอนุชาและพระชายาก็ได้ทรงเปิดการเต้นรำเป็นปฐมฤกษ์ก่อน แล้วพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราช-การชายหญิงอื่น ๆ ก็ได้เต้นรำไปตามพระองค์ต่อไป

เวลาเต้นรำนี้ท่านราชทูตไทยก็นั่งอยู่ที่ข้างเบื้องขวาของสมเด็จพระยุพราช และพระองค์ทรงไต่ถามและชวนให้สนทนาปราศรัยมิได้ขาด ส่วนราชทูตเล่าเคร่งครัดอยู่แต่ในธรรมเนียมบ้านเมืองไทย ไม่ว่าจะทูลตอบสนองคราวใด หรือไม่ว่าเวลาทรงไต่ถามเมื่อใด ราชทูตก็พนมมือยกขึ้นเหนือศีรษะ (ตามธรรมเนียมขุนนางไทยโบราณเวลาเข้าเฝ้า) มิได้ขาด สมเด็จพระยุพราชทรงเห็นกิริยาเช่นนั้น

ให้ทรงรู้สึกตะขิดตะขวงหรือรำคาญพระทัย หรือสงสารราชทูตประการใดประการหนึ่งในอากัปกิริยาที่ยกมือไหว้นั้น จึงทรงรับสั่งกับราชทูตสยามว่า "เจ้าคุณราชทูตจงอย่าเกรงใจ เวลานี้เป็นเวลาเพลิดเพลินสนุกสนานกันไม่จำเป็นจะถือแบบเฝ้าอย่างเคร่งครัดนักดอก เจ้าคุณลดมือลงให้เป็นที่สะดวกสบายเสียบ้างเถิดเจ้าคุณ ไม่เป็นที่หมิ่นประมาทหามิได้" เมื่อได้ฟังรับสั่งดังนั้น ท่านอัครราชทูตกลับกราบไหว้ทูลตอบว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเมตตายิ่งแท้จริงการที่ข้าพระพุทธเจ้าแสดงความเคารพต่อพระบารมีของพระองค์เท่านี้ ยังหาเพียงพอไม่ เวลาจะเฝ้าพระบารมีควรจะแต่งเครื่องเต็มยศมีสวมลอมพอกเป็นต้น และคืนวันนี้ข้าพระพุทธเจ้าหาได้สวมตามธรรมเนียมไม่ ก็เป็นการลดหย่อนมากอยู่แล้ว แต่เดชะบุญหมวกที่สวมใส่อยู่ในเวลานี้เป็นหมวกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงพระราชทานด้วยพระองค์เอง ฉะนี้จึงมิใช่การลดหย่อนเกินควรแก่ตำแหน่งราชทูตกำลังเฝ้าพระบารมี แต่หากจะมิใช่เช่นนั้นจะดูกระไรอยู่ นี่ก็เป็นการลดหย่อนผ่อนให้คล่องแคล่ว

มากพอแก่การอยู่แล้ว ขอทรงทราบฝ่าพระบาท ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดเกล้า ฯ"

การเต้นรำดำเนินไปเป็นปกติสักราว ๒ ชั่วนาฬิกาแล้ว มหาดเล็กเด็กชาก็ได้มาเลี้ยงผู้ที่มาในการประชุมอีกครั้งหนึ่ง และการเลี้ยงครั้งนี้เรียนเอาแบบอย่างจีน คือมีโต๊ะเล็ก ๆ ชามเล็ก ๆ คล้าย ๆ กับที่ทำกันในการเลี้ยงของจีน (ทั้งนี้เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ราชทูตสยาม เพราะตามความเข้าใจของชนตะวันตก เมืองจีนกับเมืองไทยเป็นเมืองพี่เมืองน้อง ถือขนบธรรมเนียมคล้ายคลึงกัน) ครั้นการเลี้ยงนี้เสร็จแล้ว การเต้นรำก็เริ่มใหม่อีกคราวหนึ่ง แต่เวลานี้พวกที่ไม่ค่อยชอบการเต้นรำก็ได้ยักวิธีเล่นอย่างอื่นในห้องใกล้เคียง สมเด็จพระยุพราชได้ทรงไพ่ตามแบบอิตาเลียนที่เขาเรียก "เรเวร์ซี" ขณะเมื่อที่กำลังเต้นบ้าง เล่นไพ่และอื่น ๆ บ้างดังนี้ ส่วนเจ้าพนักงานมหาดเล็กเด็กชาก็นำเครื่องดื่มทุกอย่างทุกชนิดมาถวายและแจกให้ดื่มทั่ว ๆ ไปทุกห้อง สุดแต่ท่านผู้ใดจะต้องการน้ำองุ่น กาแฟ ช๊อคโกแล๊ตหรือน้ำชาและเครื่องดื่มชนิดไรไม่ว่าเลือกได้ตามชอบใจ ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้ท่านที่ไม่พอใจในการเต้นรำและ

เล่นไพ่หรืออื่น ๆ นั้นได้มีเครื่องเบิกบานอารมณ์ ให้เป็นที่บันเทิงใจทั่ว ๆ กัน

การเต้นรำเลิกเวลาทุ่มครึ่งแล้วจึงได้พากันไปดูละครคืนนั้นได้เล่นเรื่อง "บะยาไทร" ของราซีน (จินตกวีเอกในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) ใจความของเรื่องที่เล่นในคืนวันนั้นเป็นดังนี้ คือเจ้าบะยาไทรพระเอกในเรื่องนี้เป็นพระอนุชาของเจ้าอมุรัตสุลต่านแห่งเมืองหรุ่มในตุรกี ครั้งคริสต์ศักราช ๑๖๓๕ (คือราว ๕๐ ปีก่อนเวลาที่เล่นเรื่องนั้น) เจ้าอมุรัตยกทัพไปอยู่ตามเขตแดนเมืองบะบีลอน และในเวลาที่ไปขัดตาทัพนั้น ทรงระแวงสงสัยเจ้าบะยาไทรอนุชาของพระองค์ ว่านานไปข้างหน้าอาจชิงราชสมบัติ เพราะบะยาไทรเป็นที่นิยมนับถือชาวเมืองมาก ทั้งทรงพระปรีชาเฉลียวฉลาดยิ่งกว่าพระองค์มากด้วย พระเจ้าอมุรัตจึงไม่ทรงไว้พระทัยรับสั่งให้คนสนิทกลับแต่ฐานทัพมาปลงพระชนม์เจ้าบะยาไทร พระอนุชาเสียที่ในเมืองหรุ่ม ฝ่ายที่ในเมืองหรุ่มเล่า ส่วนพระนางโรซานามเหสีของพระเจ้าอมุรัตทรงพอพระทัยผูกใฝ่ในเจ้าบะยาไทรยิ่งกว่าพระราชสามี และทรงใคร่ให้อภิเษกเจ้าบะยาไทร

ขึ้นเป็นสุลต่านแทนเจ้าอมุรัตผู้สวามี จึงทรงแต่งกลให้เจ้าบะยาไทรหลงรักพระองค์ด้วยกลอุบายต่าง ๆ นานา แต่เจ้าบะยาไทรนั้นแม้จะทราบว่าพระมเหสีรักใคร่จะยกตนขึ้นเป็นสุลต่าน และทั้งทราบว่าพระเชษฐาจะให้ปลงพระชนม์พระองค์เสียก็ดี ก็ยังไม่ยินยอมเพราะพระองค์จะรักษาสัตย์ต่อนางอาตาลิดาคู่รักของพระองค์ ซึ่งพระองค์ได้ทรงมั่นปฏิญาณตนว่าจะกระทำการเศกสมรสด้วยกัน มเหสีทรงทราบว่าเจ้าบะยาไทรไม่ปลงพระทัยตามก็รับสั่งให้ฆ่าเสียเจ้าบะยาไทรทรงยินยอมรับความตายเพื่อรักษาสัตย์ นี่เป็นท้องเรื่องที่ได้เล่นกันในคืนวันนั้น และเค้าเงื่อนของเรื่องนี้ท่านราชทูตไทยจับได้แม่นยำไม่มีพลาดหรือสนเท่ห์อย่างใดถ้าถึงตอนที่สำคัญน่าจับใจจนขนลุกเมื่อไรซึ่งมีมากในเรื่องนี้ ท่านราชทูตไหวไปตามทุก ๆ แห่ง ใครเล่นสนิทหรือไม่สนิทประการใด ท่านตัดสินลงความเห็นถูกต้องไม่มีผิดเลย การดูละครรู้จักชมเชยและติเตียนตรงควรชมและควรตินี้ซิ เป็นเหตุให้ราชทูตเองได้รับความชมเชยของที่ประชุมเป็นอันมาก

พอเล่นละครเสร็จแล้วในราว ๕ ทุ่มครึ่งจึงได้มีการเลี้ยงอาหารที่พระตำหนักของมาดามคือ พระชายาของมงเซียร์สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า เจ้านายและพระบรมวงศานุวงศ์ทรงเสวยด้วยกันมี ๔ โต๊ะ ๆ ละ ๒๕ ที่ และส่วนข้าราชการกับราชทูตสยามและผู้ที่ทรงเชิญก็รับอาหารในห้องใกล้เคียงกัน นับว่าเป็นการใหญ่โตที่สุดซึ่งสามารถจัดการได้ เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้วสมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองพระองค์กับพระชายาก็เสด็จกลับที่วังแวร์ซายส์ ซึ่งเวลานั้นติดโคมเทียนทั่วทุกซุ้มประตูหน้าต่างพร้อมเป็นที่งามน่ายินดีตาเวลากลางคืนยิ่งนัก พอราชทูตได้ดูการติดไฟที่วังแวร์ซายส์ด้วยแล้ว เจ้าพนักงานก็พากลับที่สำนักของตนในพระมหานครเป็นเวลาเที่ยงคืน ราชทูตแสดงความชื่นชมยินดีในการต้อนรับและการจัดงานนี้เป็นที่สุด

บทที่ ๖๗

ราชทูตไปเที่ยวดูของต่าง ๆ ในกรุงปารีสต่อไป

รุ่งขึ้นจากวันที่ได้ไปดูงานที่วังแซงต์คลูด์นั้น ท่านเดอฟูร์ซีนายกแห่งสภาพาณิชย์ได้ส่งแผนที่ กรุงปารีสของนายบลงเด็ล ซึ่งเป็นแผนที่ใหม่ที่สุดของพระนครไปให้แก่ท่านราชทูตที่ยังที่อยู่ของท่าน เพราะท่านได้ยินมานานแล้วว่าท่านราชทูตอยากได้มาก แผนที่พระนคร นี้ท่านเดอ-ฟูร์ ซี ได้ ให้ พิมพ์ ด้วย แพร ต่วน ต่าง กระดาษ แล้วซ้ำ ยัง มีโหมดตาดรองอีกชั้นหนึ่ง และใช้ผ้ากำมะหยี่สีหญ้าสำหรับปิดชั้นบน ไม้สำหรับแขวนหรือสำหรับถือด้านข้างเหนือกับไม้สำหรับม้วนแผนที่อีกอันหนึ่งนั้น ล้วนแกะสลักอย่างประณีตและปิดทองแซมดอกซ่อนกลิ่นเงิน (ซึ่งเป็นดอกไม้พระราชวงศ์บูร์บง) อย่างงดงามที่สุด

เมื่อท่านราชทูตได้รับแผนที่แห่งกรุงปารีสซึ่งเป็นสิ่งที่ท่านอยากได้ยิ่งกว่าของกำนัลและบรรณาการใด ๆ แล้ว

ท่านก็ได้คลี่ออกมาดู พลางชี้นี่ชี้โน่นตามแห่งหนตำบลต่าง ๆ ซึ่งเคยไปดูมาแล้วต่อหน้าผู้ที่นำมาให้นั้น ส่วนตำแหน่งที่สำคัญซึ่งท่านยังไม่คุ้นเคยตามที่ปรากฏในแผนที่นั้น ท่านก็ซักถามว่าเป็นตำบลย่านไหน จนกระทั่งในไม่ช้าเท่าไรท่านก็รู้จักคุ้นเคยกับสถานที่ต่าง ๆ ในพระนครยิ่งเสียกว่าชาวพระนครเอง ซึ่งมีโอกาสได้เห็นได้ไปตั้งแต่เกิดมานับครั้งไม่ถ้วนเป็นอันมาก

พอดูจนเข้าใจดีแล้วท่านอัครราชทูตแสดงความขอบใจไปยังท่านผู้ส่งแผนที่มาให้นั้นว่า "ที่ท่านเดอฟูร์ซีได้มีความเอื้อเฟื้อส่งแผนที่กรุงปารีสมาให้นี้เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง ขอเชิญท่านจงได้โปรดเรียนท่านเดอฟูร์ซีว่า ถึงแม้ท่านจะได้ส่งของกำนัลชนิดอื่นอันมีราคาค่าควรเมือง หรือถุงเงินถุงทองขุมทรัพย์ชนิดใดมาให้ ก็จะไม่เป็นที่พอใจเท่ากับแผนที่อันงดงามแผ่นนี้เลย แผนที่นี้เป็นเครื่องบรรณาการซึ่งจะมีประโยชน์แก่ตนและพระบาทสมเด็จพระเจ้า-แผ่นดินกรุงสยามสิ้นกาลนาน ตลอดชีพและยิ่งกว่านั้นไปอีกถึงชั่วอายุหลานเหลนก็ยังจะกระทำคุณแก่ชาวสยามต่อไป ฉะนี้ จึงเป็นของประเสริฐยิ่งกว่าเครื่องบรรณาการ

ใด ๆ และเพราะเหตุที่เป็นของประเสริฐถึงเพียงนี้แผนที่นี้จะเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งข้าพเจ้าจะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม เพราะทราบว่าเป็นของต้องพระราชประสงค์ ขอท่านจงได้แสดงความขอบใจต่อท่านเดอฟูร์ซีนั้น ทั้งในนามของข้าพเจ้าและทั้งในนามของพระเจ้าแผ่น-ดินสยามด้วยเทอญ" ว่าแล้วท่านก็ให้ขุนนางตำแหน่งรองรางวัลท่านผู้เอาแผนที่มาให้นั้นด้วยเงินทองพอสมควร ดุจเดียวกับที่ท่านเคยทำมาแต่ก่อนในเวลาท่าน ได้รับ ข้าวของใด ๆ (ตามธรรมเนียมบ้านเมืองสยามซึ่งถือว่าต้องให้อะไรสักสิ่งเป็นการตอบแทนกันอยู่เสมอ)

นอกจากแผนที่พระนครนี้ท่านเดอฟูร์ซียังได้ส่งหนังสือรายการว่าด้วยความเป็นอยู่แห่งพระนครด้วยอีกเล่มหนึ่ง เพราะท่านได้ทราบว่าท่านราชทูตอยากได้มาก เพื่อรู้เข้าใจถึงการปกครองภายในพระนครว่าดำเนินไปประการใด

ตั้งแต่วันที่ราชทูตไทยได้กลับมาจากการเที่ยวตามมณฑลเหนือแล้วนั้น ขุนนางในพระนครต่างอยากเชิญท่านไปเลี้ยงและไปดูของต่าง ๆ ไม่มีเว้นแต่ละวัน สิ่งที่ท่าน

ราชทูตได้ไปดูและซึ่งควรนำมากล่าวในที่นี้มีอยู่เป็นต้นก็คือ ละครโอเปราและละครพูดธรรมดา ละครพูดที่ได้ไปดูนั้น ชื่อลาวาร์ หรือ "เจ้าตระหนี่ถี่เหนียว" ของอาจารย์มอเลียร เป็นที่พอใจของราชทูตมาก พอเปิดฉากเจ้าตระหนี่ก็ออกมากับถุงเงิน เมื่อท่านราชทูตได้เห็นก็พยากรณ์ไว้ล่วงหน้าว่า "อ้ายขี้เหนียวนี้ชะรอยจะถูกใครแย่งเอาถุงเงินไปกินเสียก่อนที่จะหมดเรื่องละกระมัง" และที่จริงก็เป็นดังนั้นด้วย ฉะนั้นจึงทำให้ผู้ที่ได้ฟังท่านออกความเห็นล่วงหน้าในเรื่องที่ท่านยังไม่ได้เคยดูรู้เห็นอด ไม่ได้ต้องเชยชมสติปัญญาเฉลียวฉลาดของท่าน ราชทูตว่าแหลม หลักเป็นปราชญ์แท้ทีเดียว

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านได้ไปดูละครโอเปราชื่ออาร์มิดาของอาจารย์คีโนลต์ (ซึ่งเป็นเรื่องมีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น) เงื่อนแห่งเรื่องคือนางอาร์มิดาพระราชนัดดาแห่งเจ้าฮีเดราต์ในเมืองดามาส เกิดรักใคร่กับนักรบเชลยของพระบิดาชื่อเรอโนลต์และนางนั้นได้ใช้เล่ห์กะเท่ห์ต่าง ๆ ทั้งเวทมนตร์คาถาสารพัดสำหรับให้นักรบเรอโนลต์รักตน เรอโนลต์ก็หาได้แพ้แก่ฤทธิ์แห่งเสน่ห์เล่ห์กลของนางนั้นไม่ ทีหลัง

นางเคืองจะใคร่ฆ่าให้หายแค้นที่เขาไม่รักตน แต่ก็กระทำไม่ลงเพราะอำนาจความงามของเรอโนลด์ประกอบกับความรักของนางอาร์มิดาเป็นเครื่องห้าม ลงปลายเพื่อนของนักรบคนนั้นมาเผาบ้านเรือนและเวียงวังเมืองดามาส กู้เรอโนลด์ออกจากเป็นเชลยไว้ได้

เมื่อท่านราชทูตได้ดูละครบทนี้แล้ว ท่านลงความเห็นว่า "นางงามคนนี้ไม่ใช่คนฝรั่งเศสไม่ใช่หรือ หาไม่คงไม่ต้องเที่ยวหากลอุบายต่าง ๆ สำหรับให้ชายรักดังนี้ เพราะธรรมดาสตรีชาวฝรั่งเศสแล้วข้าพเจ้าได้สังเกต ไม่ต้องแต่งกลอุบายอะไรมากมาย เพียงบุรุษแลเห็นดวงพักตร์และกิริยามรรยาทอันสุภาพเท่านั้นเป็นต้องรักทันที" พอถึงตอนปลายแห่งเรื่องนี้เป็นเวลาเกิดไฟไหม้วังที่นางอาร์มิดาอยู่นั้น ท่านราชทูตได้กล่าวว่า "พวกเรากลับเถอะจะอยู่ดูอีกทำไม ไฟไหม้บ้านแล้วเราต้องไป เมื่อบ้านพังวังล้มแล้วขืนอยู่จะเป็นอันตรายแก่ตัว" แล้วท่านก็ออกไป

รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งท่านราชทูตกับขุนนางอันดับได้ไปเที่ยวที่บ้านมงเซียร์โชชง ซึ่งเป็นคนคิดเครื่องเล่นต่าง ๆ เพื่อจะได้ชมดูเครื่องเล่นใหม่ ๆ ซึ่งทำให้มหาชนชาว

พระนครทั้งไปตาม ๆ กันในสมัยนั้น เครื่องเล่นนี้ รูป-สันฐานคล้ายกับโต๊ะบิลเลียด แต่แทนที่โต๊ะนั้นจะมีผ้าสีเขียวปูตามธรรมดาโต๊ะบิลเลียดนั้นกลายเป็นรูปแผนที่ของโลกเขียนอยู่บนพื้นโต๊ะ มีทั้งภูเขาและทะเลประเทศต่างๆ ในโลกพิภพ วิธีเล่นนั้นคือเกณฑ์ให้คนเล่นเล่นเรือหรือขับรถย่อม ๆ ไปจากประเทศหนึ่งถึงประเทศหนึ่งหรือจากเมืองนี้ไปเมืองโน้น ใครจะไปทางไหนทางบกทางน้ำก็ได้ ใครจะอ้อมค้อมหรือลัดไปทางใดที่มีคนไปมาก็ได้ แต่ผลัดกันแล่นเรือหรือผลัดกันลากรถคนละที ตามเกณฑ์กำ-หนดซึ่งบัญญัติไว้ ใครเดินถูกบัญญัติและไปถึงเมืองที่มุ่งไว้ก่อนคนนั้นเป็นคนชนะ

พอราชทูตได้แลเห็นโต๊ะแผนที่โลกนั้นแล้วก็เข้าใจในวิธีเล่นทันที ไม่พักต้องอธิบายวิธีเล่นก็เป็นเอง และท่านยังท้ามงเซียร์โชชงว่า "นี่ จะอนุญาตให้ฉันลองเล่นเรือดูกับท่านไหม อยากจะใคร่รู้ว่าใครจะแล่นเรือไปถึงเมืองไทยก่อนใคร" มงเซียร์โชชงก็ยินดีรับขันสู้ว่า "ดีแล้วเจ้าคุณ เชิญลองจับเรือกัน"

เล่นกันไปเล่นมา บัดเดี๋ยวเดียวท่านราชทูตสยามแล่นเรือของท่านถึงอ่าวสยามก่อนมงเซียร์โชซงผู้เป็นเจ้าของเสียอีกเมื่อชนะแล้วท่านราชทูตได้อำลามงเซียร์โชซงว่า "ขอบใจท่านเป็นอันมาก ที่ได้สอนวิธีเล่นสนุก ๆ ให้ และเดชะโชคชัยคราวนี้ ขอลมฟ้าอากาศได้บันดาลให้เรือลำที่เราจะแล่นไปเมืองสยามได้ดำเนินสะดวก ดุจเดียวกับลำย่อม ๆ ที่ใช้แล่นชนะเมื่อกี้นี้ด้วยเทอญ" พอสนทนาและดูเครื่องเล่นอื่นอีกสักครู่ท่านราชทูตก็ออกไป

บทที่ ๖๘
ราชทูตไปเยี่ยมสำนักสามเณรมิซซังต่างประเทศ

ครั้นถึงวันที่ ๑๐ เดือนธันวาคม คณะราชทูตได้ไปเยี่ยมสำนักสามเณรมิซซังต่างประเทศที่ได้กำหนดไว้กับท่านบาทหลวงเดอลิยอน ผู้เป็นล่ามซึ่งมาด้วยกันแต่เมืองไทย และท่านบาทหลวงเดอบรีซาเซียร์อธิการแห่งสำนักสามเณรนั้น พอได้ข่าวว่าราชทูตมาถึงสำนักสามเณรแล้ว ท่านบาทหลวงอาเบเดอชวาซี ซึ่งเคยเป็นอุปทูตไปเมืองไทยแต่ก่อน ก็ได้ออกไปต้อนรับและพาไป

เลี้ยงน้ำชา ใช้ปั้นและถ้วยชุดเงินชุดทองที่เจ้าพระยาวิช-เยนทร์ได้ถวายท่านไว้แต่เมื่อครั้งยังอยู่ในกรุงสยาม และนอกนั้นในห้องเลี้ยง ยังได้เผาไม้แก่นจันทน์กลิ่นหอมฟุ้งตลบไปทั่วทั้งห้อง

เมื่อท่านราชทูตกินน้ำชา พลางคุยพลางกับบรรดาสังฆราชบาทหลวงแห่งสำนักนั้น และสำนักอื่นซึ่งได้นิมนต์มาในกิจมงคลนี้ พอสักครู่หนึ่งท่านอธิการเดอบร-ซาเซียร์ เห็นได้เวลากาลเหมาะก็ยืนขึ้นกล่าวอารัมภกถาต้อนรับราชทูต เป็นใจความดังนี้ "ท่านราชทูต เมื่ออาตมภาพมาระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูท่านสังฆราชบาทหลวงคริสตังและทรงต้อนรับราชทูตฝรั่งเศสด้วยเมตตาปรานีและเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งแล้ว อาตมภาพจะใคร่ต้อนรับเลี้ยงดูท่านทั้งหลายผู้เป็นเหมือนส่วนหนึ่งของพระองค์ให้ถึงขนาดดุจเดียวกัน พระเจ้ากรุงสยามนั้นทรงอุปถัมภ์ไม่เลือกหน้าว่าชนชาติใด เสมือนหนึ่งทวยนาครไทยทีเดียวฉะนี้ อาตมภาพจึงใคร่จะเชื้อเชิญชนต่างชาติต่างภาษายิ่งมากยิ่งดี ให้มาประชุมกันทำการต้อนรับท่านราชทูตคราว

นี้เป็นการตอบแทน แต่กลับนึกว่าไม่ควรจะต้องเดือดร้อน ในการเที่ยวหาคนต่างภาษามาสรรเสริญเจ้าคุณในภาษาของเขา เพราะเหตุว่าภายในสำนักนี้เองนอกจากใช้ภาษาฝรั่งเศสซึ่งเป็นภาษาประจำชาติแล้ว ยังใช้เจรจากันด้วยภาษาอื่น ๆ อีกหลายภาษาในคราวที่ต้องการใช้ ฉะนั้นอาตมภาพขอโอกาสนำพระสงฆ์ในสำนักนี้มาคำนับเจ้าคุณ ท่านองค์ใดชำนาญในภาษาใด ก็จะได้สรรเสริญเจ้าคุณในแผนภาษานั้นนักโบราณคดีจะสรรเสริญท่านในภาษาเฮเบรโอ ซึ่งเป็นภาษานักปราชญ์ (คล้ายสันสกฤตและบาลีสำหรับนักปราชญ์ไทย) นักนิพนธ์จะสรรเสริญเป็นภาษาเครก (โยนะกะพากย์) เพราะเป็นภาษาที่ไพเราะเสนาะโสต นักศาสนาจะสรรเสริญเป็นภาษาละติน ซึ่งเป็นภาษาพื้นพระศาสนามีภูมิหนักแน่นอยู่ในประโยคและศัพท์ แล้วจะสรรเสริญเจ้าคุณในภาษาสยามซึ่งเป็นภาษาที่ถูกหูถูกใจเจ้าคุณยิ่งกว่าภาษาใด ๆ ทั้งสิ้นในโลก ขอคำสรรเสริญต่าง ๆ เหล่านี้จงสมแก่คุณสมบัติซึ่งมีอยู่ในตัวเจ้าคุณผู้เป็นอาคันตุกะมาเยี่ยมสถานที่นี้แทนพระบาทสม-

เด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐด้วยเทอญ"

พอสิ้นอารัมภกถาของท่านอธิการนี้แล้ว มีพระสงฆ์องค์หนึ่งออกมาต้อนรับเจ้าคุณราชทูตในนามของพระสงฆ์สมณาจารย์ในสำนักนั้น กล่าวเป็นภาษาเฮเบรโอว่า

"ท่านราชทูต เหตุเดิมที่ได้ตั้งสำนักนี้ ก็เพื่อจะได้สั่งสอนศาสนาแก่ชนต่างชาติ บัดนี้ก็ได้แลเห็นผลสำเร็จสมประสงค์อยู่แล้ว โดยที่สงฆ์ซึ่งได้เรียนจากสำนักนี้ ไปผูกไมตรีจิตกับชนชาติของเจ้าคุณ ถึงกับพระเจ้าแผ่นดินรับสั่งใช้เจ้าคุณมาเยี่ยมเยือนแทนพระองค์และแทนชาติฉะนี้ นับว่าเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งได้มาถึงสำนักนี้แล้ว ฉะนี้จึงขอชวนกันโมทนาคุณแห่งพระผู้เป็นเจ้าที่ได้ทรงพระมหากรุณาเห็นปรากฏถึงเพียงนี้ และขอพระองค์จงเพิ่มพูนพระคุณอานิสงส์ให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์แก่เจ้าคุณด้วย ให้เจ้าคุณรู้สึกซึมทราบดีในพระองค์ผู้ทรงคุ้มครองเจ้าคุณทุกเมื่อเชื่อวันเทอญ"

ครั้นจบสุนทรพจน์ลงก็ได้มีล่ามกล่าวซ้ำเป็นพากย์สยามให้ท่านราชทูตฟังเข้าใจความได้ตลอด แล้วก็ได้มี

พระสงฆ์อีกองค์หนึ่งยืนขึ้นกล่าวเป็นภาษาเครกในนามของสามเณร ซึ่งเรียนอยู่ในสำนักนั้นว่า

"ท่านราชทูต แม้บรรดาท่านทั้งหลายที่มาคอยต้อนรับคำนับเจ้าคุณอยู่ในเวลานี้ จะรู้สึกดีใจในการมาเยี่ยมเยือนของเจ้าคุณสักเท่าไรก็ดี ก็ยังไม่เทียบเท่าความรู้สึกปีติยินดีแห่งคณะนักเรียนสามเณร เพราะได้เห็นแก่ตาแล้วว่า ชนชาวเมืองสยามซึ่งข้าพเจ้าทั้งหลายจะไปสั่งสอนต่อไปข้างหน้านั้นเป็นคนชนิดไร ดีเพียงไร น่ารักเพียงไร เป็นความสัตย์จริงข้าพเจ้าทั้งหลายจะพยายามจนสิ้นสุดกำลัง ที่จะฝึกฝนตนให้เป็นผู้มีความรู้และความศรัทธาแก่กล้า เพื่อให้ท่านผู้ใหญ่เลือกส่งไปยังเมืองของท่านซึ่งบริบูรณ์ด้วยคนดีและคุณสมบัติอื่นเป็นอเนกประการ ขาดอยู่สิ่งเดียวยังไม่นับถือพระผู้เป็นเจ้า เพราะยังไม่รู้จักคุณูปการะของพระองค์ แต่เป็นที่หวังว่าเมื่อได้มีผู้สั่งสอนแล้ว คงยินดีปฏิบัติตามพระบัญญัติของพระองค์เพื่อประโยชน์ส่วนตัวและเกียรติยศของพระองค์ เมื่อเจ้าคุณเป็นคนอยากรู้อยากเรียน เป็นคนมีความเมตตากรุณาทั้งประกอบด้วยสติปัญญาเฉลียวฉลาดเฉียบแหลมดังที่ได้ปรากฏแล้วในเมืองนี้นับครั้งไม่ถ้วน ก็เป็นที่ส่อให้

เห็นว่าชาวเมืองสยามประกอบไปด้วยคุณสมบัติเพียงไร การสอนศาสนาคงเป็นการง่ายดายเป็นแน่นอน เมื่อฉลาดสำหรับกิจการอันเกี่ยวกับโลกแล้ว ทำไมจะไม่ฉลาดสำหรับความรู้อันเกี่ยวถึงพระถึงเจ้าเล่า ในที่สุดนี้ขอเจ้าคุณจงจำเริญมีความสุขในโลกนี้ยิ่งนานวันยิ่งมากขึ้น จนกว่าเจ้าคุณจะได้รู้จักรักใคร่องค์พระผู้เป็นเจ้าทีเดียว เพื่อความสุขและเกียรติยศของเจ้าคุณ ของพระเจ้าแผ่นดินและชาติสยามทั้งหมด สาธุ"

พอหมดคำชัยมงคลภาษาเกรกและคำแปลอธิบายแล้ว พระสงฆ์อันดับอีกองค์หนึ่งมากล่าวคำภาษาละตินในนามของคณะบาทหลวง ซึ่งจะโดยสารกลับไปเมืองไทยกับราชทูตว่า

"เจ้าคุณราชทูต การที่แลเห็นเจ้าคุณในท่ามกลางพวกอาตมภาพนี้ทำให้อิ่มเอิบใจที่สุด และหากจะมีผู้สั่งให้ลงเรือไปเมืองสยามกับเจ้าคุณในเวลาบัดเดี๋ยวนี้ อาตมภาพจะไม่ขอรอต่อค้างสักครู่เดียว จะยินดีลงไปแต่ในเวลานี้ทีเดียว เพราะรู้สึกว่าไปในเรือลำเดียวกับเจ้าคุณก็ราวกับอยู่ร่วมด้วยญาติมิตรสนิทผู้ปรารถนาแต่ดีต่อตน ความสนิท

สนมและไมตรีจิตซึ่งเจ้าคุณแสดงออกมาให้เห็นแต่ในเมือง ฝรั่งเศสนี้ เป็นสักขีพยานอันแน่นอนว่า ถ้าถึงเมืองไทยแล้ว พวกอาตมภาพมีแต่หวังว่าจะได้รับส่วนไมตรีจิต จากเจ้าคุณ และชาวเมืองของเจ้าคุณดุจเดียวกัน จึงยินดีทิ้งบ้านทิ้ง เมืองลงเรือโดยปราศจากความวิตกทุกอย่าง ในระหว่างที่ เจ้าคุณอยู่เมืองฝรั่งเศสนี้ เจ้าคุณได้แสดงความสามารถ และคุณความดีหลายประการ ซึ่งได้เป็นเหตุให้ชาวเมือง นี้นับแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมาถึงราษฎรชั้นต่ำรักใคร่เจ้าคุณ ถึงกับได้ทำหนังสือสัญญาพระราชไมตรีในระหว่างสอง พระนครสำเร็จสมพระราชประสงค์ของทั้งสองเมือง

แต่เดิมประเทศสยามและประเทศฝรั่งเศสเป็นเมือง ห่างไกลอยู่สองทาง ๆ หนึ่ง คือตั้งอยู่คนละขั้วโลกพิภพ และอีกทางหนึ่งคือ นับถือศาสนาคนละอย่างต่างทิศแห่ง ความคิดกันเท่ากับประเทศก็ว่าได้ บัดนี้เล่า เจ้าคุณได้จัด ให้สองประเทศเป็นเหมือนหนึ่งเมืองใกล้ไปทางหนึ่งอยู่ แล้ว เพราะธรรมดาเมืองที่เป็นไมตรีรักใคร่กัน ถึงไกลก็ เหมือนใกล้ ส่วนเรื่องห่างกันทางศาสนาเล่า ก็เป็นที่หวัง

ว่าไม่ช้าจะพากันดำเนินคู่เรียงเคียงไหล่ ร่วมจิตใจกันสนิทสนมทั้งสองทาง"

เมื่อเสร็จคำชัยมงคลแผนกภาษาละตินนี้แล้ว ท่านบาทหลวงอาเบเดอลิยอนก็ได้ลุกขึ้นกล่าวคำชัยมงคลคาถาในนามของท่านบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเวลานั้นยังอยู่ในเมืองสยามเป็นภาษาไทยว่า

"ท่านราชทูต นับแต่วันต้นที่เจ้าคุณเหยียบแผ่นดินฝรั่งเศส เจ้าคุณได้ยินก็แต่คำสรรเสริญเยินยอพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินสยามและตัวเจ้าคุณเอง ซึ่งเป็นการสมควรอย่างยิ่ง และเป็นที่ปรารถนาของอาตมภาพมานมนานที่จะได้มีโอกาสรำพันเกียรติคุณอันถูกใจ อาตมภาพสนิทสนมกว่าคนใด ๆ ในบรรดาผู้ที่เคยสรรเสริญเจ้าคุณมาแล้ว เพราะซึมทราบละเอียดสุขุมในคุณความดีของเจ้าคุณมากกว่าท่านทั้งหลายเหล่านั้น ค่าที่เคยรู้จักและเคยรับพระคุณจากเจ้าคุณตั้งแต่ยังอยู่เมืองสยามด้วยกันประการหนึ่ง ทั้งด้วยเหตุที่ได้เป็นล่ามเจ้าคุณตลอดเวลาที่เจ้าคุณมาอยู่เมืองฝรั่งเศสจนกาลบัดนี้ จึงได้รู้แก่ใจเห็นแก่ตาชัด ๆ ว่า ที่ชาวเมืองนี้สรรเสริญพระบารมีของพระเจ้ากรุงสยามและ

คุณความดีของเจ้าคุณยังห่างจากความเป็นจริงอีกมากนัก ความรู้สึกอันเกิดแต่น้ำใสใจจริงของอาตมภาพนี้แหละ อาตมภาพใคร่จะแสดงให้เจ้าคุณทราบต่อหน้าประชุมชนจริง ๆ หากแต่โอกาสยังไม่ให้ บัดนี้โอกาสมาถึงเข้าแล้ว อาตมภาพจึงรู้สึกปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง

อันว่าคนทั้งหลายในเมืองนี้รู้สึกในกฤษฎาภินิหาร พระคุณความดีงามแห่งพระบาทสมเด็จพระกรุงสยามจริง เพราะเกียรติคุณของพระองค์ฟุ้งขจรมาในทั่วสารทิศ ใคร ๆ ในโลกจึงเลยทราบได้ว่าแต่ในพระมหากษัตริย์ในบุรพทิศด้วยกัน พระเจ้ากรุงสยามเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งทรัพย์สมบัติพัสถานและพระปรีชาเฉลียวฉลาดยิ่ง พระองค์ไม่เลือกที่รักมักที่ชังหลงแก่ขัตติยมานะประการใดประการหนึ่ง ทรงรางวัลคนดีไม่ว่าชนชาติตระกูลใด พระองค์ทรงพากเพียรพยายามเพื่อบำรุงกรุงสยามให้รุ่งเรือง ทรงผ่อนสั้นผ่อนยาว ถ่อมและทรงพระองค์ตามศักดิ์อันควรแก่พระมหากษัตริย์ มิให้คนสูงหมิ่นพระบารมี มิให้คนต่ำเกรงกลัวจนเกินกว่าเหตุ ซึ่งเป็นเครื่องชักจูงน้ำใจของชาวต่างประเทศ ไม่ว่าสกุลภาษาใดให้เข้ามาพึ่งพระบารมีหาที่สิ้นสุดมิได้ ซ้ำใคร ๆ ก็

ทราบอยู่ดีว่า ถึงแม้พระองค์ทรงนับถือศาสนาที่ผิดแผกแปลกประหลาดกว่าศาสนาของคนที่ไปอยู่ในพระราชสีมาอาณาจักรของพระองค์ พระองค์มีพระทัยกว้างขวางอุปถัมภ์บำรุงทุกศาสนา เช่นพระสงฆ์สัปบุรุษคริสตัง พระองค์ทรงถือเสมือนหนึ่งว่าเป็นบุตรในอุทรของพระองค์ พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์เหล่านี้แผ่ไพศาลไปทั่วสารทิศ ใคร ๆ ก็รู้อยู่ดังที่ว่ามาแล้ว แต่ใครเล่าจะมารู้สึกสนิทสนมเท่ากับอาตมภาพผู้ที่มีโอกาสไปอยู่เมืองไทย เห็นแก่ตารู้แก่ใจเป็นเวลานานหลายปี

ส่วนตัวเจ้าคุณราชทูตเล่า ใคร ๆ ในเมืองนี้ลือว่าเจ้าคุณเฉลียวฉลาดดังนี้ดังนั้น แท้จริงคนที่พูดดังนี้รู้ก็แต่ตามสำเนียงคำแปลของอาตมภาพคนเดียวเท่านั้น และความสัตย์จริงอาตมภาพแทบจะอายแก่ใจไม่รู้กี่ครั้งกี่หนต่อเมื่อเจ้าคุณถูกซักถามความเห็นแล้วเจ้าคุณวานให้อาตมภาพแปลคำตอบของเจ้าคุณ อาตมภาพรู้สึกดีแสนดีว่าคำแปลกับคำจริงของเจ้าคุณห่างกันเป็นเส้นเป็นโยชน์ทีเดียวก็ว่าได้ ที่รสเผ็ด ๆ มัน ๆ อร่อย ๆ ในภาษาสยาม ตามที่เจ้าคุณใช้พูดนั้นมีอยู่ทุกรสชาติตามแต่เรื่อง ครั้นแปล

สิกลายเป็นของจืดราวกับน้ำท่าอะไรมิรู้ ยากแท้ที่จะอธิบายให้เข้าใจรู้ได้ดี เป็นการหนักใจไม่น้อยเมื่อจะแปลออกมาเป็นฝรั่งเศส ที่จะรักษารสชาติในคำพูดของเจ้าคุณมิให้ระเหยสูญเป็นลมไป สิ่งที่ชาวเมืองนี้ชมให้เจ้าคุณ คือกิริยาอ่อนโยนตามใจผู้ต้อนรับ ไม่ว่าเจ้าคุณจะไปในสถานที่ใด เขายังชมเจ้าคุณที่เป็นคนใจเยือกเย็นไม่มุทะลุดุดันเลยใช้แต่น้ำเย็นอยู่เสมอ นอกนั้นเขายังชมเจ้าคุณอีกเป็นร้อยแปดประการ และก็เป็นความจริงของเขาทั้งนั้น แต่เขาเหล่านี้ ถ้าเขาได้มีโอกาสอยู่ร่วมบ้านช่องกับเจ้าคุณมานมนานเหมือนอย่างอาตมาภาพแล้ว จะมิกล่าวเหลิงไปถึงสวรรค์แลหรือ เพราะคุณสมบัติของเจ้าคุณเท่าที่เขาได้สังเกตเห็นนั้น ถ้าจะนำมาเปรียบกับที่อาตมภาพได้เห็นเองอยู่ทุกคืนวัน ก็เหมือนแสงหิ่งห้อยมาเปรียบกับแสงพระอาทิตย์ก็ปานกัน นี่อาศัยพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงพระประสงค์ให้อาตมภาพติดตามมาเป็นล่ามเจ้าคุณในเที่ยวนี้ จึงได้มีโอกาสเห็นคุณความดีของคุณลึกซึ้งคัมภีรภาพแท้จริงเมื่ออาตมภาพระลึก ถึงพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระเจ้ากรุงสยาม และกิริยาน่ารักนับถือของเจ้าคุณแล้ว

ว่าแต่ลำพังเป็นมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน ก็รู้สึกอยากสรรเสริญและอยากปรารถนาดีต่ออยู่หาที่สิ้นสุดมิได้ แต่ว่าเมื่ออาตมภาพมาตรองเห็นพระมหากรุณาธิคุณของ พระผู้เป็นเจ้า ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ความสำราญใจได้บังเกิดแก่อาตมภาพ เห็นปานฉะนี้ ทำให้อยากแสนที่จะอยากตอบแทนคุณความดีที่อาตมภาพได้รับนั้น เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุง-สยามกับเจ้าคุณและประชาชนทั่วไปในประเทศนั้น ได้มีความชื่นชมยินดีเป็นผาสุกทั่วหน้ากันในโลกนี้สิ้นกาล นานและเพื่อต่างจะได้ร่วมสถาน อภิรมย์ยินดียิ่งในวิมาน สวรรค์กับพระองค์เป็นนิรันดรกาล"

ครั้นสิ้นกระแสชัยมงคลกถาฝ่ายสงฆ์นั้นแล้ว ท่านอัครราชทูตแสดงความขอบใจแล้ว ขอบใจเล่าใน นาม ของท่านเองทั้งในนามของชาติสยาม มีสมเด็จพระนารายณมหาราชเป็นอาทิว่าจะมิรู้ลืมตลอดชีวิต ท่านอัครราชทูตว่า

"เดิมเมื่อจะมาเมืองฝรั่งเศสนี้ พระบาทสมเด็จพระ—เจ้ากรุงสยามทรงรับสั่งซ้ำอยู่เสมอว่า ถ้าติดขัดประการใดเมื่อไรให้ไว้ใจพวกบาทหลวงเถอะ ถ้าติจการใดแก้ไม่ได้ไม่สำเร็จ ก็จงมอบกิจการนั้นให้เป็นภาระของท่านบาท—

หลวงเถอะท่านจักช่วยแก้ไขให้สำเร็จทุกประการ ก็เป็นการสมพระราชประสงค์ทุกสิ่งทุกอย่างดังที่ทรงรับสั่งนั้น สมควรแล้วที่จะไว้วางใจในท่าน เพราะเห็นแล้วว่าท่านล้วนตั้งอยู่ในศีลในธรรมแท้ แต่ความจริงนี้ ขอท่านทั้งหลายจงอย่ามีความวิตก ถ้ากลับถึงเมืองไทยเมื่อใด ก็จะมิลืมที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบโดยละเอียด ให้พระองค์ซึมทราบดีในพระคุณของสำนักนี้ ซึ่งมีต่อพระองค์และต่อพวกราชทูตของพระองค์ จะมิลืมที่จะกล่าวสรรเสริญให้สมกับเมตตากรุณาคุณ ซึ่งราชทูตของพระองค์ได้รับจากสำนักนี้ทุกคืนวันนับแต่เริ่มที่ได้เหยียบประเทศฝรั่งเศสมา แท้จริงในเมืองนี้เราก็ได้เคยไปเยี่ยมใครมาเป็นอันมากแล้ว แต่ก็ยังไม่มีสำนักใดที่พวกเราชาวสยามทั้งหลาย ได้ยินดีมาเยี่ยมเท่ากับสำนักสามเณรมิซซังต่างประเทศนี้เลย หากว่าต่อไปข้างหน้าพวกเราราชทูตสยามได้มีโอกาสสนองพระคุณนี้ต่อคณะบาทหลวงสำนักนี้ซึ่งไปเมืองไทยนั้น ขอจงอย่ามีความวิตกจะสนองให้ถึงขนาดสมกับ พระคุณ ที่ได้รับในคราวนี้ทีเดียว"

เมื่อสิ้นคำท่านอัครราชทูตแล้ว เจ้าพนักงานภัตตกิจก็มาเชิญที่ประชุมให้เข้าห้องรับประทานอาหารว่าง จึงได้เลิกการประชุม และต่างพากันไปในห้องนั้นทันที การเลี้ยงอาหารราชทูตที่สำนักสามเณรมิซซังคราวนี้ จัดเป็นการใหญ่โตอย่างกับในวังหลวง จนเป็นเหตุให้ท่านอธิการเองซึ่งรู้ใจ ท่านราชทูต ว่าโปรดข้าง มัธยัสถ์ ดุจเดียวกับเป็นสงฆ์องค์หนึ่งเหมือนกัน รู้สึกกระดากใจ ถึงกับออกปากว่ากับท่านราชทูตว่า "เจ้าคุณจงอย่าพึงติความฟุ่มเฟือยในการใช้ อาหารการกิน ของสำนัก นี้เลย เพราะเป็น ความสัตย์จริงการเลี้ยงทุกวันธรรมดาหาเป็นเช่นดังวันนี้ไม่ ขอสืบต่อขุนนาง สองคน ของเจ้าคุณ ที่ได้มากินข้าว ที่นี่ คราวหนึ่งเมื่อเจ้าคุณไปเที่ยวข้างเหนือโน้นคงรู้ดี ความจริงเรื่องมันเป็นดังนี้ คือเมื่อข่าวลือว่าเจ้าคุณราชทูตได้รับปากว่าจะมากินข้าวที่สำนักนี้แล้ว มีทายิกาใจศรัทธาคนหนึ่งเห็นความขัดข้อง ของอาตมะ บรรดาสงฆ์ ในสำนักนี้ ที่จะรับรองราชทูต ของ พระเจ้า กรุงสยาม ให้สมควร กับ เกียรติยศ ของพระองค์ นางทายิกานั้นจึงรับเป็นภาระธุระในการจัดเลี้ยงราชทูตคราวนี้ โดยสำนักสามเณรไม่ต้องเป็นธุระเลย

อันว่าเครื่องโต๊ะ ซึ่งล้วนเป็นเงินเป็นทองติดตราขุนนางชั้นสูงในเมืองฝรั่งเศส พร้อมด้วยอาหารเครื่องบริโภคและองุ่นวิเศษมีชื่อที่ได้นำมาเลี้ยงนี้ ล้วนแต่นางทายิกาคนนั้นออกให้ทั้งสิ้น ขอเจ้าคุณจงโปรดทราบไว้หาไม่อาจเข้าใจผิดไปถนัดใจ"

ท่านอธิการว่าพลางชี้ไปทางห้องใน ก็เห็นจัดการอย่างบริบูรณ์จริง มีคนใช้แต่งเครื่องแบบติดตราขุนนางสามีนางทายิกา ผู้ศรัทธานั้นคอย ประจำเผ้าท่าน อัครราชทูต อุปทูต ตรีทูต และขุนนางอื่นคนละสองคนทุก ๆ คน แต่ถึงจัดการเลี้ยงเป็นการใหญ่โตดังนี้ ท่านอธิการได้ร้องขอจากนางทายิกานั้น ให้จัดการเลี้ยงราชทูตอย่างฉันวัด ๆ คือให้ต่าง บริโภค อาหาร โดยเสงี่ยม กิริยาวาจา ตาม ธรรม-เนียม ที่เคย เป็นมาใน สำนัก สามเณร นั้นมิให้ มีการ หัวเราะเอิกเกริกเฮฮาประการใดประการหนึ่งเลยเป็นอันขาด เพื่อเป็นการตักเตือนที่ประชุมเลี้ยง ให้สำนึกถึงพระมหากรุณา-ธิคุณของพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งทรงประทานอาหารนั้นให้ต่างอิ่มหนำสำราญ มีเรี่ยวมีแรงสำหรับฉลองพระเดชพระคุณของพระองค์ในกาลข้างหน้าต่อไป อาศัยคำขอร้องของ

ท่านอธิการนี้ การก็ได้เป็นไปอย่างสุภาพเรียบร้อย สมควรกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเกียรติยศแห่งราชทูตทุกประการ

พอเลี้ยงราชทูตเสร็จแล้ว ก็จัดการสนทนาปราศรัยกันในห้องอื่น เพื่อให้คนที่ตามราชทูตมาเช่นล่าม เสมียนและพนักงานอื่นได้มีโอกาสรับประทานอาหารด้วย และครั้นนาฬิกาตี ๔ ทุ่ม ท่านอัครราชทูตก็ลาท่านเจ้าอธิการเดอบรีซาเซียร์ และที่ประชุมก็พากันกลับยังสำนักของตน

บทที่ ๖๙

คนไทยสอบไล่ชั้นมหาปริญญา

เพื่อ จะเชิด ชูเกียรติคุณ และ ความ สามารถ ของ ชาวสยามให้ปรากฏต่อชาวฝรั่งเศสให้ยิ่งขึ้น คณะบาทหลวงมิซซังต่างประเทศจึงได้ปรารภถึงการที่จะนำนักเรียนไทยคนหนึ่ง (ซึ่งเวลานั้นอยู่ในกรุงปารีส) บิดาเป็นชาวเบงคาลีและมารดาเป็นไทยชื่ออันโตนีบินโต ให้เข้าสอบไล่วิชาตามหลักสูตรของมหาวิทยาลังซอร์บอน เป็นการเปิดเผยต่อหน้า คณะปริญญาต่าง ๆ ของ มหาวิทยาลัย นั้นเพื่อจะ ได้รับ ประกาศ นียบัตร เป็น มหา ปริญญา แห่ง มหา–

วิทยาลัยซอร์บอนด้วยบ้าง เมื่อราชทูตสยามได้ทราบในความปรารภของท่านบาทหลวงดังนั้นก็เห็นด้วยทุกประการ และตัวท่านกับมิตรสหายของมิซซังอื่น ๆ เป็นอันมากยังได้พากันแนะนำด้วยว่า ควรอุทิศถวายคำแก้ปัญหาข้อสอบปริญญาของนักเรียนไทยคนนั้น แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส และเชื่อกันว่าคงพอพระทัยรับ จะได้เป็นที่สง่าผ่าเผยยิ่ง ๆ ขึ้นไป (ที่ตรงนี้ขออธิบายสำหรับคนที่ยังไม่ชินกับวิธีสอบเป็นปริญญาตามมหาวิทยาลัยเมืองฝรั่งว่า การที่จะสอบเป็นมหาปริญญานั้น ไม่ดำเนินตามวิธีสอบนักเรียนในโรงเรียนสามัญเลย ในโรงเรียนสามัญนักเรียนมีแต่ตอบคำถามของผู้สอบ หรือข้อถามของผู้สอบถ้าตอบถูกก็นับว่าสอบไล่ได้ แต่สำหรับตำแหน่งมหาปริญญานั้น สมมุติว่าผู้สมัครสอบมีความรู้มาก่อยู่แล้ว จนอาจเป็นอาจารย์ชั้นสูงได้เองแล้วเพราะเหตุนี้ แทนที่จะมีข้อถามให้ผู้สมัครสอบตอบนั้น ผู้สมัครสอบเองต้องเป็นเหมือนหนึ่งอาจารย์ผู้ออกมาแก้อธิบายปัญหาใดปัญหาหนึ่งตามอนุมัติความรู้เห็นชอบของตนให้ที่ประชุมคณะมหา

ปริญญาเก่าพึ่ง ถ้าแก้ปัญหานั้นโดยละเอียดสุขุมเพียงพอ จนเป็นที่พอใจของมหาปริญญาผู้ประชุมพึ่ง ทั้งโต้เถียงถูกต้องกับมหาปริญญาผู้อาจซักถามในท่ามกลางที่ประชุมนั้น ก็นับว่าผู้นั้นเป็นมหาปริญญาคนหนึ่ง วิธีสอบชั้นมหาปริญญานี้ ผู้ที่จะสอบต้องตระเตรียมตนตามลำพังโดยค้นหาความรู้ตามหนังสือเก่าใหม่ ประกอบกับความเห็นของตนเอง แล้วเรียบเรียงขึ้นเป็นหนังสือเล่มหนึ่งซึ่งเรียกว่า "คำแก้ปัญหาข้อสอบมหาปริญญา" และธรรมดาหนังสือคำแก้ปัญหาข้อสอบมหาปริญญานี้ ในหน้าต้นมักต้องมีคำอุทิศให้ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่นับถือของผู้สมัครสอบคล้าย ๆ กับฝากตัวให้อยู่ในร่มเงาบารมีของท่านผู้นั้น และเพื่อแสดงความกตัญญูกับความเคารพด้วย โดยอาศัยขนบธรรมเนียมนี้คำอุทิศ "คำแก้ปัญหาข้อสอบมหาปริญญา" ของนักเรียนไทยอันโตนีบีนโตจึงได้อุทิศถวายแด่พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งเป็นราชูปถัมภกอันใหญ่ยิ่งในสมัยนั้น) เมื่อตกลงกันในเรื่องอุทิศคำปรารภเบื้องต้นของ "คำแก้ปัญหาข้อสอบมหาปริญญา" นั้นแล้ว ท่านมหาสังฆราชแห่งกรุงปารีส

ได้รับธุระจัดการ พานักเรียนไทยนั้นไปเฝ้าถวายตัวตามธรรมเนียม ครั้นถึงวันที่ ๒๗ เดือนธันวาคม ท่านมหาสังฆราช กับท่าน อธิการเดอบรีซาเซียร์ หัวหน้าโรงเรียนมิซซังต่างประเทศ กับบาทหลวงอีกองค์หนึ่งก็ได้พากันไปเฝ้าที่พระที่นั่งวังแวร์ซายส์ เวลาเสวยพระกระยาหารกลางวันแล้ว มีรับสั่งให้หาเข้าไปเฝ้า นักเรียนปิ่นโตถือ "คำแก้ปัญหาข้อสอบ" ซึ่งพิมพ์ด้วยกระดาษต่วนมีขอบเงินขอบทองสลับกัน เข้าไปต่อหน้าพระที่นั่ง ขณะนั้นท่านอธิการเดอบรีซาเซียร์ จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่มหาบพิตร อาตมภาพขอนำนักเรียนสงฆ์ชาวไทยซึ่งได้เรียนในสำนักพระสงฆ์ฝรั่งเศสที่เกาะมหาพราหมณ์ ใกล้พระนครหลวงเมืองสยามตั้งแต่อายุ ๙ ขวบ และซึ่งเวลานี้มีความรู้อาจเข้าสอบชั้นมหาปริญญาได้ ให้เข้ามาสอบไล่ชั้นมหาปริญญาแห่งมหาวิทาลัยของพระองค์ ขอพระองค์ทรงพระมหากรุณาโปรดรับคำอุทิศ "คำแก้ข้อสอบมหาปริญ-ญา" ของเขาไว้เป็นสักขีพยานแห่งพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่เปรียบมิได้ ของพระองค์ต่อโรงเรียนฝรั่งเศสในพระบรมราชูปถัมภ์ที่เขาได้ศึกษาวิชาความรู้มา ทั้งต่อชาติ

ประเทศสยามอันเปนบ้านเกิดเมืองนอน ที่รักยิ่งของเขาอีกชั้นหนึ่งด้วย ขอถวายพระพร" พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงตรัสตอบว่า "ดีแล้วคุณพ่อ ดีแล้วฉันยินดีรับคำอุทิศนั้น" แล้วท่านอธิการทูลขอพระราชทานอภัยต่อไปว่า "อาตมภาพขอรับพระราชทานอภัยในการที่บังอาจเข้ามาเฝ้าพระองค์อย่างกันเอง ขอพระองค์ทรงพระเมตตาอย่าทรงเห็นเปนการหมิ่นพระเดชานุภาพเลย เพราะธรรมดาสงฆ์ยิ่งสงฆ์สำหรับท่องเที่ยวสั่งสอนในนานาชาติ เช่นอย่างคณะมิชซังของอาตมภาพนี้แล้ว เปนอันเหลือวิสัยที่จะปฏิบัติในเชิงเฝ้าแหนเหมือนคนเคยกับพระราชสำนักได้ ที่จริงมิใช่จะไม่ยินดีแสดงความรู้พระมหากรุณาธิคุณ ให้ถูกระเบียบก็หามิได้ อาตมภาพรู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ แต่กระนั้น อาตมภาพหายวิตกในข้อนี้ เพราะทราบพระทัยของพระองค์ ว่าทรงโปรดข้างความสัตย์ซื่อสุภาพเรียบยิ่งกว่าคุณสมบัติอื่น สำหรับสงฆ์มิชซังเช่นอย่างอาตมภาพนี้" ที่ตรงนี้ทรงรับสั่งเปนคำรบสองว่า "ดีแล้วคุณพ่อ ดีแล้ว เท่านี้ฉันยินดีมาก ถ้ายิ่งกว่า

นี่ซิ ฉันจึงจะไม่ชอบ" ท่านอธิการทูลตอบไปว่า "วิธีแสดงความกตัญญูรู้ในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ต่อคณะของอาตมภาพสงฆ์มิซซังนี้ คือภาวนาอุทิศถวายพระองค์ทุกเช้าเย็น เช่นเมื่อเดือนก่อนที่ทราบว่าพระองค์ไม่ทรงสำราญพระกาย บรรดาอาตมภาพสงฆ์คณะมิซซังทั้งหลายมีแต่อ้อนวอนต่อพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษ เร้าพระองค์ให้ทรงโปรดบำรุงรักษาพระองค์ให้พ้นอุปัทวันตราย และเวลานี้ก็มีแต่โมทนาพระคุณของพระองค์ ที่ได้ทรงโปรดให้เป็นไปสมกับความปรารถนาอันสุจริตของอาตมภาพ อาตมภาพจึงได้มีโอกาสอันมหาประเสริฐมาเฝ้าพระองค์กำลังทรงพระสำราญอยู่ในบัดเดียวนี้" ที่ตรงนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงรับสั่งเป็นวาระที่สามว่า "ดีแล้วคุณพ่อ ดีแล้วอย่างนี้ ขอคุณพ่อช่วยสวดให้ฉันมากๆ เถิด" แล้วต่างก็ถวายคำนับลาออกจากที่เฝ้า

ครั้นถึงวันที่นักเรียนไทยอันโตนีปีนโตเข้าไปแก้ปัญหาสอบเป็นมหาปริญญานั้น คณะราชทูตไทยก็ได้ไปประชุมฟังอยู่ด้วย เพราะท่านมีความยินดีด้วยเหตุสองประการ ประการต้น เพราะการสอบแก้ปัญหามหาปริญญา

วันนั้น เป็นเกียรติยศพิเศษสำหรับชนชาติไทยทั่วไป และสำหรับคณะท่านเองด้วย ประการสองเพราะจะได้เป็นโอกาสไปเชยชมสถานมหาวิทยาลัยใหญ่ของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งตนยังไม่รู้เห็นว่าเป็นอย่างไร

รถราชทูตถึงมหาวิทยาลัยเวลาบ่าย ๒ นาฬิกาครึ่ง พอถึงประตูมหาวิทยาลัยคณะปริญญาเก่า ๆ ของสำนักนั้นก็ได้ออกมาคำนับรับรองท่าน และพาไปนั่งพักอยู่ในห้องอบไฟข้างห้องประชุมใหญ่ที่นักเรียนไทยจะเข้าสอบ พอถึงในห้องนั้นแล้ว ท่านมหาปริญญาผู้มีอาวุโสได้ลุกขึ้นกล่าวคำเชื้อเชิญว่า "ข้าแต่ท่านราชทูต ในโอกาสที่ท่านมาถึงมหาวิทยาลัยซอร์บอนนี้ บรรดาข้าพเจ้าชาวสำนักนี้รู้สึกเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่จะแสดงความขอบพระเดชพระคุณต่อพระเจ้าแผ่นดินสยามพระมหากษัตริย์ของท่าน เพราะทราบว่า พระองค์ทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงบำรุงปริญญาแห่งสำนักนี้ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ทรงอนุญาตให้ตั้งสำนักศึกษาเล่าเรียน ดังปรากฏจากตัวอย่างนักเรียนไทยซึ่งจะเข้าสอบชั้นปริญญาในวันนี้ และ

ซึ่งเคยได้ศึกษาเล่าเรียนต่ออาจารย์สำนักนี้ กล่าวคือ บาทหลวงบางองค์ซึ่งช่วยกันตั้งโรงเรียนมหาพราหมณ์ ใกล้พระนครศรีอยุธยามาแล้ว อาศัยเหตุผลนี้เมื่อเจ้าคุณราชทูตกลับไปยังประเทศสยามแล้ว ขอเจ้าคุณได้โปรดนำความรู้สึกของบรรดาปริญญาชาวมหาวิทยาลัยซอร์บอนนี้ให้ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระเจ้ากรุงสยามด้วย"

เจ้าคุณอัครราชทูตตอบว่า "ข้อนี้ข้าพเจ้าคงไม่ลืม และข้าพเจ้ายินดีรับรองต่อมหาปริญญาทั้งหลายมีท่านเป็นต้น ว่าพระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้าคงทรงพอพระทัยในการสั่งสอนของมหาปริญญาแห่งสำนักนี้ ซึ่งจะออกไปสอนในประเทศของพระองค์เท่าเดิมหรือยิ่งกว่าเดิมเสียอีก จะตั้งสั่งสอนศาสนาก็ดีในบรรดาพลเมืองของพระองค์ใครจะฟังจะถือพระองค์คงอนุญาต แต่เดิมมาพระองค์ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูบาทหลวงผู้เป็นปริญญาจากสำนักนี้ด้วยประการใด ต่อเมื่อข้าพเจ้าไปนี้ รับรองว่าพระองค์คงทรงทะนุบำรุงและช่วยเหลือด้วยน้ำพระทัยกรุณาดุจเดียวกัน ขอท่านจงโปรดอธิบายให้คณะมหาปริญญาทราบทั่วกันเถิด"

ถัดจากนี้ไปราชทูตได้ไปดูโบสถ์ของมหาวิทยาลัยนั้น ท่านว่าทรวดทรงเหมาะดี ลายกนกงดงาม และพระแท่นที่บูชาก็เป็นชิ้นฝีมืออย่างเอกอุอยู่ทั้งแท่น แล้วก็ได้พากันเข้าไปในห้องสมุดของมหาวิทยาลัยนั้น พอเข้าไปข้างในเห็นสูงแลโล่ง แต่กระนั้นก็มีชั้นเชิงและตู้โต๊ะอันเต็มไปด้วยหนังสือต่าง ๆ นานา นับแต่พื้นจนเพดานก็ตกใจร้องว่า "แหม ใหญ่จริง" บรรณารักษ์ได้เอาพงศาวดารกรุงโรมเขียนด้วยมือจินตกวีเอก ในสมัยโบราณชื่อติตลิฟมาให้ท่านอัครราชทูตดู ล้วนแต่มีรูปวาดเขียนย่อม ๆ อยู่ในนั้น ว่าด้วยชาวโรมันกระทำสงครามเป็นเล่มวิเศษยิ่ง ส่วนท่านอุปทูตซึ่งเป็นผู้ได้เคยไปเที่ยวมามากในต่างประ-เทศฝ่ายตะวันออกก่อนที่จะออกมาเป็นอุปทูตคราวนี้ ท่านบรรณารักษ์ไปหยิบพระคัมภีร์โกหร่านของชาวอาหรับเขียนด้วยมือในแพรต่วนอย่างละเอียดมาให้ชม เพราะเป็นชิ้นวิเศษของห้องสมุดนั้นอีกชิ้นหนึ่งเหมือนกัน นอกนั้นท่านราชทูตทั้งหลายยังได้แสดงความพอใจที่จะดูหนังสือที่พิมพ์ขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

หลุยส์มหาราชเจ้า ซึ่งมักกล่าวถึงศึกสงครามต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้มีชัยชนะต่อพระราชศัตรูเป็นอเนกอนันตังจนเพลิน นอกนั้นท่านราชทูตยังได้ชี้ทางกลับไปเมืองไทยที่ลูกโลกซึ่งมีอยู่นั้น ทั้งได้บอกชื่อดาวดาราเป็นภาษาไทยในแผนที่ท้องฟ้านภากาศเป็นอันมากอีกด้วย แล้วต่างได้พากันออกจากห้องสมุดลงไปห้องประชุมใหญ่ สำหรับเป็นพยานฟังคำอธิบายของนักเรียนอันโตนีปินโตว่าจะได้ตอบกับมหาปริญญาซอร์บอนอย่างไร

แรกที่เข้าไปในห้องประชุม ท่านราชทูตทั้งหลายถวายบังคมพระบรมรูป ซึ่งตั้งเป็นประธานอยู่ในที่นั้นก่อนแล้ว จึงได้คำนับท่านผู้เป็นหัวหน้ากรรมการสอบพร้อมทั้งบรรดาท่านนักปราชญ์ราชปริญญาทั้งหลาย ผู้มาประชุมฟังและซักไซ้ไต่ถามแล้วจึงได้นั่งลงในที่ของตน

ท่านราชทูต อยู่ดูการสอบนั้น ตลอดเวลาที่นักเรียนไทยอันโตนีปินโตแก้ปัญหาให้ที่ประชุมฟัง เมื่อแก้เสร็จแล้วท่านผู้เป็นหัวหน้าแสดงความเห็นว่าการเรียบเรียงข้ออธิบายทั้งคำโต้ตอบของนักเรียนอันโตนีปินโตนั้นล้วนแต่

ดีน่าชมน่าสรรเสริญ แล้วท่านได้ตักเตือนปริญญาใหม่ชาวไทยคนนั้นว่า "ดีแล้วท่าน เท่าที่ท่านแสดงความสามารถอยู่นี้ก็เป็นที่น่าชมเป็นอันมากทีเดียว แต่ถ้าจะให้ดีจริงแต่นี้ไปควรท่านจะผูกใจศึกษาต่อ ๆ ขึ้นไปเป็นลำดับ เพราะว่าธรรมดาความรู้แล้วไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งรู้ยิ่งมีข้อปัญหาที่ควรต้องเรียนอีกต่อไป" เมื่อท่านราชทูตได้ฟังท่านผู้ที่เป็นประธานในหมู่ปราชญ์ด้วยกัน กล่าวคำชมเชยนักเรียนไทยอันโตนีปีนโตก็เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง แต่ท่านมาคิดฉงนว่า "เออก็ขณะเมื่อนักเรียนไทยอันโตนีปีนโตกล่าวโต้ตอบปัญหากับพวกปราชญ์อยู่นั้น ที่ประชุมได้พากันตบมืออยู่เอิกเกริกเช่นนี้ ทำไมหนอท่านผู้เป็นประธานจึงยังกล่าวชมเชยเล่า การตบมือนั้นมิใช่การดูถูกดูหมิ่นแลหรือ" ที่ท่านคิดดังนี้ก็เพราะธรรมเนียมไทยแต่โบราณหาได้ใช้การตบมือเป็นที่ชมเชยในกลางประชุมดังนี้ไม่ จึงเป็นการจำเป็นต้องอธิบายให้ราชทูตฟังว่า "การที่ได้ตบมือเป็นครั้งคราวเมื่อนักเรียนไทยตอบนั้น หาใช่การเยาะเย้ยหรือหมิ่นประมาทไม่ เป็นคำชมเชยต่างหาก ตรง

ไหนเขาตอบคำซักไซ้เฉียบแหลมแยบคายดีที่ประชุมจึงตบมือชมหาใช่การประมาทหรือเยาะเย้ยไม่" ท่านราชทูตรู้ดังนี้ก็ดีใจที่ตัวได้แลเห็นชาวไทยเหมือนตนมาอยู่ในท่ามกลางหมู่ปราชญ์ราชปริญญา และได้รับคำชมเชยถึงเพียงนี้ เมื่อราชทูตจะลาออกไปนั้น คณะปริญญาก็ได้ติดตามไปส่งถึงรถ เป็นการแสดงความเคารพด้วย

บทที่ ๗๐

ราชทูตไปดูโรงเรียนมหาราชวิทยาลัยชื่อหลุยส์เลอครังด์

นอกจากไปดูมหาวิทยาลัยซอร์บอน ดังที่กล่าวมานี้ ท่านราชทูตไทยยังได้ไปดูมหาวิทยาลัยชื่อ หลุยส์ เลอครังด์ เพราะเป็นมหาวิทยาลัยที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์โดยจำเพาะ และที่นั้นได้มีข้อแปลกน่าเล่าสู่กันฟังอยู่สิ่งหนึ่ง คือโรงเรียนนั้นเป็นโรงเรียนสำหรับลูกนายทั้งฝรั่งเศสและต่างประเทศมีนักเรียนอยู่ประมาณสามพันคน แบ่งเป็น ๒๔ ชาติด้วยกัน และตามธรรมเนียมของโรงเรียนนั้นนักเรียนทั้ง

๒๔ ชาติต้องออกมากล่าวคำปฏิสันถารต้อนรับแขกตามภาษาของตน เพราะฉะนั้นวันนั้นราชทูตต้องฟังคำต้อนรับถึง ๒๔ภาษา ตามกล่าวเป็นลำดับต่อไปนี้คือ

๑. ภาษาปอลอญ ๒. ภาษาอาหรับ ๓.ภาษาอิตาเลียน ๔ ภาษาแอสปาญอล ๕. ภาษาละติน ๖. ภาษาไทย ๗. ภาษามงตะเนต์(๑) ๘. ภาษาอัลคลกี(๒) ๙. ภาษาฟลามังต์ ๑๐ ภาษาเอยิปโต ๑๑. ภาษาจีน ๑๒ ภาษาเคร็ก ๑๓. ภาษาฮอลันดา ๑๔. ภาษาอังกฤษ ๑๕ ภาษาโปรตุเกส ๑๖ ภาษาคาลีบี(๓) ๑๗. ภาษาเดนมาร์ค ๑๘ ภาษาเฮเบรว ๑๙ ภาษาฝรั่งเศส ๒๐ ภาษาอัลบาเนีย ๒๑. ภาษาเยอรมัน ๒๒. ภาษาซีเรียก ๓. ภาษาบรตาญ ๒๔. ภาษาตุรัก

เมื่อทูตไทยได้ฟังสุนทรพจน์เหล่านี้จบ ท่านตอบอย่างเฉลียวฉลาดจนเป็นที่พอใจของผู้ฟังไม่ว่าชาติใดหมด เพราะท่านเลือกเฟ้นข้อหนึ่งที่จำเพาะถูกนิสัยใจคอของนักเรียนในชาตินั้น ๆ ซึ่งเป็นข้อแปลกอยู่ไม่น้อยที่สามารถรู้

(๑) (๒) เป็นภาษาแขกแดงในประเทศคานาดา

(๓) เป็นภาษาชั้นเดิมของคนที่อยู่ในประเทศกุยานา ในอเมริกาใต้

ลักษณะแห่งประเทศเล็กประเทศน้อยเหล่านั้น ทุก ประเทศ จนกล่าวให้ถูกจำเพาะชาติคณะได้ดังนั้น

เมื่อราชทูตได้ฟังคำอวยพรเสร็จแล้ว ท่านอาจารย์ใหญ่ได้พาท่านไปบนระเบียงขณะเมื่อนักเรียน เหล่า นั้น กำลังออกเล่นเพื่อให้เห็น คราว เดียว พร้อม กัน ท่าน ราช ทูต แสดงความแปลกใจที่ได้เห็นเด็กมากด้วยกันถึงเพียงนี้ มารวมกันในโรงเรียนเดียวแล้วก่อนที่ท่านจะกลับนักเรียน ทั้งหลายเหล่านั้น ได้พากันตบมือร้องอวยชัยให้ราชทูตซึ่งเป็นธรรมเนียมของเขา เมื่อผู้ใหญ่ไปเยี่ยมโรงเรียน วิธีนี้ไม่ใช่แต่เพื่อแสดงความเคารพเท่านั้น เพื่อจะขอให้วัน นั้น เป็นวันหยุดพักพิเศษ เนื่องจากการที่มีผู้มาเยี่ยมโรงเรียนนั้นอีกด้วย

บทที่ ๗๑
ราชทูตไปเหยียบสถาน
โฮเต็ล เดอ คีส

ในวันเดียวกันราชทูตได้ไปเหยียบสถานโฮเต็ลเดอคีส คือสถานที่อยู่ของราชนิกูลอันมีชื่อเสียงดังในเมืองฝรั่งเศส

เรียกว่าท่านดึกเดอคีส แรกเข้าไปถึงสถานที่นั้นต้องผ่านไปทางห้องที่มีนักดนตรีกำลังทำเพลงไพเราะน่าฟังอยู่ ผู้ที่พาท่านไปใคร่จะให้ท่านรอฟังดนตรีสักพักหนึ่งก่อน แต่ราชทูตไม่ยอมรอฟัง บอกว่าต้องไปคำนับเจ้าของบ้านเสียก่อนแล้วจึงจะฟังดนตรีมโหรีต่อไป ผู้ที่พาท่านไปก็คัดค้านท่านไม่ได้เพราะท่านแสดงว่าเป็นผู้รู้ขนบธรรมเนียมผู้ดีอย่างสุขุมยิ่งก็เลยพากันเข้าไปหาท่านหญิงเดอมวาแซลเดอคิสเจ้าของบ้าน เมื่อเสร็จการคำนับกันแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้พาราชทูตไปดูสถานที่นั้นจนทั่ว และท่านได้เที่ยวดูด้วยความสะดวกใจมาก เพราะในบ้านนั้นเจ้าพนักงานทั้งหลายระวังรักษาหน้าที่ดี ไม่ยอมให้ใครมาเที่ยวเดินติดตามเจ้าคุณราชทูตพลุกพล่านเหมือนในสถานที่อื่น ๆ เป็นที่ชอบใจของท่านเป็นอันมาก

การเที่ยวชมสถานที่นั้นทำให้ท่านราชทูตตกตะลึงไม่มีที่สุดเพราะเป็นสถานที่ใหญ่โตรโหฐานดุจเดียวกับพระราชวังหลวงทีเดียว ว่าช่างการตบแต่งเครื่องตู้โต๊ะและพรมเป็นต้น ของสถานโฮเต็ลเดอคีสนั้นมีชื่อเสียงมานมนาน ว่านอกจากพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ทั่วพระราชอาณาจักรจะหาที่

เสมอเหมือนไม่ได้ถึงวงดนตรีของท่านเล่า กรมมหรสพแทบจะสู้ไม่ได้ พอดูการอะไรต่ออะไรเสร็จแล้วพวกมาเยี่ยมสถานนั้นทั้งเจ้าภาพก็ได้พากันไปฟังดนตรี แล้วพอได้เวลาท่านราชทูตก็ได้ลาออกไป

บทที่ ๗๒

"มงเซียร์" คือสมเด็จพระอนุชาสิ้นพระชนม์ลง

เวลาที่ราชทูตไทยยังอยู่ที่กรุงปารีสนั้น เผอิญสมเด็จพระอนุชาธิราชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้สิ้นพระชนม์ลงในโอกาสอันเศร้าโศกดังนี้ ท่านราชทูตได้ให้ตัดเสื้อสีดำไว้สวมใส่เป็นที่แสดงความสลดด้วยข้อนี้เองเป็นที่แสดงให้เห็นความเคารพ ทั้งความอ่อนโยนไหวไปตามกาละเทศะของราชทูตไทย เพราะว่าธรรมเนียมเมืองไทยใช้วิธีนุ่งขาวห่มขาวเป็นการไว้ทุกข์ ไม่ใช้ดำเหมือนเมืองฝรั่ง และอีกประการหนึ่งท่านเป็นชนต่างชาติมิจำเป็นจะต้องไว้ทุกข์อะไรนักหนาแต่กระนั้นท่านเห็น

พระราชวงศ์และพลเมืองเป็นทุกข์นุ่งดำทั้งนั้นท่านยังได้อนุโลมตามให้เป็นที่พอใจของคนทั่วไป อนึ่งพอได้ข่าวสิ้นพระชนม์ลง ท่านราชทูตก็ออกไปเยี่ยมพระญาติของพระองค์ มีท่านชายมงเซียร์เลอดึก ซึ่งเวลานี้ได้เลื่อนตำแหน่งแทนพระบิดาขึ้นเป็น "มงเซียร์เลอแปรงส์" เสียแล้ว ครั้นนั่งในที่อันสมควรข้างขวามือของเจ้าภาพ แล้วท่านอัครราชทูตได้ทูตให้ทราบความตั้งใจเดิมว่า "หม่อมฉันทั้งหลายได้ปรารภกันอยู่เสมอว่าจะหาโอกาสมาเฝ้าพระองค์สักเวลาหนึ่ง แต่เผอิญมาประสบเหตุอันน่าสลดเสียก่อนเช่นนี้ ทำให้หม่อมฉันทั้งหลายรู้สึกโทมนัสเป็นอย่างยิ่งด้วยแทนที่จะได้แสดงรื่นเริงบันเทิงใจในการที่ได้มาเฝ้าแหนพระองค์ กลับต้องมาแสดงทุกข์เหือดแห้งใจหาที่เปรียบมิได้ เพราะใช่โอกาสที่แสดงความเบิกบานสำราญใจในเมื่อพระบิดาของพระองค์เสด็จไปสู่ปรโลกเสียดังนี้" พระองค์มงเซียร์ทรงตอบว่า "การที่เจ้าคุณมาแสดงความเศร้าโศกเพื่อร่วมทุกข์กับฉันในโอกาสนี้เป็นที่ขอบใจมาก แม้ว่าพระบิดาของฉันมิได้มีโอกาสรู้จักกับเจ้าคุณ แต่ฉันทราบว่าท่านอยากทรงกระทำความคุ้นเคยกับเจ้าคุณอยู่เหมือนกัน

หากพระโรคเบียดเบียนอยู่ จึงไม่มีโอกาสชวนให้เจ้าคุณมาเฝ้าแหนได้ ที่จริงฉันทราบเป็นที่แน่ใจว่า ทรงเคารพและเชยชมเจ้าคุณราชทูตมาก ความเห็นต่าง ๆ ที่เจ้าคุณแสดงตามระยะทาง ขณะ ที่ไปเที่ ยวทางมณฑลฝ่ายเหนือนั้นท่านก็ทรงทราบละเอียดหมดทุก ๆ คำก็ว่าได้ เพราะพระองค์ทรงสอดส่องในกิจราชการของเจ้าคุณด้วยเต็มพระทัย และเป็น ความจริง พระองค์ ท่าน อยาก ได้ต้อน รับเจ้า คุณ ที่วังชังตีย์ เพื่อจะได้เป็นโอกาสแสดงความเคารพต่อเจ้าคุณผู้เป็นราชทูตของพระมหากษัตริย์สูง กับจะได้แสดงความพอใจในกิริยามรรยาทอันน่าวิสาสะของเจ้าคุณด้วย" ที่ตรงนี้ท่านอัครราชทูตทูลว่า "หม่อมฉันขอทูลให้พระองค์ทรงทราบว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสยามได้รับข่าวสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระบิดาของพระองค์แล้ว พระ องค์คงสลดพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง เหตุที่หม่อมฉันทูลดังนี้ ก็คือเมื่อปีก่อนนั้นได้ ข่าวไปถึงกรุงสยามมาครั้งหนึ่งแล้วว่าสม-เด็จพระบิดาของพระองค์ทรงพระประชวร แล้วก็เลยเลื่องลือกันต่อไปว่าสิ้นพระชนม์เสียแล้ว ในเวลานั้นพระราชไมตรีในระหว่างทั้งสองพระนครยังหาแน่นแฟ้นเหมือนใน

เวลานี้ไม่ ต่างฝ่ายต่างยังไม่มีราชทูตไปมาหาสู่กันเหมือนในเวลานี้ แต่กระนั้นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงพระราชประสงค์จะแสดงความเศร้าพระทัย พระองค์จึงมอบให้เสนาบดี ว่าการ ต่างประเทศฝ่ายสยามมีจดหมายทางราชการถามข่าว และแสดงทุกข์ร้อนมายังพระราชสำนักนี้เหมือนกัน แล้วต่อมาฝ่ายประเทศฝรั่งเศสพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งท่านเลอเชอวาเลียร์ เดอโชมงต์เป็นราชทูตพิเศษไปเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม ฝ่ายประเทศสยามจึงได้ทรงทราบจากราชทูตเดอโชมงต์นี้ ว่าพระบิดาของพระองค์หาได้สิ้นพระชนม์ลง อย่างข่าวที่เล่าลือไม่ พระองค์จึงได้กลับทรงเบิกบานพระทัยอย่างยิ่ง และส่วนหม่อมฉันนั้นนับว่าเป็นผู้ประสบคราวเคราะห์กรรมร้ายแรงที่สุดจริง เพราะว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินกำลังเบิกบานพระทัยในการที่ได้ทรงทราบว่าพระบิดาของพระองค์ยังทรงพระสำราญอยู่นี้ เป็นหน้าที่จำเพาะของหม่อมฉันที่จำเป็นจะต้องทำลายความเบิกบานพระทัย ของพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามในอันที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบข่าวสิ้นพระชนม์แห่งพระบิดาของพระองค์"

"มงเซียร์เลอแปรงส์" ทรงตอบว่า "เป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าแผ่นดินสยามยิ่งนัก ที่พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ในข่าวทุกข์สุขของตระกูลฉันฉะนี้ ขอเจ้าคุณได้โปรดกราบทูลยังพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ว่าฉันขอขอบ พระมหา กรุณาธิคุณ พระเจ้ากรุง สยาม แทนพระบิดาฉันด้วย การที่พระบิดาฉันมาสิ้นพระชนม์ลงโดยด่วนดังนี้ นับว่าเป็นการเคราะห์ร้ายสำหรับสองพระนคร หาไม่อาศัยท่านเจ้าคุณราชทูตนี้ พระบิดาฉันก็จะได้ข่าวแห่งมหามิตรภาพของพระเจ้าแผ่นดินไทย และฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินไทยเล่า ก็จะได้ข่าว ของพระบิดา ฉันเมื่อเจ้าคุณกลับอย่างละเอียดลออ เป็นที่อิ่มเอิบใจยิ่ง แต่นี้ความตายมาตัดความหวังนี้เสียหมดแล้ว"

ท่านอัครราชทูตตอบว่า "เป็นที่เสียดายยิ่งที่พระองค์มาทรง ด่วนทิวงคต ดังนี้ เกือบ ๆ จะ ได้เฝ้า พระองค์ก็หลายครั้งมาแล้ว แต่เผอิญมามีเหตุจำเป็นเกิดขึ้นเสียก่อนทุกทีจนไม่ได้เฝ้าพระองค์ เช่นคราวหนึ่งจะไปเฝ้าพระองค์ที่วังชังตีย์ก็เผอิญได้ข่าวว่าเสด็จ ไปเยี่ยมประ ชวร ท่านหญิงดุแชสเดอบูร์บงที่วังฟงแตนโบลเสียแล้ว เดิมนึกว่าจะติด

ตามไปถึงวังฟงแตนโบลทีเดียวก็มีผู้ทักท้วง ว่าควรรอให้เสด็จกลับแล้วจึงไปเฝ้าจำเพาะที่วังของพระองค์ดีกว่า ก็เลยงดไม่ได้ไปและเลยไม่มีโอกาสจนพระองค์มาชิงทิวงคตเสียก่อนดังนี้ น่าเสียดายแท้ ๆ"

"มงเซียร์เลอแปรงส์" ทรงตอบว่า "น่าเสียดายจริงดังเจ้าคุณว่า แต่ไม่ใช่ว่าน่าเสียดายในส่วนเจ้าคุณฝ่ายเดียวส่วนพระบิดาก็คงจะทรงยินดีในการพบปะเจ้าคุณเท่ากับที่เจ้าคุณมีความยินดีเอง แต่จะทำอย่างไรได้เล่าเจ้าคุณความตายไม่รอฟังใคร เอาเถิด ขอถามเจ้าคุณหน่อย การที่เจ้าคุณออกไปเที่ยวดูมณฑลฝ่ายเหนือคราวนี้ สนุกสนานหรือเบื่อรำคาญเป็นประการใดบ้าง เจ้าคุณโปรดเล่าให้ฉันฟังสักหน่อยไม่หนาวเกินไปดอกหรือเจ้าคุณ ถนนหนทางเป็นอย่างไรบ้างน่ากลัวไม่เรียบร้อยเป็นแน่ คงทำความเนิ่นช้ารำไรให้เจ้าคุณต้องเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าเสียแย่ไม่ต้องสงสัย"

ท่านราชทูตทูลตอบว่า "ว่าข้างถนนหนทางนั้นฝ่าบาทเข้าพระทัยถูก บางแห่งเดินไม่สะดวกอยู่บ้าง แต่ส่วนอากาศนั้นบ่นไม่ได้ ไม่หนาวนัก ถ้าจะเป็นเพราะ

บุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินและกุศลจิตของพระองค์ที่ทรงมีพระทัยโอบเอื้ออารีต้อนรับ และอนุญาตให้เฝ้าด้วยเมตตาการุณจิตอันประเสริฐดังที่ปรากฏอยู่ ในคำสนทนาปราศรัยทุกข์สุขในบัดเดี๋ยวนี้กระมัง อนึ่งข้าวของงดงามแปลก ๆ ที่เจ้าพนักงานพาไปดูนั้น มีมากต่อมากจนกระทั่งไม่มีเวลาคิดถึงเหนื่อยถึงหนาวอะไรหมด เพียงชมนี่ดูโน่นแล้วก็ไม่ว่างสักครู่เดียว ไม่ทันเบื่อทันรำคาญอะไรเลย อนึ่งเจ้าพนักงานกรมการทั้งหลายตามทาง ได้ต้อนรับอย่างเอาอกเอาใจที่สุด สมตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็นโอกาสอันดีที่จะกล่าวชมเชยบรรดาเจ้าพนักงาน ทุกชั้นที่ได้พบตามทางไปมาว่า ปฏิบัติตามคำสั่งโดยเคร่งครัดน่าชมเชยจริง จะหาที่ติเตียนมิได้ ฉะนั้นจึงไม่น่าเบื่อน่าบ่นอะไรมิได้เป็นที่เพลินใจเพลินตาต่างหาก"

มงเซียร์เลอแปรงส์ทรงซักถามต่อไปอีกว่า "ก็ในบรรดาสิ่งของต่าง ๆ ที่เจ้าคุณพบเห็นนั้นอะไรบ้างเป็นที่ถูกใจของเจ้าคุณมากกว่า"

เจ้าคุณราชทูตตอบทูลว่า "สิ่งที่น่าสังเกตยิ่งกว่าอะไรหมดสำหรับคนต่างประเทศเช่นพวกหม่อมฉันนี้ คือจำนวน

ป้อม อันแข็งแรง ซึ่งอยู่ใน พระราชอาณาเขต ฝ่ายเหนือนั้น น่าเป็นที่เกรงขามแห่งบรรดาอริราชศัตรูไม่ว่าจำพวกไหน แต่ในบรรดาเมืองทั้งดงามน่าดูยิ่งนั้น หม่อมฉันขอชมเมืองดิงแกร์กและเมืองลิล์ล สองเมืองนี้เป็นเมืองเอกน่าชมจริง"

มงเซียร์เลอแปรงส์ทรงซักไล่เลียงราชทูตอีกว่า "ที่เมืองสยามของเจ้าคุณนั้น วิธีสร้างกำแพงเมืองและป้อมประตูหอรบนั้น ใช้เป็นแบบเดียวกันกับที่ใช้ในเมืองฝรั่งเศสนี้หรือเป็นประการใด"

เจ้าคุณราชทูตทูลตอบว่า "ที่เป็นแบบเดียวก็มี ที่เป็นแบบอื่นก็มี บางเมืองในประเทศสยามนั้นไม่จำเป็นจะต้องมีกำแพงเท่าไร เพราะมีลำน้ำเป็นเครื่องป้องกันเมืองอยู่พอแล้ว บางแห่งก็ไม่สู้จำเป็นต้องมีกำแพงแน่นหนาเท่าใด เพราะว่าถ้าถึงฤดูฝนเข้าแล้วน้ำท่วมเมืองหมดกำแพงอิฐจึงเป็นของไม่สู้จำเป็น เพราะมีน้ำกันแทนกำแพงอยู่แล้ว แต่เมื่ออยู่บางเมือง เช่นบางกอก พิษณุโลกเป็นต้นก็มีกำแพงประตูคูและหอรบแบบเดียวกันกับที่มีอยู่ในนี้ ผิดอยู่แต่ที่มีป้อมเป็นจำนวนน้อยกว่าที่นี่เท่านั้น ทั้งนี้เพราะ

ธรรมดาสร้างป้อมคูประตูหอรบนั้น จำเป็นต้องเดิน ไปตามแบบยุทธวิธี สุดอาจแต่ป้องกันมิให้ข้าศึกศัตรูมาทำอันตรายได้ ดุจแพทย์ผู้รู้สมุฐานของโรคแล้วก็วางยาให้เหมาะกับโรคฉะนั้น และเป็นด้วยเหตุนี้ที่เมืองฝรั่งเศสนี้จึงมีเครื่องป้องกันเมืองบางอย่างบางประเภท ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องมีในเมืองไทย และในเมืองไทยมีบางอย่างซึ่งไม่มีในเมืองฝรั่งเศสด้วย"

ที่ตรงนี้มงเซียร์เลอแปรงส์ว่ากับท่านราชทูตว่า "เมื่อเจ้าคุณผ่านเมืองกางเดย์นั้น เจ้าคุณได้เลือกคำอาณัติสัญญาสำหรับใช้ในคืนที่เจ้าคุณค้างแรมอยู่นั้น เป็นที่พอพระทัยของพระบิดาเป็นอันมาก จึงเป็นเหตุให้พระองค์มีพระประสงค์จะทรงพบเห็นเจ้าคุณอีกประการหนึ่ง ส่วนตัวฉันก็รู้สึกเป็นดุจเดียวกัน อยากมีโอกาสพบเห็นและพูดจาปราศรัยกับเจ้าคุณบ่อยๆ น่าเสียดาย แต่ที่เมืองของเจ้าคุณกับเมืองของฉันอยู่ห่างกันมากเกินไปที่จะให้สำเร็จตามที่อยากนี้ จริงนะเจ้าคุณ ตั้งแต่นี้เป็นต้นไปข้างหน้าน่ากลัวเจ้าคุณกับฉันจะไม่มีโอกาสได้แลเห็นกันเสียแล้ว น่าเสียดายที่เหลือความหวังที่จะพบกันอีก"

ท่านอัครราชทูตทูลตอบว่า "เมืองไทยกับเมืองฝรั่งเศสอยู่ห่างกันอะไรอยู่ก็จริง แต่ว่าอาศัยทางพระราชไมตรีซึ่งเวลานี้มีขึ้นในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินสองพระนครแล้ว ยังว่าไม่ได้บางทีพระเจ้าแผ่นดินสยามจะทรงเลือกตั้งหม่อมฉันให้เป็นราชทูตมาประจำอยู่ ณ เมืองฝรั่งเศสอีกก็อาจเป็นได้"

มงเซียร์เลอแปรงส์ตอบว่า ถ้าเป็นดังนี้ก็ดีทีเดียว แต่สำหรับคราวนี้เจ้าคุณจะให้ฉันช่วยเหลือประการใดบ้าง นึกอยากขออะไรก็ขอไปเถิดเจ้าคุณ อย่ามีความเกรงใจ ฉันอยากช่วยเต็มกำลังทีเดียว"

ท่านอัครราชทูตทูลตอบว่า "เป็นพระเดชพระคุณที่สุด แต่หม่อมฉันจนใจไม่ทราบว่าจะควรขอความช่วยเหลือชนิดใดเพราะนับว่าแต่วันต้นที่ได้เหยียบเมืองฝรั่งเศสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระภาระธุระเอง ที่จะช่วยเหลือบรรดาพวกหม่อมฉันทุกอย่างทุกประการ อย่าว่าแต่พระองค์ทรงช่วยในสิ่งที่หม่อมฉันอยาก หรือ หม่อมฉันขอให้ช่วยเหลือเลย แต่สิ่งที่ไม่นึกไม่ฝันถึงเลยพระองค์ยังทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานอีกด้วย จน

ไม่ทราบว่าควรจะทำอย่างไร จึงจะถูกใจ หม่อมฉันยิ่งกว่านี้ เท่าที่ทรงทำนี้ก็เหลือประมาณเหลือกะเนเหลือ ที่จะอยากอยู่แล้วแท้จริงถ้ามิเป็นเช่นนี้แล้วพวกหม่อมฉันจะยินดีเหลือที่จะยินดีที่จะให้ทรงช่วยเหลือในคราวนี้ แต่เมื่อฝ่าบาทมีพระกรุณาจะช่วยหม่อมฉันให้ได้แล้ว หม่อมฉันไม่เห็นทางอื่น ที่จะดีไปกว่าที่ขอให้ฝ่าพระบาททรงเป็นพระธุระช่วยเหลือในการที่จะส่งเสริมให้พระราชไมตรีในระหว่างพระนครของพระองค์และพระนครของหม่อมฉัน ซึ่งกำลังผูกใหม่นี้ให้แน่นหนาสถาวรมีแต่เจริญ สนิทสนมยิ่งขึ้นเป็นลำดับไป ถ้าพระองค์ทรงช่วยเหลือได้ดังกราบทูลนี้จะเป็นพระเดชพระคุณที่สุด ต่อชนชาติทั้งสองทั้งตัวหม่อมฉันด้วย"

พอสนทนากันที่ตรงนี้แล้ว ท่านราชทูตลุกขึ้นอำลามงเซียร์เลอแปรงส์ ซึ่งได้ทรงลุกขึ้นพาราชทูตกลับไปถึงปากประตูแล้วราชทูตก็เข้าไปเยี่ยมพระชายาของพระองค์เนื่องด้วยการทิวงคตแห่งสมเด็จพระอนุชาธิราชนั้นด้วย

บทที่ ๗๓
ราชทูตไปฟังเพลงสวด "ชยันโต" ที่พระอาราม แดส์เฟอยังต์

เพื่อเป็นที่โมทนาพระคุณแห่งพระผู้เป็นเจ้าในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชทรงพระประชวรหนักแล้วหายเป็นปกติ ท่านอาจารย์ดนตรีชื่อลิลลีได้ผูกเพลงสวดชยันโตขึ้นใหม่สำหรับเข้ากับบทสวดภาษาละตินที่ขึ้นต้นว่า "เต เดอูม" เลาดามูส ซึ่งแปลว่า "ขออนุโมทนาคุณพระพุทธิเจ้า" และได้กำหนดว่าจะร้องเพลงสวดนั้นผสมกับดนตรีที่พระอารามแดส์เฟอยังต์เป็นครั้งแรก เมื่อกำหนดการเสร็จแล้ว พระสงฆ์ในพระอารามนั้น ๖ องค์ด้วยกัน ได้มาเชื้อเชิญคณะราชทูตไทยให้ไปประชุมฟังด้วย ท่านอัครราชทูตตอบว่า "ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งด้วยเหตุ ๓ ประการที่จะรับคำเชิญของท่าน ประการ ๑ จะได้รวมใจในการโมทนาคุณของท่าน เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสำราญ ประการ ๒ จะได้เยี่ยมเยียนท่านและดูพระอารามของท่าน และประการ ๓ จะได้ยินได้ฟังเพลงสวดของท่านอาจารย์ลิลลีด้วย เพราะ

ทำนองเพลงและเชิงดนตรีตามแบบของท่านอาจารย์ลีลีลนี้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินและเป็นที่พอใจมาก (อาจารย์ลีลีลีคนนี้ที่ได้ยินคนโบราณกล่าวว่า ได้เป็นผู้ผูกเพลงสรรเสริญพระบารมีไทยทำนองอย่างที่ร้องอวยชัยพระราชาอยู่ทุกวันนี้)

ในวันประชุมฟังเพลงเตเด่อูมนั้น คณะทูตไทยก็ไปที่พระอารามแดส์เฟอยังต์ตามนัด และเมื่อท่านถึงประตูพระอารามแล้ว พระสงฆ์หลายองค์แห่งพระอารามนั้นก็ได้ออกมาคำนับท่านราชทูตถึงนอกประตู แล้วได้พาท่านไปพักสนทนาในห้องรับแขกเสียก่อน เมื่อพูดจาคำนับกันตามธรรมเนียมเสร็จแล้ว ท่านราชทูตได้สังเกตในห้องนั้นมีพระบรมรูปวาดเขียนของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส แต่ก่อน ๆ หลายพระองค์ ท่านราชทูตก็ลุกขึ้นไปดูรูปภาพเหล่านั้น รูปที่ท่านรอดูชมนานกว่ารูปอื่น คือพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าฮังรีที่ ๓ พระเจ้าฮังรีที่ ๔ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๓ และพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นต้น รูปของมงเซียร์ (สมเด็จพระอนุชาธิราช) ที่พึ่งสิ้นพระชนม์ใหม่ซึ่งท่านราชทูตไม่ทันได้เฝ้านั้นก็มีอยู่ใน นั้น ด้วยรูปหนึ่ง เมื่อราชทูตทราบว่าเป็นพระรูปของสมเด็จพระอนุชาธิราช

ถึงเป็นรูปที่วาดมานานตั้ง ๒๐ กว่าปี มีลักษณะในรูปนั้นผิดกับพระฉายาลักษณ์อันแท้จริงของพระองค์เมื่อสิ้นพระชนม์นั้น ท่านราชทูตก็ได้แลดูเป็นกาลนาน ตรงพระบรมรูปของพระเจ้าฮังรีที่ ๓ นั้น ผู้นำไปดูบอกกับท่านราชทูตว่า "พระองค์นี้ก็เคยเป็นพระมหากษัตริย์ครองเมืองปอลอญด้วย" ท่านอัครราชทูตนึกประหลาดใจถามว่า "ทำไมหนอ พระองค์จึงทิ้งเมืองฝรั่งเศสไปแลกเอาเมืองปอลอญอย่างนั้นเล่า เหตุผลเป็นประการใด เมื่อพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ของประเทศงดงามใหญ่โตเห็นปานนี้ ยังจะต้องพระราชประสงค์อะไรอีกเล่า จะมิเป็นเหมือนกับที่กล่าวเปรียบกันในเมืองไทยว่า เอาพิมเสนไปแลกกับเกลือหรือ" ท่านผู้นำจึงชี้แจงอธิบายว่า "ไม่ใช่อย่างนั้นดอกเจ้าคุณ มิใช่ว่าพระองค์ทรงเห็นเกลือดีกว่าพิมเสนหามิได้ เป็นเพราะว่าในเวลานั้นพระองค์ยังทรงเป็นแต่เพียงพระยุพราชอยู่ ฝ่ายข้างเมืองปอลอญพระราชบัลลังก์ว่างลง บรรดาขุนนางข้าราชการในเมืองนั้น จึงได้พร้อมใจกันน้อมเกล้า ฯ ถวายมงกุฎเมืองปอลอญแด่พระองค์ พระองค์จึงทรงรับไปเสวยราชย์ปกครองเมืองปอลอญนั้นไป

พลางก่อน แล้วต่อเมื่อข้างนี้สมเด็จพระชนกนาถเสด็จสวรรคตลง พระองค์ก็ทรงมอบเวรให้ผู้อื่นครอบครองดูแลเมืองปอลอญต่อไป แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับมาสืบสันตติวงศ์ครอบครองประเทศฝรั่งเศสแทนสมเด็จพระราชบิดา หาใช่พระองค์ทรงทอดทิ้งเมืองฝรั่งเศสไม่"

"อ้อ ดังนี้ดอกหรือ พอเข้าใจได้แล้ว หาไม่ก็ดูน่าพิศวงที่พระองค์มาทอดทิ้งประเทศฝรั่งเศส อันเป็นเมืองประเสริฐเลิศล้ำถึงเพียงนี้ได้ง่าย ๆ"

ที่ตรงพระบรมรูปพระเจ้าฮังรีที่ ๔ มีผู้หนึ่งในที่ประชุมนั้นเอ่ยขึ้นว่า "นี่แน่ะเจ้าคุณราชทูต พระองค์นี้ก็มีข้อแปลกในคราวที่พระองค์จะได้เสด็จถวัลยราชย์ขึ้นครองประเทศฝรั่งเศสอยู่เหมือนกัน เกือบ ๆ ที่พระองค์จะมิได้เสวยราชสมบัติ เพราะความไม่ยินยอมของชาวเมือง"

"เอ้ ทำไมอย่างนั้นนะท่าน" เจ้าคุณราชทูตถาม

"เป็นเพราะว่าพระองค์ทรงถือลัทธิพระศาสนาผิดนิกายกันกับชาวเมืองหมู่มาก คือพระองค์เป็นฝักฝ่ายเข้าข้างฮุเคอโนตนิกาย และส่วนพลเมืองนับถือข้างลัทธิคาทอลิคนิกายเป็นพื้น แต่ครั้นอยู่ที่เมื่อพระองค์ทรงเห็นพลเมือง

ต่างพากันกระด้างกระเดื่องเช่นนี้ พระองค์ทรงออกจากซุเคอโนตนิกายแล้วเข้าคาทอลิกนิกายเสีย ก็เป็นอันสงบเพียงเท่านี้ พระองค์จึงได้ทรงเสวยราชย์เป็นปกติต่อไป"

"อือ ข้อนี้ข้าพเจ้าไม่ปลงใจเห็นด้วยในเรื่องขัดข้องของพลเมือง ก็เมื่อพระองค์ทรงเลื่อมใสทางใด ทำไมพลเมืองจะมาขัดพระราชนิยมเล่า เมื่อพระองค์เป็นพระรัชทายาทแล้วก็ควรแล้วที่พระองค์จะขึ้นเสวยราชย์ และเรื่องลัทธินิกายศาสนานั้นเป็นธุระส่วนพระองค์ต่างหากมิใช่หรือ ชาวเมืองยังจะมาเกี่ยวในเรื่องนี้ด้วยทำไม ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย" แล้วท่านก็ซักถามบรรดาในที่ประชุมนั้นว่า "ก็พระบรมรูปทั้ง ๔ นี้ ข้าพเจ้าเห็นทรงฉลองพระองค์และประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ผิดแบบกันมาก ทุก ๆ พระองค์ดังนี้จะเป็นเพราะอะไร" คนในที่ประชุมคนหนึ่งจึงตอบไปว่า "เป็นเพราะนิสัยฝรั่งเศสมักชอบเปลี่ยนวิธีแต่งตัวอยู่เสมอเจ้าคุณ ไม่เป็นยุติลงได้ บัดเดี๋ยวชอบอย่างนี้ แล้วบัดเดี๋ยวก็ชอบอย่างโน้น นิสัยอย่างนี้เต็มทีไปหน่อยมิใช่หรือเจ้าคุณ"

"เปล่า ๆ หามิได้" เจ้าคุณราชทูตตอบ "ข้าพเจ้าเห็นว่าควรเปลี่ยนทดลองให้ดีขึ้นไปอยู่เสมอ และนิสัยชอบ

เปลี่ยนแปลงแก้ไขนี้เอง ข้าพเจ้าเห็นว่าแทนที่จะเป็นนิสัยอันพึงตำหนิกลับเป็นนิสัยน่าชมเสียอีก เพราะเป็นเหตุให้หาความเจริญ หาไม่จะต้องตายตืออยู่กับเครื่องแบบเดิมร่ำไป ดีไม่ดีจะหลับตาใช้ไปตามปู่ย่าตายายดังนี้ ความเจริญจะมีมาแต่ไหน อย่าเลยท่าน อย่าติการแตกต่างกันในความนิยมของพระเจ้าแผ่นดินเหล่านี้ ถึงการแตกต่างกันในการนุ่งห่มของชาติอื่นก็เหมือนกัน ขอท่านอย่าพึงตำหนิติเตียนเลย เมื่อท่านเห็นว่าเขานิยมการนุ่งห่มที่ผิดแผกแปลกไปจากขนบธรรมเนียมของตน เพราะต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างมีความเห็น ต่างคนต่างชอบคนละอย่างต่าง ๆ นา นา" ว่าแล้วก็กลับเข้านั่งอยู่หน้ากองไฟ และที่นั้นก็ได้กระทำการวิสาสะกับเจ้าชายและเจ้าหญิง เดอเม็ก-แลงบูรค์ ซึ่งพึ่งเสด็จเข้าห้องนั้นใหม่ ๆ และฝ่ายเจ้าหญิงนั้นเป็นคนช่างพูดซักไซ้ไล่เลียงกันเก่ง เลยคุยกันสนุกสนานอีกเป็นนาน

เมื่อนั่งคุยกันอยู่หน้ากองไฟนั้นยังมีผู้หลักผู้ใหญ่ชั้นสูงอีกหลายท่านเข้ามาผสมวง ก็ยิ่งเพิ่มความครึกครื้นให้มากขึ้นและฝ่ายเจ้าคุณอัครราชทูตก็พูดทันเขาเหล่านั้นทุก ๆ

คน ในบรรดาผู้ที่เข้ามาคราวหลังนี้ มีท่านเจ้าเดอคงตักับราชทูตแห่งแคว้นมันตุวาเป็นต้น แต่ก็ไม่คนใหม่เหล่านี้เจ้าคุณราชทูตไม่ค่อยได้พูดจากี่มากน้อย ครั้นได้เวลาแล้วฝ่ายพระสงฆ์เจ้าของอารามก็ได้มาเชื้อเชิญที่ประชุมให้ลงโบสถ์ เพราะถึงเวลาที่จะเริ่มพิธีสวดร้องเพลงเตเดอุมของท่านอาจารย์ลีลลีแล้ว

ฝ่ายบรรดาเจ้านายชายหญิงทั้งหลาย ก็เสด็จไปประทับอยู่ข้างล่าง และสำหรับคณะราชทูตไทยนั้นก็ได้จัดที่ให้นั่งบนระเบียงที่มีอยู่ภายในโบสถ์ เพื่อท่านจะได้แลเห็นพิธีสะดวกฟังง่ายกว่าข้างพื้นล่าง ตลอดเวลาที่กระทำพิธีนั้น ท่านราชทูตทั้งหลายต่างเพ่งตาดู เงี่ยหูฟังอย่างเคารพและเอาใจใส่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ตลอดเวลาที่พวกดนตรีกระทำเพลงพลางคนร้องรับประสานเสียงกับเครื่องมโหรีนั้น สังเกตดูท่านราชทูตราวกับรู้สึกไหวไปตามเสียงที่ร้องนั้นด้วย ตอนเมื่อพวกนักร้องและนักดนตรีขึ้นบน "ดอมิเด สัลวูมฟักเรเย็ม" ซึ่งแปลว่า "ขอพระพุทธิเจ้าทรงคุ้มครองพระเจ้าแผ่นดิน" (ซึ่งคู่กับคำไทยที่ว่า "ขอทรงพระเจริญ" นั้น) ท่านราชทูตที่ซึ่งพึงทราบใจความแห่งบทนั้น เพราะมีผู้แปล

ให้ก็ยิ่งเจียมเสงี่ยมตัวสงบอารมณ์และกระทำกิริยาท่าทางให้ผู้ดูรู้เห็น ว่าท่าน กำลังรวม ใจกับสัปบุรุษ ในการสวด ภาวนา ขอให้พระราชาทรงพระเจริญอยู่ด้วย

เมื่อเสร็จพิธีสวดร้องเพลงอวยชัยแล้ว ราชทูตก็ได้กลับเข้าไปในห้องที่คอยอยู่เดิมก่อน ที่จะเข้าไปฟังเพลงเตเดอูม พอพระสงฆ์แห่งอารามนั้นจะมาถามราชทูตว่า รู้สึกเป็นอย่างไรบ้างในการพิธีอวยพรชัยนี้ ท่านอัครราชทูตยกมือทั้งสองขึ้นแตะต้องดวงตาแล้วแตะต้องหู แล้วก็แตะต้องทรวงอกพลางกล่าวว่า เป็นที่เจริญหูเจริญตาเจริญใจอย่างยิ่ง พอคุยสนุก ๆ ไปตามเรื่องอีกครู่หนึ่งก็ได้มีการเลี้ยงเครื่องว่างแล้วราชทูตก็ลากลับ

บทที่ ๗๔

ราชทูตไปเที่ยวดูสถานที่ต่าง ๆ มีโรงพิมพ์หลวงเป็นต้น

ต่อไปวันอื่นคณะราชทูตได้ไปเยี่ยมเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ชื่อเดอลววา แล้วได้ไปดูบ้านท่านกอลแบรต์ ซึ่ง

เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกระทรวงทหารเรือรวมกัน แต่ท่านล่วงลับไปเสียแล้ว ยังเหลืออยู่แต่บุตรชายกับภรรยา แล้วได้ไปดูวังทุยเลอรีย์ เพื่อไปดูป้อมย่อม ๆ ในจุลนคร ที่ทรงรับสั่งให้สร้างไว้ที่นั้น ในจุลนครนั้นมีอยู่ทุกป้อมและทุก ๆ เมืองที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงตีได้ในรัชสมัยของพระองค์ พอราชทูตแลเห็นก็ออกอุทานขึ้นทันทีว่า "แหมทำเหมือนกับเป็นจริงทีเดียว ไม่ผิดกับที่ได้เห็นเมื่อคราวไปเที่ยวข้างเหนือนั้นเลย เก่งจริง"

รุ่งขึ้นวันหลัง ราชทูตได้ไปดูโรงพิมพ์หลวงซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของมงเซียร์เดอครามวาซี อาศัยเหตุที่เป็นเวลาหนาว ท่านผู้จัดการโรงพิมพ์หลวงนั้นได้จัดตั้งเตาไฟไว้ในห้องต่าง ๆ ทั่วไปเพื่อราชทูตจะได้รอดูการพิมพ์โดยสะดวกสบาย ชั้นแรกผู้จัดการได้พาราชทูตไปดูเขาเรียงตัวหนังสือ พอราชทูตเห็นช่างเขาหยิบตัวหนังสือจากช่องที่ไว้ตัวพิมพ์เป็นแผนก ๆ ทีละตัว ๆ มาเรียงไว้ในรางเหล็กที่เขาถือไว้ในมือซ้าย เห็นทำไว้เหลือเกินแทบจะดูไม่ทันก็แปลกใจ ท่านราชทูตดูไม่นานนักก็สังเกตได้ทันทีว่า ตัวหนังสือในช่องนั้นต่างชนิดกัน คือในช่องแถวบนเป็นช่องสำหรับตัวหนัง

สือโป้ง ๆ ส่วนช่องแถวล่างเป็นช่องสำหรับตัวเล็ก ๆ ซึ่งผิดกับตัวหนังสือไทยที่มีเพียงขนาดเดียวในสำรับหนึ่ง ๆ ไม่มีเล็กไม่มีใหญ่ นอกจากจะเป็นตัวหนังสือต่างชุดต่างสำรับกัน เมื่อพิเคราะห์ดูตัวหนังสือนั้น ท่านราชทูตหยิบยอกมาดูเป็นตัว ๆ ก็ซักถามถึงวิธีหล่อ ถึงแม่พิมพ์ ถึงธาตุที่ใช้ทำตัวหนังสือนั้นพร้อมเสร็จ ครั้นแล้วท่านราชทูตกล่าวว่า "เมืองฝรั่งเศสนี้ช่างดีจริง ไม่ว่าอะไร ๆ หมด ล้วนแต่มีขึ้นในเมืองนี้เองทั้งสิ้น ไม่ต้องพึ่งประเทศอื่นก็ได้ ดีจริง ถัดจากการดูเรียงตัวพิมพ์แล้ว มงเซียร์เดอครามวาซี ได้พาราชทูตไปดูการพิมพ์ต่อไป ชั้นแรกให้ดูว่าเมื่อเรียงตัวหนังสือจนครบหน้าแล้ว เขาก็มัดตัวหนังสือนั้นไว้เป็นหน้า ๆ อย่างไรแล้วเอาขึ้นแท่นเขาอัดไว้ให้ติด ๆ กันคราวเดียวหลายหน้าอย่างไรเพื่อจะได้พิมพ์เร็ว แล้วเขาก็พาไปดูแท่นพิมพ์ ในเวลานั้นมีอยู่ ๑๒ แท่นกำลังพิมพ์อยู่ทั้ง ๑๒ มีคนประจำแท่นพิมพ์เครื่องละ ๒ คน ดูเป็นแถวในห้องนั้นราวกับทหารในสนามก็ว่าได้ท่านราชทูตจึงเอ่ยว่า "เหมือนทหารไม่มีผิดกันเลย" มงเซียร์เดอครามวาซี ตอบท่านราชทูตว่า "เจ้าคุณเปรียบไม่ผิดเลยเพราะว่าคนพิมพ์นี้นอกจาก

ลักษณะที่เขายืนเป็นแถวดังทหารอย่างที่เจ้าคุณว่านั้นแล้ว เขายังทำการทำงานวันยังค่ำเพื่อฉลองพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ดุจเดียวกับทหารของพระองค์ทำในค่ายและสนามก็ว่าได้ เจ้าคุณคิดดูเถิดพวกทหารเท่านั้นฉลองพระเดชพระคุณโดยที่เอาชีวิตพลีแก่ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ตีป้อมนั้นบ้าง ป้องกันเมืองนั้นบ้างจนบ้านเมืองอยู่เป็นสุข เป็นเกียรติยศสำหรับแผ่นดินของพระองค์อย่างยิ่ง แต่ส่วนพวกโรงพิมพ์หลวงนี้ก็อุทิศชีวิตวันยังค่ำ ๆ ทุก ๆ วัน สำหรับพิมพ์หนังสือที่จะป่าวร้องพระเดชพระคุณและเกียรติยศเกียรติศักดิ์ของพระองค์และของแผ่นดินให้รู้ทั่วโลกพิภพ ทั้งในรัชสมัยของพระองค์ และรัชสมัยต่อไปจนชั่วกัลปาวสาน ฉะนี้ การงานของเขานี้จะนับว่าเป็นการช่วยชาติช่วยพระเจ้าแผ่นดิน ดุจเดียวกับชนะสงครามในการรบก็ว่าได้" เจ้าคุณราชทูตตอบว่า "เป็นความจริงดังที่ท่านว่าและข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมาก ที่เห็นว่าพระองค์ไม่จำเพาะแต่ได้ทหารสำหรับประกาศพระเกียรติยศของพระองค์ให้นานาชาติทราบ พระองค์ยังมีคนงานของท่านนี้คอยช่วยส่งเสริมเพิ่มเกียรติยศนั้นให้ยิ่ง

พึ่งขจรไปในขอบจักรวาล ขอให้ทหารรบทหารพิมพ์ของพระองค์เจริญ ๆ ทั้งสองแผนกเถิด"

แล้วมงเซียร์เดอครามวาซีก็ได้แนะนำให้พวกราชทูตดูอีกว่าเมื่อเขาเอาตัวหนังสือขึ้นแท่นพิมพ์แล้ว เขาพิมพ์กันด้วยวิธีอย่างใด ดู ๆ กันสักประเดี๋ยวท่านอุปทูตจึงเอ่ยขึ้นว่า "แหม ทำง่ายดายเสียจริง ดูเหมือนฉันทำได้เหมือนกัน" ว่าแล้วท่านก็มารับทำงานแทนคน ๆ หนึ่ง และในบัดนั้นแผ่นกระดาษที่พิมพ์ก็ออกมางาม ๆ เหมือนกับเมื่อคนงานเขาทำเอง ก็เป็นที่พอใจมากที่เขาทำได้ง่าย ๆ ดี ๆ ถึงเพียงนี้

พอดูเครื่องพิมพ์แท่นนี้แล้วก็ไปดูเครื่องพิมพ์แท่นโน้นต่อ ๆ ไปจนครบ แล้วท่านอัครราชทูตได้ถามมงเซียร์เดอครามวาซีถึงวิธีผสมหมึก วิธีจัดทำลูกหมึกสำหรับกลิ้งไปมาบนแผ่นกระดาษ ฯล ฯ แล้วก็ซักถามวิธีทำกระดาษตั้งแต่ต้นจนกระทั่งใช้พิมพ์ได้ สรุปความว่าในวันนั้นราชทูตได้ดูเข้าใจในวิธีพิมพ์และวิธีพับกระดาษรวมเข้าเล่มเย็บใส่ใบปกเสร็จ จนกระทั่งเป็นหนังสือเล่มหนึ่ง ใช้อ่านกันได้

ครั้นดูโรงพิมพ์หลวงนั้นทั่วแล้ว มงเซียร์เดอครามวาซีได้พาราชทูตไปดูแม่พิมพ์ตัวหนังสือที่ทำไว้ก่อน ๆ ต่าง ๆ นานาหลายชาติหลายภาษา เป็นต้นได้พาไปดูแม่ตัวหนังสือภาษาเกรี๊กซึ่งทำตั้งแต่ครั้งรัชสมัยของพระเจ้าฟรังซวาที่ ๑ เมื่อ ๑๕๐ ปีก่อนแล้วยังได้ชมดูตัวแม่พิมพ์ภาษาอาหรับซึ่งพึ่งทำใหม่ ๆ ราชทูตเห็นแล้วจึงถามว่า "อ้อ! นี่ไม่ทำจำเพาะตัวหนังสือฝรั่งดอกหรือ ถ้าอย่างนี้ตัวหนังสือไทยเห็นจะทำพิมพ์ขึ้นได้เหมือนกัน ละกระมัง" มงเซียร์เดอครามวาซีตอบว่า "เป็นอะไรไปเจ้าคุณ ไม่ว่าภาษาอะไรถ้าตั้งใจอยากทำจริง ๆ ก็ทำได้ทั้งนั้น และภาษาไทยของเจ้าคุณก็คงทำได้ไม่ยากอะไร หากเจ้าคุณจะไปตั้งโรงพิมพ์ของตนขึ้นเองในเมืองไทยก็ทำได้ง่าย ๆ" ที่ตรงนี้ท่านอัครราชทูตยกมือทั้งสองขึ้นไปทางสวรรค์จนเต็มแขน แล้วเปล่งอุทานเป็นภาษาไทย มงเซียร์เดอครามวาซีไม่เข้าใจ ท่านจึงถามล่ามว่า-- "เจ้าคุณว่ากระไรกัน" และล่ามแปลให้ฟังว่า "เมืองฝรั่งเศสเอ๋ย เมืองฝรั่งเศสช่างกระไรเลย ดูวิเศษไปเสียแทบทุกอย่างเสียทีเดียว" ครั้นราชทูตได้ดูโรงพิมพ์และของที่น่าดูรู้เห็นอยู่นั้นเสร็จ

สิ้นแล้ว ท่านจึงอำลามงเซียร์เดอครามวาซี และขอบใจท่านเป็นอันมากที่ท่านได้อธิบายวิธีพิมพ์หนังสือจนรู้เข้าใจได้อย่างนี้ ส่วนมงเซียร์เดอครามวาซีก็ขอบใจ เจ้าคุณราชทูตบ้างว่า เป็นเกียรติยศอันยิ่งใหญ่สำหรับโรงพิมพ์ที่ราชทูตานุทูตของพระมหากษัตราธิราชใหญ่อย่างเจ้าคุณนี้ ได้มีแก่ใจถึงกับมาเยี่ยมดูโรงพิมพ์ของท่าน

บทที่ ๗๕

เรื่องคนใช้ของเจ้าคุณราชทูต

ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า นอกจากเจ้าคุณราชทูตอุปทูตและตรีทูตนั้น ยังมีขุนนางไทยไปเมืองฝรั่งเศสคราวนั้นนั้นอีกหลายนาย แต่ที่จริงก็ยังไม่ครบดี เพราะยังไม่ได้กล่าวถึงบ่าวไพร่คนใช้ซึ่งเป็นธรรมดาต้องมีประจำคอยรับใช้สอยเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปตามทางเพราะบ่าวคนใช้ที่เป็นชนชาติเดียวกัน มักปฏิบัติถูกใจนายยิ่งกว่าชนชาติอื่น เพียงเห็นกิริยาก็อาจแปลใจกันรู้เรื่องความประสงค์กันง่าย

ในบรรดาคนใช้สอยของเจ้าคุณราชทูตมีอยู่คนหนึ่งประพฤติตัวไม่สมควร เจ้าคุณราชทูตรู้สึกว่าความประพฤติของเขานั้นเป็นที่อับอายขายหน้าทำให้เสียชื่อเสียงเกียรติยศ

ของคณะไทย ๆ ที่ไปเมืองฝรั่งเศสด้วยกัน อาจให้ชาวฝรั่งเศสที่รู้เห็นในความประพฤติเสียหายของเขา ดูหมิ่นดูแคลนชนชาติไทยทั่วไปได้ เจ้าคุณอัครราชทูตจึงเรียกอุปทูต ตรีทูต ขุนนางไทยและบ่าวคนใช้มาประชุมอยู่ในห้องของท่านหมด แล้วท่านก็ดุด่าว่ากล่าวตำหนิโทษของบ่าวคนนั้นด้วยคำอย่างรุนแรงที่สุด แล้วท่านเตรียมจะเฆี่ยนตีให้สาหัสให้เป็นที่เข็ดหลาบและมิให้บ่าวคนอื่นเอาเยี่ยงอย่างสืบไป แต่ขณะเมื่อท่านจะลงมือเฆี่ยนนั้นมงเซียร์สตอร์ฟข้าราชการฝรั่งเศส ซึ่งมีหน้าที่คอยติดตามประจำราชทูตได้ออกมาห้ามปรามขอโทษว่า "ขอโทษเสียสักครั้งหนึ่งเถอะเจ้าคุณ อย่าเพ่อเฆี่ยนตีมันก่อนเลย ขอภาคทัณฑ์ไว้สักทีเถิดเจ้าคุณ ไหน ๆ เจ้าคุณก็ได้มาอยู่เมืองฝรั่งเศสเป็นหลายเดือน การก็ได้เป็นไปเรียบร้อยทุกอย่าง นี่เกือบจะถึงเวลากลับไปเมืองไทยแล้ว ขอให้เรียบร้อยตลอดไปเถิด ถึงว่ามันได้ประพฤติผิดคิดมิชอบคราวนี้ก็พึ่งเป็นคราวแรกและก็ไม่เสียหายอะไรนักหนา ถึงน่าติอยู่บ้างก็แต่ในพวกกันเองเพราะชาวเมืองนี้ไม่เห็นมีใครว่าอะไรเลย ตั้งแต่แรกที่ย่างเข้ามาเมืองฝรั่งเศส คนเมืองนี้

ได้แต่กล่าวคำชมเชยเจ้าคุณและบรรดาคนอื่นที่มากับเจ้าคุณว่าเรียบร้อยดีมาก นี่เมื่อเขารู้ว่าเจ้าคุณทำรุนแรงกับบ่าวคนนี้ เขาจะคิดว่ากระไร ขอเจ้าคุณจงโปรดคิดให้ดีเสียก่อนเถิด อย่าให้ชื่อเสียงของเจ้าคุณที่หอมเป็นที่ชื่นใจอย่างกับดอกไม้สดกลับกลายเป็นอื่นไปเลย เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องคอขาดบาดหมายอะไร อย่าๆ อย่าเฆี่ยนตีมันเลย เมื่อคนชาวเมืองนี้เขาไม่เอาโทษมัน เจ้าคุณจะเอากับมันทำไมนักหนา"

เจ้าคุณราชทูตฟั่งมงเซียร์สตอร์ฟ ห้ามปรามดังนั้นก็ตอบว่า "ที่ท่านตักเตือนเปรียบเทียบมาครั้งนี้ ก็เป็นบุญคุณนักหนา แต่ขอท่านได้คิดดูทีหรือว่า เมื่อชาวบ้านเมืองนี้เขานับถือเราว่าเป็นคนดีเรียบร้อย ไม่ชอบทำการเกะกะระรานกับใครอย่างที่ท่านว่าแล้ว เมื่อเขามารู้ว่าอ้ายคนนี้มันทำให้เสียชื่อถึงเพียงนี้ เขาจะนึกว่ากระไร ที่จริงความผิดของมันมากเหลือเกิน เพราะมันรู้ดีเหมือนกันว่าชาวเมืองนี้เขานับถือเราว่าเป็นคนดี เมื่อมันมาประพฤติตัวเลวทรามทั้งรู้ตัวอยู่ดีดังนี้ จะว่าความผิดของมันเบาอย่างไร ยิ่งคนเขานับถือเรา มันก็ยิ่งผิดใหญ่ไปตามด้วย

หน้าที่มันจะต้องประพฤติตนให้สมกับอย่างที่เขาว่ายิ่งสูงศักดิ์ยิ่งเจียมศักดิ์จึ่งจักสม ดังนี้จึงจะถูก มันมาทำกับข้าพเจ้าคราวนี้เต็มทีเหลือเกิน ท่านนึกดูบ้างเถิด ถ้าช่างเขียนที่เก่ง ๆ ได้พากเพียรเขียนรูปภาพนับเวลาตั้งปี แต่เมื่อสำเร็จลงแล้วจำเพาะวันที่เขานึกจะเข้ากรอบไปตั้งไว้ให้คนดูแล้ว หากกุลีหรือลูกจ้างของเขาฉวยเอาพู่กันมาป้ายมาแต้มรูปภาพอันงดงามนั้นด้วยสีเปื้อนเปรอะเลอะเทอะเสียหายหมด ช่างเขียนคนนั้นจะคิดว่ากระไร ถ้าขณะนั้นเขาจะลงโทษโบยตีอ้ายกุลีเลวทรามคนที่ทำให้งานการซึ่งเขาเพียรมาตั้งแต่ขวบปีเสื่อมเสียไปในครู่เดียวนั้น ท่านจะติว่าเขาเป็นคนใจเหี้ยมโหด หรือจะเห็นว่าสมควรจะลงโทษประการใด ถ้าควรแล้วก็ทำไมจะไม่ควรลงโทษกับอ้ายบ่าวคนนี้ที่ทำให้คุณงามความดีของข้าพเจ้าที่สะสมปลูกบำรุงไว้ตั้งขวบปี มากลับมีมลทินแปดเปื้อนด้วยความประพฤติเกกมะเหรกของมันเล่า ท่านว่าเรากลับไปเมืองไทยคราวนี้ ฝ่ายชาวฝรั่งเศสจะพากันระลึกคิดถึงเราแต่ด้วยความรักอาลัยในกิริยามรรยาทละมุนละม่อม เพราะความประพฤติชอบประพฤติงามของคณะไทยเราทั้งหมด

ควรหรือที่อ้ายคนสั้นดานหยาบช้าเลวทรามคนนี้จะทำลายคุณความดีของเราอย่างนี้ แต่เอาเถิด เมื่อท่านเห็นเป็นดีแล้วในการที่จะยกโทษให้มัน เพราะเห็นแก่ไมตรีจิตของท่านซึ่งยังไม่เคยเศร้าหมอง ก็ยินดีจะอนุโลมตามไม่ขัดความประสงค์ของท่าน" ว่าแล้วท่านราชทูตก็ปล่อยให้มันไปไม่เอาโทษทัณฑ์ แต่ส่วนคนทั้งหลายที่ได้มารู้เห็นในความประพฤติของเจ้าคุณราชทูตในโอกาสที่บ่าวทำผิดแล้ว ท่านเปรียบเทียบให้ฟังจนเห็นโทษของมันแล้วยังปล่อยให้ไปไม่เอาโทษ เพราะเห็นแก่ไมตรีจิตของผู้อื่นฉะนี้ ก็อดชมไม่ได้ ว่าเข้าที่เป็นผู้ใหญ่ช่างคิดช่างรู้หนักรู้เบาผ่อนผันสั้นยาวเมื่อคราวจำเป็น

บทที่ ๗๖

ราชทูตไปดูอารามวาลเดอครัาส และไปฟังดีดพิณ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อตอนต้นรัชกาล สมเด็จพระพันปีหลวง พระบรมราชินีนาถทรงพระนามว่าสมเด็จพระนางเจ้าอันน์โดตรีช ได้ทรงพระราชศรัทธาสร้างพระอารามไว้อารามหนึ่ง มีพร้อม

ทั้งโบสถ์วิหารเสร็จสำหรับบรรดาสตรีที่มีศรัทธาจะได้ไปถือพรตบวชเป็นภิกษุณี เรียกกันว่า พระอาราม วาลเดอ-คร้าส พระอารามนั้นนับว่าเป็นสถานที่ที่น่าไปดูในสมัยนั้นยิ่งนัก เพราะเป็นสถานกว้างขวางและสวยงามอย่างยิ่ง ราชทูตไทยได้ข่าวว่าพระอารามของสมเด็จพระราชินีนาถเป็นของน่าดูนัก ก็แสดงความประสงค์อยากจะไปเยี่ยมดูบ้างว่าสวยงามเป็นอย่างไรกัน ฝ่ายเจ้าพนักงานเมื่อทราบความประสงค์ของท่านดังนั้น ก็ได้จัดการพาไปดู

ที่ในพระอารามนั้นยังมีเจ้าหญิงพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าดีแซส เดแปร์นง กำลังทรงผนวชอยู่ และราช-ทูตได้มีโอกาสเฝ้าภิกษุณีเจ้านั้นด้วย นอกนั้นท่านยังได้ดูอะไรต่อมิอะไรอีกหลายอย่างแต่ที่น่ากล่าวมากกว่าสิ่งอื่นเพราะเป็นที่ถูกใจท่านราชทูตมากกว่าสิ่งอื่นนั้น คือราชา-นุสาวรีย์สำหรับเก็บรักษาพระโกศที่บรรจุดวงพระทัยของพระราชินี สมเด็จพระพันปีหลวง กับดวงหทัยของบรรดาราชบุตรราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งสิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์อยู่เมื่อราชทูตได้แลเห็นพวงมาลัยที่ระลึก ซึ่งวางประดับอนุสาวรีย์นั้น ท่านแสดง

ความเคารพยำเกรงและความอิ่มใจที่ได้มีโอกาสมาแลเห็นอนุสาวรีย์แห่งพระราชวงศ์นี้อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นธรรมดาของราชทูต ไม่ว่าพบเครื่องใดเป็นที่ระลึกถึงพระราชาที่ใดก็แสดงความเคารพยำเกรงทันที เมื่อเที่ยวดูโบสถ์เสร็จแล้วก็ได้ขึ้นไปดูหีบเพลงออร์คัน ขณะนั้นบรรดานางชีในพระอารามนั้นได้เริ่มร้องเพลงสวดให้ฟัง คือบทถวายชัยต่อพระเจ้าแผ่นดิน ท่านราชทูตฟังสำเนียงนางชีร้องเสียงเยือกเย็นน่าศรัทธาเป็นที่ยิ่งก็พิศวง ว่าเป็นเสียงเทวดานางฟ้ายิ่งกว่าเสียงมนุษย์เสียอีก น่าชวนศรัทธาอย่างยิ่ง และอยากจะชมพักตร์ของบรรดานางชีเหล่านั้นบ้าง ให้รู้ว่าเมื่อน้ำเสียงไพเราะถึงเพียงนี้ โฉมหน้าจะน่าชมสักเพียงไหน แต่ก็เป็นไม่สำเร็จ เพราะวินัยในพระอารามนั้นห้ามมิให้นางชีเปิดผ้าโปร่ง ซึ่งใช้ปิดหน้าเป็นอันขาด เมื่อราชทูตทราบว่านางชีถือพระวินัยเคร่งครัดดังนี้ก็ให้ยิ่งเกิดความศรัทธาในตัวนางชีเหล่านั้นมากขึ้น

เวลาจะลาไปนั้นท่านเจ้าหญิงเดแปร์นง ได้ประทานศาสนิยวัตถุเล็ก ๆ น้อย ๆ แก่บรรดาไทยที่เป็นคริสตัง ไว้เป็นที่ระลึกคิดถึงวัดวาลเดอคร้าสนั้นด้วย และส่วนราชทูต

เมื่อออกไปแล้วก็ได้กล่าวชมว่า "ตั้งแต่เข้าเมืองฝรั่งเศส ถึงวันนี้ยังมิได้เห็นพระอารามที่ไหนงดงามเป็นที่ถูกใจ เหมือนวิหาร และพระอารามภิกษุณีนี้เลย"

ครั้งเวลาตอนปลาย ๆ ที่ท่านราชทูตไทยได้พักอยู่ในเมืองฝรั่งเศสนั้น ข่าวเล่าลือไปทั่วพระราชอาณาจักรว่า ท่านเป็นผู้กอบด้วยปรีชาเฉลียวฉลาดสามารถมาก ฉะนี้ ไม่ว่าชนชั้นใดในประเทศฝรั่งเศสก็อยากจะพบปะสนทนากับท่านให้รู้ว่า คำเล่าลือยกย่องเหล่านั้นจะเท็จจริงอย่างไร พอคนนี้ลาคนนั้นก็มาแทนกันเรื่อย จนเกือบกล่าวได้ว่าเมื่อราชทูตได้กลับไปเมืองไทยแล้วท่านจะอวดกับเพื่อนบ้านว่า เจ้านายชายหญิงและบรรดาปราชญ์ที่รู้หลักในขบวนวิชามีอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเท่าใด ท่านก็ได้พบปะสนทนากันอย่างฉันมิตรแทบทุกท่านก็ว่าได้

ตัวอย่างเช่นมงเซียร์คาโลต์ ช่างดีดพิณลุธอย่างเอกของประเทศฝรั่งเศสในสมัยเวลานั้น วันหนึ่งเผอิญท่านราชทูตได้ฟังท่านดีดพิณลุธทำเพลงให้ราชทูตฟัง ราชทูตเป็นที่พอใจยิ่งนัก กล่าวกับท่านว่า "ตั้งแต่มาเมืองฝรั่งเศส ฉันเคยได้ยินคนดีดสีตีเป่าอย่างเพราะ ไม่ว่าเครื่องชนิด

ไหนมามากครั้งแล้ว แต่ก็ยังไม่เคยพบใครดีดพิณเสนาะเสียงนวลชวนชมเท่ากับท่านนี้เลย" ต่อมาไม่กี่วันมงเซียร์-คาโลต์คนดีดพิณลุธนั้น เลยอัญเชิญคณะราชทูตให้ไปประชุมฟังดนตรีวงที่ตึกอาราสสถานในบ้านของมงเซียร์โอบรีในถนนเซ็น พอถึงวันเล่นคณะราชทูตก็พากันไปฟัง ท่านเจ้าของบ้านก็เข้ารวมวงกับนักดนตรีด้วยอีกผู้หนึ่ง เพื่อเป็นเกียรติยศแก่แขกซึ่งมาเยี่ยมบ้านของตนเป็นพิเศษในคืนวันนั้น คนที่ไปประชุมฟังคอนเซิร์ตคืนนั้นไม่มากนัก พอดีๆ แต่ก็ล้วนคนที่เลือกเฟ้นโดยจำเพาะสำหรับงานพิเศษทั้งนั้น ไม่ต้องป่วยการกล่าวว่าราชทูตจะเป็นที่พอใจในท่านองและฝีมือทำเพลงของพวกนักดนตรีเหล่านั้นควรบอกแต่เพียงว่านักดนตรีอย่างเอกของเมืองฝรั่งเศสมีอยู่เท่าใดก็รวมอยู่ในวงดนตรีนั้นด้วยทุกคน จะไม่พอใจกระไรได้เขาว่า "ไก่เห็นตีนงู งูเห็นนมไก่" นี่ปราชญ์ไทยจะรู้ไม่ถึงฝีมือของปราชญ์ฝรั่งที่ไหนได้ รู้ยิ่งกว่ารู้เสียอีก และท่านอัครราช-ทูตอดรนทนไม่ได้ ต้องกล่าวชมเชยบรรดานักดนตรีเหล่านั้นว่า "ขบวนเสนาะน่าจับใจแล้ว ในโลกนี้เป็นไม่มีที่ไหนเหมือนเสียแล้ว" ว่าแล้วก็หันมาพูดกับมงเซียร์คาโลต์ต่อ

กับคำชมประโยคก่อน "นอกจากเสียงพิณของท่านเมื่อเล่นคนเดียวเท่านั้น เพราะเวลาท่านเล่นคนเดียวนั้นเสียงพิณของท่านเสนาะจับใจราวกับเสียงทิพ ได้ยินถนัดคนี่ไม่มีเสียงอื่นมากลบเหมือนเมื่อเวลาดีดรวมวงกับเครื่องอื่น"

บทที่ ๗๗

ราชทูตรับรองของกำนัล

ขอกล่าวถอยหลังไปหน่อยหนึ่ง ถึงครั้งที่ "มงเซียร์" คือสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงประชวรยังไม่ถึงทิวงคตนั้นว่า ท่านอัครราชทูตเคยส่งหยูกยาอย่างไทย ๆ ไปถวายหลายขนานตามมีตามจน และสมเด็จพระอนุชาธิราชมงเซียร์ ทรงชอบพระทัยในกิริยาอัธยาศัย และความจงรักภักดีต่อของท่าน ราชทูตไทยยิ่งกว่าในยาที่ส่งไปถวายเสียอีก ภายหลังไม่กี่วันพระองค์ทรงพระประสงค์จะตอบแทนไมตรีจิตนั้นบ้าง ก็ให้มงเซียร์โอแบรต์ มหาดเล็กในพระองค์ถือหีบหนังสีเทา ๆ มีลายกนกทองฝีมืออย่างประณีต ส่งไปประทานราชทูตเป็นของกำนัลส่วนพระองค์ เมื่อมงเซียร์โอแบรต์นำของกำนัลไปประทาน ท่านราชทูตคิดว่าเป็นแต่ทรงประทานหีบเปล่า ๆ เพราะลำพังหีบใบ

นั้นแล้วก็นับว่าเป็นชิ้นงามมิใช่เล่นอยู่แล้ว แต่ที่ไหนได้ เมื่อเปิดหีบออกมาดูเห็นข้างในมีหีบทองเล็กอีกสามใบ ครั้นเปิดหีบเล็กนั้นออกมาดูอีกที ซ้ำยังมีของข้างในอีก คือหีบ ๑ มีแหวนเพชรเรือนทองวง ๑ สำหรับท่านอัครราชทูต แล้วในหีบเล็กอีกสองใบก็มีแหวนมรกตหีบละวง สำหรับอุปทูตตรีทูตอีก แล้วนอกจากนั้นยังมีพระฉายาลักษณ์ของพระองค์ ประดับเพชรอีกรูป ๑ สำหรับจำเพาะตัวท่านอัครราชทูต ล้วนแต่ของงาม ๆ อันมีค่าทั้งนั้น

เมื่อท่านราชทูตเปิดหีบนั้นเสร็จแล้ว ท่านกล่าวกับมงเซียร์โอแบรต์ว่า "นี่แน่ะท่าน ฉันจะบอกให้ ในของทุกสิ่งที่พระองค์ทรงประทานมาคราวนี้ ถ้าคนธรรมดาจะตีราคาแล้ว คงว่าแหวนเพชรแหวนมรกตนั้นแหละเป็นของประเสริฐ แต่สำหรับตัวฉันหาตีราคาเช่นนั้นไม่ ฉันเห็นว่าบรรดาของที่ประทานมานี้ พระฉายาลักษณ์รูปนี้นั้นแหละ เป็นของมีค่ามากและวิเศษกว่าสิ่งอื่นหมด เพราะใครเล่าที่อาจกำหนดราคาแห่งของที่ระลึกอันนี้ได้ ด้วยเป็นถึงพระรูปของสมเด็จพระอนุชาธิราชแห่งพระมหา-

กษัตริย์ผู้มีบุญบารมีทรงชนะทุกทิศ ใครได้รับแล้วเป็นบุญลาภอันประเสริฐของผู้นั้น คนไทยเราเมื่อเห็นพระรูปนี้ก็จะบังเกิดความเคารพนับถือและจะรักภักดีในพระองค์ดุจเดียวกับได้แลเห็นพระองค์เฉพาะพระพักตร์ทีเดียว พระรูปนี้ฉันปฏิญาณสัญญาไว้ว่าตลอดชีวิตของฉัน ฉันจะติดไว้ที่แขวนอยู่เสมอ แล้วต่อเมื่อฉันตายแล้ว บรรดาลูกหลานก็จะรักษาเป็นมรดกโดยระลึกถึง พระเดชพระคุณของพระองค์จนกว่าชั่วกัลปาวสาน"

ยังมีเรื่องของกำนัลอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งน่ารู้ถึงบ้าง คือท่านเจ้าหญิงเดอเนอมูรส์ ซึ่งเป็นคนค่อนข้างบูชาผู้มีปัญญาอยู่ ด้วยที่ พระองค์เองมีเชื้อปราชญ์ ๆ อยู่ใน พระองค์ วันหนึ่งท่านได้เสด็จมาเยี่ยมราชทูตไทย โดยไม่แพร่งพรายบอกให้ใครรู้เลย ครั้นพระองค์เสด็จมาถึงสำนักราชทูตซึ่งเผอิญวันนั้นในสถานทูตไม่มีล่ามเหลืออยู่สักคนเดียว เพราะจวนเจียนที่ท่านจะกลับไปเมืองไทยแล้ว ต่างคนต่างกำลังวิ่งไปซื้อนี่ซื้อโน่นกันออกวุ่น ตอนนี้ออกจะขลุกขลักกันหน่อย คือท่านหญิงก็พูดไทยไม่เป็น ส่วนข้างราชทูตก็พูดฝรั่งเศสกร๊อกแกร๊กไม่เป็นศัพท์เป็นแสง จะสนทนาปราศรัยแลกความเห็นกันด้วยวิธีใด อย่ากลัว

เลยคนเฉลียวฉลาด ถึงที่อับจน ก็ยังพอแก้ไขไปได้บ้าง ไม่ให้เสียการทีเดียว ข้างฝ่ายท่านหญิงและราชทูตเมื่อเห็นว่า ใช้ปากพูดจาปราศรัยกันไม่สำเร็จแน่แล้ว ก็เกณฑ์เอามือเอาตามาช่วยปากชี้โบ๊ชี้เบ๊ กลับตาไปไปมามาพลางทำท่าทางยักย้ายไปตามเรื่อง ถึงไม่ค่อยรู้ความละเอียดลออก็จริง ก็ยังพอเข้าใจกันได้บ้าง เป็นงูงูปลาปลาดีกว่าไม่รู้เรื่องเลย แต่สิ่งที่ต่างคนต่างรู้ดีนั้น คือต่างฝ่ายต่างนับถือกันว่าเป็นเจ้าปัญญา ไล่ให้จนไม่ค่อยง่าย สิ่งที่ทำให้รู้ว่าเขาเข้าใจความกันนั้นคือ ภายหลังวันที่ท่านหญิงเสด็จไปเยี่ยมนั้น ท่านหญิงได้ส่งถุงมือทำด้วยหนังนกมีขนติดอยู่ ซึ่งท่านทรงเมื่อคราวเสด็จไปเยี่ยมนั้น ไปประทานอัครราชทูต และบนกระดาษที่ห่อถุงมือนั้น ท่านทรงสลักหลังด้วยลายพระหัตถ์ของพระองค์เองว่า "ของกำนัลของเจ้าหญิงเดอเนอมูรส์ให้แก่ ท่านอัครราชทูตสยามไว้เป็นที่ระลึกแห่งการสนทนาชี้โบ๊ชี้เบ๊ ซึ่งเจ้าหญิงเดอเนอมูรส์เดาแปลเอาเองว่า "ถุงมือนี้สวยงามมาก ถ้าได้ไว้เป็นที่ระลึกก็จะเป็นเกียรติยศยิ่ง" ผิดไม่ผิดจึงค่อยว่ากันคราวหลัง แต่โปรดรับไว้เถิด" (ลงพระนาม) เจ้าหญิงเดอเนอมูรส์

บทที่ ๗๘

ราชทูตไปเที่ยวเล่นที่พระราชสำนัก
วังแวร์ซายส์

ตั้งแต่แรกที่ท่านราชทูตมาเมืองฝรั่งเศสนั้น จะว่าท่านยังไม่เคยเห็นพระเจ้าแผ่นดินก็เกือบจะว่าได้ ค่าที่การเฝ้าเมื่อแรกมาถึงนั้น ทางราชการได้จัดเป็นพิธีอย่างใหญ่โต ไม่เป็นโอกาสอันเหมาะเลยที่ราชทูตจะได้สังเกตที่โน่น อันเกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์ และขนบธรรมเนียมวิธีดำเนินการของพระราชสำนักฝรั่งเศส เป็นหน้าที่ราชการโดยตรง หาได้พินิจสอดส่องให้เป็นการเพลิดเพลินส่วนตัวไม่ เพราะเหตุนี้ราชทูตอยากนักอยากหนาที่จะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าอย่างเงียบ ๆ ไม่มีพิธีรีตอง เพื่อรู้ว่าความเป็นจริงภายในพระราชสำนักนั้น ตามปกติดำเนินวิธีไปท่าไหน ส่วนข้าราชการฝรั่งเศสก็เหมือนกันอยากจะให้ราชทูตรู้เห็นความเป็นจริงในราชประเพณีฝรั่งเศส อย่าให้เป็นแต่รู้เพียงหน้าฉาก ให้ดูรู้เห็นทางภายในฉากด้วย จะได้รู้ถึงแก่นหัวใจขนบธรรมเนียมฝรั่ง ดีกว่ารู้แต่ผิว ๆ ภายนอก เมื่อกลับไปถึงบ้านเมืองจะได้นำความ

สัตย์จริงไปเล่าให้ชาวไทยด้วยกันรู้ว่าเป็นอย่างไรแน่

ฉะนั้น ก่อนที่ราชทูตจะเข้าเฝ้าลากลับไปเมืองสยามสองวันนั้น ท่านกับขุนนางไทยที่มาด้วยกันก็ได้ออกไปเที่ยวที่พระราชสำนักแวร์ซายส์ตลอดเวลาบ่าย โดยไม่มีกิจธุระอะไรนอกจากจะได้รวมเฝ้าอยู่กับพระบรมวงศานุวงศ์ ชมพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินกำลังทรงสำราญพระราชหฤทัยอยู่ในท่ามกลางพระราชบริพารอย่างปกติธรรมดา ไม่มีราชกิจการอะไรทั้งหมด

ราชทูตถึงวังแวร์ซายส์เวลากำลังประทับเสวยอยู่ ทรงรับสั่งให้เลยนำเข้ามาเฝ้าเสียแต่ในเวลานั้นทีเดียว พอทอดพระเนตรเห็นราชทูตก็ทรงทักขึ้นทันทีว่า "เจ้าคุณราชทูต ฉันต้องขออภัยที่พึ่งเชิญเจ้าคุณมาเที่ยวเล่นในวังวันนี้ แท้จริงมิใช่แกล้งทำหลงลืมหรือถือยศถือศักดิ์จะมิให้เจ้าคุณได้เฝ้าแหนก็หามิได้เป็นเพราะฉันป่วยไปหลายเวลา การเพลิดเพลินเล่นหัวทั้งหลายแหล่ เลยต้องเลิกกันหมดไม่มีโอกาสนึกกันเลย ฉันเสียดายมากเพราะว่าถ้าไม่ประจวบกับคราวเคราะห์ร้ายดังนี้ คงได้เชิญเจ้าคุณมา

เที่ยวหย่อนใจที่วังเป็นหลายครั้งหลายหนมาแล้ว" เจ้าคุณอัครราชทูตได้ฟังพระกระแสรับสั่งดังนี้ก็ทูลตอบว่า "ขอเดชะ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ข้าพระพุทธิเจ้ารู้สึกเสียดายด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ถ้าหาไม่จะได้เป็นโอกาสให้ข้าพระพุทธิเจ้าได้ชมเชย พระ บาร มีเสียให้อิ่มหนำสำราญใจ สมความปรารถนาของข้าพระ-พุทธิเจ้าผู้มาแต่ไกล แต่ก็ยังอุ่นใจอยู่ว่าคงจะได้เฝ้าชมพระบารมีสักวันหนึ่งเป็นมั่นคง ข้อนี้ข้าพระพุทธิเจ้าไม่สู้จะวิตกนัก วิตกอยู่แต่อาการประชวรของฝ่าละอองธุลีพระ-บาทเป็นอย่างยิ่ง แต่บัดนี้กลับยินดีด้วยเกล้า ฯ ในการที่เห็นพระอาการในวันนี้ค่อยบรรเทาลง ขอทรงพระสำราญเจริญ ๆ ให้ข้าพระพุทธิเจ้าได้ชมเชยพระบารมีพุทธิเจ้าค่ะ" แต่นี้ไปตลอดเวลากำลังประทับเสวย สมเด็จพระเจ้าแผ่น-ดินไม่ทรงรับสั่งว่ากระไรจำเพาะตัวท่านอัครราชทูต แต่พระองค์ทรงตรัสชมเชยสติปัญญาของท่านราชทูตกับบรร-ดาท่านที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์ว่า "เจ้าคุณราชทูตนี้พูดจาแหลมหลักคมคายนัก"

เสร็จการเสวยพระกระยาหารแล้ว คณะราชทูตกับพวกก็ได้เที่ยวดูห้องนี้ห้องโน้นตามชอบใจ จนทั่วพระราชวังแวร์ซายส์ก็ว่าได้ ที่จริงท่านเคยดูมาหนหนึ่งแล้ว แต่จะดูอีกหนหนึ่งก็ไม่เบื่อ ยิ่งห้องระเบียง "คาเลอรี" ข้างในยิ่งติดใจมากเพราะที่นั้นมีรูปภาพใหญ่ตามผนัง กล่าวด้วยกิ่งพงศาวดารในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ตอนกรีธายุทธโยธาทัพหลวงเสด็จไปปราบอริราชศัตรู ที่เขตแดนฮอลันดา ช่องคูหาที่ท่านราชทูตติดใจยิ่งกว่าปางใดหมด คือปางเมื่อสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้ากำลังชักพระแสงขรรค์ออกจากฝัก ชี้ไปทางค่ายของข้าศึก พลางบันลือพระสุรสิงหนาทว่า "เอ้าพวกเรา เอาให้อยู่มือคราวเดียวทั้ง ๔ ค่ายเถิดลูกเอ๋ย เอา รุกเข้าไป ชโย"

ดูรูปนี้แล้วก็ได้ไปดูห้องที่พึ่งเสร็จแล้วใหม่ ๆ สองห้อง ๆ หนึ่งอยู่ปลายระเบียงข้างนี้ ตั้งชื่อว่าพระที่นั่งพิมานลาแคร์ ล้วนประดับด้วยรูปตั้งและรูปเขียนอันเกี่ยวด้วยสงครามทั้งนั้น และอีกห้องหนึ่งอยู่ปรายระเบียงข้างโน้น ตั้งชื่อว่าพระที่นั่งพิมานลาแปซ์ ล้วนแต่เครื่องประดับตกแต่งอันเกี่ยวกับสันติสุข ความ สงบ ราบ เรียบ ทั้ง

นั้น รูปวาดเขียนต่าง ๆ ทั้งสองห้องนี้ล้วนไปด้วยฝีมือของท่านอาจารย์เลอบรึง ซึ่งเท่ากับว่าด้วยฝีมือเทวดาก็ว่าได้

ครั้นตกค่ำลงราชทูตไปเที่ยวดูห้องและท้องพระโรงต่าง ๆ เมื่อติดไฟอีกครั้งหนึ่ง แสงประทีปโคมชวาลานั้นยิ่งเพิ่มความสวยงามให้ทวีมากขึ้นอีกเป็นกอง เมื่อกำลังเดินผ่านไปผ่านมานั้นได้มีโอกาสที่จะชมเชยพระบารมีอีกหลายหน และทุกคราวที่ราชทูตผ่านตรงหน้าที่นั่ง ที่พระองค์กำลังทรงประทับเล่นอยู่กับพระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์ทรงปราศรัยอยู่ทุกคราว และเพื่อเป็นที่สะดวกแก่ราชทูตในการทูลนั้น พระองค์ทรงรับสั่งถามท่านเจ้าชายดึกเดอโนอัยส์ซึ่งอยู่ข้างพระองค์ ท่านเจ้าชายทรงถามมงเซียร์-สตอร์ฟข้าราชการผู้ประจำราชทูตอีกต่อหนึ่ง แล้วมง-เซียร์สตอร์ฟรับช่วงอีกทีจนกระทั่งล่ามและราชทูตรู้เรื่องความประสงค์ในพระกระแสรับสั่งนั้น ครั้นจะทูลตอบก็รับคำตอบช่วงขึ้นไปเป็นทอด ๆ จนกระทั่งทรงทราบในความคิดเห็นของราชทูต โดยราชทูตไม่ต้องรอพักหรือ

เข้าไปเฝ้าจำเพาะหน้าที่บัลลังก์ทรง เป็นการสะดวกด้วยกันทั้งสองฝ่าย

อีกหน่อยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปพึ่งตนตรีราชทูตไทยก็โดยเสด็จด้วย และเวลานั้นพระองค์ยังทรงพระกรุณาตรัสถามอะไรต่ออะไรต่อราชทูตอีก ราชทูตทูลสนองพระราชดำรัสว่า "ข้าพระพุทธิเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ แล้วว่าพระองค์ใช่แต่เป็นพระมหากษัตราธิราชผู้ทรงไว้ซึ่งเดชานุภาพอันพึงเกรงกลัวปรากฏในทั่วทิศานุทิศ พระ-องค์ยังทรงไว้ซึ่งพระคุณานุคุณเป็นอันเอกอุ ทำให้พระ-องค์เป็นที่รักใคร่นับถือในทั่วมนุษยโลกด้วย พุทธิเจ้าค่ะขอเดชะ"

ขณะนั้นยังมีผู้หนึ่งในที่ประชุมชวนท่านราชทูตว่า "นี่เจ้าคุณไม่เล่นอะไรบ้างหรือ เจ้าคุณชอบไหมการเล่นต่าง ๆ" เจ้าคุณราชทูตตอบว่า "ชอบซิท่านทำไมจะไม่ชอบ แต่ถึงจะชอบก็ยังไม่บันเทิงใจเท่ากับได้ดูสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเล่น เพียงดูพระองค์ทรงเล่นก็พอแล้วฉันขอบใจ" ถัดจากนี้อีกสักครู่ ก็ได้พากันเข้าไปกิน

เครื่องว่าง พอได้เวลาก็กลับยังสำนักสถานทูต ตลอดทาง กลับเจ้าคุณอัครราชทูตสรรเสริญท่านเจ้าชายดึกเดอโนอัยส์ ไม่มีที่สุดว่า "สมแล้วที่เป็นเชื้อพระศรีสุริยวงศ์ สมควรแล้ว"

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๐

เรื่อง โกศาปานไปฝรั่งเศส

ภาค ๔

(*บทที่ ๗๙—๘๖*)

จดหมายเหตุ

เรื่องโกศาปานไปเมืองฝรั่งเศส

บทที่ ๗๙

ราชทูตไปเฝ้าถวายบังคม ลากลับไปเมืองไทย

ต่อมาภายหลังวันที่ราชทูตไปเที่ยวเล่นที่พระที่นั่งวังแวร์ซายส์อีกสองวัน คณะราชทูตและขุนนางไทยพร้อมกันได้กลับไปที่วังแวร์ซายส์อีก เพื่อจะเข้าเฝ้าถวายบังคมลาพระเจ้าแผ่นดินกลับไปเมืองไทย ก่อนที่จะเข้าเฝ้านั้น ท่านอัครราชทูตได้มีการสนทนากับท่านเจ้าชายดึกเดอลาเฟอย้าดถึงเรื่องวิธีหล่อทองสำฤทธิ์และโลหะธาตุอื่น ๆ ซึ่งใช้ในการทำรูปต่างต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในประเทศสยามเหมือนกัน พูดไปมาสักครู่แล้วภายหลังท่านเจ้าชายดึกเดอลาเฟอย้าดกล่าวกับผู้อื่นในที่ประชุมนั้นว่า "เรื่องหล่อทอง "บรอนซ์" แล้วอย่าไปพูดกับเจ้าคุณราชทูตเลย จะเป็น

เช่นเดียวกับเอามะพร้าวห้าวไปขายสวน ดูท่านช่างรู้ดีจริง" แล้วการสนทนาก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นเรื่องอื่น จนย้อนกลับถึงเรื่องพระเจ้าแผ่นดินอีก และท่านอัครราชทูตทูลว่า "เกล้ากระหม่อมมาเฝ้าทีไร ให้นึกเบิกบานใจเป็นล้นพ้น อยากจะชมเชยพระบารมีอยู่นาน ๆ มิใคร่อยากจะออกจากที่เฝ้า แต่จำเป็นจำใจที่ต้องตัดอาลัย โดยนึกหักใจเสียว่า ไม่กี่วันก็จะได้กลับเข้ามาเฝ้าชมพระบารมีอีก แต่มาคิดถึงเรื่องที่จะต้องเข้าเฝ้าถวายบังคมลาคราวนี้แล้ว ให้รู้สึกใจหายไม่รู้วายเลย เพราะแต่วันนี้เป็นต้นไปใครอาจจะพยากรณ์ได้ว่า โชคลาภอันมหาประเสริฐจะเวียนมาอีกเมื่อไร บางทีตลอดชีวิตก็จะมิได้ประสบเสียเลยในการที่จะต้องเหินห่างฝ่ายุคลบาทในครั้งนี้ เห็นมีอยู่ทางเดียวที่พอจะบรรเทาความโศกได้ คือได้นึกถึงความปีติยินดีที่จะมีแก่เกล้ากระหม่อมในเวลาเมื่อถึงเมืองไทยแล้วและเข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม ทูลอธิบายให้ทรงทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงประกอบด้วยฤทธิ์เดชศักดานุภาพมเหาฬาร และทรงกอบด้วยพระเมตตาการุญภาพ และพระ

ปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพลึกซึ้งเท่าใด เมื่อได้ทรงทราบในพระบุญฤทธิ์ กฤดาภินิหาร ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแล้ว หากว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามจะมีรับสั่งใช้ให้เกล้ากระหม่อมมาเจริญทางพระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศสอีก เป็นความสัตย์จริงอย่าว่าแต่จะยินดีกลับมาแต่ลำพังตนเลย ยังยินดีจะพาบุตรภรรยามาอยู่ประจำ แล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรด ยิ่งนานปีเป็นยิ่งดี ขอฝ่าพระบาททราบด้วย"

ตอนที่ราชทูตานุทูตสยามเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเพื่อกราบถวายบังคมลากลับไปเมืองไทยนี้ ก็จัดเป็นพิธีแบบเดียวกันกับคราวเข้าเฝ้าถวายพระราชสาสน์ ซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้นจะกล่าวในที่นี้อีกก็จะเป็นการซ้ำซาก จะขอลัดตัดตรงไปจับกล่าวถึงคำกราบบังคมทูลของเจ้าคุณอัครราชทูตว่า พอท่านทูลเป็นภาษาไทยเสร็จแล้ว ท่านบาทหลวงอาเบเดอลิยอน ล่ามแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส (ซึ่งจะขอแปลกลับเป็นพากย์ไทยอีกที) ว่า "ขอเดชะควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมด้วยข้าพระพุทธิเจ้าราชทูตสยามใคร่จะขอพระบรมราชวโรกาสกราบถวายบังคมลาฝ่าละอองธุลีพระบาทกลับไปเฝ้า

สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม พระมหากษัตราธิราชของข้าพระพุทธิเจ้า เพราะทราบด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า บ้านนี้พระองค์คงทรงพระปรารภคำนึงถึงบรรดาข้าพระพุทธิเจ้าราชทูตของพระองค์อยู่ไม่วาย ว่าได้มาทำการผูกมิตรไมตรีกับฝ่าละอองธุลีพระบาทแทนพระองค์ สำเร็จตามพระราชประสงค์หรือไม่

อนึ่งบรรดาข้าพระพุทธิเจ้าร้อนอกร้อนใจอยากจะรีบไปทูลให้พระองค์ทรงทราบถึงเหตุการณ์มหัศจรรย์ต่าง ๆ ที่ข้าพระพุทธิเจ้าได้มารู้เห็นในพระราชอาณาจักรแห่งฝ่าละอองธุลีพระบาท อยากจะไปทูลให้ทรงทราบว่าฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระเมตตากรุณาต่อข้าพระพุทธิเจ้าผู้เป็นราชทูตของพระองค์ ราวกับมหาษัตริย์องค์หนึ่งก็ปานกัน อยากจะนำพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้พระองค์ทรงทราบตระหนักพระทัยว่า ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีพระทัยอารีถึงเพียงใดจึงได้นับพระองค์เป็นประดุจหนึ่งเชื้อพระวงศ์อันสนิท ถึงกับได้เซ็นพระบรมนามาภิไธยและประทับพระราชสัญจกรซึ่งเป็นเครื่องหมายว่า พระนครทั้งสองจะนับถือเป็นเมืองพี่เมือง

น้องเป็นมิตรไมตรีช่วยเหลือกันจนชั่วกัลปาวสาน อันว่าสรรพหิตานุหิต นี้เป็น ผล บัน ดาล ให้ ข้า พระ พุทธ เจ้า ใคร่ลงเรือกลับไปยิ่งกว่าฤดูมรสุมซึ่งย่างเข้ามาถึงอยู่แล้ว

แท้จริง การกราบถวายบังคมลาเพื่อออกห่างพ้นจากร่มเงา แห่งพระบรม โพธิสมภาร ของฝ่า ละอองธุลีพระบาทซึ่งได้ทรงพระเมตตาทะนุบำรุงให้บรรดาข้าพระพุทธิเจ้าอยู่เป็นสุขตลอดเวลาตั้งแต่เข้ามาเหยียบชานพระนครของฝ่า-ละอองธุลีพระบาทจนบัดนี้ ซึ่งพระกรุณาธิคุณเหล่านั้นถ้าจะ ประ มาณ ก็แทบ จะว่า ได้ว่า มาก ถึงกับ อาจ ให้ นึก ว่าฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นพระมหากษัตราธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา เมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองไทยและฝ่าละอองธุลีพระ-บาทเป็นพระบิตุเรศของบรรดาข้าพระพุทธิเจ้าเหล่าราชทูตสยามด้วย ฉะนั้น ข้าพระพุทธิเจ้าจึงไม่ทราบด้วยเกล้า ฯ ว่าจะ หยิบยก คำสรรเสริญ ชนิดใด จึงจะ เพียง พอ ควรคู่ กับพระมหากรุณาธิคุณของใต้ฝ่าละอองธุรีพระบาทต่อ บรรดาข้าพระพุทธิเจ้า

ก่อนที่ข้าพระพุทธิเจ้า จะเข้ามาอาศัย ในร่มโพธิ์ทองของฝ่าละอองธุลีพระบาทนั้น ได้ยินหนักต่อหนักว่าจะไป

เผ้าพระมหากษัตราธิราช ผู้ทรงพระฤทธาภินิหารเป็นอันเลิศยิ่ง บัดนี้ข้าพระพุทธิเจ้าก็ได้มีโชคลาภมาได้แลเห็นด้วยตาของตนเองก็สมกับข่าวเล่าลือทุกอย่างแล้ว และยิ่งกว่านั้นคำเล่าลือยังแพ้แก่ความเป็นจริงเสียอีก เพราะกิตติศัพท์ที่เล่าลือกันนั้นเป็นแต่เพียงส่วนเสี้ยวของจำนวนร้อยจำนวนพันแห่งพระคุณประวัติและพระฤทธาภินิหารเดชานุภาพ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้มาทราบและเห็นประจักษ์แจ้งอยู่ด้วยจักษุของตนเองในบัดนี้ พ้นวิสัยที่จะรำพันให้สิ้นสุดลงได้ และยังมีข้อมหัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งคือ ถึงพระเดชานุภาพของฝ่าละอองธุลีพระบาทจะสูงเยี่ยมอยู่ฉะนี้ก็ดี พระมหากรุณาธิคุณก็ย่อมสูงเยี่ยมเทียมทันกันเสมอไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยมีใครได้เคยพบเห็น เพราะธรรมดาพระเดชมักมีอำนาจแรงกว่าพระคุณ แต่ส่วนใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระเดชกับพระคุณเข้าคู่กันเหมาะไม่มีข้างใดยิ่งหย่อนกว่ากันเลย เพราะฉะนั้นจึงทำให้ข้าพระพุทธิเจ้าหายแปลกใจ ในการที่ชาวชน-พลเมืองของฝ่าละอองธุลีพระบาทยินดีชิงโอกาสกันที่จะ

แสดงความ จงรักภักดี เป็นอันยิ่ง ในฝ่าละออง ธุลีพระบาท จนทั่วพระราชอาณาจักร

ส่วนข้าพระพุทธิเจ้าชาวไทยด้วยกัน บรรดาที่เข้ามาเฝ้า พระบารมีเพื่อ จะกราบ ถวาย บังคม ลากลับ ไปเมืองไทยอยู่ในเวลานี้ ต่างคนต่างมีดวงใจอ่อนละเหี่ยด้วยอำนาจ แห่ง กตัญญู กตเวที ใน ใต้ ฝ่า ละ ออง ธุ ลี พระ บาท เหลือที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบได้ เพราะทรงพระ-มหากรุณาธิคุณแต่ข้าพระพุทธิเจ้าใหญ่หลวงนัก ถ้าแลพระมหากรุณาธิคุณเหล่านั้นเป็นรูปธรรมไซร้ โลกพิภพที่ กว้าง ใหญ่ ไพ ศาล นี้ ก็ เห็น ว่า ยัง ไม่ เพียง พอ ที่จะ เก็บ รวบรวม พระมหา กรุณา ธิคุณนั้น ให้หมด ได้ ถึง แม้ข้าพระพุทธิเจ้าจะมีอายุยืนนานตั้งพันปี และจะนั่งรำพันพระ มหา กรุณา ธิคุณ ที่ ทรง ประ ทาน แก่ ข้า พระ พุทธิ เจ้า เวลาพันปีก็จะสิ้นไปก่อน พระมหากรุณาธิคุณยังจะหาสิ้นสุดลงไม่ อาศัยเหตุนี้ ข้าพระพุทธิเจ้าจึงได้จดรายงานสิ่งที่ ได้เห็น ในรัฐมณฑล สกล อาณาจักร ของใต้ ฝ่าละออง ธุลีพระ บาท ช่วยเหลือ ความ ทรงจำ อันบกพร่อง วิปริต นั้น

เพื่อจะได้นำไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบในสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แต่ถึงกระนั้นเกรงด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ว่ายังจะบกพร่องอีกมากมาย ที่จริงสิ่งที่จะนำไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระเจ้ากรุงสยามนั้น แม้จะมากกว่านี้อีกสักเท่าใดก็จะยังมีสิ่งที่น่ากล่าวซึ่งมิได้กล่าวอีกตั้งร้อยเท่าพันทวี แต่ถึงกระนั้นข้าพระพุทธิเจ้าเชื่อด้วยเกล้า ฯ ว่ารายงานเท่าที่ข้าพระพุทธิเจ้าจะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายนี้สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงพิจารณาด้วยความพอพระทัยเป็นอันยิ่งแล้วพระองค์คงให้จำลองส่งไปให้บรรดากษัตริย์ใกล้เคียงให้ต่างทรงทราบในพระมหิทธิเดชากฤษฎาภินิหารของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเหมือนพระองค์บ้าง แล้วในไม่ช้าชาวชนพลเมืองในประเทศทั้งหลายฝ่ายบุรพาทิศก็จะซ้องสาธุการสรรเสริญพระบารมีของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นการเอิกเกริกครึกครื้นหาที่เปรียบมิได้ ต่างจะเล่าให้บุตรหลานฟังเป็นลำดับต่อ ๆ ไปจนชั่วกัลปาวสาน และส่วนฉบับที่ข้าพระพุทธิเจ้าจะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายนี้

พระองค์คงให้เก็บรักษาไว้ในถาวรสถาน เพื่อเป็นสักขีพยานให้ชนชาวสยามสืบไปข้างหน้าได้ทราบกันว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าพระมหากษัตราธิราชแห่งกรุงฝรั่งเศส ซึ่งเป็นพระราชสัมพันธมิตรไมตรีกับกรุงสยามเป็นบุญญวันตกษัตริย์ มีมหิทธิศักดาเดชานุภาพอย่างนั้น ๆ

แต่สิ่งซึ่งจะเพิ่มความปีติยินดีเป็นพิเศษในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามก็คือ ข่าวศุภมงคลแห่งพระ-อาการประชวรของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งบัดนี้ได้อันตรธานหายสูญ กำลังทรงพระสำราญเป็นสุขสบาย อันเป็นเหตุน่าโมทนาพระคุณของเจ้าฟ้าดินถิ่นสวรรค์ผู้ทรงทะนุบำรุงพระชนม์ชีพของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งเป็นพระชนม์ชีพอันมิควรจะรู้สิ้นสุดเลย ขอทรงพระ-เจริญ !

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ! ขอเดชะ ! ข้าพระพุทธิเจ้าคณะราช-ทูตานุทูตกรุงศรีอยุธยามหานคร สยามรัฐสีมาณาจักร

เมื่อบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูง ซึ่งอยู่ในที่เฝ้าคราวนั้น ได้ยินสุนทรพจน์คำกราบบังคมทูลของท่านอัครราชทูต มีใจความน่าจับจิตจับใจถึงเพียงนี้ ต่างคนต่างอยากได้สำเนาไว้เป็นที่ระลึก และต่างก็พากันแค่นขอด้วยความอยากได้อันสัตย์ซื่อ ท่านอัครราชทูตก็ขัดไม่ได้ ต้องยอมสัญญาว่าจะคัดสำเนาให้ ไม่ช้าตามราชวังและถนนหนทางทั่วไป มีแต่ได้ยินเสียงใครต่อใครตั้งแต่ผู้ดีลงไปถึงคนเข็ญใจสรรเสริญสติบัญญาความคิดของท่านอัครราชทูตสยามไปตามกัน ว่าเป็นเชื้อปราชญ์แท้ ควรแก่ตำแหน่งราชทูตแห่งพระมหากษัตริย์ใหญ่จริง ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วข้างต้นแห่งบทนี้ว่าการเฝ้าคราวกลับนี้เป็นเหมือนคราวเข้ามา แท้จริงมีผิดกันอยู่นิดหนึ่งคือท่าน มาร์คีส์เดอลาซาล อธิบดีกรมพระภูษามาลา กับเจ้ากรม กรมเดียวกัน คราวนี้ท่านทั้งสองอยู่เฝ้าด้วยพร้อมกัน ยืนอยู่ข้างด้านหลังพระราชบัลลังก์ที่ประทับ ซึ่งเป็นตำแหน่งเฝ้าของท่านทั้งสอง

บทที่ ๘๐

ราชทูตไปเฝ้าลาเจ้านายชายหญิง และขุนนางผู้ใหญ่

ครั้นราชทูตเสร็จการกราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ในวันเดียวกันนั้น ท่านยังได้ไปเฝ้าทูลลาเจ้านายชายหญิงและอำลาขุนนางข้าราชการชั้นสูงอีกถึง ๑๖ แห่ง มีไปเฝ้าทูลลาสมเด็จพระบรม-โอรสาธิราชเป็นต้น ในคำทูลลาสมเด็จพระรัชทายาทนี้ท่านอัครราชทูตได้กล่าวว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นผู้ใหญ่ยิ่ง !

ขอเดชะพระบารมีปกเกล้า ฯ ด้วยข้าพระพุทธเจ้ามาเฝ้าผ่าพระบาทในครั้งนี้ ก็เพื่อจะทูลลาผ่าพระบาทกลับเมืองไทยตามรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม เพราะเวลานี้เป็นฤดูแห่งลมมรสุม ซึ่งเป็นโอกาศแห่งการเดินทางจึงจำเป็นจำใจที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะต้องทูลลาผ่า-พระบาท แต่มิใช่ว่าพอออกจากเมืองฝรั่งเศสแล้วจะลืมระ

ลึกถึงพระเมตตากรุณาคุณของฝ่าพระบาทที่ได้เคยปกเกล้าปกกระหม่อมข้าพระพุทธิเจ้าทั้งหลายมาแล้วก็หามิได้ พระคุณูปการที่ได้ทรงประทานแก่ข้าพระพุทธิเจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่เข้ามาเมืองฝรั่งเศสนี้ ข้าพระพุทธิเจ้าทั้งหลายจะระลึกถึงมิลืมเลยจนตลอดอายุกาล การที่ข้าพระพุทธิเจ้าได้มีโอาสเข้ามาเฝ้าผ่าพระบาท จนทรงคุ้นเคยสนิทสนมเห็นปานฉะนี้ ข้าพระพุทธิเจ้าจะถือเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง และจะพยายามนำเกียรติศักดิคุณความดีของฝ่าพระบาทไปเผยแผ่ให้ไพศาลทั่วบุรพทิศ และเมื่อเจ้านายฝ่ายทิศตะวันออกนั้นได้รู้จากข้าพระพุทธิเจ้าในพระเมตตากรุณาคุณ ซึ่งเป็นเครื่องดูดดื่มชักนำหัวใจของทวยนาครทั้งปวงให้ยินดีสวามิภักดิในพระองค์ ต่างจะพากันแซ่ซ้องสาธุการสรรเสริญพระองค์ไปตามกันและกัน ต่างจะสรรเสริญพระองค์ที่ทรงดำเนินทางรัฐประศาสโนบาย เจริญตามรอยพระบาทสมเด็จพระชนกาธิราชทุกอย่างทุกประการ ขอพระองค์ทรงพระอนุสรณ์ระลึกสักหน่อยเถิดว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบตระหนักจากข้าพระพุทธิเจ้าว่าพระองค์ทรงประกอบด้วย ราชธรรมจริยานุวัตร อัน ประ

เสริฐ มีพระทัยกว้างขวางและพระปรีชาสามารถเห็นปานฉะนี้ ทั้งเมื่อจะทรงทราบว่าพระโอรสของพระองค์ซึ่งจะสืบเชื้อขัตยวงศ์ถัดพระองค์ต่อไปก็ล้วนแต่ทรงพระเจริญวัฒนาการทุกพระองค์ ฉะนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงโสมนัสสักปานใด คงทรงพระปีติปราโมทย์เหลือที่จะพรรณนา เพราะเป็นเครื่องมั่นพระหฤทัยว่ามิตรไมตรีซึ่งข้าพุทธิเจ้า พากเพียรมาเพาะปลูก ในครั้งนี้ คงเจริญรุ่งเรืองตราบเท่ากัลปาวสาน

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ"

ถัดจากนี้แล้วราชทูตได้ไปถวายบังคมลาสมเด็จพระชายาของพระองค์รัชทายาท และท่านได้กล่าวเป็นใจความดังนี้

"ข้าแต่พระองค์เป็นผู้ใหญ่ยิ่ง !

ข้าพระพุทธิเจ้าทูลขอให้ทรงทราบว่า บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ข้าพระพุทธิเจ้าจะทูลลากลับ ไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยาม (กรมหลวงโยธาเทพ) ให้ทรงทราบข่าวถึงฝ่าพระบาทบ้าง เพราะเวลานี้สมเด็จพระเจ้า

ลูกเธอแห่งกรุงสยามคงทั้งพระทัยคอยรับข่าว อยู่ทุกเมื่อว่า ข้าพระพุทธิเจ้ามากระทำราชกิจ ของพระองค์ บรรลุสำเร็จสมประสงค์แล้วหรือยัง แท้จริงพระเกียรติประวัติของฝ่าพระบาทเป็นเครื่องเตือนให้ ข้าพระพุทธิเจ้า รีบกลับไปเฝ้ากราบทูลให้ทรงทราบ เพราะเป็นข่าวซึ่งจะนำความปีติปลื้มพระทัยเป็นอย่างยิ่งสู่ พระองค์ โดยมิต้องพักสงสัยเลย พระองค์ คงต้อง พอพระทัย อย่างเหลือล้นเมื่อจะได้ ทราบประจักษ์ถึงบุญบารมีของฝ่าพระบาท ผู้ได้ทรงสมรสกับสมเด็จพระ บรมราโชรส พระองค์เดียว ของพระบาท สมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้า ยอดกษัตริย์ในมนุษยโลก นอกนั้นเมื่อพระองค์ทรงสำเหนียกตามเหตุผล ที่ข้าพระพุทธิเจ้ากราบทูลให้ทราบแล้ว พระองค์ยังจะทรงพระอนุมานทราบตระหนักถึงวัตรจริยาอย่างอื่นของฝ่าพระบาท ราวกับว่าได้เสด็จมาทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง ว่าฝ่าพระบาททรงบำเพ็ญราชกรณีย์ ที่พระราชินีจะพึงทำ อย่างสง่าผ่าเผยที่สุด ซึ่งใครได้มาแลเห็นแล้วมีแต่จะน้อมเกล้า ลงรับ อย่างเต็มปากว่า สมควรแล้ว ! สมควรที่พระองค์ได้อุบัติมาร่วมขัตติยพงศ์ เกิดกับสำหรับคู่พระบารมีแห่งสมเด็จพระราช

สามีผู้ประเสริฐ กรณียกิจของฝ่าพระบาทจะเป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยามทรงพอพระทัยและถือเป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งที่จะทรงหวังว่าแต่บัดนี้เป็นต้นไป พระองค์ได้เป็นอทิฏฐสหายิกาของฝ่าพระบาท แล้วฉะนี้ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ทูลว่า พระเกียรติประวัติของฝ่าพระบาทเป็นเหตุเตือนให้ข้าพระพุทธเจ้ารีบกลับเมืองไทยขอฝ่าพระบาทจงทรงทราบ ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าอาจสามารถจะเลือกหาถ้อยคำทูลให้พระองค์ทรงเข้าพระทัยโดยสังเขปเทอญ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดเกล้า ฯ"

ถัดจากนี้ไป ท่านราชทูตได้ไปเฝ้าทูลลาพระเจ้าหลานเธอ ทรงพระนามว่า ดึก เดอ บูร์คอญ ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และท่านได้กล่าวเป็นเนื้อความว่าดังนี้ "ข้าแต่พระองค์ผู้จะเป็นเครื่องประดับของโลกในต่อไปข้างหน้า บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะทูลลาฝ่าพระบาทไปแย้มเกียรติศักดิ์เกียรติคุณของฝ่าพระบาทให้ชาวบุรพทิศทราบไว้พลางก่อน เพราะในไม่กี่ปีข้างหน้า เมื่อฝ่าพระบาททรงเจริญวัยวัฒนาการ

กิตติศัพท์ ที่ฝ่าพระบาททรงชนะศึกศัตรูเจริญตามรอยยุคลบาทสมเด็จพระบิดาและพระอัยกาธิราชเจ้าที่ได้เคยทรงชำนะทุกทิศมาแล้วเป็นตัวอย่างนั้น คงฟุ้งซ่านแผ่ไปทางประเทศฝ่ายบุรพทิศโน้นเป็นมั่นคง หากว่าบรรดาชาวบุรพทิศได้รับทราบข่าวมหัศจรรย์ของฝ่าพระ-บาทซึ่งเหลือเชื่อแล้วพากันไม่เชื่อไซร้ ถ้าเวลานั้นข้าพระพุทธเจ้ายังมีชีวิตอยู่ชาวชนพลเมืองทางนั้นคงสิ้นวิมัติสงสัยเชื่อตามกิตติศัพท์นั้นทุกประการ ด้วยเขาจะได้ฟังคำอธิบายของข้าพระพุทธเจ้าผู้ได้แลเห็นฝ่าพระบาทในโอกาสที่มาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ ขณะนั้นข้าพระพุทธเจ้าจะพูดย้ำคำเล่าลือนั้นว่า "เออ ! พ่อคุณ ! แม่คุณ ! เชื่อไว้เถิด ! พระโอรสองค์นั้นเมื่อครั้งก่อนฉันได้เคยเห็นแล้ว พระองค์มีบุญจริง ขณะเมื่อทรงพระเยาว์อยู่นั้นพระนลาฏและพระเนตรก็แสดงให้เห็นปรากฏชัดอยู่แล้วว่าต่อไปข้างหน้าพระองค์จักทรงปรีชาสามารถเป็นกำลังใหญ่ในทางราชการอย่างสำคัญได้พระองค์หนึ่ง ไม่น่าอัศจรรย์อะไรดอกเท่าที่ฉันได้เห็นเมื่อครั้งกระโน้นแล้วก็เป็นสักขีพยานให้เชื่อได้ว่าล้วนเป็นความจริงทั้งนั้น" แต่สิ่งที่ประเสริฐสำหรับ

กรุงสยามโดยจำเพาะประเทศ คือว่าต่อไปข้างหน้าพระองค์คงมีพระทัยกรุณาต่อเมืองสยามเป็นอันมาก และข่าวนี้แหละเป็นข่าวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงทราบด้วยความพอพระทัยยิ่งกว่าข่าวใด ๆ หมด

ควรมิควรแล้วแต่พระองค์จะทรงโปรดเกล้า ฯ"

แต่นี้ไปราชทูตได้ไปทูลลาพระเจ้าหลานเธอ ทรงพระนามว่าดึก ดังชู (พระโอรสที่ ๒ ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช) ที่นี่ท่านอัครราชทูตได้กล่าวว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้จักทรงพระเดชานุภาพอันใหญ่ยิ่ง ด้วยข้าพระพุทธิเจ้ามาเฝ้าฝ่าพระบาทในวาระนี้ก็เพื่อจะขอพระวโรกาสทูลลาฝ่าพระบาทกลับคืนยังประเทศสยาม กราบบังคมทูลความตามที่ได้กระทำกรณีย์เสร็จสมพระราชประสงค์ให้ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระเจ้ากรุงสยามแล้ว และจักได้กราบทูลแถลงให้ทรงทราบถึงพระคุณสมบัติของฝ่าพระบาทว่าเป็นที่แสดงให้เห็นว่าต่อไปภาคอนาคตฝ่าพระบาทจักทรงปรากฏด้วยเดชานุภาพอาจทรงปราบอริราชศัตรูของประเทศฝรั่งเศสให้ครั่นคร้ามขามพระเดชาเมื่อพระเจ้ากรุงสยามทรงทราบฉะนี้แล้ว คงตั้งพระทัย

คอยสดับข่าวและใคร่จะให้เหตุการณ์ในอนาคตบรรลุถึงโดยเร็ว เพราะคงใคร่ทรงทราบให้ทันในสมัยแห่งพระชนม์ของพระองค์ว่าพระคุณานุคุณทั้งหลายของฝ่าพระบาทซึ่งเวลานี้ยังดำเนินอยู่ในปฐมวัย เป็นประดุจหนึ่งเมฆหมอกบังมิให้เห็นถนัด เมื่อเมฆหมอกนั้นหายสูญไปแล้วคุณความดีเหล่านั้นจะปรากฏขึ้นให้เห็นแก่ตาโลกด้วยแจ่มแจ้งสักปานใด ส่วนข้าพระพุทธิเจ้าเมื่อจะได้แลเห็นแล้วจะรู้สึกภูมิใจยิ่งกว่าคนอื่นร้อยเท่าพันทวี เพราะเหตุที่ข้าพระพุทธิเจ้าได้มีโอกาสมาเฝ้าเฉพาะพระพักตร์พระองค์ในนามของพระเจ้ากรุงสยามผู้เป็นเจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้าทั้งในนามของข้าพระพุทธิเจ้าเอง ขอพระองค์จงทรงพระจำเริญเถิด"

สำเนาคำทูลลาพระเจ้าหลานเธอ ทรงพระนามว่าดึกเดอแบร์รี (พระราชโอรสแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชอีกพระองค์หนึ่ง)

"ข้าแต่พระองค์ผู้หน่อเนื้อขัตติยวรางกูร ข้าพระพุทธิเจ้าขอกราบทูลให้ทรงทราบว่า บัดนี้ข้าพระพุทธิเจ้าจะกราบทูลลาฝ่าพระบาทสู่กรุงสยามเพื่อนำข่าวศุภมงคลของพระองค์เป็นครั้งแรกในพระชนมายุของพระองค์

องค์ให้ทรงทราบแก่พระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งเป็นเจ้านายใหญ่ยิ่งของข้าพระพุทธเจ้า และข้าพระพุทธเจ้าจะทูลให้ทรงทราบถึงความยินดีอันใหญ่ยิ่งของข้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้มีโอกาสในเหตุศุภมงคลที่ได้แลเห็นพระองค์ทรงสมภพมายังมนุษยโลกนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะทูลให้ทรงทราบว่า การที่ข้าพระพุทธเจ้ามาเจริญพระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ จะเป็นหนทางนำมาซึ่งเกียรติยศแก่พระเจ้ากรุงสยามต่อไปในภายหน้าเป็นอเนกประการ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากำลังเดินทางไปสู่ประเทศสยามคราวนี้ ขอเกียรติศักดิ์และคำเล่าลือระบือพระนามของพระองค์ได้ดำเนินไปตามหลังข้าพระพุทธเจ้าโดยทันกัน เพื่อจะได้นำมาซึ่งความปีติยินดียิ่งในพระราชสถานสยาม ซึ่งเป็นสถานที่จะมีผู้ชื่นชมยินดีนับถือพระองค์โดยสุจริตธรรม"

ถัดจากนี้ไปแล้วราชทูตได้ไปเฝ้าทูลลาสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าซึ่งตามเสียงราษฎรประเทศฝรั่งเศสออกพระนามกันอย่างสั้น ๆ ว่า มงเซียร์ (นาย) และท่านได้กล่าวว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบุญสิริในพระราชวงศานุวงศ์บัดนี้ถึงวาระแล้วที่ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องจากกรุงฝรั่งเศส

กลับสู่ประเทศสยาม ข้าพระพุทธิเจ้าจึงได้เข้ามาเฝ้าเพื่อขอประทานพระวโรกาสกราบทูลลาฝ่าพระบาทด้วยความอาลัยอันใหญ่หลวง และเพื่อจะไว้อาลัยในฝ่าพระบาทเป็นล้นพ้น ด้วยระลึกถึงพระคุณูปการซึ่งทรงประทานแก่คณะข้าพระพุทธิเจ้า จำเดิมแต่ได้เข้ามาอยู่ในรัฐสีมามณฑลนี้จนตลอดกาล ใช่แต่เท่านั้น ยิ่งหวลระลึกถึงพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณของฝ่าพระบาทซึ่งเป็นไปในชนทุกชั้นทุกหมู่ อันเป็นเหตุให้คนทั่วไปเกิดความจงรักภักดีในใต้ฝ่าพระบาทด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำให้ข้าพระพุทธิเจ้ามิใคร่จะจากฝ่าพระบาทไปได้ แต่แม้ถึงจะจำเป็นจำจากฝ่ายุคลบาทไปไกลก็ดี ก็ยังมีหวังอยู่ว่าจะได้สนองพระเดชพระคุณด้วยกตัญญูกตเวทิตาจิต คือจะได้นำพระเกียรติยศพระเกียรติคุณของฝ่าพระบาทไปประกาศให้แผ่ไพศาลทั่วไปในพระราชอาณาเขตสยามตลอดบุรพประเทศที่ใกล้เคียง เวลานี้ชาวชนในบุรพทิศทั้งหลายต่างคนคงโจษกันถึงการพระราชสัมพันธมิตรไมตรีระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศสออกเซ็งแซ่ไป ภายหลังเมื่อข้าพระพุทธิเจ้ากลับถึงกรุงสยามแล้ว ชนเหล่านั้นจักได้ฟังคำบอกเล่าจากข้าพระ-

พุทธิเจ้าอีกชั้นหนึ่ง ต่างก็จะยิ่งพากันมั่นใจเลื่องลือเอิกเกริกกันไปยิ่งกว่าเดิม พระเมตตาทิคุณของฝ่าพระบาทก็จะเวียนมาในความระลึกของข้าพระพุทธิเจ้ามิรู้วาย เพราะมีผู้ถามเนือง ๆ ก็จะต้องออกพระนามฝ่าพระบาทอยู่เนือง ๆ การที่พระเมตตาทิคุณของฝ่าพระบาทเวียนมาในความระลึกของข้าพระพุทธิเจ้าเนือง ๆ นี้ จะเป็นเครื่องเตือนสติบรรดาข้าพระพุทธิเจ้าและคนอื่นอีกเป็นอันมากให้ระลึกถึงพระเดชพระคุณของฝ่าพระบาทด้วยความปีติยินดีเป็นอันยิ่งสิ้นกาลนาน"

สำเนาความทูลลาพระชายาแห่งสมเด็จพระอนุชาธิราช :— "ข้าแต่พระนางเจ้าผู้ทรงสิริวิลาศ โอกาสของข้าพระพุทธิเจ้าที่ได้มาเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงฝรั่งเศสคราวนี้ นับว่าได้มีผลอันประเสริฐ ค่าที่ได้เป็นปัจจัยให้ข้าพระพุทธิเจ้าได้แลเห็นด้วยนัยน์ตาว่าคุณความดีทั้งหลายซึ่งโลกถือว่าเป็นส่วนแห่งเครื่องประดับของพระ-นางเจ้าล้วนเป็นความจริงทั้งนั้น การไปมาของข้าพระ-พุทธิเจ้าในระหว่างฝรั่งเศสกับไทยและในระหว่างไทยกับฝรั่งเศสนี้เป็นภาระอันหนักอยู่ ย่อมมีความเหนื่อยยากเป็น

ธรรมดา แต่การที่ทราบว่าเที่ยวนี้จะเป็นการบำรุงพระนาม ของพระนางให้ยิ่งแผ่ไพศาล ก็เป็นที่บรรเทาความเหน็ดเหนื่อยนั้นให้อันตรธานหายไปได้ เป็นที่หวังของข้าพระพุทธเจ้าว่า เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากลับไปเมืองไทยแล้วในไม่ช้านานนัก ความรักใคร่นับถือของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยามและสมเด็จพระชนกนาถต่อพระนาง คงไม่แพ้ความรักใคร่นับถือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าแห่งกรุงฝรั่งเศส"

สำเนาความทูลลาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ดึกเดอชาร์ตส์

"ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง ถ้าจะหาสิ่งที่ถูกใจของข้าพระพุทธเจ้าในการที่กลับไปเมืองไทยคราวนี้ ก็คือการที่จะได้ทูลให้ทรงทราบในพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามว่า ฝ่าพระบาททรงแสดงจริยานุวัตรอันประเสริฐทั้งทรงพระปรีชาสามารถอันละเอียดสุขุมสูงกว่าธรรมดาพระชนมพรรษาของพระองค์เป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าแลเห็นด้วยยินดีว่าพระองค์เป็นที่หวังอันใหญ่หลวงของพระบรมราชวงศ์ฝรั่งเศสในภายภาคหน้า แม้พระเจ้ากรุง

สยามเองก็สมควรจะมีความหวังในพระองค์สำหรับความรุ่งเรืองของทั้งสองประเทศเป็นอันมากดุจเดียวกัน"

นอกจากสำเนาความทูลลาที่นำลงพิมพ์ให้เห็นเป็นตัวอย่างในนี้ยังมีอีกเป็นอันมากที่ท่านอัครราชทูตได้กล่าวในวันเดียวกันและซึ่งน่าฟังด้วยกันทั้งนั้น ส่วนคำตอบซึ่งราชทูตได้รับจากพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่เกี่ยวข้องกับเกียรติยศและคุณานุคุณของพระเจ้ากรุงสยามทั้งนั้น กับมีคำสรรเสริญจำเพาะตรงตัวราชทูตด้วยในที่บางแห่งเช่นคราวไปลาท่านเสนาบดีเดอครัวซีก็ได้เพิ่มกล่าวถึงการบำรุงพระศาสนาคริสตังในกรุงสยามบ้าง ถึงการค้าขายในระหว่างสองประเทศบ้าง แต่รวมความว่าท่านราชทูตไปอำลาใครผู้ใดก็ล้วนแต่ได้รับคำชมเชยและคำแสดงความพอใจที่ได้แลเห็นท่านมาเจริญทางพระราชไมตรีในประเทศฝรั่งเศสนี้เป็นพื้น

บทที่ ๙๑

ราชทูตออกไปลาท่านบาทหลวง

เดอลาแชส พระราชครูหลวง

นับตั้งแต่วันที่ได้เฝ้าถวายบังคมลาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนั้น ราชทูตยังได้รออยู่ที่พระนครปารีสอีกสามวัน และในระหว่างเวลานั้นท่านพระครูเดอลาแชสได้ออกมาเยี่ยมส่งราชทูตเอง และได้กล่าวกับท่านราชทูตว่า ท่านมีความเสียใจเป็นอันมากที่แลเห็นราชทูตกำลังเตรียมจะกลับไปเมืองไทยแล้ว เพราะต่างมีฉันทะและอัธยาศัยชอบพอคุ้นเคยสนิทสนมกันแล้ว และความรู้สึกของท่านข้อนี้ก็ควรนับว่าเป็นความรู้สึกของคนทั้งหลายที่ได้มีโอกาสรู้จักกับท่านราชทูตด้วย ท่านราชทูตได้ตอบว่าท่านเองก็มีความเสียใจยิ่งกว่าใคร ๆ เพราะตั้งแต่วันที่ท่านได้เข้ามาเมืองฝรั่งเศส ไม่ว่าท่านได้พบปะคนชั้นใด ตระกูลใดล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้แสดงอัธยาศัยใจคอกว้างขวางสนิทสนมก่อนทั้งนั้น เมื่อจะจากกันฉะนี้จะมิให้ท่านเสียใจอย่างไร แต่ในจำพวกที่ท่านว่าได้รับความเอื้อเฟื้อเป็นอันมากยิ่งกว่าใคร ๆ หมด ท่านราชทูตได้ยกคณะบาทหลวงขึ้นหน้ากล่าวว่า "ใน

ระหว่างเวลาที่เราได้ไปเที่ยวมณฑลข้างเหนือ ไม่ว่าเมืองไหนเป็นต้องได้รับความเอื้อเฟื้อสนิทสนมจากคณะเยซวิตทุกแห่ง" แล้วท่านราชทูตก็ขอบใจท่านบาทหลวงเดอ-ลาแชสอีกครั้งหนึ่ง โดยได้รับของกำนัลและที่ระลึกต่าง ๆ จากคณะบาทหลวงมีท่านพระครูเดอลาแชสเองเป็นต้น

ในของกำนัลเหล่านั้นมีพระบรมฉายาลักษณ์ทรงม้าเขียนด้วยมือขนาดเล็กที่สุดซึ่งท่านอาจารย์มิญาร์ดผู้ชำนาญจำเพาะ ในการวาดรูปเล็กชนิดนั้นได้เป็นผู้วาดเขียนเอง นอกนั้นยังมีรูปอื่น ๆ อีกเป็นอันมากซึ่งได้เย็บปักในเนื้อผ้าไหมต่างกระดาษ กับมีถุงใส่เงิน กระเป๋าหิ้วและเครื่องกระจุกกระจิกอีกหลายอย่าง

เมื่อคุณพ่อเดอลาแชสลุกขึ้นจะลาออกจากห้องราชทูตนั้น ท่านอัครราชทูตพร้อมด้วยทูตอันดับลุกขึ้นจะตามไปส่งแต่คุณพ่อเดอลาแชสห้ามมิให้ไปส่ง คณะราชทูตเลยต้องไปส่งเพียงปากประตูห้องเท่านั้น แต่ครั้นคุณพ่อกำลังเดินออกห่างไปหน่อยหนึ่งท่านอัครราชทูตเมียงตามหลังออกไปจนได้ จนกระทั่งถึงกระไดชั้นล่าง คุณพ่อ

จึงได้รู้ตัวว่าตามไปส่ง การกระทำของท่านราชทูตนี้เป็นเหตุให้ผู้ที่ได้มาแลเห็นกิริยาของท่านในโอกาสนั้นอดรนทนไม่ได้ต้องพากันสรรเสริญท่านว่า เป็นผู้มีอัธยาศัยสุภาพและมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง

เวลาภายหลังท่านราชทูตเองก็ได้ออกไปลาคุณพ่อเดอลาแชสยังที่กุฏิของท่าน แต่คราวนั้นการจะได้ดำเนินไปอย่างไรไม่มีใครรู้ เพราะไม่มีใครเข้าไปแปลปนเลยความเป็นไปคราวนั้นเลยเป็นการเงียบเหลือกำลังที่จะนำมาเล่าสู่กันฟังในที่นี้

บทที่ ๘๒

ราชทูตไปดูละครเป็นครั้งสุดท้าย

เรื่องละครสุดท้ายที่ราชทูตได้ไปดูในเมืองฝรั่งเศส คือเรื่องตลกของอาจารย์มอเลียร์ ชื่อ "ใคร" (L'Inconnu) การแต่งตัวที่ผู้เล่นละครบทนี้เป็นที่ถูกใจของราชทูตเป็นอันมาก แต่ก็มิเฉพาะถูกใจในเชิงเล่นตลกเท่านั้น ถึงเงื่อนของเรื่อง ท่านราชทูตก็เข้าใจถูกได้เองไม่ต้องมีใครพัก

อธิบายให้ทราบ มงเซียร์เดอลาครางชผู้จัดการละครนั้น ได้ออกมาคำนับราชทูตและได้กล่าวเป็นใจความว่า ท่านมีความยินดีมิใช่น้อย เพราะแต่ในบรรดาโรงละครต่างๆ อันมีอยู่ในนครปารีสด้วยกัน ท่านราชทูตได้ออกมาดูละครของท่านก่อนละครโรงอื่นหมด และตอนเมื่อท่านราชทูตจะกลับไปเมืองไทยนี้ ก็ยังเลือกมาดูที่โรงของท่านอีกเป็นครั้งสุดท้าย ก็เป็นเกียรติยศแก่โรงละครของท่านเป็นอันมากแล้วท่านผู้จัดการก็ได้กล่าวต่อไปว่า "เจ้าคุณราชทูตเป็นคนประสบโชคดีจริง เพราะกลับไปเมืองไทยคราวนี้เสียงข้างหลังของชาวชนพลเมืองฝรั่งเศสทั้งสิ้น นับแต่พระราชสำนักอันเป็นแบบอย่างแห่งพระราชสำนักทั้งสิ้นในโลก ลงมาจนถึงชั้นต่ำ ต่างพากันสรรเสริญเจ้าคุณว่าเป็นบุรุษผู้มีวาสนาสมควรเป็นที่เยินยอสรรเสริญอย่างที่ได้เห็นเป็นมาอยู่รอบข้างตั้งแต่วันที่เจ้าคุณได้มาเมืองนี้" นอกนั้นท่านยังกล่าวคำชมเชยอีกเป็นอันมาก แต่ที่จะนำลงในนี้ก็ชักจะยืดยาวเกินประมาณขอโอกาสตัดเสีย

บทที่ ๘๓

ราชทูตไปดูห้องตั้งรูปต่าง ๆ ของหลวง

ข้าพเจ้าได้ลืมกล่าวถึงเรื่องไปดูห้องต้องรูปสีผึ้งต่าง ๆ ของหลวงซึ่งที่จริงควรจะนำมากล่าวบ้าง เพราะในห้องนั้นท่านราชทูตได้มีโอกาสเชยชมรูปของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการชั้นสูงที่ท่านเคยพบปะมาแล้วแต่ในพระราชสำนักเสียโดยมาก

พอราชทูตเหยียบเข้าไปข้างในห้องนั้น จะว่าเหมือนเกิดในโลกใหม่ก็ว่าได้ เพราะเห็นล้วนแต่คนที่ได้เคยเห็นเคยรู้จักมาแต่ราชสำนักก่อนแล้วทั้งสิ้น และเหมือนกันไม่มีผิดทีเดียว ต่างกันแต่ในราชสำนักนั้นเป็นคนจริงและในห้องนี้ล้วนแต่เป็นรูปจำลองจากคนเหล่านั้นทั้งนั้น แต่ทำเหมือนถึงกับจะหลงพูดหลงคำนับไหว้ทีเดียว พอถัดห้องนี้เข้าไปอีกห้องหนึ่งเครื่องแต่งตัวของรูปในห้องนั้นเปลี่ยนเป็นแบบอื่นไปหมด ทั้งหน้าตาของผู้คนที่ยืนนั่งในนั้นมิใช่เค้าหน้าฝรั่งเสียด้วย กลับเป็นหน้าแขกเตอร์กชาวกงสตันตินอปล์เปตาม ๆ กันทั้งนั้น ที่ตรงนี้เล่น

เอาเจ้าคุณราชทูตยืนจ้องอยู่สักครู่หนึ่ง แทบจะเชื่อตาไม่ไหว ว่าเป็นรูปปั้น ยังคือจะหลงเชื่อว่าเป็นคนจริง ๆ อีก ถึงกับต้องเอามือแปะเข้าดูที่เสื้อว่ารูปจะกระดิกหรือไม่กระดิก ต่อเมื่อเห็นว่าจะจับต้องท่าไหนก็ไม่แสดงอาการไหวเคลื่อนไปท่าใดแล้วจึงได้เชื่อว่าเป็นแต่รูปแขก หาใช่ หาใช่แขกเตอร์กไม่ แต่ก็เหมือน ๆ แขกทีเดียว

พอดูหมู่แขกเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้พาท่านราชทูตไปดูรูปอื่นอีกต่อไป มีรูปของบรรดาราชทูตประเทศต่าง ๆ ซึ่งได้มาเจริญทางราชไมตรีในประเทศฝรั่งเศสในระหว่างสิบปีสิบสองปีที่ล่วงไปแล้ว มีรูปท่านโดคาผู้สำเร็จราชการเมืองเยโนอา กับเสนามนตรี ๔ คน ซึ่งตามมาในคราวนั้นเป็นต้น

ท่านราชทูตมองแล้วมองแล้วมองอีกทุก ๆ รูปที่มีอยู่ในนั้น แล้วลงปลายเจ้าคุณราชทูตแสดงให้รู้สึกว่า ถ้ารูปของท่านเองได้มีเพิ่มอยู่ในนั้นรูปหนึ่ง ท่านจะมีความพอใจหาน้อยไม่ และความประสงค์ของเจ้าคุณราชทูตข้อนี้เลยเป็นปัจจัยให้มงเซียร์เบอนว่าช่างประจำห้องรูปหลวงนั้นได้ปั้นรูปของอัครราชทูต อุปทูต ตรีทูตทั้ง ๓ คน

แล้วประดับประดาตบแต่งเหมือนกันกับวันที่ท่านเข้าไปเฝ้าไม่มีผิดเลย นอกนั้นท่านยังได้วาดรูปเหล่านั้นไว้อีกด้วย และทุกวันนี้ (หมายความว่าเวลาเจ้าของหนังสือเล่มนี้เขียนเรื่องราวเป็นภาษาฝรั่งเศส) รูปตั้งและรูปเขียนของราชทูตานุทูตไทยก็ยังรวมหมู่กับรูปอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วด้วย

บทที่ ๘๕

มงเซียร์เลอกงต์ เดอลาเฟอยาด มาลาราชทูต

ในวันก่อนที่ท่านราชทูตจะออกไปจากประเทศฝรั่งเศส มงเซียร์เลอกงต์เดอลาเฟอยาด ขุนนางผู้ใหญ่ได้ออกมาเยี่ยมราชทูตแทนท่านบิดา ผู้เป็นนายพลทหารชั้นสูง และในโอกาสนี้ท่านได้เอาเหรียญทองของท่านบิดามาให้ด้วย เหรียญทองนั้นข้างหนึ่งมีเป็นพระเศียรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และอีกข้างหนึ่งเป็นรูปอนุสาวรีย์ อ้างถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เหมือนกันจำลองจากอนุสาวรีย์ที่ท่านนายพลเดอลาเฟอยาด ได้สร้างอุทิศถวายเพื่อฉลองพระเดชพระคุณของพระองค์ พร้อมกันกับเหรียญทองดวงนั้น ซึ่งใส่ไว้ในหีบอันงดงาม ยัง

หนังสืออีกเล่มหนึ่ง ข้างนอกเย็บปักถักร้อยอย่างประณีตงดงาม พื้นนอกเป็นผ้ากำมะหยี่เนื้อสุขุม ข้างในอธิบายถึงเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งได้เป็นเหตุให้ท่านนึกสร้างอนุสาวรีย์และเหรียญฉลองพระเดชพระคุณดังนี้ เหรียญทองนี้ท่านมอบไว้เพื่อให้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระนารายณ์-มหาราชเจ้า ส่วนของท่านอัครราชทูตเองท่านมอบให้อีกดวงหนึ่งต่างหาก เนื้อเป็นเงินมีหนังสืออธิบายกำกับไปด้วย แต่เย็บปักเป็นฝีมือรองเล่มต้น ส่วนอุปทูตและตรีทูตก็ได้รับเหรียญและหนังสือเหมือนกัน แต่เนื้อธาตุผิดกันและฝีมือก็ผิดกันเป็นชั้น ๆ ตามลำดับเกียรติยศ

พอได้รับของที่ระลึกดังนี้แล้ว ในวันเดียวกันคณะทูตานุทูตไทยได้พากันไปเยี่ยมลาท่านนายพลเดอลาเฟอยาดยังที่บ้านของท่าน แต่เผอิญท่านนายพลไม่อยู่ เหลือก็แต่บุตรของท่าน ซึ่งได้ต้อนรับขับสู้อย่างแข็งแรงดุจเดียวกับบิดาเองอาจทำได้แล้ว ได้พาราชทูตไปดูอะไรต่ออะไรในสำนักของท่านบิดาทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นต้นได้พาไปดูเครื่องประดับตู้โต๊ะเครื่องใช้ไม้สอยอย่างประณีตที่กำลังทำอยู่ทุกวัน และซึ่งลงมือทำหลายปีดีดักมาแล้ว แต่อาศัยความ

ประณีตบรรจงงานจึงยังไม่แล้วเสร็จนอกนั้นยังได้พาไปดูพระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งสร้างไว้ในสนามชัยหน้าบ้านมานมนานแล้ว แต่เวลานั้นพึ่งทาทองใหม่ ๆ ท่านราชทูตเมื่อเห็นพระบรมรูปทองนั้นได้พูดว่า "เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เคลือบไว้ด้วยทอง เพราะถึงจะคิดทำดีวิเศษสักปานใดก็จะไม่เกินพระบารมีของพระองค์เป็นอันขาดแต่ถึงแม้จะมิเป็นทองก็ดี เมื่อได้เห็นว่าเป็นพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าแล้ว ก็เป็นวัตถุน่าเคารพอย่างยิ่ง และเป็นเครื่องเตือนศรัทธาของผู้ที่ได้มาแลเห็นให้เลื่อมใสทั้งในพระองค์ผู้เป็นแบบเดิมทั้งในท่านบิดาผู้ได้คิดฉลองพระเดชพระคุณสมตามพระกฤษฎาภินิหารของพระองค์นั้นด้วย"

ในเย็นวันนั้นท่านเดอลาเฟอยาดผู้บุตรได้มาเยี่ยมส่งราชทูตที่สำนักท่านราชทูตเป็นครั้งสุดท้าย และในคำลาได้กล่าวว่า "นี่แน่ะเจ้าคุณ เวลานี้ที่พวกฝรั่งเศสได้รู้เห็นว่าชาวไทยเป็นอย่างไร โดยได้เห็นเจ้าคุณเป็นตัวอย่างแล้วถ้ามีคนไหนจะไม่รักคนไทย คนนั้นเป็นคนฝรั่งเศสที่แปลกพวก ไม่ควรได้ชื่อว่าฝรั่งเศสต่อไปอีกแล้ว"

บทที่ ๘๕
เจ้าพนักงานผู้ประจำนำเฝ้าไปเยี่ยม
ส่งราชทูต

เมื่อเกือบ ๆ ถึงเวลาที่ราชทูตจะออกไปจากสำนักสักครู่หนึ่งมงเซียร์เดอบอเนย และมงเซียร์ยีโรล์ต์ เจ้าพนักงานประจำนำเฝ้าได้เข้ามาลาท่านราชทูต แต่คำที่คิดอาลัยกันท่านราชทูตคอตันพูดไม่ออก ได้แต่สะอื้นกล่าวเป็นคำๆ ว่า "ไม่...สบาย...ใจ...พูด...ไม่...ออก"

เมื่อถึงเวลาที่จะออกจากห้องแล้ว ท่านอัครราชทูต อุปทูต ตรีทูต และขุนนางไทยอันดับอีก ๖ นายได้เข้าเรียงตรงหันหน้าไปทางพระราชสำนักวังแวร์ซายส์แล้วพร้อมกันพนมมือยกเหนือหน้าผากแล้วกราบถวายบังคมลาครบสามลา เพื่อเป็นที่แสดงความรู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส แล้วก็เดินออกไป พอมาถึงรถซึ่งจอดคอยอยู่ข้างล่าง ท่านอัครราชทูตก็ดี อุปทูต ตรีทูต และขุนนางอื่น ๆ ต่างคนก็คำนับลาบรรดาท่านผู้ที่ได้มาส่งท่านด้วยความอาลัยและเคารพอย่างยิ่ง

ในพวกที่มาส่งราชทูตไทยกลับไปครั้งนั้นมีท่านเชอวาเลียร์เดอโชมงต์เป็นต้น ซึ่งเคยเป็นราชทูตฝรั่งเศสไปเมืองไทย แล้วและได้โดยสารกลับมาเมืองฝรั่งเศสพร้อมกันกับราชทูตไทยที่เล่าเรื่องอยู่เดี๋ยวนี้ การที่ท่านเชอวาเลียร์เดอโชมงต์ออกมาส่งดังนี้ดูเป็นที่ถูกใจท่านอัครราชทูตเป็นอันมาก

ในระหว่างตั้งแต่พระนครปารีสถึงเมืองแบรสต์ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ราชทูตได้ตั้งต้นขึ้นเดินทางบกเมื่อขามา และซึ่งจะเป็นที่ส่งท่านลงเรือกลับกรุงสยามนั้น มีรับสั่งให้มงเซียร์เดอวิลด์เป็นเจ้าพนักงานดูแลราชทูตจนตลอดทาง และรับสั่งให้คอยปฏิบัติรับรองด้วยความสง่าผ่าเผย และให้มีความสุขสบายดุจเดียวกับเมื่อยังอยู่ในพระนครปารีสหรือคราวขึ้นไปเที่ยวทางมณฑลฝ่ายเหนือฉะนั้น

บทที่ ๘๖

ตอนเมื่อราชทูตออกจากพระนคร

เรื่องราชทูตสยามมาเมืองฝรั่งเศสจะจบลงเพียงเท่านี้ เพราะขากลับจากกรุงปารีสไปลงเรือก็ไปทางเดียวกับขามา

เลยไม่มีเรื่องที่จะน่าเล่าเท่าไรนัก เดิมทีเจ้าพนักงานได้ตั้งใจไว้ว่าขากลับนี้จะส่งราชทูตให้วกกลับทางมณฑลนอร์-มังดี ภายหลังคิดไปคิดมาก็เลยส่งให้กลับตามทางเดิม เพราะถนนหนทางทางมณฑลนอร์มังดีไม่เรียบร้อยสม่ำเสมอ ไม่สะดวกแก่การเดินทางไกลเลย ซ้ำลมมรสุมก็จะตั้งอยู่แล้ว ถ้ารอไว้ช้าราชทูตจะลงเรือไม่ทันจะเสียโอกาส เลยต้องให้ย้อนกลับตามทางเดิม

มงเซียร์สตอร์ฟซึ่งเคยประจำตัวราชทูตตั้งแต่วันแรกที่ได้มาเมืองฝรั่งเศสก็ได้ติดตามไปส่งจนถึงเมืองแบรสต์ และถ้าจะพูดตามจริงแล้ว จะหาคนใดคนหนึ่งที่ชำชองในทางปฏิบัติแขกเมืองให้ดีกว่าท่านก็ยากอยู่ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งให้ท่านเป็นธุระรับรองราชทูตสยามนี้เป็นการเหมาะด้วยประการทั้งปวง ท่านได้ฉลอง-พระเดชพระคุณของพระองค์จนเป็นที่พอพระทัยยิ่ง แม้ท่านราชทูตเองก็ยังพอใจในตัวท่านเป็นที่สุด จึงควรนับว่ามงเซียร์สตอร์ฟได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศฝรั่งเศสและประเทศสยามอย่างเอกอุตลอดเวลา ๙ เดือนที่ล่วงไปแล้ว

ทีนี้จะขอกล่าวถึงบรรดาท่านที่ได้กลับไปเมืองไทยกับราชทูตต่อไป ท่านบาทหลวงอาเบเดอลิยอนซึ่งเคยอยู่เมืองไทยมาแต่ก่อน แล้วได้เป็นผู้นำราชทูตมาเมืองฝรั่งเศสก็เป็นคนหนึ่งในพวกนั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้แสดงพระประสงค์ว่าอยากจะให้ท่านกลับไปเป็นเพื่อนราชทูต ในโอกาสนี้ท่านอาเบเดอลิยอนได้แสดงให้ปรากฏว่า ความศรัทธาของท่านมีฤทธิ์กล้ากว่าความรักต่อญาติพี่น้องทั้งหมด ท่านถึงได้สู้ละบ้านเกิดเมืองมารดรของท่าน ซึ่งเป็นที่รักยิ่งเป็นครั้งที่สองเพื่อจะกลับไปสั่งสอนพระศาสนาในเมืองไทย อันเป็นเมืองไกลหาใช่บ้านเกิดเมืองมารดรของท่านไม่

นอกจากท่านบาทหลวงองค์นี้ ยังมีบาทหลวงแห่งคณะมิซซังต่างประเทศไปด้วยกับท่านอีก ๔ องค์ เพื่อจะรับช่วยสั่งสอนพระศาสนาแก่คนไทย ฉะนี้จึงเป็นที่หวังว่าในไม่สู้ช้าข้างหน้าพระศาสนาคริสตังคงแผ่ออกไปในเมืองนั้นตามลำดับแท้จริงเท่าที่ได้เห็นผลแห่งการสั่งสอนปรากฏขึ้นทันตาแล้วเช่นดังตัวท่านอันโตนีโอบินโตพระสงฆ์ชาวสยาม ซึ่งคณะมิซซังต่างประเทศได้สั่งสอน

ตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในเมืองไทย จนบัดนี้ได้เข้าเป็นมหาปริญญาแห่งมหาวิทยาลัยซอร์บอน ก็เป็นเครื่องภูมิใจมิใช่น้อย และเป็นที่หวังต่อผลแห่งการสั่งสอนในภายภาคหน้าต่อไปเป็นอันมาก ตัวท่านบีนโตองค์นี้องค์เดียวเป็นสักขีพยานปรากฏว่างานศรัทธาของคณะมิซซังต่าง-ประเทศในเมืองสยามเป็นงานที่มีผลสำเร็จควรจะบำรุงให้เจริญต่อไป

อนึ่งนอกจากบาทหลวงคณะมิซซังต่างประเทศ ซึ่งมีประจำอยู่ในเมืองไทยเป็นกาลนานแล้วนั้น ท่านบาทหลวงเดอลาแชสซึ่งเป็นหัวหน้าของคณะเยซวิตในเมืองฝรั่งเศสสมัยนี้ยังได้ประกาศพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงสยามซึ่งมีพระทัยมุ่งหมายจะใคร่ได้บาทหลวงคณะเยซวิตซึ่งเป็นผู้ชำนาญการวิชาความรู้ต่าง ๆ นอกจากศาสนกิจ ให้บรรดาพระสงฆ์ในคณะของท่านทราบทั่วกัน แล้วถามว่าใครจะสมัครอยากไปเมืองไทยก็ให้บอกมา จะได้เลือกส่งตามใจสมัคร ขณะนั้นมีบาทหลวงคณะเยซวิตยื่นใบสมัครถึง ๑๕๐ องค์ด้วยกัน เกินกว่าความต้องการเป็นไหน ๆ ท่านบาทหลวงเดอลาแชสเลือกได้ ๑๔ องค์ คือท่าน

บาทหลวงเลอรอเยร์ บาทหลวงรีโชต์ บาทหลวงรอแซ็ต บาทหลวงทียงวิลล์ บาทหลวงเดอแบส บาทหลวงกอร์วิลล์ บาทหลวงกอลุยซง บาทหลวงดือบูเชต์ บาทหลวงดือซา บาทหลวงดอลือ บาทหลวงเลอบลัง บาทหลวงเดอแซงต์มาต์แตง บาทหลวงแดสปะครัก บาทหลวงดือเบรย

ครั้นเตรียมตัวออกเดินทางพร้อมเสร็จแล้ว ท่านบาทหลวงเดอลาแชสและบาทหลวงตาชาร์ด ซึ่งเคยไปเมืองไทยแล้วและกลับไปเป็นล่ามราชทูต และซึ่งจะเป็นหัวหน้าคณะของจำพวกที่จะออกไปในคราวนี้ ก็ได้พาบาทหลวงเยซวิต ๑๔ องค์นี้ไปเฝ้าทูลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ทรงแสดงพระประสงค์ว่าอยากเห็นตัวก่อนไปเมืองไทย

ครั้นเข้าเฝ้าแล้ว ทรงรับสั่งกับบาทหลวง ๑๔ องค์นั้นว่า "เรามีความยินดีอนุโมทนาในกิจกุศลของท่านทั้งหลายคราวนี้เป็นอันมาก ขอจงไปดีอยู่ดี ทำผลประโยชน์แก่พระศาสนาและชาวไทยให้มาก ๆ เทอญ แต่ก่อนที่ท่านทั้งหลายจะลาไปคราวนี้เราอดไม่ได้ต้องเชยชมท่านทั้งหลายเป็นพิเศษ ค่าที่ท่านเป็นผู้ที่ได้ถูก

เลือกจากบรรดาสงฆ์ผู้มีศรัทธาอยากไปเมืองไทยถึง ๑๕๐ องค์ นี่เป็นพยานชี้ให้เราเห็นว่าท่านเป็นผู้สามารถยิ่งทั้งในทางศรัทธาและทางความรู้ หาไม่ที่ไหนท่านจะได้ถูกเลือกก่อนคนทั้งหลายอื่น ๆ ที่สมัครอยากไปด้วยเหมือนกัน" พอรับสั่งดังนี้แล้วทรงนิมนต์ให้เข้าสำนักของท่านบาทหลวงเดอลาแชสที่ในวังนั้น แล้วรับสั่งให้เลี้ยงอาหารท่านทั้งหลายพร้อมกัน

นอกจากพวกบาทหลวงสองสำรับที่จะออกไปกับราชทูตไทยคราวนี้ ยังมีเป็นต้นคือมงเซียเดอลาลูแบร์ อัครราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่กรุงสยาม มงเซียร์เซเบอเรต์ หัวหน้าของบริษัทกงปาญีแดส์แองต์ อุปทูต และมงเซียร์แดฟารช์ ตรีทูต ท่านอัครราชทูตมาเป็นหน้าที่จัดการงานเมืองโดยตรง อุปทูตเป็นหน้าที่จัดการสัญญาการค้าขาย และตรีทูตเป็นหน้าที่บังคับบัญชากองทหารฝรั่งเศสซึ่งจะมาอยู่เมืองไทยในคราวนั้น คนทั้งสามเหล่านี้ล้วนเป็นคนสำคัญในราชการเมืองฝรั่งเศสมาแต่ก่อนทั้งนั้น

เรือที่จะบรรทุกราชทูตและคนอื่นทุกประเภท ที่จะออกไปเมืองไทยคราวนี้มีอยู่ ๕ ลำ ถ้าคนทั้งหลายที่จะไปเมืองไทยในเรือ ๕ ลำเหล่านั้นไปเมืองไทยแล้วได้พบเห็นคนไทยแต่ล้วนมีกิริยาอัธยาศัย เหมือนราชทูตสามคนที่เราชาวฝรั่งเศสได้เห็นเป็นตัวอย่างในเมืองฝรั่งเศสคราวนี้แล้วคงเป็นที่พอใจหาน้อยไม่ ว่าแต่เจ้าคุณราชทูตคนเดียวคนที่ได้อ่านเรื่องราวราชทูตไทยมาเมืองฝรั่งเศสที่ได้พิมพ์ที่นี้แล้ว คงได้เห็นชัดแล้วว่าเป็นคนเฉลียวฉลาดปัญญาหลักแหลมหาตัวจับยาก แต่ที่จริงก็ยังมิได้มีโอกาสกล่าวถึงคุณความดีของท่านให้สิ้นเชิงทีเดียว ถึงว่าท่านเป็นอัครราชทูตมีตำแหน่งสูง ไปไหนมาไหนต้องระวังรักษาเกียรติยศให้สมกับตำแหน่งอยู่เสมอก็ดี ท่านก็มิวายที่จะแสดงใจดีแก่ชนทุกชั้นที่ได้มีโอกาสเกี่ยวข้องกับท่านด้วยกิจเล็กกิจน้อยทุกประการ ชั้นที่สุดถึงแม้เพียงแต่ใครได้คำนับท่าน ท่านก็คำนับตอบอย่างหน้าจับใจราวกับเป็นผู้ได้ช่วยเหลือท่านอย่างพิเศษ และเขาว่าถ้าใครได้เห็นราชทูตเพียงครั้งเดียวหรือสองครั้งก็ติดใจท่านทุกคนไม่มีเว้น ท่านราชทูตกลับไปเมืองไทยคราวนี้ ว่ามี

มีความเสียใจอยู่อย่างหนึ่งซึ่งเปนพยานให้เห็นใจของท่านว่าเปนอย่างไร คือท่านเสียใจที่ท่านไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งสำหรับตอบแทนความช่วยเหลือซึ่งท่านได้รับจากผู้อื่นให้ทั่วถึงกันท่านได้บอกแล้วบอกเล่าตั้งร้อยครั้งว่า ท่านมิได้นึกเลยว่าท่านมาเมืองฝรั่งเศสครั้งนี้จะได้พบคนซึ่งได้มีแก่ใจนำข้าวของมากำนัลท่านมากต่อมากเช่นนี้ ที่ในหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์ได้พระราชทานและประทานข้าวของต่าง ๆ ท่านก็ไม่อัศจรรย์อะไรแต่ที่คนอื่นเปนอันมากทุกชั้นทุกตระกูลได้พากันให้ข้าวของด้วยดังนี้ ก็เหลือที่จะนึกฝันเสียทีเดียว ฉะนี้จึงมิได้ตระเตรียมสิ่งของให้พอที่จะแจกจ่ายให้ทั่วกัน แต่ไม่เปนไร ใช่ว่าจะลืมบุญคุณของใครเมื่อไร ขอให้รอหน่อย จนกว่าเรือที่ท่านจะไปเมืองไทยนี้กลับมาเมืองฝรั่งเศส ถึงจะรู้ว่าท่านลืมหรือไม่ลืมท่านพูดดังนี้โดยหมายว่า ถ้าเรือกลับแล้วจะส่งของกำนัลให้พอแก่การสำหรับแจกจ่ายให้ทั่วถึงกันทั้งหมด

ในที่นี้ข้าพเจ้าผู้เขียนรายงานความเปนไปของราชทูตไทยเข้ามาเมืองฝรั่งเศสควรจะออกตัวเสียบ้างเล็กน้อยก่อนที่จะลาท่านผู้อ่าน คือควรรับเปนคำขาดว่าคำพูด

อะไร ๆ ทั้งหมดซึ่งข้าพเจ้าอ้างว่าเป็นสำนวนโวหารของเจ้าคุณอัครราชทูตก็เป็นคำพูดของท่านจริง ๆ ตลอดทั้งเรื่อง หาใช่คำประดิดประดอยเพิ่มเติมอะไรไม่ คำเหล่านั้นข้าพเจ้าได้ทราบแน่ทุกกระทงเพราะมงเซียร์สตอร์ฟเจ้าพนักงานฝรั่งเศสผู้ประจำตัวราชทูตตั้งแต่วันเข้ามาเมืองฝรั่งเศสถึงวันออกและซึ่งเป็นผู้ที่รู้ดีกว่าใครๆทั้งเป็นผู้ที่น่าเชื่อด้วย ได้เป็นผู้บอกเล่าให้ข้าพเจ้าทราบเองประการหนึ่งอีกประการหนึ่ง บางคำข้าพเจ้าได้ทราบจากผู้หลักผู้ใหญ่ผู้ที่ได้ไปมาหาสู่เจ้าคุณราชทูตแล้วมาเล่าให้ฟังอีกทีหนึ่งว่าเจ้าคุณราชทูตได้ทักทายแก่ท่านอย่างไร และอีกประการหนึ่งเป็นคำซึ่งข้าพเจ้าได้ยินแก่หูของข้าพเจ้าเอง ผู้ซึ่งเคยไปมาหาสู่เจ้าคุณราชทูตเนือง ๆ ถึงกับกินข้าวด้วยกันไปเที่ยวขี่รถคันเดียวกันบ่อย ๆ ถ้าจะว่าไปแล้ว แทนที่ข้าพเจ้าจะได้เพิ่มเติมอะไร ข้าพเจ้าได้ตัดออกเสียหลายเรื่อง เพราะสืบไม่ได้แน่ว่าเป็นคำของเจ้าคุณราชทูตจริงดังเขาลือหรือเป็นคำประดิษฐ์ของผู้อื่นเล่าให้ฟังไม่แน่ใจ

ถ้าแม้นยังมีผู้ใดที่สงสัยในคำพูดของท่านราชทูตว่าน่าจะเป็นคำพูดของผู้เรียบเรียงเรื่องละกระมัง ข้าพเจ้าจะขอ

ให้ท่านผู้นั้นได้โปรดระลึกหน่อยว่า ถ้าไม่เป็นคำของเจ้าคุณราชทูตโดยแท้จริงดังที่ข้าพเจ้าอ้างแล้ว ข้าพเจ้าจะได้มีหน้าถึงกับให้หนังสือนี้แก่ราชทูตเองเป็นที่ระลึกแห่งการคุ้นเคยกันแลหรือ แท้จริงข้าพเจ้าได้ส่งให้ท่านราชทูตทั้ง ๔ เล่ม ๓ เล่มก่อนข้าพเจ้าได้ให้ราชทูตนานแล้ว เมื่อท่านยังไม่ถึงเวลาจะกลับไปเมืองไทยและเล่มที่ ๔ คือเล่มนี้ข้าพเจ้าได้รับพิมพ์เสร็จแล้วก็ได้ส่งไปให้ท่านที่เมืองแบรสต์ก่อนที่ท่านจะลงเรือไป ก็เมื่อฉะนี้แล้วถ้าข้าพเจ้าได้คิดประดิษฐ์เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือคำใดคำหนึ่งซึ่งเจ้าคุณราชทูตมิได้กล่าวจริงดังข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าจะมีหน้าให้ท่านดูก่อนได้หรือ ขอท่านโปรดตรองดูหน่อย

อีกประการหนึ่งเล่าถ้าจะแก้ว่า "อ้อถึงให้ดูก่อนก็จะเป็นไรไป เจ้าคุณราชทูตจะรู้หรือไม่รู้น้ำหนักในคำของท่าน เราก็ไม่รู้" ฉะนี้ ข้าพเจ้าจะขอแถมท้ายอีกหน่อยหนึ่งว่า หนังสือรายการนี้ ใช่ว่าข้าพเจ้าจะได้พิมพ์งุบงิบซุกซ่อนแต่ในพวกกันเองเมื่อไร ข้าพเจ้าได้พิมพ์ขายเป็นการเปิดเผยประการหนึ่งและอีกประการหนึ่งข้าพเจ้าได้ถวายและให้เป็นของระลึกแก่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ผู้มี

ส่วนเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรง และท่านเหล่านั้นก็ล้วนเปน ผู้รู้เรื่องความเปนจริงในเรื่องนี้ โดยตลอดต้นตลอดปลาย ทั้งเปนผู้รู้ภาษาหาผู้เสมอเหมือนไม่มีในสมัยนี้ด้วย ถ้าเปนคำประดิษฐ์ข้าพเจ้าจะหน้าด้านถึงกับเอาหนังสือนี้ไปให้ หรือเมื่อเจ้าของเห็นชื่อของตนมีอยู่ในรายงานนี้ก็เปนธรรมดาจะต้องอยากดูรู้เห็นว่าข้าพเจ้าเล่าเรื่องนั้นอย่างไร ก็ถ้าว่าข้าพเจ้ามิได้เล่าไปตามที่ท่านเหล่านั้นได้ยินแก่หูรู้แก่ตาแล้ว เขาจะมิโต้เถียงข้าพเจ้าแลหรือ และถ้าเขาจับผิดข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้าจะเอาหน้าไปไว้ที่ไหนขอโปรดนึกดูบ้าง

แท้จริงเจ้าคุณราชทูตนี้ ถึงจะสรรเสริญว่าเฉลียวฉลาดสักปานใดก็ไม่เกินกว่าความเปนจริง เช่นท่านยอพระเกียรติยศก็มิใช่ว่าหลับตาชมเรื่อยไปเมื่อไร ท่านมิใช่คนสอพลอเลย ท่านออกปากสรรเสริญใคร มีในหลวงเปนต้น ท่านสรรเสริญจำเพาะแต่ในสิ่งที่เปนจริงที่เห็นแก่ตาได้ทั้งนั้น แต่ความฉลาดของท่านปรากฏตรงที่ว่าท่านฉลาดเลือกเฟ้นสิ่งที่น่าชมต่างหาก สิ่งที่บางคนแลไม่เห็นท่านก็หยิบขึ้นมาพรรณนาทันที เพราะเหตุฉนี้ถ้อย

คำที่ท่านยอพระเกียรติยศไม่ใช่ยอจนเหลิงเลย และที่ท่านชอบว่าบ่อย ๆ ว่า คำเล่าลือถึงบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้า ยังแพ้แก่ความเป็นจริงนั้นก็เพราะท่านเชื่อมั่นในใจว่าเป็นดังนั้น เพราะท่านไม่เคยนึกฝันเลยว่า บุญบารมีของพระองค์จะเป็นถึงเพียงนี้จริง

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะลงเอยยังจำเป็นที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงท่านอุปทูต ตรีทูตด้วยบ้างสักเล็กน้อย เพราะกิจลักษณะของท่านทั้งสองผู้เป็นตำแหน่งรองนี้ไม่ค่อยได้มีโอกาสกล่าวถึงกี่มากน้อย ท่านอุปทูตนั้นเป็นคนเชี่ยวชาญชำนาญการไปมาในต่างประเทศมาก เป็นคนมีนิสัยซื่อตรงเหลือที่จะกล่าวให้เข้าใจได้ ท่านเกลียดการประจบตลบตะแลงต่าง ๆ ท่านเป็นคนตรงไปตรงมาไม่มีอุบายเล่ห์กระเท่ห์อย่างที่เขาว่าคดในข้องอในกระดูก ดูท่านเป็นคนซื่อตรงที่สุด และท่านเป็นคนมีใจซื่อตรงสมกับที่ปรากฏให้เห็นทุกอย่างทุกประการ ส่วนสติปัญญาเฉลียวฉลาดของท่านก็ต้องรักษาเป็นคมไว้ในฝัก เพราะหน้าที่ของท่านเป็นเพียงอุปทูต ไม่ได้มีโอกาสที่จะแสดงให้ปรากฏเด่นเหมือน

เจ้าคุณอัครราชทูตซึ่งไม่ว่าไปไหนมาไหนเป็นผู้ที่ต้องออกหน้ารับธุระแสดงให้เห็นให้ฟังอยู่ทุกคราว

ส่วนตรีทูตละ ก็ยิ่งมีโอกาสน้อยกว่าอุปทูตอีกในการที่จะแสดงความสามารถของท่าน ถ้าจะว่าไปแล้วก็สักแต่ว่าท่านได้รับตำแหน่งเป็นราชทูตมาเท่านั้น ท่านรักษาตำแหน่งเป็นที่ ๓ ในโอกาสต่าง ๆ ไปไหนมาไหนก็ไปมาด้วยกันกับทูตใหญ่เท่านั้นที่จริงท่านยังหนุ่มมากอยู่ ความสามารถยังมิได้ปรากฏขึ้นที่ไหนแต่อาศัยเหตุบิดาของท่านเคยเป็นราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีที่พระราชสำนักปอร์ตุคาลมาแล้ว จึงนับเหมือนว่าท่านเป็นเชื้อชาติราชทูต พระเจ้ากรุงสยามจึงทรงแต่งตั้งให้เป็นตรีทูตมาเพื่อดูแลการงานเมือง คล้าย ๆ กับให้มาฝึกซ้อมมือซ้อมใจให้เป็นราชทูตตามตระกูลต่อไปข้างหน้า

สิ่งที่ทำให้ชาวฝรั่งเศสพากันพิศวงมากในเรื่องราช-ทูตไทยได้มาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ มิใช่จำเพาะเพราะเจ้า-คุณราชทูตเป็นคนสามารถการบ้านเมืองและเป็นเจ้าแห่งความเฉลียวฉลาดไหวพริบดังว่ามาแล้วก็หามิได้ ข้อ

สำคัญที่ทำให้ชาวเราพากันพิศวงมากก็เพราะเป็นคราวแรกที่ราชทูตานุทูตของพระมหากษัตริย์ฝ่ายบุรพทิศได้มาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของเรา แต่คิดไปคิดมาถึงพระราชกิจอันไม่น่าจะสำเร็จ แล้วอาศัยพระบารมีเป็นที่พึ่งกลับมาเป็นผลสำเร็จให้ทัน ตาเห็น ฉะนี้ ดูเป็นที่มหัศจรรย์ แต่เมื่อระลึกถึงการที่พระองค์ทรงบันดาลให้พระมหากษัตริย์เมืองไกลเช่นกรุงสยามมี พระราชประสงค์จะร่วมพระราชสัมพันธมิตร ไมตรีกับพระองค์ ซึ่งกษัตริย์ประเทศฝรั่งเศสแต่ปางก่อน ยังไม่เคย บันดาล ให้เป็นไปได้จนสำเร็จเหมือนครั้งนี้แล้ว ก็หายเป็นที่มหัศจรรย์อยู่เอง

(ลงนาม) เดอวิเซ

ประวัติของออกพระวิสุทธสุนทร (โกศาปาน)

ราชทูต

ของสมเด็จพระนารายณ์

แถลงการณ์

เรื่องทูตไทยที่ลงในหนังสืออุโฆษสมัยนั้น ได้ความว่าถึงอวสานไม่ทันใจของท่านผู้อ่านหลายคน แท้จริงมิใช่เพราะผู้แปลแกล้งขยายความให้เรื่องยืดยาวออกไปเลย ตรงข้าม มีหลายแห่งซึ่งฉบับเดิมกล่าวพิสดาร ผู้แปลตัดหมด

ฉบับเดิมในภาษาฝรั่งเศสมีอยู่ถึง ๔ เล่ม หากว่าในบรรดาท่านผู้อ่านมีใครใฝ่ใจในโบราณคดีจะไปสืบสวนสอบทานดูกับต้นฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจะเห็นได้ว่า บางแห่งถูกตัดออกถึง ๒๐ หน้าติดกันก็มี การที่ได้ตัดออกเสียเช่นนี้ผู้แปลได้บอกความจำนงไว้แต่แรกแล้วว่า มิใช่ต้องการซ่อนความที่มีอยู่ในต้นฉบับเลย แต่ตอนใดที่เป็นพลความเช่นคำรำพันถึงวังนี้วังโน้น ว่ามีลักษณะสัณฐานอย่างนี้อย่างนั้นก็ได้ตัดออกเสียบ้าง เก็บเอาไว้แต่ที่เป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวกับราชทูตโดยตรง พอเป็น

ทางให้นักเรียนซึ่งเป็นผู้อ่านได้ดูรู้เห็นว่าคนไทยสมัยก่อนปฏิบัติราชการอย่างไรเท่านั้น

สิ่งที่ทำให้เรื่องราชทูตไทยนี้ดูเป็นเรื่องยืดยาวอยู่ตรงที่ว่าอุโฆษสมัยเป็นเพียงหนังสือนักเรียน ออกประจำไตร-มาสปีละ ๔ เล่มย่อม ๆ เท่านั้น จะขยายให้โตใหญ่เท่าหนังสือปทานุกรมไม่ได้อยู่เอง ทั้งจะลงแต่เรื่องราชทูตทำนองหนังสือโบราณคดีต่าง ๆ ไม่ลงเรื่องเบ็ดเตล็ดซึ่งควรแก่อายุของเด็กก็ไม่ได้เหมือนกัน อาศัยเหตุดังกล่าวเหล่านี้เรื่องราชทูตตามที่พิมพ์ลงในอุโฆษสมัยจึงกินเวลานานกว่าจะจบบริบูรณ์ ทำให้เข้าใจว่ายาวยืดเหลือเกินซึ่งความเป็นจริงไม่สู้ยาวนัก ข้อนี้มีที่พิสูจน์ให้เห็นจริงอยู่ในตัวคือ ถ้ารวมทุก ๆ ตอนเข้าแล้วเย็บเป็นเล่ม เหมือนกับผู้ที่แปลได้ทำเองแล้วกับอ่านใหม่รวดเดียวจบ เชื่อว่าจะกลับรู้สึกว่าเป็นเรื่องสั้นมากกว่ายาวไปเสียอีก และบางทีจะนึกเหมือนกับท่านผู้หนึ่ง ซึ่งเคยอ่านรวดเดียวจบดังที่ว่ามานี้ว่า "ไม่ควรตัดของเก่าออกเสียเลย ถึงจะยาวอีกสองเท่านี้ก็ไม่เป็นไร"

จะอย่างไรก็ดี เรื่องแปลได้ดำเนินไปตามรูปที่ว่ามานี้นั้นเอง จะผิดถูกประการใดก็แล้ว แต่ท่าน ผู้อ่าน ผู้ฟังจะวินิจฉัยเอาเองผู้แปลยอมสารภาพตามจริงโดยชื่นตา ขอท่านปราชญ์ทั้งหลายได้โปรดอภัยด้วย นึกเสียว่าผู้แปลมิได้มีความประสงค์อันใด นอกจากจะเพ่งเล็งผลประโยชน์ของนักเรียนเป็นเกณฑ์ ถ้าสำเร็จดังที่หวังคือเพาะปลูกความนิยมของเด็กนักเรียนให้ยิ่งอยากรู้ข้อพงศาวดารแห่งชาติของตนบ้างเล็กน้อย ก็นับว่าสำเร็จความประสงค์แล้ว

ถ้าเด็กนักเรียนสมัยนี้ มีนิสัยเหมือนข้าพเจ้าครั้งยังเป็นนักเรียนอยู่เมื่อเขาอ่านเรื่องทูตไทย (ซึ่งต่างพากันยาวยืดนั้น) แล้วก็ยังน่ากลัวอยู่ว่าจะนึกอยากรู้ต่อไปอีกหน่อยต่างหากว่า "เมื่อราชทูตกลับเมืองไทยแล้วท่านได้เป็นอะไรต่อไปเล่า ทำไมอุโฆษสมัยจะไม่ต่อพอให้รู้ความเป็นเลา ๆ มีอย่างหรือที่มารู้เรื่องทางต่างประเทศจนละเอียดลออดี แต่ส่วนเรื่องในเมืองของตนเองสิกลับไม่รู้เลย" ส่วนข้าพเจ้าเป็นความจริงคงคิดเช่นนี้เป็นแน่ เพราะเคยคิดมาแล้วสำหรับเรื่องอื่นไม่รู้กี่รายต่อกี่ราย เช่นกำลังอ่านเรื่องของผู้ใดผู้หนึ่งจนติดใจ แต่ครั้นเขาแต่งงานเสร็จแล้วบ้าง พ้น

ทุกข์ไปครั้งหนึ่งแล้วบ้าง เรื่องก็มาลงเอยเสียดื้อ ๆ ไม่ยักกล่าวประวัติต่อไปให้ตลอดอายุของผู้นั้น จนรู้เห็นผลดีและผลชั่วแห่งการกระทำของเขาผู้นั้นว่าได้เป็นไปอย่างไร เป็นเรื่องค้าง ๆ เติ่งอย่างไงมิรู้ อ่านไม่ค่อยรู้สึกอิ่มเลย

สำหรับเรื่องทูตไทยนี้ ถ้าจะยุติเพียงเท่าที่ต้นฉบับเดิมกล่าวไว้แล้วก็จะเข้าเกณฑ์เรื่องค้าง ๆ ทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้านึกฉะนี้จึงคิดจะใคร่ต่อเรื่องทูตไทยนั้นบ้าง แต่รู้สึกว่ามิใช่การง่าย เพราะตำราโบราณในสมัยราชทูตนั้นทุกวันนี้ค่อนข้างจะหายากอยู่สักหน่อย และถึงแม้จะค้นหาได้บ้างบางฉบับก็ไม่สู้เหมาะแก่ความต้องการนัก เพราะโดยมากเป็นหนังสือฝรั่ง ซึ่งผู้เขียนในเวลานั้นมิได้มุ่งหมายให้ชนชั้นหลังรู้จำเพาะเรื่องราชทูตเลย ที่มีกล่าวถึงบ้างก็เป็นการบังเอิญ โดยกล่าวพาดพิงไปถึงในบางแห่งบางรายเท่านั้น ส่วนตำนานข้างไทยเล่าก็ยิ่งอัตคัด มีน้อยกว่าตำนานฝรั่งไปเสียอีก เพราะหลัก-ฐานโบราณคดีในเมืองไทยยับเยินสูญหายไปเสียมากครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก ข้าศึกเผาบ้านเมืองให้วินาศแทบจะไม่มีอะไรเหลือไว้เป็นหลักพงศาวดาร ต้อง

อาศัยความทรงจำของคนโบราณช่วยกันจดใหม่ตามที่รู้ได้ยินได้ฟังมา แต่เป็นธรรมดาของการเขียนพงศาวดารชนิดนี้ ต้องบกพร่องมากมายก่ายกอง มีตกหล่นหายสูญหรือสลับหน้าเป็นหลัง หลังเป็นหน้าจนออกยุ่ง ทำให้ตำนานใหม่เหล่านี้เลยเป็นตำนานผิด ๆ ถูก ๆ ไม่ค่อยจะน่าเชื่อตลอด

เพราะเหตุดังอธิบายมานี้แล้ว ถึงแม้ประวัติของท่านราชทูตซึ่งตั้งใจจะเรียบเรียงเป็นชิ้นเป็นอันจากหนังสือโบราณทั้งไทยและต่างประเทศเท่าที่ข้าพเจ้าค้นหามาได้นี้ จะยังไม่เป็นประวัติที่บริบูรณ์ดี ต้องขอท่านผู้อ่านโปรดระลึกว่า ธรรมดาผู้สร้างบ้านเรือน ถ้ามีเครื่องมือหยาบทั้งอิฐปูนและตัวไม้ เครื่องสัมภาระก็มีไม่ครบมือจะสร้างบ้านใหญ่โตรโหฐานไม่ได้อยู่เอง แต่ถึงจะสร้างให้งดงามใหญ่โตไม่ได้ดังใจนึก เพียงสร้างกระท่อมน้อย ๆ พอได้พักอาศัยร่มเย็นชั่วคราวหนึ่งก็ยังนับว่าดีกว่าไม่มีบ้านอยู่เสียเลยนี่ฉันใดก็ฉันนั้น สำหรับการกล่าวประวัติของออกพระวิสุทธสุนทรราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์ด้วย

พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงยกย่องราชทูต ในพระราชสาส์นตอบ

เมื่อราชทูตจะกลับมาเมืองไทยนั้น นอกจากเครื่องราชบรรณาการซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านายและเสนาบดีฝรั่งเศส ฝากมาถวายตามประเพณีบ้านเมืองที่เป็นไมตรีกันราชทูตยังเชิญพระราชสาส์นตอบของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส สำหรับพระเจ้ากรุงสยามมาด้วย ในพระราชสาส์นนั้นมี กล่าวถึงการผูกมิตรไมตรีกับชักชวนในหลวงเมืองไทยให้ทรงเลื่อมใสในศาสนาคริสตัง เพื่อพระองค์จะได้นำความสุขมาสู่พระองค์และชาติของพระองค์ ในอิธโลกและปรโลก ทั้งทรงฝากฝั่งราชทูตและชาวฝรั่งเศส พร้อมทั้งคริสตังอื่นที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม แล้วก็เลยพรรณนาถึงคุณความดีของราชทูตไทยเมื่อยังอยู่ในพระราชสำนักฝรั่งเศสเป็นใจความว่า "......การที่พระเจ้ากรุงสยามทรงพระประสงค์ที่จะผูกไมตรีกับเราเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสนี้ ไม่มีสิ่งใดอาจช่วยให้สำเร็จได้สะดวกเท่ากับการที่พระองค์ทรงเลือกตั้งขุนนางไทยที่มีอัธยาศัยและความสามารถ

ในราชการ ส่งมาปรึกษาการเมืองตรงต่อเราทีเดียว และราชกิจอันนี้ พระองค์ก็ได้ทรงกระทำสมใจเรานึกอยู่แล้ว

"อนึ่ง ว่าแต่การที่พระองค์ทรงเลือกสรรราชทูตส่งมายังเราคราวนี้อย่างเดียว ก็เป็นพยานอ้างไปถึงพระปรีชาญาณอันสุขุมของพระองค์ดีกว่าคำกล่าวเล่าลือใด ๆ เรามาสังเกตดูลักษณะมรรยาทแห่งราชทูตของพระองค์นั้น รู้สึกว่าเป็นคนรอบคอบ รู้จักปฏิบัติราชกิจของพระองค์ถ้วนถี่ดีมาก หากเราจะมิฉวยโอกาสนี้เพื่อเผยแผ่ความชอบแห่งราชทูตของพระองค์บ้าง ก็จะเป็นอยุติธรรมไป เพราะราชทูตได้ปฏิบัติล้วนแต่ที่ถูกใจเราทุกอย่าง โดยแต่น้ำคำที่พูดออกมาทีไรแต่ละคำ ๆ ก็ดูน่าปลื้มใจและน่าเชื่อทุกคำ ต่อเมื่อเรามาได้ยินได้ฟังคำกล่าวของราชทูตจึงได้หยั่งรู้ในน้ำพระทัยของพระองค์ชัดเจนว่า พระองค์ทรงไว้พระทัยในตัวเราสักเพียงใด เลยเป็นเหตุบันดาลให้เราเอง นึกอยากตอบสนองพระราชไมตรีจิตของพระองค์นั้น โดยมิพักจะต้องระวังหน้าระวังหลังชั่งดูน้ำพระทัยของพระองค์เสียก่อน กลับเป็นที่ยินดีอยากผูกไมตรีกับพระองค์ยิ่งเร็วเป็นยิ่งดีสำหรับทั้งสองพระนคร..... เหตุ

ฉะนี้สิ่งทุกอย่าง ที่ราชทูตของพระองค์ได้ร้องขอต่อเรา ในนามของพระองค์เช่น ขอให้ส่งบาทหลวงที่ชำนาญการวิชา สำหรับไปแผ่ความรู้แก่พลเมืองของพระองค์ เราก็ยินดีได้เลือกส่งไปให้ ๑๒ องค์ และได้ให้โดยสารไปกับราชทูตของพระองค์ด้วย หวังว่าพระองค์จะทรงเอาพระทัยใส่ทะนุบำรุงท่านทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งเป็นผู้ที่เคารพยิ่งของเรา อนึ่งที่พระองค์ทรงขอทหารของเราสำหรับช่วยป้องกันมิให้ราชศัตรูของพระองค์มาย่ำยีดินแดนของพระองค์นั้น เราก็ได้ส่งไปด้วยแล้ว พระองค์จะทรงประสงค์ใช้สอยสถานใด ก็เชิญพระองค์ทรงกระทำความตกลงกับราชทูตของเราที่ส่งออกไปพร้อมกับราชทูตของพระองค์นี้เทอญ......"

ท่านบาทหลวง เดอ ลา แชส ชมเชยราชทูต

นอกจากคำยกย่องในพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น ในสมณสาสน์ของท่านบาทหลวง เดอลาแชส หัวหน้าของคณะเยซวิตในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งได้เป็นผู้รับ

รับสั่งของพระเจ้าแผ่นดินให้จัดการบอกบุญเลือกเฟ้นพระ-สงฆ์เยซวิตที่เป็นปราชญ์ส่งมาเมืองไทยมีมาถวายแต่สมเด็จพระนารายณ์ ก็ยังมีปรากฏเป็นใจความเกี่ยวถึงราชทูตอีกว่า :— "...อาตมาภาพต้องขอพระวโรกาส เพื่อกล่าวอ้างถึงราชทูตของพระองค์ เป็นต้น เจ้าคุณอัครราชทูตว่าไม่ว่าที่ไหน เจ้าคุณได้ปฏิบัติตนอย่างเฉลียวฉลาดและสุภาพเรียบร้อยทุกประการ เจ้าคุณได้เชิดชูเกียรติยศของพระองค์ให้เด่นสูง โดยมิได้แสดงกิริยาอหังการเย่อหยิ่งอวดอ้างวางโตให้เป็นที่น่ารังเกียจแก่ผู้ใดเลย ฉะนี้จึงเป็นที่พอใจของชาวฝรั่งเศสทั่วไป นับแต่ชั้นพลเมืองจนถึงพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่สุด อาตมาภาพไม่อาจล่วงรู้ได้ในความคิดเห็นของเหล่าราชทูตแห่งพระองค์ แต่เป็นที่มั่นใจว่าราชทูตทั้งหลายคงได้แลเห็นแก่ตารู้แก่ใจว่าอาตมาภาพได้เพียรพยายามอย่างที่สุดที่จะจัดหาโอกาส นำความชอบมาสู่ท่านราชทูตให้เป็นที่พอพระทัย ของพระบาท สมเด็จ พระ-เจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อบำรุงพระเกียรติยศของพระองค์ให้สมศักดิ์ และเพื่อ สำเร็จราชกิจ ของ พระองค์ โดย สวัสดิ-มงคล อาตมาภาพมีความยินดีขอถวายพระพรให้ทรงทราบ

ว่า ตามสัตย์จริงเท่าที่อาตมาภาพได้เคยแลเห็นการต้อนรับราชทูตของต่างประเทศมาแต่ก่อน ก็ยังไม่เคยเห็นราชทูตประเทศใดได้รับเกียรติยศเป็นพิเศษเท่ากับราชทูตที่พระองค์ส่งมาเจริญทางพระราชไมตรีคราวนี้เลย..."

ราชทูตลงเรือกลับมาเมืองไทย

ครั้นได้เวลา ฝ่ายราชทูตสยามและราชทูตฝรั่งเศสซึ่งจะโดยสารมาเมืองไทยด้วยกัน พร้อมทั้งบาทหลวงและนายร้อยนายกองและพลทหารที่พระเจ้ากรุงสยาม ทรงขอเพื่อป้องกันบ้านเมืองของพระองค์ ต่างก็มารวมกันที่เมืองแบรสต์ แต่การที่จะรวบรวมคนเป็นอันมากและเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ ทั้งเรือสำหรับบรรทุกมาหนทางไกลให้พรักพร้อมฉะนี้มิใช่การเล็กน้อยเลย ต้องกินเวลาเตรียมคอยอยู่ที่เมืองท่านั้นอีกนานวัน กว่าจะเคลื่อนเรือออกจากท่าได้

กระบวนเรือที่จัดกันนี้ เป็นชนิดเรือรบขนาดใหญ่ ๖ ลำ ท่านนายพลเรือ เดอ โวดรีกูร์ต์ เป็นผู้ดำรงตำ-

แหน่งแม่ทัพ ควบคุมบังคับการเรือสิทธิขาดทั่วไปทั้ง ๖ ลำ แต่ท่านลงประจำอยู่ในเรือชื่อ เลอ คายาร์ด (ชื่อนี้คล้ายกับจะว่าเรือศรีสมรรถชัย) พร้อมด้วยคณะราชทูตานุทูตสยามทั้งสำรับกับท่านสังฆราช เดอ ลี ยอน และบาทหลวงเดอแบส บาทหลวงเลอบลังค์ บาทหลวงคอมีย และบาทหลวงตาชาร์ด ซึ่งเป็นล่ามเคยไปมากับราชทูต และเป็นผู้ได้จดรายงานการโดยสารจากฝรั่งเศสถึงเมืองไทย ส่วนคนอื่นนอกจากนี้ต่างก็แบ่งแยกย้ายกันลงตามลำดับ ครั้นจัดการเรียบร้อยแล้ว รุ่งขึ้นวันเสาร์ที่ ๑ เดือนมีนาคม ประมาณเช้า ๘ นาฬิกา ปีคริสต์ศักราช ๑๖๘๗ ก็ได้ชักใบออกไป

ราชทูตดูสุริยคราสตามทางกลับมา

เหตุการณ์ในระยะทางกลางทะเลอัตลันติก ก็ได้เป็นไปตามธรรมเนียมเรือใบครั้งโบราณ บางวันได้ลมดีบ้าง บางวันขาดลมบ้าง เดินช้าเร็วไม่เสมอกันดังนี้ตลอดถึงสองเดือนเศษ จึงได้เกิดคำโจษกันไปมาในเรือระหว่าง

พวกบาทหลวงด้วยกัน ว่าไม่ช้าจะมีสุริยคราสปรากฏอย่างเต็ม ขณะที่เรือถึงแถวตรงเกาะคาบแวรด์เกาะคีเน ด้วยเคยได้ยินมงเซียร์คาสสินี เจ้ากรมว่าที่พระโหราธิบดี ว่าจะมีแน่ แล้วคำโจษนั้นก็เงียบหายไป ไม่มีใครสนใจต่อไป เพราะเข้าใจไปตามกันว่าถึงจะมีสูรย์จริง ก็น่าจะมิได้เห็นเสียแล้ว ค่าที่เรือคงจะแล่นเลยเขตที่พอจะแลเห็นได้

ส่วนราชทูตสยามเล่า พอได้ยินแว่ว ๆ ว่าไม่ช้าจะมีสุริยคราส ต่างก็ผูกใจอยากจะรู้ให้แน่ว่าจะมีจริงหรือไม่จริง และถ้ามีแล้วคนในเรือจะเห็นด้วยหรือไม่ ถึงจะบอกกับท่านเท่าไรว่าน่ากลัวจะไม่ได้แลเห็นเสียแล้ว ท่านก็ยังไม่สงบ รบเร้าแต่จะให้รู้เหตุผลทั้งปวง ว่าถ้ามีจริงเหตุใดจึงจะมิได้เห็น

คุณพ่อคอมีย เห็นท่านราชทูตผูกใจเรื่องสุริยคราสดังนั้น ก็รับว่าจะคิดคำณวนดูแล้วจะบอกให้ แล้วคุณพ่อก็นั่งคิดตำราโหรดูทั้งคืนทั้งวันหลายวันจนรู้แน่ว่า วันที่จะมีสุริยคราสนั้นเรือจะแล่นประมาณไปถึงไหน และอาจเห็นสุริยคราสถนัดได้แค่ไหน ครั้นคิดเสร็จแล้ว คุณพ่อ

เขียนแผนที่มีทั้งโลกทั้งพระอาทิตย์พระจันทร์และดวงดาวพร้อมเสร็จ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้ท่านราชทูตเข้าใจในเรื่องสุริยคราสว่าเป็นไปอย่างไร เพราะท่านยังหลงถือตำราเก่าที่ว่าสุริยคราสก็คือราหูกินเดือนนั้นเอง

ท่านราชทูตเห็นแผนที่นั้น ทั้งฟังคำอธิบายของคุณพ่อ คอมีย เข้าใจดี ก็เลย ดีใจใหญ่ ด้วยที่ตน จะได้แลเห็นสุริยคราสเพราะเป็นธรรมดาของท่าน ต้องอยากดูอะไรต่ออะไรที่เกี่ยวกับโลกอยู่เสมอ แต่นั้นมาท่านราชทูตแปลกใจในความสามารถของคุณพ่อคอมีย ที่สามารถคาดสุริยคราสได้อย่างแม่นยำถึงเพียงนี้ แต่ที่จริงในใจท่านยังสงสัยอยู่ว่า จะแน่หรือไม่แน่อย่างที่คุณพ่อทำนายไว้ก็ยังไม่รู้ เพราะแผนที่ของคุณพ่อถึงกับกำหนดว่าวันนั้น เท่านั้นโมง เท่านั้นมินิต เรือจะอยู่ที่ตรงนี้ตรงนั้น โลกกับพระอาทิตย์และดวงจันทร์ ก็จะคาบเกี่ยวบีดบังกันอย่างนี้อย่างนั้น กล่าวละเอียดอย่างกับตาเห็น ทำนายแม่นราวกับไปปรึกษาพระอาทิตย์มาก่อน

ครั้นถึงวันที่ ๑๑ เดือนพฤษภาคม ปี ๑๖๘๗ ซึ่งเป็นวันทำนายว่าจะมีสุริยคราส ขณะนั้นเรือราชทูตแล่นมา

ถึงดีกรีที่ ๒๓ ใต้เส้นศูนย์กลางของโลก ตรงกับดีกรีที่ ๓ ไปทางตะวันตก ถัดจากเส้นเมริเดียนของกรุงปารีส ซึ่งผ่านเกาะ ๆ หนึ่งในแถบนั้นเรียกชื่อเกาะเหล็ก มูลนาทีแห่งสุริยคราสนั้นเริ่มจับปรากฏฉายานิมิต คือสังเกตเห็นดวงอาทิตย์ค่อย ๆ แหว่งไปทีละเล็กทีละน้อยตั้งแต่เวลาเช้า ๘ นาฬิกา ๔๘ นาที และเป็นสรรพคราสจับเต็มที่มิดดวงตรงกับ ๑๐ นาฬิกา และดวงอาทิตย์เป็นโมกขบริสุทธิ์ปรากฏเห็นเต็มดวงใหม่เป็นเวลา ๑๑ นาฬิกาตรง แต่ราชทูตขึ้นไปคอยดูอยู่บนดาดฟ้าเรือกำปั่นตั้งแต่เช้ามืดแล้ว เมื่อท่านราชทูตเห็นมีสุริย์จริง เห็นจริง สมดังที่คุณพ่อคอมียทำนายไว้นั้น ก็ชมเชยสติปัญญาของคุณพ่อว่าเก่งมาก กระบวนเลขผานาทีแล้วไม่มีใครเหมือน ท่านเป็นปราชญ์แท้

รัฐประศาสน์ของเมืองไทย
ที่ให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยาม

ต่อนี้ไปการเดินเรือถึงคาบแอฟริกาใต้ก็ดำเนินกันไปอย่างจืดชืดตามธรรมดาของการเดินเรือเมื่อครั้งก่อน อัน

ว่าแหลมแอฟริกาใต้ในเวลานั้นหาใช่เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษดังทุกวันนี้ไม่ เวลานั้นเป็นของฮอลันดา ซึ่งเป็นศัตรูคู่วิวาทของฝรั่งเศสในสมัยนั้นตลอดรัชกาลของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เวลานั้นฮอลันดามีอำนาจในเบื้องบุรพทิศแถบกรุงสยามนี้ คล้ายกับอังกฤษในสมัยนี้ และฮอลันดามีนิสัยคล้ายกับชาติทั้งหลายเมื่อชิตาขึ้น คือชอบตีเมืองนี้เมืองโน้น ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับเกาะชวาสุมาตราซึ่งเป็นเมืองขึ้นของตนอยู่แล้ว

ในข้อนี้ ในหลวงเมืองไทยหลายพระองค์กับเสนาบดีผู้ฉลาดหลายท่านแลเห็นภัยข้างหน้าสำหรับเมืองไทย ว่าถ้าขืนอยู่แต่ลำพังตัว ไม่มีชาติใหญ่มาแผ่รัศมีตั้งขวางหน้าขวางตาชาวฮอลันดาไว้บ้าง น่ากลัวว่ามิวันใดก็วันหนึ่งฮอลันดาคงฮุบเอาเมืองไทยไปเป็นเมืองขึ้นเป็นมั่นคง สมเด็จพระนารายณ์เห็นได้โอกาสก็ทรงดำเนินราโชบายอย่างกษัตริย์ที่ฉลาด คือพระองค์ทรงเชิญฝรั่งเศส ซึ่งเป็นศัตรูคู่วิวาทกับฮอลันดาเข้ามาตั้งไว้ในเมืองไทย ทรงพระราชทานฐานที่บ้านเมืองเป็นสิทธิขาดในบางแห่ง เช่นที่ท่าเมืองมะริดแห่งหนึ่ง ที่ท่าเมืองสงขลาแห่งหนึ่ง ด้วย

ทรงพระดำริว่า ถ้าฝรั่งเศสมาอยู่ครอบครองที่เหล่านี้แล้ว เขาคงสร้างค่ายคูประตูหอรบไว้อย่างมั่นคงถาวรป้องกันมิให้เมืองเหล่านั้นตกไปอยู่ในอำนาจของศัตรูแห่งตนจนสุดสามารถ และส่วนเมืองไทยเล่า เมื่อเมืองชายทะเลซึ่งเป็นเหมือนหนึ่งประแจไขประตูให้ศัตรูจู่เข้ามาในเมืองสยาม เป็นกรรมสิทธิ์อยู่ในอำนาจของชาติใหญ่ที่เป็นไมตรีกัน และซ้ำเป็นศัตรูของศัตรูแห่งตนอยู่ด้วย ก็ค่อยนอนตาหลับสบายหน่อย มิฉะนั้นก็น่ากลัวการจะไม่ตลอดรอดฝั่งไปถึงไหน

ก็ที่ฝรั่งเศสมาตั้งอยู่ในเมืองไทยครั้งนั้น ฮอลันดาก็รู้อยู่เต็มใจเหมือนกันว่า มาเป็นอุปสรรคขัดขวางทางดำเนินมิให้เขากลืนเมืองไทยกินตามสบาย แต่จะทำไมกันไม่ได้โดยทางตรงได้แต่รังแกนิดรังควาญหน่อยเมื่อโอกาสมาถึงเท่านั้น เป็นต้นเมื่อเรือของฝรั่งเศสต้องรอพักตามเมืองท่าที่เป็นของฮอลันดา เช่นที่คาบแอฟริกาใต้และเมืองบัตตาเวียนี้ ซึ่งจำเป็นต้องแวะทุกเที่ยวมาเมืองไทย ทั้งสองเมืองนี้ถ้าฝรั่งเศสผ่านมาขอขึ้นบกบ้าง ขอบรรทุกน้ำกินบ้าง ขอซื้อข้าวของบ้าง ฮอลันดาไม่ค่อยยอมง่าย ๆ

ราชทูตถึงคาบแอฟริกาใต้

เมื่อราชทูตไทยผ่านคาบออฟกุดโฮปคราวนี้ อาศัยที่เจ้าเมืองกับคุณพ่อตาชาร์ดเป็นคนคุ้นเคยชอบพอกันส่วนตัว เจ้าเมืองมิได้แสดงความอิดหนาระอาใจแก่คนที่มากับราชทูตเลยซ้ำยินดีอนุญาตให้เรือฝรั่งเศสทั้ง ๖ ลำรอพัก สำหรับบรรทุกน้ำและรักษาคนเจ็บที่เป็นบิดกันมากได้นานตามชอบใจ ฉะนั้นเรือทั้ง ๖ ลำจำเป็นต้องรออยู่ที่คาบแอฟริกาใต้ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ ถึงวันที่ ๒๕ เดือนมิถุนายน ในระหว่าง ๑๒ วันเศษที่เรือรอพักอาศัยในอ่าวนั้น ราช-ทูตไทยและฝรั่งเศสกับบาทหลวงและคนอื่นที่มาด้วยกันต่างก็ได้ฉวยโอกาสนั้นสำหรับเขียนจดหมายฝากไปกับเรือชื่อ ลามาลีญ ลำ ๑ ในจำนวนเรือ ๖ ลำที่มาด้วยกันนั้นซึ่งจะกลับไปบอกข่าวยังประเทศฝรั่งเศสว่า ขบวนเรือราชทูตแล่นไปถึงแหลมแอฟริกาใต้โดยปราศจากอันตรายแล้ว

จดหมายที่ราชทูตไทยเขียนจากแอฟริกาใต้ฝากไปยังเมืองฝรั่งเศสคราวนั้น ยังมีปรากฏอยู่ ๓ ฉบับ ฉบับ ๑

ถึง ฯพณฯ ท่านมาร์กีส์ เดอ เซ เญอ และเสนาบดีของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อีกฉบับ ๑ ถึงมงเซียร์ เดอลาญี นายกกรรมการของบริษัทค้าขายในตะวันออก ชื่อกงปาญี แดสแอนด์ และอีกฉบับ ๑ ถึงท่านบาดหลวง เดอลาแชส หัวหน้าเยซวิตนิกาย ผู้จัดการส่งบาทหลวงมาเมืองไทย

จดหมายฉบับที่ ๑ และที่ ๒ นั้น ต้นร่างเดิมที่ท่านราชทูตเขียนเองเป็นภาษาไทย ทุกวันนี้ก็ยังเก็บรักษาไว้ในห้องสมุดของ กระทรวง ประเทศราช แห่ง ประเทศ ฝรั่งเศส ท่านอาจารย์เซแดส บรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครได้ถ่ายแบบจำลองจากต้นฉบับเดิม มาประดิษฐานไว้ในหอพระสมุดที่กรุงเทพ ฯ ใครจะใคร่เข้าไปชมดูเป็นขวัญตาก็ได้ จะเห็นลายมือและสำนวนโวหารของคนไทย ในสมัย ของ สมเด็จ พระนารายณ์ ว่า ผิดแผก กับสมัยนี้อย่างไร ทั้งจะมีประโยชน์ทางอ้อมอีกทางหนึ่ง คือสำหรับคนที่ยังเป็นสองจิต สอง ใจในเรื่องราชทูต ของ พระนารายณ์นี้ ไม่รู้แน่ว่าเป็นของจริงหรือของประดิษฐ์คิดเล่นสนุก ๆ เมื่อเห็นลายมือไทยโบราณแท้ ๆ ฟังสำนวนไทยโบราณแท้ ๆ ก็จะตัดความสงสัยดังกับปลิดทิ้ง เพราะ

ว่าเมื่อเห็นพยานหลักฐานชัดเจนดังนั้น ก็หมดช่องเถียงเบี่ยงบ่ายเสียสิ้น ไม่เหมือนเรื่องแปลจากภาษาฝรั่ง ซึ่งอาจมีผู้เข้าใจว่าถูกประดิษฐ์ติดเติมตามอำเภอใจของผู้เรียบเรียงและของผู้แปล เช่นดังที่ข้าพเจ้าเคยได้ยินผู้มีชื่อกล่าวหาว่า "รายงานราชทูตนี้ สำนวนโวหารช่างอ่อนหวานกระไร มัวแต่ยกย่องราชทูตตะพึดตะพือไป ดูท่าพี่ฝรั่งแกจะเล่นล้นสนุก ๆ ไปตามเพลงละกระมัง"

คำติเตียนเหล่านี้ ถ้าพิเคราะห์ดูแล้วไม่ค่อยจะมีน้ำหนักอะไรก็มากน้อย เพราะผู้เขียนรายงานต่าง ๆ เหล่านั้นล้วนเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในสมัยของเขา เขาจะกล้าประดิษฐ์ความให้เสียชื่อเสียงของกันและกันง่ายอย่างนั้นเจียวหรือ เห็นทีจะเป็นไปไม่ได้ เขารู้ความมาอย่างไร เขาก็พิมพ์ลงอย่างนั้น แต่อาศัยเหตุที่สมัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นสมัยติดสำนวนอ่อนหวานกว่าที่หูของเราสมัยนี้เคยได้ยิน จึงฟังดูออกจะหวานมากเกินไป แต่ถึงนิยมใช้สำนวนอ่อนหวานฉะนั้น มิใช่ว่าเขามิรักษานิติธรรมแห่งนักเขียนเมื่อไร เขารักษาอย่างเต็มที่ ถึงเขายอราชทูตมาก

ก็จริงอยู่ มิใช่ว่าเขายอจนเหลิงเจิ้ง แต่ที่จะยอจนจับโกหกได้อ่านก็ทบกี่ทวนไม่พบเลย ดูช่างผิดกันไกลกับรายงานไทยตามที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดาร ซึ่งยังใช้กันอยู่ทุกวันนี้เป็นไหน ๆ ในพระราชพงศาวดารเสียอีกยังมีที่เหลือกลืนอยู่เป็นหลายข้อ ตัวอย่างเช่นตอนที่กล่าวว่าอัครราชทูตสยามได้รับภรรยาจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ถึงกับมีบุตรชายด้วยกันคนหนึ่งหน้าตาเหมือนกับพ่อ ข้อนี้อย่าว่าแต่ผิดวิสัยประเพณีกษัตริย์ฝรั่งเศสจนไม่ต้องวินิจฉัยเลย เพียงบอกให้รู้ว่าราชทูตอยู่กรุงปารีส ๕ เดือนเท่านั้นจะทันได้เห็นหน้าบุตรจำมาเล่าให้พวกพ้องพึงที่ไหน อีกตอนหนึ่งตรงที่ว่าพวกคนไทยไปกรุงปารีสครั้งนั้นได้สำแดงวิทยาคมหน้าที่นั่ง โดยให้ฝรั่งยิงด้วยปืน แล้วบันดาลให้ลูกปืนตกลงมาในถาดจำเพาะหน้า และอะไรต่ออะไรอีกมากมาย ข้อเหล่านี้ใครจะเชื่อได้ง่าย ๆ อย่าว่าแต่คนสมัยนี้จะเชื่อยากเลย ถึงตัวท่านราชทูตเองคงไม่หลงถึงกับลงเรื่องพรรค์นี้ไว้อวดในรายงานของตน น่ากลัวท่านจะมิได้ปริปากเสียเลยด้วยซ้ำ เรื่องเหล่านี้คงได้เกิดแซม

แทรกเข้ามาในพระราชพงศาวดารเมื่อภายหลังอายุของท่านเสียมากเป็นอย่างอื่นเป็นแน่นอน อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบตำนานฝรั่งและตำนานไทยในเรื่องเดียวกันนี้ ดูก็ยังจะพอเชื่อตำนานฝรั่งหวาน ๆ โดยไม่สู้จะต้องฝืนใจเท่าไร ค่าที่จับผิดไม่ได้ ส่วนรายงานไทยยังมีที่สงสัยมาก

ขอยุติเรื่องนี้ที่ เพื่อจะได้นำจดหมายที่ท่านราชทูตได้เขียนเองเป็นภาษาไทยมาให้ผู้อ่านฟังดู ว่าสำนวนโวหารและอักขระที่ท่านนิยมใช้ในเวลานั้นว่าเป็นอย่างไรกัน

จดหมายฉบับต้น

อักขระเดิม

๏ หนังสือออกพระวิสุทสุนธ์รราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรี อุปทูต ออกขุนศรีวีสารว่าจา ตรีทูตมาเถิงทานมูสูสิงแพ้ ผูเปนเสนาบดีผู้ให่ญแหงพระมหา-กระษัตราธีราชเจ้าลุยเลกรัง ด้วยอัตโนทังปวงมาเถิงถาน

ทึงนีแลได้รับคำนับแลนับถือ แลเอาใจใสพีทักรักษาแหง ชาวฝรังเสดทั้งปวงซึ่งเข้าไปสงอัตโนเถิงกรุ่งศรีอยุทยานั้น จึงในท่าทาง อันมาไกล นั้น มีได้ มีความทุก แลมีความ สนุก สบ้ายอยูมีได้ขาด บัดนีอัตโนได้มีน้ำใจชื่นชํมยืนดีด้วยได้ พบทาทางซึ่งจสำแดงแกทานขอบใจแหงอัตโนด้วย บุน คุณของทานมีแกอัตโนเมืออยู่ณ่กรุงฝรังษ แลอัตโนยัง รับคุณของทานอยูจ่นเทาทุกวันนี้ เถิงว่าทาทางนั้นมีสดวก ก่ดี อัตโน ก จ มีได้รู้เปนทุกเลย แลความสุกนั้นก่มีรู้ ห้ายเลย ด้วยอัตโนมีอัน จ คิดเถิงสัรรพอันวีเสดซึ่งไดพบ ไดเหน ณ กรุงฝรังษ แลเมืออยูณกรุงฝรังษ แลสัรรพ อันวีเสดนั้นก่กลุ่มอยู่แลล่สึงล่สึงนั้นชักชวนนำใจใหไปขาง โนนบ้าง ข้างนี้บ้างใหรำคานใจนอยนึ่ง แลบัดนีมีวันคืน อันเปลาอยู สัรรพอันตรการทังปวงนั้นอัตโนก่เรียกมาใน ความคิดพีจารณาเหนลสึงลสึงด้วยยืนดีใหสบ้ายใจแลอัตโน จำเปน จ่ว่า แกทาน ตาม จริง มี คิด เหน ความ สนุก สบ้ายใน แผนดินนีจ สนุกสบ้ายเทานึ่ง คิดเถิงญดศักดิ แหง พระมหา- กระษัตร เจ้าผูใหญ อันหาผู้ใด จ แปลบุน สํมภาร ให สึน มีได ดูจนึ่ง พระมหากรษัตราธิราช ผู้เปีน เจ้าแหง อัตโนได้ ตรัด

แตใดสองปีสามปีแล้ว ว่าพระมหากระษัตรเจ้ากรุงฝรั่งษนี เหนสมควนจ่เปนพระมหากรษัตรแกพระมหากษัตรทั้งปวง ทั่วแควนเอรอบ แลความคิดทั้งปวงนี่มิใด้ออกจากปั่นญาอัตโนจ่นเทาบัดนี เหดช่นี่เถิงวาใกล้ไปทุกวันทุกวันจ่เถิงเมืองอัตโนแลเหนมีช้ามีนานจเถิงทังนั้นก่ดี อัตโนยังคิดเถิงบานเมืองแตนอยนึ่งปรการนึ่ง แม้นมีคิดเกร่งกลัวว่าจขาดความนบนอบแลความนับถือแหงพระมหากรษัตรเจ้าผู้ใหญ่ จ ข่อแกทานให้เอาทูลแกพระมหากรษัตรเจ้าผู้ใหญ่ว่าอันความนับถือแลนบนอบต่อพระมหากรษัตรเจ้าผู้ใหญกว่าอัตโนจสินชีวิตร จ รักษาใวในหัวใจใหหมันคงมิให้แพ้แกความนับถือแลนบนอบยินดีแหงชาวฝรั่งเสดทังปวง แล จ อ่ดษาทำใหช่ณะทุกคนในความนบนอบนั้น อ่นึ่งอัตโนข่อแกทาน อันทานมีน้ำใจยินดีปราถหน้าบำรุงพระราชไมตรี พระมหากรษัตราธิราชเจ้า ทังสอง กรุ่ง นีให้หมันค่งจำเริญสืบไปในอณาคตการ อนึ่งทานมีนำใจยีนดีตออัตโนแตเมือยังอ่ยูในกรุงฝรั่งษนันประการใด ข่อให้ทานมีนำใจยีนดีตออัตโนสืบไป แลอัตโน ข่อพอรแก่ พระเปนเจ้า ผู้สาง

ฟ้าสางแผ้นดินขอให้ ช่วย บำรุงโปรด ท่านให้ท่านใด สำเรจ ตามความปราถหนาท่านจงทุกประการ.

หนังสือมา วันพุท เดือนแปด แรมสองค่ำ เถาะ นพศก สกัราช ๒๒๓๑.

จดหมายฉบับต้น

อักขระปัจจุบัน

๏ หนังสือออกพระวิสุทธสุนทร ราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรี อุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจา ตรีทูต มาถึง ท่านมงเซียร์เซเญอแล ผู้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่แห่งพระมหากษัตราธิราชเจ้าหลุยส์ เลอครัง ด้วยอัตโนทั้งปวงมาถึงถานที่นี้และได้รับคำนับและนับถือ และเอาใจใส่พิทักษ์รักษา แห่งชาวฝรั่งเศสทั้งปวงซึ่งเข้า ไปส่งอัตโนถึงกรุงศรีอยุธยานั้น จึงในท่าทางอันมา ไกลนั้นมิได้มีความทุกข์ และมีความสนุกสบายอยู่มิได้ขาด บัดนี้อัตโนได้มีน้ำใจชื่นชมยินดีด้วยได้พบท่าทางซึ่งจะสำแดงแก่ท่านขอบใจอัตโนด้วยบุญคุณของท่านมีแก่อัตโนเมื่ออยู่ในกรุงฝรั่งเศส และอัตโนยังรับคุณของท่านอยู่จนเท่าทุกวันนี้ ถึงว่า

ท่าทางนั้นมิสะดวกก็คืออัตโนก็มิได้รู้เป็นทุกข์เลย และความสุขนั้นก็มิรู้หายเลย ด้วยอัตโนมีอันจะคิดถึงสรรพอันวิเศษซึ่งได้พบเห็น ณ กรุงฝรั่งเศส และเมื่อยังอยู่ ณ กรุงฝรั่งเศส และสรรพอันวิเศษนั้นก็กลุ้มอยู่ และละสิ่ง ๆ นั้นก็ชักชวนน้ำใจให้ไปข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ให้รำคาญใจอยู่หน่อยหนึ่ง และบัดนี้มีวันคืนอันเปล่าอยู่ สรรพอันตระการทั้งปวง อัตโนก็เรียกมาในความคิดพิจารณาเห็นละสิ่ง ๆ ด้วยยินดีให้สบายใจ และอัตโนจำเป็นจะว่าแก่ท่านตามความจริงมิคิดเห็นความสนุกสบายในแผ่นดินนี้ จะสนุกสบายเท่าหนึ่งคิดถึงยศศักดิ์แห่งพระมหากษัตริย์เจ้าผู้เป็นใหญ่ อันหาผู้ใดจะแปลบุญสมภารให้สิ้นมิได้ ดุจหนึ่งพระมหากษัตราธิราชผู้เป็นเจ้าแห่งอัตโน ได้ตรัสแต่ได้สองปีสามปีแล้ว พระมหากษัตริย์เจ้ากรุงฝรั่งเศสนี้เห็นสมควรจะเป็นพระมหากษัตริย์ทั้งปวงทั่วแคว้นยุโรป และความคิดทั้งปวงนี้มิได้ออกจากปัญญาอัตโนจนเท่าบัดนี้ เหตุฉะนี้ ถึงว่าไกลไปทุกวัน ๆ จะไปถึงเมืองอัตโน แล

เห็นมิช้ามินานจะถึงทั้งนั้นก็ดี อัตโนยังคิดถึงบ้านเมืองแต่หน่อยหนึ่ง ประการหนึ่ง แม้นมิคิดเกรงกลัวว่าจะขาดความนบนอบและนับถือแห่งพระมหากษัตริย์เจ้าผู้ใหญ่ ฯ จะขอแก่ท่านให้เอาทูลแก่พระมหา กษัตริย์เจ้าผู้ใหญ่ ว่าอันความนับถือและนบนอบต่อ พระมหากษัตริย์ เจ้าผู้ใหญ่ กว่าอัตโนจะสิ้นชีวิต อัตโนจะรักษาไว้ในหัวใจให้มั่นคง มิให้แพ้แก่ ความนับ ถือและนบ นอบยิน ดีแห่งชาว ฝรั่งเศส ทั้งปวงและจะอุตส่าห์ทำให้ชนะทุกคนในความนบนอบนั้น อนึ่งอัตโนขอ แก่ท่าน อันท่านมี น้ำใจ ยินดี ปรารถนา บำรุง พระราช ไมตรีพระ มหากษัตรา ธิราชเจ้าทั้งสองกรุงนี้ให้มั่นคง-จำเริญสืบไปใน อนาคตกาล อนึ่งท่าน มีน้ำใจ ยินดีต่ออัตโนแต่เมื่อยังอยู่ในกรุงฝรั่งเศสนั้นประการใด ขอให้ท่านมีน้ำใจยินดีต่ออัตโนสืบต่อไป และอัตโนขอพรแก่พระเจ้าผู้สร้างฟ้าสร้างแผ่นดินขอให้ช่วยบำรุงโปรดท่าน ให้ท่านได้สำเร็จตามความปรารถนาท่านจงทุกประการ

หนังสือมาวันพุธ เดือนแปด แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะนพศก พ.ศ. ๒๒๓๑

จดหมายฉบับที่สอง

อักขระเดิม

๏ หนังสือออกพระวิสุทสุนธร ราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรี อุปทูต แลออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต มาเถิงมูสูสาลายีซึ่งใดบังคับกุมปั่ญญีทั้งปวง ด้วยทานสำแดงความยินดีและนับถือใดให้สำเรจการทั้งปวงตามพระราชหฤไทยมหากระสัตราธีราชผู้เปนเจ้าอัตโน แลบัดนีใดพบท่าทางอัน จ เขียนมาให้ท่านแจ้งว่ามีน้ำไจยอันยีนดีตอท่าน เหนว่าท่าน จ มีโกรดเมือแลท่านรู้ว่าอัตโนทั้งปวงมาเถิงถารณทึงนีเปนสุขสนุกสบายอยูแลอันมานีเส่-ม่อไจยนึก แลเห็นว่ายังสามเดือน จ ใดไปเถิงพระมหา-กระสัตราธิราชผู้เปนเจ้า แล จ ใดเอาแจ้งให้ละเอียดว่าท่านเอาไจยใส่ช้วยในราชการแหงพระมหากระสัตรธีราชแลเชือยูว่าท่านมีน้ำไจยรอนรนช้วยทำการทั้งปวงแลเห็นบีน้ำท่าน จ ส่งเครืองบันนาการอันเหลืออยูนั้นเข้าไปตามพระมหากระสัตราเจ้าต้องประสงนั้น แลอัตโนขอให้ท่าน

ช้วยเรงรัดครูอันสังสอนเดกซึ่งอยู่เรียนนั้นให้รู้สันทัด จ ใด กลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุทธยาอัน พระมหากระสัตราธิราช-ประสงนั้น และอัตโนขอแกพระเปนเจ้าใหบำรุงช้วยท่านให บุญใหมีจำเริญสืบไป แลหนังสือนีเขียนนณเมืองกาบในวัน พุทเดือนแปด แรมสองค่ำบี่เถาะ นพศักสักราช ๒๒๓๑.

จดหมายฉบับที่สอง

อักขระบัจจุบัน

๏ หนังสือออกพระวิสุทธสุนทรราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต มาถึงมงเซียร์ลาญีซึ่งได้บังคับกำปะนีทั้งปวง.

ด้วยท่านสำแดงความยินดีและนับถือ ได้ให้สำเร็จการทั้งปวงตามพระ ราชหฤทัยพระ มหากษัตราธิราช ผู้เป็นเจ้าอัตโนและบัดนี้ได้พบท่าทางอันจะเขียนมาให้ท่านแจ้ง ว่ามีน้ำใจอันยินดีต่อท่าน เห็นว่าท่านจะมิโกรธ เมื่อแลท่านรู้ว่าอัตโนทั้งปวงมาถึงฐานณที่นี้เป็นสุขสนุกสบายอยู่ และอันมานี้เสมอใจนักแลเห็นว่ายังสามเดือนจะได้ไปถึงพระ-

มหากษัตราธิราช ผู้เป็นเจ้าและ จะได้เอา แจ้ง ให้ละเอียดว่า ท่าน เอา ใจใส่ ช่วย ใน ราช การ แห่ง พระ มหา กษัตรา ธิราช และเชื่ออยู่ว่าท่านมีน้ำใจร้อนรน ช่วยทำการทั้งปวง และ เห็นปีหน้าท่านจะส่งเครื่องบรรณาการอันเหลืออยู่นั้นเข้าไป ตามพระม หากษัตราเจ้า ต้องประสงค์นั้น และอัต โนขอให้ ท่านช่วยเร่งรัดอันสั่งสอนเด็กซึ่ง อยู่เรียนนั้น ให้รู้สันทัดจะ ได้กลับ เข้าไป ยังกรุงศรีอยุธยา อันพระมหากษัตราธิราช ต้องพระราชประสงค์นั้น และอัตโนขอแก่พระเป็นเจ้าบำ-รุงช่วยท่านให้มีบุญให้จำเริญสืบไป และหนังสือนี้เขียน ณ เมืองเคป (ออฟกุดโฮป)ในวันพุธ เดือนแปด แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะ นพศก พุทธศักราช ๒๒๓๑

จดหมายฉบับที่สาม

(หมายเหตุ) จดหมายฉบับที่ ๓ นี้ เป็นที่น่าเสีย-ดายที่ไม่มีสำนวนไทย เหลือแต่สำเนาภาษาฝรั่งเศสซึ่ง ล่ามไทยของท่าน ราชทูตพร้อม ด้วยคุณพ่อ ตาชารด์ ได้ช่วย

กันแปลจากพากย์ไทยเป็นภาษาฝรั่งเศส ส่งกำกับต้นฉบับ จึงจำเป็นต้องอาศัยสำเนาฝรั่งเศสแปลกลับเป็นภาษาไทยอีกใหม่ พอฟังการมความคิดของเจ้าคุณราชทูตว่าดำเนินเป็นประการใดบ้างเป็นเลา ๆ

๏ จดหมายของออกพระวิสุทธสุนทรราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต นมัสการมายังคุณพ่อกรุณาเจ้าบาทหลวงเดอลาแชสราชครูผู้ใหญ่แห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ผู้มีใจเต็มเปี่ยมไปด้วยคุณความดี ความงามอย่างสูงสง่าน่าพึงชม กล่าวเป็นอาทิคือ ความเมตตากรุณาต่อสัตว์ผู้ยาก ความบริสุทธิ์สดใสใจสะอาดสะอ้านปราศจากมลทิน ความจงรักภักดีอย่างเอกอุต่อพระมหากษัตริย์และพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ ท่านผู้ไม่มีความปรารถนาอันใดนอกจากจะแผ่ความเลื่อมใสศรัทธาของตนให้ไพศาลกว้างขวางเพื่อมนุษย์ในทั่วสากลโลกที่ยังมิได้รู้จักพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ จะได้รู้จักพระองค์ ท่านผู้เพียรพยายามบำเพ็ญแต่กุศลกิจอันอาจนำสุขผลมาสู่มนุษย์ชาติในโลกนี้เป็นเบื้องต้น และวิมานสวรรค์เป็นปริโยสาน สาธุ !

อันว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามของอัตโนได้ทรงทราบในคุณความดีงามของคุณพ่อกรุณาเจ้า พระองค์จึงได้ทรงเคารพนับถือและไว้พระทัยในคุณพ่อกรุณาเจ้าเป็นที่สุด เพราะวีรบุรุษอย่างคุณพ่อกรุณาเจ้านี้นาน ๆ ทีจึงได้พบเห็นสักครั้งหนึ่งในชีวิตของอัตโน อาศัยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพของพระองค์ ๆ จึงได้เล็งแลเห็นว่า หมดทั้งประเทศฝรั่งเศส จะหาผู้น่าไว้พระทัยเสมอด้วยคุณพ่อกรุณาเจ้า เมื่อจะยังความไมตรีให้ผูกพันสนิทสนมในระหว่างสองพระนครเป็นไม่มีเสียแล้วพระองค์จึงได้ทรงฝากฝั่งบรรดาอัตโนราชทูตานุทูตของพระองค์ให้อยู่ในอุปถัมภ์การดูแลเอาใจใส่พิเศษของคุณพ่อกรุณาเจ้า เพราะพระองค์ทรงตระหนักแน่พระทัยว่า คุณพ่อกรุณาเจ้าองค์เดียวที่อาจบำรุงค้ำชูพระเกียรติยศของพระ-องค์ให้สมควรกับพระเกียรติคุณของพระองค์ แต่ถึงว่าพระองค์ทรงสำเหนียกในพระคุณของคุณพ่อกรุณาเจ้า จนอาจทรงพรรณนาให้อัตโนทราบเสียก่อนที่จะมาเมืองฝรั่ง-เศสนี้ เมื่ออัตโนได้มาแลเห็นด้วยตนเองแล้ว พระคุณเหล่า

นั้นได้ปรากฏรัสมีศรีสง่างามยิ่งไปกว่า ที่ทรง สรร เสริญอีก ข้อนี้ขอคุณพ่อกรุณาเจ้าได้โปรดทราบว่าเมื่ออัตโนถึงเมือง ไทยแล้ว อัตโนจะนำไปกราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ

ส่วนอัตโนทั้งปวง บรรดาราชทูตานุทูตของพระ-องค์นี้ก็จะ หมั่น ระลึกถึง พระคุณ ที่อัตโน ได้รับ จากคุณพ่อ กรุณาเจ้าทุกคืนวันไม่มีเวลาลืมเลย ทุกวันคืนอัตโนคำนึง ถึงวันที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบถึงพระคุณของคุณพ่อ กรุณาเจ้า และความระลึกนี้นำความปลาบปลื้มมาสู่ดวงใจ ของอัตโนอย่างล้นเหลือ

เมื่ออัตโนเรียกมาคิดถึงความตั้งอกตั้งใจของคุณพ่อ กรุณาเจ้าที่จะให้อัตโนอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อครั้งยังอยู่ใน ประเทศ ฝรั่งเศสนั้น พาให้นึก ขึ้น ได้ว่า คุณพ่อกรุณาเจ้าคง อยากทราบถึงความสุขทุกข์ของอัตโนในเวลาเดินทางกลับ ไปบ้านเมืองของอัตโนบ้าง และในโอกาสนี้อัตโนขอนมัส การ ให้คุณ พ่อ กรุณาเจ้า ทราบ ว่า อัตโนได้อยู่ เย็น เป็น สุข ปราศจากทุกข์ตลอด ระยะทาง ตั้งแต่ได้ อำลา คุณพ่อ กรุณา เจ้าจน กระทั่ง ถึงคาบ แอฟริกาที่ อัตโน กำลัง หยุด พักอยู่ ณ บัดนี้

การที่อัตโนเจริญไปด้วยความสุขฉะนี้ อัตโนนึกว่าคงเป็นเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสยังปกเกล้าปกกระหม่อมรักษาอยู่ เพราะทราบว่าผู้ใดเข้าไปอาศัยในร่มโพธิ์ทองของพระองค์แล้ว ผู้นั้นเย็นอกเย็นใจ ภัยไม่มีมาถึงตัวสักที ทั้งคงเป็นเพราะอิทธิฤทธิ์แห่งคำภาวนาของคุณพ่อกรุณาเจ้าต่ออัตโนด้วย พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่จึงทรงพระเมตตากรุณาแก่อัตโน เห็นปานฉะนี้

ในที่สุดแห่งจดหมายของอัตโนนี้ ขอพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ซึ่งทรงบันดาลให้โลกสวรรค์เป็นขึ้นมา จงได้ทรงโปรดคุ้มครองรักษาคุณพ่อกรุณาเจ้าให้เป็นสุข สถาวรด้วย คุณพ่อกรุณาเจ้าปรารถนาสิ่งใดขอจงสำเร็จทุกประการเป็นอาทิ ขอพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ทรงโปรดดลใจคุณพ่อกรุณาเจ้าให้ได้นึกคิดถึงทาง กุศโลบายอัน ศักดิ์สิทธิ์เพื่อบำรุง พระราชไมตรีใน ระหว่างสอง พระนครให้มั่นคงถาวรเป็นนิตยกาลเทอญ

หนังสือมาวันพุธเดือน ๘ แรม ๒ ค่ำปีเถาะนพศก ศักราช ๒๒๓๑ ตรงกับวันเดือนปีคริสต์ศักราช ที่ ๒๔ มิถุนายน ๑๖๘๗

ราชทูตกลับถึงกรุงศรีอยุธยา

เมื่อราชทูตไทยและฝรั่งเศสได้รอพักหายเหนื่อย และเขียนจดหมายกันที่คาบแอฟริกาใต้นั้นเสร็จแล้ว ก็ได้ออกเรือเดินทางเข้ามาเมืองไทยต่อไป ครั้นถึงวันที่ ๒๗ เดือนกันยายน ค.ศ. ๑๖๘๗ (ภายหลังวันออกจากฝรั่งเศสราว ๗ เดือน)เรือราชทูตก็ได้มาจอดอยู่ที่ปากอ่าวสยาม และรุ่งขึ้นวันที่ ๒๘ ออกขุนสุรินทร์ ขุนนางผู้น้อย ที่ได้ตามไปเมืองฝรั่งเศส กลับมากับราชทูต พร้อมด้วยขุนนางฝรั่งเศส ๒ คน บาทหลวงตาชารต์องค์ ๑ ก็ได้ล่วงหน้าเข้ามากรุงศรีอยุธยาก่อน เพราะเป็นธรรมเนียมในสมัยนั้น ราชทูตยังเข้ามาเมืองหลวงไม่ได้ก่อนที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงอนุญาต และที่คนเหล่านี้ล่วงหน้าเข้ามาก่อนก็เพื่อ

กราบทูลให้ทรงทราบว่าบัดนี้ราชทูตของพระองค์ และราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึงปากน้ำแล้ว กำลังรอพระบรมราชโองการรับสั่งให้หาเข้ามาเฝ้าอยู่

ครั้นได้เวลา คณะราชทูตสยามก็ขึ้นบก พลางเรือรบฝรั่งเศสระดมกันยิงปืนใหญ่คำนับส่งตามธรรมเนียมฝรั่ง แล้วราชทูตก็เลยตรงขึ้นไปรายงานตนเองต่อเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เสนาบดีก่อนที่จะไปไหนหมด ชั้นที่สุดบ้านช่องของตนก็มิได้แวะเลย เพราะเป็นธรรมเนียมของเมืองไทยในสมัยนั้น ถ้ารับราชการอันใดต้องให้สำเร็จราชการอันนั้นก่อนกระทำกิจการอื่น ในข้อธรรมเนียมนี้น่าชมราชทูตสยามว่าได้ถือกันอย่างเคร่งครัดนัก เช่นตอนเมื่อท่านไปถึงเมืองฝรั่งเศสใหม่ ๆ ท่านมิได้ไปดูงานดูการหรือรับเยี่ยมเยียนตอบใครที่ไหน จนกว่าที่ท่านได้เข้าไปเฝ้าถวายพระราชสาสน์ ต่อเมื่อเฝ้าถวายเสร็จแล้วจึงได้เริ่มไปนี่โน่นเหมือนคนอื่น

แต่พอราชทูตสยามแลเห็นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ก็กราบลงยังพื้นดินตามธรรมเนียมไทย แล้วก็จับเล่าให้ท่าน

ฟังถึงกิจจานุกิจทั้งหลายที่ได้เป็นมาตั้งแต่ท่านออกจากเมืองไทยจนกระทั่งวันกลับ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์แสดงความยินดีต่อราชทูตว่าไปไม่เสียราชการ น่าชมเชยยิ่งนัก ต่อมาเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ซักถามราชทูตว่า "เจ้าคุณเห็นเป็นอย่างไรบ้างเมืองฝรั่งเศสถูกใจหรือไม่ถูกใจ สวยงามหรือไม่ ในหลวงพระทัยดีหรืออย่างไร เจ้าคุณเล่ามาให้ฟังบ้าง"

เจ้าคุณราชทูตกราบเรียนตอบว่า "เมืองฝรั่งเศสเหมือนกับเมืองฟ้าไม่มีผิด ดู ๆ ก็เป็นเมืองเทวดายิ่งเสียกว่าเมืองมนุษย์ไปอีก อาณาเขตหรือก็กว้างขวางใหญ่โตราวกับโลกหนึ่งทวีปหนึ่งก็ว่าได้ เป็นเมืองบริบูรณ์อย่างยิ่ง เรือกสวนไร่นาบ้านช่องอุดมล้นเหลือ กิริยาพาทีและลักษณะท่าทางของชาวชนพลเมืองก็สุภาพ หาที่ดีกว่านี้ไม่มีเสียแล้ว ส่วนองค์พระเจ้าแผ่นดินเล่า (ตรงนี้สังเกตดูเจ้าคุณราชทูตเสียงกระเส่า ๆ น้ำตาหยดเผาะ ๆ) เป็นบรมขัตติยมหาราช อันทรงไว้ซึ่งบุญราศีหาที่เปรียบเสมอสองเป็นไม่มี"

ครั้นราชทูตเล่าให้ฟังพอควรแก่เวลาแล้ว เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็เรียกเจ้าคุณอัครราชทูตไปปรึกษาราชการจำ

จำเพาะสองต่อสอง แล้วอีกครู่ใหญ่ ๆ จึงได้เรียกอุปทูต ตรีทูต ขุนนางอันดับมาหมดทั้งสำรับนำเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์

พระองค์ทรงรับรองราชทูตของพระองค์ด้วยความปลาบปลื้มพระทัยเป็นอย่างยิ่ง เมื่อจะออกจากที่เฝ้า พระองค์ทรงรับสั่งให้เจ้าคุณอัครราชทูตยับยั้งอยู่ในพระราชวังก่อน ว่าจะให้อ่านรายงานถวาย ส่วนอุปทูตตรีทูตทรงรับสั่งให้อยู่ประจำทำการติดต่อกับราชทูตฝรั่งเศสตลอดเวลาที่จะอยู่ในกรุงสยาม ว่าท่านทั้งสองนี้ชำนิชำนาญขนบธรรมเนียมบ้านเมืองฝรั่งเศสยิ่งกว่าขุนนางไทยใด ๆ จงปฏิบัติรับใช้ราชทูตฝรั่งเศสให้เป็นที่ถูกใจ อย่าให้ขาดแคลนอันใด

จดหมายเหตุที่กล่าวพาดพิงไปถึง
อุปทูต และ ตรีทูต

ตั้งแต่นี้ต่อไป ชื่อเสียงเรียงนามของอุปทูตและตรีทูตเกือบจะสูญหายไปจากตำนานพงศาวดารทั้งไทยและ

ต่างประเทศก็ว่าได้ ถึงมีกล่าวบ้างก็ไม่เพียงพอที่จะยกขึ้นมาเป็นกระทู้เรียบเรียงประวัติของท่านได้

เท่าที่ทราบได้ ปรากฏว่าออกหลวงกัลยาราชไมตรีซึ่งเป็นคนแก่ เคยรับราชการฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งทูตถึงสามครั้ง ครั้งหนึ่งไปเมืองฝรั่งเศส และอีกสองครั้งนั้นไปเมืองจีน ครั้นกลับจากราชการเมืองฝรั่งเศสแล้วต่อมาออกหลวงกัลยาราชไมตรีจะได้รับหน้าที่ราชการสถานใดไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าภายหลังถูกกริ้วโปรดให้ลดตำแหน่งลง ความข้อนี้ลาลูแบร์ได้กล่าวไว้ในหนังสือจดหมายเหตุของท่านว่า "เมืองนี้เป็นเมืองแปลกข้าราชการทำผิดอะไรนิดผิดอะไรหน่อยก็ถูกลดตำแหน่งได้ง่าย ๆ แต่ก็ไม่เห็นข้าราชการไทยจะถือเป็นของอับอายขายหน้าเท่าใดนักขึ้นชื่อว่าราชการแล้ว สุดแต่ในหลวงจะทรงพระกรุณาโปรดให้สูงต่ำประการใดก็เป็นอันใช้ได้ประการนั้นอยู่เสมอ ใครจะคัดค้านประการใดไม่ได้ ดังที่เราพึ่งได้แลเห็นตัวอย่างสด ๆ ร้อน ๆ เกิดขึ้นแก่ออกหลวงกัลยาราชไมตรีอุปทูต ซึ่งเคยไปเมืองฝรั่งเศสมา บัดนี้ถูกลด

ตำแหน่งราชการลงต่ำกว่าเดิมเสียแล้ว แต่ก็ไม่เห็นท่านแสดงความโทมนัสน้อยใจบ่นว่ากระไรเลย"

นอกจากข้อนี้แล้ว ในหนังสือของบาทหลวงโลแนย์ก็มีกล่าวว่า เมื่อต้นแผ่นดินพระเพทราชา ไทยกับฝรั่งเศสเกิดไม่ปรองดองกันขึ้นจนขาดพระราชไมตรี ต่างฝ่ายต้องคืนทรัพย์สิ่งของกันและกัน ในระหว่างยังไม่คืนนั้นออกหลวงกัลยาราชไมตรี กับ ขุนนางไทยไม่ปรากฏชื่ออีกคนหนึ่งได้ถูกส่งไปเป็นตัวมัดจำอยู่ในเรือรบฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ในความควบคุมของแม่ทัพชื่อแดสฟาร์ช อยู่จนกระทั่งไทยกับฝรั่งเศสจะปรองดองคืนทรัพย์สิ่งของแก่กันและกันเสร็จ คราวนั้นแม่ทัพฝรั่งเศสไม่เห็นไทยส่งเรือและเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ทั้งทหาร ๑๕ คนที่อยู่ล้าหลังตามกำหนดในสัญญา ไม่อยากรออยู่ชักช้าให้เสียโอกาสแห่งลมมรสุมก็เลยชักใบไปพักพึ่งราชการอยู่ที่เมืองปงดีเชรีในอินเดีย ขุนนางไทยตัวมัดจำเลยติดไปกับเรือด้วย แต่ครั้นมาถึงเกาะยังค์เซลัง ซึ่งอีกนัยหนึ่งเรียกว่าเกาะภูเก็ตแม่ทัพ-

ฝรั่งเศส จึงได้แวะเรือ ปล่อยออกหลวง กัลยาราชไมตรีกลับมายังกรุงศรีอยุธยาโดยทางบก

ฝ่ายข้างออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูตนั้น ทราบว่าเมื่อกลับจากยุโรปอายุอยู่ในราว ๒๕—๓๐ปี เป็นคนเคยไปราชการที่ราชสำนักของพระเจ้าโมคูลในอินเดียมาครั้งหนึ่ง กับรู้ว่าท่านเป็นบุตรราชทูตที่เคยไปเจริญพระราชไมตรีในประเทศปอร์ตูคาลมาครั้งหนึ่ง นับแต่วันที่ท่านกลับจากราชการในยุโรปแล้ว ได้พบชื่อของท่านปรากฏในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ หน้า ๓๘๓ แต่ครั้งเดียวมีใจความว่า... "สมเด็จพระนารายณ์ทรงถูกพระทัยอยากทราบตำนานพงศาวดารของโลกมาก ยิ่งเป็นตำนานว่าด้วยราชกิจของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว ยิ่งทรงสอดส่องเอาพระทัยใส่มากขึ้นพระองค์เคยทรงรับสั่งบ่อย ๆ ว่ารัฐประศาสน์มิใช่วิชาที่เรียนรู้กันได้เองโดยกำเนิด ต่อเมื่อปกครองคนนาน ๆ และเรียนรู้พงศาวดารได้มาก ๆ จึงจะค่อยรู้ว่ารัฐประศาสน์เป็นวิชายากสักเพียงใด" ฉะนี้ ตำนานพงศาวดารไม่ว่าชนิดใดที่ พระองค์ อาจเสาะหา มาได้ ก็ให้หามาแล้ว พระองค์ให้ขุน-

นางประจำราชสำนักอ่านถวายมิได้ขาดสักวันเดียว เวลานี้ออกขุนศรีวิสารวาจาศรีทูต ที่ไปเมืองฝรั่งเศส กลับมาเป็นผู้ที่รับหน้าที่อ่านพงศาวดารถวาย และหมู่นิตำนานที่พระองค์ทรงโปรดไม่รู้จักจืด คือรายงานของ อัครราชทูตว่าด้วยเมืองฝรั่งเศสนี่เอง"

นอกจากที่กล่าวมานี้ ยังมีว่าไปถึงราชทูตรวมทั้งสามคนด้วยกันอีกแห่งหนึ่ง ในจดหมายเหตุรายวันของเชอวาเลียร์เดอโชมงต์หน้า ๒๑๑—๒๑๒ ว่า "ทูตไทย ๓ คนนี้เป็นคนดีที่สุด นิสัยใจคอเยือกเย็น ไม่ค่อยจะโกรธเคืองใครง่าย ทั้งเป็นผู้มีสกุลกิริยามารยาทก็งาม เต็มใจช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อยู่ทุกเมื่อ เห็นแล้วให้นึกว่าคนชนิดนี้น่าจะสมานไมตรีให้สนิทกันได้ไม่สู้ยาก"

ประวัติออกพระวิสุทธสุนทร

ส่วนออกพระวิสุทธสุนทรนั้น อาศัยตำนานไทยตำนานฝรั่งประกอบกัน พอเชื่อมเนื้อความให้ติดต่อกันเป็นประวัติขึ้นพอรู้เรื่องได้บ้าง ตั้งแต่วันที่ท่านกลับจากยุโรป

จนกระทั่งถึงวันตาย เช่นได้ความจากหนังสือจดหมายเหตุประจำวันของเชอวาเลียร์เดอโชมงต์ ราชทูตฝรั่งเศสคนแรกที่ออกมาเจริญพระราชไมตรีในเมืองไทยว่า "พอข้าพเจ้าได้พบกับออกพระวิสุทธสุนทร แต่วันแรกที่ปากน้ำเมื่อเรือของเราไปถึงเมืองไทยแล้วนั้นข้าพเจ้ารู้ทันทีว่า คนนี้เป็นคนมีสกุลผู้ดีติดอยู่เต็มตัว ทั้งรู้สึกว่าเป็นคนเฉลียวฉลาดอาจเป็นราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส ได้ดีกว่าใคร ๆ หมด ข้าพเจ้าจึงได้แนะนำเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ให้เลือกเขาเป็นราชทูตส่งไปกับเราเมื่อจะกลับ"

ตอนเมื่อกำลังโดยสารกลับไปท่านเชอวาเลียร์เดอโชมงต์ลงในจดหมายเหตุประจำวันของท่านอีกว่า "สิ่งที่ถูกใจในตัวราชทูตคนนี้ คือไม่ว่าท่านได้ไปพบเห็นอะไรที่ไหนเป็นต้องจับดินสอจดลงในสมุดทันที นิสัยนี้ดีมาก เพราะเมื่อไปเมืองฝรั่งกลับมาคงมีรายงานความเป็นไปจากเมืองฝรั่งเศสถวายพระเจ้ากรุงสยามอย่างละเอียดละออดี ดังนี้พระเจ้ากรุงสยามจะได้ทรงทราบความจริงในเรื่องของเมืองฝรั่งเศสว่าเป็นอย่างไรดีกว่าปล่อยให้พระองค์ทรงเชื่อ

แต่คำเล่าลือผิด ๆ ถูก ๆ ดังที่พระองค์เคยทรงได้ยินมาแต่ก่อน''

ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าปรากฏว่า ออกพระวิสุทธสุนทรเป็นน้องชายของเจ้าพระยาโกศาธิบดี (เหล็ก) และข้อนี้มีที่อ้างให้เห็นว่าเป็นจริง เพราะตำนานฝรั่งในสมัยนั้นกล่าวเป็นท่านองเดียวกัน ตำนานมาแตกต่างกันก็แต่ในเรื่องออกพระวิสุทธสุนทรกับพระเพทราชา (ซึ่งภายหลังได้ราชสมบัติต่อพระนารายณ์ลงมา) พระราชพงศาวดารย่อลงว่า เจ้าพระยาโกศาธิบดีหนึ่ง ออกพระวิสุทธสุนทรหนึ่ง ออกพระเพทราชาหนึ่ง สามคนนี้เป็นพี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน คือทั้งสามท่านนี้เป็นบุตรของเจ้าแม่วัดดุสิต ซึ่งเป็นพระนมของพระนารายณ์

ในข้อนี้ตำนานเบ็ดเตล็ดของฝรั่งแย้งกับพระราชพงศาวดารย่อถึงกับชวนให้นักโบราณคดีบางท่านไม่ค่อยจะปลงใจเชื่อพระราชพงศาวดารย่อได้ บทวินิจฉัยให้เห็นเท็จจริงในเรื่องนี้มีอยู่ไม่สู้มากมายนัก แต่ออกจะแน่นแฟ้นพอใช้ดังจะขอยกมากล่าวพอเป็นทางสันนิษฐาน เมื่อ

อ่านแล้วสุดแต่ท่านผู้อ่านจะลงความเห็นเลือกเชื่อเอาตามชอบใจ

ข้อหนึ่ง ต่างว่าจะตั้งปัญหาขึ้นถามว่า ถ้าพระเพทราชาเป็นน้องชายของออกพระวิสุทธสุนทรจริงแล้ว เหตุใดเมื่อพระเพทราชาขึ้นเสวยราชย์แล้วจึงมิได้ยกย่องออกพระวิสุทธสุนทรขึ้นเป็นเจ้าต่างกรมตามโบราณราชประเพณีนิยมเล่า เวลานั้นออกพระวิสุทธสุนทรยังมีชีวิตอยู่ ส่วนเจ้าพระยาโกศาธิบดี (เหล็ก) ไม่มีปัญหา เพราะถึงแก่กรรมเสียก่อนพระเพทราชาได้ราชสมบัติเมื่อ พ.ศ.๒๒๓๑ ส่วนออกพระวิสุทธสุนทรถึงแก่อสัญกรรมภายหลังพระเพทราชาได้ราชสมบัติ ประมาณ ๑๒ ปี ในราว พ.ศ. ๒๒๔๓ ตามที่มีปรากฏแน่ชัดในจดหมายของบาทหลวงโบรลด์เขียนส่งไปยังกรุงปารีสในศกนั้นว่า "......ออกพระวิสุทธสุนทรอัครราชทูตเก่าพึ่งตายในเร็ว ๆ ไม่กี่เดือนนี้เอง......" คำกล่าวนี้ชวนให้นึกว่าออกพระวิสุทธกับพระเพทราชามิใช่พี่น้องกัน หาไม่ออกพระวิสุทธคงได้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าในครั้งนั้น

หนังสือลาลูแบร์ยังมาสนับสนุนความเห็นอันนี้ ให้เห็นสมจริงตอนเมื่อกล่าวว่า "......ออกพระเพทราชาเป็นขุนนางผู้ใหญ่ ราษฎรชอบพอมาก เพราะใจคอเยือกเย็นและลือกันว่าเป็นคนคงกะพันชาตรียิงไม่ออก พ้นไม่เข้า ถึงพระนารายณ์เองก็ทรงโปรดมาก เพราะเคยไปสงครามมีชัยชนะแก่พระเจ้าตองอูมา...... ตามเสียงตลาดที่โจษกันทุกวันนี้มักนิยมถือกันว่า ถ้าพระนารายณ์สิ้นพระชนม์ลงเมื่อใด ออกพระเพทราชากับลูกชายชื่อออกหลวงสรศักดิ์มีหวังที่จะสืบราชสมบัติยิ่งกว่าใคร ๆ...... "มารดาของออกพระเพทราชานั้นเคยเป็นนางนมของในหลวงเดี๋ยวนี้ เหมือนกับมารดาของเจ้าคุณอัครราชทูตซึ่งเคยถวายนมแก่พระองค์เหมือนกัน......" ขอให้สังเกตดูจดหมายเหตุของลาลูแบร์ตอนนี้เถิด ท่านเป็นแต่กล่าวว่า มารดาของทั้งสองฝ่ายเคยเป็นพระนมของพระนารายณ์มาด้วยกัน หาได้กล่าวว่าเป็นคนเดียวกันไม่ กลับใช้ถ้อยคำจำแนกไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นคนละคนต่างหาก ฉะนี้จึงชวนให้นึกว่าออกพระเพทราชาและออกพระวิสุทธสุนทรคงจะไม่ใช่น้องร่วมมารดาเดียวกันดังที่พากันเข้าใจตามพระราชพงศาวดารย่อ

อนึ่งลาลูแบร์ยังกล่าวอีกแห่งหนึ่งว่า "คราวหนึ่งพระนารายณ์ให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนออกญาพระคลังซึ่งเป็นพี่ชายของเจ้าคุณอัครราชทูตหน้าพระที่นั่ง ผู้ที่รับ รับสั่งลงพระราชอาชญาเฆี่ยนนั้นคือออกหลวงสรศักดิ์บุตรชายของออกพระเพทราชา" ถ้าเป็นจริงตามคำของลาลูแบร์นี้แล้ว (และเราก็ยังไม่มีเหตุที่จะสงสัยเขาได้ว่าไม่จริง) จะดูกระไรอยู่ละกระมังที่พระนารายณ์จะมาได้จำเพาะออก-หลวงสรศักดิ์ผู้เป็นหลานให้เฆี่ยนตีเจ้าพระยาพระคลังผู้เป็นลุงใหญ่ พระนารายณ์จะหน้ามืดถึงกับมิอาลัยในขนบธรรม-เนียมและความเคารพรักใคร่ในระหว่างวงศ์ญาติบ้างเจียวหรือ ดูๆ จะกระไรอยู่ละกระมัง ฉะนั้นจนกว่าที่จะเกิดหลักฐานใหม่มาล้างหลักฐานที่อ้างมานี้ ข้าพเจ้าคนหนึ่งจะยังไม่ค่อยเต็มใจเชื่อว่าพระเพทราชาเป็นพี่น้องท้องเดียวกันกับออกพระวิสุทธสุนทร

อัครราชทูตอาสาเป็นแม่ทัพ

ขอกลับใจความในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าต่อไปว่าเมื่อเจ้าพระยาโกศาธิบดี (เหล็ก) ได้ถึงอนิจกรรมแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ทรงปรารภจะขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ จึง

โปรดให้ออกพระวิสุทธสุนทร ผู้เป็นน้องเจ้าพระยาโกศาธิบดีที่ถึงอนิจกรรมนั้น เป็นเจ้าพระยาโกศาธิบดีแทน ทรงรับสั่งว่า "ขุนนางเล็กพี่ท่านชำนาญในการเป็นแม่ทัพก็มาถึงมรณภาพเสียแล้ว บัดนี้เราจะให้ท่านเป็นแม่ทัพแทนพี่ชายยกไปตีเมืองเชียงใหม่ จะได้หรือมิได้" เจ้าพระยาโกศาธิบดีจึงกราบทูลขอรับพระราชทานพระราชอาชญาสิทธิ์ขาดทำการทดลองดูก่อนถ้าเห็นจะทำสงครามได้ก็จะขออาสาไปตีเมืองเชียงใหม่มาถวายให้จงได้ สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงฟังก็ชอบพระทัย ทรงพระโสมนัสตรัสสรรเสริญสติปัญญา เจ้าพระยาโกศาธิบดีเป็นอันมาก แล้วทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระแสงดาบต้นพร้อมด้วยพระราชอาญาสิทธิ์ให้เจ้าพระยาโกศาธิบดีไปทดลองดู

เจ้าพระยาโกศาธิบดี (ปาน) จึงกราบถวายบังคมออกมาสั่งให้หมายกำหนดการให้นายหมู่นายกองกะเกณฑ์พลทหารสามพันออกไปตั้งค่ายตำบลที่ใกล้พะเนียด และให้ตัดไม้ไผ่มาปักเป็นเสาค่าย แต่ให้เอาปลายปักลงดินให้สิ้น ให้ขุดมูลดินถมเป็นสนามเพลาะ และปักขวางหนามตามธรรมเนียมสร้างค่ายพร้อมเสร็จให้สำเร็จในวันรุ่งขึ้น

เวลาเช้า ๙ นาฬิกา ฝ่ายท้าวพระยานายหมวดนายกองต่าง ก็ออกไปกะเกณฑ์แบ่งปันหน้าที่กันทำตามบัญชาทุกหมู่ทุกกรม

รุ่งขึ้นได้เวลาเจ้าพระยาโกศาธิบดีก็ออกไปเลียบค่ายพร้อมด้วยอิสริยยศและบริวารยศอย่างกษัตริย์ เห็นไม้เสาค่ายต้นหนึ่งปักเอาต้นลงดิน ก็ให้หาตัวเจ้าหน้าที่นั้นเข้ามา เมื่อซักถามได้ความจริงแล้วก็ให้เอาตัวผู้ละเมิดคำบัญชานั้นไปตัดศีรษะเสียบไว้ที่ปลายไม้เสาค่ายลำนั้น มิให้ใครเอาเยี่ยงอย่างต่อไป ครั้นแล้วก็กลับมาเฝ้ากราบทูลแถลงพฤติเหตุที่ได้ไปทดลองนั้นให้ทรงทราบทุกประการ แล้วกราบทูลขออาสาเป็นแม่ทัพไปตีเชียงใหม่ได้ดังพระราชประสงค์

เรื่องการทดลองอาชญาสิทธิ์ของเจ้าพระยาโกศาธิบดี (ปาน) ตอนนี้ ถ้าอ่านโดยไม่พินิจพิเคราะห์ก็จะเข้าใจว่าเจ้าพระยาโกศา (ปาน) เป็นคนใจคอเหี้ยมโหดร้ายกาจเหลือเกิน เพราะสมัยนี้การประหารชีวิตมิใช่ของทำง่าย ๆ เหมือนครั้งก่อน แต่เมื่ออ่านโดยคิดถึงธรรมเนียมโบราณว่าเป็นอย่างไรแล้ว ก็จะกลับอดชมไม่ได้ว่าท่านใจแข็งเคร่งครัดในราชการถูกกาลสมัยน่าชมนัก สมเป็นแม่ทัพผู้

เป็นเหมือนแม่เหมือนพ่อของพลทหารตั้งกองทัพในบังคับของตนจริง ถ้าเวลานั้นเจ้าพระยาโกศาธิบดีพูดไม่เด็ดขาด สั่งไม่ศักดิ์สิทธิ์ แทนที่จะเสียชีวิตของคน ๆ เดียวอาจเสียชีวิตทั้งกองทัพ และทั้งเสียอิสรภาพของบ้านเมืองด้วยก็อาจเป็นได้และหากเป็นไปถึงเช่นนี้แล้วก็หมดโอกาสที่จะแก้ตัวในภายหลัง การสั่งให้ปักเสาค่าย เอาโคนขึ้นเอาปลายลงดินนี้เป็นการลองใจเจ้าพระยาโกศา (ปาน) เองก็รู้ดีแสนดีว่าผิดแบบ แต่เมื่อท่านสั่งดังนี้ก็ต้องทำตาม ถ้าสงสัยว่าสั่งผิดไปหรือสงสัยว่าตัวฟังคำสั่งไม่ถนัดก็ควรสืบดูให้รู้แน่แล้วจึงทำ แต่ถ้าผู้ใดอวดฉลาดบังอาจละเมิดคำสั่งถือเอาความเห็นของตนเป็นใหญ่แล้วผู้นั้นก็ต้องรับพระราชอาชญาตามโทษานุโทษ จะติเตียนว่านายเหี้ยมโหดไม่ได้เป็นธรรมดา เพราะนายเป็นผู้รับผิดชอบแห่งความดีและความเสียหายทั้งปวง

ราชทูตถึงอสัญกรรม

ถัดจากไปตีเมืองเชียงใหม่มานี้แล้ว เจ้าพระยาโกศาธิบดีได้ดิบได้ดีในราชการประการใดไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าในรัชกาลของพระเพทราชา พระเพทราชาไม่ทรงโปรด

เหมือนพระนารายณ์ กลับลงโทษต่าง ๆ นานาเพราะทรงระแวงสงสัยไม่ไว้พระทัยในเจ้าพระยาโกศาธิบดีเลย ถ้าจะทรงสำนึกพระองค์ว่า ขบวน ความ สามารถ ใน ราชการ แล้วบางทีพระองค์สู้เจ้าพระยาโกศาธิบดีไม่ได้ละกระมังจึงทรงอิจฉา มิฉะนั้นคงเป็นที่ได้เห็นราษฎรนิยมนับถือเจ้าพระยาโกศาธิบดี เพราะคุณความดีของท่านที่ได้มีมาแต่ครั้งพระนารายณ์เกรงพระทัยว่าหากทรงพลาดพลั้งลงเมื่อใดอาจเป็นกบฏแย่งเอาราชสมบัติไปเสียเองก็ได้ หรือ ไม่อย่างนั้นบางทีจะ เป็นกล อุบายยุยง ของออก หลวง สรศักดิ์ ก็ว่าไม่ได้เพราะคน นี้ชำ นาญกล อุบาย ร้อย แปดประ การสำ หรับป้ายความผิดให้แก่ผู้อื่น หาความชอบมาใส่ตนคนเดียว แต่ข้อเหล่านี้ล้วนแต่มาจากความ สันนิษฐาน อันเกิด จากการอ่านจดหมายของ บาทหลวง โบรลต์ เขียนส่ง ไปที่กรุง ปารีสเมือคริสต์ศักราช ๑๗๐๐ (พ.ศ. ๒๒๔๓) ภายหลังที่เจ้าคุณอัครราชทูตกลับมาถึง ๑๒ ปี ตกอยู่ในตอนปลายรัชกาลของพระเพทราชานั้นเอง ยังจะถือเป็นยุติทีเดียวไม่ได้ มายุติแต่ตามจดหมายของท่านบาทหลวงโบรลต์นั้นเขียนเป็นใจความในปลายจดหมายของท่านว่า "เคราะห์ดี

เสียอีกที่เจ้าพระยาพระคลัง (เจ้าคุณอัครราชทูต) ชิงตาย ไปก่อน เมื่อสัก ๒ เดือนมานี้แล้ว หาไม่คงถูกประหาร ชีวิตเหมือนขุนนางผู้ใหญ่ ๔๘ คนที่ไปตีนครราชสีมาไม่ สำเร็จ ถูกสงสัยว่าเข้ากับกบฏเลยรับสั่งให้จับมาตระเวน กลางเมืองแล้วสับฟันศีรษะเป็นแฉก ๆ ตัดแขนตัดขาผ่าอก ชกต่อยทรมานอย่างน่าทุเรศแล้วก็ฟันเอาศีรษะขาดไปเสียบ ไว้ที่บนกำแพงพระนคร ที่จริงซึ่งเจ้าพระยาพระคลังมาถึง แก่ความตายคราวนี้ ก็เหมือนกับว่าถูกประหารชีวิตเหมือน กันก็ว่าได้ เพราะที่ท่านตายนี้มิใช่อื่นไกลเลย เป็นผล แห่งการที่ท่านได้รับพระราชอาชญาถูกเฆี่ยนตีอย่างสาหัส ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเพราะคับแคบใจมานม นาน ในการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำแก่ตนอย่างโหด ร้ายเหลือประมาณ

ครั้งหนึ่ง เมื่อ ๔ ปีล่วงมานี้แล้ว (ภายหลังกลับ จากฝรั่งเศส ๘ ปี) กำลังเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่ง จะทรงกริ้ว อย่างไรไม่ปรากฏ ทรงคว้าพระแสงดาบฟันเอาราชทูต จมูกแหว่ง ดูน่าอุจาดและสงสารที่สุด นับแต่วันนั้นมาก็ มีแต่ถูกระแวงสงสัยทุกอย่าง ไม่เป็นอันกินอันนอนเป็น

ปกติดังเดิม ค่าที่ถูกแกล้งจากราชวงศ์ไม่มีที่สิ้นสุด ลงปลายธิดาใหญ่ของท่านคน ๑ บุตรชายของท่าน ๓ คน ภรรยาหลวงและอนุภรรยาของท่านก็ถูกจับ ถูกเฆี่ยน ถูกขัง ทั้งนั้น ซ้ำก่อนเมื่อวันที่ท่านจะตายสัก ๒–๓ วันก็ได้ถูกริบทรัพย์สมบัติเสียหมด บางคนถึงกับลือกันว่า ที่ท่านตายนี้มิใช่อื่นไกลเลย ท่านแทงตัวเองตาย เพราะทนไม่ไหวเสียแล้ว แต่จะตายอย่างไรก็ตาม ส่วนราชวงศ์ก็ได้ล้างความมัวหมองซึ่งติดตนเพราะเรื่องนี้โดยแสดงทุกข์โศกเหมือนกับว่าท่านได้ถึงแก่ความตายโดยปกติ ซ้ำได้ทำการไต่สวนพอเป็นพิธีแล้วจับสงสัยหมอจีนคน ๑ ซึ่งได้รักษาท่านโดยหาว่าวางยาเบื่อให้ท่านตาย ครั้นไต่สวนเสร็จแล้วก็ให้เฆี่ยนหมอจีนคนนั้นอีกด้วย ส่วนศพของท่านเจ้าพระยาพระคลังเขาเอาไปฝังไว้ในวัดใกล้เคียงบ้านแต่ในเวลากลางคืน โดยไม่มีพิธีรีตองอะไรหมดทำอย่างเงียบ ๆ งุบงิบเอาให้แล้วเข้าว่า ผิดกันไกลกับงานศพเสนาบดีผู้ใหญ่เป็นไหน ๆ ซึ่งมีธรรมเนียมปลงศพอย่างสง่าผ่าเผยประทานเกียรติยศใหญ่ยิ่ง พุโธ่เอ๋ยดูเอาเถิดเราท่านทั้งหลายเจ้าคุณราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสผู้เป็นใหญ่ใคร ๆ เขาลือ

ว่าดีอย่างนี้ มีบุญคุณแก่ชาติไทยอย่างนั้น ถึงกับเลื่อนเป็นอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ของพระเจ้ากรุงสยาม ลงปลายมากลับถึงอวสานโดยอาการอันน่าทุเรศน่าสงสารถึงเพียงนี้เจียวหนอ"

หมดใจความที่เกี่ยวกับประวัติของเจ้าคุณราชทูตเท่าที่สืบหามาได้ในจดหมายเหตุต่าง ๆ ของสมัยนั้นเพียงเท่านี้ ถึงไม่พิสดารเท่าไร ก็เป็นที่หวังใจว่ายังดีกว่าไม่รู้เลย เพราะจะทำให้นักเรียนเห็นบ้างว่า บรรพบุรุษของตนคนหนึ่งได้เพียรพยายามเพื่อความดีของชาติไทยมาแต่กาลก่อนอย่างไร ทั้งจะเป็นบทสอนอยู่ในตัวด้วยว่า ถึงแม้ผู้ที่ช่วยชาติให้เจริญ เช่นอย่างท่านอัครราชทูตนี้บางทีอาจกลับประสบความลำบากต่าง ๆ แทนที่จะรับความขอบใจคนอื่นทำไม่รู้ไม่เห็นในความอุตส่าห์พยายามของตน ต้องต่อพ้นสมัยของท่านผู้นั้นนาน ๆ หลายชั่วคน ถึงจะหยั่งรู้ในกิจประวัติและคุณความดีของตน ฉะนี้จึงส่อให้เห็นว่า ยุติธรรมของโลกนี้ยังบกพร่องมาก มนุษย์เรามีหวังที่จะรับอย่างเต็มที่ก็แต่ในปรโลก เมื่อพระผู้เป็นเจ้าจะเป็นประธานทรงชี้บาปบุญคุณโทษโดยเที่ยงธรรมไม่เข้าใครออกใครเลย ฉะ

นี้ให้ตนเพียรทำแต่คุณความดีเทอญ คนอื่นจะเห็นหรือไม่เห็นก็ช่าง สักวันหนึ่งพระคงเห็น และรางวัลตามความชอบของตน.

ฟ. ฮิแลร์.

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๑๙๒๓

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน

ชื่อปีในภาคที่ ๖๑ นี้

◎

ไจ้	ชวด
เป๊า	ฉลู
ยี่	ขาล
เม้า	เถาะ
สี	มะโรง
ไส้	มะเส็ง
ซง้า	มะเมีย
เมด	มะแม
สัน	วอก
เล้า	ระกา
เสด	จอ
ไก๊	กุน

ชื่อศกที่ใช้ในภาคที่ ๖๑ นี้

◎

กาบ	เอกศก
ดับ	โทศก

ระวาย	ตรีศก
เมิง	จัตวาศก
เบิก	เบ็ญจศก
กัด	ฉอศก
กด	สัปตศก
ลาง	อัฏฐศก
เต้า	นพศก
กา	สัมฤทธิศก

วิธีนับปี ทางไทยเหนือเอาศกไว้หน้า เช่น ปีชวด เอกศก ใช้ว่า "กาบไจ้" ปีฉลูโทศก ใช้ว่า "ดับเป้า" ดังนี้เป็นต้น และใช้นับศกตามอย่างข้างจีน มิได้นับศกตามจุลศักราช จุลศักราชที่เราใช้กันอยู่ตัวเลขท้ายตรงกับศกเสมอ เช่นปีชวด เอกศก ตัวเลขท้ายจุลศักราชต้องเป็น ๑ มิได้เปลี่ยนเป็นอื่นเลย ส่วนในภาค ๖๑ นี้ เพราะเหตุที่ใช้นับศกอย่างข้างจีน และใช้จุลศักราชอย่างไทยศกจึงมิได้ตรงกับเลขตัวท้ายของจุลศักราช เช่น กาบไจ้ มิได้ตรงกับ ๑

* * *

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน

จะกล่าวถึงภุมเทวดาอันมีชื่อว่าลวะจังกราช อันมักใคร่ให้เปนคุณในพระพุทธศาสนา จึ่งพิจารณาดูในเมืองมนุษย์แล้วก็รู้ด้วยปัญญาว่าศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าจะตั้งอยู่ในเมืองยวนตราบเท่า ๕,๐๐๐ พรรษา ส่วนลวะจังกราชก็เจรจาปราศรัยกับด้วยเทวธิดาผู้เปนภรรยาว่าภทฺเท ดูกรนาง กาเล อันว่ากาลบัดนี้ก็เปนกาลอันบริสุทธิ์แล้ว ควรเราทั้งสองลงไปเปนท้าวพระยาในเมืองมนุษย์แล้วจะได้ยกยอพระพุทธศาสนาก็สมควรแล้ว ส่วนนางเทวดาผู้เปนภรรยาก็รับคำพระสามีว่า สาธุ สาธุ ดังนี้แล้ว ส่วนลวะจังกราชเทวดาก็เนรมิต อุโภ เหรญฺญเสณิเย มีพะองอันหนึ่งพาดแต่บนเขาถึงกลางทุ่งตรงหินเลาและหินกอง ขณะนั้นชนทั้งหลายแลเห็นแล้วก็เรียกกันมาดูเปนอันมาก ชาวยวนทั้งหลายมีพระยายวนเปนประธาน ทั้งอุปราชเสนาอำมาตย์ราษฎรและนักบวชทั้งปวงพากันมาดูแล้วก็บูชาด้วยธูปเทียนดอกไม้ทุก ๆ คน เขาสรรเสริญว่า สาธุ สาธุ เทวดาองค์ประเสริฐมาเนรมิตบันไดเปน

อันดีงาม ดังนี้ส่วนเทวดาทั้งสองมีภุมเทวดาพันหนึ่งเป็นบริวาร ก็ลงมาด้วยบันไดนั้น ลวะจังกราชเทวดาผู้เป็นสามีนำหน้า ภรรยาตามหลังกั้นเศวตฉัตรพัดโบกวี สนุกสนานโดยเสียงดนตรีแตรสังข์ ดูเพราะเหมาะแก่หูมนุษย์ทั้งหลาย ครั้นลงมาถึงแผ่นพสุธาแล้ว ก็เนรมิตอาสนเงินอันหนึ่งกว้าง ๑๒ ศอก ยาว ๑๗ ศอก สูง ๘ ศอก ไว้ใต้ร่มไม้พุทราต้นหนึ่ง ไม้พุทราต้นนั้นใหญ่สูงมีร่มกว้างขวางยิ่งนัก ส่วนลวะจังกราชเทวดาก็ขึ้นยืนอยู่บนอาสนเงินนั้นแล้ว ก็ร้องป่าวประกาศว่า ชนา ดูกรชนทั้งหลาย มยํ อันว่าเรานี้หากเป็นพระยาเทวดามีชื่อว่าลวะจังกภุมเทวราช เราจะมาเป็นพระยาแก่ท่านทั้งหลาย เพื่อจะได้สั่งสอนท่านทั้งหลายให้รู้ทำนบทำนองคือธรรมะธรรโม ให้ตั้งอยู่ในไตรรัตนสรณาคมน์ทุก ๆ คนจะดีหรือไม่ ส่วนว่าคนทั้งหลายก็รับโดยคำว่า สาธุ สาธุ ดังนี้ทุกคน เหตุนั้นจึงได้ชื่อว่า เชียงสา มาจนทุกวันนี้แล

บัดนี้จะกล่าวปฐมศักราชก่อนปีมะแม ตรีศก ศักราชได้ ๕๑ ปี ต่อมาถึงปีมะเส็งแต่ปีพระพุทธเจ้าเข้าสู่พระ-ปรินิพพาน ต่อมาถึงปีขาลเอา ๕๑๙ มาประสมด้วย เป็น

๘๐๐ พรรษา ยังมีพระยาองค์หนึ่งชื่อตรีจักษุ เป็นเจ้าเมือง
ลังกาตัดศักราชเก่าเสีย ตั้งใหม่อีกคือ ๑ ปีเถาะเอกศก
ตั้งแต่นั้นมาได้ ๘๐๐ พรรษา ต่อมาถึงปีจอ ทศศก พระยา
อนุรุธได้ครองเมืองภุกามซ้ำตัดเล่า ตั้งใหม่คือ ๑ ปีกุน
เอกศก เป็นตติยศักราชแต่นั้นมามิได้ตัดเลย

จะกล่าวถึงท้าวโอปาปติกรณ์ และท้าวนั้นเกิดมา
ในวันเสาร์ยามเที่ยง เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุน เอกศก
ครั้นเกิดมาแล้วเครื่องอภิเษกก็เกิดมาด้วยพร้อมทุกประการ
ส่วนภุมเทวดาพันหนึ่งและคนทั้งหลายมีท้าวพระยาเป็น
ประธาน ก็พากันอภิเษกท้าวโอปาปติให้เป็นพระยา ทรง
พระนามว่าลวะจังกราช แล้วมอบสมบัติบ้านเมืองให้ท่าน
ได้เสวยครึ่งหนึ่ง ส่วนเทวดาพันหนึ่งนั้นครั้นแล้วการ
อภิเษก บ้างก็อยู่ด้วยท้าวลวะจังกราช บ้างก็เสด็จไปที่อยู่
ครั้นถึงที่อยู่แล้ว ส่วนพะองที่พาดอยู่นั้นก็กลับหายไป
ขณะนั้นคนทั้งหลายที่อยู่ไกลมามิทัน จึงร้องถามซึ่งกัน
บางคนก็บอกว่าเงินยังเงินยัง เมืองนั้นจึงได้ชื่อว่า เมือง
เงินยัง ต่อมาบัดนี้เรียกกันว่า เมืองเงินยาง จนถึงทุกวัน
นี้แล

ส่วนท้าวลวะจังกราช ก็มีพระราชอาชญาให้รื้อเอาอาสนเงินนั้นมาตีเป็นบ่วงเป็นตราเงินยาง ให้รู้ว่าเป็นเงินทิพย์ แล้วท่านก็จำหน่ายทำบุญให้ทานแก่คนทั้งหลาย และสร้างกุฏีวิหารตามแต่พระราชศรัทธาทุกประการ ส่วนความสรรเสริญก็ปรากฏไปทั่วบ้านน้อยเมืองใหญ่ทุกตำบล โดยคำว่า ท้าวองค์นี้จากเมืองสวรรค์มาโดยอุปบัติในเมืองเงินยาง ทำให้บ้านเมืองรุ่งเรืองสุขเกษมมากนักหนา ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายพากันยินดีทุกตัวคน จากนั้นมาได้ ๖ ปี พระยาที่เป็นเจ้าเมืองยวน ก็พร้อมกันประชุมท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ราชบัณฑิตและโหรทั้งหลาย ให้ทายดูฤกษ์ยามวันดีอันเป็นมงคลได้แล้ว ก็พากันนำเอาของบรรณาการ เป็นต้นว่าเงินทองเสื้อผ้าช้างม้าโคกระบือนำมาถวายแล้วก็สรงน้ำพระสุคนธ์อันบริสุทธิ์ ยกขึ้นเป็นใหญ่ตั้งพระนามใหม่ว่า ลวะจังกราชเอกกษัตริย์ ครั้นท่านได้เป็นเอกกษัตริย์แล้ว ก็สั่งสอนท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ราษฎร ให้ตั้งอยู่ในไตรรัตนสรณาคมน์ทุก ๆ คน ท่านเสวยเมืองเหรัญนคร ก็ขึ้นนมัสการพระเจดีย์คือภูเขาธง (คือดอยตุง) ทุกปีมิได้ขาด ท่านก็บังคับให้พวก

ทำมีละ คือผู้รักษาพระเจดีย์ ๕๐๐ คน อยู่รักษาพระ-เจดีย์ตามประเพณีโบราณมาแต่ก่อน บ้านเมืองก็ย่อมมีความเจริญสุขทุกเมื่อ แต่ว่าพระมหากษัตริย์องค์นั้นยังหามีโอรสจะสืบเชื้อวงศ์ครองสมบัติแทนตนไม่ ท่านพิจารณาดูแล้วจึงบอกให้พระราชเทวีว่า เราเกิดมาในเมืองมนุษย์ปางนี้ ก็ปรารถนาอยากได้ท้าวพระยาที่เที่ยงธรรม มีความเมตตาฝูงอาณาประชาราษฎ์ให้ถาวรไปภายหน้า จะเป็นที่บำรุงพระพุทธศาสนารุ่งเรืองต่อไป บัดนี้เราทั้งสองยังหามีบุตรจะสืบเชื้อวงศ์ไม่ เหตุดังนั้นนางจงอุตส่าห์รักษาเบญจศีลอัฏฐศีลให้เที่ยงแล้ว จงตั้งอธิษฐานซึ่งเทวดาอินทร์พรหมแล้วขอให้มีพระโอรสผู้ประเสริฐ จะได้สืบพระราชวงศานุวงศ์

ฝ่ายว่านางเทวีก็รับคำพระสามีว่า สาธุ สาธุ ดี ดีดังนี้ แล้วนางก็กระทำตามคำพระองค์บอกทุกประการ อยู่มามิช้านานนางก็ทรงครรภ์ข้อนี้จะรวบรัดตัดตอนถอนบท ครั้นถึงกำหนด ๑๐ เดือนถ้วนแล้ว นางก็ประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง ในปีวอก อัฐศก วันเดือนไม่ปรากฏ อยู่มาได้ช้านาน ถึงกุมารผู้นั้นใหญ่มาพอเดินเหินไปมาได้แล้ว พระนางเทวีก็ทรงครรภ์อีก พอถึงกำหนด ๑๐ เดือน นางก็ประสูติธิดา๑ อีกผู้หนึ่ง ในปีจอ เอกศก

ครั้นกุมารีผู้นั้นใหญ่พอเดินไปมาได้แล้ว ยังมีในคืนหนึ่ง พระนางเข้าสู่ที่บรรทมในปรางค์ปราสาท นางก็ทรงพระสุบินนิมิตน่าควรอัศจรรย์ยิ่งนักหนา ฝันว่ายังมีแก้วลูกหนึ่งดูมีรัศมีรุ่งเรืองทั่วไปในเมืองเงินยางทั้งปวง แล้วนางก็มีความโสมนัสยินดี ครั้นตื่นขึ้นแล้วก็ไปบอกเล่าให้พระสามีฟังทุกประการ

ส่วนลวะจังกราชมหากษัตริย์ก็พิจารณาดูความฝันนั้นแล้ว ก็รู้ด้วยปัญญาท่านก็บอกว่า ภทฺเท ดูกรนาง นิมิตแห่งนางนี้เป็นอันดีนักผู้มีบุญสมภารจะมาถือปฏิสนธิในท้องแห่งนางเป็นแน่ แล้วนางจงรักษาครรภ์แห่งนางไว้ให้ดี บุตรผู้นี้จะเฉลียวฉลาดยิ่งกว่าบุตร ๒ คนที่เกิดก่อนนั้นแล ครั้นว่าครรภ์แห่งนางแก่ได้ ๑๐ เดือนบริบูรณ์แล้ว ก็ประสูติบุตรอีกผู้หนึ่งเป็นชาย มีลักษณะเนื้อตัวบริสุทธิ์ดูงามหาที่เปรียบบมิได้ คลอดเมื่อปีชวดเอกศก ตติยศักราชได้ ๖๒ ปี เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี ครั้นกุมารผู้นั้นใหญ่มาแล้ว พระบิดาจึงตั้งนามว่า ลาวเกลาแก้วมาเมือง ครั้นใหญ่มาพอคิดราชการได้ ขณะนั้นยังมีปูตัวหนึ่งใหญ่เท่ายุ้งข้าวมีลูก ๒ ตัว

เวลากลางคืนมันพาลูกเที่ยวหากินกัดข้าวกล้าในภูมินาแห่งคนทั้งหลาย ก้ามมันคีบช้างก็ตายคีบโคกระบือก็วายชีวิต

ส่วนว่าพระมหากษัตริย์ผู้เป็นบิดาจึงใช้ให้บุตรทั้ง ๓ คนพี่น้องไปทำลายปู ๓ ตัวแม่ลูก กุมารทั้ง ๓ ก็พากันล่องน้ำตามรอยปู ๓ ตัวนั้นครั้นไปถึงระหว่างเขาแห่งหนึ่งก็มองเข้าไปเห็นปูอยู่ในรูถ้ำ ผู้พี่ ๒ คนก็ขุดรูปูบังคับให้ผู้น้องเอาสวิงไปดักไว้ใต้น้ำแล้ว ถือตะบองไว้อันหนึ่งมิฉะนั้นชะรอยปูมีกำลังมันจะโดดออกไป ฝ่ายผู้น้องว่า ไหน ๆ ก็เรามาพบนี่แล้ว ขุดเอาให้ได้มิดีหรือจะให้ฉันไปใต้น้ำฉันไม่ไป ฝ่ายว่าพี่ทั้ง ๒ ก็ด่าน้องว่าให้ไปจงได้ ผู้น้องเสียไม่ได้ก็ไปตามคำพี่ทั้ง ๒ ก็เอาสวิงไปดักไว้ใต้น้ำ มือถือตะบองอยู่ที่นั้น พอถึงพระอาทิตย์ตกนกร้องทั้ง ๒ พี่น้องขุดปูยังไม่เป็นท่วงเป็นที เหตุว่ารูหินนั้นแข็งเหลือเกิน ครั้นค่ำแล้ว ๒ คนพี่น้อง ก็เกลื่อนหินก้อนใหญ่เข้าทับรูปูไว้ แล้วก็กลับมาบ้านแต่ ๒ คน หาได้เรียกผู้น้องที่อยู่ใต้น้ำมาด้วยไม่ครั้นค่ำแล้วผู้น้องที่อยู่ใต้น้ำคอยฟังดูเหตุการณ์ ก็มิได้รู้ร้ายรู้ดี นั่งพิจารณาอยู่ว่าจะเป็นประการใดหนอ จำจะไป

ดูพี่ทั้ง ๒ ดูก่อน คิดดังนี้แล้วก็ขึ้นน้ำไปที่ปากรูปูก็ไม่เห็นพี่ทั้ง ๒ ผู้น้องคนเดียวก็กลับมาบ้านทั้งกลางคืน ครั้นถึงแล้วก็ไปกล่าวเหตุการณ์ทั้งปวงให้บิดาฟัง ครั้นบิดาได้ฟังผู้น้องบอกดังนั้น ก็เรียกพี่ทั้ง ๒ มา ท่านก็สั่งสอนว่าเจ้ายังหวังใจปรารถนาจะเป็นผู้ดีไปข้างหน้า เหตุไฉนมิได้มีความพิจารณา ทิ้งน้องเสียไม่เรียกมาด้วย เป็นการไม่ดีเลย โบราณว่าคนรักใหญ่เท่ารอยตีนเสือ คนชังคนเบื่อกว้างเท่าเสื่อลำแพน ลืมตามิเห็นพี่ ขึ่งตามิเห็นน้อง รุงรังมิแหนมแถมซ้ำยุ่งใหญ่ บ้างวิ่งขึ้นบก บ้างหกลงน้ำ บ้างคิดให้อยู่ บ้างยุให้หนี บ้างทำให้ได้ บ้างไพล่ให้เสีย บ้างทำให้ถี่ บ้างตีให้ห่าง เป็นการไม่ดี เจ้ายี่ชักไปข้างซ้าย เจ้าอ้ายชักไปข้างขวา น้องก็ว่าน้องจะจี่ พี่ก็ว่าพี่จะเผา มิดีเลย จะเป็นข้าราชการต้องได้ติดพิจารณาดู ร้ายดีประการใด ครั้นเห็นจะสมควรก็ให้ควร ถ้าไม่สมควรก็ทิ้งเสีย จึงจะเป็นผู้ใหญ่ได้ กุมารทั้ง ๒ ครั้นได้ยินบิดาสอนดังนั้นก็โกรธขึ้ง มิได้เชื่อถ้อยฟังคำของบิดาสั่งสอนเลย

ต่อมาวันหนึ่ง ส่วนลาวเกลาแก้วมาเมืองก็เรียกรี้พลโยธามาให้มาก ให้มีเครื่องอาวุธครบมือทุกคน บ้างก็เอาจอบเสียมไปด้วย ครั้นถึงแล้วก็เอาสวิงลงดักไว้ใต้น้ำบ้างก็ระวังอยู่ บ้างก็ขุดไปมิได้หยุดมือลึกประมาณ ๓๐๐ ศอก ก็ถึงที่อยู่ปู ๓ ตัว ลูกปูตัวหนึ่งวิ่งออกมาก่อนไปถูกสวิงเข้า เขาก็พากันทุบตีทำลายฆ่าให้ตายแล้วถอนเอาก้ามปูนี้มาทำกลอง ส่วนปูตัวพี่กับแม่ปู ๒ ตัวแม่ลูกนั้นวิ่งออกมาทีหลังเขาพากันพุ่นแทงด้วยหอกดาบก็ไม่เข้า ทุบตีด้วยไม้ตะบองก็ไม่ตายกระดองมันแข็งนักเหลือที่จะประมาณ มันเอาก้ามคีบถูกจมูกคนขาดไปน่าทุเรศนัก มันฆ่าคนตายหลายคนแล้ว ปูทั้ง ๒ แม่ลูกก็ล่องน้ำแม่หนึ่งไปถึงแม่ละว้า จากแม่ละว้าไปถึงแม่น้ำของ คนทั้งหลายพากันขี่ช้างขี่ม้าไปตามฆ่าก็ไม่เห็นปู ๒ ตัวไปซ่อนกายอยู่ในถ้ำหนึ่งลึกนัก คนทั้งหลายก็เหลือสติกำลังที่จะคิดอ่านฆ่าปูนั้นได้ พากันกลับมาที่อยู่ของตน

ข้อนี้ยกไว้ จะกลับกล่าวถึงลาวเกลาแก้วมาเมืองก่อน ส่วนลาวเกลาแก้วมาเมือง จึงกราบทูลพระบิดา

เจ้าลาวหลวงว่า ครั้นเราจะอยู่ด้วยกันทั้ง ๔ คนพ่อลูก ก็จะไม่กว้างขวางยืดยาวไปข้างหน้า เพราะฉะนั้นขอบิดา จงได้มีความกรุณาตั้งแต่งให้ลูก ทั้ง ๓ ไป อยู่ คน ละ แห่ง ละที่ จะอยู่ด้วยกันอุปัฏฐากบิดามารดาหรือ ครั้นและ บิดามารดาแก่ชราไปแล้วลูกก็กลัวภัยอันตรายจะมี ภาย หน้า เหตุที่พี่ทั้ง ๒ นั้นเป็นคนดื้อดึงนัก ส่วนลวะจังกราชครั้น ได้ฟังลูกว่าดังนั้น ก็พิจารณาดูรู้แจ้งแล้ว แบ่งราช สมบัติ คือ ช้างม้าเงินทองให้ได้เสมอกันทั้ง ๓ คนพี่น้อง แล้วแจกให้ไปอยู่หัวเมือง ผู้พี่ให้ไปอยู่เมืองม้าเชียงของ ผู้กลางให้อยู่เมืองยอง ผู้น้องให้อยู่ในเมืองว่าราชการ แทนบิดา ส่วนลวะจังกราชผู้เป็นบิดาก็ให้ไปนำเอานาง แก้วรูปทิพย์ อันเป็นลูกสาวพระยาเมืองหลวงปูคา มา เป็นอัครมเหสีแก่ลาวเกลาแก้วมาเมือง แล้วบิดาก็สั่งสอน ให้ลาวเกลาแก้ว มา เมือง ตาม ประเพณี ธรรม ทุก ประ การ แล้วท่านก็อยู่เสวยสมบัติถึงอายุได้ ๑๒๓ ในปีฉลู ตรีศก ตติยศักราชได้ ๑๒๓ ปี พระพุทธศาสนาล่วงแล้วได้ ๑,๓๐๓ พรรษา ลาวเกลาแก้วมาเมืองครองสมบัติแทน บิดาได้ ๕๒ ปี ก็ประชวร ถึงแก่กรรมล่วงไป แล้ว

บุตรหลานอันเป็นเชื้อราชวงศานุวงศ์สืบแทนต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่ลวะจังกราชมาถึงลาวเคียงได้ ๑๐ ชั่วท้าวแล้ว

ส่วนลาวเคียงก็รำพึงว่า บ้านเมืองใดไม่มีรั้วบ้าน กำแพงเมืองแน่นหนานั้น เมืองนั้นก็หาเป็นราชธานีใหญ่ไม่ ครั้นและข้าศึกมา หาที่พึ่งมิได้ ชายธงของปู่กูตกไหนก็สมควรจะสร้างกำแพงเมืองที่นั้น ครั้นท่านพิจารณาดังนี้แล้ว ก็ไปตรวจดูถิ่นฐานที่จะสร้างกำแพงเมือง ท้าวก็ให้นักการไปตัดเอาหัวยางอันหนึ่งเกียวกับถ้ำแห่งหนึ่ง แล้วเดินไปทิศเหนือถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งชื่อแม่ละว้า ทิศตะวันออกเอาแม่น้ำเป็นแดนครั้นขึงเชือกหมายเขตแดนแล้ว ก็เร่งให้ราษฎรทั้งหลายทำให้ราบเสมอดีทุกแห่ง แล้วก็นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดมนต์ทำให้เป็นสวัสดิมงคล ที่จะสร้างวังแห่งหนึ่ง ที่กลางใจเมืองแห่งหนึ่ง แล้วลำดับไปประตูเมืองทั้ง ๓ แห่งและในเมืองทุกที่เอาสายสิญจน์วงรอบกำแพงเมืองแล้ว ขุดให้เป็นหลุมที่จะฝังเสาอินทขีละและกำแพงเมืองก็ให้รดด้วยน้ำมนต์ แล้วนิมนต์พระท่านสวดมหาสมัยและมงคลทั้ง ๗ ประการและธรรมจักร ครั้นกระทำเสร็จแล้วจึงเอา

แก้ว ๗ ประการมีรัศมีต่าง ๆ และยันต์ตะกรุดมีชื่อว่าฝนแสนห่า ฟ้าทำลายกำแพงแสนชั้นใส่ไว้ใน ให้เอารองตีนเสาทุกต้น แล้วให้ทำรูปช้างม้าโคกระบือทำด้วยทองคำ แล้วเอาฝังไว้ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นได้ฤกษ์วันดีแล้วก็ให้พวกดนตรีพิณพาทย์ประโคมกลอง เสียงครึกครื้นเป็นที่สนุกยินดี ราษฎรทั้งหลายก็พากันปีติทุกคน แล้วก็พากันปลูกเสาขึ้นให้พร้อมกัน แล้วเอาเพชรนิลจินดาค่าควรเมือง ๓ ลูก มหานิล ๓ ลูก มรกต ๓ ลูก ทับทิมค่าควรเมือง ๓ ลูก แล้วเอาใส่ในไหทองคำใบหนึ่งฝังไว้ใต้หอสรงตะวันออกหัวนอน เพราะว่าจะให้เป็นมงคลต่อไปข้างหน้าชั่วลูกชั่วหลานเหตุดังนั้นเมืองนั้นจึงได้ชื่อว่า ยางสาย ถ้านั้นชื่อว่าถ้าเกียว น้ำแม่ละว้าได้ชื่อว่าแม่สาย ต่อมาถึงบัดนี้แล เมื่อลาวเคียงสร้างเมืองเหรัญนครตติยศักราชได้ ๑๕๓ ปีมะแม ตรีศกวันอาทิตย์เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำแลตั้งแต่ท้าวลาวเคียงมาถึงขุนเงินได้ ๑๘ ชั่วท้าวต่อ ๆ กันมาแล

ฝ่ายลาวก่อลาวเก๊อะไปอยู่เมืองม้าเชียงของและเมืองยองนั้นก็มีบุตรมีหลานแพร่หลายขึ้นแล้ว เขาก็แต่งให้ไป

อยู่หัวเมืองทุกตำบล บางคนก็ไปสร้างบ้านสร้างเมืองอยู่ตามชอบใจแห่งเขา ส่วนขุนเงินเสวยสมบัติแทนบิดาก็มีบุตรชาย ๒ คน ผู้พี่ชื่อขุนชื่น ผู้น้องชื่อขุนจ้อมธรรม ขุนเงินผู้เป็นบิดาก็รำพึงว่า ชาติช้างสาร ๒ ตัวอยู่ร่วมโรงเดียวกัน รู้แต่จะเป็นอริซึ่งกันมิได้ขาดเลย ส่วนบุตรกูทั้งสองนี้ควรจัดแจงให้อยู่คนละเมืองถึงจะดี คิดแล้วก็แบ่งสมบัติให้ คือช้างม้าเงินทองและสิ่งของต่าง ๆ ให้เสมอกันแล้ว ให้ขุนจอมธรรมไปเสวยเมืองภุกาม ท่านก็จัดแจงแต่งรี้พลทหารไปตามเสด็จขุนจอมธรรม ไปตามระยะทางนานได้ ๗ ราตรี จึงไปถึงบ้านเชียงหมั้นที่ระหว่างเขาแล้ว ก็พักอยู่ที่นั้น ตามโบราณประเพณีท้าวพระยาแต่ก่อน ครั้นจะเสวยราชสมบัติย่อมพักอยู่บ้านเชียงหมั้นเสียก่อน เหตุบ้านนั้นเป็นเค้ามูลของเมืองนั้น แล้วท่านก็ให้เสนา ๓ คน ผู้หนึ่งชื่อพันธเสนา ผู้หนึ่งชื่อบัณฑิตเสนา ผู้หนึ่งชื่อว่าสามปัญญา ใช้ให้ไปพิจารณาดูในเมืองเชียงแก่นให้ทั่วทุกที่ทุกตำบล ยังจะมีชัยมงคลหรือไม่ ท่านก็พักอยู่ที่นั้นได้หลายราตรี ที่พักนั้นก็ไกล

น้ำ ท่านก็ให้ขุดคลองน้ำ ชาวเหนือว่าขุดเหมือง ขุดตั้งแต่แม่น้ำสายตามาจนถึงที่พัก เพราะว่ารี้พลช้างม้าจะได้กินได้ยาบตามชอบใจ น้ำนั้นจึงได้ชื่อว่า แม่เหมืองเท่าถึงทุกวันนี้แล

ฝ่ายว่าพันธเสนาและสามปัญญาก็พิจารณาดูในเมืองก็ขึงเชือกดูกระบวนหน้ากว้างมีอยู่ ๑,๐๐๐ วา หน้ายาวมี ๑,๒๐๐ วา ร่องกำแพงลึก ๗ วา ประตูเมืองมี ๘ แห่ง กำแพงทิศตะวันตกสูง ทิศตะวันออกต่ำ สระใหญ่มี ๒ แห่ง สระหนึ่งมีทิศอิสาน สระหนึ่งมีทิศพายัพ พันธเสนาและสามปัญญาก็รู้ได้ว่าเมืองนี้เป็นมงคลอันประเสริฐ กำแพงเมืองตั้งอยู่ริมตีนเขาข้างประตูตะวันออกมีไม้ ๓ ต้น ตามคัมภีร์ว่าเมืองนี้นามสีหราช แล้วก็พากันกราบทูลขุนจอมธรรมทุกประการ แล้วท่านก็ประกาศป่าวให้เสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งปวงทำให้เป็นการมงคล คือฉลองเมืองตามเทศกาลโบราณแต่ก่อนแล้วให้ไปนิมนต์พระสังฆราชมาตั้งพระยาที่จะเสวยเมือง แล้วให้บูชาด้วยธูปเทียนดอกไม้ทุกตำบล แล้วให้นำมายังสิริ

ลุทกมังคลามีเสตสิระเปนประธาน ในรัตนสุวัณณราช สมาเปนมงคล แล้วไปฝังไว้ที่ประตูเมืองประตูวังใหญ่ วังน้อย แล้วให้เอาสิริรุกขนามฝังเปนเสาประตูเมืองทั้ง ๘ ทิศ แล้วบูชาท้าวทั้ง ๔ เสียก่อน แล้วนิมนต์พระภิกษุสงฆ์สวดมนต์ให้เปนมงคล แล้วขับส่งจัญไรทั้ง ๘ ทิศ มีเครื่องส่งสิ่งละ ๑๐๐ แล้วปล่อยสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้า แล้วตรวจน้ำถึงท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ แล้วบูชาเทวดาเมืองทั้ง ๔ ทิศ ให้ทำหอโรงไว้ในเมือง ๔ ทิศ คือใต้ เหนือ ตะวันตก ตะวันออก ตามธรรมเนียมโบราณแต่ก่อนทุกประการแล

ครั้นเสร็จแล้วเสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งปวง ก็ยกขุนจอมธรรมให้เปนเจ้าเปนใหญ่แก่อาณาประชาราษฎร ครองสมบัติในเมืองนั้น ครั้นถึงเวลากลางคืนท้าวจอมธรรมก็พิจารณาแต่ในใจว่า เมืองนี้ต่อไปข้างหน้าจะร้ายหรือดีเปนประการใดหนอ พิจารณาดั่งนี้แล้วก็หลับไป บัจจุสมัยจะใกล้รุ่งท้าวก็ทรงพระสุบินนิมิต ฝันว่ามีเทวดาองค์หนึ่งมากล่าวว่า ท่านอยากจะรู้ว่าบ้านเมืองจะร้ายและ

ดีหรือ ครั้นท่านอยากรู้จงพิจารณายังอักขระ ๓ ตัวนี้ เทอญ สุ. ธัญญะ ว่าดังนี้ แล้วก็หายไปจากที่นั้น ครั้น รุ่งสว่างแล้ว ท่านเรียกหมอโหร ๘ คน และเสนาผู้ชื่อ สามปัญญาเป็นประธาน แล้วท่านก็เล่านิมิตฝันให้ฟังทุก ประการ หมอโหรทั้งหลายครั้นได้ฟังแล้ว ก็รู้ด้วยปัญญา ด้วยกันทุกคน จึ่งกราบทูลว่า นิมิตดังนี้ดีนักแล บทว่า สุ. นั้นคือว่าสุวัณณมณีรัชฎ ท้าวพระยาองค์ใดเสวยเมือง นี้ย่อมมีศีล ๕ ศีล ๘ และทรงพระปัญญารู้จักประเพณี ธรรม เจริญแก่ประชาราษฎรและสมณชีพราหมณ์ ย่อม ตั้งอยู่ในธรรม ๔ ประการ คือ อายุยืน วรรณะ มีเนื้อ ตัวอันงาม ปัญญาสุขสวัสดิ์ โภคามีเครื่องบริโภคเป็นต้น เสนา โยธา ดุจดังทองคำ และเงินแก้วแหวนแสนสิ่ง ปนกันนั้นแล บทว่า ธัญญะ คือ ธญฺญา ธญฺญสาตจฺจ- กณฺเฐน ฐิโต ท้าวพระยาที่ครองสมบัติในเมืองนี้ และ เสนาอำมาตย์ราษฎร สมณชีพราหมณ์ ทั้งปวง ตั้งอยู่ในทาง อันดีเสมอกัน เมื่อใดท้าวพระยามิได้ตั้งอยู่ในทางอันดีแล้ว คือ ร้ายบ้าง ดีบ้าง เสนาราษฎรและสมณชีพราหมณ์ก็ ตามกันมิตั้งอยู่ตามประเพณีธรรม อปริหานิยธรรม ย่อม

เบียดเบียนกันร้ายนัก เปนต้นว่า ปสัยหาวหาร อทินนาทาน อภิภวิตุวา คณฺหาติ ผจญชนะแล้ว เอาโบราณประเพณีธรรมเปนใหญ่ เจริญแก่ประชาราษฎรตามบ้าน-เมืองแต่ก่อน ภินฺทติ ทิ้งเสีย พาลมญฺญติ ตั้งไว้ให้เดือดร้อนแก่ประชาราษฎรมื่อใด ในเมื่อนั้นท้าวพระยาก็ย่อมเดือดร้อนด้วยกัน ในบทคัมภีร์ว่า พุทฺฒาภิกตวา เอโก ราชา วิหญฺญเร นครํ สํสุญฺญภเว ตํ เปนท้าวพระยามหากษัตริย์ หากอยู่ยังเมืององค์เดียว ไม่มีเสนาและราษฎร ใครเล่าจะมาเรียกท่านเปนเจ้าเปนนาย ท่านจะสร้างบ้านสร้างเมืองคนเดียวให้รุ่งเรืองได้หรือ บ้านเมืองจะไม่สูญร้างห่างเปนอันตรายไปหรือ

ฝ่ายว่าขุนจอมธรรมครั้นท่านได้รู้นิมิต ๓ ประการดั่งนี้แล้วก็มีความยินดีเปนอันมาก ท่านก็ให้เสนาเอาพงศาว-ดารโบราณเมืองมาเล่าให้ฟัง ท่านก็จำไว้ทุกประการ แล้วก็เรียกเสนาอำมาตย์ข้าราชการและหัวเมืองใหญ่น้อย เปนต้นว่า เมืองงาว กาวสะเอบ เชียงมอนสะปง ออยงิม สะลาว ครอบเชียงแรง หงาวลอเทิง แช่เหียง แช่ลุง

ปากบ่อง หนองขวาง เชียงแช่ต๊อด เมืองวังแช่หลวง แช่หม มาประชุมพร้อมแล้ว ท่านจึงมีอาชญาให้นับดูในเขตแขวงเมืองภูกามยาว และลูกเมืองขึ้นทุกตำบล พวกข้าราชการก็จัดแจงกันไปตรวจจดหมายกำหนดคนในเมืองภูกามมี ๑๘๐,๐๐๐ รวมทั้งหัวเมืองขึ้นมี ๑,๓๒๓,๐๐๐ ลำสกัน แล้วจึงตั้งทุ่งนาไว้ ๓๖ ตำบล ตำบลไหนให้ปลูก ๕ ชั่งข้าวเปลือก

จะกล่าวตำบลนาก่อน ๑. ตำบลนาเชียงดี ๒. นาโคกหลวง ๓. นาคืนดี ๔. นาเกง ๕. นาแช่ตาก ๖.นาพิม ๗. นามอง ๘. นาแลง ๙. นาพันคิม ๑๐. นาทุ่งหลวง ๑๑. นาไชย ๑๒. นาลอ ๑๓. นาเชียงเคียน ๑๔. นาธัญญ์ ๑๕. นาเอียน ๑๖. นาเชา ๑๗. นาพุชวย ๑๘. นาควะ ๑๙. นาเชียงชี ๒๐. นาสาเลา ๒๑. นาชานาด ๒๒. นาช้าง ๒๓. นาแช่โหว่ ๒๔. นาแน่นเชา ๒๕. นาแช่ช้าง ๒๖. นาเชียงเคิ่ง ๒๗. นาแช่หาด ๒๘. นาตอไคร้ ๒๙. นาริน ๓๐. นาเริง ๓๑. นาสางหลวง ๓๒. นาพันมูล ๓๓. นาแคว่นอ้อย ๆ มี ๓ ตำบลเป็น ๓๖ ตำบล รวมทั้งหัวเมืองขึ้นมี ๑๒๔ ตำบล เขตแดน

เมืองภุกามยาวทิศหรดี หินหลักไก่เป็นแดนตัดไปหนตะวันออกไปถึงห้วยหินกาด จากนั้นไปถึงชำวอน จากนั้นไปถึงตาดมาน จากนั้นถึงปรางค์ศรีคำ จากนั้นถึงไทรสามอย่าง แล้วถึงห้วยน้ำพะ แล้วถึงน้ำพุงรุง แล้วถึงน้ำยม แล้วถึงปากน้ำบัง แล้วถึงปากน้ำห้วยทอง แล้วถึงห้วย ๒๐ วา แล้วถึงขมิ้น แล้วถึงกิ่วมอง แล้วถึงกิ่วแก้ว แล้วถึงกิ่วสามท่า ฝังหินไว้นั้นสามลูกให้เป็นคติภายหน้าชั่วลูกชั่วหลาน ตัดค่าไว้ว่าพันตำลึงทอง จากนั้นไปถึงกิ่วฤาษีตัวน้อย แล้วถึงน้ำสายตารอด แล้วถึงกิ่วช้างทุม แล้วถึงกิ่วขาเบี่ย แล้วถึงภูเขาปรางค์ แล้วถึงขุนแม่พรากทิศปัจฉิมไปถึงสันกลาง แล้วถึงปงพุด แล้วถึงน้ำแก้ว แล้วถึงกิ่วแก้วเขาพูย แล้วถึงแม่คาว แล้วถึงกิ่วม่วง ทิศใต้ถึงกิ่วรูเหลา แล้วถึงม่อนจิกจ้อง แล้วถึงกิ่วขุนธรรม แล้วไปถึงเขาตังบาย ทิศตะวันตกไปถึงเขาหม้อ แล้วถึงเขาคอกวัว แล้วถึงทุ่งแชม่าน แล้วไปประจบหินหลักไก่ ท้าวองค์นี้มีฤทธิ์เดชาปราบบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั่วไป ทิศหรดีเขา ๗ ก้อนเส้าเป็นแดน ทิศทักษิณประตูหินเป็นแดนประจิมเขาลังกาเป็นแดน ถ้าบุคคลผู้ใดอยากจะรู้ชัดจะแจ้ง

ก็ให้ไปดูในแบบใหญ่นั้นเทอญ แล้วท้าวก็สอนประเพณีธรรมอปริหานิยธรรมให้ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ราษฎรทั้งหลายว่า ประเพณีธรรมอปริหานิยธรรม ๗ ประการนี้ บ้านเมืองใดมีแต่ราษฎรไม่มีเจ้านาย ท้าวพระยาบ้านเมืองนั้นก็หาได้มีความเจริญไม่ เขาก็จะเบียดเบียนซึ่งกัน เปรียบเหมือนดังสัตว์ที่อยู่ป่าหาเจ้ามิได้ ตัวใดมีกำลังแข็งแรง ตัวนั้นชนะ ไม่ว่าลูกเมียใครเที่ยวคุมเหงเอาตามอำเภอใจ และกัดกันรบกันอยู่เสมอมิได้ขาด เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจงพิจารณาดังนี้ เทอญ

ประการหนึ่ง มีเจ้านายไม่มีราษฎรก็จะเป็นเจ้านายด้วยใคร หรือจะเป็นเอาเองก็ได้ แต่ว่าราชการใหญ่น้อยเกิดขึ้นในเมือง ท่านจะทำเอาเองจะตลอดหรือไม่ เพราะฉะนั้นโทษควรฆ่าก็จงตีเสีย โทษควรตีจงด่า โทษควรด่าจงสอนโดยความดี เป็นขุนหมื่นให้คิดถึงหมื่นชั้น เป็นแสนให้คิดแสนชั้น เป็นท้าวให้มีแสนตา เป็นพระยาให้มีแสนหูของดีหรือร้ายให้ฟังเต็มหูให้ดูเต็มตา ให้พิจารณาให้เต็มใจที่สมควรก็ให้สมควร ไม่สมควรก็ทิ้งเสีย เป็นเจ้านายท้าวพระยาให้มีความเมตตากรุณาราษฎร เพราะเขาเป็นรั้วบ้าน

กำแพงเมืองของท้าวพระยาป้องกันอันตรายไว้ เหตุว่าหมื่นหูแสนตา ครั้นราษฎรมีความเจริญ บ้านเมืองก็รุ่งเรืองขึ้น เหตุนั้นเจ้านายท้าวพระยาควรที่จะรักไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและให้สร้างรั้วบ้านกำแพงเมืองเสียให้ดี เวลาเกิดศึกขึ้นแล้ว จะได้เป็นที่พึ่ง

อนึ่งให้ป่าวประกาศราษฎร ทำบุญให้ทานและทำไร่ไถนาไว้ข้างถนน หรือทางน้อยทางใหญ่ สร้างศาลาและบ่อน้ำไว้ให้คนไปมาได้อาศัย ทำเช่นนี้บ้านเมืองจะได้รุ่งเรืองไปข้างหน้า นี่เป็นเจริญเมืองที่ ๒

อนึ่งว่า อาญา จ วตฺตํ คือว่าอาชญาตั้งไว้แต่ก่อนแต่ลวะจังกราชสอนต่อ ๆ มา ตโต ครุกํ อันว่าฉัตรหินของพระอินทร์ว่าเป็นของหนัก ยังมิเท่าโอวาทอาชญาของท้าวพระยาตั้งไว้แต่ก่อน หนึ่งคำโบราณว่า ทำเรือไว้หลายท่า เลี้ยงม้าไว้หลายตัว ดังนี้ ให้ผูกไมตรี กับด้วยท้าวพระยาต่างประเทศผู้มีความฉลาดในทางคดีโลก หรือคดีธรรม นี่เป็นเจริญเมืองที่ ๓

อนึ่ง ราษฎรผู้ใด ทำเป็นการรุ่งเรืองแก่บ้าน เมือง เป็นต้นว่าสร้างบ้านใหม่และทำไร่นาหรือทำสวนให้ถาวรไป

ข้างหน้า คนผู้นั้นเปนการดี ท้าวพระยาอย่าได้ถอดถอนของมันเลย นี่เปนเจริญเมืองที่ ๔

บ่าวของท้าวพระยาไปได้ไพร่เมืองเปนเมีย มีบุตรชาย บุตรหญิงกี่คน ก็อย่าเอาบุตรมันเปนทาส ไม่ควร แลถึงว่าราษฎรทั้งปวงก็เปนข้าแผ่นดินของท้าวพระยาทั้งสิ้น หรือบุตรมันไม่มีตัวมันตายก่อนเมีย ควรแบ่งเอามรดกมันครึ่งหนึ่ง ไว้ให้เมียมันครึ่งหนึ่ง แล้วอย่าได้เอาเมียมันเปนทาส ปล่อยมันเปนไพร่เมืองเทอญ นี่เปนเจริญเมืองที่ ๕

อนึ่งเสนาผู้ใดรู้คดีโลก คดีธรรม ประเพณีธรรม อปริหานิยธรรม และดับความร้อนของราษฎร และตัดสินความตามชอบธรรมไม่รับสินจ้างสินบน เสนาผู้นี้ดี ครั้นมันตายให้เลี้ยงบุตรภรรยาของมันต่อไป คือคนเช่นนี้หายาก นี่เปนเจริญเมืองที่ ๖

ประการหนึ่งแพทย์ หรือ โหรทายและผู้ไต่สวนความคน ๓ จำพวกนี้ ครั้นเขาตายอย่าสืบแทนของเขา ลูกหลานเขามีก็ให้สืบแทนต่อ ๆ กันไป ลูกหลานไม่มีก็ให้เอาเผาไฟไหลน้ำเสีย นี่เปนเจริญเมืองที่ ๗

จะกล่าวอปริหานิยธรรมก่อนมี ๗ ประการ ดังนี้ คือ อภิณฺหาสนฺนิปตนฺติ เป็นท้าวพระยาและข้าราชการให้พร้อมประชุมวันละ ๓ เวลา เพื่อจะได้พิจารณาข่าวสารและเหตุการณ์ที่จะบังเกิดขึ้นในเมืองก็ดี หรือหัวเมืองอื่นประชุมดังนี้ เป็นอปริหานิยธรรมแล สมคฺคาวุฏฺฐหาปเนน ครั้นพร้อมประชุมแล้ว เมื่อจะลุกก็ให้ลุกขึ้นพร้อมกัน เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้น ก็ให้พร้อมเป็นใจเดียวกัน นี่เรียกว่าอปรินิยธรรมที่ ๒ อปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปสฺสนฺติ ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทิสฺสนฺติ อาชญาต่าง ๆ ที่ท้าวพระยาตั้งไว้แต่โบราณมีอย่างใด ให้ถืออย่างนั้น อย่าเอาธรรมเนียมใหม่มาตั้งให้เดือดร้อนราษฎรมิควร นี่เป็นอปริหานิยธรรมที่ ๓ แล ปณฺฑิตโปราณเก มหลฺลเก สกฺกโรนฺติ เตสํ วจนํ โสตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ คนใดเป็นผู้เฒ่าผู้แก่รู้ธรรมเนียมโบราณบ้านเมืองแต่ก่อนและมีความสัตย์ วาจาเป็นมงคล ควรนับถือผู้นั้นเอาเป็นที่ปรึกษาถ้อยความ นี่เป็นอปริหานิยธรรมที่ ๔ กุลตฺถิโย กุลกุมาริโย น โอกฺกสฺส ปสยฺห วาเสสฺสนฺติ หญิงใดมีรูปร่างงดงาม เจ้านายท้าว

พระยาชอบพอใจอยากได้ แต่หญิงนั้นไม่สมัคร ก็อย่าคุมเหงเอาด้วยอำนาจไม่ควรเลย เจ้านายท้าวพระยาถือได้ดังนี้ ชื่ออปริหานิยธรรมที่ ๕ อนฺโต พหิทฺธา เจติยานิ พลิธมฺมิกํ อปฺปริหาเปสฺสนฺติ ในเขตบ้านแดนเมืองแห่งใดตำบลใด เป็นที่คำนับของท้าวพระยาองค์ใดได้ครองเมืองเป็นเจ้าเป็นใหญ่ ก็จงทำตามโบราณประเพณีแต่ก่อนบ้านเมืองจะได้มีความรุ่งเรืองขึ้น นี่เป็นอปริหานิยธรรมที่ ๖ สีลวนฺตานํ ธมฺมิกสมณพฺรหฺมณานํ ธมฺมิการกฺขาวรณคุตฺติ สุสํวิหิตา พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลได้สวดเรียนบำเพ็ญผลตามกิจธุระของสงฆ์ คือคันถธุระวิปัสสนาธุระ ท่านอยู่ที่ใดตำบลใด เจ้าผู้ครองเมืองต้องแต่งให้ผู้ใหญ่ที่อยู่บ้านนั้น ตำบลนั้นดูแลรักษา อย่าให้มีอันตรายต่าง ๆ เป็นต้นว่าโจรภัย โรคภัย ให้ท่านได้ทำกิจธุระของสงฆ์ตามสะดวกนี่เป็นอปริหานิยธรรมที่ ๗ และท้าวสั่งสอนเสนาอำมาตย์ราษฎรทุกประการ และหัวเมืองทั้งหลายก็กระทำตามคำสอนของท่าน บ้านเมืองก็รุ่งเรืองมีความเจริญขึ้นทุกเดือนทุกปีแล

ท้าวครองสมบัติได้ ๓ ปี ก็ได้บุตรชายผู้หนึ่ง ในวันอังคารเดือน ๕ กลางเดือน ปีเถาะ ตรีศก ยามจะย่ำรุ่ง ครั้นเกิดมาแล้วท้าวก็เรียกโหรทายมาทายดูกุมารผู้นี้จะดีหรือร้าย โหรทายยามก็เอาปีเดือนวันยามมาประสมกันเข้า แล้วคูณหารตามตำราก็รู้ได้ว่า จันทร์กับเสาร์อยู่เมษ ราหูอยู่กุมภ์ อังคารอยู่มังกร พุธพฤหัสอยู่กรกฎ ศุกร์อยู่ดุลย์ ลัคน์อยู่มีน คนไหนเกิดมาได้ดั่งนี้ ตามคัมภีร์ว่าคนนั้นจะได้เป็นกษัตริย์ แล้วโหรก็กราบทูลว่าพระราชกุมารองค์นี้ ครั้นใหญ่มาจะได้เป็นเอกราชปราบชมพูทวีปทั้งปวง แต่ว่าเหาะเหินเดินอากาศยังมิได้แล ครั้นกุมารผู้นั้นเกิดมาได้ ๑ เดือนถ้วน ท้าวก็เรียกเสนาอำมาตย์ญาติวงศ์ทั้งปวงอันอยู่ในเมืองเงินยาง มากระทำมหารหะ คือว่า ทำขวัญผูกมือแห่งกุมารให้เป็นมงคลแล้วตั้งพระนามว่า ขุนเจียง ครั้นถึงเวลากลางคืนเครื่องทิพย์ ๓ ประการก็เกิดมาเทียมขุนเจียง คือว่าพระแสงทิพย์เล่ม ๑ ตะบองทิพย์ ๑ คนโทหิน ๑ เกิดมาพร้อมกันทั้ง ๓ อย่าง เมื่อตติยศักราชได้ ๔๒๑ มาถึงตติยศักราช ๔๒๓ ปีเถาะ

จัตวาศก พระนางเทวีก็ประสูติได้บุตรชายผู้หนึ่ง ทรงพระนามว่า ขุนจอม

ครั้นกุมารทั้ง ๒ เจริญใหญ่ขึ้นแล้ว ฝ่ายขุนเจียงก็เที่ยวหาเรียนวิชาต่าง ๆ คือหัดเพลงจับช้างจับม้าและเพลงอาวุธต่าง ๆ ได้ชำนาญแล้ว ครั้นถึงอายุได้ ๑๖ ปีไปคล้องช้างเมืองน่าน พระยาน่านองค์ชื่อพลเทวะมีความชอบยกลูกสาวผู้ชื่อนางจันทาให้แก่ขุนเจียงกับช้าง ๕๐ เชือก ต่อมาได้ปีหนึ่งถึงอายุได้ ๑๗ ปี ไปคล้องช้างเมืองแพร่ พระยาแพร่องค์ชื่อพรหมวังโส ยกลูกสาวผู้ชื่อนางแก้วอิสตรีให้ขุนเจียงกับช้าง ๕๑ เชือก ขุนเจียงมีช้าง ๓๐๐ เชือก มีช้างเชือกหนึ่งชื่อพานทองเป็นประธาน เมื่อเวลาขุนเจียงจะได้ช้างพานทองนั้น เวลากลางคืนจะใกล้รุ่งเทวดามาบอกว่า มหาราช อยากได้ช้างเผือกประเสริฐหรือ ยังมี ๓ เชือก เชือกหนึ่งชื่องาไฟ ครั้นทรงเสด็จไปทางใดย่อมไหม้ทั้งโลก ตัวที่ ๒ ชื่ออ้ายก่ำงาเขียวแทงคนเดียวตายทั้งทวีป ตัวที่ ๓ ชื่อพานทองย่อมนำท่านปราบทวีปได้ ครั้นท่านอยากได้ตัวใดก็เลือกเอาตามชอบใจเทอญ ฝ่ายขุนเจียงมิได้พิจารณาพลาดออก

ปากว่า เราจะเอาช้างพานทอง เทวดาก็ว่าพรุ่งนี้เช้าท่านจงไปอยู่ท่าน้ำคอยเอา ครั้นเห็นนาค ๓ ตัวล่องน้ำมาท่านจงจับเอาตัวที่ ๓ นั้นเทอญ หากแม้ว่าช้างพานทองแล้วแลว่าเท่านั้นแล้วก็หายไป เทวดาพูดเป็นปัญหาว่า ช้างงาไฟเสด็จไปทางไหนย่อมไหม้ไปทั้งโลกนั้น ปัญหาว่า ได้เมืองหนึ่งแล้วย่อมได้ทั้งโลก ช้างก่างาเขียวแทงคนเดียวตายทั้งทวีปนั้น ครั้นได้เมืองหนึ่งแล้ว ย่อมได้ทั้งทวีปช้างพานทองจะนำท่านไปปราบทวีปนั้น คือว่าทรงช้างพานทองไปถึงไหนย่อมปราบได้เพียงนั้น ถ้าแม้นขุนเจียงจะเอาตัวอื่นก็ได้แต่ว่าออกปากจะเอาช้างพานทอง เพราะ-ฉะนั้นนาคที่มาก่อน ๒ ตัวไม่เอาจับเอาตัวที่มาตามหลังครั้นขุนเจียงได้ช้างพานทองแล้ว ก็อยู่เป็นอุปราชรองขุนจอมธรรมในเมืองภูกามยาว

ฝ่ายขุนจอมธรรมครองสมบัติได้ ๒๑ ปี อายุ ๕๙ ปีก็สวรรคต ขุนเจียงครองเมืองแทนต่อมาได้ ๖ ปี ทัพแกวมาต่อสู้เมืองเงินยางเชียงแสน มีท้าวกวาและเองกาเป็นประธานแก่ท้าวพระยาทั้งปวง มีรี้พล ๓ ล้าน ช้างม้ากว่าแสน ฝ่ายพระชื่นผู้ครองเมืองเงินยางเชียงแสน จึงใช้

เสนาผู้หนึ่งชื่อหมื่นพิจิตรารับราชสาสน์ได้แล้วก็รีบด่วนไป ครั้นถึงแล้วก็เอาราชสาสน์ยื่นถวายขุนเจี๋ยง ขุนเจี๋ยงรับแล้วก็อ่านดูเนื้อความว่า บัดนี้ท้าวกวาและเองกาพากันเอารี้พลมาเป็นอันมากมาย ขอหลานจงรีบขึ้นมาส่วนว่าราชสมบัติทั้งปวงและนางโอคาแพงเมืองนั้น ปู่ก็จะยกมอบให้หลานทุกประการ ขุนเจี๋ยงครั้นอ่านหนังสือจบแล้วก็ชอบใจขึ้นทันใดเปรียบดังพระอินทร์จะได้รบกับอสูร แล้วท่านก็ให้ตีกลองมงคลพลเภรีร้องป่าวรี้พลโยธา และท้าวพระยาเมืองน้อยเมืองใหญ่ คือเมืองกอ เมืองเทิง เมืองกวา เมืองงาว เมืองคอบ เมืองคำ เมืองเชียงแลง เมืองชะเอียบ เมืองมวน เมืองสะ เมืองปง เมืองอ้อย เมืองงิม เมืองหงาว แช่หุ่ม แช่หลวง เมืองวัง ปากบ่องหนองขวาง แช่เลียง เชียงแช่ แช่ก๊อด แช่หาน แช่ลุงครั้นมาพร้อมแล้วก็ตั้งกองทัพอยู่แห่งหนึ่ง นับดูกำหนดรี้พลมีแสนสามหมื่นสามพัน ช้าง ๗,๐๐๐ ม้า ๓๐,๐๐๐ ตัว ท่านพักเอาชัยอยู่ที่นั้น จึงได้ชื่อว่าดอนชัย คือว่าบ้านแม่ไชย ทหารไปสอบซ้อมเพลงอาวุธที่หนองหลวงหนองหลวงนั้นจึงได้ชื่อว่าหนองหารต่อมาบัดนี้ ปากคน

ไม่อยู่ที่เรียกกันว่าหนองหางจนถึงทุกวันนี้แล ครั้นจัดรพล พร้อมแล้วก็ยกออกไปถึงแม่หนาด คือห้วยคอกหมู ฝ่ายนางอัครมเหสีทั้ง ๒ ครั้นส่งทางไปถึงที่นั้นแล้วก็เอาช้างไปรวมกัน แล้วจึงกราบลาว่าจะกลับมาเมือง ก็ถวายพรแก่พระเจียงว่า สามิ ข้าแต่พระสามี ท่านไปครั้งนี้จงมีความเจริญสุขทุกประการ ให้ชนะศัตรูทั่วโลก แล้วจงกลับมาบ้านเมืองเราอย่าให้ช้านานเทอญ เหตุดังนั้นตำบลนี้จึงชื่อว่ารวมช้าง คือเดิมว่าแม่ก็อดยาว เหนือห้วยคอกหมูต่อมาบัดนี้ปากคนไม่เที่ยงเรียกกันว่า คล้องช้างจนเท่าทุกวันนี้แล

ฝ่ายว่าพระยาเจียงก็สั่งนางทั้ง ๒ ว่าพี่ไปครั้งนี้ ครั้นนานหลายปีไม่กลับมา นางทั้ง ๒ จงไปอยู่ด้วยบิดามารดาของนางเทอญ กล่าวเท่านั้นแล้วก็ยกไปถึงเมืองคร้ว ครั้นถึงแล้วก็ผูกพรานป่าผู้หนึ่งแช่น้ำไว้คืนหนึ่ง เมืองนั้นจึงได้ชื่อว่าแช่พรานจนทุกวันนี้แล จากนั้นไปถึงเชียงตังเชียงช้าง ลำดับไปจนถึงเมืองเงินยางเชียงแสนแล้ว เข้าประตูเมืองทิศตะวันตก ครั้นถึงแล้วพระชินก็มอบสมบัติทั้งปวงให้ และนางโอคาแพงเมืองให้เป็นอัครเทวีแก่

ขุนเจียง แล้วท่านก็ทำขวัญรี้พลขุนเจียง ๓ วัน แล้วจึงออกรบด้วยแกว ขุนเจียงก็ทรงช้างพานทองเข้าต่อสู้ช้างพระยาจันทบุรี พระยาจันทบุรีก็ทรงช้างตัวชื่อสุรสงครามเข้าต่อสู้ช้างขุนเจียง ขุนเจียงก็เอาง้าวฟันคอพระยาจันทบุรี พระยาจันทบุรีก็ตายอยู่บนคอช้างนั้นแล

ฝ่ายพระยาแกวผู้เป็นพี่จึงร้องว่า อย่าเพ่งรีบฟันกันโดยง่ายซิน่ะ ช้างแพ้ตัวหนึ่งก็คงได้ชนะตัวหนึ่ง ช้างดีเรายังมีอยู่หลายตัว เล่นกันให้สนุก ๆ ว่าแล้วก็ขึ้นช้างตัวชื่อแก้วคุณเมืองเข้าต่อสู้ช้างพานทอง ช้างพานทองก็บ่ายงารับจับแทง ถูกต้นคอช้างแก้วคุณเมือง ช้างแก้วคุณเมืองก็ล้มละลายตายเสียเปล่า พระยาแกวก็วิ่งไปเอาช้างแก้วปราบเมืองมาอีก ช้างพานทองก็แทงตาย พระยาแกวก็ไปเอาช้างตัวหนึ่งชื่อแก้วบุญเรือง เข้าต่อสู้ช้างพานทอง ช้างพานทองก็แทงด้วยงาถูกต้นคอช้างแก้วบุญเรืองล้มลงกับที่ ขุนเจียงก็เอาง้าวฟันพระยาแกวตายทั้งช้างทั้งคน ฝ่ายรี้พลแกวก็แตกตื่นไป ทหารเมืองเงินยางเชียงแสนและเมืองฝางก็ขับไล่ตามทัน จับได้แกว (คือชาติฮ่อ)

หมื่นคน ได้ทั้งช้างม้า เอาขังไว้ในเมืองเงินยางเชียงแสน ที่นั้นแล

เมื่อจะเกิดศึกนั้นเกิดด้วยประการใด ผู้อ่านผู้ฟังยังไม่รู้เค้ามูล เพราะฉะนั้นจะกลับกล่าวให้รู้ชัดก่อน ต้นเหตุว่า เมื่อนางโอคาแพงเมือง และนางอามแพงจันผงสองคนพี่น้องนั้น ใหญ่มาพอประมาณอายุ ๑๕ ปี มีรูปร่างงดงามหาที่เปรียบมิได้ ขณะนั้นความปรากฏไปทุกบ้านทุกเมืองว่า นางรูปทิพย์เกิดที่เมืองเงินยางเชียงแสน ทุกท้าวพระยาก็มีความปรารถนาอยากได้เป็นเทวี คือเมืองโกสัมพี เมืองกลิงคราช เมืองสาวัตถี เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองหงสาวดี เมืองอโยธยา ต่างองค์ก็อยากได้จึงยกรี้พลมาทุกบ้านทุกเมือง

ส่วนพระยาจันทบุรีและเองกาทั้งสองพี่น้องพูดกันว่า เราจะเอาให้ได้ พี่เอานางหนึ่ง น้องเอานางหนึ่ง ว่าแล้วก็ยกรี้พลมาเป็นอันมาก ฝ่ายท้าวพระยาที่มาจากทิศใต้ต่างองค์ก็ต่างกล้าหาญแข็งแรงเหมือนกัน เข้าต่อสู้แกวและลาวล้านช้างก็แพ้แกวและลาวล้านช้าง ฝ่ายแกวและลาวล้านช้างก็ว่าท่านทั้งหลายจะรบพวกข้าพเจ้าเห็นจะไม่สมนึกโดย

ง่ายเพราะว่ารี้พลของข้าพเจ้ามีมาก มิฉะนั้นให้ท่านมาชนช้างด้วยกันตัวต่อตัวเทอญ ฝ่ายแกวและลาวล้านช้างพูดท้าทายแข็งแรงดังนี้ หาใครจะชนช้างต่อเขามิได้ ท้าวพระยาทั้งหลายก็กลับมาบ้านเมืองแห่งตน เหตุว่าสู้แกวและลาวล้านช้างมิได้

ฝ่ายพระยาชื่นผู้ครองเมืองเงินยางเชียงแสนจึงได้ใช้เสนามาเชิญขุนเจียง ครั้นขุนเจียงมารบได้ชนะแล้ว พระ-ยาชื่นก็มีความชอบใจจึงยกนางทั้ง ๒ ให้ขุนเจียงแล้วมอบสมบัติบ้านเมืองทั้งปวงให้แล้ว ตั้งพระนามขึ้นใหม่ว่าพระยาเจียงธรรมิกราช ให้อยู่เสวยเมืองเงินยางเชียงแสนที่นั้นแล

ฝ่ายท้าวพระยาเมืองใหญ่เมืองน้อยที่จะมารบเอานางทั้งสองคนนั้น ก็แพ้แกวและลาวล้านช้างแล้วแตกไป ครั้นรู้ข่าวว่าพระยาเจียงธรรมิกราชได้ชนะแกวและลาวล้านช้างดังนั้น เขาก็น้อมตัวเข้าพึ่งสมภาร ก็พากันอภิเษกแล้วยกพระนามว่า พระเจืองฟ้าสธรรมิกราช และสร้างหออุทุมพรขึ้นสูง ๑๐๐ ศอกแล

ขณะนั้น พระยาลุ่มฟ้าเคล้าพิมานวิเทหราชและพระ-ยาจุฬนีทั้งสองพี่น้องหวังใจว่าจะมาเอานางทั้งสองพอมาถึงกลางทาง ก็ทราบเหตุการณ์ว่าพระยาเจียงได้นางแล้วเขาก็กลัวอำนาจ ฝ่ายพระยาทั้งสององค์ก็มีของบรรณาการสิ่งละ ๑๐๘ เป็นต้นว่าเงินทองของต่าง ๆ และอ่างเงิน ๒ อ่าง แล้วเติมหอขึ้น ๑๒ ศอก ฮ่อก็มาเติมขึ้นอีก ๑๒ ศอก เป็น ๑๒๔ แล้วอภิเษกขึ้นใหม่ ตั้งพระ-นามว่า ไชยนารายณ์สธรรมิกราช ตามออกบัตรหมายลายแทงหินเงา ๑๒ ศอก มี ๒ ที่ เป็น ๒๔๐ ศอกแลแต่นั้นมาฮ่อและแกวทิศตะวันออก ทิศเหนือ ทิศใต้เมืองโกสัมพี คลิงราช หงสาวดี อโยธยา ก็น้อมถวายดอกไม้เงินทองแต่นั้นมาแล

ฝ่ายว่าพระยาธรรมิกราชท่านกลัวจะเดือดร้อน บุตรลูกหลานต่อไปข้างหน้า จึงยกแกวไปเป็นเจ้าเมืองว้องแล้วตัดส่วยไร่ฮ่อเสียให้เป็นเมืองเสมอกัน แล้วก็จารึกอักษรใส่ในศิลา ไว้ในเมืองมิถิลานคร ในปีวอกเอกศกศักราชได้ ๕๐๒ ปี เมื่อท่านปราบชมพูทวีปนั้น พระ-ชนม์ท่านได้ ๒๗ กำลังกล้าหาญแข็งแรงนัก จึงรับสั่งให้

พวกลูกค้าต่างประเทศว่า ท่านทั้งหลายเที่ยวหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวง ท่านทราบข่าวว่าเมืองไหนจะชนช้างบ้าง ครั้นทราบแล้วจงแจ้งความให้เราด้วยเทอญ ท่านก็สั่งลูกค้าไปทั่วทุกตำบล ฝ่ายท้าวพระยาหัวเมืองทั้งปวงไม่แข็งแรงต่อสู้อำนาจท่านได้ ก็พากันอ่อนน้อมพึ่งสมภารทั้งสิ้น ต่อมาพระชนม์ท่านได้ ๕๐ ปี ยังมีลูกค้าแกวพวกหนึ่งไปค้าเมืองแมนตาตอกครอบฟ้าตาหยืดเสนาเมืองนั้นครั้นเห็นแกวเข้าไปในเมือง ก็ต้อนรับเชื้อเชิญจับมือเข้าไปพูดที่สงัดล่อลวงเอาใจความได้แล้ว ก็นำความไปกราบทูลเจ้าของตนทุกประการ ครั้นพระยาแมนตาตอกครอบฟ้าตาหยืดได้ทราบความแล้ว ก็ให้หาตัวลูกค้ามาแจ้งความให้ลูกค้าฟังว่า เราอยากชนช้างต่อพระยาธรรมิกราชนักว่าเท่านั้น ครั้นลูกค้าทั้งหลายทราบแล้วก็พากันกลับ พอถึงเมืองแล้วก็เข้ากราบทูลพระยาธรรมิกราช

ฝ่ายว่าพระยาธรรมิกราชได้ยินเนื้อความของพวกลูกค้ามากราบทูลดังนั้น จะตรัสว่าตนของพระองค์นั้นแก่ชราเสียแล้ว ก็ตรัสไม่ได้ เหตุว่าเป็นผู้ใหญ่ ออกปากแล้วกลับ

ก็ได้ แต่ไม่ควร ท่านก็เรียกราชโอรสทั้ง ๕ พี่น้องมาประชุมพร้อมแล้ว ก็แต่งให้ลาวเงินเรืองผู้พี่อันเป็นบุตรนางอามแพงจันผงนั้นให้เป็นกษัตริย์ครองสมบัติเมืองเงินยางเชียงแสนและหัวเมืองขึ้นทั้งปวง ฝ่ายลาวเจืองผู้เป็นพี่และบริวารพันหนึ่งให้ไปเสวยเมืองแกวหลวง แล้วทำหอสรงที่ภูเขาเหมือนเมืองแกวสูง ๑๐๐ ศอก แล้วอภิเษกให้เป็นเจ้าแก่ราษฎรในเมืองแกวทั้งปวง แล้วแต่งลาวปาวผู้น้องและบริวารพันหนึ่งให้ไปเสวยเมืองจันทบุรีให้เป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ลาวทั้งปวง

ฝ่ายบุตรนางโอคาแพงเมืองนั้นผู้พี่ชื่อขุนคำร้อย ขุนคำร้อยนั้นเสวยเมืองไชยนารายน์เมืองมูล ให้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ฝ่ายหัวเมืองทิศอาคเนย์ทั้งสิ้น แล้วแต่งเจ้าสร้อยเบี้ยผู้น้องให้เป็นอุปราชในเมืองเชียงเรืองทิศตะวันตกเสร็จการแล้ว ท่านก็ยกรี้พลทหารรวมมี ๔,๔๐๐,๐๐๐ คน ครั้นได้ฤกษ์ก็เสด็จออกจากเมืองเหรัญนครเงินยางเชียงแสนไปได้หลายราตรี พอไปถึงเมืองแมนตาตอกครอบฟ้าตาหยืดแล้ว ท่านก็เห็นเมืองนั้นเป็นหินคมยิ่งนัก ทางจะเข้าไปเมืองนั้น ก็จำเพาะมีทางเดียวจะเข้าไปก็เป็นที่

กันดารนัก ส่วนตนของพระองค์ก็ชราแล้ว ทั้งช้างก็ชรา ด้วยกัน ที่จะได้ชนะเขานั้นก็เห็นยากมองไม่เห็นเสียแล้ว พิจารณาดังนี้แล้ว ก็เปลื้องเสื้อและผ้าพันพระเศียรใส่ผอบ ทองคำ แล้วใช้อำมาตย์ผู้หนึ่งเอากลับมาให้พระนาง อัครเทวี

ฝ่ายนางอัครเทวีอยู่หลังก็มีเหตุเกิดขึ้นอย่างอัศจรรย์ ๑๐ ประการคือ (๑) หนูกระโดดลงมากลับเป็นกระบือ ชนกัน (๒) ถ้วยชามอยู่บนโต๊ะพลัดตกลงมาเป็นตะพาบ น้ำ (๓) เรืออยู่ท่าน้ำกลับเป็นตะกวดวิ่งไปซ่อนตัวอยู่รู หิน (๔) คามุงเรือนย้อยตกกลับลงเป็นภมร (๕) ผึ้งมาทำ รังติดอยู่พระเขนยของพระองค์ (๖) ภูเขาเกลื่อนพัง (๗) ก้อนหินกลับเป็นเงือก (๘) เห็นปลาตัวหนึ่งดำใหญ่เท่า เรือ (๙) เสือโคร่งเข้าในเมือง (๑๐) พระเขนยอิง ของพระองค์ตากไว้ลืมเก็บ ฝนตกใส่ถึง ๒๔ วัน นิมิต เกิดมีดังนี้ มิหนำซ้ำได้เห็นภูษาผ้าเสื้อของพระองค์ ซ้ำ ยิ่งตกใจก็พากันโทมนัสเสียใจร้องไห้ทั่วทั้งพระนคร ว่า แต่นี้ไปข้างหน้าจะมิได้เห็นหน้าพระองค์ต่อไปแล้ว

จะกล่าวถึงพระยาแมนตาตอกครอบฟ้าตาหยืดก่อน ฝ่ายพระยาแมนตาตอกครอบฟ้าตาหยืดนั้นก็มีอาชญาให้เสนาราษฎรทำชานหิน แล้วทำสะพานพาดไว้ให้หมื่นพอทำเสร็จแล้ว พระยาก็ขึ้นทรงช้างตัวชื่อไชยนารายณ์คอยพระยาธรรมิกราช พระยาธรรมิกราชทรงช้างชื่อพานทองแล้วไต่ชานหินไป พอเท้าเหยียบสะพานประมาณงาจดกันสะพานก็พลาดตกลงหลุมช้างชื่อพานทองก็ตกไปตามสะ-พานงาแทงเข้าดิน ฝ่ายพระยาแมนตาตอกครอบฟ้าตาหยืดก็เอาง้าวช้างตัดคอพระยาธรรมิกราช พระยาธรรมิกราชก็สิ้นชีพอยู่ที่นั้น ฝ่ายทหารพระยาธรรมิกราชก็เข้าแย่งชิงเอาพระเศียรของพระยาธรรมิกราชได้แล้ว ก็เอาใส่หีบหามกลับพอมาถึงเมืองเชียงราย เสนาก็แตกกันมาคนละทีละทาง พระยาเจืองฟ้าธรรมิกราชสวรรคตเมื่อศักราชได้ ๕๒๔ ปีชวด อายุท่านได้ ๗๔ ปี เสวยสมบัติได้ ๕๓ ปี และพวกเสนาอำมาตย์ข้าราชการทั้งปวงก็พากันเอาพระเศียรก่อเป็นเจดีย์ไว้ในเมืองเหรัญนครเชียงแสนนั้นแล แต่นั้นมา ท้าวจอมผาเรืองครองราชสมบัติแทนได้ ๑๕ ปี ก็สวรรคต แล้วขุนแพงองค์เป็นบุตรครองสมบัติแทนได้

๗ ปีก็สวรรคต ส่วนว่าในเมืองเงินยางเชียงแสนก็สิ้นเชื้อวงศ์ไม่มีใครจะสืบแทนแล

บัดนี้จะกล่าวถึงขุนจององค์น้อง ท่านครองสมบัติเมืองพะเยาก็รุ่งเรืองสุขเกษมยิ่งนัก เหตุท่านได้เรียนอปนิหาริยธรรมและประเพณีธรรมด้วยบิดา แล้วก็กระทำตามคำบิดาสั่งสอนทุกประการ เพราะฉะนั้นบ้านเมืองก็มีความเจริญขึ้น อยู่มาได้ช้านาน ก็มีราชบุตร ๒ องค์กล้าหาญยิ่งนัก องค์พี่ชื่อขุนเหิง องค์น้องชื่อขุนแก้วแว่นเมือง และจะกล่าวถึงเมืองเงินยางก่อน ครั้นขุนแพงถึงแก่กรรมแล้ว ไม่มีใครจะสืบแทนพระราชสมบัติ ฝ่ายเสนาทั้งปวงประชุมตกลงกันแล้ว ไปเชิญเอาพระราชโอรสของขุนจององค์ชื่อขุนเหิง พี่ขุนแก้วแว่นเมืองในเมืองพะเยามาเสวยสมบัติเมืองเงินยางเชียงแสน ฝ่ายขุนจองเสวยสมบัติในเมืองพะเยาได้ ๒๐ ปี อายุ ๖๙ ก็สวรรคต ขุนแก้วแว่นเมืองเสวยสมบัติแทนบิดา และจะพรรณนาท้าวพระยาตั้งแต่ท้าวจอมผาเมืองมาถึงงำเมืองได้ ๑๓ ชั่วท้าวแล้ว ย่อมเสวยเมืองพะเยาทุกองค์ และท้าวงำเมืองประสูติจากครรภ์มารดาเมื่อศักราชได้ ๖๐๐ ปีจอ

ทศศกเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี ยามรุ่ง ๕ อยู่กรกฎ ๑.๒.๔.๖.๗.๘. ลัคน์อยู่กัญญ์ ๓. อยู่ธนู ๑. อยู่เมษ. ฤกษ์ ๑๗ ดวง ชื่ออนุราธะ ตามคัมภีร์ว่าท้าวองค์นี้จะมีปัญญามาก

อยู่มาถึงอายุได้ ๑๕ ปี ไปเรียนวิชาด้วยฤาษีองค์หนึ่งชื่อเทพอยู่ภูเขายอดด้วน เรียนได้ปีหนึ่งพอชำนิชำนาญคล่องแล้ว ถึงอายุได้ ๑๖ ปีไปเรียนด้วยสุกกทันชฤาษีที่อยู่ภูเขาเมืองละโว้ได้จบบริบูรณ์ บรรดามนต์ทั้งปวง สององค์ด้วยกัน พระร่วงเป็นครูเดียวกัน งำเมืองอยู่พะเยา พระ-ร่วงอยู่สุโขทัย ฝ่ายงำเมืองพอกลับถึงเมืองแล้วก็อยู่เป็นอุป-ราชรองบิดา ครั้นบิดาสวรรคตแล้ว งำเมืองก็ครองสมบัติแทนบิดาในปีมะเมีย ทศศก ศักราชได้ ๖๒๐ปี ครั้นท่านได้ครองสมบัติแล้ว บ้านเมืองก็มีความเจริญสุขเกษมยิ่งนักเหตุว่าท้าวงำเมืององค์นี้มีเดชานุภาพเสด็จไปทางใด แดดก็มิร้อนฝนก็มิได้ตก ท่านว่าให้แดดก็แดดท่านว่าให้บดก็บดเพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่างำเมืองแล เมืองพะเยาและเมืองเงินยางเชียงแสนเป็นไมตรีกันตั้งแต่ขุนชินมาถึงขุนจองต่อ ๆ มาถึงมังรายและท้าวงำเมืองก็สืบไมตรีมิให้ขาด แต่

ลาวเหิงมาถึงมงคลมังรายได้ ๑๒ ชั่วราชวงศ์แล เมื่อมังรายประสูติจากครรภ์มารดายามรุ่ง วันอาทิตย์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีจอ ทศศก ศักราชได้ ๖๐๐ ต่อมาถึงปีมะแมเอกศก ศักราชได้ ๖๒๑ ท่านก็ได้ครองสมบัติแทนบิดาแล้วท่านก็มีความกตัญญูคิดถึงญาติวงศ์พงศาท่านก็ใช้เสนาไปถามข่าวดูดีร้ายประการใด ก็ให้มาเป็นสามัคคีพร้อมด้วยกัน

ฝ่ายว่าท้าวพระยาทั้งปวงก็ว่าพวกข้าพเจ้านี้ เป็นเชื้อวงศ์ท้าวลวะจังกราช ใครคุมเหงมิได้ ไม่ต้องประชุมใคร ว่าดังนี้ทุกเมือง ฝ่ายมังรายก็พิจารณาดูว่า บ้านเมืองอยู่ใกล้กันไม่เป็นสามัคคีด้วยกันรักษาราษฎรก็ยาก ท้าวจึงยกรี้พลไปตีได้เมืองบวก เมืองเชียงไร่ เมืองบง เชียงคำ เชียงเงิน เชียงช้าง เชียงของ เมืองเทิง ๑๘ หัวเมือง ถึงศักราชได้ ๖๒๔ ปีจอ จัตวาศก มังรายมาสร้างเมืองเชียงราย เดือน ๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันอังคาร เวลาเช้าลงมือทำกำแพงถึงย่าคำ แต่ย่าคำเท่าถึงแสงทองขึ้น จึงเสร็จบริบูรณ์ แล้วท่านก็ใช้มนตรีผู้หนึ่งชื่ออ้ายฟ้าม้านไปขอเอาเมืองแช่พราน และเชียงเคียนด้วยท้าวงำเมือง ท้าว

งำเมืองก็ว่าโอ้เหตุไฉน แช่เหยิง แช่ลุง ปากบ่อง หนองขวาง อีตาท้าวเจ้าขุนเหิงลาวเอาไปเสียแล้ว บัดนี้ เกลอเจ้าซ้ำมาขออีกเล่า ฝ่ายว่าอ้ายฟ้าม้านก็เป็นคนเข้าใจ พูดก็กราบทูลว่า กระหม่อมฉันเห็นสมควรให้ ครั้นไม่ให้ ก็เห็นจะขาดไมตรีกัน ต่อภายหลังเอาคืนมาอีกก็ได้ เมือง เชียงรายนี้เห็นจะไม่ถาวรไปข้างหน้า เหตุว่าแรกจะสร้าง เมืองนั้น นิมิตเกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็เคลื่อนคลาดไปเสียแล้ว นิมิตนั้นคือ พระยานาคองค์หนึ่งมาบอกให้มังรายว่า พรุ่ง นี้ให้มังรายไปหาที่ท่าน้ำ อย่าให้ทันอรุณขึ้น ฝ่ายมังราย ก็บรรทมตื่นสาย ครั้งไปถึงท่าน้ำไม่เห็นพระยานาค เห็น แต่รอย เพราะฉะนั้นกระหม่อมฉันนึกว่าเมืองเชียงราย คงจะไม่ถาวรไปข้างหน้าเลย ฝ่ายงำเมืองจึ่งว่า ครั้นท่าน จะเอาก็ให้เอามนตรีอ้ายฟ้าม้านมารับเอา เมื่อจะเอาไปก็มี ในท่าน จะได้คืนมาก็มีในท่านเทอญ ครั้นเราให้ก็จะเสียของ ครั้นไม่ให้ก็จะหมองใจ ท้าวงำเมืองพูดเท่านั้นอ้ายฟ้าม้าน ก็ทูลลา ครั้นถึงเชียงรายแล้วก็คัดเอาใจความที่ดีมากราบ ทูลท้าวมังราย ท้าวมังรายก็พิจารณาดูเนื้อความว่า ท้าว

งำเมืองเกลอกูว่ามานี้ก็ถูกแล้ว ฝ่ายมังรายก็แบ่งเอาตามชอบใจของตนแล

จะกล่าวถึงพระร่วงผู้ครองเมืองสุโขทัยก่อน ฝ่ายพระร่วงก็คิดถึงงำเมืองผู้เป็นเกลออยู่เมืองพะเยา ก็เสด็จออกจากสุโขทัยมาเยี่ยมดูงำเมือง ครั้นถึงแล้วก็สนทนากันด้วยถ้อยคำต่าง ๆ พระร่วงแลเห็นนางเทวีของงำเมืองมีรูปร่างงดงามบริสุทธิ์ดุจดังนางเทพธิดา พระร่วงปรารถนาจะเพียรพยายามเอาให้สมหวัง ยังมีคืนหนึ่งพระร่วงก็แต่งตัวให้เหมือนงำเมืองแล้วเข้าไปถึงที่นอนของนางนั้น ก็ทำสมพาสด้วยนางพระยา ฝ่ายว่านางไม่รู้ก็หวังใจว่างำเมืองก็นิ่งเสีย ครั้นพระร่วงกระทำกามคุณด้วยนางแล้ว ก็รีบออกจากห้องนาง มิช้านานในทันใดนั้นงำเมืองก็เข้าไปหานางอีก ฝ่ายนางเทวีก็ว่าในคืนนี้ดูแปลกประหลาดนัก พระองค์เข้าห้องหม่อมฉัน ๒ ครั้ง ฝ่ายงำเมืองพิจารณาดูก็เข้าใจได้ว่า นอกจากพระร่วงแล้วไม่มีใครจะแปลกปลอมมาได้ พระร่วงคิดกบฏต่อกูแล้ว ครั้นรุ่งเช้างำเมืองก็เรียกรี้พลสุรเสนามาประชุม เหตุว่าจะจับเอาพระร่วงให้ได้ ฝ่ายพระร่วงก็รู้ได้ว่าท่านจะจับตน ก็จำแลงเพศเป็นนกขุนทองคือ

นกเอี้ยงบินไป ผ่ายงำเมืองก็ตั้งอธิษฐานอินทร์พรหมตามความสัตย์ได้ตั้งไว้ด้วยกันแล้วเสกมนต์ไป ผ่ายว่านกนั้นอ่อนกำลังก็ตกลงในหนองนั้น หนองนั้นจึ่งได้ชื่อว่าหนอง-เอี้ยงจนเท่าทุกวันนี้ มีในแขวงเมืองพะเยานั้นแล แล้วนกนั้นก็กลับเปนโคแดงโดดไปในสระแห่งหนึ่งอ่อนกำลังเสียในที่นั้น สระนั้นจึ่งได้ชื่อว่าหนองวัวแดงจนเท่าทุกวันนี้ พอคนทั้งหลายจะใกล้ทัน วัวนั้นก็กลับเปนตุ่นดั้นเข้าดินไป ผ่ายงำเมืองก็เสกเสียมด้วยทิพมนต์ขุดด้วยทันใด จำเพาะที่นั้นเปนดินเขาหินแข็งเหลือเกิน ตุ่นตัวนั้นดันไม่ไหว ท้าวงำเมืองจับได้เปนพระร่วงขึ้นมาแล้วให้พะทำ-มะรงจำคุกไว้ จัดให้ยายแก่ผู้หนึ่งอุปัฏฐากสำรับกับข้าวทุกเวลา

ยังมีวันหนึ่งยายแก่ผู้นั้นไม่มีกับข้าวจะใส่สำรับให้พระร่วงเสวย ยายก็แลเห็นไม้ตาหีบ คือตับปิ้งปลาอันหนังปลาติดอยู่นั้น ก็เอาใส่สำรับไปให้พระร่วงเสวย พระร่วงเห็นดังนั้นก็มีความน้อยใจหนักอกพูดไม่ออกก็รำพึงว่าโอ้ตัวกูหนอ จะมาสิ้นชีพเสียที่นี่หรือว่าไร ยายผู้นี้มาดูถูกกูถึงปานนี้ แล้วท่านก็ตั้งอธิษฐานขึ้นว่า ถ้าและอายุ

ข้าพเจ้าจะยึดยาวต่อไปข้างหน้านมนาน จะได้เป็นท้าวพระยาอย่างเดิมนั้น จงให้ไม้ตาหีบนี้ออกรากออกใบขึ้นเดี๋ยวนี้ ว่าแล้วก็เอาไม้ตาหีบปั๊กลงดิน ไม้ตาหีบก็ออกใบขึ้นในทันใดนั้น จึงได้ชื่อว่าไม้ตาหีบพระร่วงมาจนทุกวันนี้ ที่พระร่วงจำแลงเพศเป็นตุ่นดันเข้าดินไปนั้น จึงได้ชื่อว่าบ้านตุ่นจนถึงทุกวันนี้ ที่งำเมืองเอาเสียมขุดตามหาตุ่นรอยขุดนั้นเป็นร่องไป ต่อภายหลังน้ำเดินได้ คนทั้งหลายจึงเรียกกันว่า น้ำแม่ตุ่นต่อมาเท่าถึงทุกวันนี้

ฝ่ายท้าวงำเมืองก็ใช้ราชสาสน์ไปเชิญพระยามังรายผู้เป็นเกลอมาพิจารณาดูเหตุการณ์ที่พระร่วงคิดนอกใจ ฝ่ายพระยามังรายก็เสด็จมาด้วยเสนาบดีทั้ง ๔ และข้าราชการทั้งปวงมาพักอยู่บ้านเชียงหมั้น ฝ่ายท้าวงำเมืองและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็พากันเอาพระร่วงไปสู่พระยามังราย พระยามังรายก็ชี้แจงแสดงความผิดและชอบหลายประการต่าง ๆ ให้พระยาทั้งสองฟังเพื่อจะตัดความโทสะโมหะของพระยาทั้งสองให้เป็นเกลอเป็นมิตรกันต่อไปอย่างเดิม ตัดสินให้พระร่วงเสียทองคำหนักเท่าตัวนางให้งำเมืองแล้วพาเอางำเมืองและพระร่วงทั้งสองไปในบ้านแห่งหนึ่ง ตั้งให้

เป็นเกลอสหายกันอย่างเดิม คือว่าเกณฑ์ให้เป็นสหายกันเหมือนเก่า ตำบลนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้านเกณฑ์เท่าถึงทุกวันนี้แล แล้วเอาพระยาทั้งสองลงไปแม่น้ำสายตา แล้วให้เอาหลังพิงหรืออิงแม่น้ำสายตาอยู่ แล้วพระยามังรายก็ให้โอวาทว่า ตั้งแต่นี้ภายหน้าท่านทั้งสองอย่าคิดคดกบฏร้ายด้วยกันต่อไป แล้วก็ให้พระยาทั้งสองถือน้ำพิพัฒน์สาบานต่อกันไว้ ท้าวทั้งสองลงอิงอยู่น้ำนั้น แม่น้ำนั้นจึงได้ชื่อว่า แม่อิงจนเท่าทุกวันนี้ เมื่อแห่ท้าวทั้งสามมาถึงท่านั้นท่านั้นจึงได้ชื่อว่าท่าแห่จนถึงเท่าทุกวันนี้ ที่พระยามังรายตั้งโรงศาลหรือกว้าน ที่เอา ท้าวทั้งสอง ไป ตัดสิน ความ นั้นตำบลนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้านกว้านจนเท่าถึงทุกวันนี้แล เมื่อราษฎรทั้งหลายไปคอยฟังคำตัดสิน พระร่วงนั้น ไป ประชุมกันอยู่ตำบลหนึ่ง หรือบ๊อกันอยู่ก็ว่า ตำบลนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้านบ๊อจนถึงทุกวันนี้แล ฝ่ายงำเมืองก็ปุจฉาด้วยมังรายว่าพระร่วงนี้บิดาของเธอชื่อพระยาลือ ฝ่ายมารดาก็เป็นผีเสื้อเธอดูมีฤทธิ์มาก จำแลงเพศเป็นอย่างใดก็ได้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะคืนทองคำหนักเท่าตัวนางให้เธอดีหรือไม่ ฝ่าย

มังรายก็ว่าตามใจท่านเทอญ ฝ่ายงำเมืองก็คืนทองคำให้พระร่วงดังเก่าแล้วเอากันเป็นมิตรต่อไป

ฝ่ายมังรายก็กลับเมืองของตน ต่อมาได้ ๔ ปี พระยามังรายก็มาสร้างเมืองฝาง ท่านก็ทราบข่าวว่าเมืองลำพูนเจริญขึ้นมาก ก็มีความปรารถนาอยากได้ ก็ใช้ให้ฟ้าม้านไปกระทำเพียรพยายามเอาเมืองลำพูน อ้ายฟ้าม้านรับสั่งแล้วก็ไปตามคำพระยามังรายหากใช้ตน พอถึงเมืองลำพูนแล้วก็คิดตามปัญญา เห็นท่วงทีว่าจะได้โดยง่ายก็ใช้ลูกน้องมากราบทูลพระยามังราย พระยามังรายก็เอารี้พลเสนาลงมาเอาเมืองลำพูน เมื่อศักราช ๖๓๖ ปี ต่อมาได้ ๕ ปี ไปสร้างเมืองภุกาม เมืองภุกามแล้วได้ ๓ ปี ไปตีเอาเมืองหงสาได้นางพาโคมาเป็นอัครเทวีมังราย ต่อมาได้ปีหนึ่งไปตีเมืองอังวะแล้วเอาช้างฆ้องมา ๓๐๐ ครัวมาไว้เมืองเชียงแสน ต่อมาได้ ๖ ปี ศักราชได้ ๖๕๘ ปีวอกอัฐศก เดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพฤหัสบดียามจะใกล้รุ่งแรกสร้างเมืองเชียงใหม่ตั้งต.ลาดขายของตั้งแต่นั้นมาคนทำงานมีหมื่นคนทำประมาณได้เดือนหนึ่ง เมื่อจะสร้างเชียง-

ใหม่นั้นมังรายก็ให้เสนาไปเชิญงำเมืองที่เมืองพะเยา และพระร่วงที่เมืองสุโขทัยมาช่วยพิจารณา ครั้นงำเมืองและพระร่วงมาถึงเชียงใหม่แล้ว ท้าวทั้ง ๓ ก็พากันขึ้นอยู่บนยอดเขาดูขบวนเมือง พระยามังรายจึงถามพระร่วงว่า เมืองนี้จะเป็นมงคลหรือไม่ พระร่วงจึงกล่าวว่า เมืองนี้ข้าศึกจะเบียดเบียนกระทำร้ายมิได้ คนไหนมีเงินพันหนึ่งมาอยู่เมืองนี้จะมีเงินหมื่น ครั้นมีเงินหมื่นมาอยู่จะมีเงินแสน ฝ่ายมังรายจึงว่าเกิดมาเป็นมนุษย์กลัวมันทำไมข้าศึก แล้วมังรายจึงถามงำเมืองว่าดีหรือในเขตแขวงเมืองนี้ งำเมืองจึงตอบว่าดีจริง เหตุว่าเนื้อดินมีพรรณรังสี ๕ ประการ มีชัย ๗ ประการ เมืองนี้มีสิทธินักแล แล้วท้าวทั้ง ๓ ก็ปรึกษากันโดยถ้อยความต่าง ๆ แล้วก็พากันลงมาในเมือง ครั้นกระทำสำเร็จทั่วบริบูรณ์แล้ว ยังมีฤาษีองค์หนึ่งและท้าวงำเมืองและพระร่วงทั้ง ๓ ก็กระทำชัยมงคลให้พระยามังรายเป็นเอกราชเมืองเชียงใหม่ ครั้นสำเร็จแล้วพระร่วงก็เสด็จกลับเมืองของตน ฝ่ายงำเมืองก็อยู่ด้วยมังรายนานประมาณเอกมาสคือเดือนหนึ่ง พระยามังรายก็ยกเทวให้

งำเมืองผู้หนึ่ง แก้วลูกหนึ่ง สืบมาแต่พระยาลวะจังกราช และคืนเมืองแช่พราน เมืองเชียงเคียนให้งำเมืองดั่งเก่าแล

จะกล่าวถึงนางอัครเทวีของงำเมือง อยู่เมืองพะเยา ครั้นได้ทราบข่าวว่างำเมืองเอาเมืองเชียงใหม่ ก็โกรธเคือง ดั่งท่านเอาหอกแทงอุรา ออกปากว่าจะตามฆ่าเมียน้อยงำเมืองเสีย ว่าแล้วก็ทรงม้าออกจากเมืองไป พอถึงกลางทางก็ตายอกแตกเสียที่นั้น แล้วเสนาอำมาตย์ก็เอาเนื้อความไปกราบทูลงำเมืองที่เชียงใหม่ทุกประการ ครั้นงำเมืองทราบแล้ว ก็เข้ากล่าวเหตุการณ์ทั้งนั้นกับมังรายทุกประการ แล้วก็ลากลับเมืองของตน ครั้นถึงแล้วปลงศพนางเทวีตามธรรมเนียม แล้วท่านก็อยู่เสวยสมบัติในเมืองพะเยา ตามโบราณท้าวพระยาต่อ ๆ กันมาแต่ก่อน ย่อมขึ้นนมัสการพระเจดีย์จอมทองทุกปีและยกมินละขุ ๗๐ ครัวให้อุปัฏฐากพระเจดีย์ตามโบราณท้าวพระยาแต่ก่อน แล้วท่านอยู่เสียเมืองพะเยาได้ ๖ ปี แล้วไปอยู่เมืองงาวแต่งให้โอรสองค์หนึ่งชื่อคำแดง อยู่รักษาเมืองพะเยาเป็นอุปราชรองบิดา ครั้นงำเมืองผู้เป็นบิดาสวรรคตแล้ว ผ่ายคำแดงก็ครอง

สมบัติเมืองพะเยาแทนบิดา ต่อมาถึงศักราชได้ ๖๘๐ ปีมะเมีย ทศศก ขุนเพื้อเจ้าเมืองนายมาคิดจะทำร้ายต่อเชียงใหม่ ท้าวคำฟูมีความกลัวมิต่อสู้จึงหลบหนีไปพึ่งบิดาเมืองเชียงราย ขุนชัยสงครามผู้บิดาจึงไปอ้อนวอนท้าวคำแดงเมืองพะเยา ท้าวคำแดงจึงให้โอรสของตนผู้ชื่อคำรือไปป้องกันเมืองเชียงใหม่ ครั้นชนะข้าศึกคำรือแล้วก็กลับเมืองของตน ครั้นถึงพะเยาแล้วก็เข้ากราบทูลบิดาโดยเนื้อความต่าง ๆ ที่ตนได้มาป้องกันเมืองเชียงใหม่ตามเหตุการณ์แล

ฝ่ายท้าวคำแดงผู้เป็นบิดาก็ใช้ราชสาสน์ไปถึงเมืองเชียงราย ขอเอานางแก้วพอตาผู้เป็นธิดาขุนชัยสงครามมาเป็นเทวีคำรือ ฝ่ายว่าขุนชัยสงครามก็ให้เสนาจัดรีพล ๓๐๐ ครัวให้ไปตามนาง ครั้นถึงแล้วก็ให้คน ๓๐๐ ครัวนั้นตั้งบ้านอยู่แช่พรานและเชียงเคียน ครั้นแต่งงานคำรือด้วยนางแก้วพอตาแล้ว ฝ่ายท้าวคำแดงก็ตั้งให้คำรือเป็นอุปราชแลครั้นคำแดงสวรรคตแล้ว คำรือก็ครองสมบัติแทนบิดา

จะพรรณนาท้าวพระยาเสวยเมืองพะเยา ตั้งแต่ท้าวงำเมืองมาถึงพระยาเมืองยี่ได้ ๑๑ ชั่วท้าวแล้ว ต่อมาถึงศักราชได้ ๑๐๑๙ ปีมะแม นพศก พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๑๒๓๑ พรรษา เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ในราตรีคืนนั้น ๒ ยามเศษ ยังมีพญานาคองค์หนึ่ง เอาทองคำมาจากเมืองนาค น้ำหนักมี ๒๑๕,๐๐๐ เอาไว้กลางสระที่นั้นคือหนองเอี้ยง แล้วจำแลงเพศเป็นบุรุษผู้หนึ่งทรงเครื่องขาวบริสุทธิ์แล้วเข้าไปเรือนสองยายตาที่เลี้ยงเป็ดเลี้ยงห่านขายเลี้ยงชีพนั้น พญานาคจึ่งเล่าเหตุการณ์นิทานที่ตนได้รับคำสั่งสอนของพระพุทธองค์นั้น ให้ยายตาฟังทุกประการ ท่านว่าให้ยายตาสองคนนี้สร้างรูปของพระตถาคตไว้กลางสระนี้แล แล้วพญานาคก็เนรมิตตนเป็นพระพุทธ-เจ้าใหญ่เท่าพระพุทธโกนาคมน์ นั่งอยู่สูง ๓๒ ศอก แล้วเนรมิตตนเป็นพญานาค เอาหินที่พระพุทธเจ้านั่งนั้นออกมาแสดงให้สองยายตาได้เห็นแล้ว พญานาคก็ยกเอาทองคำนั้นให้สองยายตา แล้วกลับไปเมืองของตน ต่อนาน ๆ ออกมาเยี่ยมดูคนทั้งหลายยังเป็นที่คำนับอยู่บ้างหรืออย่างไร เมื่อพญานาคออกมานั้น ท่านออกมาจากภูเขา

คนทั้งหลายก็เห็นอยู่ที่เขาว่านาคออกดอย นาคออกดอย คือ นาคตัวนั้นแล

ฝ่ายว่าสองยายตาถมสระมุจลินท์ คือหนองเอี้ยง นานได้ ๒ ปี ๗ เดือน สำเร็จบริบูรณ์ราบเสมอดีแล้ว สองยายตาก็พากันบั้นอิฐได้แสนหนึ่ง ก็เหนื่อยลำบากใจ ก็เอาทองคำออกให้รางวัลคนทั้งหลาย ทำได้อิฐ ๓๐๐,๐๐๐ สิ้นทองคำ ๒๐๐ ขณะนั้นพระยายอดเสวยเมืองเชียงใหม่ พระยาเมืองยี่เสวยเมืองพะเยา พระยา ๒ องค์ก็ปรึกษากันตกลงกันแล้ว ก็พากันบั้นอิฐเผาแล้วเสร็จบริบูรณ์ ถึงปีกุน ตรีศก เดือน ๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพุธ เวลาเช้าตรู่ เมื่อแรกลงมือทำพระประธานองค์ใหญ่และต่อมาถึงปีเถาะ สัปตศก พระยาเมืองยี่สวรรคตปีนั้น พระยาเมืองยอดก็สวรรคตปีนั้น เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันอาทิตย์ ยกให้พระยาเมืองแก้วครองสมบัติเชียงใหม่ แล้วให้พระยาหัวเคียนไปเสวยเมืองพะเยาได้ ๒๐ ปีก็ถึงแก่กรรม แล้วพระยาเมืองแก้วก็แต่งให้พระยาเมืองตู้ไปเสวยเมืองพะเยาในปีขาล ทศศกแล เมื่อสองตายายแรกสร้างพระประธานตั้งแต่ปีกุน ตรีศก อายุผัวได้ ๕๕

อายุเมียได้ ๕๒ มาถึงปีมะแม เอกศก เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาเช้า ตั้งแต่ลงมือทำมาได้ ๑๑ ปี อายุตาได้ ๖๖ ปี อายุยายได้ ๖๓ ปีจึงก่อแล้ว และมาถึงปีวอก โทศก เดือน ๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ลงมือโบกปูน และในทองคำ ๒๐๐,๐๐๐ นั้นจ้างให้รางวัลคนช่วยทำสิ้น ๒,๐๐๐ ทองคำ ซื้อรักสิ้น ๒๐๐ ทองคำ ซื้อปูนสองล้าน (สิ้นทองเท่าใดไม่ปรากฏ) ซื้อน้ำอ้อยล้านปายหมื่น ทองคำยังเหลือเอาพอกพระเศียรลงถึงคางแล พอแล้วทั่วบริ-บูรณ์ ฝ่ายสองตายายก็ถึงแก่กรรม ท่านทั้ง ๒ ก็ได้ไปเกิดเมืองสวรรค์นั้นแล

เมื่อนั้นพระพักตร์ พระอินทร์ลงมาบั้นแล ฝ่ายพระเมืองตู้ครองเมืองพะเยาก็ใช้หมื่นตางตาเอาส่วนกุศลที่ได้สร้างพระประธานใหญ่นั้นไปถวายพระเมืองแก้วเชียงใหม่ให้ท่านโมทนาด้วย แล้วเล่านิทานต้นเหตุให้ท่านฟังทุกประการ ฝ่ายพระเมืองแก้วก็มีความปีติยินดีในทันใด ก็เรียกกรมการคลังเอาทรัพย์ออกมา ทองคำ ๓,๐๐๐ เงิน ๖,๐๐๐ ให้เอาสร้างพระวิหาร นานได้ ๓ ปีจึงสำเร็จ

บริบูรณ์ พระเมืองแก้วจึ่งยกบ่าวของท่าน ๑๐ ครัว พระเมืองตู๋ ๑๐ ครัวถวายให้พระปฏิมากร ให้อยู่อุปั๋ฏฐาก ชั่วลูกหลานตราบเท่า ๕,๐๐๐ พรรษา แล้วพระเมืองแก้วก็ชักเขตหมายแดน คือทิศเหนือมีตีนเขาจอมทองเป็นแดน ทิศใต้หน้าวัดอุหลา ตัดไปทิศตะวันออก ๑,๐๐๐ วา ทิศตะวันตก ๕๐๐ วา เขตแดนที่กล่าวมานี้เป็นหน้าที่ของพระปฏิมากรทั้งสิ้นแล

บัดนี้จะแก้ความสนเท่ห์ของชนทั้งหลายที่ได้อ่านได้ฟังก่อน มิฉะนั้นก็คงจะมีความสงสัยว่า เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงได้ฝากความให้พญานาคเอาทองคำออกมาให้สองยายตาสร้างพระรูปของท่านนั้น แต่ครั้งไหน ผู้รู้ไม่ถึงก็คงจะแก้ไม่ตลอดได้เป็นแน่ เพราะฉะนั้นตำรับนี้จึงปนกันอยู่ทั้งคดีโลกคดีธรรมแล

ตทา กาเล ในกาลเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรมานจะเสด็จเที่ยวโปรดบรรพสัตว์ทุกบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั้งหลาย ท่านก็เสด็จมาจากเมืองพาราณสีลำดับมาด้วยเจ้าอานนท์และโสณะอุตตระเป็นสงฆ์ มีพระยาอโศกราชและพระอินทร์ตามอุปั๋ฏฐาก ครั้นถึงไชยภูมิท่านก็บิณฑบาตที่แม่

ครัว แล้วก็เสด็จขึ้นมาตามฟากน้ำแม่คงละมิง คือน้ำแม่ปิง ที่เรียกกันทุกวันนี้ ครั้นเสด็จถึงลำพูนท่านก็ไว้เกศพระธาตุที่นั้นแล้วเสด็จขึ้นเขาสุเทพ จากนั้นลงวัดบุบผาราม คือวัดอุปา ที่เรียกกันทุกวันนี้ แล้วเสด็จไปกระทำกิจที่ถ้ำเชียงดาว จากนั้นไปถ้ำตับเต่า แล้วเสด็จไปสบฝาง แล้วถึงแม่น้ำคง ท่านก็เลียบฟากน้ำคงขึ้นไปถึงแสนหวี แล้วไปถึงเมืองวิเทหราช จำพรรษาอยู่ป่าอัมพวัน เทศนาเนมิราชและสุธนราชและพลิทัทธชาดก ครั้นออกพรรษาแล้ว ท่านก็เสด็จมาเมืองลื้อไว้เกศพระธาตุที่นั้น แล้วเสด็จถึงเมืองสีหระไว้เกศพระธาตุที่จอมยอง แล้วเสด็จขึ้นเขาพยัคฆ์ จากนั้นแล้วขึ้นภูเขาชง คือ ดอยตุง แล้วไปเขากู่แก้ว แล้วไปจอมกิติ แล้วไปสบจน แล้วไปผาเรือ ไว้พระธาตุที่นั้นแล้ว ท่านยืนอยู่ครองจีวรแล้วไปพักไสยาสน์อยู่เนินหินก้อนหนึ่ง แล้วขึ้นไปบนเขาที่นั้น แล้วก็เล็งแลดูโลกทั้งปวง แล้วก็เสด็จไปสันทรายไว้รอยพระบาทที่นั้น แล้วไปเมืองพรง แล้วไปเมืองนาย ไว้รอยพระบาทที่นั้น แล้วไปถึงหัวภูเขาด้วนไว้รอยพระบาทที่นั้น ให้ยักษ์อยู่อุปัฏฐาก จากนั้นแล้วไปจอมแว แล้วไป

บ่อกง แล้วไปภูเท่า แล้วเสด็จเข้าเมืองพะเยา ขณะนั้น ยังมียักษ์ตัวหนึ่งมันอดอาหารได้ ๗ วันมาแล้ว มันเห็นพระพุทธองค์ก็มีความปรารถนาว่าจะกินเป็นภักษ์ พระ-พุทธองค์ท่านก็มิได้มีความกลัวมัน ท่านก็ยืนอยู่ที่เดียวนั้น มิได้หลีกหนี ฝ่ายว่ายักษ์นั้นดุจดังบ้าไล่ต้อนพระพุทธองค์ มันก็เลยไปเลยมาเป็นหลายเที่ยวหลายหน พระพุทธองค์ท่านเหยียบศิลาหินก้อนหนึ่งเป็นรอยเส้นพระบาท พอยักษ์ไปเห็นแล้ว มันก็ว่าชายผู้นี้แข็งแรงนักเหยียบหินพอยุบลงเป็นรอยตีนอยู่ กูกินมันไม่ได้เลย พระพุทธองค์ให้ยักษ์เห็นตนแล้ว ท่านก็กระทำปาฏิหาริย์ให้ยักษ์เห็น ครั้นยักษ์เห็นแล้วมันก็รู้ว่าเป็นองค์ตถาคต แล้วท่านก็ให้มันรักษาเบญจศีล ท่านจึงถามมันดูว่า ดูกรยักษ์ ตถาคตหากอยู่ที่เดียว ทำไมท่านไล่ต้อนเลยไปเลยมาเป็นหลายหน แล้วท่านก็ว่า ดูกรอานนท์ ตีนเขาที่นี้ภายหน้า ขโมยโจรทั้งหลายจะมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลนี้ จะได้ชื่อเมืองเลยแล แล้วท่านก็ไต่ไปบนเขานั้น ไปถึงที่สองคนผัวเมียทำไร่อยู่ที่นั้น ครั้นเห็นพระพุทธเจ้าเข้ามา ทั้งสองยายตาก็ไม่มีสิ่งไรจะทำบุญ ผู้ผัวจึงถามว่า พลูเรามีหรือ ผู้เมีย

จึงตอบว่า เออพลูเรายังพอทำบุญ แล้วสองยายตาก็เอาพลูมาถวายพระพุทธเจ้า แล้วก็บอกว่าดิฉันนี้เป็นคนแก่ชรา ฟันก็หักถอนไปหมดแล้ว จึงได้เอาครกนี้บดหมากกิน แต่เดียวนี้เจตนาบังเกิดขึ้นขอเอาครกตำหมากใบนี้ถวายให้พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงเอาไปบดหมากกินอย่างดิฉันนี้เทอญ แล้วก็ยกเอาครกหินบดหมากถวาย พระมหากรุณาธิคุณเจ้าท่านก็รับเอาแล้ว จึงกล่าวว่า ดูกรอานนท์ สองผัวเมียพูดกันว่า พลูเราพอทำบุญดังนี้ ตำบลนี้ภายหน้าจะได้ชื่อว่า พลูพอแล สองผัวเมียเอาครกหินถวายตถาคตดังนี้ เมืองนี้ต่อไปข้างหน้า ทำการใดจะสำเร็จด้วยหินมาก ตรัสเท่านั้นท่านก็เสด็จไปตามบนเขาแล้วไปพบช่างทองผู้หนึ่งตีทองขายเลี้ยงชีวิต ครั้นเห็นพระพุทธองค์ก็เอาข้าวมาตักบาตร ท่านก็ฉันจังหันที่บ้านช่างทองแล้ว ไม่มีน้ำจะฉัน ท่านจึงกล่าวว่า ดูกรอานนท์ตำบลนี้ดีนัก สมควรตั้งศาสนาไว้ที่นี้ และท่านอานนท์ก็ขอพระธาตุ พระพุทธเจ้าก็เอาพระหัตถ์ขวาลูบคลำพระ-เศียรได้เกศเส้นหนึ่งแล้ว ท่านก็เอาให้อานนท์ อานนท์ก็รับเอาแล้วให้พระยาอโศกราช พระยาอโศกราชก็เอาให้

ช่างทอง ช่างทองก็เอาใส่ไว้ในตลับไม้รวก พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ท่านจงเอาพระธาตุของตถาคตบรรจุไว้ยังภูเขาที่นี้เทอญ

ฝ่ายว่าพระยาอโศกราชและพระอินทร์ก็เอาใส่ผอบแก้ว แล้วใส่ผอบเงิน แล้วใส่ผอบหิน ได้ ๔ ชั้น แล้วเอาลงไว้ในถ้ำลึก ๗๐ วา พระอินทร์ก็จุดประทีปบูชาแล้วใส่ยนต์กงจักรทิพย์ไว้ให้ถึง ๕,๐๐๐ พรรษา พระ-พุทธเจ้าจึ่งกล่าวว่า ดูกรอานนท์ เรามาเห็นช่างทองอยู่ที่นี้ภายหน้าจะได้ชื่อว่าจอมทองแล เรามาฉันจังหันที่นี้ ช่างทองไม่เอาน้ำมาทำบุญ อานนท์จงไป ตีนเขา ไปขอน้ำด้วยพญานาคที่กลางทุ่งโน้นมา ฝ่ายท่านอานนท์ก็เอาฝาบาตรลงไปเพื่อจะตักน้ำ ครั้นถึงกลางทุ่งที่สระน้ำ ก็เห็นพญานาคเล่นน้ำอยู่ ท่านอานนท์ก็เข้าไปปรารภเพื่อจะเอาน้ำ พญานาคจึ่งร้องว่ามึงจะมาลักน้ำกูทำไม พญานาคองค์นั้นชื่อว่าธุมสิขิ มีหงอนเป็นควัน ว่าแล้วก็จำแลงให้หงอนเป็นควันปกปิดสระไว้ให้มิด ท่าอานนท์เอาน้ำมิได้ก็กลับมากราบทูลพระพุทธองค์ฟังทุกประการ ครั้น

ท่านทรงทราบแล้ว ก็รู้ด้วยพระบัญญาว่า สระนี้ตั้งแต่ พระกกุสนธ์ พระโกนาคมน์ พระกัสสป ท่านเที่ยวโปรด บรรพสัตว์ทั้งหลายมาถึงที่นี้ ย่อมฉันจังหันที่นี้ทุกองค์ และเพราะว่าศาสนาจะมาตั้งกลางสระที่นี้ภายหน้าแล แล้ว ท่านก็เสด็จลงไปสู่สระนั้น ก็กล่าวซึ่งพญานาคว่า ดูกร นาคมึงไม่รู้จักกูบ้างเลยหรือ พญานาคจึงถามว่า ท่านมี ชื่อดังฤา พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า กูมีชื่อว่าตถาคตแล แต่ ครั้งเมื่อพระกกุสนธ์พระโกนาคมน์ พระกัสสป ล่วงแล้ว ท่านก็ย่อมมาฉันจังหันที่นี้ มึงก็ยังได้เอาหินก้อนหนึ่งออก จากเมืองนาคมาให้พระกกุสนธ์ พระโกนาคมน์ พระกัสสป นั่งฉันจังหันที่นี้แล พญานาคจึงว่าครั้นมีเป็นดังท่านว่านั้น ก็เหตุไฉน พระพุทธเจ้า ๓ องค์มีตนอันสูงใหญ่นัก ท่าน ว่าเป็นตถาคต ทำไมตัวน้อยไม่สูงใหญ่เหมือนพระพุทธ- เจ้า ๓ องค์ที่ล่วงแล้ว ฝ่ายว่าพระพุทธเจ้าก็เนรมิตตนให้ ใหญ่สูงเท่าพระกกุสนธ์ พระโกนาคมน์ พระกัสสป มีตน สูง ๓๒ ศอก แล้วเหยียบหัวพญานาคให้จมลงในสระที่ นั้น พญานาคก็สิ้นความสงสัยก็รู้ว่าเป็นพระพุทธเจ้าแน่

จึ่งลงไปเมืองนาคเอาหินที่พระพุทธเจ้า ๓ องค์นั่งนั้นออก มาให้พระพุทธองค์นั่ง ครั้นท่านขึ้นนั่งบนหินก้อนนั้นแล้ว ท่านก็รับน้ำที่ท่านอานนท์เอาถวายพระพุทธเจ้าฉันน้ำนั้นแล้ว อานนท์ก็นมัสการว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้ากาเล ในกาลเมื่อพระพุทธเจ้ากกุสนธ์ พระโกนาคมน์ พระกัสสป ท่านก็มาฉันจังหันที่นี้ ส่วนพระผู้เป็นเจ้าก็มาชำระตนที่นี้ ตำบลนี้สมควรตั้งศาสนาไว้ พระพุทธเจ้าจึ่งกล่าวว่า ดูกร อานนท์ พระพุทธเจ้า ๓ องค์ ครั้นอายุค่อนแล้วก็ย่อมมาฉันอุทกังที่นี่ทุกองค์ ส่วนตนของตถาคตนี้ ก็อายุค่อนแล้วจึ่งมาถึงที่นี่ เดียวนี้ตำบลนี้ยังเป็นสระใหญ่กว้างลึกนัก ยังมิควรตั้งศาสนาเลย ต่อไปข้างหน้าตถาคตนิพพานไป แล้วจะไว้ศาสนา ๕,๐๐๐ พรรษา ครั้นและศาสนาของตถาคตตั้งไว้กึ่งค่อนไปแล้ว สระนี้ก็จะเต็มขึ้นแล้ว ยายตาสองผัวเมียที่เอาพลูถวายให้ตถาคตนั้น ก็จะเอาศาสนามาตั้งในถิ่นฐานที่นี้แล

พระพุทธเจ้าก็สั่งพระอินทร์และพญานาคไว้ว่า ดูกร พระอินทร์เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้วจะไว้ศาสนา ๕,๐๐๐

พรรษา ครั้นและศาสนากึ่งค่อนไปแล้ว สองยายตาผัวเมียที่เอาพลูถวายตถาคตนั้นจะมาเอากำเนิดเกิดในตำบลนี้ จะได้เลี้ยงเบ็ดเลี้ยงห่านอยู่ในสระนี้ขายเลี้ยงชีวิต เมื่อนั้นท่านจงเอาทองคำแต่เมืองนาคออกมาไว้สระนี้แล้วแสดงความให้ยายตาพึ่งให้สองยายตาสร้างรูปพระตถาคตใหญ่เท่าพระกกุสนธ์ พระโกนาคมน์ พระกัสสป สร้างไว้ในสระที่นี้ จะได้รุ่งเรืองต่อไปข้างหน้าถึง ๕,๐๐๐ พรรษา และพระพุทธเจ้าสั่งพระอินทร์และพญานาคไว้ดังนี้ แล้วท่านก็ลุกขึ้นเอาเท้าเหยียบหินก้อนนั้น แล้วให้พญานาคเอาไปรักษาไว้เมืองนาคดังเก่าแล

แล้วพระพุทธเจ้าทำนายไว้ว่า ตถาคตฉันจังหันที่บ้านช่างทองมิได้ฉันอุทกัง ครั้นชนะพญานาคแล้วจึงได้ฉันน้ำ ดังนี้ภายหน้าเมืองนี้ครั้นถึงฤดูร้อนหาน้ำใหญ่มิได้แล แล้วท่านก็เสด็จไปภูเขาน้อยคือดอยน้อย และแช่โวม่อนจอมศิล ภูขวาง จอมไคร้ จอมแจ้ง แล้วเสด็จไปขิงแกง แล้วไปสบแวน แล้วไปแช่แห้ง แล้วไปช่อแร แล้วไปขวยปู แล้วไปภูทับ แล้วไปแหลมลี แล้วไป

ร้องอ้อ แล้วเสด็จไปข้วมหม้อ แล้วไปลำปาง แล้วไปจอมทอง แล้วไปเมืองหอด แล้วไปภูเขาบังคือดอยเก๊งแล้วไปเมืองงุม ท่านเที่ยวโปรดสัตว์ทั้งหลายแล้ว ก็เสร็จไปสู่ป่าเชตวันอาราม และจากนั้นมาสองยายตาที่ได้เอาพลูทำบุญด้วยพระพุทธองค์นั้น ตายแล้วเกิด เกิดแล้วตายได้หลายชั่วหลายชาติแล้ว ชาติหนึ่งสองยายตาไปเกิดเมืองฝางเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานไปแล้ว พระพุทธศาสนาได้ ๘๐๐ สองผัวเมียตายจากเมืองฝางได้มาเกิดเมืองพะเยา ในปีวอก ทศศก จุลศักราชได้ ๘๐๐ พระพุทธศาสนาล่วงแล้วได้ ๑,๐๘๒ พรรษา จากนั้นถึงปีมะแมนพศก อายุผัวได้ ๔๐ ปี อายุเมียได้ ๓๘ ทั้งสองผัวเมียตั้งบ้านเรือนอยู่ทิศเหนือไกลที่จะสร้างพระพุทธรูปนั้น ๒๐ วา สองคนผัวเมียพากันเลี้ยงเป็ดเลี้ยงห่านขายเลี้ยงอาตมา ขณะนั้นจุลศักราชได้ ๘๔๐ ปี ศาสนาล่วงได้ ๒,๐๓๘ พรรษา เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลากลางคืนประมาณ ๒ ยามเศษ ฝ่ายว่าพญานาคก็คิดถึงที่ตนได้รับรับสั่งพระพุทธเจ้า แล้วก็เอาทองคำ ๒๑๕,๐๐๐ น้ำหนักจากเมืองนาคออกมาไว้กลางสระ แล้วเนรมิตตนเป็นบุรุษ

ผู้หนึ่งทรงเครื่องขาวบริสุทธิ์ เข้าไปในเรือนสองผัวเมีย ที่เลี้ยงเป็ดเลี้ยงห่านนั้น แล้วเล่าเหตุการณ์ที่ตนได้รับ รับสั่งพระพุทธเจ้าให้สองคนผัวเมียฟังทุกประการ แล้วฉุด มือผู้ผัวลงเรือนไปที่สระแล้ว ชี้ทองคำนั้นให้ดู แล้วบอก ว่าให้สร้างพระรูปเหมือนเช่นอย่างเราจะทำให้ท่าท่านดูนั้น เทอญ

ว่าแล้วก็เนรมิตให้ตนเป็นพระประธานใหญ่สูง ๓๒ ศอก เช่นอย่างพระกกุสนธ์ แล้วเนรมิตตนเป็นนาคลง ไปเอาหินก้อนที่พระพุทธเจ้านั่งนั้น ออกมาให้เห็นแล้ว ก็ลงไปเมืองนาคอันเป็นที่อยู่ของตนแล ที่สองยายตาสร้าง พระพุทธรูปนั้นดังพรรณนามาแต่ต้นนั้นแล ต่อมาได้หลาย ชั่วท้าวพระยาต่อ ๆ กันมา ในคน ๒๐ ครัวที่พระยายอด เชียงใหม่ และพระยาเมืองยี่พะเยายกถวายพระปฏิมากร ให้เป็นคนอุปัฏฐากรักษาพระปฏิมากรองค์ใหญ่ที่ตั้งอยู่ใน วัดศรีครมคำหนองเอียงเมืองพะเยาคนเหล่านั้นก็สืบต่อกัน มาชั่วลูกชั่วหลานตราบเท่าถึงเสนามังธา ได้ชนะปราบ เมืองลานนาไทยคือเมืองเชียงใหม่ และเมืองอโยธยากรุง สยามและเมืองขัน ในปีกุน โทศก (ศักราช วัน

เดือน ไม่ปรากฏ) เวลานั้นเสนามังธาจับเอาลาวไปไว้เมืองหงสา ๑๑๓,๐๐๐ ครัว แต่นั้นมาถึงปีมะเส็ง มังธาก็ถึงแก่กรรม ต่อมาถึงปีจอ ทศศก ลาวอยู่เมืองหงสากบฏต่อเจ้าฟ้าอิเม พากันหลบหนีมาถึงลำพูน แล้วมาพบเพื่อนที่แตกกันมาอยู่ตามบ้านน้อยเมืองใหญ่นั้น พากันมาเมืองพะเยาทั้งสิ้นถึงเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็พาพวกชาวพะเยาหนีไปเมืองจันมิได้เหลือสักคนพวกที่รักษาวัดศรี-ครมคำพระประธานองค์ใหญ่ ก็พาเอาพงศาวดารโบราณวัดศรีครมคำ ทุ่งเอียง เมืองพะเยาไปตกอยู่เมืองจันทบุรีได้นานนัก ชาวจันทบุรีก็ถามพวกรักษาวัดว่า พระปฏิมา-กรองค์ใหญ่นั้นยังบริบูรณ์ดีอยู่หรือว่าทรุดโทรมบ้าง พวกเหล่านั้นก็มิได้รู้ร้ายรู้ดีสักคนและชาวจันทบุรีก็คัดสำเนาพงศาวดารฉบับนี้แล้ว ให้หมื่นอุตตระเชียงของเอามาไว้ให้ปรากฏแก่ฝูงชนทั้งหลายในเมืองพะเยา เพื่อจะให้กว้างขวางต่อไปข้างหน้า พงศาวดารเป็นของจริงคัดตามตำรับเดิมมิได้แผลงใหม่เลย

จะเป็นศักราชเท่าใดไม่ปรากฏ สิงห์กุฏฏะอำมาตย์เอาธงคือตุงไปบูชาพระประธานองค์ใหญ่และพระเจดีย์ศรี

ครั้นสิ้นอายุจะไปตกนรกพระยายมราชก็แสดงธงนั้นให้เห็น แล้วพระยายมราชจึงกล่าวว่า เมื่อท่านทำบุญวันนั้น ท่านยังตรวจน้ำแผ่กุศลมาถึงเรา และบัดนี้ท่านจงขึ้นไปบนสวรรค์ เทอญ

แต่นั้นมายังมีพรานเนื้อผู้หนึ่ง มันฆ่าเนื้อเบื้อปลาตั้งแต่อายุมันได้ ๑๕ ปี จนถึงอายุได้ ๕๘ ปี ยังมีวันหนึ่งมันเข้าไปป่าเพื่อประสงค์จะหาเนื้อ พอไปถึงที่วัดศรีครม-คำ พระปฏิมากรองค์ใหญ่ ก็เห็นท่านเขวนธง คือ ตุงไว้ที่นั้นอันพายุพัดไปพักมามันเห็นตุงงามแก่ตานัก พอมาถึงบ้านก็จัดแจงหาผ้ามาทำธงคือตุง แล้วเอาไปบูชาพระประธานใหญ่อยู่มาครั้นมันตาย พระยายมราชมิทันได้พิจารณา ก็เอามันโยนลงนรกในทันใดนั้นธงที่มันทำนั้นก็มาพันเอาตัวมันออกจากนรกเสีย พระยายมราชจึงพิจารณาดูรู้แล้วก็บอกให้มันขึ้นไปบนสวรรค์แล เมื่อจุลศักราชได้ ๙๐๘ ปีชวดอัฐศก เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ขณะนั้นยังมีชาวขานผู้หนึ่งมีธงรูปภาพผืนหนึ่งมาบูชาพระประธานใหญ่ พอถวายทานแล้วก็เอาขึ้นแขวนบนเพดาน แล้วก็พลาดตกลงมาตาย ธงผืนนั้น ก็รับเอาท่านผู้นั้นขึ้นไปบนสวรรค์ ไปปรากฏที่

พระเกศแก้วจุฬามณี ขณะนั้น เทวดาทั้งปวงมีพระอินทร์เป็นประธาน พากันมานมัสการพระเกศแก้วจุฬามณี ก็เห็นเทวดาใหม่องค์หนึ่งปรากฏอยู่ที่นั้น ทรงเครื่องประดับตนดูงามยิ่งเทวดาทั้งหลาย พระอินทร์จึงถามไปว่า ท่านได้ทำบุญสิ่งไรบ้าง แกก็บอกอาการที่ได้ทำบุญให้พระอินทร์ฟังทุกประการ พระอินทร์ก็ตรัสว่าพระประธานใหญ่องค์นั้นประเสริฐนัก เมื่อพระมหากรุณาธิคุณเจ้ายังทรมานอยู่นั้นท่านก็ทำนายไว้แล

เมื่อแรกเขาสร้างนั้น เราพระอินทร์ก็ยังได้ลงไปช่วยเขาทำพระพักตร์ให้งามเหมือนพระกกุสนฑ์ พระโกนาคมน์พระกัสสปแล แล้วพระอินทร์ก็บอกให้มันผู้นั้นว่า อายุของท่านยังไม่ถึงที่ตายเลย ท่านจงกลับไปเมืองมนุษย์เสียก่อนให้สร้างการกุศลให้มากยิ่งกว่านี้ พระอินทร์ตรัสเท่านี้เทอญคนผู้นั้นก็กลับหายจากที่นั้นลงมาเมืองมนุษย์ แล้วมาเข้าร่างกายของตนดังเก่า เขาตายเวลาเช้าถึงเวลาค่ำจึงคืนเป็นคนแล แล้วเขาก็เล่าเหตุการณ์ที่ตนได้รู้ได้เห็นนั้นให้คนทั้งหลายฟังทุกประการแล

จะกล่าวลักษณะพระปฏิมากรองค์ใหญ่ก่อน สร้างเมื่อศักราชได้ ๘๔๓ ปีกุน ตรีศก ศาสนาล่วงแล้วได้ ๒๐๓๔ พรรษา เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันพุธ เวลาเช้า ปลูกแกนพระประธานใหญ่วัดศรีครมคำหนองเอี้ยง เมืองพะเยาวันนั้นแล พระเกศโมลีใหญ่ ๒๐ กำ องค์สูง ๓๒ ศอก พระเศียรใหญ่ ๒๔ ศอก เกศมี ๑๕๐๐ คัดไว้เป็น ๔ จำพวก จำพวกหนึ่งใหญ่ ๔ กำ จำพวกหนึ่งใหญ่ ๓ กำ จำพวกหนึ่งใหญ่ ๒ กำ จำพวกหนึ่งใหญ่ ๑ กำแล พระพักตร์ยาว ๘ ศอก กว้าง ๘ ศอก พระขนงยาว ๓ ศอกคืบ หว่างพระขนงกว้าง ๑ ศอก พระเนตรยาว ๓ ศอก กว้าง ๑ คืบ พระฆานะยาว ๓ ศอก ใหญ่ ๖ กำ พระโอษฐ ยาว ๒ ศอก กว้าง ๑ คืบ พระโสตยาว ๖ ศอก กว้าง ศอกคืบ พระศอยาว ๒ ศอกคืบ กลม ๑๒ ศอก ไหล่ยาว ๓ ศอก แต่อุราถึงคาง ๒ วา แต่พระเต้าถึงไหล่ ๒ วา แต่นาภีถึงอุรา ๑๐ ศอก อุรากว้าง ๘ ศอก พระกรยาว ๓๖ ศอก กลม ๙ กำ นิ้วพระหัตถ์ใหญ่ ๙ กำ ยาว ๔ ศอก เอวกลม ๓๖ ศอก ฝ่าพระบาทยาว ๘ ศอก กว้าง ๓ ศอก หน้าตักกว้าง ๒๘ ศอก หัทยังใหญ่ ๗ กำ

ตั้งแต่ที่นั่งถึงพระเกศโมลีสูง ๓๒ ศอกแล พระปฏิมากรองค์นี้ ลัคน์อยู่เมถุน ๑ กับ ๔ อยู่ พฤษภ ๒ อยู่พฤศจิก ๓ อยู่กันย์ ๕ อยู่ดุลย์ ๖ อยู่เมษ ๘ อยู่มีน ๗ อยู่กุมภ์แล พระมหาเถรเจ้าองค์ชื่อธัมมปาละจารึกไว้ ที่วัดศรีครมคำหนองเอี้ยง เมืองพะเยานั้นแล

จะกล่าวนิทานเค้ามูลทุ่งเอี้ยง หนองเอี้ยง ก่อนเดิมเมื่อพระโพธิสัตว์ ยังวนเวียนอยู่ในสงสารสมภารยังมิแก่กล้า ชาติเป็นนกสาลิกาคือนกเอี้ยง คำวันนั้นก็อาศัยอยู่ไม้ขอนสักต้นหนึ่งที่บนเขาจอมทอง ก็ได้ลงมาอาศัยซึ่งสระหนองนั้น มากินอาบอยู่นั้นทุกวัน ยังมีในวันหนึ่งอาบน้ำแล้วก็บินไปจับอยู่ไม้ต้นหนึ่ง ใกล้ที่อยู่ของตนแผ่ปีกและหางอยู่ที่นั้น ขณะนั้นยังมีเหยี่ยวตัวหนึ่งมาตีกินเป็นอาหารแล ครั้นท่านได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูแล้ว มาฉันจังหันที่ช่างทองตำบลเขาจอมทอง ท่านก็เทศนาให้พระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ตำบลนี้เป็นป่าช้าของตถาคตแห่งหนึ่งแลเหตุดังนี้สระนี้ ทุ่งนี้จึงได้ชื่อว่า หนองเอี้ยง ทุ่งเอี้ยงร้องตามนามนกเอี้ยงนั้นแล พระพุทธโฆสเถรเจ้าจึงแต่งบาลีไว้ว่า สาลิกา มตุตาโล ปพฺพตํ ดังนี้แล

บัดนี้จะกล่าวแรกสร้างกำแพงเมืองตะวันตกก่อน ท้าวพระยาเสวยสมบัติเมืองพะเยาต่อ ๆ กันมา ถึงพระยาสิงคราช ในขณะตติยศักราช ๕๓๖ ปีกุน นพศก พระยาองค์นั้นมีราชโอรสองค์หนึ่งสอนยาก มิอยู่ในถ้อยคำของบิดาเลย ไปตั้งโรงชนไก่อยู่ทิศตะวันตกเมือง ร้องป่าวให้เจ้านายผู้ใหญ่ผู้น้อยและราษฎรทั้งหลายมาเล่นการพนันชนไก่ที่นั้นทุกวัน ๆ และเล่นเบี้ยเล่นมะแกวทุกวันคืนมิขาดสักเวลา ฝ่ายพระยาสิงคราชผู้เป็นบิดาจึงรับสั่งให้มาเฝ้าถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งจึงมา แล้วบิดาก็สั่งสอนให้ตั้งตนเป็นผู้ดี ถึงหลายครั้งแล้วก็หาได้ฟังคำสั่งสอนบิดาไม่ พระยาสิงคราชผู้เป็นบิดาก็โกรธจึงถอดพระแสงไล่ฟันมิให้อยู่ในเมือง ฝ่ายพระราชโอรสองค์นั้นครั้นรู้ว่าบิดาโกรธมิให้ตนได้เข้าเมืองดังนั้น ก็เกลี้ยกล่อมประชาชนทั้งปวงว่า ท่านทั้งหลายจะทิ้งเราเสียหรือ หรือจะโกรธด้วยบิดาเรา หรือมีความรักเรา ฝ่ายคนทั้งหลายนั้นก็กล่าวว่าพวกข้าพเจ้าทั้งปวงมีความคิดถึงพระราชบุตรเจ้ามาก พระราชบุตรเจ้าเสด็จไปตำบลใด พวกข้าพเจ้าทั้งปวงจะขอตามไปตำบลนั้น ฝ่ายว่าบุญเมืองราชบุตรก็ให้คนทั้งหลาย ที่จะเป็นพรรคพวกด้วย

ท่านนั้นให้เข้าถือน้ำพิพัฒน์ต่อกัน แล้วท่านจึงกล่าวซึ่งคนทั้งหลายว่า พวกเราจงพากันสร้างกำแพงเมืองอยู่ที่นี้เทอญ

ท่านชี้แจงให้คนทั้งปวงทำให้เรียบร้อยดีแล้ว จึงตั้งโรงศาลตัดสินความที่สนามชนไก่ สร้างวังอยู่ที่บ่อนเล่นมะแกว สร้างวัดหลวงขี้เหล็กที่ป่าไม้ขี้เหล็กนั้น ตรงกับหลักเมือง แล้วเอาน่างมาขึงไว้ น่างนั้นเป็นเครื่องดักกระต่าย แล้วก่อกำแพงเมืองให้เหมือนแบบนั้นแลประตูมี ๘ ประตู (๑) ประตูชัย (๒) ประตูหอกลอง (๓) ประตูเหล็ก (๔) ประตูท่านาง (๕) ประตูศรี (๖) ประตูปราสาท (๗) ประตูแป้น (๘) ประตูอ่อมบ่อม มี ๘ ประตูแล ตั้งแต่ประตูหอกลองทิศเหนือไปถึงประตูปราสาททิศใต้ยาว ๕๒๓ วา แต่ประตูชัยทิศตะวันออกไปถึงประตูเหล็กตะวันตกยาว ๗๓๑ วาแล สระที่ราชบุตรบุญเมืองไปต่อนกเปิดนั้นคือหนองเอียง สระภูมิเมืองมีทิศอีสาน ทุกวันนี้เรียกกันว่าหนองแว่น แต่เดียวนี้ถมดินขึ้นราบเสมอกันแล้วแล ชัยภูมิเมืองมีที่เขาพระเจดีย์จอมทอง คือเป็นจอมเกศเกล้าเมืองพะเยาแล

ฝ่ายว่าบุญเมืองราชบุตรองค์นั้น ครั้นสร้างกำแพงเมืองเสร็จทั่วบริบูรณ์แล้ว ท่านก็รู้สึกว่าตัวกูหนอมิได้อยู่

ร่วมบิดามารดา ก็เหตุกูนี้ชั่วร้ายใจนักเลง อย่ากระนั้นเลยแต่นี้ไปกูจะกระทำตัวเป็นผู้ดี แล้วท่านก็ไปกราบทูลพระยาสิงคราชผู้เป็นบิดา ขอขมาโทษที่ตนได้ประพฤติร้ายแต่ก่อนนั้น แล้วท่านก็ช่วยบิดาทะนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองขึ้น ครั้นพระยาสิงคราชผู้เป็นบิดาพิราลัยไปแล้ว ราชบุตรบุญเมืองครองสมบัติแทนบิดา ท่านก็ตั้งอยู่ตามชอบธรรมและปฏิสังขรณ์วัดวาศาสนาพระพุทธ พระบาท พระเจดีย์กุฏิวิหาร การเปรียญชำรุดทรุดโทรมท่านก็ได้ทะนุบำรุงให้รุ่งเรืองถาวรไปข้างหน้า แล้วท่านก็แช่งไว้ว่า ท้าวพระยาองค์ใดเสวยสมบัติในเมืองพะเยานี้ ทำลามกประพฤติร้ายเช่นอย่างข้าพเจ้าเมื่อเป็นแต่ก่อนล่วงแล้วมา ก็ให้ท้าวพระยาองค์นั้นอายุสั้นบ้านเมืองก็ให้เป็นอันตรายไปต่าง ๆ ท่านแช่งไว้เมื่อวันฝั่งพัทธสีมาวัดหลวงขี้เหล็กกลางประชุมสงฆ์ทั้งปวงแล

ตั้งแต่พระยาเมืองตู้เสวยสมบัติเมืองพะเยา มาถึงเจ้าฟ้ามังธาเมืองหงสาได้ปราบเมืองลานนาไทยนานได้ ๗ ปีตราบเท่าถึงเจ้าฟ้าสุทโธเมืองอังวะได้ปราบลานนาไทยนานได้ ๔๐ ปี ต่อมาถึงเจ้าฟ้าเมืองได้ครองสมบัติเมืองพะเยา เมื่อศักราช๑๑๔๙ปีมะแม นพศก ขณะนั้นเมือง

พะเยา เมืองเชียงราย เมืองฝาง เมืองปุ เมืองสาด เมืองปาย ๖ หัวเมืองนี้คิดกบฏต่อพม่า แล้วเมืองพะเยามีสมนึก เมืองพะเยาก็แตก เจ้าฟ้าเมืองผู้ครองเมืองพระเยาก็หลบตัวมาอยู่นครลำปาง ได้ไปนอบน้อมรับเอาราชการพระเจ้ากรุงสยาม

จะกล่าวเมื่อกลับจากนครลำปางขึ้นตั้งเมืองพะเยาก่อน

ถามว่า จากนครลำปางขึ้นตั้งเมืองพะเยานั้นปีใด

ตอบว่า ปีเถาะ เบญจศก ศักราช ๑๒๐๕ ปีแล

ถามว่า เจ้าหลวงวงศ์ขึ้นมาถึงเมืองพะเยาเดือนไร

ตอบว่า เดือน ๓ ใต้ เป็นเดือน ๕ เหนือขึ้น ๑๓ ค่ำ วันพฤหัสบดี

ถามว่า ปีนี้เจ้าขึ้นพักอยู่บ้านไหน

ตอบว่า พักอยู่บ้านตุ่น

ถามว่า เสด็จเข้าตั้งอยู่ในเมืองปีใด

ตอบว่า ปีมะโรง ฉศก วันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นเดือน ๒ ใต้ ศักราชได้ ๑๒๐๖ ปีแล

ถามว่า เจ้าหลวงวงศ์เสียตาไปปีใด

ตอบว่า ศักราช๑๒๐๖ปีมะโรง ฉศก คือปีเข้าตั้ง
อยู่เมืองนั้นแล

ถามว่า เจ้าหลวงวงศ์ครองสมบัติได้กี่ปี

ตอบว่า ได้ ๖ ปีแล

ถามว่า เจ้าหลวงวงศ์ถึงแก่กรรมปีใด

ตอบว่า เมื่อศักราชได้ ๑๒๑๐ ปีวอก ทศศก

ถามว่า เจ้าหลวงยศลงไปรับสัญญาบัตรปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๑๑ ปีระกา เอกศก

ถามว่า เจ้าหลวงยศครองเมืองได้กี่ปี

ตอบว่า ได้ ๗ ปี

ถามว่า เจ้าหลวงยศได้สร้างการบุญสิ่งใด

ตอบว่า ปฏิสังขรณ์บำรุงพระพุทธรูปองค์ใหญ่ วัดศรีครมคำ ทุ่งเอี้ยง และสร้างวิหารมุงคาไว้ ไฟไหม้เสีย พระพุทธรูปก็เศร้าดำไป

ถามว่า เจ้าหลวงยศถึงแก่กรรมปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๑๗ ปีเถาะ สัปตศกแล

ถามว่า เจ้าหลวงบุรีขันติยวงศ์ลงไปรับสัญญาบัตร
ปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๑๗ ปีเถาะ สัปตศก วัน อังคารแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑ แล

ถามว่า เจ้าหลวงบุรีขัตติยวงศ์ล่วงไปนานกี่ปี

ตอบว่า ได้ ๑ ปีกับ ๑๐ เดือนแล

ถามว่า เจ้าหลวงบุรีขัตติยวงศ์จากกรุงเทพ ฯ มาถึงพระเยาปีใด

ตอบว่า ปีมะเส็ง นพศก ศักราช ๑๒๑๙ เดือน ๓ สิ้นเดือนมาถึงพะเยา

ถามว่า เจ้าหลวงขัตติยวงศ์ครองเมืองได้กี่ปี

ตอบว่า ได้ ๖ ปีนับทั้งปีไปรับสัญญาบัตร

ถามว่า เจ้าหลวงขัตติยวงศ์ได้สร้างการกุศลสิ่งใด

ตอบว่า บำรุงซ่อมแซมพระพุทธรูปองค์ใหญ่ วัดศรีครมคำ ทุ่งเอี้ยง ปีดทองใหม่ และสร้างพระเจดีย์จอมทองแลวิหารจอมทอง และสร้างโบสถ์ใหม่

ถามว่า เจ้าหลวงบุรีขัตติยวงศ์ถึงแก่กรรมปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๒๒ ปีวอก โทศก

ถามว่า เจ้าหัวหน้าอินทรชมภูไปรับสัญญาบัตรปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๒๒ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ปี ปีวอก โทศกแล

ถามว่า เจ้าหัวหน้าอินทรชมภูครองเมืองได้กี่ปี

ตอบว่า ได้ครองเมือง ๑๑ ปีนับทั้งปีไปรับสัญญาบัตรนั้นแล

ถามว่า เจ้าหัวหน้าอินทรชมภูได้สร้างการกุศลสิ่งใดไว้บ้าง

ตอบว่า ได้สร้างพระวิหารใหญ่ไว้ในเมือง และสร้างวิหารพระพุทธรูปองค์ใหญ่ คือต่อวิหารใหญ่นั้นออกอีก และสร้างศาลาวัดจอมทอง และสร้างระฆังใหญ่ไว้วัดหลวงในเมือง ๑ ใบ วัดศรีครมคำ พระปฏิมาใหญ่ ๑ ใบ สร้างรสธรรมเทศนาไว้ ๕๐ กัป

ถามว่า เจ้าหัวหน้าอินทรชมภูถึงแก่กรรมปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๓๒ ปีมะเมีย โทศก วันเสาร์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒

ถามว่า เจ้าหลวงอริยะไปรับสัญญาบัตรปีใด

ตอบว่า ปีกุน สัปตศก ศักราช ๑๒๓๗

ถามว่า เจ้าหลวงอริยะครองเมืองได้กี่ปี

ตอบว่า ได้ ๒๐ ปี

ถามว่า เจ้าหลวงอริยะได้สร้างการกุศลสิ่งใดไว้บ้าง

ตอบว่า ได้สร้างพระวิหารวัดสุง และสร้างสะพาน ที่สบคำเดี๋ยวนี้ ชำรุดทรุดโทรมเสียแล้ว

ถามว่า เจ้าหลวงอริยะถึงแก่กรรมปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๕๕ ปีมะเมีย เบญจศก

ถามว่า เจ้าหลวงมหาประเทศอุดรทิศไปรับสัญญาบัตรปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๕๕ ปีมะเมีย เบญจศกแล

ถามว่า เจ้าหลวงมหาประเทศอุดรครองเมืองได้กี่ปี

ตอบว่า ได้ ๑๑ ปี นับทั้งปีรับสัญญาบัตร

ถามว่า เจ้าหลวงมหาประเทศอุทิศ ได้สร้างการกุศลสิ่งใดไว้บ้าง

ตอบว่า ได้สร้างพระเจดีย์ม่อนจอมศีลบ้านถ้ำ แล้วจากนั้นมาสร้างพระเจดีย์แช่โหว่ พระ-เจดีย์วัดราชคฤห์วิหาร วัดราชคฤห์ และ

วิหารวัดศรีครมคำ เหล่านี้ไม่ทันสำเร็จ ท่านก็พิราลัยไปเสียก่อน และท่านได้สร้างมหาคัณฑิ คือระฆังใหญ่ไว้ในวัดจอมทอง ๑ ใบ และบำรุงกำแพงเมืองขึ้น

ถามว่า เจ้าหลวงมหาประเทศอุดรถึงแก่กรรมปีใด

ตอบว่า ศักราช ๑๒๖๗ ปีมะเส็ง สัปตศก วันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๙ เวลาบ่าย ๑ โมง ตั้งแต่ปีเถาะ ฉศก ตกมาถึงปีมะเส็ง สัปตศก ศักราช ๑๒๖๗ นี้ได้กี่ปี

ตอบว่า ได้ ๓๖ ปี

ถามว่า ในระวาง ๓๖ ปีนั้น เจ้าผู้ครองเมืองพระเยาล่วงไปกี่องค์

ตอบว่า ๖ องค์

ถามว่า เจ้าหลวงมหาประเทศอุดรทิศเกิดปีใด

ตอบว่า ปีชวด เอกศก ศักราช ๑๒๐๒ ณ วันจันทร์แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ราตรีนั้นจะสู่เที่ยงนาม ๓ แล

ตำนานสิงหนวติกุมาร

ที่นี้จะกล่าวยังวงศาไทยเมืองหนึ่งก่อนแล ยามนั้น มหาศักราชได้ ๑๗ ตัวปีกดใจ้ ยังมีมหากษัตริย์ฮ่อตนหนึ่งชื่อว่าเทวกาล ว่าอั้น(๑) เป็นใหญ่กว่าไทยทั้งหลายอยู่เสวยราชสมบัตินครไทยเทศ คือว่าเมืองราชคฤห์นครหลวงนั้นแล ส่วนเมืองอันนั้นก็บริบูรณ์ด้วยราชสมบัติข้าวของเงินคำ ช้างม้าวัวควายผู้คนรี้พลมนตรีมากหลาย ยดยายคัดคั่ง (๒) บ่สังขยาได้ พอแม่ไก่ล่าถึงกันแล ส่วนว่ามหากษัตริย์ตนนั้นก็มีราชบุตร ๓๐ ตน ราชธิดา ๓๐ นาง ทั้งมวลมี ๖๐ แล ราชบุตรผู้เค้า (๓)ชื่อว่าพิมพิสารราชกุมารแล ราชบุตรผู้ถ้วน ๒ ชื่อว่าสิงหนวติราชกุมาร เหตุว่ามีลักษณะมีกำลังเป็นดังราชสีห์นั้นแล เมื่อนั้นมหา-กษัตริย์ตนพ่อนั้นก็แบ่งราชสมบัติหื้อ (๔) แก่ลูกทั้ง ๖๐ คนนั้นแล ก็ตั้งยังพิมพิสารราชกุมารผู้เป็นเค้านั้นไว้ในที่

(๑) นั้น

(๒) เรียงลำดับคับคั่ง

(๓) ต้น

(๔) ให้

เป็นอุปราชากับธิดาหนึ่ง หื้ออยู่ด้วยตนในเมืองราชคฤห์หลวงที่นั้นแล ก็แจกยังลูกชายลูกหญิงทั้งหลาย ๒๙ คนนั้นหื้อไปเสาะหาตั้งบ้านแปลงเมืองอยู่ทั่วทิศ พลันดั่งสิงหนวติกุมารผู้ถ้วน ๒ นั้นกับน้องหญิงหนึ่ง ก็แบ่งเอาราชสมบัติกับด้วยพระมหากษัตริย์ตนพ่อแล้ว ก็สั่งอำลาคารวะเคารพยำยัง (๑) มหากษัตริย์ตนชื่อว่าเทวกาล อันเป็นราชบิดาและราชมารดาแห่งตนแล้ว ก็รีบรวมเอาข้าวของสมบัติช้างม้าวัวควายรี้พลมนตรีคนครัวแสนหนึ่งแล้ว ก็เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์นครหลวงแล้ว ก็ข้ามน้ำแม่สาระพูไปทางหนอาคเนย์ คือว่าหนวันออกชวยใต้ไปไกลนักลำดับไปอรัญประเทศป่าไม้ดงดอยซอกห้วยราวเขาและแม่น้ำใหญ่น้ำน้อยทั้งหลายมากนัก ตั้งแต่เดือนอาสาทออก ๒ ค่ำวันพุธ เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์นครหลวงไปได้ ๔ เดือนจึ่งไปฮอด (๒) ไปถึงประเทศที่หนึ่งมีสถานอันราบเพียงเรียงงาม มีแม่น้ำใหญ่แม่น้ำฮาม (๓) น้ำน้อยมากนัก ก็บ่พอ

---

(๑) ยำเยง

(๒) รอด, ถึง

(๓) ราม, กลาง

ใกล้แม่น้ำขรนที(๑)เท่าใด คือว่าแม่น้ำห้วยน้อยอันจักสร้างไร่แต่งนาดีนักแล เป็นแคว้นเมืองสุวรรณโคมคำแต่เก่านั้นแล กาลบัดนี้ก็หากมีแต่มิลักกยู(๒)ทั้งหลายอยู่ยังซอกห้วยราวเขาพูดอยไขว่ไปสู่ที่แล ยังมีขุนหลวงผู้หนึ่งชื่อว่าเจ้าลาวกะยูว่าอันก็เป็นใหญ่กว่ามิลักขุทั้งหลาย ก็อยู่ยังดอยดินแดนอันมียังหนบั้จฉิมทิศประเทศที่นั้นแล ยามนั้นสิงหนวติกุมารก็ไปรอดที่หนึ่งหมดใส(๓)กว้างขวางนัก บ่ไกลแม่น้ำใหญ่น้ำฉามไปบ่รอดน้ำแม่ ขรนที นั้น ไกลเจ็ดพัน วาเมืองสุวรรณโคมคำเก่านั้นก็มีปากน้ำแม่ขรนทีก้ำหน้านั้นแล เมื่อนั้นท่านก็แปงปาง(๔)จอดยังเอาชัยอยู่ที่นั้น รอดเดือน ๖ ค่ำ ๑ วันศุกร์มหาศักราชขึ้นแถมตัวหนึ่ง เป็น ๑๘ ตัวปีฮวงเป้า วันนั้นยังมี พระยานาคตัวหนึ่ง ชื่อว่าพัน ธุนาคราชนั้น ก็เนรมิตตนเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่ง แล้วก็เข้ามาสู่ที่อยู่เจ้าสิงหนวติกุมารแล้ว ก็กล่าวเซิง(๕)สิงหนวติกุมาร

---

(๑) แม่น้ำโขง

(๒) ชาวป่าเถื่อน หมายความถึงชาติละว้า

(๓) สะอาด

(๔) ตั้งค่าย ปลูกที่พัก

(๕) ซึ่ง

ว่าดูกรเจ้ากุมาร ท่านนี้เป็นลูกท่านพระยามหากษัตริย์ หรือว่าเป็นเศรษฐีและคหบดีกฎุมพีและพ่อค้าอั้นซา[๑]ลุกบ้านใดเมืองใดมาซา เจ้ากุมารมานี้ประโยชน์อันใดซาว่าอั้น เจ้าสิงหนวติกุมารกล่าวว่า พราหมณ์ดูกรท่านพราหมณ์ เรานี้ก็เป็นลูกมหากษัตริย์ตนชื่อว่าเทวกาล อันเป็นเจ้าเมืองราชคฤห์หลวงโพ้นแล เรานี้มาเพื่อจักแสวงหาที่สร้างแปลงเมืองอยู่แดว่าอั้น เมื่อนั้นนาคพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวว่าดีแท้แล ท่านจุ่งตั้งอยู่สถานที่นี้ให้เป็นบ้านเมืองอยู่เทอะ จักวุฒจำเริญดีบรมวนด้วยข้าวของสมบัติสะแด[๒]ประการหนึ่งเล่าข้าเศิกทั้งหลายเป็นต้นว่าเศิกมหานครเมืองใหญ่ทั้งหลายจักมารบก็เป็นอันยาก เหตุนั้นน้ำแม่ใหญ่ทั้งหลายสะเภาโลกาก็มาบ่รอดและว่าอั้นแล้ว[๓]เท่าว่าให้มีศักดิ์มีใจรักยังคนแดสัตว์ทั้งหลายเทอะว่าอั้น เมื่อนั้นเจ้าสิงหนวติกุมารจึ่งกล่าวว่า ดูกรท่านพราหมณ์ ท่านนี้อยู่ฐานะที่ใดอยู่บ้านใดเมืองใดท่านมีชื่อลือชาประการใด นาคพราหมณ์กล่าวว่า ข้านี้

(๑) นั้นแล

(๒) แท้จริง

(๓) ทั้งประโยคหมายความว่า เรือแพนาวามาไม่ถึง

มีชื่อว่าพันธุพราหมณ์อยู่รักษาประเทศที่นี้แต่เช่น(๑)ตระ-กูลเค้ามาแล ท่านจุ่งใช้สับปุริสบ่าวเพื่อไปทวย(๒)ดูที่อยู่แห่งข้าเทือะ ว่าอั้นแล้ว ก็ลาออกจากหนีไปแด สิงหนวติกุมารก็ใช้บ่าวเพื่อน ไป(๓) ด้วยดูเจ็ดคนแล ครั้นว่าทวยไผหนหรดีไกลประมาณพันวาแล้ว ก็ลวด(๔) กลับหายไปเสียแล เมื่อนั้นคนใช้หัน(๕)เป็นสันนั้นแล้ว เขาก็กลับคืนมาบอกแก่เจ้าแห่งเขา ตามดังเขาหันนั้นซูอัน(๖)แด เมื่อนั้นสิงหนวติกุมารได้ยินคำอันนั้นแล้ว ก็สะดุ้งใจอยู่แล ส่วนนาคพราหมณ์ผู้นั้นก็เอาเพศเป็นพระยานาคแล้วก็เทียวบ่น(๗)ไปหื้อเป็นเขตชื่อเวียงกว้างสามพันวารอดสู่ก้ำ (๘) แล้วก็หนีไปสู่ที่อยู่แห่งตนแล ครั้นว่าคืนนั้นรุ่งแจ้งแล้ว สิงหนวติกุมารท่านก็หันเป็นประการสันนั้น ก็มีใจชมชื่น

---

(๑) ชั่ว,คราว, ครั้ง หมายลำดับกาล หมดทั้งประโยคว่า แต่ชั่วตระกูลเดิมมา

(๒) ติดตาม

(๓) เขา, ท่าน

(๔) เลย

(๕) เห็น

(๖) ทุกอัน, ทุกสิ่ง, ทุกอย่าง

(๗) คุ้ย ควัก เจาะ

(๘) ข้าง, ฟาก, ทิศ, ด้าน

ยินดีแล้ว ก็ให้หาพราหมณาจารย์มาแล้ว ก็ถามพราหมณ์อาจารย์ว่า พราหมณ์ผู้มาบอกให้เรานี้ จักเป็นเทวบุตรเทวดาหรืออินทร์พรหมอันซาว่าอัน เมื่อนั้นพราหมณ์อาจารย์จึงกล่าวว่า ตามดังข้าผู้เฒ่ามาพิจารณาดูนี้ จักเป็นพระยานาคสะแดว่าอัน(๑)เมื่อนั้นก็พร้อมกันเข้าแต่งเรือนหลวงแปลงหอเรือแล้วบรมวนก็เข้าอยู่เป็นเมืองอันใหญ่แล้ว พราหมณ์อาจารย์ผู้นั้นก็พิจารณาเอาชื่อพระยานาคว่าพันธุนั้นกับชื่อกุมารผู้เป็นเจ้านั้นชื่อสิงหนวติกุมาร สมด้วยกันแล้ว ก็เรียกว่า เมืองนาคพันธุสิงหนวตินครนั้นแล

เจ้าสิงหนวติราชกุมาร ได้เป็นเจ้าเมืองนาคพันธุสิงหนวตินครที่นั้นแล้ว ท่านก็มีอาชญาใช้ไปเรียกร้องเอาขุนหลวงมิลักขุทั้งหลาย ให้เขามาสู่สมภารแห่งตนเลี้ยง(๒)แลแต่นั้นไปหน้าได้ ๓ ปี ยังมีเมืองอันหนึ่งอยู่หนหรดี ไกลประมาณ ๔ คืนทาง มีข้างหัวน้ำกุกกุฏนที(๓)ที่นั้นมีชื่อว่าเมืองอุโมงค์เสลานครว่าอัน เมืองอันนั้นเป็นที่อยู่แห่ง

(๒) แท้ทีเดียว, แท้จริง

(๓) สิ้น, ทั้งสิ้น

(๔) น้ำแม่กก

ชาวขอมทั้งหลายแล ส่วนว่าเวียงขอมก็เป็นเมืองพร้อมกันกับเมืองสุวรรณโคมคำ แต่เช่นศาสนาพระเจ้ากัสสปมาต่อเท่าบัดนี้ บ่หล่าง (๑) แล เหตุนั้นพระยาขอมตนเป็นเจ้าเมืองอุโมงค์เสลานครนั้น จึ่งมีมานะกระด้างแข็งบ่เข้าสู่สมภารเจ้าเมืองนาคพันธุสิงหนวตินครเพื่ออันแล เมื่อนั้นเจ้าสิงหนวติกุมารท่าน ก็ยกเอาพล กำลังไปชนะเอาพระยาขอมแล เมืองอุโมงค์เสลานครได้เข้ามาสู่สมภารแต่นั้นแล มหาศักราชได้ ๒๒ ตัวปีดับไส้ตั้งแล้วได้ ๕ ปีท่านก็ได้ปราบลานนาไทยทั้งมวลแล้ว เสนาอำมาตย์และพราหมณาจารย์ทั้งหลาย ก็พร้อมกันเอาอุสาภิเษก (๒) ยังเจ้าสิงหนวติกุมารขึ้นเป็นเอกราชมหากษัตราปราบลานนาไทยทั้งมวล มีชื่อว่าพระยาสิงหนวติราชกษัตราเจ้าแต่นั้นมาแล ในเมืองอันนั้นก็บรมวน (๓) ด้วยผู้คนช้างม้าวัวควายข้าวของสมบัติมากนัก บังเกิดเมืองใหญ่แต่นั้นมาแล ออกรัฐแห่งท่านหนบุพพทิศมีน้ำแท้เป็นแดน หนปัจฉิมทิศมีดอยรูปช้างขุนน้ำ

(๑) สงสัย

(๒) อภิเษก

(๓) บริบูรณ์

ย้อยมาหาแม่คงเปนแดน หนอุตรทิศมีท่าง(๑)หนองแส เปนแดน หนทักษิณทิศกว่าใต้มีลวรัฐเปนแดน แห่งท่าน ทั้งมวลแล บ้านเมืองที่นั้นก็อยู่เย็นเปนสุขขึ้นบ้านหาโจร มารบได้สักอันแล ท่านสร้างเมืองนาฅพันธุสิงหนวติลูกนี้ อยู่มาได้ ๕๒ ปี มหาศักราช ๖๗ ตัวปีเมิงได้ เดือน ๑๐ ทุติยเพ็ญวันพฤหัสบดียามรุ่งแจ้ง แผ่นดินไหวหวั่นฟ้าร้อง ดอยคางมากนักบุ่น(๒)อัศจรรย์ขนคิง(๓)ลุกสู่คนแล ศัก-ราชได้ ๖๘ ตัวปีเบิกไจ้ เดือน ๘ เพ็ญวันศุกร์ยามรุ่งแจ้ง แผ่นดินไหวฟ้าร้องดอยคาง ฝนตกน้ำใหญ่น้ำน้อยปูนอัศ-จรรย์มากนัก แต่นั้นมารอดศักราช ๙๗ ตัวปีเมิงไส้ เดือน ๑๐ เพ็ญวันจันทร์ยามค่อนรุ่ง แผ่นดินซ้ำไหวหวั่นฟ้าร้อง ดอยคางสามทีนี้แล แต่นั้นมารอดมหาศักราชได้ ๑๐๒ ตัว ปีเต่าเสด เดือน ๘ ออก ๑๔ ค่ำวันอังคารยามตูดซ้าย(๔) แผ่นดินซ้ำไหวหวั่นก้องฟ้าร้องดอยคาง เปนมหาปางอัน

---

(๑) ทางน้ำ

(๒) เปนที่

(๓) ตัว

(๔) ตูด = เช้า, ซ้าย = บ่าย, ตูดซ้าย=ร่วมบ่าย

ใหญ่ปูนอัศจรรย์ใจกว่าทุกที่ทั้งหลายแล ท่านตั้งเมืองมาได้ ๕๗ ปีนี้ แผ่นดินไหวใหญ่ ๔ เถือ(๑)นี้แล เมืองนาคพันธุสิงหนวตินคร ที่นั้นมีน้ำแม่ขรนที่คือว่าห้วยได้อันไหลมาแต่ทาง หนองหลวงพระยากา จก แต่เมืองมิถิลานคร (๒) มาแล เป็นน้ำแม่ใหญ่เมืองพันธุสิงหนวตินครลานนาลูกนี้แล

ที่นี้จักกล่าวให้รู้มูลอันตั้งเป็นเมืองพันธุสิงหนวตินคร ราชธานี อันมาตั้งอยู่ฝ่ายน้ำขรนที่ก้ำวันตกนี้ ยามเมื่อปัญจวิโลก นะจักมาบรมวน แห่ง พระ พุทธ เจ้า โคตม สักยมุนีจักเกิดมานั้นแล เมืองสุวรรณโคมคำเก่านั้นหากมีแคมฝั่งน้ำแม่ขรนที่ฝ่ายก้ำวันอยกพู้น แต่เช่นศาสนาพระพุทธเจ้ากัสสปนั้นมาบ่ได้กิตนา(๓)แล

พระยาพันธนติเสวยเมืองโยนกนครที่นี้ได้ ๒๙ ปี อายุได้ ๗๑ ก็จุติไปในปีศักราชได้ ๑๔๘ ตัว ปีพระพุทธเจ้านิพพานนั้นแล

---

(๑) เถือ, ครั้ง

(๒) หมายความถึงแคว้นยนานของจีน

(๓) พูดถึง

อชุตราชตนลูกขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ในเมืองโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแสน ทีนี้กในศักราชเดียวนี้แล ยามนั้นพระยาอชุตราชเจ้าท่าน ก็รู้ประวัติข่าวสารว่านางปทุมวดีลูกพระฤาษีอยู่ดอยดินแดงที่ทรงนั้นรูปอันงาม ท่านก็หราง(๑)เอาสุวรรณ ๔๐๐,๐๐๐ แล้วรอง(๒)รี้พลโยธาไปขอเอานางปทุมวดีกับฤาษีเจ้าแล จึงจักไหว้ว่า ตาปสข้าแต่พระดาบสฤาษีเจ้า จุ่งเมตตาให้นางปทุมวดีกุมารีแก่ผู้ข้าแดเทิอะแล้วก็ถวายคำ ๔๐๐,๐๐๐ ตอบคุณฤาษีเจ้านั้นแล เมื่อนั้นก็มมโลฤาษีก็กล่าวแก่ราชบุตรีปทุมวดีว่าดูกรปทุมวดีเหย บัดนี้พ่อจักปูกยัง(๓) เจ้าลูกให้ได้เป็นภริยาบาทบริจาริกากับพระยาเจ้า พ่อนี้ก็เฒ่าแก่เสียแล้วก็จักใกล้เลี้ยงอายุอยู่แล้ว ว่าดังนั้นแล้ว ก็อุสาราชาภิเษกกับบุตรีราชธิดากับพระยาอชุตราชเจ้าแล้วก็อับ (๔) คำ ๔๐๐,๐๐๐ นั้นให้นางแล้ว กล่าวว่านางจุ่งเอาคำ ๔๐๐,๐๐๐ นี้เมื่อหล่อให้เป็นลูกกวางแล้ว สมมุติเป็นแม่คบ

(๑) หลอม

(๒) เห็นจะเป็นรวม

(๓) ปลูกฝัง

(๔) มอบ

ยำ(๑)บูชาทุกวันเทอะ นางก็จักสมฤทธิ์ผลมีอายุยืนนัก พระยาอชุตราชเจ้ากับนางปทุมวดีก็กระทำคบยำคารวะยัง พระมหาฤาษีเจ้าตนพ่อแล้ว ก็เอากัน(๒)เสด็จเมื่อสู่เวียงโยนกนครไชยบุรีศรีช้างแสนแห่งตนแล้ว ส่วนว่านางปทุมวดีก็หาช่างคำมาหล่อให้เป็นลูกกวางแล้ว ก็แปงมณฑปไว้บนหัวแล้ว ไหว้บูชาทุกเช้าค่ำสมมุติเป็นแม่แห่งตนแล ด้วยเหตุนางคบยำยังคำฤาษีเจ้าตนพ่อและแม่กวางคำนั้น นางก็สมฤทธิ์ทุกประการแล ส่วนพระยาอชุตราชมหา-กษัตริย์เจ้านั้น ก็ด้วยเดชะสัทธรรมแห่งท่านและอันบ่ละประเพณีธรรมนั้นเดชะแห่งท่านซาบปราบไปหนอุตระทิศก้ำเหนือมีทางหนองแสเป็นแดน หนทักษิณทิศก้ำใต้เขตลวะรัฐคือสบแม่น้ำระมิงเป็นแดนแล หนบุพพทิศก้ำตะ-วันออกมีสบน้ำแม่มั่วแดนเมืองจุพนั้นเป็นแดนแล หนปัจฉิมทิศก้ำตะวันตกมีดอยเขาลูกช้างหัวน้ำย้อยมาตกแม่คงเป็นแดนก็เป็นอาณาเขตแห่งท่านทั้งสิ้น เมืองโยนกนครไชยบุรีศรีช้างแสนที่นี้ปรากฏเป็นราชธานีอันใหญ่แล □

(๑) มอบ

(๒) เคารพยำเกรง

(๓) เคารพยำเกรง

๗๐๖ **ศิลปะอินเดีย เล่ม ๑ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล**

กล่าวถึงการค้นคว้าเกี่ยวกับอารยธรรมอินเดีย ลักษณะโดยทั่วไป ความงาม และวิวัฒนาการของศิลปะอินเดีย ศิลปะสมัยต้นประวัติศาสตร์หรือศิลปะอินเดียโบราณ ศิลปะคันธารราฐมถุรา และอมราวดี ซึ่งเหมาะอย่างยิ่งสำหรับผู้สนใจความรู้ด้านโบราณคดี

๙๐๑-๙๐๒ **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๑-๒**

เล่ม ๑ กล่าวถึงลัทธิธรรมเนียมประเพณีการปกครองเรื่องเงินของราษฎรภาคอีสาน ประเพณีแต่งงานในลักษณะต่าง ๆ ชนชาติชาวป่าซึ่งมีหลายชาติด้วยกัน และเรื่องตำราหนังที่เล่นในงานมหรสพ

เล่ม ๒ กล่าวถึงหมายรับสั่งการพระราชพิธีและงานพระราชพิธีต่างๆหมายรับสั่งเรื่องรับเซอร์ยอนเบาริง ตำราขบวนเสด็จครั้งกรุงเก่า ลักษณะการพระราชพิธีโสกันต์ และคำให้การของสมณทูตพม่าว่าด้วยประเพณีสังฆมณฑลในประเทศพม่า ฯลฯ

๙๑๑ **โขน ของ นายธนิต อยู่โพธิ์**

ผู้เขียนได้รวบรวมถึงความเป็นมา กำเนิดที่มาของคำว่า "โขน" วิวัฒนาการตำนานโขนหลวงเรื่องสำหรับเล่นโขนหัวโขนการฝึกโขนเบื้องต้นวงดนตรีประกอบการแสดงโขน ตลกโขน วิธีดูโขน ประเพณีไหว้ครู ธรรมเนียมและเคล็ดลางที่ถือกัน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้สนใจอาจใช้เป็นแนวทางเพื่อเข้าถึงรสนิยมของศิลปะประเภทนี้ได้ตามสมควร

๑๑๐๖ **รวมเรื่องเที่ยว** ของ **หม่อมหลวงปื่น มาลากุล**

เป็นหนังสือที่รวมเรื่องเที่ยว ซึ่งเขียนไว้ในท่านองต่าง ๆ กัน ๘ เรื่อง คือ เที่ยวอิตาลี ๒๔๗๔, ไปอินเดีย ๒๔๙๒, การประชุมที่ไมซอร์ ๒๔๙๒, การสู้วัวที่เมืองสเปน ๒๔๙๔, เที่ยวอิตาลี ๒๔๙๔, อันดาลูเซีย ๒๔๙๙, ไปสวนลุมพินี ๒๔๙๙, งานฉลอง ๒๕ ศตวรรษของพระพุทธ-ศาสนาที่อินเดีย ๒๔๙๙ แต่ละเรื่องมีสาระน่าอ่านทั้งสิ้น

๒๕๑๑-๑๕๑๒ รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี เล่ม ๑-๒

หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมผลงานที่ท่านผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงปาฐกถาไว้ในงานนิทรรศการอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี ประกอบด้วยสาระวิชาการ เรื่องราวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับสมัยอยุธยาหลายด้าน อาทิ เช่นการแพทย์ กฎหมาย วรรณกรรม สถาปัตยกรรม การศาสนา การปกครอง การติดต่อต่างประเทศ ประติมากรรม การละเล่นสมัยอยุธยา ปืนใหญ่กับวัดท่าการ้อง ฯลฯ

๑๖๑๗ ชุมนุมนิพนธ์ ของ **อ.น.ก.**

เป็นหนังสือรวบรวมเรื่องราวที่พระยาอุปกิตศิลปสาร ได้แต่งเอาไว้ซึ่งมีทั้งคติพจน์ เรื่องเล่า บทละคร เกร็ดภาษาไทย ปาฐกถา ถ้อยคำสำนวนไทยต่าง ๆ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒๔ มกราคม ๒๕๑๒

พงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน (ต่อ)
ทูตฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 34

Prachum phongsāwadān

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๔

(ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑ (ต่อ) – ๖๒)

พงศาวดารเมืองเงินยาง (ต่อ) เชียงแสน
ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๒,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๒

องค์การค้าของคุรุสภา
ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์
ถนนราชดำเนินกลาง
จัดพิมพ์จำหน่าย

1834

คำนำของบรรณาธิการชุด

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์ สำหรับค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดประชุมพงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชา ดังกล่าวไว้โดยละเอียด หนังสือชุดที่เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่าภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และในขณะนี้ก็ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมากมักจะเป็นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗ มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้เป็นหนังสือดี และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน ทำให้กระจัดกระจาย หาอ่านได้

ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ในท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะรวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษาผู้สนใจในวิชาการ ได้หาซื้ออ่านได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

เหตุที่จะมีหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร เนื่องมาจากสมเด็จพระพันวสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตุจฉา มีรับสั่งให้กรรมการ หอสมุดวชิรญาณ รวบรวม หนังสือขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระกุศลในงานศพ หม่อมเจ้าดนัยวรนุช ท.จ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มีพระประสงค์จะให้เป็นกุศลสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการหอสมุดเห็นพร้อมกันว่า ในสมัยนั้นมีผู้เอาใจใส่ในการศึกษาโบราณคดี มีพงศาวดารเป็นต้น ตามพระราชนิยม ของพระบาท สมเด็จ พระจุล จอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ความลำบากของผู้ศึกษามีอยู่ ด้วยจะหาหนังสือตรวจสอบได้ยากเพราะหนังสือพงศาวดารและตำนานเก่าโดยมากยังมิได้พิมพ์ขึ้นบ้าง พิมพ์แล้วแต่จำหน่ายหมดไปเสียแล้วบ้าง บางทีที่พอจะหาได้ก็เป็นฉบับที่วิปลาสคลาดเคลื่อน ไม่สมควรที่จะใช้ในการตรวจสอบศึกษาไปเสียบ้าง ความต้องการหนังสือพงศาวดาร และตำนานเก่าที่เป็นฉบับดีจึงมีแก่ผู้ศึกษาอยู่ทั่วไป ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงได้จัดให้พิมพ์หนังสือชุดประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังกล่าวแล้ว และได้พิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อมาเป็นลำดับ

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ทรงรวบรวมเรื่องส่วนมากของหนังสือชุดนี้ ได้ทรงกล่าวไว้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของหนังสือประชุมพงศาวดาร ซึ่งในขณะนั้นพิมพ์อยู่แล้วเพียง ๔ เล่มว่า "ในเวลาที่แต่งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดี ข้าพเจ้า

ต้องหยิบหนังสือประชุมพงศาวดารมาอาศัยสอบสวนอยู่เสมอไม่ใคร่ขาด จนรู้สึกว่าหนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสียจริงๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบตรวจตราได้ง่าย ๆ การแต่งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย" ขณะนี้หนังสือ ประชุม พงศาวดาร ชุดนี้ มีอยู่ มาก มาย หลายเล่ม ประโยชน์ที่ผู้ศึกษาได้รับก็มีมากขึ้น แต่ดังกล่าวมาแล้วว่ายังมิได้มีผู้ใด พิมพ์ ขึ้นใหม่ เป็นชุดและหาอ่านได้ยาก คุรุสภาจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

ในการพิมพ์คราวนี้ ได้พิมพ์ตามขนาดหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา ซึ่งมีความหนาประมาณเล่มละ ๒๐-๒๕ ยก แต่ประชุมพงศาวดารเดิม มีขนาดไม่เท่ากัน หนาบ้างบางบ้าง ฉะนั้นประชุมพงศาวดารของคุรุสภาเล่มหนึ่งๆอาจจุประชุมพงศาวดารเล่มเดิมไว้ได้หลายภาค หรือภาคหนึ่ง ๆ ฉบับเดิมอาจแยกออกเป็นสองหรือสามเล่มตามขนาด ของคุรุสภาก็ได้ อย่างไรก็ตาม เพื่อความสะดวกในการ

ค้นคว้า ประชุมพงศาวดารของคุรุสภาแต่ละเล่มจะบอกไว้ด้วยว่า เป็นประชุมพงศาวดารฉบับเดิมภาคที่เท่าไร เช่น

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑
(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ตอนต้น)

เป็นต้นดังนี้

สารบาญ

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๒
ว่าด้วยเรื่องทูตฝรั่ง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

หน้า

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑ (ต่อ)

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน

(ต่อจากประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๓๓)

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑ (ต่อ)

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน

ครั้งนั้นโบราณศักราชเก่าได้ ๑๔๘ ตัวบ่เสมอแล พระยาอชาตศัตรูก็พร้อมกันกับด้วยมหากัสสปเถรเจ้าตัดเสียแล้ว และตั้งมหาศักราชใหม่ไว้ตัวหนึ่งในปีเมิงเม็ด เดือน ๕ เพ็ญแล ยามนั้นมหากัสสปเถรเจ้าก็มาคิดในใจว่าอายุปูนนี้ก็ได้ ๑๒๐ เต็มบริบูรณ์แล้ว ในเดือน ๖ เพ็ญนี้กูจักเข้าสู่นิพ-พานแลพระมหาเถรเจ้าก็เอาธาตุดูกด้ามมีด[๑] ก้าซ้ายแห่งพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง กับธาตุเจ้าทั้งหลายสามสถานคือมหันตามัชฌิมาขุททกาทั้งปวง ๕๐๐ พระองค์ ใส่ลงในพระโกศ-แก้วพระธรรมราชแล้ว ก็พาอรหันตาทั้งหลาย ๕๐๐ องค์แล้วก็ยกเอามหาธาตุเจ้าสยอง[๒] มาด้วยลวง[๓] อากาศแล้ว ก็มาสู่เมืองโยนกนครช้างแสนแล้ว ก็เมตตาพระยา

---

(๑) ไหปลาร้า

(๒) ผยอง, เหาะลอย

(๓) ทาง

อชุตราชตนเป็นเจ้าแก่เมืองโยนกนครช้างแสนแล้วก็บอกยังนิทานอันพระพุทธเจ้าทำนายไว้นั้นให้พระยารู้ ๖ ประการ เมื่อนั้นพระยาอชุตราชกษัตริย์เจ้าก็มีใจชมชื่นยินดีบังเกิดศรัทธาแล้ว ก็ให้หาช่างเครื่องทั้งหลายมากระทำพระโกศเงิน พระโกศทอง รับซ้อนเอาพระโกศแก้วธรรมราชนั้นแล้ว ก็บูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ช่อธงฉัตรจ้อง(๑) ปกกางบูชามากนักแล้ว ก็เอาเสนาสกลโยธาแห่แหนยังพระบรมธาตุเจ้า ออกจากเวียงโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแสนที่นี้ ก็หามมหาธาตุเจ้าขึ้นไปสู่จอมดอยตายสี คือดอยดินแดงนั้น พร้อมกับด้วยมหากัสสปเถรเจ้าแล้ว มหากัสสปเถรเจ้าก็ยกเอาพระโกศพระมหาธาตุเจ้าขึ้นตั้งไว้เหนือหินก้อนหนึ่ง อันพระพุทธเจ้านั่งเมื่อครั้งก่อนนั้น มหากัสสปเถรเจ้าก็อธิษฐานขอให้มหาธาตุเจ้ามุดจมลงในหินก้อนหนึ่ง ครั้งนั้นมหาชินธาตุเจ้าก็แผ่ปาฏิหาริย์แจ้งทั่วเมืองทั้งมวลนาน ๗ วัน ๗ คืน แล้วก็พาพระโกศจมลงไปในก้อนหินลึกประมาณ ๘ ศอกนั้นแล กาลนั้นพระมหาเถรเจ้าก็อธิษฐานค้นธงบูชา พระมหาธาตุเจ้าไว้หนขวาเมื่อ

---

(๑) ร่ม

ขึ้นนั้นกางสูงประมาณ ๘,๐๐๐ วา ธงห่างประมาณ ๗,๐๐๐ วา กว้าง ๕๐๐ วา แต่นั้นมาคนทั้งหลายเห็นแล้ว จึ่งจักเรียกว่าดอยธงแต่นั้นมาแล ยามนั้นพระยาอชุตราช มหากษัตริย์เจ้าก็เรียกร้องขุนลวะคือว่าปู่เจ้าลาวจกทั้งสอง ผัวเมียมาแล้ว ก็ให้คำหมื่นหนึ่งแล้วก็ขอเอาเขตแดนด้าน ไหน ๓,๐๐๐ วาทุกด้าน กับมีมิลักขุ ๕๐๐ ครัวแล เมื่อนั้น ปู่เจ้าลาวจกก็ปั่นข้าวของให้ลูกทั้ง ๓ ชายนั้นแล้วผู้เค้าให้ ไปกินเมืองควาน ผู้ถัดให้ไปกินเวียงศรีทวง ผู้ปลายนั้น ให้ไปกินเมืองระเอกแล้ว ก็รักเอาคำกับอชุตราชเจ้านั้น แล(๑) อชุตธรรมิกราชาเจ้าก็เวนถวายไว้เป็นทานแก่มหา-ธาตุเจ้าแล้ว ก็หยาดน้ำตกเหนือแผ่นดินแช่งไว้กับมหา-ธาตุเจ้าบ่ให้บุคคลผู้ใดม้าง(๒) เทแล ใคร่รู้ถี่แท้ให้ดูตำ นานดอยทุงนั้นรู้แจ้งทุกประการแล ยามนั้นก็มีมโลฤาษี อันเป็นพ่อเลี้ยงแห่งนางปทุมวดีราชเทวี ก็จุติตายก่อนนั้น สองเดือน แล้วก็ได้ขึ้นไปเกิดยังพรหมโลก เมื่อนั้นอชุต

---

(๑) คือปู่เจ้าลาวจกนั้นได้รับเอาทองคำที่พระราชทานจากอชุตราช ส่วนข้าวของที่ว่าปู่เจ้าลาวปั่นให้ลูกนั้น เป็นข้าวของส่วนตัว

(๒) ทำลาย, พัง

ราชมหากษัตริย์เจ้าก็ให้ช่างคำมาหล่อเป็นรูปฤาษีเจ้าตนเป็นพ่อไว้ยังดอยมอกมุง(๑) เมืองทางตะวันตกนั้นแล้วอุปัฏฐากมหาธาตุเจ้าตามอัธยาศัยแห่งตนแล ยามนั้นเดือน ๗ เมืองยวนนี้เพ็ญยามสายอรุณขึ้นมาแล้ว มหากัสสปเถรเจ้าก็ไหว้นบเคารพย์ยังพระมหาธาตุเจ้าเสร็จแล้ว ก็เสด็จเมือสู่เมืองราชคฤห์นคร ยามเช้าบิณฑบาตข้าวมาฉันบริบูรณ์แล้ว ก็เข้าไปสั่งอำลาพระยาอชาตศัตรูเสร็จแล้ว ก็เสด็จเข้าไปสู่นิพพานวันพุธยามเช้า ยังหว่างดอยเวพุบรรพตที่นั้น มีดอยหุ้ม(๒) อยู่ มีตนบ่มิได้เปื่อยเน่าตั้งอยู่ตลอดศาสนาพระเมตไตรยเจ้า จักส่งสการด้วยฝ่ามือแห่งพระ-องค์นั้นแล ส่วนพระยาอชุตราชเจ้ามหากษัตริย์ก็กระทำทักษิณไหว้นพเคารพย์ยังพระมหาธาตุเจ้าเสร็จแล้วก็พาเอารี้พลสกลโยธา เสด็จมาสู่เมืองโยนกนครไชยบุรีราช-ธานีศรีช้างแสนที่อยู่แห่งตนแล้ว กระทำบุญไปบ่มิได้ขาดแล ศักราช ๒ ตัวปีระวายสัน เดือน ๗ เพ็ญ วันอาทิตย์ ครั้งนั้นมหากัจจายนเถรเจ้าก็อธิษฐานเอาธาตุ

(๑) มุม

(๒) ล้อม

กระดูกตาตีนพระพุทธเจ้าก้ำฝ่ายังที่ถ้ำสัตตปัณ ณ คูหาเมืองราชคฤหที่นั้น ก็ได้มาทั้งสามสถานทั้งปวงมี ๒๔ พระ-องค์แล ก็ใส่พระโกศแก้วมรกตมีวรรณอันเขียวมีอรหันต์ ๕๐๐ ตน ก็เอาธาตุเจ้าเหาะมาทางอากาศแล้วก็มาสู่โยนกนครบุรีศรีช้างแสนที่นี้แล้ว ก็บอกยังนิทานอันพระพุทธเจ้าทำนาย ไว้นั้นให้พระยาอชุตธรรมิกราชตนเป็นเจ้าแก่เมืองยวนให้รู้แจ้งทุกประการ ครั้งนั้นธรรมิกราชเจ้าก็มีศรัทธายินดียิ่งนัก ก็ให้ช่างคำมาสร้างพระโกศเงินพระโกศคำ รับเอาพระโกศแก้วอันทรงยังพระบรมธาตุเจ้าแล้ว ก็บูชาด้วยเครื่องสักการบูชามากนักก็เอาขึ้นใส่สีวิกากาญจน์คำแล้วก็แห่แหนยังพระบรมธาตุเจ้าไปสู่รัตนกูฏบรรพตดอยกู่แก้วอันมีหนทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งเวียงโยนกนครช้างแสนที่นั้น ไกลประมาณ ๒ คาวุตแล้ว ก็ขึ้นถึงสันดอยพระมหากัจจายนเถรเจ้า ก็ให้หามสีวิกากาญจน์ประทักษิณที่เกศาธาตุเจ้า ๓ รอบ แล้วก็ลงตั้งไว้เหนือแผ่นดินพระมหากัจจายนะเถรเจ้าก็กระทำไหว้นบเคารพยำด้วยทิ ติดที่เท้า ๕ แห่ง(๑) แล้วก็อธิษฐานขอให้มหาธาตุเจ้าจม

(๑) พร้อมด้วยองค์ห้า

ลงในกวง(๑) อุโมงค์ที่บรรจุเกศาธาตุนั้นก่อนแล้วก็ก่อ ดินอิฐใส่ฉัตรบริบูรณ์แล้ว ก็ฉลองทำบุญให้ทานตลอดถึงเดือน ๗ สิ้นเดือนเสร็จการฉลองบริบูรณ์ เดือน ๘ ออกค่ำ ๑ พระมหากัจจายนะเถรเจ้าก็เหาะขึ้นกลับไปสู่เมืองราชคฤห์นครนั้นแล ส่วนอชุตราชเจ้าก็เสด็จกลับคืนสู่นิเวสน์สถานแห่งตน ศักราชได้ ๘๒ ตัวปีกัดไส้ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ อชุตราชเจ้าก็เอาเสนาอำมาตย์ราชบริวารทั้งหลายออกไปสร้างยังเจดีย์สองหลัง กวมเกศาธาตุเจ้าที่ถ้ำภู่และถ้ำแปลงโปร่งฟ้าสองแห่งนี้เสร็จแล้ว เดือน ๖ เพ็ญวันพุธก็กระทำบุญให้ทานบริบูรณ์แล้ว ก็ขึ้นสู่นิเวสน์สถานแห่งตน และกระทำบุญให้ทานตลอดไปมิได้ขาดบ่มิได้ประมาทในทศราชธรรมแต่สักสิ่ง ส่วนว่าพระยาอชุตราชและนางปทุมวดีราชเทวีก็พร้อมด้วยราชบุตรและราชธิดามีอายุยืนมากนักศักราชได้ ๑๐๐ ตัวปีเมิงไค้ พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วได้ ๑๐๐ พระวรรษาวันนั้น พระยา-อชุตธรรมิกราชเจ้าเสวยราชสมบัติได้ ๑๐๐ ปี พระองค์มีพระชนมายุได้ ๑๒๐ ปีบริบูรณ์ก็จุติไปแล

(๑) วง

พระมังรายราชตนลูกมีอายุได้ ๔๖ ปี ขึ้นเสวยราช-สมบัติเมืองนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนที่นี้แทน ศาสนาพระพุทธเจ้าได้ ๑๐๐ พระวรรษา

ครั้งนั้นศาสนาพระพุทธเจ้าก็รุ่งเรืองดีมาเหมือนดั่งแต่ก่อน ในกาลนั้นยังมีอรหันต์เจ้าองค์หนึ่งชื่อมหาวชิร-โพธิเจ้าเป็นต้นกับฤาษี ๕๐๐ ตน ก็ไปนมัสการมหาธาตุเจ้ายังถ้ำสัตตบัณณคูหา อันมียังดอยเวภารบรรพตในเมืองราชคฤห์นครที่นั้นแล้ว ก็อธิษฐานขอเอาพระบรม-ธาตุเจ้า ก็ได้ ๑๕๐ พระองค์แล้ว ก็เอาใส่พระโกศแก้วพระธรรมราชลูกเท่าหมากน้ำเต้าแล้ว ก็เหาะมาด้วยบนอากาศ ก็เอามาสู่เมืองโยนกนครไชยบุรีศรีช้างแสนแล้วก็บอกประวัตินิทานอันพระพุทธเจ้าหากทำนายไว้นั้น แก่พระองค์มังรายราชกษัตริย์ให้ทรงรู้ทุกประการ กาลนั้นองค์พระมังรายราชเจ้าก็มีพระทัยยินดีมากนักแล้ว พระองค์ก็ให้นายช่างทั้งหลายมากระทำยังพระโกศเงินพระโกศทองซ้อนพระโกศแก้ว รับเอายังพระบรมธาตุไว้แล้ว ก็ตกแต่งยังเครื่องบูชาทั้งหลาย มีแก้วแหวนเงินทองมธุบุบผารา-ชาคันธมาลาจุณจันทน์ ตั้งค้นช่อธงและฉัตรบูชาพร้อม

เสร็จแล้ว ก็ยกมหาธาตุเจ้าแล้วก็รวมยังรี้พลคนการงานทั้งหลายมาพร้อมแล้ว ก็สมโภชฉลองพระมหาธาตุเจ้าและบริบูรณ์ ก็อัญเชิญพระบรมธาตุเจ้าขึ้นสู่สีวิกากาญจน์ ก็ยกเอายังพระมหาธาตุเจ้าเสด็จแห่แหนพร้อมด้วยเครื่องดุริยางคดนตรีแตรสังข์ บัณเฑาะว์ฆ้องกลองประโคมพระบรมมหาธาตุเจ้า แห่ออกเวียงไปต่อเท่าถึงเกตบรรพตดอยธุง อันเปนที่พระบรมธาตุบรรจุกระดูกด้ามมีดกาซ้ายแห่งพระพุทธเจ้านั้น ก็หามยังพระโกศพระบรมธาตุเจ้าประทักษิณหินศิลาที่ตนพระบรมธาตุเจ้านั้น ๓ รอบแล้ว อรหันต์เจ้ากับฤาษีทั้งหลายไปพร้อมกันยกเอาโกศพระบรมธาตุเจ้าขึ้นประดิษฐานไว้เหนือหินอันมหาธาตุเจ้าบรรจุไว้ก่อนแล ครั้งนั้นอรหันต์ทั้งหลายก็อธิษฐาน ขอให้ธาตุเจ้าพาพระโกศจมลงไปเปนดั่งมหากัสสปเถรเจ้า หากอธิษฐานแต่ก่อนนั้นแล ในกาลนั้นมหาธาตุเจ้าก็กระทำปาฏิหาริย์รุ่งเรือง ส่องรัศมีทั่วทิศานุทิศแคว้นเมืองโยนกนครทั้งมวล แล้วก็จมลงไปในก้อนหินที่นั้น ลึกประมาณ ๗ ศอก บนพระบรมธาตุเจ้าก่อนนั้นศอกหนึ่ง และธาตุเจ้าทั้งมวลก็ตั้งอยู่ในหินก้อนนั้นมี ๖๒๐ พระองค์แล พระองค์มังราย-

ราชเจ้าก็ให้ค่าจ้างแก่ช่างทั้งหลาย ให้ก่อมหาเจดีย์กวมก้อนหินอันทรงไว้ซึ่งพระบรมธาตุเจ้านั้นสูง ๗ ศอก ทาสะทาย(๑) แล้วใส่จังโก(๒) เงินจังโกคำประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ ใส่ฉัตรหมากชมพูคำแล้วบริบูรณ์ ก็ฉลองกระทำบุญให้ทานเป็นสมัยกาลอันใหญ่นานได้ ๓ เดือน ถึงเดือน ๖ เพ็ญวันพุทธก็สำเร็จบริบูรณ์ พระมังรายราชเจ้าก็ซื้อเอามิลักขุทั้งหลาย ๕๐๐ ครัว อันอชุตราชซื้อเอากับปู่เจ้าลาวจก บริจาคไว้รักษาพระบรมธาตุเจ้านั้นเป็นราคา ๑,๐๐๐ ตำลึงทองแล้ว ก็เอามาโอกาส(๓) หยาดน้ำถวายให้เป็นทานกับพระมหาธาตุเจ้าดังแต่ก่อนแล้ว ก็สบถสาบานแช่งไว้ว่า บุคคลหญิงชายท้าวพระยามหากษัตริย์ประชานรราษฎร์ผู้ใดมีใจยินดีกับด้วยวัตถุทานและทาสทานแห่งพระองค์เรานี้ดังนั้น แม้ว่าบุคคลผู้นั้นปรารถนาเอาอย่างใด ก็จงพลันอุดมสัมฤทธิ์ตามวิมติมัคค์ทุกอัน เทอญ บุคคลผู้ใดเบียดเบียนกระทำร้ายของทานแห่งพระองค์นี้ คือ

---

(๑) ถือปูน

(๒) พานแว่นฟ้า, ผะอบ เป็นคำเสียงร่อยหรอมาจาก จังโกฏก์

(๓) ประสิทธิประสาทให้

ว่าใช้สอยใส่เวียกตกการ[๑] ชาวเมืองมิลักขุทั้งหลายเหล่านี้และริตม้าง[๒] เทเสียให้นิราศคลาดเสียจากที่ มิให้เขาได้อุปั๏ฐากมหาธาตุเจ้าที่นี้ดั่งนั้นให้บุคคลผู้นั้นวินาศฉิบหายจากภรรยาบุตราบุตรีญาติทั้งหลายแล จากไร่นาคามเขตประเทศแห่งมัน ตลอดถึงสืบบรมราชภัยไปภายหน้า ก็จุติตายไปแล้วให้ได้ไปจมอยู่ในอเวจีมหานรก พระพุทธเจ้าเกิดมาหมื่นตนแสนตน อย่าให้มันได้รู้ได้เห็นแม้แต่สักตนหนึ่ง แม้ในปัจจุบันชาติเอาเขาไปไว้ประเทศบ้านใด เมืองใด ดั่งนั้นก็ให้ร้อนไหม้ฉิบหายในที่นั้นอย่าให้รุ่งเรืองแก่มันเทอญ เหตุว่าเขาได้เป็นข้าโอกาสหยาดน้ำแต่เช่นอชุตธรรมิกราชเจ้าสืบ ๆ มาแล

พระองค์มังรายเจ้าก็สบถแช่งไว้ดั่งนี้แล เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ มหาวชิรโพธิเจ้าก็กระทำประทักษิณยังพระมหาธาตุเจ้าแล้ว ก็เหาะเมือสู่เมืองราชคฤหนครนั้นแล ส่วนฤาษี ๕๐๐ คน ก็อยู่ปฏิบัติอุปั๏ฐากามหาชินธาตุเจ้าที่นั้นแล ส่วนว่าปู่เจ้าลาวจก ๒ คนผัวเมียก่อนนั้น ครั้นว่าเอาเขต

(๑) ใส่เวียกตกการ = ใช้การงาน

(๒) ริตม้าง = ตัดล้าง, ตัดรอน, ทำลาย

แดนถวายเปนทานพร้อมกับอชุตราชเจ้าก็บ่มิได้หนีไปอยู่แห่งใด ก็มีใจศรัทธาอยู่ปฏิบัติอุปัฏฐากมหาธาตุเจ้าด้วยข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียนทุกค่ำเช้ามิได้ขาด ครั้นว่าจุติก็ได้ไปเกิดเปนเทวดาเทวบุตรอยู่ปลายเขายุคนธรนั้นแล ส่วนว่าองค์มังรายเจ้าก็ไห้วันบเคารพย้ายังมหาธาตุเจ้า เสร็จแล้วก็เสด็จกลับคืนมาอยู่เมืองโยนกนครราชธานีศรีช้างแสนอันเปนที่อยู่แห่งตน แล้วก็กระทำบุญให้ทานบ่มิได้ขาด มิได้ประมาทในศีล ๕ ศีล ๘ แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใด แล้วก็บ่ละยังทศพิธราชธรรมเสียสักอัน ก็บริบูรณ์ด้วยสมบัติแลลูกหญิงลูกชาย ศักราชได้ ๑๕๐ ตัว พระพุทธเจ้านิพพานไปได้ ๑๒๐ พระวรรษา ท่านก็มีราชบุตร ๒ คน ราชธิดา ๒ คน ราชบุตรผู้พี่มีนามชื่อว่าพระองค์เชืองมีอายุได้ ๕๕ ปี ผู้น้องชื่อว่าไชยนารายน์ มีอายุได้ ๕๐ ปี

เมื่อนั้นพระองค์มังรายราชมหากษัตริย์ตนพ่อ ก็กระทำยังพระองค์เชืองตนพี่นั้นให้เปนมหาอุปราช แล้วกับลูกหญิงผู้หนึ่งให้อยู่ยังเมืองโยนกด้วยตนแล้ว ก็แบ่งยังราชสมบัติข้าคนช้างม้าวัวควายคนครัวแสนหนึ่ง ให้แก่ไชยนารายน์ตนน้องกับลูกหญิงผู้สุดท้องนั้น แล้วก็แปงให้

แต่เมืองที่ใหม่ คือของใต้หนบุพพทิศกว่ามูล (๑) เกิดเป็นเกาะดอนอันใหญ่ที่เมืองสุวรรณโคมคำเก่าศักราชได้ ๑๕๑ ตัวปีเบิกยี่ เดือน ๗ ออก ๘ ค่ำวันอาทิตย์ พระองค์ไชยนารายน์ตนเป็นลูกพระองค์มังรายราชกษัตริย์เมืองโยนกนคร ออกไปตั้งภูกะวาวดอนมูลให้เป็นเมือง แล้วเข้าอยู่ที่นั้นแล้ว ก็เรียกชื่อว่าเวียงไชยนารายน์เมืองมูลนั้นแล แต่กาลนั้นมาท่านก็สร้างบุบผารามวิหาร ที่พระพุทธเจ้ามานั่งสถิตอยู่ฉันข้าวบิณฑบาตที่ช่างของดอกไม้ให้ทานนั้น สร้างวิหารแล้วก็สร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่รักหาง (๒) ติดคำแล้วก็ฉลองกระทำบุญให้ทานบริบูรณ์แล้ว ก็กระทำบุญเป็นปางอันใหญ่ในเดือน ๔ เพ็ญวันพุธแล้ว พระองค์ไชยนารายน์เจ้าก็อยู่เสวยเมืองไชยนารายน์เมืองมูลที่นั้นสืบต่อถึงลูกหลานไปภายหน้า คนทั้งหลายที่อยู่ที่นั้นก็สมบูรณ์ไปด้วยข้าวของและเครื่อง ปลูกของผั่งทั้งมวล ก็มั่งมูลพูนเท่าตามดังพระพุทธเจ้าทำนายไว้นั้นแล ที่พระเจ้าหลวงก็ได้ชื่อว่าบุบผารามวิหารสวนดอกแต่กาลนั้นมาแล ศักราชได้ ๑๕๒ ตัวปีเมิงไค้ พระองค์เชืองกษัตริย์

(๑) เป็นชื่อเกาะ

(๒) ชาดสี

เจ้าเสวยเมืองได้ ๑๑ ปีแล้ว ท่านก็เสด็จไปสร้างเจดีย์หลังหนึ่งกวมเกศาธาตุที่ถ้ำแก้วหัวฝาย ศรี ทวง หนตะวันตกเฉียงเหนือนั้น ก็กระทำบุญ ฉลอง สำเร็จ บริ บูรณ์ ใน เดือน ๖ เพ็ญวันศุกร์ แล้วท่านก็มีพระราชอาชญาให้คนทั้งหลายขุดเหมืองใหญ่ต่อเอาน้ำแม่ใสนั้น ออกมาเลี้ยงไร่นาแคว้นทรายทั้งมวลแล้ว ก็เสด็จมาสู่เวียงอันเป็นที่อยู่ แห่งตน แล ศักราช ๑๘๓ ตัวบกาบเส็ดพระองค์เชืองเจ้าเสวยเมืองได้ ๓๑ ปี อายุได้ ๘๙ ปีก็จุติไปแล

พระองค์ชินตนลูกมีอายุได้ ๖๑ ปี ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติแทนในเมืองโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแสนต่อไปนั้น แต่นั้นมาศักราชได้ ๒๐๐ ปีลวงเม้า พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปได้ ๒๐๐ พระวรรษา พระองค์ชินเสวยเมืองได้ ๒๐ ปี อายุได้ ๘๐ ปีก็จุติไปแล

พระองค์คำตนลูกมีอายุได้ ๕๘ ปี ขึ้นเสวยราชสม-บัติในเมืองโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแสนที่นี้สืบต่อมาแล ศักราชได้ ๒๑๖ ตัวพระองค์คำกินเมืองได้ ๑๗ ปี อายุได้ ๗๗ ปีก็จุติไปแล

พระองค์เกิงตนลูกมีอายุได้๕๖ปี ขึ้นเสวยราชสมบัติเมืองแทนในโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนจนถึงศัก-

ราชได้ ๒๑๘ ตัวปีกาเม้าพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ไปแล้วได้ ๒๑๘ พระวรรษา

ศักราชได้ ๒๗๖ ตัวปีกัดเม้า พระองค์เกิงธิราชเจ้าเสวยเมืองได้ ๖๕ ปี อายุ ๑๐๐ ปีก็จุติไปแล

ยกเอาพระองค์ชาติตนลูกอายุได้ ๗๑ ปี ขึ้นเสวยเมืองแทนสืบต่อไป พระองค์ชาติกินเมืองได้ ๒๐ ปี ศักราชได้ ๒๙๕ ตัวปีเบิกเสด พระองค์ชาติมีอายุได้ ๙๐ ปีก็จุติตายไป

ยกเอาพระองค์เว้าตนลูกมีอายุได้ ๖๒ ปี ขึ้นเสวยเมืองแทนสืบต่อไป ศักราชได้ ๒๙๖ ตัวท่านก็ไปสร้างเจดีย์กวมเกศาธาตุเจ้าดอยเว้าแล ก็ฉลองให้ทานบริบูรณ์แล้วก็มาอยู่เวียงแห่งตนตามเดิม ศักราชได้ ๓๑๓ ตัวปีกดสี พระองค์เสวยเมืองได้ ๑๙ปี อายุได้ ๘๑ ปีก็จุติไปแล

ยกเอาพระองค์แว่นตนลูกมีอายุได้ ๖๓ ปีขึ้นกินเมืองสืบต่อไปศักราช ๓๑๔ ตัว ท่านก็เสด็จไปสร้างเจดีย์กวมที่บรรจุเกศาธาตุเจ้าหลังหนึ่ง ฝ่ายน้ำของก้ำตะวันออกแล้วก็กระทำบุญให้ทานเดือน ๕ เพ็ญวันศุกร์ สำเร็จบริบูรณ์

แล้วก็มาสู่เวียงแห่งตนแล ศักราชได้ ๓๒๙ ตัวปีระวายสัน พระองค์แว่นกินเมืองได้ ๑๗ ปีอายุได้ ๘๐ ปีก็ถึงแก่อนิจกรรมไปแล

แล้วพระองค์แก้วตนลูกมีอายุได้ ๕๘ ปี ก็เสวยเมืองสืบต่อไปศักราชได้ ๓๓๑ ตัว ท่านก็ไปสร้างเจดีย์กวมที่บรรจุเกศาธาตุเจ้าหลังหนึ่ง มีฝายน้ำของก้ำหน้าเรียงหลังที่ตนพ่อสร้างนั้นแล้ว ก็ฉลองกระทำบุญให้ทานเดือน ๖ เพ็ญวันพุธ ก็สำเร็จบริบูรณ์แล้วเสด็จกลับมาสู่เวียงที่แห่งตนแล ศักราชได้ ๓๔๓ ตัวปีกาบเสด พระองค์แก้วเสวยเมืองได้ ๑๕ ปีอายุได้ ๗๒ ปีก็จุติไปแล

พระองค์เงินตนลูกอายุได้ ๕๖ ปีได้เสวยเมืองต่อไป ศักราชได้ ๓๔๕ ตัวท่านก็เสด็จไปก่อเจดีย์กวมเกศาธาตุเจ้าที่พระพุทธเจ้านอนหลังผารูปเท่านั้น แล้วฉลองกระทำบุญให้ทานบริบูรณ์แล้วเดือน ๖ เพ็ญวันพฤหัสบดีก็เสด็จกลับมาสู่เวียงโยนกนครอันเป็นที่อยู่แห่งตน ศักราชได้ ๓๕๗ ตัวปีเบิกไจ้ ท่านเสวยเมืองได้ ๑๕ ปีอายุท่านได้ ๗๑ ปีก็จุติไปตามยถากรรมแล

องค์พระแวนตนลูกอายุได้ ๕๒ ปีขึ้นเสวยเมืองสืบต่อไป ศักราชได้ ๓๕๘ ตัวท่านก็สร้างวิหารกวมพระบาทเจ้าที่ผาเรือแล้ว ก็ฉลองกระทำบุญให้ทานบริบูรณ์แล้วในวันเดือน ๖ เพ็ญวันศุกร์แล้ว ก็เสด็จกลับมาสู่เวียงโยนก-นครแห่งตนแล ศักราชได้ ๓๗๒ ตัวพระองค์แวนเสวยเมืองได้ ๑๖ ปีอายุได้ ๖๗ ปีก็ถึงแก่กรรมไปในกาลนั้นแล

พระองค์งามตนลูกมีอายุได้ ๕๐ ปี ขึ้นเสวยเมืองสืบต่อสันตติวงศ์ไป ศักราชได้ ๓๗๔ ตัวปีดับใส้ ท่านก็เสด็จมาสร้างยังเจดีย์กวมเกศาธาตุเจ้าที่พระพุทธเจ้านั่งจอมผาเล็งโลกนั้น และสร้างวิหารและพระพุทธรูปแล้ว ก็ฉลองกระทำบุญให้ทานสำเร็จบริบูรณ์ไปในวันเดือน ๖ เพ็ญวันพุธ แล้วท่านก็เสด็จมาสู่เวียงโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนอันเป็นที่อยู่แห่งพระองค์ ในกาลนั้นเมืองโยนกนครที่นี้ ก็บริบูรณ์รุ่งเรืองเต็มไปด้วยผู้คนทุกชาติทุกภาษา หาเสี้ยนหนามโจรผู้ร้ายมิได้แล รื่นเริงไปด้วยการกระทำบุญให้ทาน ตลอดไปในสมัยพระองค์งามครองราชสมบัตินั้นแล ศักราชได้ ๔๕๐ ตัวปีเบิกเสด

พระองค์งามเสวยได้ ๓๓ ปี อายุ ๘๑ ปีก็ถึงแก่อนิจกรรมไปแล

พระองค์ลือตนลูกมีอายุได้ ๖๖ ปีท่านมีราชบุตร ๒ ตนแล พระองค์ลือเสวยเมืองแทนไปในศักราช ๔๓๐ ตัวปีระวายสัน พระองค์ลือกินเมืองได้ ๑๗ ปีอายุได้ ๗๗ ปีก็ถึงแก่กรรมไปแล พระองค์รอยตนลูกอายุได้ ๕๘ ปีขึ้นเสวยเมืองแทนแล ศักราชได้ ๔๔๖ ตัวพระองค์รอยกินเมืองได้ ๑๕ ปีอายุได้ ๗๒ ปี ก็ไปจุติแล

พระองค์เชิงตนลูกมีอายุ ๕๒ ปีขึ้นเสวยเมืองสืบต่อไปในศักราชได้ ๔๖๓ ตัวปีกาบสัน พระองค์เชิงกินเมืองได้ ๑๘ ปี อายุได้ ๖๙ ปีก็จุติตายไปแล

พระองค์พันตนลูกมีอายุได้ ๕๖ ปี ก็ขึ้นเสวยเมืองแทนสืบต่อไปในศักราช ๔๖๘ ตัวปีกัดได้ ท่านกินเมืองได้ ๑๖ ปีอายุท่านได้ ๗๑ ปีแล้วก็ถึงแก่กรรมไปแล

พระองค์เกลาตนลูกมีอายุได้ ๕๖ ปี ก็ได้ขึ้นเสวยเมืองแทนได้ ๑๗ ปีอายุได้ ๗๒ ปี ก็จุติตายไปในศักราช ๔๙๔ ตัวปีกัดเม้านั้นแล

พระองค์พิงตนลูกมีอายุได้ ๕๒ ปี ขึ้นเสวยเมืองสืบต่อไป ศักราชได้ ๔๙๕ ตัว พระยาทุฏฐคามินีเป็น

ใหญ่ในลังกาและศาสนาก็รุ่งเรืองในลังกาที่นั้น ในสมัยนั้นมหาเถรเจ้าเป็นใหญ่กระทำจตุตถสังคายนา ก็ยกเอาพระธรรมของพระพุทธเจ้า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ขึ้นสู่ใบลานแล้วเอาใส่มหาโลหะปราสาทแล้วลั่นประแจไว้ในลังกาทวีปที่นั้น เต็ม ๕ ปีบริบูรณ์ในเมื่อศักราชได้ ๕๐๐ ตัวปีกาบสัน พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วได้ ๕๐๐ พระวรรษาเต็ม ศาสนาภิกขุณีก็สิ้นไปในปีนั้น ครั้งนั้นศาสนาพระพุทธเจ้าแห่งเราเมืองใหญ่ทั้งหลายก็สูญไป เท่ายังรุ่งเรืองอยู่ตั้งแต่แต่เมืองราช คฤห์ ล่อง มา ถึง เมือง ยวนช้างแสนเรานี้เท่านั้นแล ศักราชได้ ๕๑๒ ตัว ปีเมิงเล้าพระองค์พิงเจ้ากินเมืองได้ ๑๙ ปี อายุได้ ๗๑ ปีก็จุติไปแล

พระองค์สีตนลูกอายุได้ ๕๔ ปีขึ้นเสวยเมืองแทนศักราชได้ ๕๒๘ ตัวปีเมิงเป้าพระองค์สีกินเมืองได้ ๑๗ ปี อายุได้ ๗๐ ปีก็จุติไปแล

พระองค์สมตนลูกอายุได้ ๕๒ ปีได้ขึ้นเสวยเมืองสืบต่อไป ศักราชได้ ๕๔๐ ตัว ท่านกินเมืองได้ ๑๗ ปี อายุได้ ๖๖ ปีก็ถึงแก่กรรมไปแล

พระองค์สวนตนลูกมีอายุได้ ๕๐ ปีขึ้นเสวยราช-สมบัติสืบต่อไปศักราชได้ ๕๖๐ ตัวปีกาบเสด พระองค์สวนกินเมืองได้ ๑๘ ปี อายุได้ ๖๙ ปีก็จุติไปแล

พระองค์แพงตนลูกมีอายุได้ ๔๘ ปี ก็ขึ้นเสวยราชสมบัติสืบต่อไปศักราช ๕๘๑ ตัวปีดับเม็ด พระองค์แพงกินเมืองได้ ๒๐ ปี อายุได้ ๖๙ ปีก็จุติไปแล

พระองค์พวนตนลูกมีอายุได้ ๕๓ ปีขึ้นกินเมืองแทนสืบต่อไป ศักราช ๕๙๓ ตัว ท่านกินเมืองได้ ๑๔ ปี อายุท่านได้ ๖๕ ปีก็จุติไปแล

พระองค์ฟูตนลูกอายุได้ ๓๖ ปีขึ้นเสวยเมืองแทนสืบต่อไป ศักราชได้ ๖๑๕ ตัว ท่านกินเมืองได้ ๑๒ ปี อายุได้ ๔๗ ปีก็จุติไปแล

พระองค์ผื้นตนลูกมีอายุได้ ๓๐ ปีขึ้นกินเมืองแทนต่อไป ศักราชได้ ๖๒๒ ตัวปีลวงเป้าศาสนาพระพุทธเจ้าได้ ๖๒๒ ตัว ท่านกินเมืองได้ ๘ ปี อายุได้ ๓๗ ปีจุติไปแล ครั้งนั้นตรีจักขุเมืองภุกามได้เป็นพระยาธรรมแล้ว ก็เล็งเห็นศาสนาพระพุทธเจ้าบ่มิได้รุ่งเรือง ท่านจึ่งจักมาตัดศักราชอันพระยาอชาตศัตรูเมืองราชคฤห์

นครตัดแล้วไว้ตัวหนึ่ง ลำดับมาได้ ๖๒๒ ตัวนั้นก็ตัดเสียใหม่ตั้งไว้ตัวหนึ่ง ในเดือน ๖ เพ็ญวันศุกร์เป็นปีเต่ายี่แล ครั้งนั้นพระองค์วรรณลูกพระองค์ผั้นมีอายุได้ ๑๗ ปี ก็ขึ้นเสวยเมืองโยนกนครราชธานีศรีช้างแสนที่นี้สืบต่อไปถึงพระองค์วรรณนี้ได้ ๒ ตนแล ศักราชได้ ๕๐ ตัวปีลวงเป้าพระพุทธเจ้านิพพานไปได้ ๖๗๑ พระวรรษาพระองค์วรรณท่านกินเมืองได้ ๕๐ ปี อายุได้ ๖๗ ปีก็จุติตายไปแล

พระองค์มังสิงตนลูกมีอายุได้ ๓๕ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ศักราชได้ ๑๐๐ ปีกาเม้า พระพุทธเจ้านิพพานไปได้ ๗๒๒ พระวรรษา พระองค์มังสิงกินเมืองได้ ๕๐ ปี อายุได้ ๘๕ ปีก็จุติตายแล

ก็ยกเอาพระองค์มังสมตนน้องผู้สุดท้องอายุได้ ๗๒ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ศักราชได้ ๑๓๔ ตัวปีกดใจ้ มังสมกินเมืองได้ ๘ ปี อายุได้ ๗๙ ปีก็จุติตายไปแล

ยกเอาองค์ทิพย์ตนลูกมีอายุได้ ๕๑ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ศักราชได้ ๑๕๐ ตัวปีกดสี ท่านกินเมืองได้ ๑๗ ปี อายุได้ ๖๗ ปีแล้วก็จุติตายไปแล

พระองค์กมตนลูกมีอายุได้ ๔๓ ปีขึ้นเสวยเมืองแทน ศักราชได้ ๑๗๘ ตัว ศาสนาพระพุทธเจ้าได้ ๘๐๐ พระวรรษา พระองค์กมเจ้ากินเมืองได้ ๕ ปี อายุ ๔๗ ปีก็จุติตายไป

พระองค์ชายตนลูกมีอายุ ๓๐ ปีขึ้นเสวยเมืองแทน ศักราชได้ ๑๙๗ ตัวปีเมิงเม้า ท่านกินเมืองนานได้ ๒๐ ปี อายุ ๕๐ ปีก็จุติไปแล

พระองค์ชินตนลูกมีอายุได้ ๓๒ ปีขึ้นเสวยเมืองแทน ศักราชได้ ๒๑๑ ตัวปีลวงไส้ พระองค์ชินกินเมืองได้ ๑๕ ปีอายุได้ ๔๖ ปีก็จุติตายไปแล

พระองค์ชมตนลูกมีอายุได้ ๒๙ ปีขึ้นเสวยเมืองแทนสืบไป ศักราชได้ ๒๓๐ ตัวปีกดใจ้ ท่านกินเมืองได้ ๒๐ ปีอายุได้ ๔๘ ปีก็จุติไปแล

พระองค์พังตนลูกมีอายุได้ ๒๘ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติสืบสันตติวงค์ต่อไป ศักราชได้ ๒๔๕ ตัวท่านกินเมืองได้ ๑๖ ปีแล้วก็จุติไปแล

พระองค์พิงตนลูกอายุได้ ๒๖ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติสืบต่อไป ศักราชได้ ๒๕๙ ตัวปีกัดไส้ ท่านกินเมืองได้ ๑๕ ปีอายุท่านได้ ๔๒ ปีก็จุติไปแล

พระองค์เพียงตนลูกมีอายุได้ ๒๔ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติสืบไป ศักราชได้ ๒๕๙ ตัวปีกดไส้ ท่านกินเมืองได้ ๑๗ ปีอายุท่านได้ ๔๒ ปีก็จุติไปแล

ก็ยกเอาพระองค์พังตนลูกมีอายุได้ ๑๘ ปีขึ้นเสวยเมืองแทน ศักราชได้ ๒๗๙ ตัวปีกัดเป้า พุทธเจ้านิพพานไปแล้วได้ ๙๐๐ พระวรรษาแล พระองค์พังเจ้าเสวยเมืองโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนที่นี้ได้ ๒ ปี อายุท่านพอเต็ม ๒๐ ปี ในกาลนั้นยังมีขอมส่วยใช้เมืองหนึ่ง อยู่หนหรดีเป็นลูกเมืองส่วยเช้า แต่เช่นพระยาสิงหนวติราชตนเป็นปฐมมหากษัตริย์เจ้า มาตั้งเวียงพันธุสิงหนวตินครลูกนี้ ลำดับมาถึงบัดนี้แล

พระยาขอมอยู่เมืองอุโมงค์เสลานครที่นี้ไกล ๕ คืนทางแล พระยาขอมตนดำนั้นมีใจอสัทธรรมหยาบช้าทารุณนัก เห็นพระองค์พังตนเป็นกษัตริย์จิ่ม (๑) โยนกนครช้างแสนที่นี้หนุ่มน้อยดังนั้น พระยาขอมดำตนนั้นก็ยกเอากำลังมาแสนหนึ่งแล้วก็มาพื้น (๒) ลุกชิงเอาเมืองที่นี้ เดือน๕

(๑) อีกฉบับเขียนว่า "เจ้า"

(๒) กลับ

แรมค่ำหนึ่งวันอาทิตย์ พระยาขอมได้เข้าเวียงโยนกนครช้างแสนที่นี้ ครั้งนั้นพระองค์พังเจ้ามีใจอันบ่กล้าแข็ง ก็ถวายเมืองให้แก่พระยาขอมดำตนเป็นลูกเมืองนั้นเสียแลกาลนั้นพระยาขอมตนนั้นครั้นมันได้เมืองแล้ว มันก็ขับพระองค์พังเจ้าตนเป็นกษัตริย์เป็นเค้านั้น และนางเทวีพร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ไพร่ไทยทั้งมวล ให้ออกหนีจากเวียงให้สิ้นแล้ว ส่วนพระยาขอมตนนั้นก็เป็นกษัตริย์เสวยเมืองโยนกนครบุรีช้างแสนที่นั้นแล มันก็ใช้ไปเอาลูกเมียเสนาอำมาตย์และชาวขอมทั้งหลายแห่งมัน อันมีในเมืองเสลานครที่นั้น มาอยู่ในเวียงโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนที่นั้นสิ้นแล แล้วมันก็ขับพระองค์พังเจ้าไปเป็นแก่บ้านตั้งอยู่เวียงลวะศรีทวง ริมหนตะวันตกเฉียงเหนือ ริมแม่น้ำใสภายตะวันออกเฉียงใต้ธาตุเจ้าถ้ำแก้วที่นั้น

เหตุใดแลว่าเวียงศรีทวงนั้นจา ยามพระพุทธเจ้ายังทรมานอยู่วันนั้น ยังมีขุนลวะผู้หนึ่งเป็นลูกปู่เจ้าลาวจกเป็นแคว้นดอยธุงนั้น ผู้พี่ชื่อลวะกุมโภนั้นมาตั้งอยู่ที่นั้น แล้วส่วยคำแก่พระยาอชุตราช กษัตริย์เจ้าเวียงโยนกนครที่นั้น

แล ปีละสี่ทวง (๑) หมากพินหนวยน้อย (๑) นั้น จึงได้ชื่อว่าเวียงศรีทวงด้วยเหตุอันนั้นแล

ครั้งนั้นพระยาขอมตนนั้นขับพระองค์พังเจ้าไปเป็นแก่บ้านอยู่ที่นั้นแล้ว ก็ให้ส่วยคำให้มันปีละสี่ทวงหมากพินแต่นั้นมา ไทยเราเป็นทุกข์ทั้งเจ้าทั้งไพร่แล เหตุว่าขอมได้เป็นเจ้าก็เป็นทุกข์ได้หาคำท้าวคำ (๒) มาส่วยขอมแล พระองค์พังเจ้าไปเป็นแก่บ้านอยู่เวียงศรีทวงได้ปีหนึ่ง ศักราชได้ ๒๘๐ ตัว วันนั้นนางเทวีก็ประสูติลูกชายผู้หนึ่ง ให้ชื่อว่าทุกขิตกุมารแล ท่านไปตั้งอยู่เวียงศรีทวงได้ ๓ ปี วันนั้น ศักราชได้ ๒๘๒ ตัว ยังมีสามเณรตนหนึ่งเป็นชาวศรีทวงที่นี้มีอายุได้ ๑๙ ปี แล้วท่านก็ลงไปไหว้มหาธาตุเจ้าแล้ว ก็ไปอาศัยนอนอยู่อารามหลังหนึ่งในเวียงโยนกนครในที่นั้น ในเดือน ๖ ออก ๑๔ ค่ำคืนนั้นรุ่งแจ้งแล้วเป็นเดือน ๖ เพ็ญวันพุธ ท่านลุกแล้วก็ไหว้พระรัตนตรัยทั้งสามแล้ว ก็ถือเอาบาตรไปจะเดินบิณฑบาตได้สามเรือนแล้วลำดับไป ก็ไปถึงคุ้มน้อยแห่งพระยาขอมดำแล้ว ท่าน

---

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) หาคำท้าวคำ อีกฉะบับหนึ่งว่า "หาร่อนคำถ่าวคำ" ถ่าวว่ากลับ

ก็เข้าเพื่อจักบิณฑบาตนั้นก็ไปยืนอยู่กลางคุ้มที่นั้น กาลนั้น พระยาขอมเล็งเห็นแล้วก็ถามพวกรัง (๑) ทั้งหลายว่า สาม-เณรที่ได้มาบิณฑบาตนั้นจาพวกรังทั้งหลายก็ไห้ว่า เทวข้าแต่ เป็นสามเณรลูกชาวศรีทวงนั้นจาครังนั้นพระยาขอมดำก็โกรธแล้วกล่าวว่า ลูกข้าส่วยพลอยเข้ามาคุ้มพระองค์กูดังลือจา สูอย่าได้เอาข้าวกูไปใส่บาตรให้มันนะเนอ ขณะนั้นเจ้าสามเณรน้อยตนนั้น ได้ยินคำ พระยา ขอมดำกล่าวดังนั้นแล้ว ท่านก็บังเกิดอิจฉามานะโกรธในใจ แล้วก็ถอยหนีออกจากคุ้ม พระยาขอมแล้ว ไปยืนอยู่หน ตะวันตก เฉียงเหนือแล้วก็ขึ้นสู่ดอยกู่แก้ว กระทำประทักษิณไหว้มหาธาตุเจ้าแล้วก็ยกบาตรข้าวขึ้นใส่หัวถวายให้เป็นทานแก่พระบรมธาตุทั้งบาตรทั้งข้าวนั้น ก็ตั้งคำปรารถนาว่า สาธุด้วยเดชะ อันผู้ข้า ได้เอาข้าว บิณฑบาต ให้เป็นทาน แก่พระมหาธาตุเจ้าแล้ว ทั้งนี้ไป ๗ วันภายหน้านี้ ขอให้ข้าจุติตายจากชาติอันเป็นสามเณรนี้แล้ว ขอให้ข้า พเจ้าไปเอาปฏิสนธิในท้องแห่งนางเทวีแห่งคามโภชกผู้เป็นแก่บ้านศรีทวงนั้นเทอญ ครั้นว่าผู้ข้าเกิดมาพ้นจากท้องแห่งมารดา

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

แล้ว ขอให้ผู้ข้ามีรูปอันงามและประกอบด้วยกำลังมีอายุมั่นยืน ให้เปนที่รักจำเริญใจแก่พระยาศรีทวงผู้เปนบิดาแห่งข้าพเจ้า ครั้นว่าข้าใหญ่ขึ้นมาได้ ๑๖ ขวบเข้าแล้ว ขอให้ข้ามีชัยชนะปราบแพ้(๑) ยังพระยาขอมดำตนนี้ด้วย สวัสดีแดเทอญ เหตุว่าพระยาขอมดำนี้อสัทธรรมใจบาปบ่มิรู้จักคุณแก้วทั้งสามแล วันนี้ก็เปนวันอุโบสถเดือน ๖ เพ็ญแล แล้วก็ป่าวแก่เทวดาทั้งหลายว่า โภนฺโต ดูกรเทวดาเจ้าทั้งหลาย อันอยู่รักษาศาสนาและมหาธาตุเจ้าที่นี้เปนเค้าและรักษาบ้านเมืองทั้งมวล จะมาเปนสักขีพยานรู้กับด้วยข้าทุกตนเทอญ ว่าดั่งนั้นแล้ว ก็กระทำเคารพยังมหาธาตุเจ้าเสร็จแล้วก็ถวาย(๒) หนีจากข่วง(๓)มหาธาตุเจ้าที่นั้นแล้ว ก็ลงไปถึงตีนดอยกู่แก้วหนตะวันออกเฉียงเหนือ ก็ไปนั่งอยู่ในร่มไม้ต้นหนึ่งแล้วก็บ่กินยังข้าวน้ำสักอันแล ครั้นถึง ๗ วันก็รวดจุติตายไปแล ก็ไปเอาปฏิสนธิในท้องนางเทวีพระศรีทวงวันนั้น

---

(๑) แพ้แปลว่า ชนะ ในภาษาไทยทั่วไป เว้นไทยสยาม

(๒) เห็นจะเปน "ถอย"

(๓) บริเวณ, ดวง

ราตรีจักใกล้รุ่งนางก็เห็นยังนิมิตฝันว่า ยังมีช้างเผือกตนหนึ่งมายืนอยู่ยังบริเวณบ้านที่นั้น ก็ผ่านเวียงล่องไปทางใต้ ครั้นพ้นเวียงแล้วก็ไปไล่กวดแทงคนทั้งหลาย แตกตื่นแล้วนางก็สะดุ้งตื่นขึ้นตกใจกลัว นางก็ไปเล่าให้เจ้าตนเป็นสามีฟังทุกประการ ครั้นว่าพระยาได้ยินคำแล้ว ก็รำพึงกล่าวว่าสัตว์ตัวมีบุญจักมาเกิด ในท้อง แห่งนางพึงมีฉะนี้แล นางจงรักษาครรภ์แห่งนางให้ดีเทอญ ว่าดังนั้นแล้วนางก็ทรงครรภ์แต่นั้นไปถึง ๗ เดือนดังนั้น นางก็มักใคร่ได้เครื่องศาตราอาวุธทั้งหลาย ก็จึงไปไหว้ขอพระยาตนเป็นผัวให้เอาช่างเหล็กมาแปลงเครื่องทั้งหลาย ส่วนพระยาตนเป็นผัวก็กระทำตามคำแห่งนาง เอาช่างเหล็กทั้งหลายมาตีแปลงเครื่องสาตราวุธ ทั้งหลาย เป็น ต้นว่า ดาบดาวและหอกซัดสีนาคปืนไฟทั้งมวล แล้วแต่นั้นถึง ๗ เดือนนางก็อยากกินยังเลือดขอมคำติดคมดาบ นางจึงไหว้สา (๑) พระยาตนเป็นผัวแล้ว ท่านก็ใช้คนไปขวนขวายให้นางได้กินแล้ว นางก็มีใจชมชื่นยินดีมากนัก ถึงศักราช ๒๘๓

(๑) สา เป็นหางเสียงของคำว่า "ไหว้" เป็นคำติดปากของไทยเหนือ ย่อจากบาลีว่า สาธุอันมีในคำนมัสการที่พบทางนั้นใช้กันอยู่เสมอ เป็นคำสุดท้ายของคำนมัสการ

ตัว ปีกาไส้ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ วันอาทิตย์ ยามรุ่งแจ้ง ครรภ์นางเต็มทศมาศได้ ๑๐ เดือนแล้ว นางก็ประสูติได้ลูกชายผู้หนึ่งเกิดมามีวรรณเนื้อตนอันหมดจดหามลทินมิได้ เป็นดังล้างไว้สะอาดแล้ว ครั้งนั้นญาติทั้งหลายฝูงอันมีอยู่ในบ้านศรีทวงนั้น และเสนาอำมาตย์พราหมณ์ปุโรหิตก็มารับเอาแล้ว เบิกบาย (๑) นามกรเอานิมิตอันงามเหมือนดังพรหมลงมาเกิดนั้น จึงใส่ชื่อว่าพรหมกุมารนั้นแล แต่นั้นไปภายหน้าพรหมกุมารก็ขึ้นใหญ่มาได้ ๗ ปีหาพยาธิโรคามิได้ กุมารก็มีใจใคร่ได้ยังเครื่องศาตราอาวุธทั้งหลาย ก็เข้าไปอ้อนวอนขอยังพระราชบิดาให้เอาช่างเหล็กทั้งหลายมาแปงแล กาลนั้นพระยาตนพ่อก็กระทำตามคำลูกแห่งตนทุกประการ เอาช่างทั้งหลายมาตีหอกดาบสีนาคบีนไฟทั้งมวลทุกปีบ่มิได้ขาด ตลอดถึงอายุกุมารได้ ๑๓ ขวบแล้ว

ศักราชได้ ๒๑๓ ตัวปีดับไส้ เดือน ๕ ออก ๘ ค่ำ วันอังคาร ยามจะใกล้รุ่ง ครั้งนั้นพรหมกุมารท่านก็เห็นนิมิตฝันว่าเทวดามากล่าวว่า ดูกรพรหมกุมาร ท่านยังใคร่ได้ยังช้างตัววิเศษดังนั้น ครั้นรุ่งแจ้งแล้วให้ท่านตัดเอาขอ

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

ไม้ไล่ (๑) แล้วไปล้างหน้าเอายังน้ำแม่ของนั้นเทอญ ช้างเผือก ๓ ตัวจะล่องน้ำมาแล ครั้นว่าได้ตัวต้นนั้นก็จักได้ปราบทวีปทั้งสี่ ครั้นว่าได้ตัวสองนั้นจักปราบชมพูทวีปได้แท้ ครั้นว่าได้ตัวที่สามนั้นจักได้ปราบลานนาและขอมดำทั้งมวล ในกาลนั้นพรหมกุมารก็สะดุ้งตื่นขึ้นมา แล้วท่านก็เรียกเอาเด็กน้อยทั้งหลายพาไปเป็นบริวาร ๕๐ คนแล้วก็ตัดเอายังขอไม้ไล่ก็เสด็จไปล้างหน้าที่น้ำแม่ของนั้นแล้ว ก็พากันยั้งอยู่ยังฝั่งน้ำที่นั้นครู่หนึ่ง กาลนั้นยังมีงูตัวหนึ่งใหญ่เท่าเทนซาว (๒) ข้าวเป็นเบือ (๓) เป็นเหลืองยาวก็ลอยล่องน้ำมาริมฝั่งที่นั้น ครั้งนั้นเจ้ากุมารกับด้วยบริวารทั้งหลายเห็นแล้วก็สะดุ้งตกใจกลัวมากนัก ก็พากันสยดสยองอยู่ในที่นั้น ฝ่ายงูตัวนั้นก็เลยล่วงไปครู่หนึ่ง แล้วซ้ำล่องมาแถมอีกตัวหนึ่งใหญ่ประมาณเท่าต้นตาลนั้น มีวรรณเลื่อมสว่างทั่วทิศพึงกลัวยิ่งนัก มีเนื้อตนสั้นไปทั้งกาย งูตัวนั้นก็

(๑) ชื่อไม้ชนิดหนึ่งในจำพวกไม้ไผ่ แต่ไม่มีหนามลำเล็ก ๆ มีแขนงเป็นขอดีนัก

(๒) ไม่ทราบว่าอะไร

(๓) เลื่อมพราย

ลอยน้ำล่องไปนั้นแล กาลนั้นพรหมกุมารเจ้าก็มารำพึงว่า เทวดากล่าวนิมิตให้แก่กูว่าจักมีช้างเผือก ๓ ตัวลอยล่องน้ำมานั้น บัดนี้ก็บ่มิได้เห็นช้างสักตัวพลอยมาเห็นแต่งู ๓ ตัวนี้แล ชะรอยจักเป็นงู ๓ ตัวนี้และก็หากเป็นนิมิตแท้จริง ครั้นว่ากูบ่เอาก็บ่ได้ กล่าวกับบริวารแห่งตนดังนี้แล้ว ครั้นว่าเราจักจับคองูตัวนี้ก็ให้ตามเราเทอญ ตายก็ตายด้วยกันเทอญ ว่าดังนั้นแล้วงูก็มาใกล้ในที่นั้น ท่านก็กระโดดลงไปจับคองูตัวนั้นแล้ว ครั้งนั้นหมู่บริวารทั้งหลายก็ตามลงไปจับตัวงูนั้นพร้อมกันแล้ว กาลนั้นงูตัวนั้นก็บังเกิดเป็นช้างเผือกขึ้นในบัดเดียวนั้นแล ครั้งนั้นพรหมกุมารเจ้าก็มีใจยินดียิ่งนัก ท่านก็เอาขอไม้ไล่เกาะให้ออกจากแม่น้ำที่นั้น ช้างตัวนั้นก็มิได้ออกลอยไปตามน้ำมาอยู่ริมฝั่งที่นั้น ครั้งนั้นท่านก็ใช้ลูกน้องกลับคืนไปกราบทูลพระบิดาแห่งตนให้รู้ ครั้งนั้นพระบิดารู้แล้วก็เอาหมอมาทำนายดู หมอก็ทำนายว่า ให้ได้เอาคำพันหนึ่งตีเป็นพานแล้วไปแห่แหนนำหน้าก่อนจึงจักขึ้นจากแม่น้ำ กาลนั้นโภชกแก่บ้านผู้พ่อนั้น ก็รีบเอาช่างมาตียังคำพันหนึ่งให้เป็นพานแล้ว ก็ให้ทุกขิต

กุมารผู้เปนพี่นั้นเอาไปให้แก่พรหมกุมารผู้น้อง ครั้นไปถึงแล้วก็ตีต่อยยังพานคำลูกนั้น ส่วนว่าช้างเผือกตัวนั้นได้ยินเสียงพานคำแล้ว ก็ออกจากน้ำแม่ของด้วยสวัสดีแล สถานที่ช้างทวนน้ำอยู่นั้นก็ได้ชื่อว่าควานทนนั้นแล ช้างตัวนั้นก็ให้นามชื่อว่าช้างพานคำนั้นแล

ครั้นว่าเอาช้างตัวนั้นมาถึงบ้านศรีทวงแล้ว ก็เข้าไปบอกแก่พระบิดาว่า ข้าแต่พ่อพระยาเปนเจ้า ตั้งแต่วันนี้ไปภายหน้า ขอพ่อพระยาเปนเจ้าอย่าได้ส่งส่วยแก่พระยาขอมตนนั้นต่อไป แม้ว่ามันจักมากระทำดังลือก็ดี จงไว้ธุระแก่ลูกเทอญ ว่าดั่งนั้นแล้ว ในกาลนั้นคามโภชกแก่บ้านศรีทวงผู้เปนบิดามีนามว่าพระองค์พังนั้น ก็มีใจยินดีกับด้วยลูกยิ่งนักแล้ว ก็ให้คนทั้งหลายแปงโรงให้เปนที่ช้างมงคลอยู่แล้ว ก็ให้ช่างคำมาตีเครื่องช้าง คือว่าภาชนะใส่หญ้าและรางทวง (๑) ขี้ทวงเยี่ยวให้แล้วไปด้วยคำทั้งสิ้น กาลนั้นพรหมกุมารเจ้าก็แต่งให้คน อุปนิขิตไปอยู่ยังเวียงโยนกนครที่นั้น ให้ฟังข่าวร้ายข่าวดีแห่งพระยาขอมดำเปลี่ยนกันไปมาบ่มิได้ขาด ครั้งนั้นแก่บ้านศรีทวงตนพ่อก็ให้คนทั้ง

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

หลายชุดคูเวียงให้ดีแล้ว ก็แปงน้ำมาใส่ให้เต็มคูเวียง แล้วก็แปงประตูหับไขให้ดีแล้ว ก็ให้ชื่อว่าเวียงพานแต่นั้นมา ส่วนพรหมกุมารนั้นก็ให้หัดช้างมงคลตัวนั้นแล้ว ก็หัดพวกสีนาคและบืนไฟทั้งมวลไปทุกวันมิได้ขาด ตลอดมาถึงอายุได้ ๑๖ ขวบ แต่นั้นมาก็มิได้ส่งส่วยแก่พระยาขอมดำต่อไปถึงสามบี ครั้งนั้นพระยาขอมดำก็บังเกิดความโกรธต่อโภชกแก่บ้านศรีทวง จึ่งกล่าวแก่เสนาอำมาตย์ทั้งหลายว่าบัดนี้ข้าส่วยเมืองศรีทวงนี้ดังลือ หาได้มาส่งส่วยเหมือนแต่ก่อนไม่ขาดไปได้สามบีแล้ว มันพลอยกระด้างกระเดื่องแข็งเมืองอยู่นั้นจา สูท่านทั้งหลายจงเร่งแต่งเอารี้พลคนหาญทั้งหลาย ให้พร้อมเสร็จในภายในสามวันนี้ เราพระองค์จักไปชำระข้าศึกหมู่นี้เสีย อย่าไว้ให้เสียนหนามต่อไปว่าดังนั้นแล้ว กาลนั้นไทยยวนทั้งหลายอันเป็นอุปนิขิตแห่งพรหมกุมารนั้น ได้ทราบแล้วก็รีบนำข่าวสารอันนั้นไปกราบทูลแก่พรหมกุมาร และพระยาเจ้าตนเป็นพระบิดาให้รู้เหตุกาลสิ้นทั้งนั้น ครั้นพระยาเจ้าทั้งสองได้รู้แล้ว ก็เร่งตระเตรียมเอายังรี้พลคนหาญทั้งหลาย มาไว้มีประมาณแสนหนึ่งไทย

เหล่านี้ก็มีมากกว่าล้านคนเท่าว่าแคว้นหลวงและแคว้นขวา นั้นก็อยู่ใกล้พระยาขอมคำ ครั้นได้คนหาญมาแล้ว ก็ขัดสีคันไชยอันกล้า มีมือถือธนูกับแล่งปืน แล้วก็เสด็จขึ้นขี่ช้างเผือกแก้วพานคำ มีหมอควานขี่พร้อมสรรพถือพานคำตีนำหน้ายกพลออกจากเวียงพานคำที่นั้นลงต่อรบพระยาขอมคำตนนั้น ก็ไปพบกันกลางทุ่งสันชายที่นั้น ครั้งนั้นพระยาขอมคำปรารถนาจักต่อรบกับเจ้าพรหมกุมาร ก็ไม่ทันรบช้างที่นั้นพระยาขอมคำนั้น ก็เห็นช้างมงคลพานคำ ณ ที่นั้นอันพรหมกุมารเจ้าขี่อยู่นั้น พระยาขอมคำก็มีความสะดุ้งตกใจหวั่นไปทั้งตัว แล้วก็หันหน้ากลับคืนวิ่งหนีไป ครั้งนั้นหมู่ช้างแห่งพระยาขอมคำทั้งหลายก็แตกตื่น เหยียบย่ำหัวขอมคำทั้งหลายตายมากนักแตกกระจัดกระจายพ่ายหนีไปสู่เวียง ส่วนเจ้าพรหมกุมารก็ขี่ช้างพาคนหาญเลยไล่ไปกำจัดขอม ไปตลอดถึงเวียงโยนกนครหลวงนั้นแล พระยาขอมคำก็พาลูกน้องเข้าในเวียง แล้วปิดประตูเวียงเสียทุกแห่ง ครั้งนั้นพรหมกุมารเจ้าก็ไสช้างพานคำเข้าแทงประตูเวียงทะลุเข้าไปกำจัดขับไล่พระยาขอมในเวียงที่นั้นผู้คนบ่าวไพร่แห่ง

พระยาขอมคำก็ฉิบหายตายมากนักแล ครั้งนั้นพระยาขอมคำก็บ่อาจจักทรงอยู่ได้ก็ขับท้อนเอาพลและลูกเมีย พาออกหนีจากเวียงโยนกเชียงแสนแล้ว ก็ล่องไปทักษิณหนใต้นั้นแล

ส่วนพรหมกุมารท่านก็ขี่ช้างพานคำตัวกล้า พาเอาคนหาญไล่ติดตาม กำจัดพระยาขอมคำ และพวก ขอมบริวารทั้งหลาย ลำดับผ่านบ้านมิลักขุทั้งหลายไปไกลยิ่งนัก ฝ่ายมิลักขุทั้งหลายครั้นได้เห็นแล้ว ยังพลโยธาก็แตกกระจัดกระจายเข้าซ่อนอยู่ในซอกห้วยราวเขาสิ้นแล พรหมกุมารกำจัดขอมไปมิได้หยุดหย่อน พ้นจากเขตแดนพ่อแห่งตนไปได้เดือนหนึ่ง ถึงแดนเมืองลวะรัฐเก่ามาต่อกันนั้นมิได้ย่นย่อ ครั้งนั้นพรหมกุมารก็พักรี้พลนอนอยู่นั้นคืนหนึ่ง ส่วนพระยาอินทร์ก็เล็งดูรู้ยังเหตุอันนั้น แล้วก็มารำพึงว่าพรหมกุมารนี้เที่ยวกำจัดพระยาขอมคำและพลขอมทั้งหลายไปถึงที่ใดก็มิได้หยุดหย่อนดังนี้ก็จักฉิบหายสิ้นแล ควรกูจักโปรดเอาชีวิตชาวขอมทั้งหลายไว้เทอญ ว่าดังนั้นแล้วก็บังคับยังเทวบุตรให้ลงมาเนรมิตกำแพงหินศิลากั้นหน้าแห่งพรหมกุมารไว้ส่วนพรหมกุมารก็กลับเสียในที่นั้น ครั้งนั้นเหล่าขอมคำทั้งหลาย

ก็ได้ยังชีวิตพ้นจากความตายเล็กน้อย ก็พากันพ่ายหนีเลียบตามลำน้ำแม่ระมิงไปไกลนักตลอดถึงริมน้ำแม่สมุทรแล้ว ก็ไปพักอยู่กลางทุ่งหลวงแห่งหนึ่ง เป็นเขตแดนแห่งเมืองอินทปัฐานครที่นั้นก็อยู่ประจำยังที่นั้น ครั้งนั้นส่วนพรหมกุมารเจ้าก็ได้ชัยชนะยังขอมทั้งหลายสำเร็จแล้ว ก็เอารี้พลสกลโยธาแห่งตนกลับคืนมา เก็บเอายังข้าวของเงินคำอันขอมทั้งหลายหากทิ้งเสียนั้น ใส่ช้างใส่ม้ากลับมาได้ ๒๐ วัน ก็มาถึงเวียงโยนกนครไชยบุรีศรีช้างแสน อันเป็นที่อยู่เก่าแห่งขอมนั้นแล ส่วนว่าขอมนี้ย้ายหนีจากเมืองอุโมงค์เสลานครที่อยู่เก่าแห่งมัน แล้วก็มาชิงกินเมืองโยนกนครเชียงแสนที่นี้อยู่ได้ ๑๙ ปี พรหมกุมารเจ้ากำจัดพวกขอมพ่ายหนีไปอยู่ริมสมุทรสิ้น เมืองขอมก็หาคนอยู่มิได้แต่นั้นมา ครั้งนั้นพรหมกุมารก็ให้บริวารทั้งหลาย ตบแต่งยังเวียงโยนกนครเชียงแสนที่นั้นให้เรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จกลับคืนมาสู่เวียงพานคำที่อยู่แห่งตนนั้นแล ส่วนว่าช้างแก้วพานคำตัวนั้น ครั้นว่าไปถึงเมืองแล้ว พรหมกุมารเจ้าก็ลงจากหลังเปลื้องเครื่องแต่งองค์เสร็จแล้ว ก็เสด็จแล้วหนี

ออกจากเวียงพานคำไปหนอาคเนย์แล้ว ท่านก็ใช้ให้คนทั้งหลายไล่ตามไปก็เห็นยังช้างตัวนั้นกลับกลายเป็นงู ไปดังเก่าก็หนีเข้าสู่ดอยไปแล้ว กาลนั้นคนทั้งหลายก็ไปไหว้สาตามเขาที่นั้น เหตุดั่งนั้นดอยอันนั้นตั้งอยู่กลางทุ่ง ที่นั้นจึงได้ชื่อว่าดอยช้างงูแต่นั้นมาแล

ครั้งนั้นพรหมกุมารเจ้าก็บังคับเสนาอำมาตย์ ประชานรราษฎร์ทั้งหลายให้แผ้วถางหนทางหลวงตั้งแต่เวียงบ้านพานคำที่นั้น ตลอดไปถึงเวียงหลวงที่เก่าแล ศักราชได้ ๒๙๙ ตัวปีกัดเส้า พระองค์พังกษัตริย์เจ้าพ่ายขอมหนีไปเป็นแต่บ้านศรีทวงอยู่นานได้ ๑๙ ปี เดือน ๘ เพ็ญวันจันทร์ก็ได้เสด็จยาตราพลโยธามาเสวยเมืองโยนกนครไชยบุรีศรีช้างแสนเวียงหลวงที่เก่า ได้เป็นมหากษัตริย์เจ้าซ้ำสองครั้งวันนั้นแล ครั้งนั้นท่านก็ให้พรหมกุมารตนลูกเป็นอุปราชครองเมือง ส่วนพรหมกุมารเจ้าก็มิรับ ยกให้ทุกขิตผู้พี่เป็นอุปราชาแสนเมือง อยู่รองมหากษัตริย์ตนพ่อนั้นแล

ที่นี้จักกล่าวด้วยกษัตริย์ทั้งหลาย ตั้งแต่พระยาสิงหนวัติราชเจ้าตนเป็นปฐมตั้งเวียง พันธุสิงหนตินครราช–

ธานีที่นี้ลำดับมาได้ ๓๕ ตน ก็มิได้เอาไพร่เมืองมาเปนเทวีแต่สักคนแล ก็เอาแต่วงศ์เดียวกันนั้นมาทุกพระองค์และถึงพระองค์พนนี้ก็เอาไพร่เมืองมาเปนเทวีตลอดถึงพระองค์พังเจ้านี้แล ครั้งนั้นท่านก็ไปขอเอาลูกพระยาเรืองแก้วเวียงไชยนารายน์เมืองมูล อันเปนตระกูลเดียวกันแต่ชั่วพระองค์นารายน์นั้นลำดับมาได้ ๓๑ ตนมาถึงพระยาเรืองแก้วกินเมืองนี้ มีลูกชื่อว่านางแก้วสุภานั้น ก็เอามากระทำอาวาหมงคลให้แก่พระองค์พรหมราชเจ้า ตนเปนราชบุตรนั้นแล ครั้งนั้นพระองค์พรหมกุมารเจ้าก็มารำพึงว่า กลัวข้าศึกเก่าขอมทั้งหลายนั้น พลิกคืนมาเบียดเบียน พระยาเจ้าตนเปนบิดาแห่งตนต่อไปภายหน้า ก็ขออนุญาตกับด้วยพระเจ้าตนเปนพ่อ แล้วจักไปตั้งเวียงเกิดอยู่นั้นเล เดือน ๒ เพ็ญวันพุธพระองค์พรหมราชเจ้า ก็เอานางเทวีและยศบริวารแห่งตนได้แล้ว ก็เสด็จไปตั้งเวียงอยู่ฝ่ายน้ำกุกกุฏนทีทักษิณสถานกาใต้ ครั้นไปถึงแล้ว ก็ขุดคูเวียงให้เปนเวียงอันมั่นคงดีแล้ว ก็เข้าตั้งอยู่ในที่นั้นเรียกว่าเวียงไชยปราการนั้นแล ลุกแต่เวียงโยนกนครหลวงไปหาเวียงไชยปราการนั้นไกลกันคืนทางหนึ่ง และในเวียงลูกนี้คือว่า

เวียงโยนกนครหลวงหนึ่ง เวียงไชยนารายน์แคว้นขวาหนึ่ง เวียงไชยปราการหนึ่ง เวียงบ้านพานคำแคว้นซ้ายหนึ่ง เวียงบ้านพานคำแคว้นซ้ายหนึ่ง ก็ตั้งอยู่ปานกลางและนาติดกันพอแม่ไก่ล่าถึงกัน เปนอันหนึ่งอันเดียวแล

กาลนั้นศาสนาพระพุทธเจ้าล่วงไปได้ ๙๔๙ พระวรรษา ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อพุทธโฆษาจารย์ อยู่บ้านโกศลยังเมืองสุธรรมวดีฝ่ายน้ำแม่คงกาตะวันตก ท่านก็ลงไปม้าง ๑) ธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ในมหาปราสาทในลังกาทวีป จักเอามาแผ่อยู่ในทวีปตั้งแต่เมืองไชยปราการแล้วได้ ๓ ปี ถึงศักราชได้ ๓๐๒ ตัว ปีเตาไจ้ เดือน ๖ ออก ๘ ค่ำ วันจันทร์ มหาพุทธโฆษาเถรเจ้ายกเอาธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์แหล่าดับมายังเมืองสุธรรมวดีหงษาวดีและภุกามมลราชทั้งมวล อ้อมมาถึงเมืองโยนกไชยบุรีศรีช้างแสนที่นี้ พระมหาเถรเจ้าตนนั้นก็นิมนต์เอาพระมหาธาตุกระดูกหน้าผากแห่งพระพุทธเจ้าแต่ลังกาทั้งสามสถาน คือว่ามหันตา มัชฌิมา ขุททกา

---

๑) ล้าง, ชำระ

ทั้งปวงมี ๑๖ พระองค์ ครั้งนั้นพระพังคราชกษัตริย์เป็นประธานและพระไชยนารายน์กับทั้งพระองค์พรหมราชเจ้าก็พร้อมกันกระทำพระโกศเงินพระโกศทอง รับเอายังพระโกศแก้วใส่พระบรมธาตุนั้นแล้ว มหาพุทธโฆษาเถรเจ้าก็เอาธาตุเจ้าให้พระยาเรือนแก้วนั้นมหันตาองค์หนึ่ง มัชฌิมาสององค์แล้ว ให้มหาเถรเจ้าตนชื่อว่ายากะเป็นประธานและพระยาเรือนแก้วให้ พร้อมกันเอาไปบรรจุไว้กลางเวียงไชยนารายน์เมืองมูลที่นั้น ชื่อว่า ธาตุเจ้าจอมทองนั้นแล ส่วนว่ามหาพุทธโฆษาเถรเจ้าเป็นประธาน และพระองค์พังกษัตริย์เจ้าและพระองค์พรหมราชเจ้าก็พร้อมกันนิมนต์เอายังพระบรมธาตุเจ้าทั้งสามสถานรวม ๑๑ พระองค์ก็ หามพระโกศมหาธาตุเจ้าไปบรรจุไว้ยังดอยน้อยที่หนึ่งที่พระพุทธเจ้าฐาปนาเกศาธาตุเจ้าแล้ว ก็ทำนายว่าภายหน้าจักได้ชื่อว่าจอมกิตติแล แล้วก็พร้อมกันก่อเจดีย์กว้าง ๓ วา สูง ๖ วา ๒ ศอก ในเดือน ๖ เพ็ญวันจันทร์ก็สำเร็จบริบูรณ์แล ให้ฉลองพร้อมกันทั้งสองหลังคือว่า จอมกิตติและจอมทองกลางเวียงไชยนารายน์ที่หนึ่ง ณ วัน เดือน ๗ เพ็ญวันพุธท่านให้เป็นมหาปางอันใหญ่บริบูรณ์แล้ว มหาเถรเจ้าลำดับ

แจกไปทำพระพุทธเจ้าแจกไปทุกประเทศราช ส่วนพระยามหากษัตริย์เจ้า ทั้งสาม พ่อลูกก็เสด็จไปสู่เวียงแห่งตนแล้วก็อยู่กระทำบุญให้ท่านบ่มิได้ขาด ศักราช ๓๔๔ ตัวปีดับเส้า พระองค์พังเจ้ากินเมืองนานได้ ๕๔ ปี อายุได้ ๗๖ ปีก็จุติตายไป

ยกเอาอุปราชาทุกขิตตนลูกอายุได้ ๕๕ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติเมืองนครโยนกเชียงแสนสืบต่อไป พุทธศักราชล่วงไปได้ ๙๖๘ พระวรรษาศักราชได้ ๓๔๙ ตัวปีกดไจ้ทุกขิตพระองค์กินเมืองได้ ๑๖ ปี อายุท่านได้ ๗๐ ปีก็จุติตายไปแล

ยกเอาพระองค์มหาวรรณตนลูกมีอายุได้ ๔๖ ปี ขึ้นเสวยราชสมบัติเมืองโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนแทนสืบต่อไป ส่วนพระองค์พรหมราชเจ้าตนเป็นน้าท่านก็อยู่เสวยเมืองไชยปราการที่นั้นมิได้กลับคืนมากินเวียงโยนกนครหลวงแล บ้านเมืองทั้งปวงก็รุ่งเรืองตลอดมาเป็นลำดับ พระองค์พรหมราชเจ้าเป็นต้นศาสนา บ้านเมืองทั้งปวงก็น้อมนำมาสู่มหากษัตริย์ ประดุจดังบิดาให้ได้เป็นกษัตริย์เจ้าแห่งลานนาไทยถ้วนสองปีดังเก่าวันนั้นแล พระองค์

สร้างเวียงไชยปราการแล้ว อยู่เสวยมานานได้ ๕๙ ปีบ่มีสัง (๑) มาราวีหิงสาเบียดเบียนแล ศักราชได้ ๔๕๖ ตัวปีเมิงเมด พระองค์พรหมราชเจ้ามีอายุได้ ๗๗ ปีก็ถึงซึ่งทิวงคตไปแล แล้วยกเอาพระองค์ไชยสิริตนลูก มีอายุได้ ๔๘ ปีขึ้นเสวยราชสมบัติยังเวียงไชยปราการที่นั้นสืบต่อไป พระไชยสิริเสวยเมืองมาได้ ๗ ปี เมืองโยนกนครศรีช้างแสนและเวียงไชยปราการทั้งสองนี้ ก็รุ่งเรืองลือชาปรากฏไปทั่วทิศานุทิศ ครั้งนั้นยังมีกษัตริย์ตนหนึ่งเป็นใหญ่ในเมืองสุธรรมวดีเมืองเมง อันมีหนหรดีฝ่ายน้ำแม่คงก้าตะวันตก ยกเอารี้พลข้ามน้ำแม่คงมามีกำลังล้านเจ็ดแสนเพื่อจักมารบเอาเวียงไชยปราการที่นี้ มาทางศรีสีต้นมีอันมิลักขุทั้งหลายก็มาไหว้บอกกล่าวแก่พระองค์ไชยสิริเจ้าครั้นพระองค์รู้ข่าวสารอันนั้นแล้วก็เร่งใช้ให้ไปไหว้สาปฏิบัติแก่กษัตริย์เจ้าตนเป็นลูกลุง ยังเวียงโยนกไชยบุรีศรีช้างแสนหลวงที่นั้นให้รู้เหตุการณ์นั้น แล้วขอเอากำลังหัวศึกทั้งมวลได้แล้ว ก็เร่งเกณฑ์เอาคนศึกทั้งสองเวียงนั้น ได้มากแล้วเดินกระบวนทัพออกจากเวียง ณ วันอังคารเดือน ๘ ออกค่ำ ๑ ก็แต่ให้ขุนแกล้วขุนหาญทั้งหลายยกกำลัง

(๑) สิ่งใด, อะไร

ออกไปต้อนรับข้าศึกแห่งเมืองสุธรรมวดีที่ดอยขุนน้ำห้วย-เปล้าโปร่งมอญนั้นแล ศึกแห่งพระสุธรรมวดีนั้น ก็แข็งแรงนักก็ล้าล่วงหน้าล่วงหลังเข้ามา เหตุว่าท่านมีระบู (๑) นักศึกเหล่านี้ ก็ทอรนา (๒) ระบูหลวงท่านบ่ได้คืนท่านมาทั้งวันทั้งคืนได้เดือนหนึ่ง ก็ใช้ม้าไหว้สาพระยาพรหมไชยสิริราชเจ้า ว่าบ่คนผู้ข้าทั้งหลายรบท่านก็บ่ได้ชัยชนะ ท่านก็ล้าเข้ามาถึงบ่าสีถอยและหนองขวางหินเสียแล้ว ก็เหมือนจักถึงเวียงนั้นแล ขอให้องค์เป็นเจ้าการุณารีบและเทอญ ครั้งนั้นพระองค์ไชยสิริเจ้าก็กล่าวว่าเราบ่ได้เป็นข้าผู้ใดแล เรียกเอาหมอมาคอยชาตาเมืองเราดูจักร้ายดีประการใด ครั้งนั้นหมอดูแล้วก็ทำนายว่ามหาราชาเจ้าชาตาเวียงเราลูกนี้ถูกสูญ สามถานเคราะห์ร้ายตกพูมเหมือนจักได้เป็นข้าท่าน ถ้ามิเช่นนั้นก็จักเสียเมืองเป็นมั่นคงขอให้องค์พระเป็นเจ้าพิจารณารีบเทอญ พระองค์ไชยสิริเจ้าได้ทราบเหตุดังนั้น ก็กล่าวว่าเราบ่ได้เป็นข้าผู้ใด เราจักสละเมืองให้เขาเสียนั้น ก็เห็นจักสมควร แล้วก็ป่าวร้องเสนาอำมาตย์ประชานรราษฎร์ทั้งหลาย ให้ตำเอาข้าวใส่ได้ใส่ถุงพอประมาณแล้ว ศักราชได้ ๓๖๖ ตัวปีเมิงไส้ศาสนา

(๑) ปืนใหญ่ (โวหารเก่าแก่ในหนังสือต่างๆทางเวียงจันทร์เรียกสบู่)
(๒) ทน, สู้

พระพุทธเจ้าล่วงไปพันเต็มบริบูรณ์นั้นเดือน ๘ แรมค่ำ ๑ วันพฤหัสบดี ท่านก็มีอาชญาให้ไปปองเอาตนครัวหนีไปนั้นแล กาลนั้นส่วนว่าพระยาสุธรรมวดีก็มาได้เวียงเปล่าหามีผู้คนไม่ เห็นแต่เถ้าไฟไหม้ข้าวและเรือนนั้นก็บ่อาจจักตามไปได้ ก็พาเอารี้พลโยธาหนีกลับคืนเมือหาบ้านเมืองนั้นแด ส่วนพระองค์ไชยสิริเจ้าก็ปองเอาคนครัวหนีไป จักหนีไปหาเวียงโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนหลวงนั้นก็ไปบ่ได้เหตุว่าฝนตกน้ำแม่กุกกุฏนที่นองมากนัก ก็พากันพ่ายหนีไปทางตะวันออก ล่องใต้ไปทางผาหมื่นผาแสนแล้วล่องไปทางตะวันออก เข้าชมพู คือ ว่าดอยด้วยนั้นก็อยู่บ่ได้กลัวข้าศึกจะติดตามมาทัน ก็พากันหนีไปทางตะ-วันออกนานได้เดือน ๑ ก็ไปถึงที่พระยาพรหมราชตนพ่อแห่งท่านไล่ขอมไปถึงที่นั้น

ครั้งนั้นก็ร้อนถึงที่นั่งพระยาอินทร์ ครั้นพระยาอินทร์ได้ทราบเหตุการณ์ดังนั้น ก็ลงมาเนรมิตเป็นตาผ้าขาวตนหนึ่ง แล้วก็มาอยู่ใกล้ช้างที่นั่งกล่าวว่า ดูกร มหาราชท่านจงตั้งเมืองอยู่ฐานะที่นี้เทอญ เป็นชัยภูมิดีบ่มีข้าศึกศัตรูจักมาเบียดเบียนท่านแด ว่าดังนั้นแล้ว พระยาอินทร์

ก็กลับหายไปในกาลนั้น พระองค์ก็ยับยั้งหมู่บริวารอยู่ที่นั้น สามวันแล้ว เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ วันอังคาร ท่านก็สร้างเวียงอยู่ที่นั้นแล้ว เรียกชื่อว่าเมืองกำแพงเพชรนั้นแล เหตุเอานิมิตพระยาอินทร์เนรมิตกำแพงหินกันพรหมกุมาร ผู้เป็นพี่ราชบิดาของท่าน ครั้งเมื่อไล่พระยาขอมดำไปนั้นแล มีคนแสนครัวก็ตั้งอยู่ริมน้ำแม่ระมิงตราบแถวสบแล ก็เปลี่ยนนามว่าพระองค์ไชยสิริเชียงแสนนั้นแล แต่นั้นมามหากษัตริย์เจ้าทั้งสองเมืองพี่น้องก็พลัดพรากไกลกันไปแต่นั้นมา กษัตริย์ไทยเราเลยแตกเป็นสองกษัตริย์แต่นั้นมาเวียงไชยปราการแคว้นใต้ก็รกร้างบ่มีผู้คนแต่นั้นมาแล ศักราชได้ ๔๖๙ ตัวปีกดสัน พระองค์มหาวรรณเจ้ากินเมืองนานได้ ๒๑ ปี อายุได้ ๖๗ ปี แล้วก็จุติตายไปแล

ก็ยกเอาพระองค์มหาชัยชนะเจ้าตนลูกมีอายุได้๔๒ปีขึ้นเป็นกษัตริย์เสวยเมืองแทน ในเมืองโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนแทบสืบไปศักราชได้ ๔๖๗ ตัวปีเมิงเม้า ศาสนาพระพุทธเจ้าล่วงไปได้ ๑๐๐๓ ปี พระองค์มหาชัยชนะเป็นกษัตริย์มาได้ปีหนึ่งอายุได้ ๗๐ ปี เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ วันเสาร์ ครั้งนั้นคนทั้งหลายก็ไปเที่ยวยังแม่น้ำกุกกุฏ

นที่ได้เห็นยังปลาตะเพียนเผือกตัวหนึ่ง ใหญ่เท่าต้นตาล ยาวประมาณ ๗ วา แล้วเขาก็พากันไปทุบปลาตัวนั้นตาย แล้ว ก็พากันลากมาถวายมหากษัตริย์เจ้า พระองค์ก็มีอาชญาให้ตัดเป็นท่อนแจกกันกินทั่วทั้งเวียงนั้นแล ครั้นว่าบริโภคกันเสร็จแล้วดังนั้น สุริยอาทิตย์ก็ตกไปแล้ว ก็ได้ยินเสียงเหมือนดั่งแผ่นดินดังสนั่นหวั่นไหว ประดุจดังว่าเวียงโยนกนครหลวงที่นี้จักเคลื่อนจักพังไปนั้นแล แล้วก็หายไปครั้งหนึ่ง ครั้นถึงมัชฌิมยามก็ซ้ำดังมาเป็นคำรบสองแล้วก็หายนั้นแล ถึงปัจฉิมยามก็ซ้ำดังมาอีกเป็นคำรบสาม หนที่สามนี้ดังยิ่งกว่าทุกครั้งทุกคราวที่ได้ยินมาแล้ว กาลนั้นเวียงโยนกนครหลวงที่นั้นก็ยุบจมลงเกิดเป็นหนองอันใหญ่ ยามนั้นคนทั้งหลายอันมีในเวียงที่นั้น มีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน ก็วินาศฉิบหายตกไปในน้ำที่นั้นสิ้น ยังเหลืออยู่แต่เรือนยายแม่หม้ายเฒ่าหลังเดียวนั้นแล คืนนั้นรุ่งแจ้งแล้วดังนั้นขุนพันนาและนายบ้านทั้งหลายอันอยู่นอกเวียงนั้น เขาก็กล่าวกันว่าในคืนที่แล้วไปนี้ เป็นเหตุสิ่งใดได้ยินเสียงเหมือนดั่งเสียงฟ้าร้องสนั่นหวั่นไหวไปทั่วทั้งเวียง ควรเราทั้งหลายจะเข้าไปปฏิบัติดูให้รู้แจ้งว่า

ดังนั้นแล้ว ขุนพันนาและนายบ้านทั้งหลายครั้นบริโภคข้าวงายเสร็จแล้ว ต่างก็พากันเข้ามาสู่เวียงเพื่อจักดูยังเหตุการณ์นั้น ๆ ครั้นมาถึงแล้วก็มิได้เห็นสิ่งใด เห็นแต่น้ำท่วมไปทั้งนั้น กับเห็นเรือนยายแม่หม้ายเฒ่าหลังหนึ่ง เขาก็พร้อมกันเรียกเอายายแม่หม้ายเฒ่านั้นมาแล้ว ก็ถามว่า ดูกรแม่เฒ่า เป็นเหตุการณ์อย่างใดเวียงและเจ้านายของเราจึงจมลงฉิบหายเสียสิ้นดังนี้ ป้ายังได้รู้เห็นเหตุการณ์สิ่งใดจากาลนั้นยายเฒ่าแก่ก็ขานว่า เออ ป้าก็ยังรู้ดังกล่าวแล ในวันวานนี้เจ้านายทั้งหลายท่านก็เอาปลาตะเพียนเผือกตัวหนึ่ง มาถวายพระมหากษัตริย์เจ้า ก็เอาปลานั้นแจกจ่ายกันกินทั่วทั้งเวียง ในวันนั้นถึงเวลาเย็นมายังมีมานพชายหนุ่มผู้หนึ่งลุกที่ใดมาก็บ่รู้ ก็มาขอจอดเรือนป้าที่นี้แล้วป้าก็เอาข้าวน้ำให้เขาบริโภค เขาก็มิได้บริโภคยังอาหารของป้าเขาก็ถามป้าว่า ดูกรป้าชาวเวียงที่นี้พากันเอาสิ่งใดมาบริโภคดูหอมยิ่งนักทั่วทั้งเวียงนี้จา ป้าก็บอกเขาว่าชาวเมืองทั้งหลายได้ปลาตะเพียนเผือกใหญ่ตัวหนึ่งมาแบ่งกันกินทั่วทั้งเวียงว่าดังนั้นมานพผู้นั้นถามว่า ป้ายังได้กินกับเขาหรือว่ามิได้กินนั้นจา ป้าก็กล่าวว่า ป้านี้เป็นคนเฒ่าคนแก่เป็นแม่ร้าง

แม่หม้าย บ่มีลูกมีหลานผู้ใดใครเขาจะให้บ้ำกินหลานเอ๋ย มานพผู้นั้นกล่าวแก่บ้ำว่า บ้ำมิได้กินก็ดีแล้ว บ้ำอย่าได้อยากกินกับเขาเทอญว่าดังนั้นแล้ว ประมาณครู่หนึ่งมานพก็กล่าวว่า ข้าจักไปเที่ยวสักครู่หนึ่ง พอมานพผู้นั้นจะไปก็กล่าวสั่งกับยายแม่หม้ายว่า ถ้าหากหลานไปแล้วมีเหตุการณ์สิ่งใดบังเกิดขึ้นก็ดี ถ้ามิได้เห็นหน้าหลานอย่าได้ลงเรือนไปแห่งใด ว่าดังนั้นแล้วก็หนีไป แล้วบ้ำนั้นก็เข้าไปนอนอยู่ประมาณครู่หนึ่ง แล้วก็ได้ยินเสียงดังสนั่นหวั่นไหวเป็นดังเรือนหล่มลงไปเป็นที่กลัวยิ่งนัก ก็ลุกจากที่นอนขึ้นแล้วก็มาคิดแต่ในใจถึงคำซึ่งมานพผู้นั้นสั่งไว้ ก็กลับเข้านอนเสียดังเก่า เสียงอันนั้นก็ดังไปถึงกลางคืนค่ำเช้าดังมาถึงสองทีบ้ำก็ลุกออกไปดูถึงประตูเรือน ก็คิดถึงคำหลานผู้นั้นอีกครั้งหนึ่ง ก็กลับเข้ามานอนเป็นคำรบสองเสียงอันนั้นก็ดังไป ๆ จวนถึงย่ำรุ่งยิ่งดังกว่าแต่เก่าก่อน บ้ำก็ยิ่งกลัวหนักขึ้น ก็ลุกออกไปถึงหัวบันไดก็มองไปทางทิศใต้ทิศเหนือก็เห็นแต่น้ำท่วมไปตลอดทั้งเวียง ขุนพันนาและนายบ้านทั้งหลายก็ถามว่า ปลาตะเพียนเผือกตัวนั้นโตประมาณเท่าใดจา ย่าเฒ่าแก่ก็กล่าวว่าเท่าใดก็มิได้เห็นปลาตัวนั้น แต่ว่า

เขาทั้งหลายได้ลากเอาปลาตัวนั้นมาพอเป็นทางน้ำว่าดั่งนั้น ที่นั้นก็ได้ชื่อว่าแม่น้ำลากแต่นั้นมาแล เมื่อนั้นเขาโจทนากันว่าประมาทคนเฒ่านี้ผิดแท้หนอ บ่ควรเราจักประมาทว่าดั่งนั้นแล้ว เขาก็พร้อมกันเอายายเฒ่าผู้นั้นไปเลี้ยงดูเสียให้บริบูรณ์แล้ว เขาก็กลัวแต่ว่าท้าวพระยาต่างประเทศประการหนึ่งเขาก็กลัวแต่พระยาเวียงไชยนารายน์เมืองมูลแกว้นขวานั้นมาชิงเอาราชสมบัติบ้านเมืองแล ครั้งนั้นพระยาสร้อยหล้าลูกพระยาสร้อยฟ้ากินเวียงไชยนารายน์ที่นั้นต่อกันมาบ่มิได้ขาด เหตุดั่งนั้นเขาก็ปรึกษาพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ก็ยกเอาโภชกแก่บ้านบูมผู้หนึ่งชื่อว่า ขุนลังนั้นให้เป็นใหญ่แก่เขาทั้งปวง ศักราชได้๓๗๖ตัวปีเมิงเม่า เดือน ๘ ออก ๗ ค่ำ วันอังคาร เขาทั้งหลายก็พร้อมกันสร้างเวียงลูกหนึ่งริมฝั่งน้ำแม่ของ ก้ำตะวันตกมีหนตะวันออกเวียงโยนกนครเก่าคือ ว่าเวียงอันจมลงไปแลครั้นสร้างบริบูรณ์แล้วก็ให้ขุนลังตั้งอยู่เป็นใหญ่แก่บ้านเมืองแห่งเขาแล้ว ก็เรียกว่าเวียงปรึกษานั้นแล แต่นั้นมามหา-กษัตริย์เจ้าอันเสวยราชสมบัติเมืองโยนกนครเชียงแสนที่นี้ตั้งแต่ปฐมมีสิงหนวติกุมารเป็นต้นมา ตั้งให้เป็นเมืองพันธุ

สิงหนติน[ค]ร(๑) ลำดับสืบสายมาได้ ๔๕ ราชวงศ์ และมาสิ้นเสียคราวนี้แล แต่นั้นไปภายหน้าวงศามหากษัตริย์ก็เป็นอันสิ้นสุดลง

ตั้งแต่นี้ต่อไปไพร่แต่งเมืองต่อไปแล ศักราชได้ ๓๗๘ ตัวปีกัดไส้ขุนลังนั้นได้เป็นเจ้าเมืองแล้วก็ชักชวนไพร่บ้านพลเมืองทั้งหลาย ก่อสร้างมหาเจดีย์กวมที่พระ-พุทธเจ้ามานอน แล้วเอาเกศาธาตุบรรจุไว้ที่นั้น พระองค์ทำนายว่า สถานที่นี้จักได้ชื่อว่าธาตุเจ้าดอยซันนั้นแล ก็มีในที่จิ่มใกล้เวียงแห่งตนนั้นแล กระทำเสร็จแล้วก็ฉลองทำบุญให้ทานสำเร็จบริบูรณ์เดือน ๖ เพ็ญวันศุกร์ ศักราชได้ ๓๘๖ ตัวปีเมิงเป้า ขุนลังกินเมืองมาได้ ๑๑ ปีก็จุติตายไปแล ยังมีนายบ้านผู้หนึ่งชื่อว่าขุนชางขึ้นกินเมืองต่อไปได้ ๗ ปี ศักราชได้ ๔๙๒ ตัวก็จุติตายไปแล ขุนลานขึ้นกินเมืองต่อไปได้ ๙ ปี ศักราชได้ ๕๐๐ ตัวปีลวงเม่าก็จุติตายไป ขุนทานกินต่อไปได้ ๘ ปีศักราชได้ ๕๐๗ตัวปีเมิงเล้าก็จุติตายไป ขุนตามกินต่อไปนานได้ ๑๐ ปีศักราชได้ ๕๑๖ ตัวปีระวายซง้าก็จุติตายไป ขุนตนกิน

(๑) บางแห่งก็เป็นนาคพันธุสิงหนวตินคร

เมืองต่อไปได้ ๕ ปีก็จุติไปแล ขุนติมกินเมืองต่อไปศักราชได้ ๕๒๐ ตัวกินนานได้ ๗ ปีก็ตายไปแล ขุนแตงกินต่อไปได้ ๕ ปีศักราชได้ ๕๓๐ ตัวก็ตายไปแล ขุนจันกินต่อไปได้ ๔ ปีศักราชได้ ๕๓๓ ตัวตาย ขุนคงกินต่อไปได้ ๕ ปีศักราชได้ ๕๓๗ ตัวตาย ขุนจอมกินต่อไปได้ ๖ ปีศักราชได้ ๕๔๑ ตัวตาย ขุนชงกินต่อไปได้ ๓ ปีตาย ขุนชิงกินต่อไปได้ ๘ ปี ศักราชได้ ๕๕๐ ตัวปีระวายไจ้ก็จุติไป ขุนอิทธิกินต่อไปได้ ๔ ปีตาย ขุนสุทธิกินต่อไปได้ ๕ ปีตาย ขุนสุขกินต่อไปได้ ๒ ปีมาถึงศักราชได้ ๕๕๙ ตัวปีเบิกเสด ทั้งมวลรวมได้ ๑๑ เช่นขุนกินเมืองแล ตั้งแต่ศักราช ๑๑๑๘ พระวรรษานั้นมาตลอดถึงศักราช ๕๕๙ ตัวนี้ ชาติเชื้อขัตติยราชวงศ์มหากษัตริย์ อันเสวยราชสมบัติในเมืองโยนกนครที่นี้ แต่เช่นสิงหนวติราชกุมารปฐมกษัตริย์ลำดับมานั้น ก็สิ้นสุดหม่นหมองบ่รุ่งเรืองมาแล กล่าวร้องตำนานนิทานเมืองโยนกนคร ทั้งมวล ตั้งแต่ ปฐมมูลสิงหนวติราชกุมาร มาแต่เมืองราชคฤห์หลวงไทยเทศมาตั้งให้เป็นเมืองพันธุสิงหนตินคร ตลอดมาถึงพระพุทธเจ้าแห่งเราได้ตรัสสัพพัญญุตญาณแล้วเสด็จมาโปรดในที่นั้น ครั้นต่อ

มาก็กลายเป็นเมืองโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสน ตลอดมาถึงตั้งเป็นเวียงปรึกษา และอยู่มาได้ ๙๓ ปีนี้แล กล่าวตำนานเมืองโยนกนครราชธานีไชยบุรีศรีช้างแสนก็สิ้นห้อง (๑) หนึ่งแต่เท่านี้ก่อนแล

พระพุทธเจ้าแห่งเรานิพพานไปได้ปีหนึ่ง โบราณศักราชได้ ๔๒๐ ตัวพระยาอชาตศัตรูเมืองราชคฤห์ตัดเสียครั้งหนึ่งแล้ว ตั้งไว้ตัวหนึ่งในกัดเมดลำดับไปถึงปีระวายสันศักราชได้ ๙๙ ตัว อรหันตาทำทุติยสังคายนาธรรมยังเมืองเวสาลี ศาสนาล่วงไปได้ ๒๑๘ ศักราชได้ ๒๑๗ ตัว พระยาศรีธรรมอโศกราชได้ปราบชมพูทวีปศักราชได้ ๒๒๓ ตัว มหาโมคคลีบุตรเถรเจ้ากระทำตติยสังคายนาธรรม ศักราชล่วงไป ๖๔ ตัวปีเบิกยี่ พระยาศรีจักขุตัดเสียแล้ว ตั้งทุติยศักราชไว้ตัวหนึ่ง ลำดับไปทุติยศักราชล่วงไปได้ ๙๖๐ ตัว พระพุทธเจ้านิพพานไปได้ ๑๑๘๒ พระวรรษาวันนั้น ยังมีมหานครอันหนึ่งมีหนอาคเนย์กับราช-ธานีทั้งปวงมีพันเมือง มีขัตติยราชวงศาหากหมดสิ้นไปหา

(๑) ตอน

ท้าวพระยาที่จะสืบต่อไปมิได้ทั้งพันเมือง มีเมืองยวนเชียง-แสนเป็นประธาน อาฬวี ๑ จุลณี ๑ จันทบุรี ๑ โกสัมพี ๑ หงษาวดี ๑ กลิงคราช ๑ สังกตา ๑ เท่านี้เป็นประธานแล ครั้งนั้นยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่าอนุรุธธรรมราชเป็นใหญ่ในเมืองมลราชและเป็นใหญ่กว่าเมืองทั้งหลาย สมัยนั้นเมืองใหญ่ทั้งหลายในชมพูทวีปมี ๘,๔๐๐ เมือง ที่มีท้าวพระยามหากษัตริย์นั้น ก็พร้อมกัน ณ ที่พระยาธรรมตนนั้นสิ้นทุกเมือง ที่นั้นพระยาอินทร์ก็ใช้ยังเทวบุตรตนหนึ่งลงบอกให้พระยาธรรมิกราชตนนั้นว่า ให้ได้ตัดศักราชเสียนั้นแล ครั้งนั้นท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลายก็ไปพร้อมกันไว้สาพระยาธรรมิกราชว่า เมืองไทยยวนทั้งหลายมีพันเมือง เขาหาเจ้าที่จะครองเมืองมิได้ เขาก็บ่ได้มาพร้อมในที่นี้ กาลนั้นพระยาธรรมอนุรุธก็เจรจากับด้วยเทวบุตรตนนั้นว่า ขอเทวบุตรเจ้าจงหาท้าวพระ-ยาตนมีบุญสมภารควรเป็นขัตติยราชวงศานั้นให้แก่เขาด้วยเทอญ ว่าดังนั้นแล้วเทวบุตรตนนั้นก็เสด็จกลับไปกราบทูลแก่พระยาอินทร์ตนเป็นใหญ่ให้รู้แจ้งเหตุการณ์ดังนั้นแล้ว พระยาอินทร์ก็จึงให้ปฏิญญาณ แก่เทวบุตร ทั้งหลายพันตน

มีลวะจังกราชเทวบุตรเป็นประธาน ให้ลงมาเอาปฏิสนธิ โอปปาติกเป็นเจ้าในพันเมืองแล แล้วก็ใช้มาตลีเทวบุตรลงมายืนอยู่ยังอากาศ ป่าวร้องแก่คนทั้งหลายฝูงอันอยู่ยังเวียงปรึกษาเชียงแสนที่นั้นว่า ๗ วันข้างหน้านี้ลวะจังกราชเทวบุตรจักลงมาเป็นเจ้าแก่สูท่านทั้งหลาย สูท่านทั้งหลายจึงเอารถไปสู่หนเหนือแห่งเวียงสูนี้ประมาณพันวา คอยท่ารับเอาเทอญ ว่าดั่งนั้นแล้วมาตลีเทวบุตรก็กลับคืนยังที่อยู่แห่งตนนั้นแล กาลนั้นชาวเวียงทั้งหลายจึงปรึกษากันว่า เราควรจะกระทำตามคำแห่งเทวบุตรหากมาบอกกล่าวนั้นทุกประการ กาลนั้นลวะจังกราชเทวบุตรตนนั้น ก็พร้อมด้วยบริวารมีเทวดาและเทวบุตรทั้งหลายพันตนก่ายเกิน (๑) เงินลงมาแต่จอมเขายุคนธร มาสู่ต้นไม้หมากทันต้นหนึ่งแล้ว ลวะจังกเทวบุตรพร้อมด้วยบริวารทั้งหลายพันหนึ่ง ก็ยืนอยู่เหนือแท่นเงินอันหนึ่งร้องกล่าวแก่คนทั้งหลายว่า เรานี้ชื่อว่าลวะจังกภุมเทวดา จักมาเป็นเจ้าสั่งสอนสูท่านทั้งหลาย ว่าดั่งนั้นแล้ว ก็อันตรธานกลับ

(๑) พระองค์. เกริน

หายเสียจากที่อันเปนเทวบุตรเทวดานั้น แล้วก็เอาโอปปาติกชาติเหนือแท่นเงินลูกหนึ่งอันมีภายใต้ร่มไม้หมากทันที่นั้น แล้วก็เกิดเปนมนุษยชาติใหญ่ประมาณ ๑๖ ปีพร้อมด้วยราชธิดานั้นแล ส่วนว่าเหรัญญเสนียา (๑) เกินเงินอันก็สูญหายไปแล ฝ่ายชาวเวียงปรึกษาทั้งมวลก็พร้อมกันอาราธนาขึ้นขี่ราชรถอัญเชิญมาสู่เวียงแห่งเขาแล้ว ก็อุสาราชาภิเศกให้เปนเจ้าแก่เขาทั้งหลาย ไทยเมืองทั้งมวลในกาลนั้นแล ท่านก็รับเอาคำพระยาอินทร์และพระยาธรรมอนุรุธมาแล้ว ก็ป่าวร้องท้าวพระยาทั้งหลายมี ๙๙๘ เมือง มีแต่เมืองหริภุญไชยกับเมืองสุโขทัยเท่านั้นมิได้มา เหลือจากนั้นก็มาพร้อมกันกับด้วยพระยาลาวเจ้าสิ้นแล ท่านก็ตัดศักราชอันพระยาตรีจักขุตั้งไว้ได้ ๕๖๐ ตัวนั้นเสียในวันกลางคืนเดือน ๕ ออกค่ำ ๑ วันอาทิตย์ยามจักใกล้รุ่งแล้วตั้งศักราชใหม่ไว้ตัว ๑ ยามรุ่งแจ้งแล้วเปนตติยศักราชตกปีใหม่ปีกัดไค้นั้นแล แล้วก็ผ่อ (๒) ขึ้นเมือภายบนเห็นเกิน

(๑) บันได

(๒) มองดู

เงินนั้นค่อยผุดขึ้นเมื่อบ่เสี้ยง (๑) ยังเห็นเงือนยังอยู่แล กาลนั้นพระยาเจ้าท่านก็พร้อมกับด้วยเสนาอำมาตย์ทั้งหลายสร้างเวียงขุดคูกว้าง ๗ วา ยาว ๑,๑๐๐ วา ยาวไปตามแม่น้ำนั้น ก่อเบ็กปราการกวมแท่นเงินและต้นไม้หมากทันที่ท่านเอาโอปปาติกชาตินั้นแล้ว ก็เรียกชื่อว่าเวียงเหรัญนครเงินยางเชียงแสนว่าดั่งนั้นแล เหตุเอานิมิตเทินเงินนั้นตั้งแล ที่ต้นไม้หมากทันนั้นท่านก็ก่อสร้างให้เป็นมหาเจดีย์ธาตุและวิหารทั้งมวลแล้ว ก็เรียกว่าอารามสังกาแก้วดอนทันนั้นแล นัยหนึ่งเรียกว่าวัดสังกาแก้วยางเงินก็เรียกแล เหรัญญบัลลังก์แท่นเงินนั้น พระยาเจ้าท่านก็ม้างเอาสละสร้างและให้ทาน เดือน ๖ ออก ๕ ค่ำ วันอังคารยามเที่ยง พระยาเจ้าก็เสด็จเข้าอยู่ในราชโรงหลวงที่นั้นแล นามวิเศษก็ปรากฏชื่อว่าพระยาลวะจังกราชว่าดั่งนั้น ครั้งนั้นท้าวพระยาทั้งหลาย ๙๙๘ เมืองนั้น ก็รับเอาพระราชอาชญาพระยาเจ้าแล้วก็สั่งอำลาพระยาลวะจังกราชเจ้าแล้ว ก็หนีเมือสู่บ้านเมืองที่อยู่แห่งเขาทุกคนนั้นแล

---

(๑) บ่เสี้ยง-ยังไม่หมด

แล้วก็กระทำบุญไป ส่วนบ้านเมืองศาสนาพระพุทธเจ้าก็การกุง (๑) รุ่งเรืองมากนัก แต่นั้นมาเมืองยวนลานนาและเมืองจ้าลานช้างทั้งสองเมืองนี้ จึงเรียกว่าลาวลาวดังนั้นแต่นั้นมาแล ต่อแต่นั้นมาศักราชได้ ๒ ตัวปีกดไจ้ ยังมีพระมหาเถรเจ้าตนหนึ่ง มีนามบัญญัติว่า ญาณรังสีท่านก็รู้ประวัติข่าวสาร ว่าศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าอันตั้งอยู่ในโยนกประเทศ คือว่าเมืองยวนเชียงแสนที่นั้นรุ่งเรืองว่าดังนั้น พระมหาเถรเจ้าก็ไปนิมนต์เอามหาธาตุเจ้าองค์หนึ่งใหญ่ประมาณเท่าเม็ดในหมากทัน เป็นธาตุวามหนุก คือว่าธาตุกระดูกคางกาซ้ายแห่งพระพุทธเจ้านั้นแต่อโศการามยังเมืองปาตลีบุตนคร แล้วก็มาถึงพระยาลวะจังกราชเจ้าตนเป็นเจ้าเมืองเหรัญญนครเงินยางไชย-บุรีเชียงแสนที่นี้แล้ว ครั้งนั้นพระยาลวะจังกราชเจ้าตนเป็นเจ้าเมืองเหรัญญนครเงินยางไชยบุรีเชียงแสนที่นี้แล้ว ครั้งนั้นพระยาลวะจังกราชเจ้าท่านก็มีใจชมชื่นยินดีกับพระมหาธาตุเจ้าแล พระมหาเถรเจ้าโยคยิ่งจึงจักแปลงยังพระโกศคำรับเอามหาธาตุเจ้าแล้ว ก็กระทำสักการะบูชามากนักแล

(๑) ถึงขีดสุด, คุง

กาลนั้นพระยาเจ้าก็ไหว้สามหาเถรเจ้าว่า สถานที่ใดควรตั้งยังมหาธาตุเจ้าที่ใดดี ขอให้เจ้ากูจงบอกให้แก่ผู้ข้าทั้งหลายแลเทอญ ครั้งนั้นมหาเถรเจ้าจึงนิมนต์เอาพระธาตุเจ้าขึ้นใส่สีวิกากาญจน์ แล้วก็นำเอาตนพระยาเป็นประธานและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายพร้อมกันนิมนต์อาราธนามหาธาตุเจ้าเสด็จขึ้นไปถึงหัวเวียงจักใกล้สุดนั้นแล้ว กาลนั้นพระญาณรังสีเถรเจ้าก็เห็นที่จักตั้งบรรจุพระบรมธาตุเจ้าและเจดีย์กวมนั้นฐานะที่นั้นเป็นดอนงามนัก มีสัณฐานเป็นดังหลังเต่านั้นแล ดังลือและมหาเถรเจ้าพลอยว่าให้ตั้งเจดีย์และบรรจุพระมหาธาตุเจ้าในที่นั้นจา ก็เหตุว่ายามพระพุทธเจ้ายังทรมานอยู่วันนั้น ก็เสด็จเข้ามาเมตตาพระยาตนเป็นเจ้าเมืองโยนกลูกเค้านั้น วันนั้นต่อกาลนั้นช้างมงคลแห่งเจ้าเมืองนั้นได้เห็นยังพระพุทธเจ้าและสาวกเจ้าทั้งหลายนั้น ก็สะดุ้งแล่นหนีมาถึงที่นี้แล้ว ก็ร้องแสนแล่นพลิกคืนไปร้องแสนสะเคียน(๑)อยู่ท่ามกลางสันดรที่นั้นถ้วนสามทีแล ในกาลนั้นพระสัพพัญญูเจ้าก็ทำนายว่า ภายหน้าเมืองจักไปตั้งอยู่ที่นั้น จักได้ชื่อว่าเมืองไชยบุรีเชียงแสน

๑ กึกก้อง, สะเทือน

ว่าดังนั้นแล้วเหตุนั้นพระมหาเถรเจ้า พร้อมกับด้วยพระยาเอามหาธาตุเจ้าไปบรรจุตั้งไว้ที่นั้น ให้ก่อเป็นเจดีย์สถูปและวิหารกำแพงปราการบริบูรณ์ แล้ว ฉลองให้ทาน ในวันเดือน ๔ เพ็ญวันพฤหัสบดีสำเร็จบริบูรณ์ก็ให้ชื่อว่ามหาอา-รามเชียงมั่นช้างคุ้ง แต่นั้นไปศักราชได้ ๓ ตัวปีเป้า พระ-ยาลวะจังกราชเจ้าท่านก็ไปสร้างเจดีย์หลังหนึ่งกวม ที่ เกษาธาตุพระพุทธเจ้า ที่พระพุทธเจ้าทำนายว่าจักได้ชื่อว่าดอยฟ้านั้นแล เดือน ๖ เพ็ญ วันศุกร์สำเร็จแล้วบริบูรณ์ แต่นั้นไปท่านก็เสด็จไปสร้างเวียงแถมลูกหนึ่ง มีหนหรดีไกลสี่คืนทาง สร้างกวมแม่น้ำอันไหลมาแต่หนตะวันตก มีสัณฐานเป็นดั่งผักฝางนั้น จึงเรียกชื่อว่าเวียงฝางแต่นั้นมาแลตามเหตุนิมิตแห่งพระพุทธเจ้ามาทำนายไว้ว่าภายหน้าจักได้ชื่อว่าเมืองฝางนั้น เหตุดังนั้นพระยาลวะจังกราชเจ้าสร้างเวียงยาวเป็นดั่งผักฝางนั้น เพื่อเหตุนั้นด้วยเตชะอาชญาแห่งท่านคุ้มสิบสองพันนาเงินยางและเมืองฝาง สาม พัน นาเมืองสาทห้าร้อยนา ชวาดเมืองหางร้อยนา ชวาดน้อยยางมานร้อยนา รวมกันเป็นสามหมื่นสี่พันนา แต่นั้นควาญช้าง

มงคลแห่งท่านไปหาช้างก็หายรอยเสีย มันก็ไปหนทักษิณ ไปไกลคืนทางหนึ่งก็ได้เห็นรอยช้างตัวหนึ่งรอยใหญ่ ๓ ศอก เที่ยวไปตามริมน้ำแม่กก ไปไกล ๕๐๐ วา แล้วก็หายรอยไปเสีย มันก็แผวไป๑ ภายหน้าได้๓คืนไปถึงริมน้ำแม่ขระ มันก็ไปพบพรานป่าผู้ หนึ่งร้อยเต่าหาบมา มันก็ถามพรานป่าผู้นั้นว่า ป่าที่นี้ช้างป่าทังหลายมีหรือไม่มี พรานป่าผู้นั้นกล่าวว่าแคว้นนี้ช้างป่าบ่มีแท้แล ว่าดังนั้นแล้ว ที่นั้นจึงเรียกว่าร้อยเต่าแต่นั้นมาแลฝ่ายควาญช้างคนนั้นก็ กลับ คืน มา พอมาถึงที่รอยช้างหลวงนั้น มัน ก็ บ่ เห็น ยัง รอย ช้าง หลวง ก็เท่ามาเห็นรอยช้างมันดังเก่า มันก็ได้ช้างแห่งมันแล้วมันก็มาถึงสำนักพระยาเจ้าแล้ว ก็เข้าไปไหว้สาพระยาเจ้าตามดังมันได้เห็นนั้นทุกประการในกาลนั้นพระ ยาล วะ จังก ราชเจ้า ก็มีอาชญาให้ไปสร้างเวียงที่รอยช้างหลวงนั้นลูกหนึ่งแล้ว ก็ใส่ชื่อเวียง นั้นว่าเวียงเชียงรอย ที่พรานป่าร้อยเต่าหาบมานั้นให้ไปตั้งบ้านที่นั้นบ้านหนึ่ง ให้ชื่อว่าบ้านร้อยเต่านั้นแล ครั้นต่อมาภายหลังเชียงรอยนั้นก็กลับหายไป

---

๑ ถึง

เรียกชื่อว่าเชียงรายต่อมาถึงกาลบัดนี้ เหตุว่าพระพุทธเจ้ายังทรมานอยู่ วันนั้นมา ท่านายชีร้ายนั้น เหตุอันนั้นจึงได้ชื่อว่าเชียงรายด้วยเหตุอันนั้นแล ที่ร้อยเท่านั้นก็กลายไปว่าเชียงของด้วยเหตุอันนั้นส่วนว่าพระยาลวะจังกราชเจ้าท่านก็อยู่เวียงเงินยางบุรีเชียงแสนแล ที่ร้อยเท่านั้นก็กลายไปว่าเชียงของด้วยเหตุอันนั้น ส่วนว่าพระยาลวะจังกราชเจ้าท่านก็อยู่เวียงเงินยางบุรีเชียงแสนและเมือง ขวาง เชียงร้อยทั้งสามเวียงนั้นแล ท่านก็มีราชบุตร ๓ คนและคนผู้พี่ชื่อว่าลาวกอ ผู้กลางชื่อว่าลาวเกือ ผู้น้องช้อยชื่อว่าลาวเก้านั้นแล ในกาลนั้นยังมีขา(๑) เจ้าพี่น้องก็ชวนกันไปแอ่วที่สบห้วยตนไหลมาต่อน้ำแม่ของที่นั้น ก็เห็นยังปูหลวงตัวหนึ่งใหญ่เท่าเยีย(๒) เข้าขาเจ้าก็ไล่จับเอา ปูตัวนั้นก็พ่ายเข้ารูดินอันหนึ่งไปนั้นแล ขาสองคนผู้พี่นั้นก็ขุดแล้วว่าให้น้องเอาน่างไปกางไว้ทาง ห้วย ภายใต้นั้น แล้ว ให้เฝ้าอยู่ที่นั้น ฝ่ายน้องนั้นก็ไปตามคำพี่บอกนั้น ทุก ประการ ส่วนขาผู้พี่ทั้งสอง ก็ ขุด ปู ได้ แล้ว ก็ พา กัน ลัก หนี ผู้น้องนั้นเสีย ฝ่ายผู้น้องนั้นก็ก่าค้อนแร่เฝ้า นั่ง อยู่ เสียง สอง

(๑) เขา ใช้แทนคนจำนวนมากตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป

(๒) ฉาง

วันจนค่ำ ขาทั้งสองเป็นพี่น้องก็เอาปู่หลวงตัวนั้นมาถวายพระยาเจ้าตนเป็นพ่อแล้วก็กล่าวพี่น้องตูข้านั้น ก็ไล่ปูไปผู้เดียวมันก็หลงหมู่เสีย ผู้ขาทั้งสองเสาะหาผับ(๑) ทุกที่ก็บ่เห็นมันแล ส่วนพระยาตนพ่อครั้นได้ทราบดั่งนั้นแล้ว ก็มีอาชญาให้คนไปตามเสาะหาทั้งคืนก็บ่เห็นที่ใดสักแห่งแล ครั้นว่าคืนนั้นรุ่งแจ้งแล้ว ส่วนว่าผู้น้องนั้นก็กำคอนแร่เผ้านั่งอยู่ครั้นค่ำมาแล้วก็หนีมาหาพี่น้องก็บ่เห็นพี่เท่าเห็นแต่รูอันเขาขุดเอาปูนั้น เหตุดั่งนั้นที่อันนั้นจึงได้ชื่อว่าควาน(๒) ปูเข้านั้นแล ผู้น้องมาผ่อ(๓) หาพี่ทั้งสองบ่เห็นแล้วก็กลับหนีมาหอปราสาทในคืนวันนั้น ก็มาร้องไห้ร่ำไรต่อพระยาตนพ่อว่า ตูข้าพี่น้องพากันไปขุดปูนี้ ครั้นได้ปูแล้วก็ยังหนีละกันเสียได้ตาย ตูข้านี้จักอยู่กับด้วยกันบ่ได้และว่าดั่งนั้นแล้ว ในกาลนั้นเจ้าพระยาตนพ่อ ครั้นได้ยินแล้วดั่งนั้นก็เคียดแก่ข้าทั้งสองอันเป็นพี่นั้น แล้วก็ให้หาลาวกอผู้พี่เค้านั้นไปอยู่เสียบ้านถ้านนแล แล้วก็ให้ลาวเกือผู้พี่กลางนั้นไปกินเมืองขาลาวผาพวงนั้นแล ส่วนลาวเก้าผู้น้อง

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) ที่

(๓) มอง

ช้อย (๑) นั้นให้อยู่ไชยบุรีกับด้วยตนนั้นแล ส่วนว่าปู่หลวงตัวนั้นพระยาเจ้าก็กระทำสักการบูชาแล้วก็ให้อยู่ไชยบุรี กับด้วยตนนั้นแล ส่วนว่าปู่หลวงตัวนั้นพระยาเจ้าก็กระทำสักการบูชาแล้วก็ให้เอาไปปล่อยไว้ที่เก่านั้นแล ฝ่ายลาวกอผู้ไปอยู่บ้านถ้ำนั้น พระยาเจ้าตนพ่อก็ซ้ำให้ย้ายไปกินแคว้นกวางคือว่าเมืองน่านเสียนั้นแล พระยาลวะจังกราชเจ้าอยู่เสวยราชสมบัติกับด้วยราชบุตรแห่งตนผู้ชื่อว่าลาวเก้าผู้ช้อยนั้นยังเวียงเหรัญญเงินยางไชยบุรีเชียงแสนที่นั้นนานได้ ๑๒๐ ปี แล้วก็จุติไปสู่ปรโลกเสียในปีเบิกเสดศักราช ๑๒๐ ปี อายุก็ได้เท่านั้นแล

ฝ่ายเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็อุสาราชาภิเษกยังเจ้าลาวเก้าขึ้นเสวยราชแทนบิดาสืบต่อไปในศักราช ๑๒๐ นี้ แล้วก็เบิกบายนามกรว่าลาวเก้าแทนนาเมืองนั้นแล ท่านเสวยราสชมบัติได้ปีหนึ่งถึงศักราช ๑๒๑ ตัว ปีกัดไค้ พระยาลาวเก้าแผ่นมาเมือง ท่านก็บังเกิดเจตนาศรัทธาไปสร้างพระเจดีย์สถูปยังที่จอมดอยทีปู่เข้านั้น เหตุว่ายามเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรมานพระองค์มาฉันข้าวและบ้วนปาก ผู้ลงไป

(๑) สุดท้อง

ยังผึ้งน้ำที่นั้นแล้ว ฐาปนาเกศาธาตุไว้ที่นั้นเส้นหนึ่งแล้ว พระองค์ก็ทำนายว่าที่นี้ต่อไปจักได้ชื่อ ว่าดอยภูเข้าว่าดังนั้น เหตุนั้นพระยาลาวเก้าแผ่นมาเมือง จึ่งจักได้ไปสร้างมหาเจดีย์กวมธาตุเจ้าที่นั้นให้บริบูรณ์แล้วกระทำบุญให้ทาน จึ่งเรียกที่อันนั้นชื่อว่าธาตุเจ้าดอยภูเข้านั้นแล ถัดนั้นมาถึงศักราชได้ ๑๒๓ ตัวปีลวงเป้า เดือน ๖ เพ็ญวันอังคาร ในกาลนั้นยังมีตาผ้าขาวผู้หนึ่งลงไปอาบน้ำชำระตนในที่นั้น น้ำก็พาพัดไหลไป ก็ไปพานอยู่ที่หนึ่งแล้วท่านก็ตายในที่นั้นแล้วท่านก็บังเกิดศรัทธา (๑) ก็พร้อมกับด้วย พระยาเจ้าลาวเก้าแผ่นมาเมืองเป็นเค้าแล ฝ่ายเสนาอำมาตย์ประชานรราษฎร์ทั้งมวลก็พร้อมกันสร้างพระเจดีย์หลังหนึ่งสูง๔ วาอก (๒) แล้วบรรจุพระธาตุเจ้า ๑,๐๕๐ พระองค์แล้วก็กระทำบุญให้ทานบริบูรณ์ ให้ชื่อว่าวัดผ้าขาวพานนั้นแล เรียงวัด สังกาแก้ว ดอนทัน หลังอัน พระ ยาลวะ จังก ราชตนพ่อสร้างไว้นั้นแล พระยาลาวเก้าแผ่นมาเมืองเสวยเมืองเหรัญญนครเชียงแสนแทนพ่อ มานานได้ ๑๒ ปีแล้วก็ถึง

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) สี่วาคริ่ง คือ จากอกไปปลายแขน

อนิจกรรมไปในปีกัดเป้า ศักราชได้ ๑๗๒ ตัว อายุได้ ๘๐ ปี

ต่อแต่นั้นมา ลาวเส้ากินเมืองแทนไปได้ ๔๐ ปี ก็ถึงอนิจกรรมไปในปีเบิกสี ศักราช ๒๑๘ ตัว อายุได้ ๗๑ ปีแล

ลาวพังกินเมืองต่อไปได้ ๓๐ ปีก็ถึงอนิจกรรมไปในปีเมิงเม่าศักราชได้ ๒๔๗ ตัว อายุได้ ๕๙ ปีแล

ลาวหลวงกินเมืองต่อไปได้ ๓๐ ปี ก็ถึงอนิจกรรมไปในปีระวายยี่ศักราชได้ ๒๗๖ ตัว อายุได้ ๖๗ ปีแล

ลาวแหลวกินเมืองแทนได้ ๒๗ ปีก็ถึงอนิจกรรมไปในปีเต่าสีศักราชได้ ๒๙๒ ตัว อายุได้ ๕๙ ปี

ลาวกัดกินเมืองแทนได้ ๑๙ ปีก็ถึงอนิจกรรมไปในปีกดเสดศักราชได้ ๓๑๐ ตัว อายุได้ ๖๑ ปี

ลาวพิงกินเมืองแทนได้ ๑๗ ปีก็ถึงอนิจกรรมไปในปีระวายสี ศักราชได้ ๓๒๖ ตัว อายุได้ ๕๓ ปี

ลาวตนกินเมืองแทนได้ ๑๘ ปี ก็ถึงอนิจกรรมไปในปีกาเม็ดศักราชได้ ๓๔๓ ตัว อายุได้ ๕๗ ปี

ลาวจอมกินเมืองแทนได้ ๑๕ ปี ก็ถึงอนิจกรรมไป ในปีกาบซง้า ศักราชได้ ๓๕๖ ตัว อายุได้ ๕๑ ปี

ลาวขวักกินเมืองแทนได้ ๓๐ ปี ก็ถึงอนิจกรรมไป ในปีกาใค้ ศักราชได้ ๓๘๕ ตัว อายุได้ ๕๓ ปี

ตั้งแต่ ลวะจังกราชปฐมโอปปาติกลำดับมาถึงพระยาลาวขวักนี้เทียระย่อมลูกกินเมืองแทนพ่อมาบ่สังกวน (๑) แลแต่นั้นมาพระยาลาวขวักตายแล้วละลูกไว้แทน มีชื่อว่าลาวจังกวาเรือนคำแก้ว กินเมืองแล้วท่านก็มีลูกผู้หนึ่ง ชื่อว่าลาวควักกวาว ท่านก็ให้ไปกินเมืองฝาง และในกาลครั้งนั้นยังมีท้าวตนหนึ่งอยู่แควันกวาว คือว่าเมืองน่านเป็นตระกูลลาวกอแต่ก่อน มีชื่อว่าท้าวกีลานคำ ก็เอารี้พลมารบพระยาจังกวาเรือนคำแก้ว พระยาจังกวาเรือนคำแก้วท่านก็ออกรบยังกลางทุ่งเชียงรายนั้นแล ฝ่ายชาวเชียงรายเสียเจ้าแม่ทัพ ก็พร้อมกันพ่ายหนีเข้าไปในเวียงที่นั้น ครั้งนั้นท่านก็ใช้ไปหาพระยาควักกวาวตนลูก อยู่ยังเมืองฝางให้รู้แล้ว พระยาควักกวาวครั้นได้ทราบเหตุดังนั้นแล้ว ก็ยกเอารี้พลมาสามหมื่นจักมาเตือนตนพ่อไป่ทันถึง พระยาตนพ่อ

(๑) รบกวน

ก็ถูกฆ่าตายเสียในที่รบเสียก่อนแล ครั้นท่านมาถึงแล้วก็รวบรวมเอายังรี้พลของพ่อกับทังรี้พลของท่าน พร้อมแล้วก็ยกออกแหวกเข้ารบ ท้าวกีคำลาน แพ้แล้วท่าน ก็ได้ตัดเอาหัวท้าวกีคำลานนั้นแล พระยาลาวจังกวาเรือนคำแก้วตนพ่อนั้นกินเมืองได้ ๓๒ ปี อายุได้ ๕๓ ปีตาย เขาฆ่าเสียยังกลางทุ่งเชียงรายนั้นในปีกาบสัน ศักราชได้ ๔๐๖ ตัว เดือน ๕ ออก ๗ ค่ำ วันเสาร์นั้นแล คนในเวียงเชียงรายทั้งปวงก็แตกพ่ายเสียร้ายเสียแต่ครั้งนั้นมาแล

ลาวควักวาวเปนอุปราชา ครองเมือง อยู่เมือง ฝางมารบท้าวกีคำลานแพ้แล้ว ก็ได้เปนพระยาแทนพ่อแห่งตนอยู่ในเวียงเงินยางเชียงแสนแต่นั้นมา ท่านมีลูกผู้หนึ่งชื่อว่าขุนเทือง ท่านกินเมืองได้ ๖ ปีตาย ศักราชได้ ๔๒๑ ตัวปีกัดไค้อายุได้ ๗๓ ปี ต่อแต่นั้นมาขุนเทืองกินเมืองแทนพ่อสืบต่อไปแล้ว ท่านก็ย่อมประสงค์ไปไล่เนื้อในป่าในกาลวันหนึ่งพระยาขุนเทืองไปเยียวไว้บวกผา (๑) ที่แห่งหนึ่ง ครั้งนั้นยังมีลูกผีเสื้อผู้หนึ่งชื่อว่า นางแอกไค่ก็เนรมิตเปนมักกฏ (๒) ตัวหนึ่งไปแอ่วเล่นในที่นั้นก็ไปกินยัง

(๑) แอ่งผา

(๒) ลิง

น้ำเยี่ยวขุนเทืองในบวกผาที่นั้นก็มีความยินดีล้ายิ่งนัก ก็บังเกิดทรงครรภ์ขึ้นตั้งแต่นั้นมา นางทรงครรภ์มาประมาณเดือนหนึ่ง นางก็มารำพึงดูก็รู้ว่าตั้งแต่ได้กินน้ำเยี่ยวแห่งขุนเทืองยังที่บวกผาที่นั้น ก็ตั้งครรภ์ขึ้นมาดังนั้น นางก็รู้ด้วยผยา (๑) สรัญญา ชาติก่อนนั้นเคยได้เป็นผัวนางนางก็มีใจปฏิพัทธ์กับด้วยพระยาขุนเทือง นางก็เนรมิตตนเป็นนางผู้หนึ่งงามประดุจดั่งนางเทพธิดานั้น ก็อยู่ยังวิมานคำเหนือค่าไม้หลวงต้นหนึ่งกระทำเสียงเป็นดั่งคนอื้อลูกนั้นฝ่ายพระยาขุนเทืองครั้นได้ยินแล้วก็ใช้ให้ลูกน้องไปผ่อดูก็เห็นยังวิมานแห่งนางแล้ว ก็มาบอกแก่พระยาขุนเทืองให้รู้ดังนั้น ครั้งนั้นพระยาขุนเทืองก็ไล่ยังกวางคำตัวหนึ่ง อันนางหากเนรมิตมาจุ (๒) เอานั้น ลูกน้องก็บ่ทันแล ส่วนพระยาขุนเทืองครั้นไปถึงยังวิมานแห่งนางนั้นแล้ว ก็ขึ้นไปผ่อดูก็เห็นยังนางอยู่ในที่นั้น ฝ่ายนางครั้นได้เห็นยังพระยาขุนเทือง แล้วก็เข้าสวมกอดเอาไว้เป็นผัวดังเก่านั้นแล พระยาขุนเทืองอยู่กับด้วยนางเป็นอันนานนัก หมู่

---

(๑) ผยา-ปรัชญา, ปัญญา

(๒) จับ

บริวารทั้งหลายก็พากันเสาะหาก็บ่พบ ก็พึ่งพ้าว (๑) พากันพ่ายหนีมายังบ้านเมืองแห่งตนนั้นแล ส่วนนางนั้นก็ใคร่เล่นตามภาษาผีเสื้อแห่งนางนั้น นางก็ขอเอาผ้ามากั้งแวดพระยาแล้ว ยิบ (๒) ติดพื้นปราสาทไว้แล้วก็พากันเล่นมหรสพตามต้นไม้ที่นั้น ครั้งนั้นพระยาก็เอามีดน้อยยังขันหมาก (๓) มาแทงผ้ากั้งแล้วผ่อคอยดู ก็เห็นเป็นวอก (๔) ก็มี บ้างเป็นงูเหลือมลายเต็มป่าแล ในกาลนั้นพระยาก็ยังหน่ายนักนั้นแล ครั้นนางเห็นคลายแล้วก็มาเห็นรอยพระยาแทงผ้ากั้งนั้น นางก็ถามพระยาว่ามหาราชเจ้าเห็นแล้วยินหน่ายนักแลนอ ฝ่ายพระยาขุนเทืองก็กล่าวว่าเอาหน่ายนัก และว่าดังนั้นแล้วนางก็เอามือเตก (๕) ท้องแล้วก็เอาแท่งชื่นอันหนึ่งออก งามเป็นดั่งแท่งคำนั้น ก็เอาตอง (๖) ทั้งห่อแล้วก็เอาน้ำนมใส่บอกไม้อ้อสามบอก ก็เอาให้พระยาแล้วกล่าวว่าเจ้าจิ่งเอาห่ออันนี้เมื่อรักษาไว้ ตั้งแต่วันนี้ไปได้สาม

(๑) รีบเร่ง

(๒) เย็บ

(๓) ที่เชี่ยนหมาก

(๔) ลิง

(๕) กด

(๖) ใบไม้ขนาดใหญ่ เช่นตองกล้วย

เดือนแล้วให้ไข (๑) ห่อดู ครั้นเห็นเป็นเด็กน้อยดั่งนั้นจึง
เอาบอกน้ำไม้อ้อนี้ให้กินแลเทื่อ (๒) และน้อยและเดือนและ
บอกเทอญ ครั้นสิ้นแล้วยังให้อยู่ดั่งนั้น ให้คนเอาไปไว้
ตีนป่าแพะเทอญ ว่าดั่งนั้นแล้ว ในที่นั้นก็บังเกิดมีป่าทึง
ขึ้น พระยาก็เอาห่อนั้นแล้วก็กลับมาสู่เมืองแห่งตนนั้นแล
ครั้นกลับถึงก็เอาห่อนั้นให้คนรักษาไว้พอถึงกำหนดสาม
เดือนแล้ว ก็ไขห่อดูก็เห็นเป็นกุมารน้อยงามยิ่งนัก พระ
ยาก็ให้คนเอาไปช่วย (๓) เสียแล้วก็เอาผ้ามาห่อพกไว้ ครั้น
ร้องไห้เมื่อใดก็เอาน้ำบอกไม้อ้อนั้นให้กิน พอถึงกำหนด
สามเดือนก็เลี้ยงทั้งสามบอกไม้อ้อนั้น กุมารนั้นก็ยังร้องไห้
อยู่พระยาก็ให้คนเอาไปนอนไว้ริบ (๔) ป่าพุ้นแล้ว ยังมี
ฟานคำ (๕) ตัวหนึ่งมาให้กินนมคู่เทื่อๆ แล กุมารผู้นั้นก็ขึ้น
ใหญ่มา พระยาตนพ่อและเสนาคนใช้ทั้งหลายก็พร้อมกัน
ใส่ชื่อว่าขุนทึง เอายังนิมิตตองทึงห่อมานั้นแล

---

(๑) แก้, ถอด
(๒) ที, เตื้อ
(๓) ชำระ, ล้าง
(๔) ริม
(๕) อีเก้ง

แต่นั้นไปพระยาก็ยินหน่ายนางแอกไค่นั้นนัก พระยาก็หานางเมืองคนเรานี้เป็นมเหสีแล้ว ก็มีลูกด้วยกันผู้หนึ่งใส่ชื่อว่าขุนแลงกวานั้นแล ครั้นขุนทึงใหญ่มาได้ ๑๖ ปีพระยาตนพ่อก็อภิเษกชื่อว่า พระยาขุนทึงแล้วก็ขอยังลูกอา (๑) ให้เป็นเมีย นางนั้นมีนามชื่อว่านางศรีสุภานั้นแล ในกาลนั้นพระยาขุนเทืองตนพ่อกินเมืองได้ ๑๖ ปี ก็ตายในปีเบิกสะง้าศักราชได้ ๔๔๐ ตัว อายุได้ ๖๐ ปีแลขุนทึงเป็นพระยาแทนพ่อ ก็ประสงค์ไปไล่เนื้อเถือนกวางฟาน ก็ยิงได้กวางคำตัวหนึ่งถูกแล้วบ่ตาย ก็ทวย(๒)รอยกวางไปทางทุ่งดอยทุ่งแคมเมืองเงินยางแห่งตนทางตะวันตกนั้นแล ในกาลนั้นนางแอกไค่ผู้เป็นมารดาก็อยู่ยังวิมานคำอันนั้น ครั้นนางได้เห็นยังลูกแห่งตนก็มีความยินดียิ่งนักแล้วก็เรียกเอายังพระยาขุนทึงตนลูกขึ้นเมือสู่วิมานคำ แล้วก็ปราศรัยกับด้วยพระยาตนลูกแล้วก็พาเข้าไปในถ้ำ นางก็สัญญาแก่ลูกตนว่า แม่จักส่งเจ้าไปหาตานาย(๓)เจ้าอย่าได้กลัว

(๑) น้องชายของพ่อ

(๒) ติดตาม

(๓) ยาย

เนอ เจ้าจงขอเอาหม้อแกงทองรองบ่จ่าย กับขอขวักขว่าย (๑) ให้เปนเมือง สองอันนี้เทอญ ว่าดังนั้นแล้ว ครั้นว่าไปถึงปู่ย่าตานายแท้ก็เห็นเปนงูจอง(๒) ใหญ่เท่าเทนซาวข้าว เกลือกคำยัวยวาค(๓) ตาใหญ่เท่าแว่น ท่านก็ขอเอาเปนดังแม่สัญญาให้นั้นแท้ ครั้งนั้นปู่ย่าตานายก็ให้สิ่งของนั้นทุกประการแล้ว ก็ออกมาหาแม่แห่งตนนั้นแล นางแอกไค่กล่าวฤทธิของวิเศษแก่ลูกว่า หม้อแกงทองรองบ่จ่ายนี้จักเลี้ยงแขกรี้พลนับหมื่นนับแสน ข้าวแกงชิ้นปลาอาหารก็หากมีมาเต็มทุกเมื่อบ่เสี้ยงแล รองขวักขว่ายให้เปนเมืองนี้เจ้าจงเอากวัดแกว่ง ครั้นว่าขอนี้ไปร้องที่ใดเจ้าจงจักนอนที่นั้นเทอญ ว่าดังนั้นแล้วก็ส่งลูกตนให้กลับคืนเมืองนั้นแล ส่วนพระยาขุนทึงครั้นมาถึงที่แห่งหนึ่งป่าราบเพียงงาม ท่านก็เอาขอขวักขว่ายนั้นกวัดแกว่งไป ขอนั้นก็เกี่ยวเกาะต้นไม้ไว้แล้วท่านก็นอนในที่นั้น ครั้นถึงกลางคืนสถานที่นั้นก็บังเกิดเปนเมืองอันหนึ่ง มีทั้งรั้วเวียงเชียงแช่เหย้าเรือน

(๑) กวัดแกว่ง

(๒) งูจงอาง

(๓) เลื่อมพราย

ช้างม้า ก็บังเกิดพร้อมทั้งไพร่ฟ้าข้าเมืองมากนักแล ส่วนพระยาขุนทึงตื่นรุ่งเช้าก็เห็นเป็นเมืองรุ่งเรืองงามเป็นดังแผ่นเงินนั้น ท่านก็ใส่ชื่อเมืองอันนั้นว่าเวียงเชียงเรืองแต่นั้นมาแล ส่วนพระยาขุนทึงก็กลับคืนมายังเมืองเก่าแห่งตนแล้ว ก็ขนเอาครอบครัวลูกเมียและเสนาอำมาตย์ไปอยู่ยังเวียงเชียงเรืองที่นั้นแล้ว ก็แต่งให้น้องท่านผู้ชื่อว่าขุนเรงกวานั้นเป็นพระยาจักรวัติในชมพูทวีป ฝ่ายท้าวพระยาสามันตราชทั้งหลายก็เข้ามาสู่สมภาร มีบรรณาการช้างม้าข้าคนมนตรีมาถวายมากนัก ใผ[๑] บ่ได้นึ่งข้าวหุงแกงกินก็เท่าให้รับประทานทุกคน ๆ แม้ว่าสัตว์ป่าทั้งหลายคือว่าละมั่งกวางฟานเสือหมีจ้อน[๒] วอก ค่าง นางนี นกรุ้งแหลว[๓] ทั้งหลาย ก็ว่าลูกหลานเจ้าเราได้เป็นเจ้า ปราบปฐวีเราก็ควรไปปฏิบัติและว่าดังนั้นแล้ว ก็ลงมาสู่เมืองเสียงนั้นแลหมู่คนและท้าวพระยาทั้งหลาย ท่านก็มีอาชญาตีกลองร้องป่าวในเวียงและนอกเวียงทั้งมวลว่า สัตว์ป่ามา

---

(๑) ใคร

(๒) กระรอกชะนิดหนึ่ง

(๓) อีเหยี่ยว

เมืองนี้ก็หากเป็นบริวารปู่ย่าแห่งเราทั้งสิ้นแล ใครอย่าได้กระทำร้ายแก่เขาเนอ ว่าดังนั้นแล้ว ในกาลนั้นหมูเถื่อนทั้งหลายก็ไปกินข้าวในนาในไร่แห่งชาวเมืองทั้งหลาย ชาวเมืองทั้งหลายก็เข้าไปไหว้สาพระยาขุนทึง พระยาขุนทึงก็แต่งให้คนเฝ้าแหนบ่ยั้ง หมูเถื่อนทั้งหลายก็ยังมากินอยู่ดังเก่า เขาก็เมือสำแดงแก่พระยาเจ้าอีกแล ท่านก็ให้เขาเอาไม้ใส่คันยาวไปแขวนทุกที่ ครั้นลมมาตีไม้นั้นก็ท่าวไปสัตว์ก็เข้าไปกินข้าวดังแต่ก่อนนั้นแล เขาก็เมือไหว้สาขออาชญากรุณาแด่พระยาเจ้า พระยาเจ้าก็ว่าแหลว หลวงเฝ้า นาหลวงแหลวน้อยเฝ้านาน้อย ครั้นว่าเขาเห็นหมูกวางมาเข้านา แหลวก็อยู่ต้นไม้สูงห้ามเสีย สัตว์ทั้งหลายก็พ่ายหนีไปแล บ่มากินข้าวยังนาสักทีแล สัตว์ทั้งหลายไปตามข้างบ้านข้างเมืองข้างตูบ(๑)รั้วตูบเรียง ผีเสือหลุหลาง(๒)ไปเสี้ยงแล เสือบ้านเสือเมืองก็เคียด ก็แต่งให้เป็นอันตรายแก่หลวงแหลวน้อยอันเฝ้านานั้นตายไปเสียเสี้ยงแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็มากินข้าวไร่ข้าวนาดังนั้น ท่านก็มีอาชญาให้สานตาแหลว(๓)สาน

(๑) กระต๊อบ, กระท่อม

(๒) หนี

(๓) เฉลว

เปนสองตาสามตาเรียงกันแล้ว เอาตาหนึ่งขัดขึ้นเมือบนเหนีบปลายไม้หมายไว้ที่ไร่ที่นานั้น สัตว์ทั้งหลายจึงบ่มากินข้าวไร่ข้าวนาต่อเท่ากาลบัดนี้แล พระยาเจ้าขุนทึงเปนเจ้าเสวยเมืองเชียงเรือง ท่านบ่มีลูกผู้ชายเท่ามีแต่ลูกผู้หญิงหนึ่งชื่อว่านางมนุสสอรุณนั้นแล พระยาขุนเรงกวาตนนั้นมีลูกสองชาย ผู้พี่ชื่อว่าลาวชินได้นางพระติสสกุลเปนเมียแล้วให้อยู่เงินยางกับด้วยตน ให้ใจรู้(๑)คนภายตะวันออกล่องใต้เวียงไชยนารายน์คือว่าดอนมูลทั้งมวลแล หนเหนือภายตะวันตกให้ตนน้องชื่อว่าจอมผาเรืองท้าวได้ลูกพระยาขุนทึงเปนเมียอยู่เวียงเชียงเรืองนั้นแล พระยาขุนทึงกินเมืองได้ ๔๑ ปีตายในปีกัดไค้ ศักราชได้ ๔๖๑ ตัว อายุได้ ๕๕ ปีแล

จอมผาเรือง ตนหลานกิน เมืองแทนอยู่เวียงเชียงเรืองที่นั้นได้ ๘ ปีแล้ว ก็มีราชบุตรสองตน ตนพี่ชื่อว่าท้าวอ้ายเจือง ก็ให้กินเมืองอยู่ยังเวียงเชียงเรืองกับตนแล้ว ให้เอาใจรู้คนในเมืองและเชียงรายและแคว้นใต้แล้ว ก็แต่งให้เจ้าขุนเจืองตนน้องนั้นเปนอุปราชาแสงเมือง ไปกินเมืองผ่างแล้ว ให้ใจรู้คนภายตะวันตกทั้งมวลแล

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร เห็นจะเปนชื่อคน

ที่นี้จักจาด้วยเจ้าขุนเจืองก่อนแล ท่านได้เป็นอุปราชาแสงเมืองแล้ว ในคืนอันท่านจักยกไปเมืองฝางอันนั้น ท่านนอนในราตรีคืนวันนั้นก็เห็นยังนิมิตฝันว่า ยังมีชายเฒ่าแก่ผู้หนึ่ง นุ่งผ้าขาวแล้วเอาแก้วมาให้ลูกหนึ่ง แล้วก็สะดุ้งตื่นแจ้งดีแล้ว ศักราชได้ ๖๔๘ ตัว ปีระวายซงง้าเดือน ๒ ออก ๘ ค่ำวันอังคาร ท่านก็เสด็จออกไปเมืองฝางแล ท่านยกไปถึงน้ำแม่ค่ำท่าทับที่นั้น ยังมีช้างตัวหนึ่งมีงาอันแดงมีเล็บตีนอันเขียวงามใหญ่ประมาณ ๔ ศอก เดินเลียบริมน้ำแม่ค่ำก้ำหน้าล่องมาถัดล่องหน้าท่าน ท่านเห็นแล้วก็ไล่ตามเอาช้างตัวนั้นไปหนตะวันตกชวยใต้ไกลประมาณ ๕๐๐ วา ช้างตัวนั้นก็ไปเหนี่ยวกิ่งไม้ศรี(๑)น้อยต้นหนึ่งอยู่ ท่านก็ขึ้นต้นไม้ศรีต้นนั้นแล้วก็เต้นใส่คอช้างตัวนั้นได้แล้ว อุปราชาเจืองเจ้าท่านก็มีใจยินดีนักแล้วท่านก็ใส่ชื่อช้างตัวนั้นว่าพานค่ำ เหตุว่าได้ที่น้ำแม่ค่ำนั้นแล ไม้ศรีต้นนั้นก็ได้ชื่อว่าศรีช้างน้าวแต่นั้นมาแล ท่านก็เลยไปกินเมืองฝางนั้นแล

(๑) ตัดมาจากคำว่า ศรีมหาโพธิ์

ทีนี้จักจาด้วยพระยาลาวชินตนพี่ อันกินเมืองเงินยาง และไชยนารายน์เมืองมูลนั้น บ่มีลูกชายมีแต่ลูกหญิงสองคน ผู้พี่ชื่อว่าอามแพงจันทน์ผงมีอายุได้ ๑๒ ปี ผู้น้องชื่อว่า นางโอคาแพงเมืองอายุได้ ๑๐ ปี ฝ่ายพระยาจอมผาเรืองตน น้อง ก็ใช้ไปขอเอาจักให้แก่ราชบุตรทั้งสองพี่น้อง พระยาลาวชินตนพี่กล่าวว่าลูกเขายังน้อยอยู่ไบ่ช่างว่าสังเทือ (๑) เอาบุญข้าเจ้าเป็นภายหน้าเทอญ พระยาจอมผาเรืองกินเมืองได้ ๑๗ ปี ศักราชได้ ๔๗๘ ตัวก็ตายในปีที่ใช้คน ไปขอนางทั้งสองนั้นอายุท่านได้ ๖๐ ปีแล ส่วนพระยาอ้ายเจืองตนลูกกินเวียงเชียงเรืองแทนสืบต่อไป แต่นั้นมาคำ(๒) ลือชาปรากฏไปในบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั้งหลายว่า ยังมีนางทิพย์ ๒ นางพี่น้องเกิดมีในเวียงเงินยางช้างแสนนั้น งามนักหาผู้ใดจักเสมอบ่มิได้เป็นลูกเจ้าเชียงเรืองนั้นมี ๒ คน หาท้าวพระยาบ่ได้เท่าเว้นไว้แต่เจ้าตนบุญใหญ่มหานครจึงจักทรงได้แล ครั้งนั้นท้าวพระยาสามนตราชทั้งหลาย เป็นต้นว่าเมืองโกสัมพี กลึงคราช สาวัตถี หงสาวดี อโยธยา

(๑) ไบ่ช่างว่าสังเทือ = ทำไมพูดอย่างนี้

(๒) คำพูด

ต่างตนก็ต่างห้าง(๑) มีรี้พลมากหลาย ว่าจักยกพลมาชิงเอายังนางทั้งสองนั้นทุกหัวเมือง ฝ่ายพระยาจันทบุรีกับพระยาแกวหลวงตนพี่ ก็พูดว่าสองราพี่น้องจักไปเอานางทิพย์มาคนละนางเทอญ ว่าดังนั้นแล้ว ก็ห้างยังหมู่รี้พลเป็นอนมากนัก ท้าวพระยาหนใต้และตะวันตก ต่างตนก็ว่าต่างคัดหาญนัก มารบแกวและลาวลานช้างบ่แพ้ เขาก็ว่าจักรบด้วยหมู่บ่แพ้(๒) ตูแล เหตุว่าหมู่ตูหลายนักมาชนช้างต่อกนเทอญ ก็หาไถจับชนช้างต่อแกวบ่ได้ แกวก็ว่าวันพรุกนี้ตูจักเข้าเอานางทิพย์ในเวียงเงินยางเชียงแสนนั้นแล ครั้งนั้นพระยาลาวชินเจ้าตนพ่อแห่งนางทั้งสองก็ใช้ให้อำมาตย์ไปหาเจ้าทั้งสองพี่น้องยังเวียงเชียงเรืองและเวียงฝาง ให้เอารี้พลยกมาช่วยทั้งสองเมือง ตนน้องทั้งสองเมืองมาไป่ทันถึง พระยาอ้ายเจืองตนพี่จึ่งเอาคนชาวเชียงเหรัญญเงินยางและเวียงเชียงเรืองได้พร้อมแล้ว ก็ขี่ช้างออกชนช้างแกวบ่แพ้แถว เสียงแกวพั้นตายกับหัวช้างนั้นแล ครั้งนนเจ้าอุปราชาขุนเจืองตนน้องลุกเมืองฝางมาถึงแล้วก็ขึ้นขี่ชาง

---

(๑) รวบรวม

(๒) บ่อแพ้=ไม่ชนะ

ชะพานคำไสช้างเข้าต่อ พระยาจันทบุรีก็ไสช้างตัวชื่อว่าสุรสงครามเข้าต่ออุปราชาเจ้าขุนเจืองเคยคนัก ก็จึงเอาง้าวช้างฟันหัวพระยาเวียงจันทน์ตายกับหัวช้างนั้นแล ฝ่ายพระยาแกวเป็นพี่นั้นจึงกล่าวว่าอย่ารีบฟันกันด้วยง่ายเทอญ ช้างบ่แพ้ตัวหนึ่งก็จักเปลี่ยนตัวหนึ่งเข้าชนช้างเรายังมีหลายตัวดาย(๑) ค่อยเล่นกันไปให้สนุกก่อนว่าดังนั้นแล้ว พระยาแกวก็ซ้ำขึ้นขี่ช้างตัวชื่อว่าแก้วคูณเมืองเข้าชนช้างเจ้าอุปราชาตัวชื่อว่าชะพานคำ เข้าชนหงายงารับจับเค้าคอช้างแก้วคูณเมืองแห่งพระยาแกวท่าวไปแล พระยาแกวซ้ำขี่ช้างแก้วปราบเมืองเข้ามาชนอีก ช้างชะพานคำก็กระทำฉันเดียวนั้น ช้างแก้วปราบเมืองก็ท่าวไป พระยาแกวก็เปลี่ยนเอาช้างตัวชื่อว่าแก้วบุญเรือง เข้าต่อแถมช้างชะพานคำก็แทงเค้าคอช้างแก้วบุญเรืองท่าวไปแล้ว ครั้งนั้นเจ้าอุปราชาขุนเจืองก็เอาง้าวช้างฟันหัวพระยาแกวตายกับคอช้างนั้นแล ฝ่ายพลแกวทั้งหลายก็แตกพ่ายพลัดกัน ส่วนชาวเวียงเงินยางเชียงแสนเชียงเรืองเมืองฝางเชียงรายทั้งปวงก็พร้อมกันไล่เกิดเอาแกวได้สามหมื่นคนกับทั้งช้างม้าข้าวของ

---

(๑) อยู่

ศาตราอาวุธทั้งมวลพร้อมสิ้น แล้วก็เอาคนเหล่านั้นเข้าไปขังไว้ในเวียงเงินยางนั้นแล ครั้งนั้นพระยาลาวชินตนลุงก็มีใจยินดียิ่งนัก ก็ประดับลูกหญิงทั้งสองพี่น้องด้วยเครื่องอลังการเสร็จแล้ว ก็นำออกไปถวายแก่เจ้าอุปราชาขุนเจืองตนหลานให้เป็นอัครมเหสีฝ่ายซ้ายฝ่ายขวาทั้งสองนางนั้นแล้ว ก็เอาน้ำมาอภิเษกให้เสวยเมืองเหรัญญนครเชียงแสนนั้นแล แต่นี้ไปจึ่งได้เรียกชื่อว่าพระยาเจืองฟ้าธรรมิกราชแล

ส่วนว่าท้าวพระยาเมืองใหญ่ทั้งหลาย อันมาตะวันตกหนใต้ ว่าจักมาชิงเอานางนั้น ก็มาคาน(๑) แกวเสียก็เลยน้อมเข้าสู่สมภารแห่งท่านก็กระทำการอภิเษกอีกครั้งหนึ่ง จึงได้ชื่อว่าพระยาเจืองฟ้าธรรมิกราชาแล้ว ก็ปก(๒) หออุทุม(๓) พลขึ้นสูงร้อยศอกก่อนแล้ว ฝ่ายพระยาอ้ายเจืองตนพี่ท่านก็เสวยเมืองเชียงเรืองแทนพ่อนั้นได้ ๗ ปีตาย พระยาแกวฆ่ากับหลังช้างเสียในปีกดสัน ศักราชได้ ๔๘๓ ตัว อายุได้ ๑๙ ปี พระยาลาวชินตนลุงอันเป็น

---

(๑) ขัด

(๒) ปลูก

(๓) หอหรือเรือนสูงสำหรับทำพิธีอภิเษก

พ่อแห่งนางอามแพงจันทน์ผง และ นาง โอคา แพง เมืองนั้น เสวยเมืองเงินยางได้ ๒๗ ปีแล้วตายในปีลวงเล้า ศักราช ได้ ๔๘๔ ตัว อายุได้ ๗๐ ปีแล

แต่นั้นมาพระยาเจืองฟ้าธรรมิกราชา ก็อยู่เสวยราช-สมบัติในเมืองเหรัญญนครไชยบุรีเงินยางเชียงแสนที่นั้น ครั้นต่อมาพระยาหลุ่มฟ้าเก้าพิมาน เมืองวิเทหราช กับ พระยาจุฬณีสองตนพี่น้อง ก็เอาหมู่รี้พลล่องมาว่าจักมาชิง เอานางและตนและนางนั้น ครั้นมาถึงกลางทางก็รู้ข่าวว่า บรรดาหัวเมืองทั้งหลายที่ยกพลมาชิงเอานางนั้น พระยา เจืองแพ้แล้วได้นางทั้งสองมาเป็นมเหสี ตนก็มีความกลัว เดชอำนาจนั้นมากนักก็พร้อมกันแต่งเครื่องบรรณาการแล อย่าง(๑) แล ๑๐๘ ทั้งสองตนพี่น้อง คือว่าหอยสังข์เงิน หอยสังข์คำ หอยสังข์ปกติ อ่างเงินอ่างทอง หอก็มาตื่ม ขึ้น(๒) แถม ๑๐ ศอกสองเทื่อง เป็น ๑๒๐ ศอกแล้วก็ อภิเษกเรียกชื่อว่าไชยนารายน์สธรรมิกราชนั้นแล ตามออก มาสผาเง้านั้น ๑๒ ศอก มี ๒ ที่เป็น ๑๒๔ ศอกนั้นแล

(๑) สิ่งละ

(๒) เติม

แต่นั้นมาฮ่อและแกวฝ่ายตะวันออก ฝ่ายเหนือก็ได้ส่วยแต่นั้นมาแล โกสัมพี กลิงคราช และหงสาวดี อโยธยาก็ได้ส่วนแต่นั้นมาแล

ตั้งแต่นั้นมาพระยาธรรมิกราชเจ้าท่านก็กลัวผานใจ(๑) ลูกเต้าหลานเหลนเมื่อหน้า ก็จึงจักย้ายเอาแกวเมื่อเป็นเจ้าเมืองวองเสียแล้ว ก็ตัดส่วยแก่ฮ่อเสียแล้ว ก็ตอกหน้าแป้นหินไว้ในเวียงมิถิลานครนั้น ในปีกดสัน ศักราชได้ ๕๐๒ ตัวแล ครั้งเมื่อท่านได้ปราบชมพูทวีปนั้น อายุ ๒๗ ปี ยิ่งกล้าหาญแข็งแรงนัก ก็มีอาชญาให้พ่อค้าต่างเมืองว่ากูชนช้างก็ยังสนุกอยู่แล ก็ยังจักใคร่ชนช้างอยู่ สูยังรู้ที่ใดจักชนต่อกู ครั้นสูยังรู้ที่ใดจักชนจงมาบอกกูเทอญ กูจักไปชนจักให้แพ้เขาทุกแห่งแล ก็สั่งยังพ่อค้าต่างเมืองไปทุกแห่งทุกที่แล ที่ใดท้าวพระยาทั้งหลายฝูงนั้นเขาบ่แข็งต่อได้ เขาก็เข้ามาอ่อนน้อมสู่สมภารท่านสิ้นทุกเมืองนั้นแล ท่านได้เป็นเอกราชเสวยเมืองมาได้ ๕๐ ปี ยังมีพ่อค้าแกวหมู่หนึ่งก็ไปถึงเมืองแมนตาตอกขอกฟ้าตายืนแล้ว เขาก็ออกสู่รับ จึงเอาข้อมือไปโฟ(๒) เอาคำอันนั้นแล้ว

(๑) บาดใจ

(๒) ไม่ทราบว่าอะไร

เขาก็มาบอกข่าวสารอันนั้นแก่กันอยู่เสมอแล้ว เขาก็สืบขึ้นไหว้สาเจ้าแห่งเขาแล้ว ก็จึ่งปลงคำลงว่าเราจักชนช้างต่อพระยาธรรมตนนั้นแล้ว ฝ่ายพ่อค้าทั้งหลายได้ยินคำอย่างนั้นแล้ว ก็มาไหว้สาถึงพระยาธรรมิกราชาแท้ พระยาธรรมิกราชได้ยินยังคำอันนั้นแล้ว จักว่าเราเฒ่าแก่เสียแล้ว บ่ไปแลก็ว่าบ่ได้ เหตุได้ออกปากล้ำเสีย

ครั้งนั้นท่านก็ร้องเรียกยังลูกทั้งห้าตนมาแล้ว ก็แต่งลาวเงินเรืองผู้พี่เค้าอันเป็นลูกนางอามแพงจันทน์ผงนั้นให้เป็นเจ้าเวียงเงินยางและไชยนครกับบ้านเมืองทั้งมวลแล้ว ก็แต่งลาวเจืองผู้กลางนั้นกับบริวารพันหนึ่งแล้วให้ไปกินเมืองแกวหลวง ก็ปกหอสูงยังที่ดอยภูเหมือดเมืองแกวสูงร้อยศอกแล้ว ก็อภิเษกให้เป็นเจ้าแก่เมืองแกวทั้งมวลก็แต่งลาวพาวผู้น้องช้อยนั้นกับบริวารร้อยหนึ่งให้ไปกินเมืองจันทบุรีให้เป็นเจ้าแก่จักรวา(๑) ทั้งมวลแล้วแต่งให้ลูกนางโอคำแพงเมือง ผู้พี่ชื่อว่าขุนคำร้อยนั้นให้ไปกินเมืองไชยนารายน์เมืองมูลแล ให้ใจรู้คนภายตะวันออกล่องใต้ แล้วก็แต่งให้เจ้าสร้อยเมียผู้น้องนั้น เป็นอุปราชา

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

ให้อยู่เวียงเชียงเรืองและให้ใจ้รู้คนภายตะวันตกทั้งมวลแล แล้วก็เป่าเอารี้พลคนหาญทั้งหลายได้เก้าล้านเก้าแสนแล้ว ก็เสด็จออกจากเวียงเหรัญญนครเงินยางไปหนตะวันออก ออกไปไกลนักก็ไปถึงเมืองแมนตาตอกขอกฟ้าตาย์นแท้ ในกาลนั้นพระยาธรรมิกราชท่านก็เห็นยังเมืองอันนั้น มีหินผามากนักเป็นหินชา(๑) ผาคมทางอันจักเข้าหาเวียงนั้น ก็มีทางเดียวที่จะเข้าก็เป็นอันลำบากยิ่งนัก เวียงเพื่อนก็สูงนัก บ่อาจจักแพ้เพื่อนได้ อนึ่งช้างก็เท่าเลยแรงตัวก็เฒ่าเสียแล้ว ก็จึงจัดแก้เสื้อผ้าคาดหัวในอูกคำแล้ว ก็ใช้ให้อำมาตย์ผู้หนึ่งนำเอาคืนมาให้แก่ลูกและเมีย ว่าให้ดมเสื้อผ้านี้ต่างตนเราเทอญ ฝ่ายนางเทวีอยู่ภายหลังพระยาเจ้าก็มีเหตุลางใหญ่ ๑๐ ประการ คือ (๑) หูกเต้นลงร้านกลายเป็นควายชนกัน (๒) ถ้วยชามเต้นต่ำร้านเป็นปลาฝา(๒) (๓) เรือกลายเป็นแลน(๓) ไปลื่อยู่แก่หินผา (๔) ชายคากลายเป็นต่อแตนไล่เดียด(๔) คน (๕) ผึ้งชามเข้าติดหมอน

(๑) คาย

(๒) ปลากระเบน

(๓) ตะกวด

(๔) ต่อย

หนุนหัวหมอนอิงพระยา (๖) ฝนตกรินอยู่ ๑๐ วันบ่เอื้อน(๑) (๗) ภูดอยทะลายเกื่อนพังไป (๘) ก้อนหินผากลาย เปนเงือกไปอยู่น้ำ (๙) เห็นปลาคำตัวเท่าเรือ ๑๐ เสือโคร่งแล่นเข้าเวียง เหตุลางทั้งหลายเกิดมีดังนี้ จักเสียพระยาเจ้าหรือ หรือว่าจะเปนประการใด นางพญาและนักสนมทั้งหลายฝูงอยู่ถ้าคอยฟังเหตุร้ายดีอยู่ในที่นั้น ก็พากันเปนทุกข์ถึงพระยาเจ้ายิ่งนัก ต่อนั้นมาก็เห็นอำมาตย์ผู้หนึ่งนำเอาผอบคำใส่ผ้าโพกหัวเข้ามาถึงเขา ก็ยิ่งร้องไห้ทั่วไปทั้งเมืองเหตุลางต่าง ๆ ก็มีมากหลาย ท่านก็ซ้ำฝากยังผ้าโพกหัวมาถึงอีกนอ คนทั้งหลายก็ซ้ำร้องไห้ดมกลิ่นขวัญแล้ว ก็ว่าต่อนี้ไปบ่ห่อนจักได้เห็นหน้าแท้นอว่าดังนั้น ส่วนว่าคำอันพระยาแมนตาตอกรับว่าจักชนช้างต่อพระยานั้น แต่นั้นมาก็มีอาชญาให้แม่ทัพนายกองทั้งหลายแต่ชานหินชานผาแล้ว ก็ก่ายขัวขวิดไว้ให้หมั้นแล้ว ก็ขึ้นขี่ช้างตัวชื่อว่าไชยนารายน์อยู่คอยท่าพระยาเจืองฟ้าธรรมิกราชาเจ้าแล แลก็ขึ้นขี่ช้างชะพานคำ ไสเข้าชนช้างพระยาแมนตาตอกค้อมก่อปลายงาถึงกัน หิน

---

(๑) หยุด

ลูกอันช้างชะพานคำย่านั้นก็พลาดตกไปในขุมนั้น ช้างชะพานคำก็ซัดตกลงไปตามนั้น งาก็ปั๊กเข้าเงื้อมหินผานั้นแล ฝ่ายพระยาแมนตาตอกก็เอาง้าวช้างพันพระยาธรรมิก-ราชาตายในที่นั้นแล คนหาญแห่งพระยาธรรมิกราชาก็หลุมกุมลู่เอาหัวและตัวพระยาธรรมิกราชาได้แล้ว ก็บ่เอาใส่หีบหาบเอามาเผาเสียยังเวียงเชียงรายแล คนทังหลายก็แตกพ่ายหนีมาสิ้นแล พระยาเจืองฟ้าธรรมิกราชาตายในปีเถาใจ้ ศักราชได้ ๕๕๔ ตัว กินเมืองได้ ๕๓ ปี อายุได้ ๗๙ ปี พระยาแมนตาตอกขอกฟ้าตายืนฆ่าเสียเอากระดูกก่อเจดีย์ไว้ในเวียงเหรัญญนครเชียงแสนนั้นแล ส่วนลาวเงินเรืองเป็นพระยาอยู่ในเมืองไชยนารายน์นั้นบางทีก็อยู่เวียงเงินยางและได้ ๒๐ ปีตาย ในปีลวงเม็ด ศักราชได้ ๕๗๓ ตัว อายุได้ ๖๙ ปี

ลาวเคียงกินเมืองแทนพ่อตนได้ ๑๖ ปี ตายในปีระวายยี่ ศักราชได้ ๕๘๙ ตัว อายุได้ ๖๕ ปี

ลาวเมงเสวยเมืองแทนพ่อตนได้ปีหนึ่ง ก็ใช้ไปเอานางเทพคำข่ายลูกพระยาเชียงรุ้งแก้วซ้ายเมืองเล่าลืองามก็เอามาเป็นเทวีแล วันอันนางทรงครรภ์นางก็ฝันว่า

ดาวประกายลงมาตั้งอยู่เหนือท้องแห่งนางเทวีแล้วก็เปล่ง
รัศมีไปภายหนใต้ทั่วทิศทั้งมวลแล้วแตกเป็นสองดวง นาง
ก็สะดุ้งตื่นแล้วก็บอกแก่พระยา พระยาก็หาหมอโหรามาดู
หมอทำนายว่าลูกมหาราชเจ้าจักได้ปราบหนใต้แท้แล ครั้น
ครรภ์นางถ้วนทศมาสแล้วนางก็ประสูติออกมา วันนั้นยังมี
ฤๅษีตนหนึ่ง ชื่อว่าปู่หมังกร แต่ก่อนยินดีในศาสนา
พระพุทธเจ้า บวชเป็นภิกษุภาวะปฏิบัติตามคลองวินัย
ยากยิ่งนัก จึ่งปลงสิกขาบทเสียแล้วก็ทรงเพศเป็นฤๅษีอยู่
นั้นแล ในวันอันใส่ชื่อราชบุตรนั้น ท่านก็มาสู่คุ้มพระยา
นั้นแล ฝ่ายพระยาลาวเมงมหากษัตริย์ตนพ่อ จึ่งจักไหว้
เจ้าฤๅษีว่ากุมารน้อยลูกผู้ข้านี้ยังจักมีบุญ หรือว่าหาบุญบ่ได้
นั้นจา ฝ่ายฤๅษีก็ส่องรู้ด้วยญาณแห่งท่าน ท่านก็รู้แจ้ง
จึ่งกล่าวว่าดูกรมหาราชเจ้า กุมารน้อยผู้นี้มีบุญมากนัก
จักได้อยู่ในเมืองมหาราชที่นี้ได้ ๑๖ ปี แล้วก็จะได้ไป
สร้างเวียงลูกหนึ่ง มีในทักษิณสถานแห่งเมืองมหาราชที่นี้
คือว่าเมืองเชียงรายที่นั้น ให้รุ่งเรืองกว่าเก่าแท้แล จักอยู่ที่
นั้น ๒๔ ปีแล้ว อายุได้ ๘๐ ปีจักตายด้วยควานคำจักขับ
แล เหตุว่าท่านจักได้กระทำผิดจักเอาลูกท่านเป็นเมียนั้น

แล เจ้าฤๅษีทำนายดังนี้แล้ว ก็พร้อมกันหาชื่อราชกุมาร ให้จับทั้งสามประการคือ ว่าชื่อพ่อและชื่อฤๅษีและชื่อแม่ ทั้งสามประการนั้น แล้วเอาเจ้าฤๅษีว่าบ้ทมังกรกับชื่อพ่อว่า ลาวเมงนั้นสมกันว่า มํ เอาชื่อแห่งแม่ชื่อว่าเทพคำขาย เป็น ลูกท้าวเชียงรุ้งแก้วชายเมืองนั้นว่า รายให้สมกันแล้ว จึง เรียกว่าเจ้ามังรายนั้น ตั้งแต่ปฐมลวะจังกราชเจ้าลำดับ มาได้ ๒๕ เช่นท้าวชื่อว่าพระองค์ลาวแล

แต่นี้ไปภายหน้าบ่ชื่อว่าลาวสักคนแล หน่อฟ้า มังรายเจ้าท่านก็จำเริญขึ้นใหญ่ได้ ๑๖ ขวบแล้ว พระยา เจ้าบิดาตนพ่อ ก็ไปนำเอานางผู้หนึ่งเป็นลูกเจ้าเชียงเรือง นั้น มากระทำอาวาหมงคลให้เป็นเมียแล้วก็แต่งให้เป็น อุปราชาครองเมือง แล้วให้ใจรู้คนภายหนใต้ทั้งมวล ยัง มีในวันหนึ่งท่านก็พาบริวารไปแอ่วตั้งไกลป่า ก็ไปเห็น เวียงเชียงรายร้างอยู่ก็เป็นที่พึงใจยิ่งนัก ครั้นถึงปีเมืองได้ ศักราชได้ ๖๑๐ ตัว เดือน ๕ ออก ๗ ค่ำ วันพุธ ท่าน ก็ออกไปตั้งอยู่เวียงเชียงรายกาใต้แห่งเวียงเงินยางเชียงแสน ที่นั้น พระยาลาวเมงตนพ่อท่านก็กินเมืองเงินยางเชียง-

แสนได้ ๒๕ ปี ศักราชได้ ๖๑๓ ตัว ปีกดยี่ อายุได้ ๖๗ ปีก็จุติไปแล

เจ้ามังรายตนลูกก็แต่งมหาปราสาทส่งสักการพ่อแห่งตนเสร็จบริบูรณ์แล้วก็เรียกร้องเอาราชเศวตฉัตรและเสนาอำมาตย์ประชานรราษฎร์ และราชสมบัติในเวียงเงินยางเชียงแสนทั้งมวลมาแล้ว ก็อยู่เสวยราชสมบัติเป็นเอกราชอยู่ยังเวียงเชียงรายที่นั้นแทนพ่อตนแล้ว กับคืนเมืออยู่เวียงเงินยางแถม (๑) ก็อยู่ยังเมืองเชียงรายที่นั้น พระเจ้ามังรายราชเจ้าได้เป็นเอกราชแทนพ่อแล้ว ก็มีคำกิตติลือชาปรากฏมากนัก พระยามังรายเจ้าท่านก็หุ้ม (๒) ไปไล่เนื้อยังมีในวันหนึ่ง ท้าวก็พาเอาบริวารแห่งตนไปไล่เนื้อ ก็ไปตีเหล่า (๓) ทีหนึ่งแล

ที่นี้จักกิตตนาจาด้วยเขินก่อนแล ที่แท้ก็มีในตำนานหลวงนั้นแล ที่นี้พอกิตตนาให้รู้ที่มังรายราชเจ้าจักได้ปราบนั้นแล ยามเมื่อศักราชได้ ๒๒๕ ตัวเดือน ๔ ออกค่ำ ๑ วันนั้นมีฤๅษีสตนเป็นลูกพระยาวองตีฟางโพธิญาณนั้น

(๑) ไม่ไปอีก

(๒) ชักชวน

(๓) ที่ป่าซึ่งมีผู้หวงห้าม

ตนพี่นั้นชื่อว่าพาสุเทพแล ตนถ้วนสองชื่อว่าสุทันตะแลตนถ้วนสามชื่อ ปพานแลตนถ้วนสี่ชื่อว่าจันทสิกขตุคฤๅษีแล เขาเจ้าเกิดมาเปนลูกพ่อเดียวกันคนละแม่แล ยามเมื่อเขาเจ้าจักลาพระยาตนพ่อไปกระทำสมณธรรมวันนั้น พระยาตนพ่อก็สั่งเขาว่า ครั้นว่าเจ้าทั้งหลายเห็นที่ใดจักควรตั้งบ้านแปงเมืองดีขึ้น ขอให้เจ้าลูกทั้งหลายอย่าละพ่อเสีย จิ่มพ่อคิดให้เปนเมือง จิ่มเทอญว่าดั่งนั้นแล้วเขาก็พากันสยองไปด้วยลวงบนหนอากาศ ด้วยอิทธิฤทธิ์อานุภาพแห่งตนก็ไปหนใต้แล้วไปถึงด่าน(๑)ป่าที่หนึ่งราบเพียงเรียงงาม ควรเปนที่สนุกยินดีนัก ฝ่ายฤๅษีทั้งสี่ตนครั้นไปถึงแล้วก็พร้อมกันลงนอนใต้ร่มไม้แห่งหนึ่ง พอถึงเที่ยงคืนก็เห็นเปนดั่งสายสุริยอาทิตย์พุ่งขึ้นเจ็ดชั่วตัวคนปูนอัศจรรย์มากนัก ก็จึงไปผ่อดูก็เห็นยังเกศาธาตุแห่งพระพุทธเจ้าเปล่งรัศมีพุ่งขึ้นมาแต่พื้นดินสูงชั่วต้นตาล ดูวิลาศองอาจงามมากนัก ส่วนเจ้าฤๅษีทั้งสี่ก็พร้อมกันนบน้อมไหว้ด้วยที่ติดที่เท้าห้าแห่ง ยังเกศาธาตุแห่งสัพพัญญูพุทธเจ้า ณ ที่นั้น คือว่า หริภุญไชยนั้น ก็ยังเปนป่าไม้ไผอยู่ ครั้นเจ้าฤๅษีรู้แจ้งแล้ว ก็พร้อมกันอธิษฐานว่า

(๑) ชาย

ตูข้าจักเอาธาตุพระพุทธเจ้าออกสรง ขอให้เทพยดาเจ้าทั้งหลายจงให้ปรากฏมีน้ำอันประเสริฐ ไหลหลั่งลงมาพอให้ตูข้าสรงเกศาธาตุแห่งพระพุทธเจ้าแด่เทอญ ว่าดังนั้นแล้ว ในกาลนั้นเทพยดาอันรักษาอยู่ในที่นั้น ก็พร้อมกันเนรมิตลิน (๑) คำ ก่ายแต่ดอยอุชชุบรรพตลงมาทางหนตะวันตกเฉียงเหนือ จึ่งเรียกว่าห้วยลินแต่นั้นมาแล ครั้นฤๅษีทั้งสี่ตนได้ทรงพระเกศาธาตุเจ้าแล้วดังนั้น ก็ไหว้นบเคารพย่ำเจ้าฤๅษีทั้งสี่ก็พากันผัด (๒) ขึ้นไปหนเหนือชวยตะวันตกโพ้นแล เจ้าฤๅษีก็เข้าจตุถฌานแล้วก็เหินไปด้วยหนอากาศ ก็ไปถึงเถื่อนถ้ำภูดอยหลวงแห่งหนึ่งแล้วก็พร้อมกันลงยั้งอยู่ปากถ้ำแห่งหนึ่งแล้ว ครั้นถึงเที่ยงวันแล้วฤๅษีตนหนึ่งก็เล็งขึ้นเมือบนก็เห็น นักขัตตฤกษ์ กรกฏดาวเต็มฟ้า สุทันตฤๅษีก็กล่าวแก่ฤๅษีทั้งสามพี่น้องว่าเจ้าทั้งหลายจงผ่อดูภายบนนั้นเทอญ ยามนี้เป็นเมื่อวันใดพลอยว่ามีนักขัตตฤกษ์กรกฏดาวมากนัก ดูรุ่งเรืองงามเป็นที่อัศจรรย์แท้ ฐานะที่นี้คนทั้งหลายจักมาสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ที่นี้จักรุ่ง

(๑) ราง

(๒) หมุน, กลับ

เรื่องมากนัก และจักเรียกว่าเชียงดาวแท้แล เหตุดังนั้นตูข้าทั้งสองอันเปนพี่น้องก็จักอยู่กระทำสมณธรรมในที่นี้ เจ้าทั้งสองอันเปนพี่น้องจึงผัดเลียบไปหนเหนือนั้นเทอญ ภายหน้าหากจักเห็นเปนฉันใด จึ่งสัญญากันให้รู้นั้นเทอญ ส่วนปพานฤาษีและจันทสิกขตุงฤาษีก็สั่งอำลาพี่ทั้งสองแล้วก็เหินมาทางหนเหนือมาเห็นหนองหลวงลูกหนึ่ง เจ้าฤาษีทั้งสองก็เจรจากันว่าควรเรา (๑) ทั้งสองพากันข่าง หนองลูกนี้ให้แห้งแล้วคืนเมื่อบอกให้เจ้าวองตีฟางตนเปนพ่อรา ให้เอาไพร่พลทั้งหลายมาตั้งแต่ให้เปนบ้านเมืองดีแล ปพานฤาษีก็เอาไม้เท้าอันประดับด้วยแก้วบีดหลอด (๒) นั้นมาขีดภายทางใต้นั้นพอน้ำไหลซึมแต่เล็กน้อยคนก็เรียกว่าดอยสัน ซึมแต่นั้นมาแล ฤาษีทั้งสองก็ผัดไปตะวันตกเกี้ยวไปหนเหนือ แล้วจันทสิกขาตุงคฤาษีก็เอาไม้เท้าตั้งสัตยาธิษฐานว่า ขอให้น้ำแห้งเขินหนองให้พ่อข้าชื่อว่าพระยาวองโพธิญาณนั้น ได้ตั้งให้เปนลูกช้างห้างเมืองแค่เทอญ ขอเทพยดาเจ้าทั้งหลายจงมาค้าชูข้าข่างให้สุไหลไปหนเหนือนั้นแล ว่าดังนั้นแล้วก็เอาไม้เท้าไม้จันทน์ขีดทางหนเหนือนั้น น้ำก็ไหล

(๑) เรา

(๒) ปรอด

ลงไปเขินฝั่งริมนั้นแล คนทั้งหลายจึ่งเรียกว่าถ้ำปูเข้าแต่มาแล ส่วนฤๅษีทั้งสองก็ไปเลียบคอยดูที่น้ำหนองอันแห้งเขินนั้นทุกแห่งแล้ว ก็มาถึงปากถ้ำที่ปูเข้านั้นแล้วก็ยั้งอยู่ปากถ้ำที่นั้น ครั้งนั้นปูตัวนั้นก็เนรมิตเป็นชายหนุ่มผู้หนึ่ง แล้วก็เข้ามาไหว้ยังเจ้าฤๅษีทั้งสองว่า เจ้ากูมาข่างหนองอันนี้จักมีประโยชน์สังจา ว่าดั่งนั้นแล้ว เจ้าฤๅษีจึ่งกล่าวว่า ดูกรมาณวชายหนุ่ม ท่านจักมาถามเราด้วยอันข่างหนองนี้ด้วยเหตุอันใดจาเราจักข่างให้แห้งให้เขินแล้ว จักเมื่อบอกพ่อเราชื่อว่าพระยาวองตีฟาง โพธิญาณ ให้แต่งให้คนมาตั้งอยู่ให้เป็นลูกช้างห้างเมืองแท้แล ว่าดั่งนั้นแล้ว ฝ่ายมาณวชายหนุ่มผู้นั้นก็ไหว้เจ้าฤๅษีว่า สาธุ สาธุ ดีแท้แล ตัวข้านี้บ่ใช่ลูกใดมาบ่มีแล ผู้ข้านี้ก็เป็นผู้รักษาหนองที่นี้ แต่เช่นปู่และย่ามาตลอดถึงตัวผู้ข้านี้ เรียกว่าเป็นผีเสื้อหนองที่นี้ด้วยเหตุนี้แล แต่นี้ไปภายหน้าคนทั้งหลายมาสร้างให้เป็นบ้านเป็นเมืองแล้วดั่งนั้น ขอเจ้ากูจงเมตตาเขาทั้งหลายให้ได้สร้างเจดีย์วิหารวัดวาอารามไว้เป็นที่สักการะบูชาให้วุฒิจำเริญ แก่คนบ้านเมืองไปภายหน้าเทอญ ครั้นกลียุคอุณหากาลเพื่อนต่างเมืองจักมารบดั่งนั้น ก็ให้ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย

แต่งเครื่องทั้งหลาย มีต้นว่าเสือผ้าร้อยผืน พร้าวตาลร้อยทะลาย กล้วยร้อยหวี อ้อยร้อยลำ ข้าวต้มขนมข้าวแคบ (๑) ร้อยแผ่น ข้าวสุกร้อยก้อน หมากพลูสิ่งละร้อยทุกอันแล เอาไปบูชาที่ถ้ำปู่เข้านั้นเทอญ แม้ว่าเพื่อนมีหมื่นเรามีพัน ก็จักพ่ายเราแล ให้เจ้าฤๅษีดังนี้แล้วก็หนีไปอยู่ถ้ำแห่งตนแล ส่วนเจ้าฤๅษีก็จากันว่า เราข่างหนองที่นี้ก็เข็นดีแล้วก็ควรไปเมตตาพ่อเราให้รู้แจ้งและว่าดังนั้นแล้ว ก็พากันสยองเมื่อก็ถึงเมืองวิเทหราชแล้ว ครั้นนั้นพระยาวองตีฟางโพธิญาณตนพ่อก็ตายเสียแล้ว ยังเหลือแต่ลูกชายผู้พี่เค้าเสวยเมืองเป็นเจ้าวองสืบต่อมา ครั้นเจ้าฤๅษีทั้งสองไปถึงแล้วก็เข้าไปเมตตาพี่แห่งตนให้รู้แจ้งดังนั้น ครั้นเจ้าตนพี่รู้แจ้งแล้วก็แต่งให้ไพร่ผู้หนึ่งชื่อว่าควานเดือ ให้เอาหมู่บริวารลงมามีจำนวน ๓๐๐ ครัวมาตั้งอยู่หนองเรือที่นั้นแล้ว ก็มาสร้างไร่แต่งนาหว่านกล้าก็บ่แตกงอกออกมาได้ ก็แห้งแล้งบ่เป็นต้นเป็นรวงฉิบหายไปสิ้นแล้ว ก็ให้คนใช้ไปขอเอายังข้าวเชื้อข้าวกินมาแถมถึง ๒ หน ๓ หน ก็บ่ออกบ่เป็นต้นเป็นลำได้ อยู่

(๑) ข้าวเกรียบ

มาได้ ๓ ปีก็หายังข้าวอันจักกินบ่ได้ ก็ลวดบ่เป็นบ้านเป็นเมืองก็ฉิบหายตายซ้ำ ยังหลออยู่ ๓๐ คน เขาจักตั้งอยู่ในที่นั้นก็บ่ได้ก็พากันหนีคืนเมืองสู่เมืองวิเทหราช อันเป็นที่อยู่แห่งเขานั้นแล ที่หนองเรือที่อยู่แห่งควานเดือนั้นคนทั้งหลายก็เรียกว่าหนองเดือแต่นั้นมาแล เจ้าฤๅษีทั้งสองจึ่งจากันว่าเราจักตั้งอยู่กระทำสมณธรรมอยู่ในที่นี้ ควรเราทั้งสองพี่น้องไปเลียบหาดูดีแล ว่าดั่งนั้นแล้ว เจ้าฤๅษีตนชื่อปพานฤๅษีก็ไปเลียบดูหนเหนือล่า(๑) น้ำ ก็เห็นถ้ำอันหนึ่ง เจ้าก็อยู่กระทำสมณธรรมในที่นั้น ส่วนจันทสิกขตุงคฤๅษีตนน้องก็ผัดเกี้ยวไปตะวันตกหนใต้หัวน้ำ ก็เห็นยังด่านป่าที่หนึ่งควรสนุกยินดีมากนัก ตุงคฤๅษีก็อยู่กระทำสมณธรรมในที่นั้นแล คนทั้งหลายก็เรียกว่า ดอยจอมตุงค์แต่นั้นมาแล ถ้ำอันปพานฤๅษีอยู่นั้น คนทั้งหลายก็เรียกว่าถ้ำผาแสงแต่นั้นมาแล

เจ้าฤๅษีทั้งสองจึ่งเมตตาพญานาคตนเป็นใหญ่ และผีเสือหนองทั้งหลายว่า แต่นี้ไปภายหน้าคนทั้งหลายมาสร้างบ้านให้เป็นเมืองแล เขาทั้งหลายอยู่บ่วุฒิจำเริญ เป็น

(๑) ที่สุด

ต้นว่าศึกเพื่อนมายุทธกรรมดั่งนั้น ให้ท้าวพระยาชาวเมือง ทั้งมวลพากันแต่งเครื่องบูชาพร้าวตาล ๗ กล้วย ๗ เครือ อ้อย ๗ ลำ ข้าวต้มข้าวขนม ข้าวสุกสิ่งละ ๗ ๆ เทียน ๗ คู่ หมากพลู ๗ ประทีป ๗ แล้วให้บูชาทั้งสองที่ คือ ว่าผาแสงและดอยจอมตุงค์ ให้พ่ำกันวันเดียวยามเดียว เทอญ แม้ว่าเพื่อนมีหมื่น เรามีพันก็บ่แพ้เราแล อันตราย ทั้งหลายก็จักระงับกลับหายไปสิ้นแล เจ้าฤๅษีเมตตา พญานาคและผีเสื้อหนองทั้งสองพ่อลูกดั่งนี้แล้ว แต่นั้นไป ภายหน้าบ่นานเท่าใดผีเสื้อหนองเรือนั้น เขาทั้งหลายก็จา กันว่าเมืองอันนี้ภายหน้าก็จักวิเศษแท้แล คนทั้งหลายเขา จักสร้างให้เป็นบ้านเป็นเมืองก็ดูยากแท้นอ เหตุว่าออก ยัง(๑) ตำนานหลวงนั้น เหตุสัพพัญญูพระพุทธเจ้า จากับ ด้วยมหาอานนท์ทำนายว่า ลูกศิษย์กูตถาคตจักมาอยู่ที่นี้ พอ ๕๐๐ ตนนั้นแท้แล ว่าดั่งนั้นดาย ในกาลนั้นผีเสื้อ หนองทั้งหลายเขาก็แต่งกันไปหา พันธุ์หมากน้ำเต้า ทะกาน(๒) ก็ได้มาเม็ดหนึ่ง เขาก็ปลูกไว้นานได้สามเดือน

---

(๑) มีอยู่

(๒) ใหญ่

จึ่งแตกออกมาเปนเปียนานได้สามปีปลายสามเดือน เครือจึ่งแพร่ไปได้สามห้อยสามมอน(๑) ก็จึ่งเห็นหน่วยหนึ่งแล้ว นานได้สามปีสามเดือนจึ่งใหญ่เท่าเทนข้าว แต่นั้นไปนานได้สามปีปลายสามเดือนหมากน้ำเต้านั้นก็แตกแล้ว แก่นพันธุ์มันก็กระเด็นไปผับมอนดอย แล้วก็ตกอยู่ในรอยตีนหมูเถื่อนและกวางฟาน น้ำร่องรูทั้งหลายนานได้สามเดือนก็แตกมาเปนลูกอ่อนน้อยไปสิ้นแล เขาก็ร้องไห้อยู่ผับห้อยผับดอยแล ผีเสื้อก็ได้ยินเข้าก็ไปเก็บรอมมาเลี้ยงไว้เปนโอปปาติกะแล เนื้อตัวเขาเปนอันมืดเส้าก่ำดำ เหตุว่าพันธุ์หมากน้ำเต้านั้นกระเด็นไปตกน้ำ รากน้ำขุ่นก็กลับดำก่ำเส้าด้วยเหตุนั้นแล แต่นั้นไปอายุเขาขึ้นใหญ่มาได้ ๑๖ ปี คำปากเขาทั้งหลายก็เรียนจากหมูเถื่อนกวางฟานจ้อนแจ้วอกค่างทั้งหลายร้องในป่าในดงนั้นเขาก็เรียนเอามาเปนคำปากเขาแต่นั้นมาจนถึงกาลบัดนี้แล

กาลนั้นเมืองจอมตุงค์ที่นั้นเปนลวะอยู่เต็มสิ้นทุกแห่งทุกหนแล ยังมีชายผู้หนึ่งใหญ่สูงกว่าเพื่อน คำคิด(๒) ก็

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) ความคิด

หลักกว่าเพื่อน ยังเหลือเพื่อนทั้งหลายแล เขาก็พร้อมกันปลูกให้เป็นใหญ่ในถิ่นนั้น แล้วใส่ชื่อว่ามางหอยให้อยู่เชียงแก้วแล ผู้หนึ่งชื่อมางทองให้อยู่จอมทองแล ผู้หนึ่งชื่อมางคงก็ให้อยู่เชียงคงแล ผู้หนึ่งชื่อมางสักก็ให้อยู่จอมสักแล ผู้อยู่จอมตุงชื่อว่ามางตุง มางกาก็อยู่เชียงกาแล ค้างเหล่าหลวงก็ให้อยู่เชียงค้าง สวนผักก็ให้อยู่เชียงตางค้างมุดก็ให้อยู่เชียงแสนคือค้าผาแสง มางสังก็ให้อยู่เมืองสังแล

ยังมีไทยหมู่หนึ่งลุกแต่เมืองวิเทหราชนั้นมา เขาก็หลงเข้ามามี ๖๙ คน มาตายเสียผู้หนึ่ง ยังค้างอยู่ ๖๘ คน เขาก็มีเบี้ยมาจ่ายกาด(๑) จายรี ทั้ง ๖๘ คนชาย เข้าให้เป็นร้อยแล เขานั้นตัดลากและผ้านุ่งเจียมทีกุบดานลูกแควั่นมางสัง(๒) เขานี้มาแต่เมืองขึ้นหลวงฟ้าวองภายหน้าโพ้นมาแล ค้างมางใหญ่ทั้งหลาย ๑๑ คน ล้ำ(๓) นั้นเป็นผู้น้อยสิ้นแล

---

(๑) กาด = ตลาด

(๒) ไม่ทราบว่าอะไร

(๓) เหลือ

ตั้งแต่นี้ไปจักจาด้วยท้าวมังรายเจ้าไปไล่กวางคำแล้วก็ไปเห็นยังบ้านเมืองลวะทั้งหลายก่อนแล ท่านไปทางดอยจอมตุงค์นั้นในปีดับเม็ดศักราชได้ ๖๒๓ ตัว ท้าวมังรายเจ้าก็เอาหมู่รี้พลไปถึงเหล่าที่หนึ่ง ก็เห็นยังกวางคำตัวหนึ่ง มันเต้นออกมาหาท้าวมังรายเจ้าก็เอาหมู่ไล่ก็บ่เข้ด(๑) กวางตัวนั้นก็แล่นขึ้นไปภายหนเหนือ ท้าวมังรายก็ไล่ตามไปถึงดอยแห่งหนึ่งสุมกันอยู่ดังหัวคนนั้นจึ่งเรียกว่าดอยจอมหงส์ ท้าวมังรายเจ้าอยู่ที่นั้นก็ผ่อดูก็เห็นยังเมืองเชิน คือว่าภูมิที่นี้เป็นอันชุ่มเย็นมีร่มไม้อันกว้างขวางเขียวงาม ก็ชวนลวะทั้งหลายอยู่ แลเชินเสียน้อยหนึ่งยังพอสร้างบ้านแปลงเมืองให้เป็นลูกช้างหางเมืองควรแท้แล ก็ให้เพื่อนต้อง(๒) รูปเป็นพรานแบกหอกจูงหมาพาได้ไว้ปลายดอยลูกนั้น ไว้ให้เป็นสักขีโบราณไว้ ต่อเท่ากาลบัดนี้แล ท้าวมังรายเจ้าก็หนีเสียจากที่นั้นก็ติดไต่ไล่ตามรอยกวางคำ แต่ดอยลูกนั้นไปก็ไปแผ้วสันดอยแห่งหนึ่งเป็นป่าไม้รวก เขาก็ตัดเอาไม้รวกแปลงเป็นคันหอก

---

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) ทำ, สร้าง

แล้ว เขาก็เรียกว่าบ้านรวกแต่นั้นมาแล ก็หนีจากที่นั้นไต่ตามรอยกวางไปถึงที่อีกแห่งหนึ่ง คนหอกเขายาวก็ไปค้างเคิงเสียไปบ่ได้ คนทั้งหลายก็เรียกว่าบ้านเคิงแต่นั้นมาแล กวางตัวนั้นก็ไต่ไปตามสันดอยลูกนั้น ก็ไปเกลือกอยู่มวกผาแห่งหนึ่ง คนทั้งหลายเห็นแล้ว เขาก็ไปเกิดทางภายหน้ากวางตัวนั้นก็แล่นไปทางตะวันออก เขาก็ไล่ไปกวางตัวนั้นก็เต้นหกงอบ(๑) ตกห้วยแห่งหนึ่ง คนทั้งหลายก็เรียกว่ากวางงอบดังนั้นแล ภายหน้าคนจักมาสร้างให้เป็นบ้านเป็นเมืองแล้วจักแผ่ชื่อไปว่าเมืองงอบนั้นแล กวางตัวนั้นก็พลิกไปทางตะวันตก เขาก็ไล่ไปคนทั้งหลายก็เรียกว่าห้วยไล่กวางสืบมา ภายหน้าต่อไปคนทั้งหลายจักมาสร้างให้เป็นบ้านเป็นเมืองแล้ว ก็จักเรียกว่าเมืองไล่แล ครั้งนั้นท้าวมังรายเจ้าป่าวให้คนทั้งหลายแปงขวากหลาวไปปั๊กไว้ภายหน้านั้นดีแล้ว คนก็แหลมขวากหลาวไปปั๊กไว้แท้ กวางตัวนั้นก็ขึ้นไปในห้วยอันนั้นแท้ ก็บ่ถูกยังขวากหลาวแต่สักอันแล ห้วยอันนั้นคนทั้งหลายจึงเรียกว่าห้วย

(๑) หมอบ

ล่วงทวง(๑) หลาวแต่นั้นมาแล ถึงวันลุนรุ่งเช้าก็ตามรอยกวางคำตัวนั้น ขึ้นไปตามปลายดอยแล้วผ่อเห็นเมืองกวางตัวนั้นมันก็ไปทนดอยอยู่(๒) ฝ่ายท้าวมังรายท่านก็ตามไปก็ค้างเสียในที่นั้น ก็พากันนอนอยู่ ณ ที่นั้น คนทั้งหลายจึงเรียกที่นั้นว่าดอยบ้านค้างแต่นั้นมาแล ครั้นรุ่งแจ้งแล้วท้าวมังรายเจ้าก็เอาหมู่บริวารทั้งหลายไล่ตามกวางคำตัวนั้นไปตามสันดอยลงแผ้วเมือง ท้าวมังรายก็ไล่ตามไปถึงตีนดอยลูกนั้น คนทั้งหลายจึงเรียกว่าตีนรอยไล่แต่นั้นมาแล กวางคำตัวนั้นก็ตกแผวลงเมืองแล้ว ก็เลาะตีนดอยคืนมาทางหนใต้ ท้าวมังรายเจ้าก็พาหมู่บริวารไล่ตามไป ก็มาถึงที่แห่งหนึ่งเป็นป่ามะขามป้อมขามแคงมีมากนัก ท่านก็ว่าเรายังกินหมากส้มเสียก่อนเทอญ พอให้หายอิดเหนื่อยก่อน ว่าดังนั้นแล้ว ที่อันนั้นคนทั้งหลายจึงได้เรียกว่าบ้านขามแต่นั้นมาแล ครั้นกินส้มแล้วก็พากันไล่ตามรอยกวางไปหนใต้ ก็ไปถึงห้วยน้อยแห่งหนึ่ง ท้าวมังรายเจ้าก็ว่ากวางคำลงมาถึงห้วยนี้แล คนทั้งหลายจึงเรียกห้วยนั้น

---

(๑) ทะลวง

(๒) แอบ

ว่าห้วยหัวลัง ครั้นต่อมาภายหลังคนเรียกว่าเมืองลังแต่นั้นมาแล กวางตัวนั้นก็ได้ตามตีนดอยลูกนั้นมาถึงน้ำแม่น้อยแห่งหนึ่ง กวางก็ขึ้นไปถึงถ้ำเงือมผาแห่งหนึ่ง แล้วก็เข้าไปหายเสียในถ้ำที่นั้นแล กวางคำตัวนั้นบ่ใช่ว่าเป็นกวางเถื่อนแท้ หากเป็นเทพยดาอันรักษาบ้านเมืองที่นั้น หากเนรมิตเป็นเหตุให้ท้าวมังรายเจ้าได้เห็นนั้นแล ส่วนว่าท้าวมังรายเจ้าก็พาหมู่บริวาร ไล่ตามรอยตีนกวางคำตัวนั้นไปก็ไปหายเสียในถ้ำที่นั้น ฝ่ายท้าวมังรายเจ้าก็หวังว่าจักได้ลาบได้แกงกิน ก็พลอยบ่ได้ลาบได้แกงกินตามความคิดเดิมดังนั้น รู้ว่าจักมาหายเสียในถ้ำที่นี้แท้บ่ไล่ติดตามก็จะดีกว่า นี้พลอยมาหายเสียริมแม่น้ำอันไหลล่องมาตามหลงนี้ คนทั้งหลายจึงเรียกแม่น้ำนั้นว่า แม่น้ำลาบเมืองลับแต่นั้นมาแล ถ้ำอันนั้นก็ได้ชื่อว่าถ้ำกวางคำหัวลับแต่นั้นมาแล ส่วนท้าวมังรายเจ้าก็พาหมู่บริวารไปถึงที่แห่งหนึ่ง เป็นยาง(๑) อันน้อยหนึ่ง จึงว่าเราทั้งหลายควรล้างหอกดาบสินาดเสียในที่นี้ ว่าดังนั้นแล้ว ที่อันนั้นจึงเรียกว่ายางขาแต่นั้นมาแล ครั้นถึงวันรุ่งเช้าก็ไปถึงห้วยแห่งหนึ่ง ท้าว

---

(๑) โลหิต

มังรายเจ้าก็ป่าวว่าเราทั้งหลายพร้อมกันยังพักให้หายอิดเหนื่อยก่อนดีแล้ว ที่อันนั้นคนทั้งหลายก็มาตั้งบ้านแปลงเมืองอยู่ในที่นั้น ครั้นต่อมาที่อันนั้นก็เรียกว่าเมืองพักแต่นั้นมาแล มังรายเจ้าก็ถก(๑) เอาหมู่รี้พลคืนมาหาเมืองแห่งตนนั้นแล ในกาลนั้นท้าวมังรายเจ้าก็ให้หาอุตรพราหมณ์ผู้จบเพทให้เอาเพศเป็นพ่อค้า แล้วให้ไปเลียบดูขบวนเมืองอันชุ่มเย็นนั้นยังจักรุ่งเรืองไปภายหน้าฉันใด ส่วนอุตรพราหมณ์ก็ไปกล่าวด้วยคำว่า "อิทํ รฏฺฐํ เขมํ สุสิกฺขํ" ดังนี้แล้ว ก็รู้ว่าจักดีแล้วก็มาไหว้สายังท้าวมังรายเจ้าว่าฐานะที่นั้นจักตั้งให้เป็นเมืองก็จักรุ่งเรืองแท้แล ศักราชได้ ๖๑๒ ตัวปีลวงเม้าเดือน ๑๒ ออก ๕ ค่ำ วันเสาร์ ท้าวมังรายเจ้าก็แต่งให้ขุนคงพาหมู่รี้พลขึ้นเมือทางเมืองกายตก(๒) ไปไล่งอบไปถึงกระทั้งหัวรัง ก็รบลวะพาย(๓) เชียงเหล็ก ขุนลังเข้าทางเมืองพัก ลวะก็หนีเสียปง(๔) เมืองเคิ่มเมืองลาบเมืองลัง เขาก็หนีเข้ามาหาขุนเวียงหลวงสน ขุน

---

(๑) ถอน

(๒) ถึง

(๓) ฝ่าย

(๔) ยกให้,ปลง

คงรบพายเชียงกาเท่าตาทอง(๑) บ่ชนะเชินสัง คนทั้งหลายตั้งเป็นรีด(๒) โบราณไว้ว่าตกคงดูคงตกลังดูลัง เพื่อเหตุอันนั้นแล ขุนคงขุนลังรบลวะ บ่แพ้(๓) ก็ถกเอาหมู่รี้พลคืนมาไหว้สา ท้าวมังรายเจ้าว่าเขาทั้งหลายนักเช่น(๔) ข้าทั้งหลายรบบ่แพ้แล ในกาลนั้นมังรายเจ้าจึ่งพิจารณาดู หาผู้จักรบลวะให้แพ้บ่มินานได้ ๓ ปี ถึงปีเมิงเล้าเจ้าก็พาเอารี้พลไปไล่เนื้อเถื่อนตีนดอยธุง มากคุ้มมางเคียนสองขาพี่น้องก็มีของยื่นของถวายแล้ว มังรายเจ้าจึ่งว่าแก่สองขาพี่น้องว่า เราจักให้สองเขือเจ้าเมืองพร่อง(๕) เอาเมืองเขินยังจักได้บ่ได้นั้นจาสองขาว่าตูข้าหากเป็นลวะดั่งกัน เมื่อพร่องก็พึงจักได้แล มังรายเจ้าว่าครั้นเขือเจ้าเมือพร่องเอาได้ ก็จักให้สองเขือเมืองกินเมืองที่นั้นแล สองขาก็ไหว้ว่าครั้นเหนือหัวมีอาชญาฉะนี้ เขือข้าทั้งสองขอเมือพร้อมกันดูก่อน ครั้นบ่ได้ด้วยง่ายควรรบก็จักรบเอาแล ตูข้าก็จักแต่งคนมาไหว้สาเจ้าเหนือหัว ขอเอาหมู่รี้พลเมือช่วยรบ มังรายเจ้าว่าฉันใด

---

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) ย่อมาจากจารีต

(๓) ไม่ชนะ

(๔) ไม่ทราบว่าอะไร

(๕) ปอง

จักดี เมื้อพร่องดูก่อนเทอญ สองขาพี่น้องก็เอาครัวพี่น้อง ลูกเมียหนีไปทางเมืองบุเลง ไปถึงเมืองภูเมืองเพียงแล้ว ก็กล่าวว่าไทยทั้งหลายขับตูข้าหนีแล ตูข้ามาพึ่งมาพิงค้างมาง ทั้งหลาย พอกรุณาตูข้าพร่องแด่เทอญ ส่วนชาวเมืองทั้ง หลายนั้นเขาก็คึดว่าซื่อแท้ ก็ให้อยู่ด้วยง่ายนั้นแล ครั้นอยู่ มาถึงปีลวงเป้าก็สร้างไร่แตงนาอยู่กินใน ภูเพียง ก่อน แล้ว ครั้นว่าคนทั้งหลายเต็มแล้วในที่นั้น ถึงปีเตายีก็สร้างนาปั้น กาสามสี่สร้างไร่นาแล้ว (๑) มางคุมมีลูกสองหญิง ผู้หนึ่งชื่อ ว่าเอือเข็ม ผู้หนึ่งชื่อว่าอามเข็ม ก็มาตายเสียฝังไว้ที่หัวดอย มอนหัวช้างงาแล้ว ก็แต่งคนไว้เฝ้า เรียว (๒) นางทั้งสอง บ้านหินอย่าเป็นะค้า (๓) บ้านรวกนาตมบ้านอ่างบ้านกรวด คา (๔) นี้ไว้เฝ้าเรียวนางทั้งสองแล มางทั้งสองก็ใช้ไปไหว้ สาเจ้ามังรายว่าขอเจ้าเหนือหัวแต่งคนมาค้าเขือข้าแด่ มัง รายเจ้าก็แต่งคนมือค้าสามหมื่น ทั้งช้างม้าอะม๊อกสินาดและ

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) ศพ?

(๓) ไม่ทราบว่าอะไร

(๔) แค่

คนแกว่นล่า(๑) ให้มาค้ำม่าง(๒) ทั้งสอง เดือน๑๒ออก๖ ค่ำ
วันอาทิตย์ ลงสร้างเวียงพุยเป็นเค้าแล้ว ก็รบลวะทั้งหลายขับ
เมื่อถึงน้ำทางตะวันตก ลวะก็มาต้อนรับอยู่ที่นั้นมากนัก มาง
ทั้งสองขึ้นเกิดพบเยียะแท้จึ่งจักแพ้ แล้วใส่ชื่อว่าน้ำขึ้นต่อเท่า
บัดนี้แล ก็เข้าถึงที่เวียงหลวงทั้งหลาย ลวะทั้งหลายก็อยู่บ่
ได้ก็เอากันหนีไปทางหลายข้าง ก็ขับได้มางหอยที่กลางทุ่ง
กลางเมืองแล้วก็บ่ฆ่า ก็ให้ตั้งอยู่ตามขอบเมืองยาย(๓) อยู่ทุก
แห่งทุกหนมางทั้งสองจึ่งคืนมาตั้งอยู่เวียงพุยที่เก่าก็ใช้คนเมื่อ
ไหว้สาท้าวมังรายเจ้าแล้ว ท่านก็ให้อุตรพราหมณ์ผู้จบเพท
มาดูที่จักสร้างเวียงให้เป็นชัยมงคลและชัยภูมิ อุตรพราหมณ์
ผู้นั้นก็มาหว่านข้าวเขียมทิด(๔) พุยที่นั้น แล้วอธิษฐาน ว่า
บ้านเมืองที่นี้ยังจักรุ่งเรืองภายหน้า จงให้ข้าวหนึ่งงอกออก
มาเป็นต้นเป็นลำและว่าดั่งนั้นแล้ว ในกาลนั้นข้าวเขียมทิด
นั้นก็งอกออกมาแท้ดังนั้น คนทั้งหลายก็เรียกหนองตา
กล้าแต่นั้นมาแล ฝ่ายอุตรพราหมณ์ผู้นั้นก็ว่าบ้านเมืองนี้
จักรุ่งเรืองภายหน้าแท้แล แล้วก็ขึ้นสู่ดอยที่สูงแล้วก็ผ่อดู

(๑) เข้มแข็งมาก

(๒) ช่วย

(๓) เรียงราย

(๔) ไม่ทราบว่าอะไร

ทิศทั้งสี่ก็เห็นมีอยู่สามที่ จักสร้างบ้านสร้างเมืองดีในที่ใกล้ดอยหลวงนั้น สร้างเป็นเวียงก็จักมีเดชฤทธิอานุภาพ ท้าวพระยาในชมพูทวีปจักมาเข้ายำยีรบกวนบ่ได้ แต่ว่าบ่มีข้าวของ ท้าวพระยาในเมืองบ่รุ่งเรือง จักสร้างเวียงเชียงเหล็กนั้นก็ยังจักมีเดชฤทธิ์เพื่อนก็หุ้มมารบ แต่ว่าบ่แพ้เราสักทียังจักมีข้าวของสมบัติแต่ไพร่บ่แพร่พรอกออกหลาย ท้าวพระยาบ่มีหลายเชื้อชาติราชวงศ์ อายุท้าวพระยาบ่พอสิบปีสักตนช้างม้าก็บ่แพร่แล ที่จอมตุงนั้นบ่ร้ายบ่ดี สร้างก็ยังจักมีข้าคนมนตรีช้างม้ามากหลาย ข้าวของก็ยังจักมีตามอันพึงอันควรบ่รังบ่ไร้ ผู้นามสองจักกินเมือง ผู้หญิงกินเมืองเพิน (๑) มาถามอันใดก็จักได้ตามใจอันมักเพิน(๒) แล ฝูงนามอันอื่นกินเมืองเพื่อนจักมาถามมารบเอาอันใดบ่สู่ได้ดั่งใจแล อุตรพราหมณ์ทำนายดั่งนี้แล้ว มางทั้งสองก็ใช้คนมาไหว้สายังท้าวมังรายเจ้าแล้ว แล้วก็ว่ามางทั้งสองผู้หนึ่งอายุเป็นสามบ่อเป็นสังง่ายก็ให้ตั้งเวียงที่จอมตุงคันนั้นแท้ ในปีกาเม้าศักราชได้ ๖๒๔ตัว เดือน ๗ เพ็ญเมงวันอาทิตย์ไทยเตา

(๑) เพื่อน, ท่าน

(๒) ตามความประสงค์ของท่าน

ยี่ยามตูดซ้ายฤกษ์ได้ ๑๖ ตัวชื่อวิสาขาและชาตาเมือง ๑๔ อยู่พฤษภ ๗ อยู่เมถุน ๓ อยู่สิงห์ ๙ อยู่กันย์ ๒๕ อยู่ดุล ๘ อยู่มังกร แล สร้างเวียงเลี้ยงคนสนควาย ๑๗ ตัวม้า ๓ ตัว ข้าวสาร ๓ ร้าน เกลือ ๓ แสน หมาก ๕ แสน สร้างได้ ๖ เดือนปลายเก้าวันสำเร็จบริบูรณ์ คือ หอหิ้งหอเรือแล้วทุกอันจึ่งเรียกชื่อว่าเชียงตุงคบุรี เป็นคำไทยว่าเวียงเชียงตุงแล ด้วยคติสามประการคือประการที่ ๑ ชื่อกับดอยหนองตุงอันมีในเวียง ประการที่ ๒ ชื่อเชียงกับอุตรพราหมณ์และมางทั้งสองลูกดอยธุงเชียงแสนไปสร้าง ประการที่ ๓ ชื่อกับตุงคฤาษีมาข่างหนองไว้ให้เป็นเมืองแล หัวที่ชื่อว่าเมืองเขินตั้งแต่เจ้าฤาษีมาข่างหนองให้แห้งรอดไหน่ว่าเขินนั้นแล ก็ให้ชื่อเมืองเขินแต่นั้นมาแล อันชื่อว่าเมืองเขียมนั้นด้วยคติ ๓ ประการคือ ประการที่ ๑ ชื่อกับอุตรพราหมณ์มากล่าวว่า "อิทํ รฏฺฐํ เขมํ สุภิกฺขํ" นั้น ประการที่ ๒ ชื่อกับนางเอื้อยเข็ม อามเข็มมาตายเสียในเมืองที่นั้น ประการที่ ๓ ชื่อกับเขียมงอกออกมาเป็นต้นเป็นลำนั้นด้วยเหตุคดี ๓ ประการนี้จึ่งได้ชื่อเมืองเข็มแล อนึ่งชื่อว่าเมืองขืนนั้น ด้วยคติ ๓ ประการคือประการที่ ๑ ชื่อกับคำ

มังรายเจ้ามาเห็นหัวที่ว่าจักขึ้นเอาได้เสียจักพอสร้างบ้านสร้างเมืองแล ประการที่ ๒ ชื่อกบมางทั้งสองมาขืนกันรบหนีไปที่ข่างน้ำเยียะแท้จึงจักแพ้ จึงจักได้เมืองแล อนึ่งชื่อกบน้ำขึนที่นั้นแล ประการที่ ๓ ชื่อกับชาวบ้านไทยแต่เมืองขืนด้วยเหตุนี้ จึงได้ชื่อว่าเมืองขืนแต่นั้นมาแล ลักษณะคำปากคำจากขับมาคฉลาดเอ่ยตัดผมตัดลากผ้านุ่งเจียนให้เหมือนชาวขืนเก่านั้น ก็ได้ชื่อว่าเมืองขืนนั้นแล ชาวขืนบ้านนั้นมี ๖๙ คน ตายเสียคนหนึ่งก็จ่ายเบี้ย ๖๘ เบี้ยให้ค่าคนเขานั้นแล นัยหนึ่งว่าขุนมาตั้งเมืองนี้ มี ๖๙ คน ตายเสียคนหนึ่งก็จ่ายเบี้ย ๖๘ เบี้ยเป็นร้อยแล ด้วยคติ ๒ ประการนี้แล ครั้งนั้นมางทั้งสองก็แต่งคนเผ้าเมือง ๔๒๙ คนแล้ว ก็เอาหมู่แกล้วหาญขับรบลวะหนีเสียคือ ห้างหมู่ตามไล่ไปทั้งหลวยยางแสนทืบ ขากานุงเชียงแข็งเงินมางขางข้า(๑) ถ้ายากแล้วก็แต่งคนอยู่เผ้าบ้านแปงเมืองทุกแห่งแล้ว ก็พอก(๒) คืนมาดูถ้าที่หนึ่ง ข้างหลวยนั้นก็ว่าถ้ามางคุ้มมางเคียนแต่นั้นมาแล มางคุ้มผู้พี่กินเมืองเขินปีนั้นแล

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) กลับ

ฝ่ายท้าวมังรายเจ้าก็แต่งให้มางคุ้มกิน ปาก น้ำ ขึ้น ภาย ตะวันออกทั้งมวลก็ไว้ให้มางเคียนผู้ น้อง เป็น ผู้ ครอง เมือง กินปากน้ำขึ้นภายหน้านับสินแล

ทีนี้จักจาด้วยมังรายเจ้าก่อนแล ตั้งแต่เสียงเช่นพระ เจืองฟ้าธรรมิกราชไปนั้น เมืองทั้งหลายหนใต้คือว่าเมือง เทิง เมืองล่อพราน เมืองน่าน เมืองหลวงพระบางฝูงนี้ เขาก็ตัดส่วยไร่เสียบ่มาส่วยแล ถึงพระยาลาวเม็งพ่อท่านนี้ ก็ได้ปราบแต่เวียงเงินยางเชียงแสนเป็นต้นแล เมืองเชียง เรืองไชยนารายน์ เมืองฝาง เมืองสาทหางชาดน้อยยางมัน เมืองตวนบุเรงก๊กก็มีผาพวง เมืองไร พยาก เมืองเลนปลา แล้วเชียงลากเมืองยอง เมืองมาง เมืองนาง เมืองสิง ภูคาดทาง เชียงของเท่านี้แล มังรายเจ้าได้กินเมืองแทน พระยาตนพ่อแล้ว ท่านก็แต่งมางคุ้มมางเคียนให้ไปรบ เมืองเชินแล้ว ส่วนตนท่านก็เอาหมู่รี้พลลงไปรบเอาเมือง เทิงล่อเมืองพราน เมืองน่าน เมืองหลวงสิ่งเดียวแล บาง ครั้งก็ได้เมืองใหญ่ บางครั้งก็ได้แต่ลูกบ้านหางเมือง สองปี สามปีจึ่งได้เมืองเค้าก็มี ครั้นได้ก็ฆ่าเจ้าเมืองเสียแล้ว ก็แต่ง ให้เสนาอำมาตย์ไปอยู่เฝ้าเมืองก็มี แต่งให้กินเมืองแทนก็มี

แล้วก็แต่งคนมาเอาการภายเมืองเชียงรายสิ้นทุกเมือง ถึงว่าเมืองเขินก็ลงมารับราชการพร้อมในเมืองเชียงรายแล แม้ว่าพระยางำเมืองผู้กินเมืองพะเยา พระยาสองตนนี้ ก็เป็นสหายกันแต่เช่นปู่มาตลอดถึงพระยามังรายนี้ก็เป็นสหายกันแล แม้ว่าพระยางำเมืองเมืองพะเยา ก็มาพร้อมกับด้วยพระยามังรายแล

พระยามังรายเจ้ามีลูก ๗ คน เป็นชาย ๖ เป็นหญิง ๑ ผู้ช้อยตายไปเสียชายหนึ่ง ผู้เค้าชื่อขุนอ้ายเครือคำลก ขุนคามเอ็ด ขุนเครือ พระยามังรายเจ้าแต่งให้อ้ายเครือคำลกไปกินเมืองฝางได้ ๒ ปี อ้ายเครือคำลกคิดคดต่อพระยามังรายผู้เป็นพ่อแล้วดังนั้น พระยามังรายก็แต่งให้พวกแม่นธนูไปยิงตายเสียในที่กวาวเมืองขวางนั้น ในที่นั้นก็ได้ชื่อว่ากวาวเมืองยิงแต่นั้นมาแล ครั้งนั้นพระยามังรายเจ้าได้ทราบข่าวว่าเมืองลำพูนสนุกสนานมากนัก มีใจใคร่ได้ แต่บ่อาจจักไปรบพระยาบากับเวียงลำพูนเมืองพิงได้ ก็คิดอยู่แต่ในใจทุกวันทุกคืนมิได้ขาด วันหนึ่งจึงพูดกับอำมาตย์และไพร่ไทยทั้งหลายว่า ผู้ใดจักไปพร่องเอาได้ จาว่าดังนั้น ในกาลนั้นหาอำมาตย์ผู้ใดจักรับอา-

สาก็บ่ได้แต่สักคนแล อยู่มาวันหนึ่ง มังรายเจ้าท่านก็เสด็จไปตั้งค่ายอยู่ถึงบ้านตีนดอยธุง ยังมีลวะผู้หนึ่งชื่อว่าอ้ายฟ้า เป็นลูกแคว้นมางธุง มันเป็นผู้ฉลาดรู้หลักนักปราชญ์มันก็รู้ว่าพระยามังรายเจ้ามาตั้งค่ายอยู่ในที่ใกล้บ้านมันก็ไปอัญเชิญมาสู่เรือนแห่งมัน ครั้นพระยามังรายได้ยินยังคำปากจาแห่งมันดังนั้น ก็มีความยินดียิ่งนัก ก็จึงให้มันพาเอาครัวลูกเมียแห่งมันลงมาปฏิบัติอยู่ในเวียง พระยามังรายเจ้าก็ตั้งชื่อว่าหมื่นฟ้า ครั้นอยู่นานได้ ๓ ปี พระยามังรายเจ้าก็ซากับด้วยหมื่นฟ้าว่า เราจักให้ท่านไปพร่องเอาเมืองพิงยังจักได้หรือบ่ได้นั้นจา ฝ่ายว่าหมื่นฟ้าก็ให้สาว่า ครั้นจักให้ข้าไปพร่องเอาก็หากจักได้ แต่ว่าจักเนินนานสักหน่อยแล ส่วนพระยามังรายก็ว่าดีแท้แล อ้ายหมื่นฟ้าก็ว่าครั้นมหาราชเจ้าจะให้ข้าไปแล้ว มหาราชเจ้าจงว่าข้านี้บ่ดี ขับหนีแล้วริบเอาครัวลูกเมียข้านี้ไปไว้ยังเรือนหลวงเสียแล้ว ข้าก็จักหนีไปพึ่งพิงอยู่ยังพระยาลำพูนบอนแก่พระยาแล้ว ควรจักเมืองเมื่อใด ข้าเจ้าก็หากจักสัญญาใส่หนังสือมาไหว้สามหาราชเจ้านั้นแล ครั้นพระยามังรายเจ้าได้ทราบดังนั้นแล้ว ก็กระทำตามคำแห่งอ้ายหมื่น

ฟ้าทุกประการ มันก็หนีไปพึ่ง พระยายีบาในปีกาเม้า ศักราชได้ ๖๒๙ ตัว ครั้นไปถึงพระยายีบาแล้ว พระยายีบาก็ปราศรัยทักถามอ้ายหมื่นฟ้าว่า ท่านมานี้เหตุการณ์มีอย่างใดจา ส่วนอ้ายหมื่นฟ้าก็ไหว้สาว่าข้าแต่มหาราชเจ้า พระยามังรายว่าข้าเจ้านี้บ่มีโทษขับ หนี แล้ว ลากเอา ลูก เมีย ข้าพเจ้าไปไว้ยังเรือนหลวงสิ้น ครั้นพระยายีบาได้ทราบเหตุดังนั้นก็หาได้พิจารณาต่อไปอีก จึงถามว่าแต่ก่อนท่านได้เคยปฏิบัติราชการเหยียงใดจา ส่วนอ้ายหมื่นฟ้าก็ไหว้สาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า แต่ก่อนพระยามังรายเจ้าที่ธรย่อมให้ข้าพเจ้าไต่ถ้อยจากคำกระทำเหมืองฝายไร่นาคาววาส (๑) ทุกอันแล อันชอบท่านก็พลอยว่าผิด อันผิดท่านพลอยว่าชอบ แล้วพึ่งแต่คำท่านมาส่อทุกอันว่าข้าเจ้านี้ร้ายบ่ดี ก็ให้เป็นโทษแล้วเอาลูกเมียข้าเจ้าไปเสียสิ้น ครั้นพระยายีบาได้ยินคำกล่าวดังนั้น ก็คิดว่าซื่อแท้จึงกล่าวว่าดี ๆ ตัวเราก็จักให้ท่านไต่ถ้อยตัดคำเหมือนอย่างที่ท่านเคยทำมาแล้ว ส่วนอ้ายหมื่นฟ้ามันก็กล่าวว่า ครั้นมหาราชเจ้าบ่พึ่งคำไผมาส่อดังนั้น ข้าพเจ้าก็จักรับทำตาม ครั้นให้คนก่ายสิ้น เอา

---

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

น้ำแจ้คสินมาตกชานที่หออาบน้ำแห่งพระยายีบา แล้วมันก็ตรึมาง(๑) เรือนหลวงแห่งพระยายีบา มันก็กล่าวว่าเรือนหลวงแห่งมหาราชเจ้าหลังเก่านี้ดูบ่มีเดชานุภาพ ไปภายหน้าจักกลายเป็นภัยเสีย ว่าดังนี้แล้ว พระยายีบาก็ปง(๒) อาชญาให้มันคิดล่ำ(๓) ทุกประการ ครั้นมันได้รับอาชญาแล้วมันก็ป่าวร้องคนทั้งหลายไปเอาไม้ ก็บ่ป้ำ(๔) แต่สักต้น ให้ขุดบั่นเค้าให้ดูดแล้ว จึ่งตัดเค้าตัดปลายไม้ใหญ่น้อยแล้ว ก็ให้ลากทุกเล่ม แม้ว่าก่อนที่จะให้ลาก ครั้นว่าคนจักมัดทางเค้าก็ว่ามัดตีนพระยา ครั้นว่าจักมัดหางปลายก็ว่ามัดหัวพระยา ลากบ่ดี ก็ให้มัดท่ามกลางลากให้ลากผ่าข้ามทุ่งนากำลังข้าวกำลังกมกำลังมาน(๕) ก็บ่ให้มาทางเดียว ให้ต่างตนต่างลากมาจนสิ้นไม้ กระทำให้ข้าวของราษฎรในนาเสียหายไปทุกแห่งครั้นเมื่อ จักปก(๖) เสานั้นเล่า ก็บ่ให้เอาเชือกชักโยงเอาเสาขึ้น ให้เอาแต่ไม้ค้ำจุน

---

(๑) รื้อ, ล้าง

(๒) ปลง,อนุญาต

(๓) โค่น, ตัด

(๔) ลาก

(๕) มีท้องกลม, กำลังตั้งท้อง

(๖) ยก (ใช้เฉพาะยกเสายาว ๆ)

ขึ้นอย่างเดียว แล้วให้ตั้งอยู่เหนือดินแล้ว จึ่งชุดขุม(๑)แล้ว เอาเสาลงใส่จึ่งให้สีวรู(๒) ท่านยังจักพึ่งหลายปากหลายคำ อยู่ข้าเจ้าก็บ่คิดจักทำแล ส่วนพระยายีบาก็มีอาชญาว่า ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลาย สูจงพึ่งคำอ้ายหมื่นฟ้าทุกประการเทอญ ตั้งแต่นั้นมาอ้ายหมื่นฟ้ามันก็ได้ถ้อยตัดคำทั้งมวล คำน้อยก็ให้เป็นคำใหญ่คำไพร่ก็ให้เป็นคำขุน หลวง(๓)ไหมน้อยพลอยว่าไหมหนัก ได้ข้าวของมาถวายพระยายีบาบ่มากนัก พระยายีบามักใคร่โลภได้ข้าวของมามากก็ว่ามันดีบ่คิดต่อไพร่บ้านไทยเมือง อนึ่งบ่รู้ร่ำพึงว่า เพื่อนจักมาพร่องให้ตัวฉิบหาย ตายจากเมืองตน ก็คิดว่าเป็นคนดีแท้แต่นั้นมาก็ให้ชื่อว่าแสนฟ้าพร่องเมืองแล มันก็ให้คนทั้งหลายแต่เหมืองฝ่ายภายใต้พิงน้ำขึ้นไปภายเหนือนา บ้างก็น้ำท่วมแล้งไป ใส่ค่าข้าวค่าน้ำก็มาก ที่บ่ควรได้มากก็ว่าได้มาก เอาอาชญาข่มเหงชาวเมืองพิง มันก็แต่งขุนเหมืองแก้วกว้างได้ ๑๐ วา ยาว ๑๔,๐๐๐ วา พอ

(๑) หลุม

(๒) เอาสีวเจาะรูรอด

(๓) รัฐบาล

นอนค้างคราวคืนหนึ่งขุดเอาน้ำพิงไปตะวันออกแล้วแวง แล้วจึงบั๊กเคียวเสา ขี่แปร(๑) ตั้งคาบลอยลือก่อนกั้นฝาให้เวียก(๒) สักอัน เพื่อจะให้ชาวเมืองเกลียดชังพระยายีบา ก็หากแต่งอาชญาเจ้าเหนือหัว หากเยียะกระทำให้เป็นทุกข์แก่ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายเหมือนดั่งว่าพระยามังรายเจ้านั้นก็บ่ใช่กระทำให้เป็นทุกข์แก่ชาวบ้าน และชาวเมืองแลผู้ใดทุกข์เข็ญใจท่านก็ยังเลี้ยงดูให้เป็นสุขทุกคน ครั้งนั้นชาวเมืองพิงเป็นทุกข์นัก เขารู้ว่าพระยามังรายประกอบชอบในทศพิธราชธรรม เขาก็ปรารถนาใคร่เห็นหน้าใคร่ได้มาไว้เป็นเจ้าอยู่ในเมืองพิงทุกคน ครั้งนั้นแสนฟ้าก็จึงใส่หนังสือลัดคนไปหาพระยามังราย ให้เอาหมู่รี้พลยกมารบเมืองพิง ครั้งนั้นพระยามังรายเจ้าก็เอาหมู่รี้พลมามากหลายมีประมาณ๔๐,๐๐๐ ในปีลวงไส้ ศักราชได้๖๔๓ ตัว พระยามังรายเจ้าก็เอารี้พลเสด็จออกจากไชยนคร ณ วันอังคาร ท่านก็มาถึงแช่สัก ก็ตั้งอยู่ในที่นั้นก่อน พระยายีบาก็รู้ข่าวว่าศึกมาก็แต่งให้แสนฟ้าครองเมืองเอา

---

(๑) ตีไม้แป

(๒) งาน

ชาวเมืองพิงออกไปรบ แสนพ้ำมันก็ใส่หนังสือไปหาเจ้ามังรายให้รู้แล้ว พระยามังรายก็แต่งเอาหน้าเอาหลังแล้ว แสนพ้ำก็แต่งเอาหมู่รี้พลออกรบ ก็คร้านพระยามังรายหนีทลังทลาย ที่อันนั้นก็ให้ชื่อว่าทลังทลายต่อเท่ากาลบัดนี้แล แสนพ้ำก็ใช้คนมาไหว้สาพระยายีบาว่า ข้าศึกเพื่อนมามากหลายนักเหมือนจักแพ้เราบ่สงสัย เชิญเจ้าเหนือหัวเอาครัวลูกครัวเมียออกหนีเสียจากเมืองก่อนเทอญ ครั้นพระยายีบาได้ยินคำบ่ดีดั่งนั้น ก็เอาครัวลูกครัวเมียข้าคนตามอันพึงใจได้แล้วก็หนีออกจากเมืองลำพูนไปถึงดอยแห่งหนึ่ง แล้วก็ผ่อเห็นเวียงก็เห็นแสงไฟรุ่งเรืองสว่างทั่วทั้งเมือง ก็พาหมู่ชาวเมืองทั้งมวลเข้าน้อมพระยามังราย ในกาลนั้นพระยายีบาจึงรู้ว่าเพื่อนมาร้องปองเอาเมืองแห่งตนก็เคียดมากนักแล้วก็เอาดาบพันหินลูกหนึ่งก็เป็นรอยสำคัญไว้ในที่นั้น พระยายีบากินข้าวแล้วก็ตั้งสัตยาธิษฐานขอให้คืนมากินเมืองที่เก่า ก็จึงให้ตองห่อข้าวแห่งข้าลงมาตั้งอยู่เหนือแผ่นดินที่เก่านั้นเทอญ ก็โยนห่อข้าวนั้นขึ้นไปบนอากาศ ลมก็มาพัดเอาตองห่อข้าวนั้นไปค้างค่าไม้เสียแล้ว นิมิตพระยายีบาจักเสียเมืองนั้น เหตุพระยายีบาบ่มิได้พิจารณา

พึ่งคำคนต่างประเทศอันเข้ามาอาศัยอยู่ใหม่ คือว่าหมื่นฟ้า มาริลองปองเอาเงินให้ก็มีความยินดีกับด้วยมัน พาเสียบ้าน เสียเมืองชาติเชื้อวงศาแห่งตนแล้ว ก็หนีไปหาพระยาเบิก ตนเป็นน้อง อันอยู่เสวยเมืองละครลำปางนั้นแล

ที่นี้จักจาด้วยพระยามังรายเจ้า ท่านก็เสด็จออกมาจาก เมืองเหรัญญนคร เชียงแสน และ เชียงราย เมืองฝาง ทั้ง สาม เมืองนั้นแล้ว ก็มาเสวยเมืองหริภุญไชยบุรีในปีเต่าซงา เดือน ๘ ออก ๔ ค่ำวันอาทิตย์ยามกลองงาย(๑) ศักราชได้ ๖๔๒ ตัว ท่านก็อยู่เป็นเอกราชในเมืองหริภุญไชยที่นั้น ก็บ่คืนมาหาบ้านเมืองเก่าแห่งตนแล แต่นั้นมามหากษัตริย์ เจ้าก็บ่อยู่ยังเมืองเชียงแสนเชียงราย ให้แต่ราชบุตรทั้งสอง ตนพี่น้องอยู่นั้นแล มังรายเจ้าท่านก็เสวยเมืองหริภุญไชย ที่นั้น ส่วนพระยายีบาก็พ่ายไปหาพระยาเบิกตนน้องอันกิน เมืองละครลำปางนั้น ก็ใช้ให้คนเมืองอโยธยาด่านใต้แล้ว ก็ออกกิจราชการอันเพื่อนได้เมืองนั้นแล้ว เจ้ามหามิตร เมืองอโยธยาท่านก็มีอาชญาบ่าวเอาคนศึกได้สองแสนช้างม้า สองพัน มาค้าเมืองแพร่พระยาบอนตนเป็นลูกพระยายีบา

(๑) เวลาราว ๑๖.๐๐ น.

นั้น กิบ่าวเอาคนศึกได้เจ็ดพัน เมืองละครได้คนหมื่นสองพัน กับคนตามพระยาแปดพันทั้งมวลรวมเข้าด้วยกันเปนสองแสนสองหมื่นเจ็ดพันคน กิผัดกันมารวมกันยังเมืองละครที่นั้น พระยามังรายเจ้าท่านกิให้คนอุปนิกขิตไปอยู่กับด้วยชาวเมืองละคร ฟังข่าวร้ายข่าวดีให้รู้แจ้งแล้วกิมาไหว้สาพระยามังรายเจ้าให้รู้ท่านกิบ่าวเอาคนศึกในเมืองพิงได้แสนหนึ่งแล้ว กิใช้ให้คนไปหาขุนคามตนลูก ให้บ่าวเอาคนทหารในเมืองเชียงแสนเชียงรายและเมืองฝางหางสาดเมืองชวาดหมื่นสี่พันนา ได้คนแสนสองหมื่นแล้ว กิใช้ไปหาพระยางำเมืองเจ้าเมืองพะเยาเปนต้น แล้วกิให้บ่าวเอาคนฝ่ายก้ำตะวันออกคือว่าเมืองพะยา เมืองล่อเมืองเทิง เมืองน่านเชียงของทั้งมวล ได้คนแสนหนึ่งมารวมเข้ากันเปนคนสามแสนสองหมื่นแล้ว กิผัดให้มาถึงเมืองพิงในเดือน ๒ ออก ๑๔ ค่ำ แล้วกิแต่งเปนซุ้มอยู่สี่ทิศดอยท่าพระยายีบาและพระยาเบิกอยู่ในที่นั้น ครั้งนั้นพระยาบอนกิยกเอาหมู่รี้พลอ๊อกจากละครมาถึงเมืองลำพูน ในปีเต่าซง้าเดือน๒ เพ็ญมาถึงทุ่งข้าวสารที่นั้น ฝ่ายขุนคามตนลูกกิเอาหมู่รี้พลชาวเมืองพิงทั้งมวล เข้ากวนรบพื้นชาวละครเมืองแพร่และ

ชาวอโยธยาตายมากนัก น้ำเลือดพอท่วมหลังเล็บช้างก็ขี่ช้างเข้ารบพระยาเบิกก็ยิงพระยาเบิกตายกับหลังช้างในที่รบแล้วก็ได้ฆ่าพระยาบอนเสียที่ทุ่งข้าวสารที่นั้นแล ส่วนว่าชาวละครและชาวแพร่ก็แตกกระจัดกระจายพ่ายหนีไป เขาก็รวมกันเอาช้างอันต่าง ซาก พระยาเบิก นั้น ลง หนี ไปแล้วขุนคามท่านก็เอาหมู่รี้พลไล่ตามไปถึงริมน้ำแม่ตะยูที่นั้นแล้วเขาก็เอาลงฝังเสียในที่นั้นแล้วก็หนีเข้าเวียงไป ฝ่ายพระยายีบาครั้นรู้ว่าเพื่อนไล่ตามมาก็พ่ายหนีออกจากเวียงละครแล้วก็ไปตั้งอยู่หนใต้ที่สบน้ำแม่ซางที่นั้น ขุนคามก็เข้าเวียงละครแล้ว ท่านก็ปงให้เสนาเมืองที่นั้นผู้หนึ่งชื่อว่าแสนพิงไชยกินเมืองละคร แล้วท่านก็หนีมาเมืองพิง สามท้าวมารวมกันที่ทุ่งข้าวสาร คือ พระยางำเมืองเจ้าเมืองพะเยาและพระยาร่วงเมืองอโยธยาท่านก็บ่ฆ่า ในปีเตาซง้านั้นพระยามังรายท่านก็แต่งส่งพระยาอโยธยา และพระยาร่วงเมืองสุโขทัยไปถึงเมืองใต้แล้วพระยาอโยธยาพระยาสุโขทัย และพระยางำเมืองเจ้าเมืองพะเยาก็พลิกมาพร้อมกัน อภิเษกยังพระยามังรายเจ้าให้เป็นท้าวเอกราช ในปีกาเม็ด เดือน ๗ ศักราชได้ ๖๔๕ ตัว พระเจ้าฟ้ามังรายได้ปราบลานนา

ลำพูนละครแพร่ทั้งมวลแล้ว พระยามังรายเจ้าท่านก็แต่งยัง
เจ้าขุนคามตนลูกให้ขึ้นเป็นมังคราม แล้วให้เสวยราชสมบัติ
ในเมืองเชียงแสนเชียงรายเมืองฝางเมืองสาดหางชวาดน้อย
ยางมั่นทั้งมวลแล้ว ก็ให้กินเครื่องเสมอศักดิ์เสมอตั้งตน
ท่านแล ขุนเครือตนพี่นั้นก็แต่งให้ไปกินเมืองพลองแล้ว
ชาวพลองทั้งหลาย ก็ว่าเจ้าลานนาท่านก็ปั่นลูกท่านมาเป็น
เจ้าเป็นนายแก่เราแล เราก็ควรสร้างเมืองให้อยู่เป็นนาย
เราแล ว่าดังนั้นแล้วก็พร้อมกันสร้างเมืองให้อยู่แล้ว เรียก
ชื่อว่าเมืองนายแต่นั้นมาแล พระยามังรายเจ้าท่านก็อยู่ยัง
เมืองลำพูนได้สองปีแล้ว ก็มาคำนึงในใจว่าเวียงลูกนี้เป็น
เวียงงามเป็นที่มหาธาตุเจ้า อนึ่งน้ำแม่ก็ผ่ากลางเวียงบ่ดีแล
เป็นท้าวพระยาใหญ่บ่ควรอยู่แล พระยายีบาเป็นพระยาได้
๑๐ ปีกู้ก็มาได้เมืองเสีย พระยามังรายท่านจึงเจรจากับ
ด้วยหมื่นฟ้าว่า ดูกรหมื่นฟ้าเมืองหริภุญไชยที่นี้เป็นเมือง
มหาธาตุเจ้ากูบ่อยู่แล กูจักออกไปอยู่บ้านแช่สักโพ้นแล
ท่านจึงอยู่เป็นใหญ่ในเมืองหริภุญไชยเทอญ พระยามังราย
ว่าดังนั้นแล้วท่านก็เสด็จออกไปตั้งอยู่ยังบ้านแช่สักที่นั้น ก็
สร้างยังที่โรงยังที่มาตั้งตำหนักอยู่เมื่อหัวที่นั้น ให้เป็นมหา

อารามแล้วใส่ชื่อว่าไชยปราการ ถัดที่นั้นคนทั้งหลายก็เรียก ว่าแช่ ถัดนั้นไปถึงศักราชได้ ๖๔๘ ตัวปีระวายเสด พระยามังรายเจ้าก็ยกเอาหมู่รี้พลไปตั้งอยู่บ้านเชียงกุ่มกวมน้ำแม่ระมิง ตั้งบ้านอยู่ ๓ แห่ง แห่งที่ ๑ ชื่อว่าบ้านกลาง แห่งที่ ๒ ชื่อว่าบ้านลุ่ม แห่งที่ ๓ ชื่อว่าบ้านแหม้แล ถึงยามกลางวรรษาน้ำท่วมฉิบหายมากนัก ครั้นออกวรรษาแล้ว ถึงเดือน ๕ พระเจ้าฟ้ามังรายท่านก็มีอาชญาให้เสนาอำมาตย์บ่าวไพร่บ้านไทยเมืองทั้งหลาย ถมกวมแม่น้ำบ้านพิงเป็นเวียงเชียงกุ่มกวมอยู่ก็ได้ ในศักราช ๖๔๘ ตัวปีระวายเสดนั้นแล ครั้งนั้นชาวเมืองเขินก็ได้มาเอาราชการแลส่วยไล(๑) ในเวียงกุมกามเมืองพิงทุกเมื่อแล ตั้งแต่มังรายเจ้า ลงมาอยู่เมืองพิงแล้ว ลูกท่านเจ้ามังครามอยู่เสวยเชียงแสนเชียงรายเมืองฝางทั้งมวลแทนแล้ว ท่านก็มีราชบุตรสามตนลูกอ้ายชื่อว่าเจ้าแสนพู ผู้ถ้วนสองชื่อว่าน้ำท่วม ผู้ถ้วนสามชื่อว่าน้ำนานแล ในกาลนั้นพระยามังรายเจ้าและมังครามทั้งสองพ่อลูกจึงปรึกษากันว่า ควรเราจะมีอาชญาให้เจ้าแสนพูตนเป็นหลานนั้นไปเลือกตั้งเวียงเงินยางเชียงแสน

(๑) เป็นสร้อยคำของส่วย

ให้คืนเป็นเวียงแถมแล ให้เจ้าน้ำท่วมไปกินเมืองฝาง แล้วก็ให้เจ้าน้ำนานไปกินเชียงของแล

ทีนี้จักจาด้วยเจ้าแสนพูหลานผู้เค้านั้นก่อนแล ท่านก็ไหว้สายังพระยามังรายเจ้าตนปู่และพระมังครามเจ้าตนเป็นบิดาว่า ส่วนเวียงเงินยางเชียงแสนลูกเค้านั้น มหาราชเจ้าตนเป็นปู่หากว่าบ่ควรไว้แล้วจึงจักไปเลือกลอน(๑) เอามารวมไว้เสียยังเมืองเชียงรายทีนี้แล้ว ละไว้ให้เป็นเมืองร้างไป บัดนี้พลอยมีอาชญาให้ผู้ข้าน้อยคืนไปเลือกตั้งแถมใหม่ข้าน้อยก็หนักอกหนักใจแท้แล ในกาลนั้นพระยามังรายเจ้าและพระมังครามทั้งสองพ่อลูกก็จากันว่า จักเติมเมืองนั้นให้แถมบ้านหนึ่งแล เจ้าลูกรักแต่พ่อ จงอดใจไปตั้งให้เป็นเมืองดังเก่านั้นเทอญ ส่วนเจ้าแสนพูท่านก็รับเอาอาชญาท้าวตนปู่และพระบิดาทั้งสองแล้ว เหตุนั้นน้ำห้วยอันนั้นจึงได้ชื่อว่าห้วยเผือแต่นั้นมาแล ศักราชได้ ๖๔๙ ตัวปีเมิงไค้เดือน ๓ ออก ๕ ค่ำ วันอังคาร ยามเตรสู่เที่ยง(๒) พระแสนพูเจ้าก็เอาครัวภรรยาบุตรธิดาเสนาอำมาตย์ประชา

---

(๑) เลือกคัด

(๒) เวลาจวนเที่ยง

ราษฎรทั้งมวลลงสู่เรือพ่วงแล้วก็เสด็จล่องไปตามแม่น้ำกก ลำดับไปได้ ๗ คืนทางแล้วก็ถึงแม่น้ำของ ก็ขึ้นตามลำน้ำของไปหน่อยหนึ่ง เดือนออก(๑) ๑๒ ค่ำวันอังคารก็ขึ้นไปถึงท่าเชียงเหล้าหัวดอนมอนแล้ว ก็ยั้งเอาชัยอยู่ยังเวียงเบิกสาที่แคมน้ำของกาตะวันตกที่นั้นก่อน แล้วพระยาแสนพูเจ้าก็ให้ผู้เฒ่าผู้แก่นักปราชญ์อาจารย์ผู้รู้โบราณมาแล้ว ก็ให้ไปแผ้วถางล้อมรั้วแปงประตูและที่อยู่แล้ว ส่วนประตูทั้งมวลมี ๑๑ ประตู คือพายหัวเวียงนั้นชื่อว่าประตูยาง ๑ ถึงพายริมของนั้นชื่อว่าประตูรั้วบึก ๑ ประตูท่าอ้อย ๑ ประตูท่าสุกัม ๑ ประตูท่าหลวง ๑ ประตูท่าเสาดิน ๑ ประตูท่าคาว ๑ คือว่าที่ขึ้นเรือไปยั้งคาวอยู่ที่นั้น ชื่อประตูท่าม้าพายหางเวียง ๑ ประตูดินขอหนตะวันตกเฉียงใต้ ๑ ประตูเชียงแสนด้านตะวันตก ๑ ประตูหนองมุดหนตะวันตกเฉียงเหนือเวียงแจ่งหัวริมนั้น ๑ ทั้งมวลเป็นประตู ๑๑ ประตูแลครั้นเสร็จแล้วถึงเดือน ๓ เพ็ญวันศุกร์ยามกลองงาย พระยาเจ้าแสนพูก็ยกหมู่รี้พลลงสู่เรือแล้วก็เสด็จขึ้นไปถึงท่าแจ้งสีแล้ว ก็จอดยั้งคาวเอาแรงอยู่ที่นั้น แล้วก็ยกขึ้นไปถึงท่าควานภูเขาก็เสด็จออกจากเรือแล้ว ก็

---

(๑) ขึ้น

ขึ้นไปสักการบูชานมัสการไหว้มหาธาตุเจ้าดอยภูเขากระทำประทักษิณสามรอบบริบูรณ์แล้ว ก็จึงล่องมาเสด็จเข้าสู่เวียงยามตะวันเที่ยง ครั้นไปถึงในเวียงแล้วก็เข้าอยู่เอาชัยมงคลที่ริมประตูยางถึงพายตะวันตกคลองนั้นก่อน ถัดนั้นเจ้าก็ให้เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย แรกก่อกำแพงเวียงและตั้งแต่งคุ้มน้อยกลางเวียงเป็นที่เก่า แต่เช่นปฐมพระองค์ลาวเค้านั้นมาแล ต่อแต่นั้นเจ้าก็ให้ปั้นแดนเมืองให้เป็นเขตเป็นแดนไว้ ภายใต้ตั้งแต่น้ำแม่ตมล่องลงไปถึงสบฝ่ายน้ำแม่กกก้ำหน้ามีสบน้ำเผือเป็นแดน ตัดไปหาขุนห้วยไลเป็นที่สุดเป็นเขตต่อเขตเชียงราย ภายตะวันตกเฉียงใต้มีกิ่วคอหมาเป็นแดนต่อแดนเมืองฝาง ทางตะวันตกมีดอยผาตาแหลวเป็นแดนต่อแดนเมืองสาด ทางตะวันตกเฉียงเหนือมีดอยผาช้างเป็นแดนต่อแดนเชียงตุง ภายหนเหนือลวง(๑) เมืองมีหัวเมืองก่ายตัดไปหาบ้านท่าสามท้าวเป็นแดนต่อแดนเชียงตุง ภายหนเหนือ ชี้มีเมืองม้าและเมืองเชียงขางเป็นแดนต่อแดนเชียงรุ้ง ภายตะวันออกเฉียงเหนือมีดอยหลวงหัวเมืองภูคาเป็นแดนต่อบ่แห้บ่หลวงต่อแดนเชียงรุ้ง ทางตะ

---

(๑) เส้น

วันออกมีดอยเชียงคีเปนแดนต่อแดนเมืองหลวงพระบาง ทางตะวันออกเฉียงใต้มีกิ่วคางหวายหัวหนองงัวเปนแดนต่อแดนเชียงของ เฉียงใต้ชีมีดอยขุนห้วยตาดกวันเปนแดนต่อแดนเมืองเทิงแล แต่สร้างคุ้มน้อยหอโรงที่อยู่บริบูรณ์แล้วถึงเดือน ๖ เพ็ญวันอังคารยามแตร เจ้าพระยาแสนพูท่านก็เข้าสถิตอยู่ในโรงหลวงแล้ว ก็ให้เสนาอำมาตย์ นักปราชญ์ อาจารย์ ทั้ง หลาย กระทำ อภิเษก มงคลกรรมแก่ตนเปนเจ้าแก่รัฐไชยบุรีวันนั้น แล้วท่านก็เล็งเห็นยังที่หอสำนักนั้นเปนที่อารามเก่า ท่านก็รู้แล้วก็มีอาชญาให้แรกแต่งให้เปนอาราม ก่อแรกวันเดือน ๖ เพ็ญนั้นไปได้ ๔ เดือนก่อเจดีย์และวิหารกำแพงศาลาการเปรียญบริบูรณ์แล้ว มีการฉลองเปนมหกรรมในเดือน ๑๐ ปฐม-เพ็ญ แล้วก็เรียกชื่อว่าอารามเชียงมั่นดังเก่านั้นแล ต่อแต่นั้นมาพระราชเจ้าแสนพูท่านก็ยกเอายังลูกขุนเครือคำ อันเปนพี่เค้าบิดาแห่งท่านอันตายเสียที่เมืองยังเมื่อก่อนนั้นท่านก็ยกเอาหมื่นเจดตราผู้พี่นั้นให้เปนที่เจ้าครองเมืองพันนาขวาแล้ว ก็ยกเอาวัฒกการถมผู้น้องให้เปนเจ้าเมืองพันนาซ้ายนั้นแล ท่านก็ตั้งยังเสนาอำมาตย์ไว้ให้เปนพวก

เปนต่อเปนชูเปนตาเปนขุนใหญ่ขุนรามขุนน้อยแล คือว่า ตั้งไว้ให้เปนเจ้าเชียงยน ๑ เจ้าเชียงคำ ๑ เจ้าเชียงลาว ๑ เจ้าเชียงรายแล แล้วก็ตั้งให้เปนพระยาเฒ่าสีเมือง ๑ เปนพระยาสีสะธรรม ๑ บาทน้ำนาหลัง ๑ สิงสาคร ๑ แล้วตั้งให้เปนพระยาไชยชิต ๑ เปนพระยาสุทธฤๅไชย ๑ เปนพระยาหลวงเศรษฐี ๑ เปนพระยายอง ๑ แล้วตั้งให้เปนอาชญาเชียงของ ๑ อาชญาพะเยา ๑ อาชญาเมืองสาด ๑ อาชญาเมืองไล ๑ แล้วตั้งให้เปนแสนหลวงต่าง ๑ แสนหลวงเทิง ๑ แสนหลวงดอน ๑ แสนหลวงนาวาหวายท่า ๑ ตั้งเปนแสนไชยภารม ๑ แสนขวางเมืองมูล ๑ เมืองแพง ๑ เมืองแสนเมืองราบ ๑ ตั้งให้เปนหมื่นพ้อนหลวง ๑ หมื่นพ้อนน้อย ๑ หมื่นพ้อนขวา ๑ หมื่นพ้อนซ้าย ๑ ตั้งให้เปนเชียงมวนใน ๑ เชียงมวนนอก ๑ ให้เปนหมื่นบวกขวา ๑ หมื่นบวกซ้าย ๑ สามสิบสองตำแหน่งเท่านี้ไว้ให้เอาใจรู้ราชการเมืองแล ตั้งให้เปนหาญราชวังให้เอาใจใส่ราชการคุมน้อยแล ตั้งให้เปนหาญราชโกฏิให้เอาใจใส่เล่มฉางแล ตั้งให้เปนหาญบ้านไว้ให้รักษาราชวัตรแล้ว ตั้งให้เปนพรานเมืองไว้ใช้เอาราชการ

ต่างเมืองแล แต่นั้นเจ้าพระราชแสนพูดนเป็นอธิบดีมาเลิก
เวียงเหรัญญนครเงินยางเชียงแสน ลูกเก้า ให้คืน เป็น เมือง
ดังเก่าถ้วนสองทีแล้ว ท่านก็มีพระราชอาชญาให้หาผู้เฒ่า
ผู้แก่ อันรู้ยังเขตแดนบั้กแคว้นเมืองเชียงแสนทั้งมวลทุก
แห่งทุกที่นั้นมาถามดูแล้ว ในเดือน ๖ ออก ๒ ค่ำวันจันทร์
ยามนั้นแสนการมจึงเอาหนังสือพื้นของใต้มาให้หมื่นพ้อน-
หลวงแล้ว หมื่นพ้อนหลวงจึงพากันไปไหว้สาว่าตั้งแต่
เวียงสองแถมสบกกเป็นที่เจ้าเมืองแล ตั้งแต่สบกกล่องใต้
ถึงง้วเก่าทั้งแคว้นหลวงเป็นที่ขวา ทั้งแคว้นน้อยถึงหาด
นางแสนวัดเป็นที่พ้อนสวนหลวง ตั้งแต่ง้วเก่าล่องไปถึง
ง้วแจ่มแห้แดนเกิ่งน้ำวันออกแผ้วดอยน้อยเป็นที่เท่าสีเมือง
เกิ่งน้ำไปวันตกล่องถึงหัวหนองง้ว ถึง แจ่ม แห้เป็น ที่ พ้อน
สวนน้อยขวา ตั้งขาสรงล่องถึงวัดฮาทรายเป็นที่แสนขวาง
เมืองมูล ตั้งแต่ท่าวัดหาดทรายถึงท่าวัดเชียงยืนเป็นที่
แคว้นเจ้าเมืองขวา ตั้งแต่ท่าหาดห่อท่าวัดเชียงยืนล่องถึง
ผาหักเป็นที่เมืองหลวง ตั้งแต่ผาหักล่องถึงผาแนเป็นที่เจ้า
เมืองขวา ตั้งแต่ผาแงล่องถึงแจ่มแกดเป็นที่เจ้าเมืองเชียง
ของ ตั้งแต่แจ่มแกดล่องถึงหาดต้นเป็นที่ขวา ตั้งแต่หาด

ต้นล่องถึงคกควานและผาเกิงเป็นที่เมืองหลวง ตั้งแต่หลายหน้าสบแชมเป็นที่ของเจ้าเชียงของ ตั้งแต่แจ่มแห้ล่องไปถึงกองช้างเป็นที่สีสะธรรม คืนมาตั้งเอาลองสีล่องไปถึงผาหงอเป็นที่พระยาทั้งหลาย ตั้งแต่หางดอนมูลล่องถึงหาดหลวงเป็นที่เรือนดอน ตั้งแต่หาดหลวงล่องถึงผาแนผาเกิงเป็นที่เจ้าเมือง ตั้งแต่ผาแนเอาเกิ่งหนึ่งภายตะวันออกล่องใต้ถึงทุ่งมอนคำผ่ากลางเป็นไชยชิต ตั้งแต่ทุ่งมอนคำล่องถึงคกแวนเป็นที่เจ้าเมืองหลวง ทางบกตั้งแต่กิ่งน้ำย้อยไปตะวันออกเป็นที่เท่าสีเมือง ตั้งแต่น้ำย้อยไปตะวันตกเป็นที่เมืองหลวง ตั้งแต่คกแวนขึ้นเมื้อถึงสีออกม้าออกไปจับดอยเชียงชีดอนมุลกับแก้ ตัดไปกิ่วคานหวายไปจับหนองงัวเป็นเขตแดนเจ้าเมืองเชียงแสนหลวงแล ตั้งเกิ่งดอยน้อยเป็นแดนเขื่อนเชือกใต้เป็นที่ฟอนสวนขวา ตั้งแต่เกิ่งภายเหนือเป็นที่เจ้าขวา ตั้งแต่เกิ่งดอนมูลล่องใต้เป็นที่เรือดอน ตั้งแต่เกิ่งภายเหนือเป็นที่ฟอนสวนหลวง ตั้งแต่ขอบงับถัดหางหาดแขงไปทางบกถึงหนองอ่างเป็นบวกชวา ตั้งแต่สบห้วยบุ่งแถวหัวน้ำเป็นที่ไชยคารม ตั้งแต่แดนลองสีขึ้น

มากวมเชียงเหล้าเป็นเรือไหว้ท่า ตั้งแต่สบลองแวนแก้วไป กวมราวดอยไปถึงลองเดือเป็นที่เทิง ตั้งแต่ลองแวนตัดขึ้นไปทางตะวันออกถึงหนองงัวเป็นที่เท่าสีเมือง ตั้งแต่หนองงัวตัดเข้าไปเมืองคางตัดแถวดอยเชียงชีเกี้ยวขึ้นเมือแปรดอย ภายตะวันออกเมืองโตดตัดขึ้นไปเมืองหลวงภูคาตัดเมืองสิงน้ำเกี้ยวมาดอยก้าวง้ำผาบุ่งเป็นเขตแดนเจ้าเมืองเชียงแสนหลวงแล พลิกคืนมาตั้งเอาหัววัดปลาหลัวเชียง-ต่ายสันคูเวียงออกไปวัดแจ้ง ขววัวรินขึ้นไปตามราวดอยจอมกิตติลงมาจับห้วยหอมแล้ว ขึ้นไปจับล่องหล่านผาหม่าน จับดอยกาไปจับหนองชีแวนแดนนั้นล่องมาจับสบล่องมาเป็นหลวงต่าง ตั้งแจ่งขววัวรินตัดไปจับท่าซ้าวเปลือกน้ำแม่คำไปไม้สีช้างง้าวไปทุ่งฟ้ารามทุ่งกุลาดทดไปถึงผา-กอดดอยกู่แก้วไปถึงบ้านเถียงแรงบ้านผึ้งบ้านหนองคงคายทั้งกิ่วพร้าวไปจับกิ่งดอยควาย มาจับแจ่งป่าเมี่ยงเป็นที่เมืองซ้าย ตั้งแต่แจ่งประตูดินขอออกไปกิ่วดอยควาย ไปหาบ้านลุงเถิงหัวหนองหลวงตีนดอยกู่แก้วภายใต้ตัดไปน้ำแม่พวดไปหาผากิ่วช้างคับ ไปถึงผาลานข้างน้ำกกล่องมาท่าช้างเป็นที่แพง ตั้งแต่บ้านฟ้าบ้านแผ่แหลวไปถึงเกิงน้ำแม่

แพงเป็นที่เมืองซ้าย ตั้งแต่แม่แพงไปตะวันตกถึงสบแม่-
ตมไปจับทับเมียงจอมแก้วที่เป็นเชียงมวน นัยหนึ่งตั้งแต่
ดอนแกดขึ้นไปดอยจันไกรดอยเถียงคานและดอยข้า ให้
ตัดไปหาบางก่อแดงน้ำย้อยไปถึงน้ำแม่ทัน ทางบกตั้งแต่
โบ่งแม่ชักหวาย ไป หาล่อง เหมืองหมา ตก แม่เพินมาจับกิ่ว
หว่านหมามาเบื้องตะวันออกเป็นที่ยอง ตั้งแต่ดอยแกดมา
ดอยจันไกร ดอยเถียงค้านดอยข้า ให้ปาง ก่อแดง น้ำย้อย ไป
แม่ชันแดนโบ่งแม่ชันทางบก หวายไปจับล่องเหมืองหมา
ตกไปแม่เพินมาบกิ่วหว่างหมา ภายตะวันตกเป็นที่ดอน
ภายตะวันออกเป็นที่ยอง ถึงสบแม่คีต่อที่พันนาซ้ายดัง
กล่าวแล้ว ภายหนเหนือเป็นที่เชียงคำติดแดนเชียงคำภาย
ตะวันตกเป็นที่ฟอนหลวง ทางตะวันออก เป็น ที่ เชียงคำ ดั่ง
กล่าวแล้ว ตั้งแต่กิ่วบ้านหมาลงจับหัวเชียงคำมาจับแม่ชะลอง
ขึ้นห้วยตาดเป็นที่บาดน้ำนาหลัง ขึ้นห้วยตาดถึงสบห้วยกั้ง
ล่องตีนดอนผาม้าตกแม่น้ำคำภาย ตะวันตก ถึง ขุนน้ำเป็น ที่
ฟอนน้อย ทางตะวันออกเป็นที่เชียงคำดังกล่าวแล้ว ตั้งแต่
ดอยผาม้าล่องมาแม่คำกวมเวียงเรืองเป็นที่เจ้าเชียงราย เลียบ
ตีนดอยถึงสบแม่ไลเลียบตีนดอยขึ้นถึงแม่บวบ ถึงถ้ำบ่าเป็น

ที่พะเยา ตั้งแต่แม่บวบถึงแม่ชาดเป็นที่บวกซ้ายตั้งแต่แม่ชาด ถึงแม่สายเลียบล่องถึงบ้านชานลองหมอเป็นที่เจ้าเงินยางซ้าย ตั้งแต่สบแม่ไลมาตะวันออกมาบ้านเล็กบ้านแหบ้านชายน้อย บ้านยางคำไปถึงบ้านแสงเหมืองเป็นที่พระยาหลวงเศรษฐี ตั้งแต่บ้านห้อมบ้านลุง บ้านหัวน้ำ บ้านหก บ้านบง บ้านแพรว บ้านจ่ายาง บ้านสีทาแร่ บ้านกาดกดมา บ้านกาดเหงียนสบเหมือง บ้านยางถึง บ้านกล้วย บ้านกู่ร้อน บ้านชอนหนองแหลง บ้านต่อหนองคำ บ้านหัวทุ่งหัวดอยชะงู้ เป็นที่เมืองใน ตั้งแต่สบลองแวนแก้ว บ้านแจ่มยางสีท่าแร่ บ้านแก่น บ้านพร้าว บ้านเทิงท่าดอกไม้ มาถึงแปรราวดอยจอมกิตติเป็นที่มวนน้อย ตั้งแต่แม่พิดท่าซ้ายบ้านเหล้าช้างเป็นที่เชียวราก ตั้งแต่ทางท่าล่อเป็นที่เมืองขวา ตั้งแต่ดอยยนท่าค้อม ท่าดอยเมือง แปงเถือนท่าผา ควมเป็นที่เชียงยน ตั้งแต่นั้นไปถึงขุนน้ำแม่ละว้าเป็นที่เมืองไล ตั้งแต่บ้านเวียงบ้านม้าล่องตูนหงโป่งนา โคเป็น ที่เจ้าเมืองซ้าย ตั้งแต่หนองง้วจับวัดจ้ายองจับบ้านเท่าจับกิ่วแล้วจับยางสีจ้อย จับไม้หม้อแขวจับกิ่วฑางต่อเท่าถึงผาสิง ลงจับสบแขวนแล้วจับผาหาญรางทอง จับโป่งก้าวง้อมขึ้นไปจับ

ไม้ม่วงสองสิ่งลงจับน้ำบังไปจับไม้สีนากาด ไปถึงหาญรางทอง จับโบ่งก้าวง้อมขึ้นไปไม้ม่วงสองสิ่งลงจับน้ำบังไปจับไม้สีนากาด ไปถึงผาบุ่งผาม่องขึ้นไปดอยรวมจับวัดหลวงเมือง จับบ้านแกวนหวายไปแจ่ง๑ เหนือต่อถึงแพรว ตั้งแต่ไม้ลุงพันเซ่าไต่สันโบ่งไปจับไม้ไร่พันกอ ตั้งแดนน้ำย้อยไปตะวันตกถึงหัวโบ่งเป็นที่คับคายสิงสาคร ตั้งแต่น้ำไปตะวันออกเป็นที่แคว้นเจ้าเมืองตั้งแต่แปรดอยถัดหัวโบ่งตัดไปตะวันออกไต่สันไปจับไม้ขูดเกี้ยวลงไปจับนาค้อมจับน้ำหลวง ไปจับห้วยไค้ออกไปจับห้วยลิงพิงทางใต้เป็นคับคายภายเหนือเป็นที่เจ้าเมืองตัดของไปฝ่ายหน้า ภายตะวันออกตัดไปจับวังว้างน้ำเกิงออกไปผ่อวัดจอมแถ้ออกปากก่อ ภายทางเหนือเป็นที่เมืองทางใต้เป็นที่แงคือว่าเท่สีเมือง ตัดไปตะวันออกขึ้นห้วยเลยไปผ่าบ้านเพี้ยนออกไปกระจับกิ่วปางสา ขึ้นดอยหลวงไปหลายน้ำเกิงไปตะวันออกไต่สันหลวงไปจับห้วยคู ตกบ้านคะหลวงขึ้นดอยจอมเทงลงไปจับเกี่ยวเติมไปภายตะวันออกเป็นที่หลวงเทิง ภายหนเหนือตลอดถึงผาสิงเป็นที่เจ้าเมืองทั้ง

(๑) มุม

มวล ภายตะวันตกจับบ่อกไกลเป็นที่หลวงต่างแล จาด้วยพื้นพันนาในเมืองเงินยางเชียงแสนมีดังนี้แล

พระราชาเจ้าแสนพูได้ตรัสรู้แล้ว ท่านก็มีพระราชกรุณาว่าจารีตโบราณแห่งท้าวพระยามหากษัตริย์สืบ ๆ มามีฉันใด พระองค์เราก็อนุญาตไว้ตามด้วยจารีตท้าวพระยามหากษัตริย์เจ้าทั้งหลาย ฝูงเป็นแล้วนั้นทุกประการแล ว่าดังนั้นแล้ว ครั้นอยู่ต่อมาพระราชาเจ้าแสนพูท่านก็สร้างเมืองแล้วได้สองปี ท่านก็มาพิจารณาเห็นจารึกเป็นหินที่วัดแจ้งสีบุญเรืองนั้น เป็นวัดพระยาศิริอโศกธรรมราชสร้างเจดีย์นั้นบรรจุพระธาตุเจ้า ๖๐ พระองค์ทั้งสามสถานแล ศักราชได้ ๖๕๑ ตัว เดือน ๕ เพ็ญวันอังคาร ท่านก็พร้อมกับด้วยกันสร้างเจดีย์กวมที่เจดีย์เก่านั้นสูง ๘ วาสำเร็จบริบูรณ์ ครั้นต่อมาท่านสร้างแล้วได้ ๓ ปีท่านมาเล็งเห็นวัดพระหลวงนั้นเป็นวัดเค้าเมืองที่นี้ เป็นที่บรรจุธาตุกระดูกองค์พระ-พุทธเจ้ามาแต่ก่อนนั้น ท่านก็บังเกิดยังเจตนาศรัทธาขึ้นในศักราชได้ ๖๕๒ ตัวปีกดยี เดือน ๑ เพ็ญวันศุกร์ มหา-ปฐมมูลศรัทธาพระราชเจ้าพระยาแสนพูเป็นเค้า ท่านก็มาสร้างมหาวิหารวัดพระหลวงลวงกว้าง ๘ วาอกปลายศอก

ลวงยาว ๑๗ วา อกเจดีย์สูง ๒๙ วาอกลวงกว้าง ๑๔ วา แล้วบริบูรณ์ก็กระทำมหกรรมฉลองไว้เขตด้านใต้ด้านตะวันออก๑๐๐ วา ด้านเหนือถึงท่าหลวง ด้านตะวันตกถึงตีนเวียงไว้ครัว ๕๐ ไว้นาสองล้านเบี้ยแล ธาตุเจ้าจอมกิตติ ๑ ธาตุดอยภูเขา ๑ ธาตุเจ้าดอยรัง ๑ หากมีมาก่อนแล ที่แดนทั้งมวลก็มีในตำนานนั้นทุกประการ ในที่นี้บ่ได้กฎหมายแล ต่อแต่นั้นมาศักราชได้ ๖๔๗ ตัวปีดับเมด ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งเอาพระบรมธาตุกระดูกตาตีนก้าขวาแห่งพระพุทธเจ้าใหญ่เท่าเม็ดถั่วกว่าง(๑) เอามาแต่เขตเมืองปาฏลีบุตนั้นเอามาสู่พระยาราชแสนพูแล้ว ท่านก็พร้อมกับด้วยมหาเถรเจ้าเอาไปสร้างมหาเจดีย์บรรจุไว้ภายนอกประตูเชียงแสน ด้านเวียงแห่งตนภายตะวันตก ต่อวัดพระหลวงภายนอกที่นั้นแล้ว ก็สร้างให้เป็นอารามกว้าง ๕๐ วา เอาไม้สักมาปลูกแวดกำแพง ๓๐๐ ต้น แล้วเรียกว่าอารามป่าสักแต่นั้นมาแล แล้วก็สร้างกุฎีให้เป็นทานแก่มหาเถรเจ้าตนชื่อว่าพุทธโฆษาจารย์นั้น อยู่สถิตที่นั้นก็อภิเษกขึ้นเป็นสังฆราชามหาเถร อยู่ยังอารามป่าสักที่นั้น

(๑) ถั่วเขียว

แล้วพระราชแสนพูเจ้าท่านก็ แบ่งเอายังแคว้นของเหนืออัน เปนแคว้นเมืองนั้น ถวายให้เปนทานแก่พระบรมธาตุเจ้า วัดป่าสัก เอาตั้งแต่หนองงิ้วฝ่ายน้ำย้อยแปรดอยตะวันออก หัวโป่งไปตะวันออกนั้น ไปจับวัดจอมยองจับบ้านท้าวจับกิ่ว แล้ว จับยางสีจ้อยจับไม้หม้อ แถวจับกิ่วคางตลอดถึงผาสิงลง จับสบ แชวนแล้วจับผาหางลางทองจับโป่งเก้างอ้ม(๑) ขึ้น ไปจับไม้ม่วงสองสิ่ง ลงจับน้ำปั๋งจับไม้สีนากาดไปถึงผา บุ่ง ผาม่องขึ้นไปดอยลงใต่ไปจับวัดหลวงเมือง จับบ้านแควนจะ วายขึ้นเมือถึงแพรวภายตะวันออก เปนแคว้นพุทธป่าสักภาย ตะวันตกเปนแคว้นเจ้าเมืองแล พระเหนือหัวเจ้าท่านปั๋น แคว้นบ่ละไว้ฉันนี้แล คืนมาตั้งเอาไม้ลุงพันเส้าใต่สันดอย แปรหัวโป่งล่องไปจับป่าไม้ไร่สามพันกอ ตั้งแต่แดนน้ำ ย้อยไปตะวันตกเปนแคว้นกับคาย ตั้งแต่แดนน้ำย้อยไป ตะวันออกเปนแคว้นพุทธป่าสัก ตั้งที่นั้นเปนแดนแล้วใต่ สันไปตะวันออกต้นไม้ขูด แล้วเกียวลงไปขับนาค้อมจับน้ำ หลวงจับห้วยไค้ แล้วออกไปจับห้วยพิงภายเหนือเปนแคว้น พุทธป่าสัก ภายใต้เปนแคว้นคับคายแล ข้ามของไปภาย

(๑) งุ้ม

หน้าตะวันออกแล้วขึ้นของทั้งฝ่ายหน้า จับบ่ากอยหลวงบู่สงสีหญ้าสงสีผ่าเกิงปั่นปลากอยทางตะวันตกไปเปิ่นแกว้นพุทธบ่าสัก ภายตะวันออกเปิ่นที่หลวงต่างแล้วกลับมาตะวันตกผ่าตีนดอยตองกงจับหัวนาหนุ่นขึ้นนารอก แล้วขึ้นไปจับโบ่งขึ้นจับวัดครุฑขึ้นไปจับสบทงจับผ่าช้างคับแลขึ้นเมือหัวน้ำจับผ่าช้างขึ้นห้วยบูนเมือจับสันหลวงภายทางเหนือเปิ่นที่เมืองภายทางเหนือเปิ่นที่เมืองภายทางใต้เปิ่นที่พุทธบ่าสักแล้วไต่สันหลวงไปจับพอมคะหลานแล้วกลับไปตะวันออก ไปจับขุดผึ้งออกไปจับขุนห้วยตาดแล้ว ขึ้นสันคูรอมน้อยตกไปขุนเลยแล้วออกไปหัววิหาร แล้วไปจับขุนตาดขึ้นตะวันออกจับบ้านหมื่นอาดแล้วไต่สันหลวงขึ้นไปจับขุนห้วยเมง ฝ่ายน้ำไปตะวันออกเปิ่นที่หลวงเทิงดังเก่าภายตะวันตกเปิ่นที่พุทธบ่าสัก ไต่สันขุมเมงไปจับกิ่วเกิงออกไปจับหัวขุนห้วยทงแล้วไต่สันคูห้วยม้วกออกไปจับหนองผาบูจับดอยฟ้าท่า ทางใต้เปิ่นที่เทิงดังเก่า ภายเหนือเปิ่นที่พุทธบ่าสักภายใต้ขึ้นไปและดอยฟ้าจับจอมขันตัดดอยแสนขันลงไปมาต่อตนลุงพันเส้า ภายใต้เปิ่นที่เทิงภายตะวันออกต่อเท่าถึงขมฟ้าเปิ่นที่แง่ที่เทิงดังกล่าวแล้วนั้นแล

ข้างเหนือต่อถึงแพรวเป็นแคว้นพุทธป่าสักแล จาด้วยพื้นแคว้นแดนดินเมืองเงินยางเชียงแสนและพระราชเจ้าพระยาแสนพูคนเป็นปฐมมาเลิกหงาย(๑) เวียงเงินยางเชียงแสนที่ถ้วนสอง ได้สร้างอารามพุทธวัดป่าสักแล้วแบ่งเอาที่อันเป็นแคว้นแห่งเจ้าเมืองอันมีแคว้นของเหนือนั้นถวายเป็นทานแก่พุทธป่าสัก ก็มีด้วยประการดังกล่าวมานี้แล

ที่นี้จักกล่าวด้วยพันนาเชียงแสนเชียงรายก่อนแล จักจาด้วยพันนาเชียงรายแคว้นใต้ก่อน ทั้งมวลมี ๒๗ ฉะนี้ ๑ พันนายางหนตีนเวียงพันนาพูเล้า ๒ พันนาเชียง-รายน้อยสบคอน ๓ พันนาทรง ๔ พันนากอ ๕ พันนาเชระหาดเรียง ๖ พันนาแชหาด ๗ พันนาเกียงแก้วนาหัว ๘ พันนาเชียงเคียน ๙ พันนาลองน้อย ๑๐ พันนาพร้อมเผียน ๑๑ พันนาแชหุง ๑๒ พันนาชากถา ๑๓ พันนาช้างคอง ๑๔ พันนาเชียงลมน้อย ๑๕ พันนาตีน ๑๖ พันนาแชง ๑๗ พันนาป่ารวก ๑๘ พันนาหาดพูป่าแม่ส้วย ๑๙ พันนาป่าเป้า ๒๐ พันนาแปร ๒๑ พันนาเชียงน้อยดอนชัย ๒๒ พันนาดง ๒๓ พันนาดอกคำ ๒๔ พันนา

(๑) รื้นฟื้น

นาย ๒๕ พันนาราชา ๒๖ พันนาเชียงรายแควันใต้มี ๒๗ เท่านี้ พระราชเจ้ามังครามตนเป็นราชบิดาท่านกินแล

ที่นี้จักจาด้วยพันนาในเมืองเงินยางเชียงแสนลูกเค้าก่อนแล ทังมวลมี ๖๕ พันนาแล ๑ พันนาโค ๒ พันนาเชียงคำ ๓ พันนาเชียงยน ๔ พันนามวนคำ ๕ พันนาเงินยาง ๖ พันนาเชียงช้าง ๗ พันนาเทิง ๘ พันนาเมืองบ้านพราน ๙ พันนาท่าซ้าย ๑๐ พันนาเงินยาง ๑๑ พันนาเชียงช้าง ๑๒ พันนาบวบ ๑๓ พันนาไร่ ๑๔ พันนาควานเท่านี้เจ้าเมืองขวากินแล ๑๕ พันนาออง ๑๖ พันนานาย ๑๗ พันนาราก ๑๘ พันนาเลนเหนือ ๑๙ พันนาเมืองใส ๒๐ พันนาขวัญต่อ ๒๑ พันนากอง ๒๒ พันนาแปน ๒๓ พันนาง้าวคมคำ ๒๔ พันนาคำคำ ๒๕ พันนาขวาง ๒๖ พันนาท่าช้าง เท่านี้พันนาเจ้าเมืองในกินแล ๒๗ พันนาเมืองยิง ๒๘ พันนาเมืองแช่ ๒๙ พันนาเมืองยอน ๓๐ พันนาเมืองกลาง ๓๑ พันนาเทิง ๓๒ พันนาต่าง ๓๓ พันนาเมืองยองน้อย ๓๔ พันนากุก ๓๕ พันนาบงพงน้อย ๓๖ พันนาแพง ๓๗ พันนาเมืองสาว ๓๘ พันนาเมืองเรียง ๓๙ พันนาสวาย เท่านี้เจ้าเมืองพันนาซ้ายกินแล

๔๐ พันนาคืม ๔๑ พันนาซ้าย เจ้าพะเยากิน ๔๒ พันนาขวา ๔๓ พันนาเชียงหาด เจ้าเชียงลาวกินแล ๔๔ พันนาเชียงคง ๔๕ พันนาเป๋า เจ้าเชียงเรืองกิน ๔๖ พันนาเล้า ๔๗ พันนาเก้า เจ้าเชียงคำกิน ๔๘ พันนาจันทร ๔๙ พันนาคึง เจ้าเชียงรายกินแล พันนาในมี ๔๗ เท่านี้แล ดังพันนาทับพอง เมืองเงินยางเชียงแสนมีพันนาพูคา ๔๘ พันนาเมืองหลวงเหนือ ๔๙ พันนาพยาก ๕๐ พันนาเมืองกลาย ๕๑ พันนาเมืองเลนเหนือ ๕๒ พันนาเมืองเลนใต้ ๕๓ พันนาทับพองมี ๖ พันนาเข้ากันในพันนาหมู่คิดเมืองกินแล พันนาทับพองเจ้าเมืองกินมี ๗ พันนา มีพันนาเมืองเทียด ๕๔ พันนาเมืองเชียงชี ๕๕ พันนาเผือ ๕๖ พันนาเมืองสาด ๕๗ พันนาเมืองกก ๕๘ พันนาเมืองท่าอ้อ ๕๙ พันนาเมืองบุเรง ๖๐ พันนาเมืองหลิม ๖๑ พันนาเมืองท่าเหล็ก ๖๒ พันนาชะวาดน้อย ๖๓ พันนาเมืองหาง ๖๔ พันนาเมืองตวน ๖๕ พันนาเท่านี้ พระราชเจ้าตนกินเมืองเงินยางเชียงแสนกินทั้งมวลแล พระราชเจ้าแสนพูได้ไปเลิกสร้างเชียงเงินยางเชียงแสนคืนเป็นเมืองดังกล่าวแล้ว ท่านก็ตั้งไว้ให้เป็นเขตแดนเป็นบ๋วะ

เปนต่อง(๑) ดังนี้แล กล่าวด้วยเจ้าพระราชแสนพูอันเปน ราชบุตรเค้าแห่งราชเจ้ามังคราม เปนราชนัดดาแห่งพระ เจ้าฟ้ามังรายนั้น เสด็จลุกเวียงเชียงรายแควันใต้ไปเลิก สร้างเวียงเหรัญญนครเงินยางเชียงแสนลูกเค้าคืนเปนเมือง ถ้วน ๒ ที่ตั้งเก่า ก็แล้วเปนห้องหนึ่งก่อนแล แล้วก็ให้ เจ้าน้ำท่วมตนเพื่อนสองไปกินเมืองฝาง แล้วก็ให้เจ้าน้ำ น่านผู้ถ้วนสามนั้นไปกินเชียงของแล เจ้า ๓ ตนพี่น้อง แบ่งกันออกไปตั้งกินเมืองก็ในศักราช ๖๔๙ ตัวนี้แล ส่วนเชียงตุงเมืองเขินนั้นให้ขุนลวะมางคุ้มมางเคียนอันเปน ลูกมางทุงไปกินแล มางคุ้มผู้พี่กินได้ ๖ ปีแล้วก็จุติไป มางเคียนผู้น้องกินต่อไปได้ ๗ ปีแล้วก็จุติไปแล เขาทั้ง สองก็บ่มีลูกผู้ชายสักคนแล แต่นั้นมาก็ขาดจากเจ้าเมืองเสีย สองปีบ่มีผู้ใดเปนเจ้า ส่วนท้าวน้ำท่วมตนถ้วนสองไปกิน เมืองฝางได้ ๔ ปี ถึงศักราชได้ ๖๕๓ ตัวปีลวงเม้า พระ มังรายราชเจ้าตนปู่ก็แต่งให้เจ้าน้ำท่วมนัดดานั้นลุกเมือง ฝางขึ้นเมือกินเมืองเขินเชียงตุง เมืองฝางที่นั้นก็ขาดจาก เจ้าไปแล ในศักราชได้ ๖๕๓ ตัวนี้ จึงแรกแต่งสร้าง เวียงเมืองเขิน และชาวเมืองเขินเชียงตุงก็บ่ได้มาเอาราช-

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

การยังเมืองพิงเชียงกุ่ม ตั้งแต่เจ้าน้ำท่วมตนหลานเมือกินเมืองนั้นมาแล แล้วก็ให้คนในเมืองเขินแต่งตั้งเวียงเหล็กตั้งลำไม้และรั้วงาตอกหอหิ้ง (๑) หอเรือขุดคูเวียงหลวงแล้ว ฮ่อก็มาถึงก็รบทั้งเวียงเหล็กก่อนรบบ่แพ้ ฮ่อจึงขุดเข้าข้างหัวเวียงเห็นชาวเขินก็จิงขุดออกต่อรบเอาค้อนเหล็กสากเหล็กตีตาฮ่อ ๆ ก็บ่พ่ายหนี ต้มน้ำร้อนเทลงก็บ่หนี ในกาลนั้นยังมีชาวเมืองเขินผู้หนึ่งก็มาคั่วทรายให้ร้อนแล้ว ก็เทลงตามหลืบเสื้อผ้าแห่งฮ่อนั้นร้อนนัก เขาทั้งหลายก็ยิ่งร้อนอยู่บ่ได้เขาก็พากันพ่ายหนีจากที่นั้นแล้ว ก็ไปป้านน้ำ(๒) ข้างเมืองว่าจัดให้ยิ่งขึ้นท่วมเมืองเขิน ชาวเขินทั้งหลายรู้แล้วก็เมื่อไหว้สาพระยาน้ำท่วมให้รู้แจ้งทุกประการแล้ว ท่านก็ให้หาผู้รู้มาแต่งเอาหอยมาเป็นก้อนเส้าเอาอองปู(๓) มาเป็นหม้อแกง เอาปลาเผียน(๔) แปงชื่นเอาไม้แครแปงหลัว(๕) แล้วใส่แพไหลน้ำไป ให้ไปค้างอยู่ที่

(๑) ศาลเทพารักษ์

(๒) ถม ทำนบ

(๓) กระดองปู

(๔) ปลาตะเพียน

(๕) ฟืน

ฮ่อเขาบ้านน้ำนั้น ฟ้าก็ผ่าฮ่อตาย ๓๓ คน แล้วฮ่อทั้งหลายก็พ่ายหนีไปทางเมืองแรมดังเก่า เวียงเหล็กที่อันฮ่อต้องเข้านั้นจึงเรียกว่าเชียงมั่นแต่นั้นมาแล ฮ่อหนีไปแล้วพระยาน้ำท่วมก็ให้เข็นทั้งหลายถมยังที่อันฮ่อต้องเข้านั้นเสียแล้ว จึงเรียกว่าฮ่อชนต่อมาถึงกาลบัดนี้แล กล่าวด้วยเจ้าหอยงัวน้ำท่วมอันเป็นราชบุตรแห่งพระยามังคาราม เป็นราชนัดดาแห่งพระยามังรายราช มาเสวยเมืองเชียงตุงเมืองเข็นมีดังนี้แล ศักราชได้ ๖๕๘ ตัว ปีระวายสัน เดือน ๘ ออก ๘ ค่ำ วันเสาร์ พระมังรายราชเจ้าตนเป็นปู่ก็ยกจากเวียงเชียงกุ่มกวมเสด็จข้ามแม่น้ำแม่ระมิงไปหนพายัพ แล้วก็เข้าไปตั้งอยู่เวียงนพบุรีพิงเชียงใหม่นั้นแล พระมังรายราชจิมลงไปเสวยราชสมบัติในโขงเมืองพิงเชียงใหม่นานได้ ๒๕ ปี ก็ถึงอนิจกรรมไปเสียแล้ว พระมังครามตนลูกก็ลุกจากเมืองเชียงรายลงไปเสวยราชสมบัติในนพบุรีเชียงใหม่แทนพ่อ พระยาน้ำท่วมตนเป็นราชบุตรแห่งพระราชมังครามตนถ้วนสองไปกินเมืองเข็นนานได้ ๑๔ ปี ก็จุติตายไปในปีกาบสี ก็ส่งสักการะเสียในที่นั้นนอกประตูเวียงที่หนองผาแล้วสร้างวัดกวม เผ้าไว้ให้ชื่อว่าวัด

น้ำท่วมแต่นั้นมา พระยาน้ำท่วมอนิจกรรมไปท่านบ่มีลูกไว้สืบราชสมบัติแทนสักคน และในกาลนั้นพระราชมังครามเจ้าตนเป็นบิดาก็มีพระราชกรุณา ให้เจ้าน้ำน่านตนเป็นน้องถ้วนสามนั้นลุกแต่เชียงของ ขึ้นเมือกินเมืองเชียงตุงแทนพระยาน้ำท่วมตนพี่ ในศักราช ๖๖๖ นี้แล พระยาน่านกินเมืองเชียงตุงเมืองเขินนานได้ ๓ ปี ถึงปีเมิงเมดศักราชได้ ๖๖๙ ตัว ยังมีฮ่อผู้หนึ่งชื่อม่าฟุงตายางแก้วเป็นใหญ่กว่าฮ่อทั้งหลาย มีคนประมาณ ๔๐,๐๐๐ มีม้าประมาณ ๔,๐๐๐ ก็ยกทัพลงมา เข้ามาทางแช่หุนมาถึงม้าพาบ่ำข้ามแล้วก็เกี้ยว(๑) แวดเวียงเชียงเหล็ก จอดไขว้อยู่บ่รบบ่ยิงเผ้าชาวเมืองเชียงตุงอยู่นั้นแล ส่วนว่าแก่มันผู้ชื่อว่าฟุงตายังแก้วผู้ใหญ่นั้นก็อยู่ที่เชียงจิน ออกมานั่งตั้งกงนุ่งข่ายเหล็กข่ายทอง(๒) เครื่องทรงมันคืนักก็นั่งผ่อดูฮ่อลูกน้องมันรบชาวเขินอยู่ทางเชียงจามนั้น กาลนั้นชาวเขินเชียงตุงเห็นหัวแก่ฮ่อผู้ใหญ่ออกมานั่งอยู่ที่เปง(๓) ฉันนั้น

(๑) อ้อม, วก

(๒) สวมเกราะ

(๓) กลางแจ้ง

เขาก็เมือไหว้สาพระยาน้ำน่านให้รู้แล้ว ท่านก็มีอาชญาให้คนหามเอาหน้าไม้ไคร้ต่ออัน พระยาน้ำท่วมตนพี่ให้เพื่อแปงไว เอาอาคบ้านอาค(๑) เมืองแต่ก่อนมานั้นพระยาน้ำน่านก็ให้เพื่อนห้ามเอาออกไปได้ ๓๐ คนจึงแพ้แบกบืนผู้หนึ่งเอาฆ้อนอันจักตีไคร้ให้ลั่นนั้นผู้หนึ่ง เอาไม้อันจักค้ำจัง(๒) และขานั้นผู้หนึ่ง เอาเชือกหนังอันจักชักสายให้ตกบัก(๓) ไคร้(๔) นั้นผู้หนึ่ง เครื่องหน้าไม้ทั้งมวล๓๗ คนจึงแพ้แล ครั้นว่าไปถึงแล้วก็เอาตั้งไว้หัวดอยจอมทองหันหน้าไปสู่หนตะวันออก แนะ(๕) ปลายบืนไปให้ถัด(๖) ฝูงตายางแก้วผู้เป็นหัวแก่เขานั้น ก็เอาฆ้อนตีไคร้ให้ลั่นแล้วก็ไปจับใส่ฝูงตายางแก้วผู้เป็นหัวแก่เขานั้นแท้ ก็ตายไปในที่นั้น ในกาลนั้นหมู่ฮ่อทั้งหลาย ฝูงเป็นลูกน้องนั้นเขาก็เห็นหัว(๗) แก่เขาตายไปดั่งนั้น เขาก็ตกใจกลัวพึ่งพ้าว(๘) ก็พากันผึ้ง

(๑) อาชญา
(๒) จังกา, ไม้ขาหยั่ง
(๓) ควั่น
(๔) ไกบืน
(๕) เล็ง
(๖) ตรง
(๗) หัวหน้า
(๘) ตะลีตะลาน

หัวแก่เขาเสียที่ภายใต้ที่นั้นแล้ว ฮ่อทั้งหลายเห็นแก่เขาตายไปเสียแล้วดังนั้นเขาจะแข็งอยู่บ่ได้ เขาก็ถกเอาหมู่คืนพ่ายหนีเมื่อหาบ้านหาเมืองแห่งเขาเสีย ฐานะที่นั้นก็เรียกว่าขุมฮ่อดังนั้นตลอดมาถึงกาลบัดนี้

จาด้วยอุบัติจอมตุงเขินที่นั้น แต่ก่อนเป็นเมืองละว้าแก่นหมากน้ำเต้ากลายเป็นคน มีมางหอยเป็นเค้าใหญ่กว่าหมู่ลวะทั้งปวง อยู่ยังเมืองจอมตุงที่นั้น ซ้ำยังมีไทยหมู่หนึ่งมี ๖๘ คน หลงมาแต่เมืองเขินหลวง ฝากวองนั้นมาอยู่โบะหวะทั้งหลาย(๑) แล้วก็เป็นเมืองเขินไปแล เจ้าฟ้ามังรายราชได้ไปเห็นแล้ว ก็ตั้งให้เป็นเมืองเชียงตุง ก็ให้ลวะสองคนพี่น้องกินต่อกันมานานได้ ๑๓ ปีก็ตายเสียสิ้น ซ้ำให้หลานทั้งสองคือ ว่าเจ้าน้ำท่วมและเจ้าน้ำน่านทั้งสองพี่น้องเมื่อกินแล จาด้วยลูกหลานพระยามังรายและมังครามเจ้าไปกินเมืองเขินแต่นั้นสืบ เช่นลูกเช่นหลานไปภายหน้าแล

ทีนี้จักจาด้วยเมืองเหรัญญนครเงินยางเชียงแสนลูกเค้าแล เชียงเรือง เชียงราย ไชยนารายน์ เมืองฝาง

---

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

หางสาดชะวาดน้อยยางมานทั้งมวลให้แจ้งแล พระมังรายราชก็เสด็จออกไปเสวยราชสมบัติในเมืองหริภุญไชยชำมะพิงคะวิชัยเสียในศักราชได้ ๖๔๓ ตัวปีรวงไส้แล้ว ก็จึงจักปงยังราชสมบัติในเมืองเหรัญญนครเชียงแสนเป็นเค้าและเชียงราย เชียงเรืองไชยนารายน์ เมืองฝางหางสาดชะวาดน้อยยางมานบุเรงกกทั้งมวล ไว้ให้เจ้ามังครามตนเป็นราชบุตรใจรู้แล เสวยราชสมบัติแทนทั้งมวล ส่วนพระราชมังครามเจ้าท่านก็ไปอยู่ยังเวียงเงินยางเชียงแสนก็อยู่ยังเชียงรายแคว้นใต้ที่เก่าพ่อแห่งท่านนั้น ศักราชได้ ๖๔๙ ตัวพระราชมังคราม ก็อนุญาตราชบุตรแห่งท่านผู้เค้าคือว่าเจ้าแสนพูนั้น ให้เป็นพระยาไปตั้งอยู่เวียงเหรัญญนครเงินยางเชียงแสนลูกเค้านั้นแล้ว แต่งให้หลานท่านคือว่าหมื่นเจดตราและวัฒกีการถม ทั้งสอง พี่น้องอันเป็นลูกขุนเครืองคำผู้พี่เค้า ท่านผู้ตายไปเสียที่ป่ากาวเมืองยิงก่อนนั้น ตั้งยังหมื่นเจดตราผู้พี่นั้นให้เป็นเจ้าครองเมืองพันนาขวาแล้ว ก็ตั้งวัฒกีการถมผู้น้องนั้นให้เป็นเจ้าพันนาซ้ายแล้วให้อยู่กับด้วยกันยังเวียงเงินยางเชียงแสนที่นั้น ส่วนพระมังรายราชเป็นกษัตริย์เสวยเมืองพิงเชียงใหม่ได้ ๒๕

ปีแล้ว ก็จุติตายไปในศักราชได้ ๖๗๒ ตัวปีกดใจ้วันนั้น
เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ขึ้นมาอาราธนาเอาพระมังครามตน
ลูกลงไปเสวยราชสมบัติแทนในเมืองพิงเชียงใหม่ ท่านก็
ปงให้พระราชแสนพูตนกินเวียงเงินยางเชียงแสนนั้นให้
ได้ใจรู้เชียงรายเมืองฝางหางสาดทั้งมวลแล ท่านก็ไปกิน
เมืองเชียงใหม่แล พระราชเจ้ามังครามกินเมืองเชียงใหม่
ได้ ๑๔ ปี ก็จุติไปในศักราช ๖๗๕ ตัวปีกาเป้านั้นแล
แล้วเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็มาอัญเชิญเอาพระราชเจ้าแสน
พูตนลูกลงไปกินเมืองเชียงใหม่แทนต่อไป ท่านก็ปงราช-
สมบัติเชียงแสน เชียงราย เชียงเรือง เมืองสาด เมือง
หางชะวาดน้อยยางมั่นทั้งมวล ไว้ให้หมื่นเจดตราครอง
เมืองกินแล้ว ให้ได้อำภักรักษาคนล้านนาภายเหนือทั้งมวล
แล้ว ท่านก็ยกเอาราชบุตรแห่งท่านผู้ถ้วนสอง ชื่อว่า
เจ็ดคนตูนั้นให้ไปกินเมืองฝางแลท่านก็เอาลูกเค้าท่านลงไป
กินเชียงใหม่ด้วยนั้นแล จาด้วยชาติเชื้อราชวงศามหา
กษัตริย์มังรายราชเจ้าสืบบรมราชถึงเช่นลูกเช่นหลานเหลน
ไปบ่รู้สุดสิ้นแล เมืองเหรัญญนครเงินยางเชียงแสนและ
เชียงใหม่เชียงตุงนี้เค้าราชวงศาอันเดียวกันแล ศักราชได้

๖๗๒ ตัวบีกาเล้า พระยาเจ้ามังครามได้ลงไปเสวยเมือง กินเชียงใหม่แล้ว ท่านก็ปงราชสมบัติเมืองเงินยางเชียงแสนเชียงรายเมืองฝางทั้งมวล ไว้ให้เจ้าพระยาแสนพูตนลูกได้เสวยแทนทั้งสิ้น

ทีนี้จักจาด้วยพระยาเจ้าแสนพู ได้ไปเสวยเมืองเงินยางเชียงแสนอันเป็นเค้าแต่เช่นปู่หม่อน(๑) ท่านนั้นแถมให้แจ้ง ศักราชได้ ๖๔๙ ตัวบีเมิงไค้เดือน ๓ เพ็ญวันศุกร์ยามกลองงายเลิก ๑๕ ตัว พระยาเจ้าแสนพูก่อสร้างเวียงเงินยางเชียงแสนแถมใหม่ ทางล่วง(๒) ยาวมีพันปลาย ๒๐๐ วา ล่วงกว้างมี ๗๐๐ วา ทางภายนอกมี ๕ ประตูแล ประตูยางเถิง ๑ ประตูหนองมุด ๑ ประตูเชียงแสน ๑ คือ ประตูหนสักแล ประตูดินขอ(๓) ประตูท่าม้า ๑ ภายริมแม่น้ำของมีประตูท่ารวกปก ๑ ประตูท่าอ้อย ๑ ประตูท่าสุกํา ๑ ประตูท่าหลวง ๑ ประตูท่าเสาดิน ๑ ประตูท่ากวา ๑ ทั้งมวลมี ๑๑ ประตูแล ตั้งเวียงแล้ว

(๑) ไม่ทราบอะไร

(๒) ด้าน

(๓) กระเบื้อง

ปันให้เป็นเขตแดนไว้ ทางภายใต้มีผาคับตัดล่องน้ำแม่ตม แผวสบ ฝ่ายแม่กกทางหน้ามีสบห้วยเผือตัดแผวถึงขุนห้วยไลเป็นเขตต่อเขตเชียงรายแล ภายตะวันตกเฉียงใต้มีดอยกิ่วคอหมาต่อดินเมืองฝาง ทางตะวันตกมีผาตาแหลวต่อดินเมืองสาด ทางตะวันตกเฉียงเหนือมีดอยผาช้างต่อดินเชียงตุงทางเหนือชีมีเมืองกายตัดไปหาบ้านช้าสามท้าวต่อดินเชียงตุง เมืองม้าเชียงขางเป็นแดน ภายตะวันออกเฉียงเหนือมีเมืองสิงนอกลางล่องแลเมืองภูคาต่อบ้านบ่แห่บ่หลวง(๑) ต่อดินเชียงรุ้ง ทางตะวันออกมีดอยหลวงเชียงชีต่อดินเมืองหลวงพระบาง ทางตะวันออกเฉียงใต้มีกิ่วคางหวายหัวหนองงัวต่อดินเชียงของ ล่วงใต้ชีมีขุนห้วยตาดต่อเทิงแล ทางเหนือไว้กลางหัวโบ่งแห่ง ๑ ทางเหนือเฉียงใต้หัวโบ่งไว้กลางทับเมืองแห่ง ๑ ทางตะวันตกไว้กลางทับหมากแห่ง ๑ ทางตะวันตกเฉียงใต้ไว้กลางทับหมาแห่ง ๑ ทับยางกลางแห่ง ๑ ทางใต้เวียงกลางท่าหลวงแห่ง ๑ ทางตะวันออกเฉียงใต้ไว้หาดทางแห่ง ๑ ไว้หางดอนมูลกลางแห่ง ๑ ทางตะวันออกไว้เมืองเกิงแห่ง

(๑) กรวดหิน

๑ ไว้ท่าทรายแห่ง ๑ แล เมืองซ้ายไส่ ๗ พันนาเมือง พันนาขวาไส่ ๘ พันนา เจ้าเมืองหลวงไส่ ๙ พันนาแล พันนาเมืองเชียงแสนมี ๓๒ พันนาในแล พันนานอกพะยาก ๒ พันนา ๑ เมืองกาย ๒ พันนา เมืองวันพันนา เมืองภูกาพันนา เมืองเลนเหนือเมืองเลนใต้เข้ากัน ๙ พันนา พัน ๑ ขวาแล พัน ๑ แพรวพัน ๑ เมืองเลนเหนือเข้ากันเปน ๒๐ แล ไว้ขุนแต่งกว๊าน[๑] สองขุนไว้เปนขุนคนใช้กว๊านแก่ ๑ ไว้เผ้าฉางข้าวแก่ ๑ ไว้เผ้าฉางลูกเผ้าแก่ ๑ ไว้หาญรักษาราชวัตร ๑ ไว้ใช้การนอกเมืองแก่ ๑ แล ปักแคว้นท่านไว้กับศาสนาแล ทานคนไว้ให้ปฏิบัติวัดวาอารามตามอันมีในสีมาจารีตกด[๒] แล ตั้งคนและสัตว์ทั้งหลายผิดราชอาชญาและเข้าไปอาศัยพึ่งในวัดวาอารามตั้งนั้น อย่าได้ตามชักลากเอาเนอ เมื่อใดเขาออกพ้นเขตอารามแล้วนั้นให้พิจารณาดูคุณและโทษให้แจ้งแล้ว ควรเอาจึ่งเอาเทอญ ตั้งไพร่ไทยในเมืองเจืองเชียงแสนทั้งมวล ตั้งเปนบ้วะเปนตอเปนขุนชูขุนตาไว้

---

(๑) ขุนนาง

(๒) กฎหมาย

ทั้งเช่าเงินเช่าคำช่างฆ้องและส่วยเข้าทั้งหลาย ก็ยื่นถวายแก่เจ้าเมืองแล ทั้งงาช้างหาขนายช้างหล่น ช้างม้าวัวควายผึ้งชาบมาบมิ้ม๑ ต่อแดน แขวนไม้ขอกไร่๒ แดนนาบวกน้ำหลุมขุมทาง สวนเรือกเผือกมันผุ่นน้ำผุ่นบกทั้งหลายเกิดมีในปั๊กแคว้น๓ เจ้านายตนใดก็ยื่นถวายเจ้าตนนั้นสืบๆ มาแล ศักราชได้ ๖๗๕ ตัวปีกาเป้า เจ้ามังครามตนเป็นบิดากินเมืองเชียงใหม่นานได้ ๑๕ ปีก็อนิจกรรมไปแล เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ขึ้นมาอาราธนาเอาเจ้าแสนพูตนลูกองค์นั้น ไปเสวยเมืองเหรัญญนครเงินยางเชียงแสนที่นี้ ให้ลงเมื่อกินเมืองไชยบุรีเชียงใหม่นั้นแล เจ้าพระราชแสนพูกินเมืองเงินยางเชียงแสนได้ ๒๕ ปีแล้วท่านก็จึงปงราชสมบัติบ้านเมืองทั้งมวล ไว้ให้หมื่นเจดตราครองเมืองพันนาขวากับวัฒกีการถมพันนาซ้ายทั้ง ๒ พี่น้องได้อยู่เสวยเมืองแทนแล้ว ท่านก็ยกให้ลูกท่านผู้ถ้วนสอง มีชื่อว่าเจ้าเจ็ดพลฅูนั้นไปกินเมืองฝางแล้วเอาราชบุตรตนเค้าแห่งท่านตน

---

(๑) แมลงชนิดหนึ่งคล้ายผึ้ง เรียกว่าผึ้งมิ้ม

(๒) ริม

(๓) เขตแดน

ชื่อว่าเจ้าคำฟูนั้น ลงไปเสวยราชสมบัติในเมืองนพบุรีเชียงใหม่ด้วย ก็ในปีศักราช ๖๗๕ ตัวนี้แล ส่วนว่าหมื่นเจดตราได้กินเมืองไชยบุรีศรีเชียงแสนที่นี้แล้ว นางเทวีหมื่นเจดตราประกอบด้วยศรัทธามากนัก ก็มาเห็นวัดหลวงนั้นเป็นเค้าศาสนาหาค่ารักษาพุทธรูปบ่ได้ ก็จึงเจรจากับหมื่นเจดตราผู้เป็นวรสามีแห่งตนแล้วก็พร้อมกันทาน(๑) คนไว้ให้สองครัว ครัวซางยี่ ๑ ครัวคำแบก ๑ แล้วจึงใส่จารีตกฎไว้ให้มั่นในวันเสาร์ไทยระวายสัน พระราชเจ้าท่านลงไปเสวยเมืองพิงเชียงใหม่ได้ ๗ ปีแล้ว หมื่นเจดตรากินเมืองเชียงแสนที่นี้แทนมาได้ ๗ ปีแล้วก็อนิจกรรมไปในศักราชได้ ๖๘๑ ตัวนี้ ลูกพระราชเจ้าแสนพูชื่อว่าเจ้าคำฟู ลุกเชียงใหม่ขึ้นมากินเมืองเงินยางเชียงแสนที่นี้ ในศักราชได้ ๖๙๓ ตัวปี ลวงเมดเดือน ๕ เพ็ญวันอังคาร เจ้าพระยาคำฟูสร้างเจดีย์และวิหารพุทธรูปวัดพระยืนแล้วบริบูรณ์วันนั้นแล ศักราชได้ ๖๙๔ ตัวปีเต่าสัน เจ้าพระยาคำฟูก็ลงไปเฝ้าพระราชเจ้าแสนพูตนพ่อยังเมืองพิงเชียงใหม่ แล้วเจ้าพระยาแสนพูตนพ่อก็อภิเษกให้เสวยเมือง

(๑) ให้ทาน

พิงเชียงใหม่แทนแล้ว ส่วนว่าพระราชเจ้าแสนพูท่านก็พลิกมากินเมืองเงินยางเชียงแสนที่เก่านี้แถมสองปีก็จุติตายไปแล ฝ่ายเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ห้างศพใส่พวงเรือแล้วก็ส่งสักการเสียที่เกาะดอนแทนที่นั้น ในศักราช ๖๙๗ ตัวปีกาบเสดแล ส่วนว่าเจ้าพระยาคำฟูก็ให้ลูกท่านผู้ชื่อว่าผายูขึ้นมาเป็นพระยากินเมืองเงินยางเชียงแสนที่นี้แล ส่วนว่าเจ้าพระยาผายูได้มาเสวยเมืองเชียงแสนที่นี้แล้ว ท่านก็มีศรัทธาสร้างเจดีย์และวิหารวัดนอนแล้วบริบูรณ์ ก็ทำการฉลองเป็นมหกรรมอันใหญ่ในศักราช ๗๘๓ ตัวนี้แล ศักราช ๗๘๔ ตัวปีกาเมด พระยาคำฟูตนพ่อก็พลิกคืนมาแอ่ว (๑) ไชยเวียงเทืองเชียงแสนที่นี้ ก็ได้มาแวะแอ่วหาเศรษฐีผู้หนึ่งอันเป็นสหายรักกันอยู่ยังเมืองพะเยาที่นั้นเทียรย่อมไปมาหากันทุก ๆ ปี บ่มิได้ขาด เอาสัตย์ต่อกันเป็นอันมั่นแล้ว ครั้งนั้นเจ้าพระคำฟูก็มีใจอันคดต่อสหายก็ได้กระทำมิจฉาจารกับด้วยอภริยาแห่งเศรษฐีผู้นั้นแล้วก็แผวมาแอ่วเวียงเชียงแสนที่นี้ก็มาข้ามน้ำแม่คำ มาตายเสียด้วยเงือกชักจมน้ำแม่คำนั้นแล ส่วนว่าเจ้าพระยาผายูตนลูก

---

(๑) เที่ยว

กินเมืองเงินยางเชียงแสนที่นี้ได้ ๑๒ ปีแล้ว เสนาอำมาตย์เมืองเชียงใหม่ก็มา อัญเชิญเอาไปเสวยเมืองเชียงใหม่แทนพ่อ ส่วนว่าเมืองฝางนั้นเจ้าพระยาเจ็ดพลตูตนน้องนั้นกินเมืองสืบต่อไป ส่วนลูกพระยาคำฟูตนพี่นี้ก็กินเมืองเมืองเชียงแสนและเชียงใหม่ต่อไป ส่วนว่าเจ้าพระยาผายูท่านก็ปงให้ลูกท่าน คือว่าเจ้า ก้อนาตนพี่นั้นเป็นพระยาเสวยเมืองเงินยางเชียงแสนที่นั้น ก็แต่ให้เจ้ามหาพรหมตนน้องนั้น ให้เป็นมหาพลองเมืองแล้วก็ให้ไปอยู่เมืองเชียงรายแคว้นใต้ที่นั้น ส่วนว่าพระยาผายูตนพ่อนั้นท่านก็ลงไปกินเมืองเชียงใหม่ในศักราชได้ ๗๐๘ ตัวปีเมิงไค้ เดือน ๖ เพ็ญวันพุธ มหามูลศรัทธาพระราชเจ้าก้อนาสร้างพระเจดีย์และวิหารพระพุทธรูปพระบวช กลางเวียงไชย บุรีเชียงแสนที่นั้นแล้ว ก็ฉลองทำบุญให้ทานบริบูรณ์ในวันนั้นแล พระยาผายูเจ้าตนเป็นบิดากินเมืองพิงเชียงใหม่ได้ ๒๐ ปีแล้วก็จุติไปในเมืองเมื่อศักราชได้ ๗๒๕ ตัวปีกาเป้านั้นแล ฝ่ายเสนาอำมาตย์ทั้งหลายอยู่เมืองพิงเชียงใหม่ก็มาอาราธนาเอายังท้าวก้อนาลงไปกินเมืองพิงไชยเชียงใหม่แทนพ่อนั้นแล แล้วท่านก็ปงให้เจ้ามหาพรหมพลองเมืองตนน้องอัน

อยู่ยังเมืองเชียงรายที่นั้น เป็นพระยาแล้ว ให้เอาใจรู้ยังเมือง เชียงแสน เชียงรายแล เมือง ฝาง หางสาด ทั้ง มวลแล้ว ท่านก็หนีลงไป กินเมือง เชียงใหม่ นั้นแล ส่วน ท้าวมหาพรหมตนน้องนั้นได้เป็นพระยาแทนตนพี่แล้ว ท่านก็บ่มาอยู่เมืองเงินยางเชียงแสนก็อยู่ยังเวียงเชียงรายแคว้นใต้ที่นั้นแล ท้าวมหาพรหมกินเมืองได้ ๓ ปีแล้วสร้างวัดบุญยืนในศักราชได้ ๗๒๘ ตัวสร้างเจดีย์กว้าง ๔ วา อกสูง ๑๐ วา อกบรรจุพระธาตุ ๓๕๐ องค์ ธาตุพระอรหันต์ ๓๓๐ องค์ สร้างวิหารกว้าง ๗ วา ยาว ๑๒ วา ท่านไว้ด้านใต้ ๑๐๐ วา ด้านเหนือ ๑๐๐ วา ด้านตะวันออกและตะวันตกนั้นเอากำแพงเป็นแดนแล้วฉลองทำบุญให้ทานในวันนั้นแล

ที่นี้ จักจาด้วย พระราชเจ้ากือนาตนพี่ ให้แจ้ง ก่อนแล ท่านเสด็จออกจากเวียงเหรัญญนครเงินยางเชียงแสนลง ไปเมือง พิงเชียงใหม่ ครั้นว่าไปถึงน้ำแม่กุกน ที่ผ่ายหน้าที่หลวงกลางเขตเมืองเงินยางใน กับเขตเชียงรายแคว้นใต้ต่อกันนั้น ท่านก็ไปสร้างมหาวิหารไว้ให้เป็นจำหงาย ไว้ที่นั้นหลังหนึ่ง สร้างวิหารกว้าง ๗ วายาว ๑๒ วาแล้ว

สร้างพระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่งหว่างเพลาใหญ่ ๗ ศอกใส่ชื่อว่าเชตอารามนั้นแล ครั้นแล้วบริบูรณ์ก็ฉลองทำบุญให้ทานในศักราชได้ ๗๒๕ ตัวปีกาเป้าเดือน ๖ เพ็ญวันเสาร์ ท่านก็ลงไปกินเมืองนพบุรีพิงเชียงใหม่ก็ในศักราช ๗๒๕ ตัวนั้นแล ตั้งแต่นั้นมาชาติเชื้อมหากษัตริย์ในเมืองเงินยาง-เชียงแสนที่นั้นขาดเสียนี้เป็นห้องหนึ่งแล พระราชเจ้ากือนาลงไปกินเมืองพิงเชียงใหม่นานได้ ๓ ปีแล้ว ยังมีศึกฮ่อหมู่หนึ่งลงมาเสียงคำเมือง ต่อเชียงใหม่ พันนั้นยิงกงธนูต่อกัน ยังมีลูกขุนหมายนาผู้หนึ่งอาสาต่อ ซึ่งฮ่อก็แพ้ยังพ่อซึ่งฮ่อผู้นั้นแท้ ฮ่อทั้งหลายก็ถกหมู่หนีไปสิ้นแล ครั้งนั้นท้าวกือนาเจ้ายินดีแล้ว ก็ให้ยังนามศักดิ์ให้ทานชื่อว่าพระยาศรีสิทธิมหาชัยสงครามลุ่มฟ้า แล้วก็ให้มากินเมืองไชยบุรีเงินยางเชียงแสนที่นั้นแล้ว แต่นั้นมามหากษัตริย์ในเมืองเงินยางเชียงแสนขาดเสียแต่นั้นมา ศักราชได้ ๗๔๖ ตัวปีกาบไจ้ พระยากือนาเจ้ากินเมืองเชียงใหม่ได้ ๒๒ ปีก็จุติไป แล้วท้าวแสนเมืองมาตนลูกมีอายุได้ ๑๔ ปีขึ้นเสวยเมืองพิงเชียงใหม่แทนพ่อท้าวมหาพรหมตนน้องอยู่เชียงรายนั้น ก็ยกกำลังไปชิงกินเชียงใหม่บ่ได้ก็หนีไปตาย

เสียยังเมืองใต้นั้นก็ปีเดียวนั้นแล พระยาศรีสิทธิมหาชัยสงครามลุ่มฟ้าท่านก็ได้กินเมืองเจืองเชียงแสนแล้ว ท่านก็สร้างเจดีย์วิหารพุทธธาตุวัดมงคลที่แจ้งเวียงตะวันออกแจ่งเหนือเสร็จแล้ว ก็ทำการฉลองบริบูรณ์ในศักราช ๗๔๖ ตัวปีกาบไจ้นี้แล ศักราชได้ ๗๔๗ ตัวปีดับเป้า พระยาศรีสิทธิมหาชัยสงครามลุ่มฟ้าเชียงแสน ที่นี้ก็ถึงอนิจกรรมไปในศักราชได้ ๗๔๗ ตัวปีดับเป้านี้แล แต่นั้นเจ้าพระยาแสนเมืองมาตนกินเชียงใหม่ ก็ให้หมื่นยี่ขุนเมืองมากินเมืองเชียงแสนที่นี้ ก็ให้ชื่อว่าพระมอขุนยี่ดังนั้นแล

ที่นี้จักจาอุบัตินิทานกาลเมื่อสร้างพระแก้วพระคำคอนแท่นแต่ปฐมหัวทีก่อนแล ศักราชได้ ๗๔๔ ตัวปีลวงเล้าวันนั้น ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อว่าศรีวังโส นำเอาพระพุทธรูป ๒ องค์ คือว่าพระแก้วและพระคำมหาธาตุเจ้ามาแต่ช้าคาวมาถึงแล้ว ยามนั้นท่านเล็งเห็นเกาะดอนแท่นที่นั้นเป็นที่พึงใจนัก จักใคร่สร้างวัดสองหลังนี้ จึงให้คนเมื่อเมตตามหากษัตริย์เจ้าก็อนายังเชียงนั้น ครั้งนั้นท่านทรงพยาธิเสีย ก็จึงถามมหาเทวีเจ้าเชียงใหม่ มหาเทวีเจ้าก็อนุญาตให้มหาเถรเจ้าสร้าง ศรีวังโสมหาเถรเจ้าก็เชิญ

นักบุญสองคนผู้หนึ่งชื่อว่านายกอง ผู้หนึ่งชื่อนายแทงเป็นเค้าแก่นักบุญทั้งหลาย ก็พากับด้วยกัน สร้างวัดพระแก้ววัดพระคำสองหลังนี้ สร้างวิหารวัดพระคำ ไว้ด้านเหนือวิหาร พระแก้วไว้ด้านใต้วิหาร กว้าง ๗ วา อกสูง ๘ วาศอกเหมือนกัน เจดีย์กว้าง ๕ วา สูง ๑๑ วา บรรจุพระธาตุ ๔๕๘ องค์ ทำเสร็จสมบูรณ์มีกำหนด ๓ ปี ศักราชได้ ๗๔๘ ตัวปีระวายยี่ เดือน ๖ เพ็ญวันพุธกระทำมหกรรมฉลองเป็นอันมากนัก มหาเถรเจ้าจึงให้นักบุญทั้งสองนำเอานาบุญ (๑) ลงไปถวายแก่เจ้าพระยาแสนเมืองมาและมหาเทวีทั้งสองแม่ลูก ครั้งนั้นท้าวมหาเทวีเจ้าก็มีอาชญามาให้หมื่นยีนาขุนผู้กินเมืองเชียงแสนผู้นี้ ทาน (๒) นาไว้ห้านากับคนสองคน ทานไว้กับวัดสองหลังนี้แล ครั้งนั้นขุนยี่ก็ทานไว้ห้านาเป็นหกล้านหกแสนเบี้ย กับหกสิบครัวแล พระเมืองขุนยี่ผู้กินเมืองเชียงแสนที่นี้ก็เมื่อไหว้สาท้าวทั้งสองแม่ลูก ครั้งนั้นมหาเทวีเจ้าก็มีใจยินดีแล้วจึงหยาดน้ำตกเรือคำ (๓) แห่งตน ไว้ให้รักษาพระเจ้ากับ

(๑) กุศล

(๒) ให้ทาน

(๓) กรวดน้ำจากเต้าน้ำทองคำเป็นรูปเรือ

มหาเถรเจ้านั้นแล ศักราชได้ ๗๖๗ ตัวปีเสดเช่นนี้ ลูกเจ้าพระยาแสนเมืองมางชื่อว่าพระยาสามปะยาแม่ใน กินเมืองเชียงใหม่ แล้วแต่งให้หลานผู้ชื่อว่าหอย งั่วมากินเมืองเชียงแสน แล้วใส่ชื่อว่าหมื่นงั่วนั้นแล ส่วนว่าหมื่นงั่วมาสร้างวัดพระครูวิหารกว้าง ๘ วายาว ๑๒ วาสูง ๘ วาศอก เจดีย์กว้าง ๘ วาสูง ๑๕ วาอกแล้วบรรจุพระธาตุมัทลุงไว้ข้ากับ ๓๐ ครัว ไว้นากับ ๓๓,๐๐๐ เบี้ยแล หมื่นยี่นาขุนกินเมืองเชียงแสนที่นี้ได้ ๒๒ ปีจุติตายแล้ว หมื่นงั่วกินมาแล ศักราชได้ ๗๖๙ ตัวปีเมิงเป้าศึกฮ่อมายุทธกรรมลานนาทั้งมวล มหาเถรเจ้าตนชื่อว่าศิริวังโสลุกช้าพราว (๑) มาอยู่คอนแท่นออกที่คำเมืองพร้อมกับพระยาสามปะยาแม่ในแล้ว ก็กระทำบูชาเคราะห์เมืองทั้งมวลแล้วก็ชอบใจเทพยดา ก็กระทำให้ฟ้าผ่าฮ่อทั้งหลายพ่ายหนีจากลานนาไทยสิ้นแล ครั้งนั้นท้าวสามปะยาแม่ในกับมหาเทวีเจ้าตนย่าทั้งสองก็มีใจยินดียังคุณมหาเถรเจ้ามากนัก ก็พร้อมกันอาราธนามหาเถรเจ้าลงไปนพบุรีเชียง-ใหม่แล้ว ก็กระทำน้ำมุรธาภิเษกยังศิริวังโสมหาเถรเจ้าให้

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

เปนราชครูแล้ว ก็เอาแคว้นดอนแท่นให้เปนทานแก่มหาเถรเจ้าแล มหาเทวีก็ซ้ำให้เอาบ้านยางคำทั้งสามพันนาเปนเบี้ยหกล้านหกแสนมาแทนแถมแล เอาตั้งแต่ล่องแว่นเข้าไปจับน้ำบ่อคว้างแล้วจับดอยหมุนเน่า เอาไม้มอน (๑) หอมต้นหนึ่งมาปลูกไว้เปนแดนแล้วไปถึงดอยสันราง ไปตะวันออก ไปจับดอยสุเมร แล้วใต้ไปตามรองหมากทรา ไปจับเมืองกรางจั่บกิ่วบ้านกั้งแล้วขึ้นไปจับแปรดอยออกไปจับหินท่าต้นแหลงจับหาดพ้าแล้วจับท่ากาดเชียงเคือง แล้วจับหนองหญ้าล่ามแต่วัดตัดไปดอยซาวปุดเกิ่ง ให้เอาไม้สีต้นหนึ่งแต่วัดจอมทองเชียงใหม่มาปลูกไว้เปนแดน แล้วตัดนั้นออกไปถึงกลางของแล้วจับแคว้นวัดบ้างั่วเชียง แล้วผ่ากลางล่องมาจับแคว้นวัดท่าขาวพานจับแคว้นวัดพระยืนจับหาดแร้ง แล้วตัดเข้าไปหางดอนแท่นล่องไปตามผั้งภูเลิกแล้วตัดไปสบลองแว่นที่เก่าแล แดนที่นี้ทั้งมวล มหาเทวีตนย่าเมืองเชียงใหม่ให้ทานไว้กับวัดพระคำพระแก้วสองหลังนี้แล ก็แต่งให้หมื่นท้าวขึ้นมาเปนพลองเมืองเชียงแสนกับด้วยหมื่นงั่วรักษาเชียงแสนที่นี้แล ต่อแต่นั้นมาศึกฮ่อทั้งหลายก็หนีจากลานนา

(๑) ต้นหม้อน

ไป แล้วก็ไปยั้งกวน (๑) อยู่ยังเมืองยองและสิบสองพันนา อพวีเมืองแรมทั้งมวลนานได้ ๓ ปี คนทั้งหลายก็แตกตื่นเข้าลี้อยู่ในป่าในเถื่อนบ่เป็นบ้านเมือง มหาธาตุเจ้าจอมยองก็บ่มีคนปฏิบัติแล ตั้งแต่นั้นมาถึงศักราช ๗๖๙ ตัวปีกัดเม้า พระยาสามปะยาแม่ในเจ้าจึงให้หมอโหราคูณหาคนยังในเวียงเชียงใหม่ที่นั้น ให้ขึ้นไปประจญแพ้ฮ่อยังเมืองยองนั้นก็บ่ได้สักคน จึงหาภาย นอกเวียง จึงไปได้เจ้าขุน แสง พระยาวังพร้าวแล ส่วนว่าพระยาวัง พร้าวนี้ก็เป็นน้องแห่งกษัตริย์เจ้าสามปะยาแล ครั้งนั้นพระยาสามปะยาเจ้าก็มีอาชญาให้ขุนแสงนำสกลโยธาขึ้น เมื่อยุทธกรรมฮ่อทั้งหลายพ่ายหนีไปเสียแล้ว ท่านก็พลิกคืนมาตั้งอยู่เมืองยองแล้ว ก็ให้ตั้งเวียงลูกหนึ่งกวมมอนดาบศมีทิศตะวันออกเวียงเก่านั้นแล้ว เรียกว่าเวียงใหม่ว่าวันนั้นแล ครั้งนั้นพระยาศิลฟ้าเชียงรุ้งและพระยาเมืองแรมและพระยาเขมราชรู้แล้วก็ลงมาพร้อมที่กำเมือง กระทำเป็นกัลยาณมิตรมีองค์สัจจปฏิญาณกับด้วยเจ้าขุนแสงนั้นแล ครั้งนั้นเจ้าขุนแสงจึงขอเอาหลังดินตั้งแต่น้ำแม่ของย้อย (๒) เป็นเขตแดนตาม

(๑) รบกวน
(๒) คุ้ง,ย้วย

เดิมเก่าแต่เช่นปู่ย่าตายายนั้นลงมา ครั้งนั้นพระยาแสนฟ้าเมืองเชียงรุ้งก็บ่แบ่งปันแล ขอให้แก่น้ำออกน้ำล้านนั้นล่องมาภายใต้ให้เป็นลูกเมืองยองแล ดังเมืองยองนี้ก็เป็นลูกเมืองเชียงใหม่ เมืองยองซ้ำคืนได้เป็นลูกเมืองเชียงแสนแต่นั้นมาแถมแลในกาลนั้น เจ้าขุนแสงก็เรียกร้องเอาพระยาอนุ-รุธกับท้าวขุนและไพร่ไทยทั้งหลายให้ออกมาอยู่บ้านอยู่เมืองตามเดิมแล้ว ดังพระยายองก็ออกมาไหว้เจ้าขุนแสงนั้น เจ้าขุนแสงก็มีความยินดีกับด้วยพระยาอนุรุธเมืองยองแล้วก็ปงอาชญาให้แก่พระยาอนุรุธเป็นเค้า และชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายให้พากันปฏิบัติอุปัฏฐากมหาธาตุเจ้า จอมยองที่นั้นให้รุ่งเรืองดีงามตามประเพณี แต่เช่นพระยาอโศกราชตั้งไว้ว่าเมืองลูกนี้ไว้ให้เป็นเมืองอุปัฏฐากพระมหาธาตุเจ้าแล เหตุดังนั้นสูท่านทั้งหลายก็ได้ชื่อว่าเป็นข้ามหาธาตุเจ้า มีพระยาเป็นเค้าและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายไพร่ไทยทั้งมวลนับสิ้นก็ได้ชื่อว่าเป็นข้ามหาธาตุเจ้านับสิ้นแล เราก็บ่รับม้างเสียได้เราก็บ่กินส่วยไรใบไม้สังสิ้นทุกอันแล หากว่าขวบเมื่อปีถึงสังขารปีใหม่มาถึงดังนั้น จงให้ได้เมือคารวะเราตามประเพณีแห่งท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย ฝูงเป็นมา

แล้ว(๑)ในกาลเมื่อก่อนนั้นเทอญ อนึ่งก็ให้เอาช่างฟ้อนหอกดาบ พาลงไปฟ้อนบูชาพระมหากษัตริย์เจ้าตนอันเป็นลุงแห่งเราในเมืองเชียงใหม่นั้นทุกปีเทอญ พระองค์เราก็มีอาชญาไว้แก่สูท่านทั้งหลายดังนี้ แต่นั้นมามหาธาตุเจ้าจอมยองและเมืองยองทั้งมวลก็รุ่งเรืองมาดังเก่าแล ในกาลนั้นพระยาเมืองยองก็ลงมาด้วยเจ้าขุนแสงแล้วก็มากราบไหว้มหากษัตริย์เจ้ายังเมืองพิงเชียงใหม่นั้นแล แต่นั้นมาเมืองยองก็ได้ลงมาคารวะเจ้าขุนแสง และเอาช่างฟ้อนหอกดาบลาลงมาฟ้อนบูชามหากษัตริย์เจ้ายังเมืองพิงเชียงใหม่ทุกปีแล ในกาลนั้นมหากษัตริย์เจ้าตนชื่อว่าสามปะยาแม่ในเจ้าท่านก็มีความยินดีกับด้วยเจ้าขุนแสงตนเป็นหลานมากนักแล้วก็ให้นามยศแล้วก็ให้มาเสวยเมืองไชยบุรีนครเชียงแสนที่นั้นแล ก็อภิเษกเบิกบายยศให้ปรากฏชื่อว่าศรีสุวรรณคำล้านนาเชียงสงดังนั้นแล ครั้งนั้นแม่ท้าวเทวีและพระยาสามปะยาแม่ในกษัตริย์เจ้าเชียงใหม่ทั้งสองแม่ลูก ก็ยินดีกับมหาราชครูศิริวังโสเจ้าและพระยาสุวรรณคำล้านนาตนเป็นหลาน อันมีคุณกับด้วยบ้านเมืองมากนักดังนั้น จึงจักให้

---

(๑) บรรดาท่านที่เป็นมาแล้ว

พระราชทานแก่พระยาสุวรรณคำลานนาตนเป็นหลานให้เป็นใหญ่กว่าลานนาเชียงแสนทั้งมวล ภายใต้มีห้วยน้ำย้อยตกไปหาน้ำแม่ของทั้งมวลเป็นแดน ภายตะวันตกมีน้ำแม่คงเป็นแดนภายหนเหนือมีน้ำออกน้ำลำเป็นแดน ภายตะวันออกเฉียงเหนือมีเมืองนอเมืองสิงภูคาเป็นแดน ติดบ่แห่บ่หลวง ภายตะวันออกชีมีดอยหลวงเชียงชีเป็นแดนติดแดนเมืองเกาะเมืองไชยแล ภายตะวันออกเฉียงใต้มีสบน้ำแม่ทะลาเป็นแดนไว้ให้เจ้าพระยาศรีสุวรรณคำล้านนาเชียงแสนเป็นใหญ่ได้เสวยทั้งมวลแล แล้วก็เอาแคว้นดอนแท่นกับป่ายางคำ ภายตะวันออกดอนแท่นกับคนสองครัวห้านาทานให้แก่มหาศิริวังโสราชครูวัดพระคำ ดอนแท่นแต่นั้นมาแล แม้ท้าวเทวีก่อนนั้นก็ได้ให้หมื่นยีนาขุนทาน แล้วจดหมายต้องจารึกเป็นหินไว้ยังวัดพระแก้วพระคำนั้นแล ต่อแต่นั้นมาถึงศักราชได้ ๗๙๗ ตัวปีเมิงเมด พระยาอติโลกราชตนหลานได้พรอง(๑)แล้ว ก็ยินดีด้วยคุณมหาสามีเจ้ามากนัก พระยาอติโลกราชเจ้าก็ปงราชอาชญาให้แก่หมื่นน้อย ว่าไร่นาเขตแดนป่ายางคำและผู้คนทั้งหลายมหาเทวีตนย่าทานไว้

(๑) ปอง

แต่ก่อนมีดังฤา พระองค์เราเป็นเจ้าก็จักทานไว้กับเป็นดั่งนั้นแล จึงให้ร้อยขุนกับสิบอ้ายนิมนต์เอาพระพุทธรูปเจ้าทองทิพองค์หนึ่ง แต่จอมทองเชียงใหม่อันมหาเถรเจ้าฟ้าหลั่งเอาแต่เมืองลังกานั้น กับให้เอาไม้ศรีมหาโพธิต้นหนึ่งยังวัดพระคำแท่นให้เป็นสักขีให้เป็นที่ไหว้สาคารวะแก่คนและเทวดาแล้ว ก็ฝังหินจารึกกฎไว้ในปีเบิกสันเดือนกัตติกาเพ็ญเมงวันอังคารไทยดับไส้วันนั้น และยามหมื่นพร้าวหมื่นงั้วกินเชียงแสน ถึงเดือน ๕ เพ็ญมหาสมเด็จเทวราชาธิราชอุกกยะพุทธรัตนวรสวัสดีศรีวรบพิตรา จิมก็มีปสาทสัทธากับด้วยพุทธศาสนาโยดยิ่ง จึงจักเอาแผ่นดินดอนแท่นกับทั้งคน ๒๐๐ ครัวและป่าสวนทั้งมวลอันแม่เจ้าสามปะยาแม่ในตนย่าและกับท้าวได้หยาดน้ำหมายทานไว้กับทั้งคน ๔๐ ครัว พระยาอติโลกราชเจ้าตนหลานตนลูกก็หยาดน้ำหมายทานไว้คนหาครัว กับวัดน้อยผ้าขาวหมื่นแลถวายบูชาคุณแก้วทั้งสามบ่เศษเหลือวันนั้นแล แล้วพระยาอติโลกราชเจ้าก็ตั้งไว้ว่า เจ้าลานนาเชียงแสนก็ให้ได้รักษาข้าบ้านไพร่เมืองทั้งหลาย อย่าได้ประมาทอนาทรแก่แก้วทั้งสามวัดวาอาราม สัตว์ตัวน้อยตัวใหญ่ป่าเถื่อนเหย้าเรือน

ในดอนแท่นทั้งมวลเทอญ ครั้นว่าบุคคลผู้ใดมาปลูกสร้างแปงกินยังดอนในดอนแท่นนั้นให้ผ่าเป็น ๑๐ ส่วนแล้วให้เป็นของอุปการวัดสวนหนึ่ง ๙ ส่วนนั้นให้ผู้ปลูกกินบริโภคเทอญ ส่วยไรอันมีบักแควันเจ้าตนใดขุนผู้ใดก็ให้ส่วยผู้นั้นเทอญ เป็นต้นว่างาช้างหายขนายช้างเหล่านี้ผงชาบมาบมัมทั้งหลายอันเกิดมีในเขตแดนเจ้าขุนตนใด ก็ให้ถวายเจ้าขุนตนนั้นสืบ ๆ มาแต่เช่นเจ้าพระยาแสนพูเจ้าก็สืบเอาประเวณีแต่ชั้นพระมังรายราชเจ้าตนบู่นั้น มาตั้งไว้ตลอดถึงพระยาอติโลกราชเจ้านี้ ท่านก็บ่มิได้ละประเวณีทั้งหลายฝูงนี้เสียแต่สักอันแล ถึงศักราชได้ ๗๘๔ ตัวปีกาบสันเช่นพระยาอติโลกราชลูกพระยาสามปะยากินเชียงใหม่ ศิริวังโสเถรเจ้ายังเป็นราชครูอยู่ดอนแท่น หมื่นมุ่ยขึ้นมากินเชียงแสนในศักราชได้ ๗๘๗ ตัวปีเมิงไค้ ท่านทานมณฑปที่วัดพระคำดอนแท่นแล้วสร้างวัดป่าแจ่งใต้เจดีย์กว้าง ๓ วาสูง ๗ วาศอกแล ศักราชได้ ๘๑๑ ตัวปีกัดไค้เดือน ๔ ออก ๑๒ ค่ำ พระมหายานมงคลเถรสร้างป่าตาลดอนแท่นวิหารกว้าง ๘ วายาว ๙ วาสูง ๗ วาอก เจดีย์กว้าง ๗ วาสูง ๑๒ วาบรรจุพระธาตุเจ้า ๑๕๐ พระองค์แล ครั้ง

นั้น หมื่นมุ่ย หมื่นงั้ว คิดเมืองเงินยาง เชียงแสนทาน ข้าไว้กับ ๔๐ ครัวแล ศักราชได้ ๘๔๑ ตัวปีกัดไส้เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำไทยเบิกซง้ำ เพ็ญวันศุกร์ ฤกษ์กรกฎ ๑๑ ตัว ชื่อบุพพผลคุณเช่นนี้ พระยาอติโลกราชกินเมืองเชียงใหม่และหมื่นกวงเชียงแสนที่นั้นสร้างวัดกว้างวิหารกว้าง ๖ วาศอก ยาว ๑๓ วาสูง ๗ วาอก เจดีย์กว้าง ๔ วาสูง ๑๓ วาอก บรรจุพระธาตุกระดูกหน้าผากและพระธาตุย่อย ๑๖๐ องค์ ธาตุอรหันต์ ๓๖๐ องค์บริบูรณ์แล้ว จึงให้เจ้าพันคำเอานาบุญเมือถวาย กษัตริย์เจ้าอติโลกราช กับสมเด็จพระราชเทวีเจ้ายังเมืองพิงเชียงใหม่ พระยาอติโลกราชเจ้ากับพระยาราชเทวีตนย่า จึงให้เจ้าบ่าวสามหมื่นหนึ่งพันหาญใหม่เกิดหนึ่ง เอาบุญระวายศรี (๑) เมื่อถึงพระยาเจ้าตนกินเมืองเงินยางเชียงแสน และพระยาคำล้านนาเชียงแสนจึงจักให้เฒ่าศรีเมืองต้องใส่จารึกใส่แผ่นหินไว้ยังวัดกว้าง แล้วทานที่ไว้ทั้งสี่ด้านและด้านละร้อยวา ให้เป็นอาณาเขต และพระธาตุเจ้า ไว้นากับแปดหมื่นแปดพันเบี้ย ทานคนไว้ ๕ ครัว นายหลากทั้งเมียลูกหลาน ๑ กองคำทั้งเมียลูกหลานครัว

---

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

๑ หมื่นยี่ขุนทั้งเมียลูกหลาน ๑ วันนั้นแล ถึงศักราชได้ ๘๔๙ ตัวปีเมิงเมด เจ้าพระยาสุวรรณคำล้านนา กินเมืองเชียงแสนกับหมื่นพร้าวเปนผู้พรองเมืองที่นี้ มาได้ ๒๕ ปี แล้วก็จุติตายไปแล ในกาลนั้นพระยาอติโลกราชเจ้าก็ยกยังหมื่นพร้าวพรองเมืองนั้นให้กินเมืองเชียงแสนที่นั้นใส่ชื่อว่า หมื่นเชียงสงนั้นแล ก็ให้หมื่นงั่วผู้หลานนั้นเปนผู้พรองเมือง ดังเก่าเหตุว่าท่านยังหนุ่มอยู่ ศักราชได้ ๘๔๙ ตัวปีเมิงเมด เดือน ๕ ออก ๑๒ ค่ำ หมื่นเชียงสงได้กินเมืองและท่านก็สร้างธาตุเจ้าจอมกิตติ เจดีย์กว้าง ๔ วาศอกสูง ๑๒ วา อก ที่อันพระพุทธเจ้ายังทรมานมาฐาปนาเกศาธาตุไว้แล้ว ทำนายว่า ธาตุกระดูกหน้าผากกระดูกอกและกระดูกแขน จักมาสถิตอยู่ที่นี้ว่าดังนั้นแล้ว ก็สร้างวิหารกว้าง ๕ วายาว ๙ วาแล้วเอานาบุญลงไปถึงอติโลกราชเจ้า ในศักราช ๘๕๐ ตัวปีเบิกสันนั้น ท่านก็ทานคนไว้กับ ๒๐ ครัวกับนาสี่หมื่นสี่พันห้าร้อยเบี้ย ไว้เขตตั้งแต่ตีนดอยไป ๔๐ วา ทุกด้าน สร้างวัดหมื่นเชียงในเวียงนั้น เจดีย์กว้าง ๔ วา สูง ๑๒ วาศอกทั้งหมากชมพูจุธาตุย่อย ๖๔๐ องค์ ก็บริบูรณ์แล้วเสร็จในศักราชได้ ๘๕๐ ตัวนี้แล หมื่นเชียง

สงได้กินเมืองแท้ได้ ๒ ปี สร้างวัดสองหลังนี้ก็แล้วเสร็จบริบูรณ์ในปีเดียวกันนี้ แล้วอายุท่านได้ ๘๑ ปีก็จุติไปแล ในกาลนั้นพระยาอติโลกราชเจ้าจึงยกเอาหมื่นหอยงัวตนเป็นหลาน อันเป็นผู้พรองเมืองมาแต่ก่อนนั้นให้ขึ้นเสวยเมืองแทน

ทีนี้จักจาด้วยหมื่นงัว ได้ขึ้นเสวยเมืองเงินยางเชียงแสนที่นั้นก่อนแล ศักราชได้ ๘๕๑ ตัวปีกัดเล้าเดือน ๕ ออก ๗ ค่ำวันพุธ ในราตรีคืนอันท่านได้เสวยราชสมบัตินั้น โลหะและหิรัญญะคือว่าเงินทองก็บังเกิดบุแผ่นดินออกมาตั้งอยู่ในข่วงราชฐานแห่งท่านเป็นกองตั้งอยู่เป็นอันมาก ที่อันนั้นก็ปรากฏนามวิเศษว่าพระยาศรีรัชฎเงินกองว่าดังนั้นแล แต่เมื่อศักราชได้ ๘๕๑ .นั้นมา พระยาศรีรัชฎเงินกองตนนั้น ท่านก็พร้อมกับด้วยเสนาอำมาตย์และราษฎรทั้งหลาย สร้างยังวัดหลังหนึ่งวิหารกว้าง ๕ วายาว ๙ วายังที่หัวใจเมืองนั้น แล้วก็สร้างยังพระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่ง หน้าเพลามี ๔ ศอกปลาย ๒ กำ หล่อด้วยทองเบญจทั้งปวงสินทอง ๕ สิ่งล้วนหนึ่งแล้วสร้างเจดีย์กว้าง ๓ วาสูง ๗ วา บรรจุพระธาตุหัวใจแห่งพระพุทธเจ้า

องค์หนึ่ง แล้วก็ใส่ชื่อว่าวัดพระเจ้าล้านทองนั้นแล ต่อแต่นั้นมาถึงศักราชได้ ๘๕๓ ตัวปีลวงไค้ ท่านก็สร้างวัดพระคำคอนแท่นแถม วิหารกว้าง ๗ วาอกยาว ๑๒ วา สูง ๘ วาศอกและสร้างเจดีย์กว้าง ๕ วาสูง ๑๑ วาบรรจุพระธาตุเจ้า ๔๕๐ องค์สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็กระทำบุญให้ทานเป็นมหกรรมอันใหญ่ พระยาศรีรัชฎเงินกองเจ้ากินเมืองเชียงแสนที่นี้ ท่านก็สร้างวัดใหญ่ได้สามหลังบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎรก็มีความสุข ทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรรุ่งเรืองมากนัก ท่านกินเมืองแท้ได้ ๙ ปีแล ต่อแต่นั้นมาพระเมืองยอดเชียงรายได้กินเมืองพิงเชียงใหม่แทนพระยาอติโลกราชเจ้าตนปู่ แล้วท่านก็ให้หมื่นมณีขึ้นมากินเมืองเชียงแสนที่นั้น พระยาอติโลกราชเจ้านั้นหนีจากเมืองเชียงใหม่แล้ว ได้มาเป็นพระยาหลวงเมืองสาด ศักราชได้ ๘๖๑ ตัวปีกัดเมดเดือน ๖ เพ็ญวันพุธ พระยาหลวงสาดมาสร้างวัดอุตตมโกศลวิหารกว้าง ๖ วายาว ๑๓ วาสูง ๘ วา เจดีย์กว้าง ๔ วาสูง ๑๒ วาบรรจุพระธาตุย่อย ๓๕๕ องค์ธาตุอรหันต์ ๔,๐๐๐ องค์พุทธรูปเจ้ามี ๑๒๙ องค์ มีน้ำหนัก ๕๐๐ คำ ๒ องค์

นอกนั้นมี ๓๐๐ คำองค์หนึ่งมี ๒๐๐ คำองค์หนึ่งมี ๑๐๕ บาทคำ ๕๕ พระองค์ พระแก้วมี ๔๓ องค์พระนากองค์หนึ่ง เช่นนี้หมื่นมณีกินเมืองเชียงแสนที่นี้แล ต่อนั้นพระเมืองแก้วลูกพระเมืองยอดได้กินเมืองเชียงใหม่ได้ ๒ แล้ว ท่านก็เสด็จขึ้นมาอยู่กระทำบุญให้ทานยังเมืองเงินยางเชียงแสนที่นี้แล ท่านก็มีปสาทสัทธาในวรพุทธศาสนามากนัก ศักราชได้ ๘๗๖ ตัวปีกาบเสดท่านสร้างวัดหลังหนึ่งในเวียงเชียงแสนที่นั้น วิหารกว้าง ๗ วายาว ๑๔ วาสูง ๙ วา สร้างเจดีย์กว้าง ๔ วาสูง ๑๒ วาบรรจุพระธาตุย่อย ๘๖๘ พระองค์สร้างธรรมปีฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์สำเร็จแล้วบริบูรณ์จึงใส่ชื่อว่าวัดอาทิตย์แก้วนั้นแล ในธรรมปีฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นั้นก็ไปสร้างหอมณฑปหลวงใส่ไว้ยังบ้านพูขะทางมีที่แคว้นเมืองหลวงเหนือแล้วก็ปงราชอาชญาทานสุก ไว้ให้ขุนมิลักขุแก่บ้านพูขะทางเป็นประธานรักษาหอพระธรรมเจ้าอยู่ที่นั้น อย่าให้มีอันตรายแก่พระธรรมเจ้าเทอญว่าดังนั้นแล้ว ต่อนั้นมาศักราชได้ ๘๗๗ ตัว พระเมืองแก้วเจ้าก็บังเกิดใจปสาทสัทธาในวารถ้ำคูหาฆฎกาเจ้า แล้วก็ปงอาชญาให้ค่าจ้างแก่นายช่างให้สร้าง

พระศิลาองค์หนึ่ง ใส่รักหางสุวรรณอบรมบริบูรณ์แล้ว พระเป็นเจ้าตนกินเมืองเชียงแสนที่นี้ ก็ให้พวกพันตอง พวกช่างและขุนทั้งหลาย อาราธนาเอาพระพุทธรูปศิลาเจ้ามาไว้ใส่ถ้ำกุ่มที่นั้นเพื่อให้เป็นจำหงายแก่บ้านเมืองแล้ว ท่านก็บริจาคไร่นาตามเขตเป็นสองแสนเบี้ย กับคน ๒ ครัว คือว่าทิศน้อยขุนหนึ่ง ครัวบุญใสหนึ่งให้อุปัฏฐากพระ-พุทธศิลา และมหาธาตุเจ้าถ้ำกุ่มแล้ว ชาวอโยธยามาหลอน(๑) เอาเมืองละครได้ไปก็ในปีนั้นแล ต่อนั้นมาท่านก็มีพระราชอาชญาให้ลงไปแทก(๒) เอาด้านธาตุเจ้าหริภุญไชยขึ้นมาแล้ว ก็ให้นายช่างหล่อปราสาททองและดอกบัวทองบริบูรณ์แล้ว ท่านก็ลงไปบูชาพระธาตุเจ้าลำพูนแล้ว ท่านก็คืนไปกินเมืองพิงเชียงใหม่ดังเก่าแล ต่อนั้นมาพระเมืองเกศเกล้าลูกพระเมืองแก้วกินเมืองพิงเชียงใหม่ศักราชได้ ๘๘๗ ตัว หมื่นมณีมากินเมืองเชียงแสนที่นี้ได้ ๓๑ ปีแล้วก็จุติตายไปแล ต่อนั้นมาพระเมืองเกศเกล้าก็ให้พระยาสุทธสนมากินเมืองเชียงแสน ให้หมื่นสมภารกินเมืองเชียงแสนที่นี้เป็นพรองเมืองแล ศักราชได้ ๘๘๙

---

(๑) ชิง, ตี. (๒) วัด

ตัวปีเมิงไค้เดือน ๗ เพ็ญวันศุกร์หมื่นสมภารสร้างวัดหลังหนึ่ง เจดีย์กว้าง ๓ วาสูง ๗ วาบรรจุพระธาตุมัชฌิมา ๕ องค์ แล้วต้องจารึกใส่ชื่อไว้ว่าวัดสมภารนั้นแล ครั้นท้าวชายคำลูกพระเมืองเกศเกล้ากินเมืองเชียงใหม่ศักราชได้ ๙๐๘ ตัวปีระวายซง้า พระยาสุทธสนกินเมืองเชียงแสนที่นี้มาได้ ๓๒ ปีก็จุติตายไป และต่อนั้นท้าวชายคำเชียงใหม่ให้หมื่นทักษิณมากินเชียงแสนที่นี้ ต่อนั้นพ้าอุปโยลูกนางยอดคำลูกเมืองลานช้างมากินเมิงเชียงใหม่แทนท้าวชายคำตนเป็นลุง เหตุว่าแม่เป็นลูกพระเมืองเกศเกล้าแล หมื่นทักษิณกินเมืองเชียงแสนที่นี้ได้ ๔ ปีแล้วก็จุติตายไปแล ต่อแต่นั้นมาพระอุปโยก็ให้คำหมู่ขึ้นมากินเชียงแสน หมื่นอุดมเชืองเหมืองเชียงแสน ที่ นี้ เป็น พรองเมือง ศักราชได้ ๙๑๑ ตัวปีกัดเล้า หมื่นอุดมสร้างวัดหลังหนึ่งที่ในเวียงนั้น วิหารกว้าง ๗ วายาว ๑๒ วา เจดีย์กว้าง ๓ วาสูง ๗ วา ๒ ศอกแล้วใส่ชื่อว่าวัดอุดมนั้นแล พระอุปโยมากินเชียงใหม่ได้ ๓ ปีแล้ว ก็พลิกหนีคืนเมือล้านช้างที่เก่านั้นแล ต่อนั้นมาเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ไปอาราธนาเอาพระ-กุรวงษาอันเป็นราชวงศ์ยังเมืองนายนั้น มาเสวยเมืองพิง

เชียงใหม่แทนพระอุปโยนั้น เหตุว่าชาติเชื้อขุนเครืองอันเปนลูกเจ้าฟ้ามังรายไปตั้งอยู่เมืองนายสืบมานั้น ศักราชได้ ๙๑๓ ตัวปีลวงไค้ พระอุปโยพลิกหนีไปล้านช้างก็บ่ได้กินเมืองแทนพ่อแล พระยาคำหนูกินเมืองเชียงแสนที่นี้ได้ ๗ ปีแล้วก็จุติตายไปแล พระมิกุลวงษาเจ้าก็ยกเอาเจ้ากำพลอันเปนเชื้อเมืองที่นี้เปนหลาน พระยาเงิน กอง นั้นให้เสวยเมืองเงินยางเชียงแสนที่นั้น ในศักราชได้ ๙๑๖ ตัวปีกาบยี่นี้พระมิกุลวงษาเจ้าก็ใส่ชื่อว่าพระยารัตนกำพล นั้นแล ศักราชได้ ๙๑๗ ตัวปีดับเม้า พระยาอุปโยยกกำลังศึกลุกล้านช้างขึ้นมาโขงเวียงเชียงแสนที่นี้ อยู่นานได้ ๓ ปีปลาย ๗ เดือนก็บ่ได้เชียงแสนแล้วก็คร้านพ่ายหนีไปถึงหัวเชียงของ แล้วมันก็ไปสลักหินเปนพระพุทธรูป เบนหน้าล่องใต้ห้ามทางไว้ที่นั้น ศักราชได้ ๙๑๘ ตัวปีระวายสีพระยากำพลเจ้าสร้างวัดป่าแดงหลวง วิหารกว้าง ๗ วาอกยาว ๑๘ วาอก เจดีย์กว้าง ๔ วาสูง ๘ วาอก ตั้งแต่ท้าวก้อนาลงไปกินเมืองเชียงใหม่วันนั้น ท้าวพระยากินเมืองเชียงแสนที่นี้ก็บ่กระทำตามประเพณีไปแล ศักราชได้ ๙๑๙ ตัวปีเมิงไส้เดือน ๗ เพ็ญ ฟ้ามังทลาอยู่เมือง

หงสามาปราบแพ้เอาเมือง ฝ่ายล้านนาถ้าตะวันออกเอาได้เมืองนายแล้ว ก็ข้ามมาเอาเมืองฝางแล้วก็ลงไปเอาเมืองเชียงใหม่แล้วก็มารบเมืองเชียงแสนที่นี้แล พระยากำพลออกรบก็บ่แพ้ พ่ายหนีจากเวียงแล้ว พ้ามังทลาก็ไล่เอาพระยากำพลก็ไปตกเมืองแสนหวีนั้นแล พ้ามังทลาได้เชียงแสนแล้วก็เอาเมืองเทิง เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองละคร-ลำพูนแล้วมาอยู่เชียงใหม่ พ้ามังทลาปราบได้เมืองลานนาทั้งมวลแล้ว ตกบ่ลุนนั้นก็ปงให้ท้าวมีกุคืนกินเมืองเชียงใหม่ดังเก่าแล้ว ก็ ใช้ ให้ไปตามเอาพระยา กำ พล อัน หนี ไปเมืองแสนหวีนั้น คือมากินเมืองเชียงแสนดังเก่าแล้วก็ร้องเรียกหายังผู้เฒ่าผู้แก่มาถามยังจารีตบ้านเมือง ครั้ง นั้น เฒ่าสีเมืองจึงเอาหนังสือพื้นเมืองแต่เช่น พระ ราช เจ้า แสน พู ตั้งแต่งไว้นั้น มากราบไหว้สาเจ้าพ้ามังทลานั้น ครั้งนั้นทิพโสตพ้ามังทลาเจ้าได้ตรองตรัสยัง(๑) หนังสือพื้นเมืองทั้งมวลแล้ว พระเจ้าพ้ามังทลาท่านก็มีพระราชอาชญาว่าบ้านแคว้นแดนทั้งมวล อัน ท้าว พระ ยา ม หา กษัตริย์ เจ้า ทั้งหลาย ฝูงอันเป็นแล้วมาแต่ก่อนนั้น หากทานไว้กับที่ใด

(๑) ซึ่ง

พระองค์เราเป็นเจ้า ก็ทานไว้ที่นั้นดังราชประเพณีแห่งท้าวพระยาทั้งหลายฝูงนั้นทุกประการแล ปักแคว้นเจ้านายตนใดก็ให้เจ้าตนนั้นได้กินตามดังราชประเพณีนั้นเทอญ หากว่าถึงฤดูขวบปีมาถึง ก็ให้ได้ลงไปบูชาทิพโสต(๑) ในเมืองหงสาวดีนั้นตามสติกำลังนั้นเทอญ เจ้าฟ้ามังทลาพระเป็นเจ้าก็ตั้งไว้ดังนี้แล จุลศักราชได้ ๙๒๘ ตัวปีเปิกซง้า พระมังทลาเจ้าก็พลิกคืนเมือเมืองหงสาวดีดังเก่า ส่วนเมืองยวนเชียงแสนที่นั้นก็ได้เป็นลูกเมืองเมงหงสาแต่นั้นมาแล ต่อแต่นั้นมาได้ ๖ ปีจุลศักราชได้ ๙๒๖ ตัวปีกาบใจ้ พระมิกุลกับพระยากำพลเชียงแสนพระยาละครพร้อมกันพื้นฟ้ามังทลาแล้ว ฟ้ามังทลาก็มารบเชียงใหม่ได้แล้ว เอาตัวพระมิกุลกับคนครัวกลางหนึ่งเมือไว้เมืองหงสาเสียแล้ว ก็ไว้นางเทวีกินเชียงใหม่แทนจุลศักราชได้ ๙๓๐ ตัวฟ้ามังทลาไปรบเมืองอโยธยาได้แล้วฆ่าพระมหากษัตริย์อโยธยา อันเป็นชาติเชื้อวงศาแห่งพระยาพรหมกุมารเมืองโยนกนครเชียงแสนนั้นเสียแล้วเอาพระยาเมืองพิษณุโลกอันเป็นชาติเชื้อเมืองละโว้ก่านั้นไปกินเมืองอโยธยาสืบไป ใส่ชื่อว่าศรีธรรมราชนั้นแล

(๑) ไปกราบทูลให้ทราบ

พระยากำพลเจ้ากินเมืองเชียงแสนที่นี้ได้ ๑๒ ปีก็จุติตาย ไปในปีนั้น เจ้าฟ้าหอคำตนลูกเป็นพระยากินเมืองเชียงแสน ที่นี้แทนก็ในปีนั้นแล จุลศักราชได้ ๙๓๔ ตัวปีเตาสัน ฟ้ามังทลาไปรบหนองคายหนองหาญลานช้างได้สิ้นแล จุลศักราชได้ ๙๓๙ ตัวปีเบิกยี่ ราชเทวีเมืองเชียงใหม่ก็จุติไปแล เจ้าฟ้าหน่อคำกินเมืองเชียงแสนได้ ๙ ปีก็จุติตาย ไปในปีนั้น ต่อนั้นจุลศักราชได้ ๙๔๑ ตัวปีกัดเม้า เจ้าฟ้า-มังทลาให้ม่านคือเจ้าฟ้าสาวัตถีชื่อว่ามังซานรธามังขยุ มา กินแทนราชเทวีเชียงใหม่แล้วให้พระยาลำพูน ไปกินเมือง เชียงแสน ก็คืนเอาไปเสียเมืองใต้ แล้วก็ไว้นางเทวีกินอยู่ได้ ๓ ปีก็ย้ายไปไว้เสียเมืองเชียงใหม่ แล้วก็ให้พระยา หัวเคียนกินเชียงแสนแล เช่นนี้ได้เป็นลูกเมืองเมงเจ้ากิน เมืองบ่มีมั่นเที่ยงแล

จุลศักราชได้ ๙๔๗ ตัวปีลวงไส้เจ้าภวมังทลาหลวง เมืองหงสาวดีถึงอนิจกรรมไปแล แล้วเสนาอำมาตย์ทั้ง หลายก็ยกเอาพระหัวระมังทลาตนลูกเค้านั้น ขึ้นเสวยเมือง หงสาเป็นภวมังทลายแทม ภวมังทลาตนพ่อ และจุลศักราช ได้ ๖๔๗ ตัวปีดับเล้า เจ้าฟ้าสาวัตถีเมืองเชียงใหม่ไป

รบอโยธยาแล้ว เสียนันทกอยผู้เปนแม่ทัพไปตายเสียต่อบ่ได้หนีมาแลจุลศักราชได้ ๙๕๔ ตัวปีเตาสัน อุปราชาหงสาคือว่ามังแล มายอ(๑) เอาศึกไปเมืองอโยธยา ได้รบพระนเรศปลางลานลูกเจ้าพระศรีธรรมราชามีกำลัง ๗ แสน แล้วก็บ่ได้อโยธยาค้าน(๒) หนีคืนมาแล เช่นนี้ลูกเจ้าฟ้าสาวัตถีมังซานรธามังขยุเมืองเชียงใหม่ขึ้นมากินเชียงแสน ที่นี้มีชื่อพี่ว่านรธาตั้งเก่าแล จุลศักราชได้ ๙๔๗ ตัวปีดับเมดเจ้าฟ้าล้านช้างมาคว่ำเมืองน่าน จักให้ได้เปนเจ้าลานนาว่าดังนั้นก็บ่ได้ พากันพ่ายตกไปลานช้างดังเก่าแล เช่นนี้ลูกเลี้ยงพระเจ้าฟ้าสาวัตถีเชียงใหม่ไปกินเมืองน่าน จุลศักราช ๙๖๐ ตัวปีเบิกเสด ลาวพื้นเจ้าภวมังทลาหนีจากหงสา ตกมากวนลำพูนเชียงใหม่แล้ว ตกไปพะเยา ตกลงไปลานช้างที่เก่าเขานั้นแล ชาวอโยธยาก็มารบเชียงใหม่บ่แตกเสียคนบ้านนอกไปพ่อง(๓) ปีเดียวกันนี้แล จุลศักราชได้ ๙๖๒ ตัวปีกดไจ้ ออกญาเดโชมากินเชียงแสนแล จุลศักราชได้ ๙๖๕ ตัวปีกาเม้า เมืองสาดพื้นเมงม่านไปชักเอา

(๑) ยก
(๒) แข็ง
(๓) ใน

ลานช้างขึ้นมาเอาลานนาบ่ได้ ต่อเมืองพะเยาเชียงแสน เมืองฝางเชียงใหม่บ่ได้แล ออกญาเดโชมากินเชียงแสนได้ ๓ ปีก็หนีไปปีนั้นแล เจ้าฟ้าสาวัตถีกินเมืองเชียงใหม่ได้๒๘ ปีแล้วก็ตายไปแล ศักราชได้ ๙๖๙ ตัวปีเมิงเมด หม่องส้วยโทตน้องกินเชียงใหม่แทนขวบปลาย ๒ เดือน(๑) จุติตายไปแล ลูกผู้ถ้วนสองกินเมืองเชียงใหม่แทนไปและได้ ๒ ปีตาย แล้วตนหล้าช้อยกินแทนได้ ๑๓ ปีตาย แล้วต่อนั้นมาก็จึงให้จิมพระยาจ่าบ้านเชียงใหม่ขึ้นมากินเชียงแสน ครั้งนั้นพระยาจ่าบ้านเชียงแสนกินแล้วจึงทนตัวไปน้อมเมงม่าน เอาช้างลงไปถวายเจ้าภวมังทลากับเมืองหงสาวดีนั้นแล แล้วได้รับพระราชทานเมืองละครมาเป็นเมืองขึ้นเชียงแสนบ่เท่าแต่นั้นเจ้าภวมังทลายินดี จึงกรุณายังพระยาเชียงแสนเป็นอันมาก จึงยกให้เป็นเจ้าฟ้ากาเผือก ๗๕ พันนาเชียงแสนแล้ว ให้ประทานพวง(๒) ช้างจิก(๓) คำหลังแดงดาวคำแล ครั้งนั้นเชียงใหม่ขาดบ่มีไผ่เป็นเจ้าเมือง แต่นั้นมาเชียงแสนจึงได้ทนตัวเอาราชการเข้านบพระบาทในหงสาวดี บ่ได้พรองกับเชียงใหม่

(๑) ปีกับสองเดือน
(๒) หลังคากูบช้าง
(๓) ยอด

แต่นั้นมาแล จุลศักราชได้ ๙๗๖ ตัวปีเบิกยี่ ลูกเจ้าฟ้าสาวัตถีเชียงใหม่คือว่าพระยาน่านกินเมืองได้ ๒๑ ปีแล้วก็จุติตายไปในปีนั้น แล้วพระราชเทวีกินเมืองแทนแล เช่นนี้ม่านเมืองอังวะก็ได้ลงมาเอาราชการในหงสาทั้งมวล ครั้งนั้นยังมีลูกพระยาอังวะตนหนึ่งชื่อว่าเจ้าฟ้าสุทโธเสวยเมืองอังวะแทนพ่อ แล้วก็ได้ลงมาเอาราชการนบพระบาทอยู่ในหงสาวดีนั้นแล จุลศักราชได้ ๙๘๖ ตัวปีกาบไจ้ พระยาเมืองเชียงของพื้นภวมังทลาแล ท่านก็แต่งให้เจ้าฟ้าสุทโธอังวะกับอุปราชามังและทิพตนน้อง ขับเอาทัพขึ้นมาตั้งอยู่ที่นี้แล้ว ก็ยกล่องรบเชียงของเดือน ๑๒ ออก ๙ ค่ำได้ ปีดับเป้าหลังนั้นเมืองน่านซ้ำพื้นแถม ก็ยกทัพลงมารบเมืองน่านได้แล้วคืนมาตั้งอยู่เชียงแสน เจ้าฟ้าสุทโธตั้งอยู่ทุ่งสีพองตะวันตกเวียงเชียงแสนแล เจ้าอุปราชามังแลจ่อเจ้าตั้งอยู่ยังทุ่งยางงามหัวเวียง แล้วบ่ถูกบ่แมน(๑) กันเกิดเป็นกลียุคกันวันอาทิตย์คืนหนึ่ง ในกาลนั้นเสนาอำมาตย์เมืองเชียงแสนคนหนึ่งชื่อว่าแสนหลวงเรือดอน พร้อมกับด้วยพระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย มีมหาป่าเจ้าไผ่งามเป็นประธาน

(๑) ทะเลาะ

ออกห้ามเจ้าทั้งสองจึ่งเมียนดี(๑) กับด้วยกันแล ครั้งนั้นเจ้าฟ้าสุทโธธรรมราชเจ้าอังวะก็มีคำยินดีนัก ก็ตั้งยังแสนหลวงเรือดอนกับหน่อคำทั้งสองพ่อลูกให้เป็นใหญ่ในอาณารัฐทั้งมวล แล้วก็ตั้งยังแสนหลวงเรือดอนตนพ่อนั้นให้เป็นเจ้าฟ้าหลวงทิพเนตรกินเมืองยวนเชียงแสนทั้งมวล ก็ยกยังเจ้าหน่อคำผู้ลูกนั้นให้เป็นเจ้าฟ้าหมวกคำรองตนพ่อ แล้วก็แต่งให้กินแคว้นเมืองฝาง เจ้าทั้งสองก็พากันไปหงสาวดี เช่นนี้เมืองหงสาได้เป็นกษัตริย์เจ้าแก่ม่านไทยยวนทั้งมวลและ เจ้าภวมังทลาตนพี่นั้นก็จุติตายไปปีนั้น ในเมืองหงสาวดีที่นั้นแล .อุปราชามังและทิพเนตรได้ขึ้นเป็นมหากษัตริย์แทนพี่ในจุลศักราช ๙๘๙ ตัวปีเมิงเม้านี้แล จุลศักราชได้ ๙๙๐ ตัวปีเบิกสี พระเจ้าฟ้ามังและทิพเนตรหงสากับเจ้าสุทโธธรรมราชอังวะ ก็พากันขึ้นมาลานนาแถม มาถึงหว่างกลางเชียงใหม่กับเชียงแสน ครั้งนั้นพระเจ้าทั้งสองบ่ชอบบ่แม่นกับด้วยกัน พระเจ้าฟ้ามังและทิพเนตรพลิกหนีคืนไปเชียงใหม่แล้วก็ลงไปหงสาเสีย เจ้าฟ้าสุทโธธรรมราชเจ้าก็แผ่วขึ้นมาเชียงแสนที่นั้น ท่านก็ขึ้นอยู่โรงนางกาเผือกแล้ว ก็ปงให้จุมฟ้า

---

(๑) กลับ

หลวงทิพเนตรกับเจ้าหน่อคำสองพ่อลูกให้กินเมืองยวนเชียงแสนและอาณารัฐทั้งมวลแล้ว ก็ให้ตั้งโรงอยู่ในประตูท่าหลวงภาคเหนือที่นั้น แล้วเจ้าฟ้าสุทโธธรรมราชท่านก็ไปอังวะเสีย ครั้งนั้นเจ้าฟ้าเชียงแสนทั้งสองพ่อลูก ก็เอากันไปส่งถึงน้ำแม่คงแล้วก็พลิกมา ในกาลนั้นพระยาม่านเชียงใหม่คือว่าลูกเลี้ยงเจ้าฟ้าสาวัตถีนั้น เขาเป็นใจกษัตริย์เมงหงสาแล้ว ก็แต่งให้พระยาเมืองละครขึ้นเกิดเอาพระยาเชียงแสนทั้งสองพ่อลูกได้แล้ว ก็เอามาขังไว้ยังเมืองเชียงใหม่นั้นแล ส่วนว่าพระสุทโธธรรมราชลงเมื่อถึงอังวะแล้ว ก็เกณฑ์เอาศึกพลหาญแล้วก็ลงไปหงสา ครั้นว่าไปถึงหงสาแล้วก็ได้ยังชัยชนะ แล้วก็เอาเจ้าฟ้ามังและจ่อจาวทิพ-เนตรลงเสีย ส่วนเจ้าศรีสุทโธธรรมราชอังวะได้เป็นเอกราชแล้ว พระเจ้าสุทโธธรรมราชได้นั่งแท่นแก้วในเมืองอังวะก็ปีนั้น แต่นั้นมาม่านอังวะได้คืนเป็นเอกราชและเป็นกษัตริย์เมงในหงสาวดีก็มาสุดสิ้น ในปีนั้น ส่วนว่าพระยาละครอาสาขึ้นเอาพระยาเชียงแสนพ่อลูก ต่างพระเจ้าฟ้าเชียงใหม่ได้แล้ว ท่านก็ยินดียกเอาพระยาละครขึ้นเป็นพระยาศรีสองเมืองวิชัยปราการ และให้เมื่อกินเมืองเชียงแสนแล้ว ก็แต่งให้แสนอาชาเมืองเชียงใหม่ที่นั้น ให้มาเป็น

หงวน(๑) เมืองเชียงแสนที่นั้นแล้ว ก็บ่าวเอาศึกได้๓,๐๐๐ คนมาอยู่รังได้ ๓ ปีแล้ว ถึงปีลวงเมดศักราชได้ ๙๔๓ ตัว พระเจ้าสุทโธธรรมราชลุกอังวะลงมาหงสา แล้วแผ่ว มาเชียงใหม่ ก็มาเห็นพระเจ้าเชียงใหม่เอาเจ้าฟ้าหลวง ทิพเนตรเชียงแสน ทั้งสองพ่อลูกมาขังไว้นั้น ส่วนว่า พระจิมศรีสุทโธธรรมราช ก็มีพระราชอาชญารอนเอาพระ เจ้าเชียงใหม่ ลงไปไว้เสียยังเมืองหงสานั้นพร้อมทั้งคน ทั้งครัวย่อยหญิงย่อยชาย(๒) นับสิ้น ละเชียงใหม่ร้างเสียแล้ว ส่วนว่าพระเจ้าสุทโธธรรมราชท่านก็เอาเจ้า ฟ้า หลวง ทิพ- เนตรกับเจ้าหมวกคำทั้งสองพ่อลูกนั้นคืน เมือ เป็น พระเจ้า เมืองเชียงแสนที่เก่าแล้ว ก็ปงพระยาศรีสองเมืองอันลุก ละครมากินนั้น ส่วนว่าคนครัวเมืองเชียงใหม่ทั้งมวลท่าน ก็ลองเอาไปถึงกลางทาง ไปถึงที่บ้านเมืองกลางนั้น ครั้ง นั้นยังมีเสนา ๒ คน ชื่อว่าพระยาแสนหลวงกับพระยาสาม ล้าน มีคน ๗ ครัว ก็ลักหนีคืนมาตั้งอยู่เวียงเชียงแสนที่เก่า เขาที่นั้น ก็คืนเป็นเมืองมาแถม ส่วนว่าเจ้าสุทโธธรรมราช

---

(๑) ตำแหน่งขุนนางพม่า

(๒) ย่อยกันไปทั้งหญิงชาย

ก็บ่รู้ว่าเชียงใหม่เป็นเมืองมานั้น ท่านก็มาตั้งอยู่ยังไชยบุรีเชียงแสนที่นี้แล้ว ก็ตั้งให้เจ้าหมวกคำตนลูกนั้น ให้เอาใจรู้คนในเมืองขวางดังเก่าแล ศักราชได้ ๙๙๔ ตัวปีเตาสัน ส่วนว่าพระยาเมืองขวางนั้น เขาก็กระด้างกระเดื่องขัดแข็งอยู่บ่เข้าสู่สมภารเมืองเชียงแสนดังแต่ก่อน เหตุว่าเขาบ่รู้ว่าพระเจ้าสุทโธธรรมราชเจ้าปราบแพ้เมงหงสานั้น ครั้งนั้นเจ้าฟ้าสุทโธธรรมราชเจ้าก็ตกเอาทัพคนศึกแต่ลานนาและสิบสองพันนา ล้อแลมทั้ง(๑) หลายมาพร้อมแล้วก็ยกจากเวียงไชยบุรีศรีเชียงแสนที่นี้ออกไปรบเมืองขวางที่นั้น ไปขังอยู่เป็นอันนาน เหตุว่าคนหาญเมืองนั้นมีมากเหตุว่าหมู่โจรด้วย ๔๐๐ พ่าย มังทลาแต่ก่อนหนีจากเมืองละครมาโป๊ะ(๒) อยู่นั้น เหตุนั้นพระเจ้าสุทโธธรรมราชเจ้าตีเมืองฝางที่นั้นสามปีจึงแตกครั้นได้เมืองฝางแล้วก็ริบรอนเอาอามอกสีนาดคนครัวทั้งหลาย ส่งไปอังวะเสียเป็นอันมาก ละค้างไว้ในเมืองแต่เกิ่ง(๓) แต่บั้นแล้ว

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

(๒) พะพิง

(๓) ครึ่ง

ก็ปงให้จิมฟ้าหมวกคำตนเปนลูกพระเจ้าฟ้าหลวงทิพเนตรเชียงแสนได้กินดังเก่า ส่วนว่าพระเจ้าศรีสุทโธธรรมราชเจ้า ท่านก็กลับคืนมาอยู่เวียงไชยบุรีศรีคองแมนเชียงแสนอยู่ยังราชโรงหลวงนางกาเผือกแล้ว ก็หาผู้เฒ่าผู้แก่อันรู้จารีตบ้านครองเมืองมาถามดู ในกาลนั้นเฒ่าสีเมืองกับแสนหลวงไชยชิตก็พร้อมกันเอาหนังสือพื้นเมืองยวนเชียงแสนแต่เช่นพระราชเจ้าแสนพูธิราชตั้งไว้นั้นมาไขกราบไหว้ครั้งนั้นพระเจ้าศรีสุทโธธรรมราชท่านได้ตรัสตรองจารีตบ้านครองเมืองแจ้งแล้ว พระเจ้าฟ้าสุทโธธรรมราชเจ้าก็มีพระราชอาชญากรุณาว่า เขตแขวงแดนที่ทั้งมวลอันท้าวพระยามหากษัตรีย์เจ้าทั้งหลายทานไว้กับวัดวาอารามทั้งหลายมาแต่ก่อนนั้นมีฉันใดเราพระองค์ได้เปนเจ้าแล้ว ก็จักทานไว้ด้วยดังท้าวพระยาทั้งหลายฝูงอันเปนแล้วมาแต่ก่อนนั้น เขตแดนเมืองทั้งมวลเปนบั้กแคว้นเขตแดนเจ้านายขุนตนใด ก็ให้ยื่นถวายเจ้านายขุนตนนั้นเทอญ พระเจ้าศรีสุทโธธรรมราชเจ้าปราบได้เปนเจ้าแก่ลานนาไทยทั้งมวลแล้ว ท่านก็ตั้งไว้ฉันนี้ ศักราชได้ ๙๙๘ ตัวปีระวายไจ้ พระเจ้าฟ้าสุทโธธรรมราชก็เสด็จลงไปอยู่เมืองอังวะ ศักราชได้ ๙๙๙

ตัวปีเมิงเล้าก็มายอลูกแก้วพันตนแล้ว จึงมีพระราชอาชญาให้สร้างวัดเชตวันที่โรงนางกาเผือกนั้น ให้เป็นราชสถานแล้ว ก็นิมนต์เอายังมหาป่าไผ่งามเจ้าดอนแท่นเข้ามาอยู่เชตวันอารามกลางเวียงแล้ว ก็ยกให้เป็นสมเด็จเจ้าแล้ว ก็แต่งเรือนนางฟ้ากาเผือกอยู่เสีย ฝ่ายคองหลวงภายเหนือแล้ว ให้เป็นมูลศรัทธาวัดเชตวันที่นั้น พระเจ้าฟ้าศรี-สุทโธธรรมราชได้ปราบเพื่องฟ้าผ่ายคงก้ำตะวันออกแล้ว ท่านก็ปงกรุณาให้เจ้าฟ้าหลวงทิพเนตรกับเจ้าฟ้าหมวกคำทั้งสองพ่อลูกเป็นใหญ่แก่ลานนาทั้งมวล คือว่าเชียงรายพะเยา เมืองฝางหางสาดชะวาดน้อยยางมัน เมืองตวนปุเรง เมืองกกพูเพียงเชียงตุบ เมืองกายสามท้าว เมืองม้าท่าล่อ เมืองวะเชียงขานบ้านยู้ เมืองหลวยเมืองยองเมืองสิงนอ เมืองหลวงภูคาภูคะทางและเชียงชี เชียงของ เทิงเมืองล่อน่าน แพร่ ละครทั้งมวลแล้ว ให้แสนหลวงเถิงกินท้องช้างและเรือดอนเรือหวายท่าทั้งมวลและให้หมื่นพ้อนหลวงกินเกินบก แล้วให้หมื่นพ้อนน้อยกินหกนา ให้หมื่นหลวงสุทธลือชัยกินแคว้นในพันนาแพงแล

ท่านก็แต่งไว้ฉันนี้แล้ว ก็ปงให้เจ้าฟ้าหลวงทิพเนตรเชียงแสนใจรู้ทั้งมวลแล เช่นนี้พระเจ้าศรีสุทโธธรรมราชองวะเป็นกษัตริย์แก่เมงและไทยทั้งมวลแล เช่นนี้เจ้าฟ้าหลวงทิพเนตรกินเมืองไชยบุรีศรีเงินยางเชียงแสนแล้ว พระยาหลวงไชยชิตสร้างวัดยืนแถมใหม่ เจดีย์กว้าง ๔ วาอกสูง ๑๑ วา อกบรรจุพระธาตุย่อย ๑๔๐ องค์ ในจุลศักราช ๑,๐๐๐ ตัว ปีเปิกยี่นี้ นางฟ้ากาเผือกเมืองเชียงแสนก็จุติตายไปในปีนี้แล

ทีนี้จักกล่าวยังวัดทั้งหลายอันมีในเวียงและนอกเวียงแห่งไชยบุรีเชียงแสนก่อนแลปฐม วัดบุญยืนริมประตูนางเทิงหัวเวียงตะวันออก ๑ วัดมหาโพธิต่อมาตะวันออก ๑ วัดมงคลแจ้งริมน้ำ ๑ วัดเชียงน้อยต้นลาน ๑ วัดป่างัวเชียง ๑ วัดอาทิตย์แก้ว ๑ วัดพวกพันตอง ๑ วัดสังกายางเงิน ๑ วัดผ้าขาวพาน ๑ วัดชุมแสง ๑ รวม ๑๐ วัดมีหนอีสานแล วัดปู่คำริมประตูท่าหลวงภายใต้ ๑ วัดปราสาทคุ้มถัดเข้ามากลางเวียง ๑ วัดเชตวัน ๑ วัดพระยืน ๑ วัดพระนอน ๑ วัดพระคำกลางบ้าน ๑ วัดป่าเชียง ๑ วัดจายี่ ๑ วัดเชียงหิน ๑ วัดพระหิน ๑ วัด

ศว้าง ๑ วัดเสาคินริมประตูท่าเสาคิน ๑ มาถึงนี้มี ๒๐ วัด ห้องกล่างฝ่ายตะวันออก วัดแก่งฝา ๑ วัดบ้านร้อง ๑ วัดสนุก ๑ วัดสวัสดี ๑ วัดแสนรมณ์ ๑ วัดศรีบุญเรือง แจ่มใต้ ๑ วัดพันเจ็ก ๑ วัดบ้านน้ำคำ ๑ วัดสธรรม ๑ วัดปทุมใต้ ๑ มาถึงนี้มี ๓๐ วัด ตะวันออกแจ่มใต้และวัดไชยอาราม ๑ วัดเชียง ๑ วัดสุทธาวาส ๑ วัดโบสถ์ ๑ วัดจำปาเหลือง ๑ วัดราชอาราม ๑ วัดหนอสา ๑ วัดพวงต้น ๑วัดสายหม้อ ๑ วัดออกเรียง ๑ มาถึงนี้มี ๔๐ วัดห้องใต้แล วัดศรีคำแจ่งหรดี ๑ วัดอโศก ๑ วัดสอยดาว ๑ วัดโกศล ๑ วัดหลักพัน ๑ วัดสมภาร ๑ วัดพันโรง ๑ วัดแสนทอง ๑ วัดพระหลวงวัดพระบวช ๑ มาถึงนี้มี ๕๐ วัด ตั้งแต่แจ่งหรดีขึ้นมากลางแล วัดพระทองน้อย ๑ วัดล้านทอง ๑ วัดพระยอม ๑ วัดอุดม ๑ วัดเสาเคียน ๑ วัดหมื่นเชียง ๑ วัดต้นต้อง ๑ วัดพันเช่า ๑ วัดดอกบัว ๑ วัดมหาวัน ๑ มาถึงนี้มี ๔๐ วัด ห้องกลางเวียงฝ่ายตะวันตกแล วัดเจ็ดหาง ๑ วัดมหาธาตุ ๑ วัดมหาอาราม ๑ วัดวงกตใน ๑ วัดปราสาทประตู ๑ วัดหอแก้ว ๑ วัดอ้อมแก้ว ๑ วัดต้นยางใน วัดศรีบุญโต ๑

วัดศรีชุมริมแจ่งขวัว (๑) ดิน ๑ มาถึงนี้มี ๗๐ วัด ห้อง ตะวันตกเฉียงเหนือ วัดอารามเชียงมั่นหัวเวียงริมประตู นางถึงฝ่ายตะวันตกแล วัดภูมเมืองถัดลงมา ๑ วัดแสน เมืองมา ๑ วัดร้อยข้อ ๑ วัดเสาจันทร์ ๑ มาถึงกลาง ที่นี้มี ๗๐ หลัง ค่าอันมีเวียงในแล

วัดอันมีเวียงนอกประการนั้น วัดผ้าขาวสายแทน หัวคอน ๑ วัดพระแก้ว ๑ วัดพระคำ ๑ วัดพระทอง ทิพป่าตาล ๑ วัดไผ่งาม ๑ วัดดอนคว้างใต้ ๑ วัดจันทร์ ๑ วัดป่าแจ่งใต้ ๑ วัดหนสวน ๑ มาถึงนี้มี ๑๐ หลัง ด้านอาคเนย์แล วัดประสงค์ท่าม่าน ๑ วัดหญ้ารัด ๑ วัด เวฬุวัน ๑ วัดสังคโลก ๑ วัดป่ากิ่ง ๑ วัดสมรา ๑ วัดป่าแดงหลวงริมแจ่งเวียง ๑ วัดช่วงทราย ๑ วัดป่า อานม ๑ วัดโกศลนอก ๑ มาถึงนี้มี ๒๐ หลังหนใต้แล วัดกู่เต้า ๑ วัดพระครู ๑ วัดลือช้าง ๑ วัดอุโมงค์นอก ๑ วัดป่าแดงน้อย ๑ วัดดอกเกียง ๑ วัดศรีคองแมน ๑ วัดสวนดอกนอก ๑ วัดหมากเว้น ๑ วัดแก้วกาย ๑ มา ถึงนี้มี ๓๐ หลังแล ด้านตะวันตกแจ่งใต้ลัดป่าสักเหนือ

---

(๑) สะพาน

ประตูเชียงแสน ๑ วัดนาแรน ๑ วัดอุโมงค์ ๑ วัดบ้านแรม ๑ วัดบ่อเดือด ๑ วัดป่าศรีไชยา ๑ วัดประตูข้าม ๑ วัดจอมสวน ๑ วัดป่าหลวง ๑ วัดดอยเรือใน ๑ มาถึงนี้มี ๔๐ หลังด้านแจ่งขวัววัดินแล วัดสวนสนุกตีนดอนที่หัวนาค ๑ วัดจอมแจ้งที่หางนาค ๑ วัดจอมกิตติธาตุเจ้า ๑ วัดดอยวงกตนอก ๑ วัดอ้อมแก้วนอก ๑ วัดไชยปราการ ๑ วัดพระเจ้าหลวงดอยเรือนอก ๑ วัดป่าทิพ ๑ วัดบ้านยอง ๑ วัดจองศรี ๑ มาถึงนี้มี ๕๐ หลัง ด้านตะวันตกแจ่งเหนือ วัดช้างช่วน ๑ วัดป่าเชียงนอก ๑ วัดปทุมเหนือ ๑ วัดป่าคำ ๑ วัดอินทนิล ๑ วัดตนรุ่ง ๑ วัดน้อยผ้าขาว ๑ วัดมหาพน ๑ วัดยามงาม ๑ วัดสบหอม ๒ วัดหมากพันล้า ๑ วัดต้นยางนอก ๑ วัดแจงท่านาค ๑ วัดสบเกียง ๑ มาถึงนี้มี ๖๖ วัดแล หมู่นี้ด้านเหนือมาแจ่งท่านาคตะวันออกแล วัดอันมีเวียงในและเวียงนอกเวียงเหรัญญ เงินยางเชียงแสนทั้งมวล ชั้นในมี ๗๕ วัด ชั้นนอกปราการมี ๖๖ วัด ทั้งมวลรวมเข้าด้วยกันมี ๑๔๑ วัดแล นับค่าอันมีในเวียงกับนอกปราการไกลประมาณ ๕๐๐ วารอบทุกด้านนั้นแล

ที่นี้จักจายังวัดอันมียังดอนมูลภูกวาวนั้นก่อนแล วัดป่าดักหลวงหัวดอน ๑ วัดภูกวาว ๑ วัดโพธิ์ศรี ๑ วัดศรีนาง ๑ วัดป่าดักน้อย ๑ วัดสอยฟ้า ๑ วัดหมากปิ่งหลวง ๑ วัดบุพพลา ๑ วัดหางดอน ๑ ถอยริมแควหลวงมี ๘ หลังแล วัดสร้อยหลาก ๑ วัดจอมทองกลางดอน ๑ วัดเรือนแก้ว ๑ วัดแจงไคร่ ๑ นี้ห้องกลางมี ๔ หลังแล ภายแควน้อยวัดแว่นแก้ว ๑ วัดโคมคำ ๑ วัดหาดนางแสน ๑ วัดงัวเพร้า ๑ วัดเชียงยืน ๑ วัดหาดช่อ ๑ วัดเชียงลาว ๑ วัดยางทราย ๑ วัดผาหงอ ๑ แควน้อยมี ๙ หลังทั้งมวลมี ๔๑ หลังรวมเข้ากันแล ค่าวัดอันมีในดอนมูลภูกวาวแคว้นขวาของใต้แล เหตุว่าเป็นที่ใหญ่ชุมมวลกันจึงจดหมายไว้ให้ได้รู้ ยังชื่อที่สถานทั้งมวลด้วยเหตุนี้แล วัดอันมีพ้นนอกทั้งหลาฝูงอื่นบ่เป็นชุมเป็นมวลบ่ได้กฎหมายแล ที่วิเศษอันพระพุทธเจ้าฐาปนาไว้นั้นหากมีกับตำนานนั้นทุกแห่งทุกที่ในที่นี้บ่ได้กฎหมายไว้แล

ที่นี้จักจาด้วยพระเจ้าฟ้าศรีสุทโธธรรมราชเจ้า ได้เป็นมหากษัตริย์ปราบลานนาไทยลาวเมงทั้งมวลแล้ว ส่วน

ว่าบ้านเมืองไพร่ไทยทั้งมวลก็อยู่เย็นเป็นสุขต่อแต่นั้นมาแล จุลศักราชได้ ๑๐๑๐ ตัวปีเปิกไจ้ พระเจ้าศรีสุทโธธรรม ราชอังวะก็จุติไปแล แล้วก็ยกเอาเจ้านัญชขึ้นนั่งแท่นแก้ว เป็นกษัตริย์อังวะแทนแล จุลศักราชได้ ๑๐๑๑ ตัวปีกัดเป๊า มหาราชครูเจ้าดอนกวางอนิจกรรมไปแล จุลศักราชได้ ๑๐๑๒ ตัวปีกดยี่ พระเจ้าฟ้าหลวงทิพเนตรตนพ่อกินเมืองเชียงแสนได้ ๒๐ ปี ก็จุติไปแล แล้วก็ยกเอาเจ้าฟ้าหนอคำตนลูกเป็นเจ้าฟ้าหมวกคำ เสวยราชสมบัติในเชียงแสนหลวงต่อไปแล ส่วนว่าเมืองฝางนั้นก็รุ่งเรืองมาตลอดแล ส่วนว่าเมืองเชียงใหม่ที่นั้น เจ้าฟ้าศรีสุทโธธรรมราชเลิกเอาไปสิ้นแล้วพระยาแสนหลวงกับสามล้านลักหนีขึ้นตั้งอยู่แถม บัดเดียวนี้ก็รุ่งเรืองมามากนักแล เจ้าฟ้าหมวกคำกินเมืองมาได้ ๕ ปีแล้วก็อนิจกรรมไปใน ศักราชได้ ๑๐๑๗ ตัวปีดับเมดนี้ แล้วยกเอาพระแสนเมืองตนลูกขึ้นกินเมืองแทนก็ในปีเดียวกันนั้นแล กินแล้วก็เอาลงไปอังวะได้ ๓ ปีศักราชได้ ๑๐๑๙ ตัวปีเมิงเล้า น้ำท่วมเมืองทุกแห่งพระแสนเมืองได้เจ้าฟ้าแล้ว มานั่งเมืองและเจ้าฟ้าแสนเมืองกินเมืองมาได้ ๕ ปีศักราชได้ ๑๐๒๑

ตัวปีกัดไค้ ศึกฮ่อมาตกเมืองกลางหลวงแตกตื่นมากนัก มหากษัตริย์เจ้าน้ญชองังวะอนิจกรรมไป พระเจ้าเมืองเบ่ขึ้นเป็นกษัตริย์นั่งแท่นแก้วอังวะก็ปีเดียวนี้แล ศักราชได้ ๑๐๒๒ ตัว พ่ายชาวใต้อโยธยาครั้งเมืองอุปราชาตนชื่อว่าเอกาทศรถขึ้นมาปราบได้เมืองเชียงใหม่แล้ว มาเอาเมืองฝางได้แล้วมาตั้งอยู่เมืองฝางที่นั้น ชาวเมืองเชียงแสนเรานี้ก็พากันไปต้อม (๑)รอมกันอยู่ในป่าหน!ต้ที่หว่างกลางเชียงของกับสวนดอกนั้น ก็ตั้งเวียงพรางอยู่ ณ ที่นั้น ก็ได้ชื่อว่าเวียงเชียงแสนน้อยนั้นแล เช่นนี้เมืองเชียงใหม่และเมืองฝางก็ได้เป็นลูกเมืองใต้อโยธยา ศักราชได้ ๑๐๒๓ ตัว ศึกฮ่อซ้ำลงมาแถม จุลศักราชได้ ๑๐๒๔ ตัวปีเต่ายี่จึงได้ออกมาตั้งดังเมืองดังเก่า แต่นั้นมาบ่ได้ไปเฝ้ากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ ก็ขาดจากราชการในอังวะแต่นั้นมาได้ ๑๔ ในปี ถึงศักราชได้ ๑๐๓๐ ปีเบิกสัน พระเจ้าเมืองเบ่อนิจกรรมไปแล้วมหาธรรมภุกามขึ้นนั่งแท่นแก้วเป็นมหากษัตริย์เจ้าอังวะแทนต่อมา ศักราชได้ ๑๐๓๔ ตัว เจ้าฟ้าแสนเมืองกินเมืองเชียงแสนนานได้ ๑๘ ปีแล้วก็

(๑) ตะล่อม

อนิจกรรมไป แล้วพระอินทร์เมืองตนลูกขึ้นเป็นเจ้าฟ้ากินเมืองแทน ก็ในศักราชเดียวนี้แล มหาธรรมแต่งให้ฟ้าส่างกุ่งเป็นโปชุกขึ้นมานั่งเมืองเชียงแสน ก็ในจุลศักราช ๑๐๓๔ ตัวเดือน ๕ นั้นแล แต่นั้นขุนสนามเชียงแสนที่จึงได้เก็บของเลี้ยงโปชุกไป เจ้าฟ้าอินทร์กินเมืองมาได้ ๗ ปีแล้วก็อนิจกรรมไปในศักราช ๑๖๔๐ ตัวปีเบิกซง้า แล้วก็ยกเอาพระเฉลิมเมืองตนลูกขึ้นเป็นพระเจ้าฟ้า เสวยเมืองเชียงแสนที่นี้ต่อไปก็ปีเดียวกันนั้นแล ศักราชได้ ๑๐๔๕ ตัวราชครูเจ้าวัดหลวงอนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสดีลิงค์ส่งสักการะด้วยเรือพ่วงกลางน้ำแม่ของ (๑) แล้วถึงเดือน ๑๒ สมเด็จเจ้าวัดป่างัวเชียงอนิจกรรมไปก็ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสดีลิงค์ส่งสักการฉันเดียวกันนั้นแล ศักราชได้ ๑๐๔๖ ตัวปีกาบไค้เดือน ๖ เพ็ญวันพุธมหาสัทธาเจ้าฟ้าเฉลิมเมืองเป็นเค้าแก่เสนาอำมาตย์ประชาราษฎร์ทั้งมวลพร้อมกันเวียกสร้างพระธาตุเจ้าจอมกิตติ ได้ขวบหนึ่งจึงสำเร็จบริบูรณ์ ศักราชได้ ๑๐๔๗ ตัวปีดับ

(๑) ประเพณีเผาศพคนใหญ่คนโต สร้างเป็นเมรุรูปปราสาทตั้งอยู่บนหลังนก อยู่กลางแพใหญ่กลางน้ำ

เบ้า หกเพ็ญวันพุธมีการฉลองทำบุญให้ทานและมีดอกไม้ไฟแสนแปดหมื่นกระบอกหนึ่ง บอกน้อยมากหลาย เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำวันจันทร์ตกปีใหม่แล้วแรม ๔ ค่ำ เจาะบอกไฟหลวงบูชามหาธาตุเจ้าที่ทุ่งห้วยหอมขึ้นนัก ศักราชได้๑๐๔๘ ตัวปีระวายยี่ เมืองยอง พ่ายแมงชาระแตกหนีมาอยู่เวียงเชียงแสนที่นั้น แมงชาระก็มาถึงเชียงแสนที่นั้นแล้วก็ลงไปรบเมืองเชียงใหม่ก็ได้แท้แล้ว ตัวแมงชาระก็กินเมืองเชียงใหม่อยู่ที่นั้น ศักราชได้ ๑๐๕๐ ตัว มหาบ่าเจ้าศรีไชยตนหลวงอนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสดีลิงค์ ส่งสักการะด้วยพ่วงแพ ศักราชได้ ๑๐๕๔ ตัวพระเจ้าฟ้าเฉลิมเมืองเสวยเมืองมานานได้ ๑๔ ปีก็อนิจกรรมไป แล้วฟ้าส่างกุ่งโปชุกก็ไปเจ้าฟ้าเมืองหลวงมากินเมืองเชียงแสนแทนแล้ว ก็แต่งหน่อเมือง ลูกเจ้าฟ้า เฉลิมเมืองผู้ พี่นั้น ให้เป็นเมวหงวนนาซ้ายแล้ว ก็แต่งให้ลมเสนผู้น้องนั้นเป็นเมวหงวนนาขวาแล้ว ฟ้าเมืองหลวงกินเมืองได้ปี ๑ ศักราชได้ ๑๐๕๕ ตัวปีกาเล้า เมืองเชียงแสนที่นั้นแห้งแล้งฟ้าฝนก็บ่ตกข้าวแพงนัก ลมเสนตนน้องเป็นเจ้าพันนาขวา หนอเมืองตนพี่เป็นเจ้าพันนาซ้ายแล ฟ้าส่างก็เมื่อเมืองอังวะเสียในศัก-

ราช ๑๐๕๕ นี้แล แต่นั้นม่านมากระทำให้มีสันทะไปแล ศักราชได้ ๑๐๕๗ ตัว ฟ้าเมืองหลวงกินเมืองได้ ๔ ปี แล้วก็จุติตายไปแล แล้วก็ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสดีลิงค์ ส่งสักการเสีย เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันยกเอาเจ้าหนอเมืองพันนาซ้ายตนพี่นั้นขึ้นกินเมืองแทนแล้ว ให้ลมเสนนาขวาตนน้องเป็นจักกายหลวงรองตนพี่ ศักราชได้ ๑๐๕๘ ตัว สมเด็จมหาปาลเจ้าวัดเชตวันก็ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทลูกช้างเอราวัณส่งสักการด้วยเรือพ่วงกลางน้ำแม่ของที่ท่าหลวงนั้น ศักราชได้ ๑๐๖๑ ตัว มหาธรรมเจ้าภุกาม อนิจกรรม ไปแล้วก็ยกเอาเอ่ง เชตนน้อง เป็นมหาธรรมนั่งแท่นแก้วอังวะแทนต่อไปก็ในปีเดียวกันนี้แล ศักราชได้ ๑๐๖๒ ตัวปีกดสี มหาธรรมอังวะมีมินต่ำมาให้ย้ายเอาหนอเมืองตนพี่ไปกินเชียงรายแล้ว ยกเอาลมเสนนาขวาตนน้องนั้นขึ้นกินเมืองเป็นเจ้าฟ้าเชียงแสนแทน ศักราชได้ ๑๐๖๓ ตัวมหาธรรมอังวะแต่งให้ระอย่าเจ้สู่งมาเป็นเมาวหงวน แอ่พลแอ่มาเป็นจักกาย (๑) เมืองเชียงแสนมีลูกน้องสามคน ขุนเมืองทั้งมวลหาอันเลี้ยงบ่ได้จึงพร้อม

(๑) ตำแหน่งขุนนางพม่า

กันเก็บเอาข้าวริบ เดือนไหนทอดที่เมาวหงวนข้าวสารแสนหนึ่งคำกิน(๑)พริกเกลือทั้งมวล เป็นเบียสองแสนห้าหมื่นก็ที่จักคายข้าวสาร ห้าพันเบียสอง หมื่นห้าพันชื่อคำกินหมากพลูรากฝาให้กุ่ม(๒)เดือนแล้ว ปันคนให้อยู่มีหญ้าม้าเมาวหงวนสองคน ที่จักคายสองคนเอาหลัวผู้หนึ่งเอาหญ้ามาผู้หนึ่งแล คนเอาหลัวนั้นเอาลวะบ้านท่อนหนึ่งลวะบ้านเยิมลวะบ้านช้างหนึ่งมีดังนี้ ตั้งแต่เอ่งเชขึ้นเป็นมหาธรรมอังวะนี้ ลานนาไทยเราเป็นทุกข์ไปแลครั้งละน้อยแต่นั้นมาแล เหตุว่าได้เก็บเบียมาเลี้ยงม่านนั้น ศักราชได้ ๑๐๖๓ ตัวนี้มหาธรรมอังวะยกทัพมาตั้งอยู่เชียงแสนที่นี้ แล้วก็ยกขึ้นรบเมืองแมนริมเมืองฮ่อนั้นบ่ได้ แล้วก็พลิกมาอยู่เชียงรุ้งที่นั้นปี ๑ ศักราชได้ ๑๐๖๔ ตัวปีเต่าซง้า ลาวลานช้างมาน้อมสมภารแล้วเอาลงไปอังวะ ในปีนั้นเมืองแล้งข้าวแพงนักหกหาบต่อร้อยเงินแล ศักราชได้ ๑๐๖๕ ตัวปีกาเมด ลาวมาตกลานนาและมาอยู่เชียงของแล้วหนีไปเมืองน่าน แล้วไปเมืองแพร่ ศักราชได้ ๑๐๖๖ ตัวโปแมง ชาระ เมืองเชียง ใหม่มีอาชญา มา ร้องเอา มณี หงวน

(๑) ของกิน

(๒) พอ

เชียงแสนลงไปแล้ว ก็เอาไปฆ่าเสียยังเมืองเชียงใหม่ แต่นั้นมาแมนแรกผ่าเจ้สู่งเป็นหงวนเชียงแสนแทน เชียงของขึ้นกบีนั้น หมูออกลูกเป็นช้างก็มีในปีนั้น เดือน ๑๐ ออก ๑๐ ค่ำฝนตก ๗ วันดอยพังทุกแห่ง ยอดเจดีย์หักลงสี่หลัง ชิดกายระข่างแต่เมืองเชียงแสน ศักราชได้ ๑๐๖๖ ตัว มหาธรรมลุกเมืองเชียงรุ้งลงมาตั้งอยู่เวียงเชียงแสนที่นี้แล้วก็เรียกเอาแสนหลวงต่างลูกพระยาไชยชิตกับแสน หลวงเทิงลูก พระยาเศรษฐี ให้เข้ามานบมหาธรรมอ้งวะแล้ว ท่านก็ตั้งให้แสนหลวงต่างกินเมืองกาย แล้วก็ตั้งแสนหลวงเทิงกินเมืองไร ก็ยกเอาแสนศิรินันทะขึ้นเป็นพระยาหลวงสุทธลือไชยแล้ว ก็ให้รับราชทานดาบฝักคำด้ามคำเหมือนกันทุกคน ก็แต่งให้พระยาสุทธลือไชยเป็นแก่ไปรบเชียงของก็ได้คืนดังเก่าแล มหาธรรมเจ้าอังวะก็ตัดเชียงแสนเสีย บ่ให้พรองเข้าการกับเมืองเชียงใหม่แถมซ้ำ ศักราชได้ ๑๐๖๙ ตัวปีเมิงไก๊เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำวันศุกร์ เจ้าหนอเมืองตนพี่ย้ายลุกเชียงรายไปกินเมืองน่านแล้ว ก็ย้ายเอาเจ้าเมืองไรไปกินเมืองปีนั้น ปลาบึกขึ้นน้ำแม่กกมากนัก ศักราชได้ ๑๐๗๐ ตัวปีเปิกไจ้ มหาธรรมเจ้ามีอาชญาให้ใส่ขื่อคาชี คายระข่างชาอันแมงชาระ

แต่มาเป็นหงวนเชียงแสน กับทั้งหัวสิบทั้งมวลลงไปอังวะเสีย พระยาอ้ายสามเมืองเชียงตุงพ้นบ่ลงเฝ้ามหาธรรมเจ้าอังวะอยู่ได้ ๓ ปีแล้ว มหาธรรมมีมินต่อมาให้แมงชาระเชียงใหม่ให้ได้ขึ้นไปพรองเอาเชียงตุงให้ได้ ถึงเดือน ๔ ผีเงือกรุ้งเผือกออกปรากฏยามกลองดึก หันหัวไปตะวันออกเชียงตุงก็พ้นปีนั้นแล ถึงเดือน ๖ เพ็ญลูกพระยามังชาระลุกเชียงใหม่ขึ้นไปรบเอาพระยาอ้ายสาม เมืองเชียงตุงแล้วพระยาอ้ายสามอยู่บ่ได้ ก็พ่ายหนีไปพึ่งเมืองฮ่อ ฮ่อเอาไว้บ่ได้ฮ่อก็เอาส่งให้แก่ม่านแล้ว พระยาม่านก็ใส่คอก(๑) เผาเสียสิ้นทั้งลูกเมียชาติเชื้อตระกูลทั้งมวล ในวันนั้นแลแต่นั้นมาเมืองเชียงตุงก็ได้คืนเป็นข้าม่านดังเก่า ศักราชได้ ๑๐๗๓ ตัวปีลวงเม้าเดือน ๕ แมงระผ่าเจ้สู่งหงวนเมืองเชียงแสน ตายแล้ว แอ่พระแอ่เป็นจักคายแทนเจ้าลมเสนนาขวาตนน้องเป็นเจ้าฟ้ากินเมือง เชียงแสนที่นี้มาได้ ๑๐ ปีก็ถึงอนิจกรรมไป แล้วเจ้าลักที่ตนลูกขึ้นเป็นเจ้าฟ้ากินเมืองแทนต่อไปก็ในปีนั้นแล พระยาเชียงรายทานหอผ้าที่วัดพระคำหัวดอนแท่นแล้ว เอาลูกผู้หญิงพายเรือเถียง

(๑) คุก

กันเป็นพอย (๑) ปางใหญ่ แปงมหาปราสาทเจ้าฟ้าลมเสน ส่งสักการด้วย พ่วงแพที่กลางแม่น้ำแม่ของเสียในวันนั้นแล เดือน ๕ เพ็ญ มหามูลสัทธาเจ้าฟ้า ลักทีเป็น เค้า พร้อม กัน สร้างพระธาตุเจ้าจอมกิตติหลังน้อยก็ ในปีนั้นแล ศักราช ได้ ๑๐๗๔ ตัวปีเตาสีเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ฤๅษีมาที่ วัดไชยสถานแอ่พลแอ่เป็นหงวนนั้นจุติตายไปแล้ว มังพล ชะแพกมาเป็นหงวน ศักราชได้ ๑๐๗๕ ตัวปีกาไส้เดือน ๖ เพ็ญวันพุธ ฉลองพระธาตุเจ้าจอมกิตติหลังน้อย ถึง เดือนอ้ายแรม ๙ ค่ำน้ำแม่ของนองท่วมบ้านตีนท่าทั้งมวล ฝนตก ๗ วัน ๗ คืน ถึงศักราชได้ ๑๐๗๗ ตัวปีดับเมด เดือน ๗ ออก ๖ ค่ำ ยามสู่รุ่งแผ่นดินไหวยอดเจดีย์หัก ลง ๔ แห่งร้องครางครั้งนั้นนักวันไหนสามที (๒) สิ้นเดือน ๗ ทั้งเดือนจึงเมียนถึงเดือน ๙ แรม ๔ ค่ำซ้ำไหวแถม อีกทีหนึ่ง ศักราชได้ ๑๐๗๙ ตัวปีเมิงเล้า น้ำแม่ของ นองท่วมในเวียงทุกแห่งล้าผาก้อนนั้น ๓ ศอก วันอาทิตย์ แก้ว วัดบุญยืน วัดพระบวชวิหาร ยุบลงทั้ง ๔ หลังแล เดือน

(๑) งานฉลอง

(๒) เห็นจะหมายความวันละ ๓ ครั้ง

๔ มหาป่าเจ้าวัดศรีไชยตนน้อยอนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสดีลิงค์ส่งสักการแล ศักราชได้ ๑๐๘๐ ตัวเดือน ๗ ออก ๖ ค่ำ เงือกรุ้งออกสอดเกียวตะวันมีสีตัวซ้อนกันเป็นที่อัศจรรย์มากนัก ศักราชได้ ๑๐๘๑ ตัว เจ้าฟ้าลักทีเป็นประธานพร้อมกันเลิกธาตุเจ้าจอมสวน มังพลชะแพกก็สร้างโรงอุโบสถกลางหนองบึ่ทมราคแล้วเสร็จบริบูรณ์เดือน ๗ ป่าวให้สร้างบอกไฟแสน ทั้งมวลมีแปดกระบอก ล้านั้นมี ๕ หมื่น ๖ หมื่น ๗ หมื่น ๘ หมื่นมีมากหลาย เดือน ๕ เพ็ญฉลองทำบุญให้ทานเป็นปอยมหาปางอันใหญ่ มังพลชะแพกและเจ้าฟ้าลักทีเป็นมูลสัทธาทั้งสองที่พร้อมกัน เดือนแรมค่ำ ๑ จุดบอกไฟบูชา ๑๐ วันจึงเสร็จบริบูรณ์ ศักราชได้ ๑๐๘๔ ตัวปีเตายีมูลสัทธามังชะแพกต่างฉัตรธาตุเจ้าจอมศรีเดือน ๗ เพ็ญฉลอง เอาผู้หญิงผู้นาง [๑] เถียงเรือกันเล่นมากนัก ศักราชได้ ๑๐๘๖ ตัว มหาสังฆราชาเจ้าวัดป่าแดงหลวงตนใหญ่อนิจกรรมไปแล สร้างปราสาทต่างลูกช้างเอราวัณส่งสักการเจ้าฟ้าลักทีกินเมืองนานได้ ๑๒ ปีแล้วก็อนิจกรรมไปในปีกาบสีเดือน

(๑) ผู้นาง-หญิงสาว

๑๒ แรม ๗ ค่ำ แล้วเจ้ายอดงำเมืองตนลูกขึ้นเป็นเจ้าฟ้าเสวยเมืองแทนในปีนั้น พระยาหาญเมืองพงพาครัวหนีเข้ามาสู่สมภารเมืองเชียงแสนก็ในปีเดียวกันนี้แล ก็มาตั้งอยู่แคว้นท่าทรายวังตีนที่นั้น ถึงเดือน ๗ เพ็ญไฟไหม้รอมตรา (๑) สิ้นทั้งมวลในศักราช ๑๐๘๗ ตัวนี้แล ถึงเดือน ๑๐ ฝนตกน้ำนองท่วมในเวียงทุกแห่งภูดอยพังมากหลาย ถึงเดือนอ้ายเพ็ญมังพลชะแพกทานหอผ้าที่วัดจอมศรี แล้วให้ผู้นางผู้หญิงพายเรือเถียงกันยังหนองบัวทมราคนั้น หินท่าหลวงออกปรากฏก็ปีเดียวกันนั้น ศักราชได้ ๑๐๘๘ ตัวปีระวายซง้าเดือน ๔ ฉลองวัดป่างั่วเชียง เดือน ๕ เพ็ญฉลองวัดจอมศรีสองเมืองที่นั้นแล้ว ก็ยอเจ้าวัดปราสาทคุ้มขึ้นเป็นสมเด็จแล้วให้อยู่วัดจอมศรีสองเมืองที่นั้น ก็ยอเจ้าวัดป่างั่วเชียงและวัดเชตวันให้เป็นสังฆราชายังในวัดจอมศรีสองเมืองที่นั้นพร้อมกันวันเดียวนั้น มังทละชะแพกเป็นมูลสัทธาแล ศักราชได้ ๑๐๘๙ ตัวปีเมิงเมดเดือน ๘ ออก ๘ ค่ำยามตูดซ้าย ผีพุ่งไต้เรืองทั่วเมืองอยู่ที่ใดก็เห็นสิ้นทุกแห่ง ถึงเดือน ๔ ออก ๕ ค่ำชาวเชียงใหม่

---

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

พื้นไปมังและม่านฆ่าเยแล้วก็เอาทัพ ๗ พันตามไล่ม่าน ๓ พันอันเป็นลูกน้องนั้น ขึ้นมาเข้าเวียงขังอยู่ยังเชียงแสนที่นี้ถึงเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ เมวหงวนจักคายม่านทั้งหลายก็แตกพ่ายหนี ละเมืองเชียงแสนเสียสิ้นทั้งมวลบ่มิได้เหลือหลอตั้งแต่เดือนแรมค่ำ ๑ ถึงเดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ชาวเชียงใหม่ทั้งหลายก็ขังอยู่เวียงเชียงแสนอยู่บ่ลา ครั้งนั้นพระยาหาญวังตีนก็แต่งเอาทัพมีคน ๔๐๐ ไปหลอนทัพเชียงใหม่ที่ริมเวียงเชียงแสนที่นี้ยามจักใกล้รุ่ง ชาวเชียงใหม่ทั้งหลายฉิบหายตายมากนัก แตกพ่ายหนีละครอบครัวเสียสิ้นได้อาม๊อกสีนาตมากนักกับช้าง ๖ ตัว ตั้งแต่นั้นไปเชียงใหม่นั้นเขาบ่มีไผเป็นเจ้าแล ครั้งนั้นพระยาหาญท้าซ้ายวังตีนได้ครอบครัวชาวเชียงใหม่แล้ว ท่านก็เอาเมือถวายมหากษัตริย์เจ้าอังวะ ครั้งนั้นมหากษัตริย์เจ้าก็มีค่ายินดีกับด้วยพระยาหาญเมืองพงมากนัก ก็ให้ประทานรางวัลยังเครื่องอาลบันตา (๑) ทั้งหลายแล้วก็ให้มาอยู่บ้านวังตีนเกาะที่เก่านั้น แต่นั้นมาวังตีนที่นั้นก็ได้ชื่อว่าเมืองคงแต่นั้นนามแล ศักราชได้ ๑๐๙๐ ตัวปีเบิกสัน เจ้าฟ้ายอด

(๑) ไม่ทราบว่าอะไร

คำเมืองกินเมืองมาได้ ๔ ปีอายุได้ ๒๕ ปีก็จุติไป แล้วสร้างปราสาท ใส่รูปนก หัสดีลิงค์แล้วส่งสักการเสีย ครั้งนั้นมหา กษัตริย์เจ้ายินดี กับด้วย พระยาหาญ เมืองพงมากนักก็ยกให้กินเมืองเชียงแสนแล้ว ท่าน ก็ เข้ามาเสวยเมือง อยู่ยังเวียงเชียงแสนที่นี้แต่นั้นมา ส่วนว่าเมืองเชียงใหม่นั้นยังมีพระยาเมืองลาวคนหนึ่งชื่อว่าองค์นก กระทำผิดราชประเพณีแล้วก็หนีไปสู่เชียงใหม่ แล้วชาวเชียงใหม่ทั้งหลายเขาก็พร้อม กันอาราธนา ให้เป็นเจ้า แก่เขา แล้วก็เรียกชื่อว่าเจ้าองค์คำ แต่นั้นมาเชียงใหม่ก็บ่ได้ขึ้นกับเมืองอังวะกับเมืองเชียงแสนที่นี้ก็ขาดกันแต่นั้นมาแล กล่าวยังตำนานพื้นเมืองเงินยางเชียงแสนก็ยังเป็นห้องหนึ่งก่อนแล

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๒

ว่าด้วย เรื่องทูตฝรั่ง

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

คำนำ

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับทูตฝรั่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม ถ้าว่าถึงเอกสารต่าง ๆ ที่ฝรั่งจดเอาไว้ ย่อมมีอยู่มาก ส่วนเอกสารทางฝ่ายไทย ถึงว่าจะมีอยู่ ก็ยังไม่สู้แพร่หลาย เพราะที่ยังไม่เคยพิมพ์ก็มีอยู่มาก ถ้าได้รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นไว้ก็จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ค้นคว้าและผู้ศึกษาประวัติศาสตร์เป็นเอนกประการ ด้วยจะได้ทราบเรื่องราวของเก่าตลอดจนความคิดอ่านในสมัยนั้น ทั้งฝ่ายเราและฝ่ายฝรั่งได้ถี่ถ้วนยิ่งขึ้น

เอกสารต่าง ๆ ที่พิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ มีกระจัดกระจายอยู่หลายแห่ง ส่วนมากมีในหมายรับสั่งประจำรัชกาล ซึ่งเขียนด้วยเส้นดินสอขาวในสมุดไทย หมายรับสั่งเหล่านี้ที่เคยพิมพ์มาแล้วก็มีบ้าง และที่ยังไม่เคยพิมพ์ก็มีอยู่ไม่น้อย ในการรวบรวมพิมพ์ครั้งนี้ มีเวลาจำกัด เพราะกระชั้นงานมาก ไม่มีโอกาสจะสอบสวนได้ถี่ถ้วน เพียงแต่ถ่ายมาจากสมุดไทย บางฉบับก็ต้องเสียเวลาอ่านสอบ เพราะตัวหนังสือลบเลือนอยู่มากแห่ง จึงน่าจะมีการขาดตก

บกพร่องอยู่บ้าง ในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ เอกสารอันเกี่ยวด้วยเรื่องทูตฝรั่งค้นยังไม่พบ จึงได้เก็บข้อความที่มีอยู่ในหนังสือต่างๆ เริ่มแต่ครั้งที่ฝรั่งเป็นทูตเข้ามาในกรุงสยามสมัยกรุงศรีอยุธยาตลอดลงมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มาเล่าไว้โดยสังเขป แต่ได้บอกที่มาของเรื่องเหล่านั้นไว้เพื่อผู้ที่สนใจต้องการจะทราบเรื่องโดยพิสดาร ก็อาจสอบค้นอ่านได้สะดวก

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙

เรื่องทูตฝรั่ง
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ทางไมตรีกับฝรั่งในรัชกาลที่ ๑

เมื่อครั้งกรุงเก่าเป็นราชธานี ได้มีทางพระราชไมตรีกับฝรั่งชาติโปรตุเกส ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ปรากฏว่าได้มีทางพระราชไมตรีกับญี่ปุ่น และฝรั่งชาติวิลันดา อังกฤษ สเปน และแต่งราชทูตไทยออกไปถึงเมืองวิลันดาในยุโรปเป็นครั้งแรกในแผ่นดินนี้ ถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้มีไมตรีกับฝรั่งชาติเดนมาร์ก ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงได้มีทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศสอีกชาติหนึ่ง มีลูกค้าฝรั่งไปมาค้าขาย และมีบาทหลวงเข้ามาตั้งสอนศาสนาคริสตังอยู่ตลอดจนเวลาเสียกรุงเก่าแก่พม่าข้าศึก ในเวลาบ้านเมืองเป็นจลาจล พวกฝรั่งต่างชาติก็พากันไปค้าขายเมืองอื่น ทางพระราชไมตรีที่มีกับต่างประเทศจึงเป็นอันระงับไปคราวหนึ่ง

ในครั้งกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นพระราชธุระบำรุงการสมาคมและค้าขายกับจีนเป็นสำคัญ มาถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ประจวบเวลาฝรั่งต่างชาติทำสงครามกัน คราวเอมเปรอนะโปเลียนที่ ๑ การสมาคมกับฝรั่ง นาน ๆ จึงมีลูกค้าเข้ามาลำหนึ่ง(๑)

ถึงเดือน ๑๒ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ. ๒๓๒๙) เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลที่ ๑ องตนวีเสน แขกเมืองโปรตุเกส เชิญพระราชสาสน์มาโดยเรือสลุบ จะเป็นพระราชสาสน์มาจากกรุงลิสบอนโดยตรง หรือเป็นแต่อักษรสาสน์ของเจ้าเมืองหมาเก๊า ไม่ปรากฏชัดลงในหมายรับสั่ง เป็นแต่กล่าวว่า แขกเมืองฝรั่งโปรตุเกสจะได้เข้ากราบถวายบังคมทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชสาสน์

---

(๑) พระอธิบายของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ หน้า ๒๖๑ นอกจากนี้ยังมีเรื่องพิสดารอยู่ในหนังสือคำอธิบายพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๕๐๘ และในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗ หรือภาคที่ ๓๒ เฉพาะตอนว่าด้วย อธิบายเรื่องเบื้องต้นที่ไทยจะเป็นไมตรีกับฝรั่งเศส ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๙ หรือภาคที่ ๔๕ คำแปลปาฐกถาเรื่องคติของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย

กำหนดเข้าเฝ้าทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชสาสน์ ณ วันเสาร์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ นั้น แขกเมืองพัก อยู่จนถึง เดือนยี่ขึ้น ๑๐ ค่ำ จึงถวายบังคมลาไป เมื่อแขกเมืองจะกลับ ก็โปรดเกล้า ฯ ให้มีพระราชสาสน์ตอบมอบแขกเมืองไปด้วย(๑) มีรายการตามหมายรับสั่งดังต่อไปนี้

หมายรับสั่งว่าด้วยรับแขกเมืองโปรตุเกส
ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๒๙

วันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมียอัฐศก มีหมายนายฤทธิ์(๒) ด้วยเจ้าพระยาธรรมรับสั่งใส่เกล้า ฯ สั่งว่า แขกเมืองฝรั่งโปรตุเกส จะได้เข้ากราบถวายบังคมทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชสาสน์ ณ ท้องพระโรงพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ เพลาย่ำฆ้องรุ่ง และแขกเมืองถือพระราชสาสน์ครั้งนี้มาเรือสลุบ จะได้เอาเรือลงไปรับ เกณฑ์ให้ตำรวจใหญ่ขวา

---

(๑) เรื่องนี้ยังไม่ปรากฏใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑

(๒) นายฤทธิรงค์ นายเวรกลาโหม

เอาเรือพระที่นั่งศรีสักหลาดไปรับแล้ว ให้ตั้งเตียงแว่นฟ้า ให้อาลักษณ์เอาพานแว่นฟ้า ๒ ชั้นตั้งบนเตียงรับพระราชสาสน์ ให้มหาดไทย กลาโหมเกณฑ์เรือยาว ๘-๙ วาเป็นคู่แห่ ๕ คู่ ปี่กลองชนะ ๒ คู่ และให้กรมท่าจัดเรือกันยาให้แขกเมืองขี่ลำหนึ่งโดยสมควร แห่มาแต่สลุบมาขึ้นท่าช้าง เกณฑ์ให้สี่ตำรวจเอาเฉลียงงาลงไปรับ ให้มีสัปทนกั้นพระราชสาสน์คนหนึ่ง ปี่กลองชนะ ๕ คู่ แตรงอน แตรลำโพงให้เกณฑ์หลวงขุนหมื่นนุ่งสมปักลายห่มเสื้อครุย ใส่ลำพอกมีเกี้ยวเดินเคียงเฉลียง ๒ คู่ เดินแห่เฉลียง ๑๐ คู่ เข้ากัน ๑๒ คู่ ทนายปืนแห่หน้า ๓๐ คู่ แห่มาเข้าประตูทวารเทเวศร์ มาพักศาลาลูกขุนฝ่ายขวา ให้พระยาจุลานั่งรับแขกเมืองอยู่ก่อน ให้เกณฑ์ข้าทูลละออง ๆ กรมพระราชวังบวร กรมพระราชวังหลัง เจ้าต่างกรมฝ่ายหน้า ฝ่ายใน มานั่งทิมดาบชั้นใน (คือ) ตำรวจในทิมดาบหนึ่ง ๓๐ ชาววังทิมดาบหนึ่ง ๓๐ (รวม) ๖๐ มานั่งทิมดาบชั้นนอก (คือ) ตำรวจใน ๒ ทิม ๆ ละ ๖๐ เป็น ๑๒๐ ชาววัง ๒ ทิม ทิมละ ๖๐ เป็น ๑๒๐ (รวม) ๒๔๐ (รวมทั้งสิ้น) ๓๐๐ คน และ

เกณฑ์หลวงขุนหมื่นนอกตำแหน่งเฝ้า มานั่งบนศาลาลูกขุน ศาลาละ ๕๐ คน เฉลียงศาลาลูกขุนซ้าย ๑๐๐ คน ขวา ๑๐๐ คน (รวม) ๒๐๐ คน ให้เกณฑ์ทนายปืนใส่เสื้อใส่หมวก ยืนรักษาประตู ๒ ข้างถนน แต่ประตูทวารเทเวศร์จนถึงประตูสุวรรณบริบาล และยืนตามถนนหน้าศาลาลูกขุนซ้ายขวา เลี้ยวไปตามถนนโรงปืนนางตานี ไปตามถนนจนประตูวิเศษชัยศรี และเกณฑ์นั่งกลาบาตที่สนามมวย ๔ กอง ๆ ละ ๒๐๐ คน เกณฑ์ขุนนางจีนญวนแขกฝรั่ง นั่งตรงประตูกำแพงแก้วที่เสด็จออกหน้าโรงอาลักษณ์ และให้ชาวเครื่องอภิรุมเชิญเครื่องไปตั้งริมพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ และให้มหาดไทย กลาโหม เกณฑ์ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่กรมพระ-ราชวังหลวง กรมพระราชวังบวร กรมพระราชวังหลังนุ่งสมปักลาย นุ่งสมปักยก ห่มเสื้อครุย แต่งตัวจงโอ่โถงเข้าเฝ้าท้องพระโรงพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานตามตำแหน่ง และให้ชาวเสื่อพระคลังพิมานอากาศ เอาเสื่อพรมมาปูท้องพระโรง และปูเสื่อทิมดาบทั้ง ๖ ทิมด้วย และศาลาลูกขุนซ้ายขวานั้น ให้จ่าศาลาเอาเสื่อมาปูให้เต็ม

และให้มหาดไทย กลาโหม เอาพรมมาปู ณ ศาลาลูกขุน และให้ชาวแตรงอน แตรฝรั่ง ปี่กลองชนะเข้าไปเตรียมสำหรับประโคมริมท้องพระโรง และให้พระคลังมหาสมบัติเอาเจียดทองนากถม เข้าไปตั้งตามตำแหน่งหน้าแขกเมืองกราบถวายบังคมทั้งนี้เป็นการใหญ่ ให้มหาดไทยกลาโหม จัดแจงกรมวัง เป็นเสารวัตรตรวจตราให้สมควรอย่าให้อัปยศแก่แขกเมืองได้ตามรับสั่ง

ฝ่ายทหารเกณฑ์เรือพระที่นั่งศรีสักหลาด กลองชนะลงไปรับพระราชสาสน์ ณ กำปั่นวิลันดามาขึ้นประตูท่าช้างแล้วให้พนักงานสี่ตำรวจเชิญพระเฉลี่ยงงา และสัปทนปี่กลองชนะ และคู่แห่ถือปืนเดินเท้าแห่พระราชสาสน์ และรับแขกเมืองฝรั่งโปรตุเกส มาเข้าประตูทวารเทเวศร์ตามถนนมาถึงประตูสุวรรณบริบาล แล้วเลี้ยวมาศาลาลูกขุน เข้าประตูวิเศษชัยศรี และเกณฑ์ปี่กลองแตร และนั่งเรือกลาบาทสำหรับเสด็จ ออก แขก เมือง ฝรั่ง โปรตุ เกส ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเมียอัฐศกเป็นกน ๑๓๕๓ ในนี้ (คือ)

รับพระราชสาสน์มาทางเรือ เรือพระที่นั่งสักหลาด ตำรวจใหญ่ขวา พลพาย ๔๕ ปี่กลองชนะ ๒ คู่ (รวม) ๔๙ คน

แห่พระราชสาสน์มาทางบก สี่ตำรวจหามพระเฉลียง ๘ สัปทนคัน ๑ ปี่กลอง ปี่คน ๑ กลองชนะ ๕ คู่ ๑๐ (รวม) ๑๑ แตรงอน ๒ คู่ (เป็น) ๔ ถือปืนแห่หน้า ทนายเลือกแสงปืน ๓๐ คู่ (เป็น) ๖๐ (รวม) ๘๔ คน ยืน ๒ ข้างประตูทวารเทเวศร์ ๕๐ ยืน ๒ ข้างประตูวิเศษชัยศรี ๕๐ (รวม) ๑๐๐ ยืน ๒ ริมถนน ๒๐๐ นั่งร้วกลาบาต กองหนึ่ง ๒๐๐ กองหนึ่ง ๒๐๐ กองหนึ่ง ๒๐๐ กองหนึ่ง ๒๐๐ (รวม) ๘๐๐ ปี่กลอง ๕๐ คู่ จ่าปี่ ๒ จ่ากลอง ๒ กลองชนะ ๑๐๐ (รวม) ๑๐๔ แตรรับแตรส่งเสด็จ แตรฝรั่ง ๔ คู่ (เป็น) ๘ แตรงอน ๔ คู่ (เป็น) ๘ (รวม) ๑๖ (รวมทั้งสิ้น) ๑๒๒๐ คน สิริ (เป็นคน) ๑๓๕๓ คน

คิดเลกฝ่ายทหารพันทนายและไพร่มิพอ ขอเลกไพร่หลวง เลกฝ่ายพลเรือน คนกรมพระราชวังบวร เกณฑ์รักษาประตูทวารเทเวศร์ใส่เสื้อหมวกถือปืนคาบศิลา พัน

ทนายตำรวจในซ้าย ๒๕ ขวา ๒๕ ประตูใน ๕๐ คน ยืนประตูวิเศษชัยศรี ใส่เสื้อใส่หมวกถือปืนคาบศิลาพันทนาย ตำรวจใหญ่ซ้าย ๑๕ ขวา ๑๕ (รวม) ๓๐ ตำรวจนอกซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ (รวม) ๒๐ (รวมทั้งหมด) ๕๐ คน

ยืน ๒ ริมถนน แต่ประตูทวารเทเวศร์ ตามถนนเลี้ยวริมถนนหลังศาลาลูกขุนถึงประตูวิเศษชัยศรี ตำรวจเลว ตำรวจในซ้าย ๒๕ ขวา ๒๕ (รวม) ๕๐ ตำรวจใหญ่ซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ (รวม) ๔๐ ตำรวจนอกซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ (รวม) ๔๐ สนมทหารซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ (รวม) ๔๐ สนมกลางซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ (รวม) ๒๐ พันทนายทหารในซ้าย ๔๐ ขวา ๔๐ (รวม) ๘๐ (รวมทั้งหมด) ๒๗๐ คน

เกณฑ์นั่งรั้วกลาบาท ใส่เสื้อใส่หมวกถือปืนคาบศิลา หมู่ตำรวจในซ้าย ๖๐ ขวา ๖๐ (รวม) ๑๒๐ หมู่ตำรวจใหญ่ซ้าย ๖๐ ขวา ๖๐ (รวม) ๑๒๐ หมู่ตำรวจนอกซ้าย ๔๐ ขวา ๔๐ (รวม) ๘๐ หมู่สนม

ทหารซ้าย ๔๐ ขวา ๔๐ (รวม) ๘๐ หมู่สนมกลางซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ (รวม) ๔๐ หมู่ทหารในซ้าย ๔๐ ขวา ๔๐ (รวม) ๘๐ หมู่อาสาเดโช ๔๐ อาสาท้ายน้ำ ๔๐ (รวม) ๘๐ หมู่เขนทองซ้าย ๔๐ ขวา ๔๐ (รวม) ๘๐ หมู่อาสาซ้าย ๔๐ ขวา ๔๐ (รวม) ๘๐ หมู่รักษาองค์ซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ (รวม) ๔๐ (รวม) ๘๐๐ คน ปี่กลองชนะแตร แตรงอน ๔ คู่ (เป็น) ๘ แตรวิลันดา ๔ คู่ (เป็น) ๘ (รวม) ๑๖ กลองชนะจ่าปี่คู่หนึ่ง (เป็น) ๒ จ่ากลองคู่หนึ่ง (เป็น) ๒ กลองชนะ ๑๐๐ (รวม) ๑๐๔ (รวมแตรและกลอง) ๑๒๐คน ตั้งอยู่พระที่นั่งเย็นออกมาระหว่างโรงช้างพระมหาปราสาท(๑)

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมียอัฐศก พระยาธรรมานั่งที่โรงปืนนางตานี ได้เรียนว่าคนซึ่งรักษาประตูยืน ๒ ข้างริมถนน และนั่งรวกลาบาตและคนปี่กลองชนะนั้น จะให้ใส่เสื้อใส่หมวกด้วยหรือประการใด พระยาธรรมาสั่งว่า คนซึ่งเกณฑ์รักษาประตูยืนตามถนนนั้งรวกลาบาต ใส่เสื้อใส่หมวก ถือปืนคาบศิลา

(๑) คือสนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาททุกวันนี้

และคนตีกลองชนะ ใส่เสื้อใส่หมวกจงทุกคน เมื่อสั่งนั้นต่อหน้าพระยาบำเรอภักดิ์ พระยาท้ายน้ำ

วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมียอัฐศก ด้วยมีหมายนายจำเนียรมาว่า พระยาพระคลังรับสั่งใส่เกล้า ฯ สั่งว่า องทนวีเสนแขกเมืองโปรตุเกส จะได้เข้ากราบถวายบังคมลาณวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ให้มหาดไทย กลาโหม เกณฑ์ขุนหมื่นมานั่งกลาบาตณทิมดาบชั้นใน ตำรวจทิมหนึ่ง ๒๐ ชาววังทิมหนึ่ง ๒๐ (รวม) ๔๐ ทิมดาบชั้นนอก ตำรวจ ๒ ทิมละ ๓๐ (เป็น) ๖๐ ชาววัง ๒ ทิมละ ๓๐ (เป็น) ๖๐ (รวม) ๑๒๐ และให้เกณฑ์ทนายปืนใส่เสื้อแดง เสื้อดำ หมวก ยืนประตูราย ๒ ข้างถนน แต่ประตูวิเศษชัยศรีจนถึงประตูทิมดาบชาววัง และเกณฑ์นั่งกลาบาตที่สนามมวย ๔ กอง กองละ ๕๐๐ เป็นคน ๒๐๐๐ ปี่กลองชนะ ๑๐๐ และให้ขุนนางจีน ขุนนางญวน ขุนนางเขมร ขุนนางฝรั่ง หน้าห้องเครื่องมหาดเล็ก (๑) หนึ่ง เกณฑ์ให้ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่กรมพระราชวังหลวง กรมพระราชวังบวร นุ่งสมปักลาย

(๑) อยู่นอกกำแพงแก้วด้านเหนือพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย

ยก ห่มเสื้อครุยแต่งตัวจงโอ่โถง เข้ามาเฝ้าหน้าพระที่นั่งเย็นตามตำแหน่ง (๑)

และให้เจ้าพนักงานเตรียมจัดแจงการให้งามกว่าเมื่อแรกแขกเมืองเข้ามาถวายบังคมครั้งก่อน แต่ทว่าครั้งนี้จะให้แขกเมืองรับพระราชทานกินเลี้ยง ณ ศาลาลูกขุนฝ่ายซ้าย และมโหรีปี่พาทย์ละครมาเตรียมรำให้แขกเมืองดูตามรับสั่ง

ฝ่ายทหารเกณฑ์พันทนายตำรวจแล้ว และเลกไพร่หลวงไพร่สมกำลัง ยืนรักษาประตูริมถนน และนั่งร้วกลาบาต เลกทหารไม่พอขอเลกพลเรือน ๑๐๙๐ คน ยืนริมประตูพิมานชัยศรี ๕๐ ริมประตูวิเศษชัยศรี ๕๐ (รวม) ๑๐๐ ยืนริมถนน ๒ ข้าง ๒๗๐ (รวม) ๓๗๐ คนนั่งร้วกลาบาต ๑๐ หมู่ (รวม) ๒๓๗๐ คนแตรงอน ๔ คู่ (เป็น)๘ คนแตรวิลันดา ๔ คู่ (เป็น) ๘ (รวม) ๑๖ คนกลองชนะ จ่าปี่คู่หนึ่ง (เป็น) ๒ จ่ากลองคู่หนึ่ง (เป็น) ๒ กลองชนะ ๑๐๐ (รวม) ๑๐๔ (รวมทั้งหมด)

---

(๑) รับแขกเมืองคราวที่กล่าวนี้ เมื่อรับพระราชสาส์น เสด็จ ฯ ออกในพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย เมื่อทูลลา เสด็จ ฯ ออกพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ อย่างเสด็จออกมุขเด็จครั้งกรุงเก่า

๑๒๐ (รวมทั้งสิ้น) ๒๔๙๐ คนนั่งรวกลาบาต อาสาหก เหล่าไป ราชการทัพปากแพรก (๑) คงอยู่แปดตำรวจทหารในซ้ายในขวา นั่งร้วกลาบาตให้เลิกเสีย ให้เกณฑ์ไว้แต่ยืนริมถนนประตู นั่งศาลาลูกขุน

วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก มีหมายเวรนายบริบาลมาว่า ด้วยพระยาพระคลังรับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า จะได้เชิญพระราชสาสน์ณหอพระมนเทียรธรรมลงไปณสลุบ ณวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมงจะได้แห่ทางบกไปลงเรือพระที่นั่งณฉนวนกรมพระราชวังบวร แล้วจะรับแห่ลงไปสลุบ และให้มหาดไทย กลาโหม เกณฑ์ขุนหมื่นคู่แห่ ห่มเสื้อครุยใส่ลำพอกแห่ทางบก ๑๐ คู่ เกณฑ์เรือคู่แห่ยาว ๗—๘ วา ๕ คู่ ปี่กลองชนะ ๓ คู่ แตรคู่หนึ่ง ให้ประโคมแห่ทางบกทางเรือ ลงไปจนถึงสลุบและเกณฑ์ให้สี่ตำรวจรับเอาพระเฉลี่ยงสัปทนต่อพันเงินพันทองมาด้วย รับพระราชสาสน์ณหอพระมนเทียรธรรม และให้พันทองเครื่องสูงแห่พระราชสาสน์ หน้า ๓ หลัง ๒ (รวม) ๕ คู่ และ

(๑) เวลานั้นกำลังเตรียมทัพรบพม่าคราวรบที่ท่าดินแดง

ให้เจ้ากรมผีพายเอาเรือพระที่นั่งผูกม่าน บรรจุพลพายให้เต็มกำลัง มาเตรียมรับพระราชสาส์นฉนวนกรมพระราชวังบวรไปลงสลุบตามรับสั่ง

ทางไมตรีกับฝรั่งในรัชกาลที่ ๒

ตั้งแต่องตนวีเสน แขกเมืองโปรตุเกส เชิญพระราชสาสน์เข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ นั้นแล้ว ยังไม่พบหลักฐานแสดงว่าฝรั่งชาติใดได้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีอีก จนถึงรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๖๑ โปรตุเกสเจ้าเมืองหมาเก๊า จึงแต่งให้นายกาลสมันแวนต์ สิลไวร์ เป็นทูตคุมเครื่องบรรณาการเข้ามาถวายขอเจริญทางพระราชไมตรี

ต่อจากนั้นมาอีก ๔ ปี ถึง พ.ศ. ๒๓๖๕ มาร์ควิสเฮสติงส์ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษ แต่งให้นายครอเพิ์ต เชิญอักษรสาสน์และคุมเครื่องบรรณาการเข้ามาถวาย ขอเจริญทางพระราชไมตรี

สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบรรยายเรื่องที่โปรตุเกสและอังกฤษ มาขอเจริญทางพระราชไมตรีทั้งสองคราวนั้นไว้โดยพิสดาร ดังต่อไปนี้

โปรตุเกสเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี

เรือกำปั่นหลวงชื่อมาลาพระนคร หลวงสุรสาคร เป็นนายเรือออกไปค้าขายถึงเมืองหมาเก๊า (๑) ซึ่งโปรตุ-เกสได้ไว้จากจีน โปรตุเกสเจ้าเมืองหมาเก๊าเอาเป็นธุระรับรองเลี้ยงดูเรือไทยโดยทางไมตรี และสงเคราะห์ให้ได้ค้าขายโดยสะดวก ครั้นเรือมาลาพระนครกลับเข้ามากรุงเทพ ฯ เจ้าเมืองหมาเก๊าแต่งให้กาลส มันแวนต์ สิลไวร์เป็นทูตคุมเครื่องบรรณาการเข้ามาถวาย ขอเจริญทางพระราชไมตรี กาลสมาด้วยเรือกำปั่นชื่ออิยันเต เป็นเรือสองเสา ถึงปากน้ำเจ้าพระยาณวันพฤหัสบดีเดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ปีขาลสัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๓๖๑) ผู้รักษาเมืองสมุทรปราการบอกเข้ามาให้กราบบังคมทูล ฯ ทรงพระราชดำริว่า เมื่อเรือไทยออกไปค้าขายถึงเมืองหมาเก๊า เขารับรองแสดงไมตรีเป็นอันดี เมื่อเขามาก็สมควรที่จะรับรองตอบแทน อีก

---

(๑) ตำบลหมาเก๊าหรือมะเกานั้น เป็นนามของภูเขายอดหนึ่งอยู่ที่ชายทะเลตำบลนั้น ภาษากวางตุ้งเรียกเขายอดนั้นว่า ม่าเก๋าซัง เสียงฝรั่งเรียกตามภาษากวางตุ้ง เพราะฝรั่งเอานามเขายอดนั้นเป็นเครื่องหมายแทนชื่อตำบลนั้น จึงได้เรียกเมืองมะเกาหรือม่าเก๋า แต่ไทยเราเรียกกันแต่ก่อนว่า เมืองหมาเก๊า จึงลงไว้ตามที่ไทยเรียก

ประการหนึ่งในเวลานั้นที่ในกรุง ฯ กำลังต้องการหาซื้อปืนไว้สำหรับรักษาพระนคร ทรงพระราชดำริเห็นว่า ถ้ามีทางไมตรีไว้กับโปรตุเกส การซื้อหาปืนจะสะดวกขึ้น จึงโปรดให้อนุญาตให้เรือโปรตุเกสขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ ให้ทอดสมออยู่ที่หน้าบ้านพระยาสุริยวงศ์มนตรี กาลสโปรตุเกสเข้ามาครั้งนั้นถือหนังสือเจ้าเมืองหมาเก๊ามีมาถึงเสนาบดี แปลออกได้ความว่าทางพระราชไมตรีกรุงเทพมหานครศรีอยุธยากับกรุงโปรตุเกสเสื่อมสูญมาช้านานแล้ว จึงแต่งให้กาลสมันแวนต์ สิลไวร์ เข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขอสืบทางพระราชไมตรีต่อไป และให้คุมสิ่งของเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย คือ ฉากเขียนรูปพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสแผ่น ๑ พิณอย่างฝรั่งเครื่องเงินสำรับ ๑ ระย้าแก้วมีโคมคู่ ๑ กระจกใหญ่รูปกลม ๒ แผ่น เชิงเทียนแก้วสำหรับกระจก ๒ คู่ เชิงเทียนแก้วมีโคมคู่ ๑ กระบี่ฝักกะไหล่ทอง ๒ เล่ม สุจหนี่พื้นกำมะหยี่ริมเลี่ยมเงินมีพรมรอง ๒ ผืน ตัวอย่างกำปั่น ๒ ลำและว่าถ้าจะต้องพระราชประสงค์สิ่งไร ก็ให้สั่งกาลสออกไป จะได้จัดหาเข้ามาถวาย หนังสือเจ้าเมืองหมาเก๊ามีเนื้อความต่อไปว่า ขอให้

เรือโปรตุเกสได้ไปมาค้าขายในกรุงสยาม โดยสะดวกดังแต่ก่อน เจ้าพนักงานนำความกราบบังคมทูลทรงทราบแล้ว จึงโปรดให้กาลสเข้าเฝ้าที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน (๑) เสด็จออกอย่างรับแขกเมืองเต็มยศ กาลสเฝ้าแล้ว ไปหาพระยาสุริยวงศ์มนตรี (๒) แจ้งว่าสินค้าที่บรรทุกเข้ามาจะขอจำหน่ายเสียให้สิ้นแล้ว จะขอซื้อน้ำตาลทรายบรรทุกออกไปขายที่เมืองเกาะหมาก กาลสนั้นจะขอขึ้นอยู่บนบกก่อน พระยาสุริยวงศ์มนตรีกราบทูล ฯ จึงพระราชทานอนุญาตตามความประสงค์ของกาลส กาลสได้ขึ้นอยู่ที่เรือนหน้าบ้านพระยาสุริยวงศ์มนตรี พระราชทานเบี้ยเลี้ยงให้เดือนละ ๒ ชั่ง กาลสจำหน่ายสินค้าเสร็จแล้ว ซื้อน้ำตาลทรายได้

---

(๑) คือพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยทุกวันนี้

(๒) การรับกาลสโปรตุเกสครั้งนั้น พิเคราะห์ดูตามเนื้อเรื่อง ไม่ได้รับอย่างราชทูต โปรดให้เข้าเฝ้าอย่างพ่อค้าชาวต่างประเทศ และให้พระยาสุริยวงศ์มนตรีเป็นผู้จัดการต้อนรับ ตลอดจนมีจดหมายตอบเจ้าเมืองหมาเก๊า เพราะพระยาสุริยวงศ์มนตรีเป็นพนักงานแต่งเรือไปค้าขายเมืองหมาเก๊า อยู่ในฐานเป็นผู้คุ้นเคยกับโปรตุเกส ไม่ใช่ได้ว่าที่พระคลัง พระยาสุรยวงศ์มนตรีได้ว่าที่พระคลังต่อเมื่อครอเฟิต ทูตอังกฤษ เข้ามาเมื่อปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๘๔ (พ.ศ. ๒๓๖๕)

๔,๐๐๐ หาบ ให้บรรทุกกำปั่นออกไปขายที่เมืองเกาะหมาก ส่วนตัวกาลสนั้นยังอยู่ในกรุงเทพ ฯ

ต่อมาโปรดให้พระยาสุริยวงศ์มนตรี แต่งกำปั่นมา-ลาพระนครบรรทุกสินค้า ให้หลวงฤทธิสำแดงเป็นนายเรือ และถือหนังสือพระยาสุริยวงศ์มนตรีไปถึงเจ้าเมืองหมาเก๊าว่า ที่เจ้าเมืองหมาเก๊าแต่งให้กาลสเป็นทูตเข้ามาถวายเครื่องราชบรรณาการนั้น เมื่อกาลสเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดทำนุบำรุงกาลสให้มีที่อยู่ และพระราชทานเงินให้เป็นเบี้ยเลี้ยงเดือนละ ๒ ชั่ง และได้นำกาลสเข้าเฝ้าถวายสิ่งของแล้ว โปรดให้ลดค่าธรรมเนียมเรือให้กาลส แล้วว่าหลวงฤทธิสำแดงออกมาค้าขาย ขอให้เจ้าเมืองหมาเก๊าช่วยทำนุบำรุงด้วย และว่าจะต้องการปืนคาบศิลาเป็นอันมาก ขอให้เจ้าเมืองหมาเก๊าช่วยจัดซื้อปืนคาบศิลาให้หลวงฤทธิสำแดงคุมเข้าไปด้วย เมื่อหลวงฤทธิสำแดงกลับเข้ามา มีหนังสือเจ้าเมืองหมาเก๊าตอบมาใจความว่า เจ้าเมืองหมาเก๊าได้ทำนุบำรุงหลวงฤทธิสำแดงให้ได้จำหน่ายสินค้า และจัดหาของที่ต้องพระราชประสงค์ และได้ให้เงินรายวันแก่หลวงฤทธิสำแดง เหมือนอย่าง

หลวงสุรสาครออกไปเที่ยวก่อน แล้วได้ยกค่าธรรมเนียมเมืองหมาเก๊าให้ ต้องเสียแต่ค่าธรรมเนียมปากเรือ ที่เจ้าปักกิงตั้งขุนนางจีนมากำกับเรียกอยู่ และได้มอบปืนคาบศิลา ๔๐๐ บอกให้หลวงฤทธิสำแดงเข้ามา ราคาบอกละ ๘ เหรียญ แล้วว่าปืนคาบศิลาซึ่งยังค้างอยู่นั้น ยังให้ไปจัดซื้อที่เมืองบังกล่า จะส่งเข้ามาครั้งหลัง กาลสโปรตุเกส พักอยู่ในกรุงเทพ ฯ จนถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะเอกศก จุลศักราช ๑๑๘๑ พ.ศ. ๒๓๖๒ จึงกราบถวายบังคมลากลับไป (๑) พระยาสุริยวงศ์มนตรีมีหนังสือให้กาลสถือไปถึงเจ้าเมืองหมาเก๊าว่า ได้พากาลสเข้าเฝ้ากราบ

(๑) เข้าใจว่า ที่กาลสอยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้น เพื่อให้เรือบรรทุกสินค้าไปขายที่เกาะหมาก และรับสินค้าเข้ามาจำหน่ายในกรุงเทพ ฯ อีกเที่ยวหนึ่ง เมื่อรับซื้อสินค้าในกรุงเทพ ฯ บรรทุกระวางเต็มเที่ยวที่ ๒ แล้ว กาลสจึงกราบถวายบังคมลากลับไป การที่กาลสอยู่ในกรุงเทพ ฯ เป็นนานนั้นเชื่อได้ว่าเพื่อประโยชน์ ๓ อย่าง คือ อย่าง ๑ สืบสวนสินค้าที่จะซื้อและขายได้ในกรุงเทพ ฯ อย่างที่ ๒ ที่จะทำไมตรีให้มีความคุ้นเคยชอบพอไว้กับไทย เป็นทางให้โปรตุเกสไปมาค้าขายได้โดยสะดวก อย่างที่ ๓ เพื่อจะรับซื้อและขายสินค้าให้ได้กำไรคุ้มค่าใช้จ่ายที่เข้ามาในคราวนั้น หรือให้กลับได้กำไรด้วย ข้อความเหล่านี้เป็นคำสั่งของเจ้าเมืองหมาเก๊าทั้งนั้นไม่ใช่ความคิดของกาลสเอง

ถวายบังคมลาแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเสื้อผ้าให้กาลส และยกค่าธรรมเนียมปากกำปั่นพระราชทานกาลสเป็นเงิน ๓๑ ชั่ง ๓ บาท สลึง และพระราชทานพริกไทยหนัก ๕๐ หาบ งาช้างหนัก ๒ หาบ ดีบุกหนัก ๑๕ หาบมอบให้กาลสคุมมาเป็นของพระราชทานเจ้าเมืองหมาเก๊าด้วย (๑)

เมื่อ ณ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส

---

๑ ได้พบในหนังสือที่ฝรั่งแต่ง ว่าด้วยการไปมาค้าขายกับกรุงสยาม กล่าวความต้องกันหลายเรื่อง ว่าเป็นประเพณีตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนกรุงรัตนโกสินทร์ คือถ้าแขกเมืองต่างประเทศนำสิ่งของเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย ย่อมพระราชทานของตอบแทนราคาไม่ต่ำกว่าของที่ถวายนั้น ถ้าหากว่าเรือต่างประเทศบรร-ทุกสิ่งของซึ่งต้องการใช้ในราชการเข้ามา เช่นเครื่องศัสตราวุธเป็นต้น ยังได้รับประโยชน์ยกค่าปากเรือและภาษีสินค้าคุ้มค่าระวางอีก ไม่เอาเปรียบชาวต่างประเทศที่เข้ามาถวายสิ่งของราชบรรณาการ หรือรับบรรทุกของที่ใช้ในราชการเข้ามา ด้วยเหตุนี้จึงได้เห็นในหนังสือพระราชพงศาวดารบ่อย ๆ แม้ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามา ว่าครั้งนั้น ๆ ชาวต่างประเทศคนนั้น ๆ ถวายสิ่งของอย่างนั้น ๆ บางทีถึงถวายปืนตั้งหลายร้อยกระบอกก็มี ความจริงไม่ได้เป็นการถวายเปล่า ได้พระราชทานตอบแทนคุ้ม หรือเกินราคาของถวายทุกราย ด้วยประเพณีมีดังอธิบายมานี้

ให้เจ้าเมืองโค (๑) โครงข้อสัญญาทางพระราชไมตรี จะขอทำกับกรุงสยามเป็นสัญญา ๒๓ ข้อ มอบให้กาลสเดอ-ลิลไวราเข้ามาอีก ขอให้กาลสเป็นกงสุลเยเนราล และขอพระราชทานที่ตั้งบ้านเรือนให้กาลสอยู่ และให้ได้ปักเสาธงด้วยข้อสัญญาที่โครงมานั้น ขอให้ท่านเสนาบดีพิจารณาดูทุก ๆ ข้อ ข้อไรที่ไม่ชอบใจไทย ก็ให้แก้ไขตามเห็นสม-ควร ในเวลานั้นไทยกำลังต้องการเครื่องสาตราวุธจากต่างประเทศ โปรตุเกสได้รับเป็นธุระในเรื่องนี้สำเร็จได้ เมื่อกาลสเข้ามาคราวก่อน และตัวกาลสเองก็ได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ช้านาน เห็นจะได้ประพฤติตัวถูกอัธยาศัยกับไทยไม่มีข้อรังเกียจ จึงโปรดพระราชทานที่ให้กาลสอยู่ที่บ้านองเชียงสืออยู่แต่ก่อน (๒) แล้วทรงตั้งให้กาลสเป็นที่หลวงอภัยพานิช พระราชทานเครื่องยศเหมือนขุนนางในกรุง ฯ แต่หนังสือสัญญานั้นยังหาได้ตรวจไม่ เพราะ

---

(๑) ที่เรียกว่าเมืองโคหรือเมืองกัว อยู่ชายแหลมอินเดียข้างตะวันตก เป็นเมืองที่ตั้งอุปราชบังคับบัญชาหัวเมืองขึ้นของโปรตุเกสทางประเทศตะวันออกนี้ทั่วไป เจ้าเมืองโคคือตัวอุปราชของพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส

(๒) คือที่สถานทูตโปรตุเกสทุกวันนี้

ประจวบเวลาเกิดอหิวาตกโรคจึงงดอยู่ จนเดือน ๑๒ ปีนั้น ความไข้สงบแล้ว จึงได้โปรดให้เสนาบดีประชุมกันตรวจดูข้อสัญญา ข้อใดไม่ชอบใจก็แก้ไขเสียบ้าง แล้วจึงเขียนเป็นอักษรไทยฉบับหนึ่ง อักษรโปรตุเกสฉบับหนึ่ง เรื่องความต้องกันประทับตราส่งออกไปเมื่อ ณ เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ

หนังสือที่เสนาบดีทำให้โปรตุเกสออกไปครั้งนี้ ฉบับภาษาโปรตุเกสเห็นจะเป็นแต่คำแปล ไม่ได้ประทับตรา แม้ตราที่ประทับฉบับภาษาไทยนั้น เข้าใจว่าจะเป็นตราบัวแก้ว ไม่ใช่พระราชลัญจกรหนังสือที่ทำให้โปรตุเกสไปนี้ ที่จริงเป็นหนังสืออนุญาตให้โปรตุเกสมาค้าขาย ไม่ใช่หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เพราะเป็นหนังสือไทยทำให้ฝ่ายเดียว ไม่ใช่เป็นหนังสือซึ่งผู้แทนรัฐบาลทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อ และพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองได้พระราชทานอนุมัติตามประเพณีการทำหนังสือสัญญา การทำหนังสืออนุญาตให้ต่างประเทศไปมาค้าขายเช่นนี้ เป็นประเพณีมีมาแต่โบราณ มีสำเนาศุภอักษรซึ่งออกญาไชยาธิบดี ผู้สำเร็จราชการเมืองตะนาวศรี อนุญาตให้ชาว

เดนมาร์กไปมาค้าขาย แต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้มาจากเมืองเดนมาร์ก เป็นตัวอย่างอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ ส่วนหนังสือสัญญานั้น แม้ประเพณีแต่โบราณก็ต้องทำพร้อมกันทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้าได้เห็นในหนังสือรายงานของข้าราชการอังกฤษชื่อแดนเวอส์ซึ่งรัฐบาลแต่งให้ไปค้นหนังสือเก่าที่เมืองโปรตุเกส ปรากฏว่าเมื่อโปรตุเกสแรกออก มาค้าขายถึง ประเทศทาง ตะวันออก เมื่อ ทำ หนังสือ สัญญากับเจ้า ที่ครอง เมือง ทาง ตะวันออกนี้ หนังสือสัญญาจารึกลงในแผ่นทอง และทั้งสองฝ่ายเอาหัวแหวนประทับแทนตราดังนี้ ก็เข้าใจได้ว่า ประเพณีทำสัญญาระหว่าง พระนคร ในมัชฌิม ประเทศแต่ โบราณมาคงจะจารึกลงในแผ่นทอง จึงเป็นศัพท์ที่ใช้กันในหนังสือที่แต่งต่อมา ว่าสองพระนครเป็นทองแผ่นเดียวกัน หรือใช้ เป็น อุปมา ว่าสองพระนครเป็นสุวรรณปัฐพีอันเดียวกัน ทั้งสองคนนี้เห็นจะเกิดจากประเพณี ที่จารึกหนังสือสัญญาระหว่างประเทศลงในแผ่นทองนั้นเอง ข้อที่ว่าใช้หัวแหวนประทับแทนตรานั้น ก็เข้าใจกันได้ชัดเจน คือกดหัวแหวนลงบนแผ่นทองให้เป็นรอยตามรูปหัวแหวน ก็เป็นสำคัญ

ได้เหมือนตรา ประเพณีที่แกะตราบนหัวแหวน สำหรับประทับดินประทับครั่ง จะเนื่องมาแต่ประทับหัวแหวนที่แผ่นทองนี้

หนังสือที่ไทยทำให้โปรตุเกสไปครั้งนั้น ไม่ปรากฏข้อความว่ามีอย่างไรบ้าง มีเรื่องราวปรากฏต่อมาแต่ว่าเมื่อเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำปีมะโรงโทศกนั้น เจ้าเมืองหมาเก๊ามีหนังสือให้แงนเครันโยยิกาบิดามัสลินโน เข้ามาขอต่อกำปั่น ด้วยหาซื้อไม้ในกรุงเทพ ฯ นี้ได้สะดวก ก็โปรดให้ตั้งโรงต่อที่หน้าบ้านกงสุลเยเนราลโปรตุเกส เรือลำนั้นปากกว้าง ๔ วา ๓ ศอก ครั้นเรือกำปั่นแล้วโปรตุเกสไม่มีทุนจะซื้อสินค้า จึงถวายระวางให้บรรทุกสินค้าของหลวงออกไปจำหน่ายและขอพระราชทานยืมเงินหลวง ๑๒๐ ชั่งใช้ในการต่อเรือ ก็โปรดพระราชทานให้ตามความปรารถนา และยกค่าธรรมเนียมต่อเรือพระราชทานให้ด้วย (๑)

---

(๑) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง หน้า ๒๖๒

ครอเฟิดทูตอังกฤษเข้ามาขอทำหนังสือสัญญา

ในเดือน ๔ ปีมะเส็งตรีศก (พ.ศ. ๒๓๖๔) นั้น มาร์ควิสเฮสติงส์ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษ ให้เรสิเดนต์อังกฤษที่เมืองสิงคโปร์ มีหนังสือเข้ามาถึงเสนาบดีว่า จะแต่งให้นายครอเฟิดเป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ในเวลานั้นตำแหน่งที่เจ้าพระยาพระคลังยังว่างอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระยาสุริยวงศ์มนตรี (ดิศ) จางวางมหาดเล็ก เลื่อนขึ้นว่าการในตำแหน่งจตุสดมภ์ที่พระคลัง ให้ทันในการที่จะจัดรับรองและพูดจากับทูตอังกฤษที่จะเข้ามานั้น

เหตุที่อังกฤษแต่งทูตเข้ามาคราวนั้น ตามที่ปรากฏหนังสือคำสั่งของมาร์ควิส เฮสติงส์ ที่ทำแก่ครอเฟิดได้ความว่า เกิดแต่ด้วยเรื่องผลประโยชน์ที่ในการค้าขายของบริษัทอิสต์อินเดียตกต่ำลงทั้งในยุโรปและประเทศทางตะวันออกนี้ เนื่องแต่เหตุที่ฝรั่งต่างชาติเกิดรบพุ่งกัน ไม่เป็นที่จะทำมาค้าขายอยู่กว่า ๒๐ ปี ครั้นเมื่อเลิกการสงครามกันแล้ว จึงตั้งต้นที่จะคิดบำรุงการค้าขายให้บริษัทอินเดียอังกฤษได้ผลประโยชน์มากดังแต่ก่อน ความปรากฏแก่

อังกฤษว่าแต่ก่อนมาเมืองไทยและเมืองญวนเป็นแหล่งที่พ่อค้าฝรั่งต่างประเทศไปมาค้าขายหากำไรได้มากทั้งสองแห่ง จึงคิดจะกลับให้มีการค้าขายไปมากับ ๒ ประเทศนี้ขึ้นอีก เมื่อปีมะโรงโทศกในรัชกาลที่ ๒ นั้น ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ได้แต่งพ่อค้าให้เข้ามาสืบการงานถึงกรุงเทพ ฯ ได้ความออกไปว่า เมื่อใน ๒—๓ ปีมา มีเรือฝรั่งชาติอเมริกันบ้าง โปรตุเกสบ้าง อังกฤษบ้าง เข้ามาค้าขายถึงกรุงเทพ ฯ ไทยก็ยอมให้ค้าขายไม่รังเกียจ ด้วยไทยกำลังต้องการเครื่องศาตราวุธที่จะทำศึกกับพม่า อยากให้มีพ่อค้าบรรทุกปืนเข้ามาขาย เห็นเป็นช่องที่จะมาทำไมตรีให้มีการค้าขายเจริญขึ้นอีกได้ แต่อังกฤษมีความรังเกียจอยู่ด้วยเรื่องวิธีเก็บภาษีอากร ทั้งวิธีของไทยและของญวนส่วนวิธีไทยนั้น ยกความข้อรังเกียจที่มีเจ้าพนักงานลงไปตรวจเลือกซื้อสิ่งของที่ต้องพระราชประสงค์ หรือต้องการใช้ในราชการ ไม่ยอมให้ขายแก่ผู้อื่นนี้ข้อหนึ่ง และรังเกียจที่มีวิธีการค้าขายสินค้าบางอย่างเป็นของหลวง ห้ามมิให้ผู้อื่นขายสินค้านั้น ๆ อย่างหนึ่ง และห้ามสินค้าบางอย่าง มีข้าวเปลือกข้าวสารเป็นต้น ไม่ให้

บรรทุกออกจากเมืองที่เดียวอีกอย่างหนึ่ง อังกฤษจึงแต่งให้ครอเฟิดเป็นทูตเข้ามาให้พูดจากับไทยโดยทางไมตรี เพื่อประสงค์จะขอให้ยกเลิก หรือลดหย่อนวิธีอันเป็นที่รังเกียจดังกล่าวมา ซึ่งอังกฤษถือว่าเป็นการลำบากและรำคาญแก่คนค้าขายจะขอให้คนในบังคับอังกฤษไปมาค้าขายโดยสะดวกและให้ค้าขายกับไพร่บ้านพลเมืองได้ทั่วไป ส่วนผลประโยชน์ของรัฐบาลไทยที่เคยได้จากวิธีค้าขายอย่างแต่ก่อน ถ้าจะตกต่ำไปเพราะการงดลดเลิกวิธีที่กล่าวนั้น อังกฤษจะยอมให้ขึ้นอัตราค่าปากเรือทดแทน ขอให้เรียกรวมแต่เป็นอย่างเดียว นี้เป็นความประสงค์ที่อังกฤษแต่งทูตเข้ามาอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง จะให้ทูตเข้ามาพูดเรื่องเมืองไทรบุรี ด้วยเมื่ออังกฤษเช่าที่เกาะหมากจากพระยาไทร พระยาไทรบอกแก่อังกฤษว่า เมืองไทรบุรีเป็นเมืองมีอิสรภาพมิได้ขึ้นแก่ไทย (ซึ่งถ้าจะว่าก็เป็นความจริงอยู่คราวหนึ่งเมื่อเสียกรุงเก่าแก่พม่าข้าศึก) ครั้นอังกฤษได้เกาะหมากตั้งขึ้นเป็นหัวเมืองขึ้นของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย ให้ว่ากล่าวลงมาจนถึงเมืองสิงคโปร์ อังกฤษมาทราบภายหลังว่าเมืองไทรยอมเป็นประเทศราชขึ้นไทยตามเดิม ก็เกิดความ

ลำบากใจที่ได้เช่าเกาะหมากจากพระยาไทร โดยมิได้บอกกล่าวขอร้องต่อไทยก่อน ในเวลานั้นอังกฤษก็ยังตั้งเมืองเกาะหมากไม่ได้มั่นคงเท่าใดนัก จำเป็นต้องอาศัยเสบียงอาหารจากเมืองไทรบุรี ด้วยเหตุเหล่านี้จึงเข้าหนุนหลังพระยาไทรให้นิยมต่ออังกฤษ ครั้นเมื่อในรัชกาลที่ ๒ เจ้าพระยา (ปะแงรัน) เกิดความหวาดหวั่นขึ้นด้วยเรื่องพระยาอภัยนุราช (ปั้ศนุ) เข้าใจว่า พระยานคร ฯ (น้อย) จะหาเหตุเอาเมืองไทรเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช จึงขอให้อังกฤษเจ้าเมืองเกาะหมากช่วยว่ากล่าวกับไทยถึง ๒ คราวดังกล่าวมาแล้ว เจ้าเมืองเกาะหมากบอกข้อความเหล่านี้ไปยังอินเดีย รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจึงให้ครอเฟิดมาพูดจาเรื่องเมืองไทรบุรีกับไทย ประสงค์จะขอให้พระยาไทรพ้นจากอำนาจเมืองนครศรีธรรมราช โดยถือว่าเมืองไทรบุรีเป็นประเทศราชอันอยู่ใกล้ชิดติดกับเขตแดนของอังกฤษ อีกอย่างหนึ่งครอเฟิดมาคราวนั้น รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจัดให้มีพนักงานทำแผนที่ และผู้ชำนาญสภาวศาสตร์มาด้วยในกองทูตเพื่อการตรวจแผนที่และตรวจพันธุ์พฤกษ์พันธุ์สัตว์ต่าง ๆ ประกอบกับข้อความที่ครอเฟิดจะต้อง

สืบสวนการงานต่าง ๆ ในบ้านเมือง ไปเสนอต่อรัฐบาลอังกฤษด้วย ธุระของครอเพิ์ดที่เป็นทูตเข้ามาว่าโดยย่อเป็น ๓ ประการดังกล่าวมานี้

ตามความอันปรากฏในหนังสือคำสั่งของผู้สำเร็จราชการอินเดียอังกฤษ ซึ่งสั่งครอเพิ์ดเป็นลายลักษณ์อักษรมาในครั้งนั้น อังกฤษเข้าใจอยู่แล้วว่าการต่าง ๆ ที่อังกฤษมาขอจะไม่สำเร็จได้ดังประสงค์โดยง่าย ด้วยแต่ก่อนมาฝรั่งต่างชาติที่ออกมาค้าขายทางประเทศตะวันออกนี้ คือพวกโปรตุเกสเป็นต้น ได้เคยมาคดโกงเบียดเบียนชนชาติที่เป็นเจ้าของเมืองอันมีกำลังน้อยกว่าไว้เสียมากกว่ามาก จนความรังเกียจเกลียดชังฝรั่งมีแก่บรรดาชาวประเทศทางตะวันออกนี้ทั่วไป ตลอดจนเมืองจีนและญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้คำสั่งที่ครอเพิ์ดได้รับมาให้พูดจาด้วยเรื่องการค้าขายครั้งนั้น รัฐบาลถึงกำชับไม่ให้มาขอที่ดิน แม้แต่เพียงที่ตั้งสถานีการค้าขาย ก็ไม่ให้ขอ ด้วยเกรงเจ้าของเมืองจะเกิดความสงสัย ว่าจะมาตั้งป้อมปราการอย่างฝรั่งเคยทำมาแต่ก่อน ส่วนการที่จะขอร้องให้แก้ไขลดหย่อนภาษีอากรนั้นถ้าได้ก็เป็นการดี ถ้าไม่ได้ตามประสงค์ ก็ให้ทูตมุ่งหมายเพียงแต่ทำความคุ้นเคยเป็นไมตรีกันไว้ในระหว่าง ๒ รัฐบาล

พอมีเหตุการณ์อย่างใดให้มีหนังสือไปมาพูดจาถึงกันได้ และให้คิดอ่านขอหนังสืออนุญาตของรัฐบาลไทยและญวน ให้พวกลูกค้าอังกฤษไปมาค้าขายได้โดยสะดวก ถ้าในชั้นต้นได้เพียงเท่านี้ก่อน ก็เป็นพอแก่ความประสงค์ ไว้เมื่อการค้าขายติดต่อกันเข้าจนเกิดผลประโยชน์แลเห็นด้วยกันทั้งสองฝ่ายแล้ว จึงไว้คิดการอย่างอื่น เช่นทำหนังสือสัญญาเป็นต้น ต่อไป

ส่วนเรื่องทำแผนที่นั้น รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียก็แคลงอยู่แล้วว่าบางทีไทยจะรังเกียจ จึงได้มีข้อกำชับในคำสั่งว่า ให้ระวังอย่าให้รัฐบาลเจ้าของเมืองสงสัยว่ามาทำแผนที่เพื่อความคิดร้าย ส่วนเรื่องเมืองไทรบุรีนั้น ในเวลาเมื่อครอเฟิดออกจากอินเดีย พระยานครยังไม่ได้ยกลงไปตีเมืองไทรบุรี ความปรากฏในคำสั่งครอเฟิดแต่ว่าข้อความที่จะพูดจากับไทยเรื่องเมืองไทรบุรี จะควรพูดอย่างไร ให้ครอเฟิดมาฟังเรื่องราวและปรึกษาหารือกับเจ้าเมืองเกาะหมากดูเถิดแต่กำชับมาให้ระวังอย่าทำให้อังกฤษต้องเข้าไปได้รับความลำบากอยู่ใน

ระหว่างไทยกับพวกมลายูเมืองไทรบุรี ด้วยเหตุการณ์เรื่องเมืองไทรบุรีนี้ได้

ครอเฟิดออกมาจากเมืองกลักตา เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน คริสต์ศักราช ๑๘๒๑ ตรงกับวันอังคาร แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔ ตัวนายที่มาด้วยคือนายร้อยเอกเดนเยอร์ฟิลด์ เป็นอุปทูตและพนักงานทำแผนที่ หมอฟินเลสัน เป็นแพทย์ และเป็นผู้ตรวจสภาวศาสตร์ มีทหารซิปอยแขกมาด้วย ๓๐ นายร้อยโท รุเธอฟอด เป็นผู้บังคับ เรือที่มานั้น รัฐบาลอินเดียเช่าเรือชื่อ ยอนอดัม เป็นกำปั่น ๒ เสาครึ่งของพ่อค้ากัปตันแมคดอลเนลเป็นนายเรือ สั่งให้ครอเฟิดมาเมืองไทยก่อนออก จากเมืองไทยจึงให้ไปเมืองญวน มาร์ควิส เฮสติงส์ มีอักษรสาส์นให้ครอเฟิดเชิญมาถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาฉบับหนึ่งพระเจ้ากรุงเวียตนามฉบับหนึ่ง

ครอเฟิดใช้ใบมาถึงเกาะหมากเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ตรงกับวันจันทร์ เดือนอ้าย แรมค่ำหนึ่ง ภายหลังพระยานคร ฯ ตีได้เมืองไทรบุรีไม่กี่วัน เวลานั้นเจ้าพระยา

ไทร (ปะแงรัน) หนีไปอาศัยอยู่ที่เกาะหมาก พระยานคร ฯ มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองเกาะหมากให้ส่งตัวเจ้าพระยาไทร จึงเป็นเหตุให้เกิดตื่นกันที่เกาะหมาก ว่ากองทัพไทยจะเลยลงไปตีเกาะหมากด้วย ในเวลาที่กำลังตื่นกันอยู่นั้นพอเรือครอเฟิดมาถึงเกาะหมาก แต่ที่จริงพระยานคร ฯ ไม่ได้ตั้งใจจะตีลงไปให้ถึงเกาะหมาก พอตีได้เมืองไทรบุรีแล้ว ก็เอาใจใส่ที่จะเป็นไมตรีกับอังกฤษ พอพระยานคร ฯ ทราบว่าครอเฟิดเป็นทูตอังกฤษมาถึงที่เกาะหมาก ก็แต่งคนให้ถือหนังสือไปถึง บอกให้ทราบว่า ที่กองทัพไทยลงไปตีเมืองไทรบุรีนั้น ไม่ได้มีความประสงค์จะไปรบพุ่งถึงเกาะหมาก แม้พวกกองหน้าที่ล่วงเลยเข้าไปในเขตแดนเมืองไทร ที่อังกฤษได้ปกครองอยู่ประมาณ ๓๐ คน เมื่อพระยานคร ฯ ได้ทราบความก็ให้ทำโทษ และห้ามปรามมิให้ล่วงเลยเขตแดนอีกต่อไป

ครอเฟิดออกเรือจากเกาะหมาก เมื่อวันที่ ๕ มกราคม ตรงกับวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ มาถึงสิงคโปร์วันที่ ๑๙ พักอยู่ ๖ วันแล้ว จึงออกเรือใช้ใบมากรุงเทพ ฯ

เมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมียยังเป็นตรีศก (พ.ศ. ๒๓๖๕) ครอเพิดทูตอังกฤษเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยา ได้รับอนุญาตให้เรือกำปั่นขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ มาจอดที่หน้าบ้านพระยาสุริยวงศ์มนตรีซึ่งอยู่ฝั่งตะวันตก ใต้วัดประยุรวงศ์และพระยาสุริยวงศ์มนตรีจัดตึกซึ่งสร้างไว้หน้าบ้านเป็นที่ไว้สินค้า ให้เป็นที่พัก ของ ครอเพิดและ พวก ที่มา เมื่อครอเพิดไปหาพระยาสุริยวงศ์มนตรี ตาม ธรรมเนียม แล้วได้ไปเฝ้าพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งทรงกำกับราชการกรมท่า ส่วนอักษรสาสน์และเครื่องราชบรรณาการซึ่งมาร์ควิส เฮสติงส์ ให้ครอเพิดคุมมาถวายนั้น พระยาพิพัฒน์โกษาและเจ้าพนักงานลงไปรับอักษร สาสน์ แปลได้ความดังนี้

มาร์ควิส เฮสติงส์ ฯลฯ ผู้สำเร็จราชการอาณาจักรอังกฤษในอินเดีย ขอทูลมายังสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามให้ทรงทราบ

ด้วยข้าพเจ้ามีความประสงค์จะแสดงให้ปรากฏความเคารพนับถือของชนชาติอังกฤษที่มีต่อพระองค์ จึงได้แต่งให้ทูตเข้ามาเฝ้า เพื่อจะบำรุงทางพระราชไมตรี และ

เกื้อกูลการไปมาหาสู่กันในระหว่างชนชาติอังกฤษและชนชาติไทย ซึ่งได้กลับมีขึ้นอีกแล้วนั้น ให้เจริญยิ่งขึ้น

ชาวยุโรปต่างชาติได้รบพุ่งขับเคี่ยวกันมาหลายปี บัดนี้ก็ได้เลิกการศึกสงครามกลับเป็นไมตรีดีกันแล้ว แม้ในแผ่นดินฮินดูสถาน ซึ่งเคยเป็นเหยื่อแก่การสงครามและเหตุจลาจลต่าง ๆ ไม่เรียบร้อยมาหลายชั่วอายุคนนั้น เดี๋ยวนี้ก็มีความสงบเรียบร้อยทั่วไป (ด้วยความสามารถของอังกฤษ)

อังกฤษเดี๋ยวนี้มีอำนาจ (ตลอดอาณาจักรอินเดีย) และเป็นที่นับถือแก่ประเทศอื่น ฝ่ายใต้ตั้งแต่สิงหลทวีปตลอดขึ้นไปฝ่ายเหนือ จนจดเทือกภูเขาเขตแดนเมืองจีน ข้างตะวันออกตั้งแต่เขตแดนเมืองอังวะ ตลอดไปฝ่ายตะวันตกจนถึงแดนประเทศเปอร์เซีย แต่ประชาชนที่อยู่ในปกครองของอังกฤษมีกว่า ๙ โกฏิ เพราะฉะนั้นอังกฤษจึงไม่มีความประสงค์ที่จะแสวงหาอาณาเขตเพิ่มเติมต่อออกไปอีก

การภายในก็มีความเรียบร้อย ส่วนภายนอกนั้นอังกฤษก็เป็นมิตรไมตรีกับนานาประเทศที่เขตแดนติดต่อ

ใกล้เคียงกัน เป็นต้นว่าพระเจ้าแผ่นดินเปอร์เซียฝ่ายตะวันออก พระเจ้าแผ่นดินเปอร์เซียฝ่ายตะวันตก บรรดาเจ้านายที่ปกครองแว่นแคว้นอาหรับ แม้สุลต่านประเทศตุรกี และพระเจ้ากรุงจีน ก็เป็นไมตรีกับอังกฤษ พวกพ่อค้าอังกฤษกับชาวเมืองของพระเจ้าแผ่นดินและเจ้าประเทศนั้น ๆ ได้ค้าขายถึงกันอยู่เป็นอันมาก ชนทั้งสองฝ่ายได้รับผลประโยชน์ เพราะเหตุที่อาจจะไปมาค้าขายถึงกันได้ โดยปราศจากความขัดข้องทั้งปวง จึงมีพวกพ่อค้าชาวต่างประเทศเหล่านั้น พากันมาค้าขายในแผ่นดินของอังกฤษเนืองนิตย์ ส่วนพ่อค้าอังกฤษก็ไปค้าขายถึงเมืองต่างประเทศนั้น ๆ เป็นอันมาก การค้าขายย่อมทำให้เจริญโภคทรัพย์แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นเบื้องต้น แล้วเป็นปัจจัยให้ชนต่างบ้านต่างเมืองรู้จักคุ้นเคยกันดีขึ้น ที่สุดจึงเป็นเหตุให้ผู้ซึ่งเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของชนต่างชาติต่างภาษา ซึ่งไปมาค้าขายถึงกันนั้นมีไมตรีเป็นมิตรสนิทกันยิ่งขึ้น

พระมหากษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในประเทศอังกฤษ เสด็จสถิตณราชธานีอันอยู่ห่างไกลกับพระราชอาณาจักรใน

อินเดีย ประมาณถึงกึ่งพิภพ เพราะระยะทางห่างไกลกันนัก จะทรงปกครองราชอาณาจักรในอินเดียด้วยพระองค์เองไม่ได้สะดวก จึงพระราชทานพระราชอำนาจให้ข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ปกครองแผ่นดินอินเดียนี้ ข้าพเจ้าตั้งใจประสงค์จะให้ไพร่บ้านพลเมืองซึ่งพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษมีรับสั่งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ปกครองต่างพระองค์ มีความสุขและความเจริญจึงทูลขอต่อพระองค์ผู้เป็นกษัตราธิราชอันประเสริฐ ขอให้ทรงเห็นแก่ทางพระราชไมตรี โปรดให้ประชาชนในประเทศอินเดียได้ไปมาค้าขายถึง พระ ราช อาณา จักร ของ พระ องค์ โดยสะดวก ข้างฝ่ายข้าพเจ้าก็ขอเชิญให้บรรดาไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ มาค้าขายตามหัวเมืองท่าค้าขาย ในประเทศเขตแดนของอังกฤษอย่างเดียวกัน ถ้าหากว่าคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ จะเป็นชาวยุโรปก็ตาม จะเป็นชาวอินเดียก็ตาม ไปค้าขายถึงพระราชอาณาจักรของพระองค์ ขอพระองค์จงได้ทรงพระกรุณาคุ้มครองป้องกันให้มีความผาสุกด้วย

ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะทูลขอที่แผ่นดินในพระราชอาณาจักรของพระองค์ เพื่อท่าที่จอดเรือ ที่ตั้งบ้านเรือน หรือที่ป้อม ที่ไว้สินค้า แต่อย่างหนึ่งอย่างใด แม้กฎหมายอย่างธรรมเนียมอันใดที่ใช้อยู่ในพระราชอาณาจักรของพระองค์ ข้าพเจ้าก็ไม่ทูลขอให้ยกเว้นเป็นพิเศษสำหรับพวกพ่อค้าอังกฤษ ถ้าหากว่าอย่างธรรมเนียมอันใดในพระราชอาณาจักรของพระองค์ อันเนื่องด้วยการค้าขายเป็นความลำบากแก่พวกพ่อค้าอังกฤษ อันอาจจะเห็นได้ว่าเป็นเครื่องขัดขวางแก่ความเจริญของการค้าขายกับพระราชอาณาจักรของพระองค์ ข้าพเจ้าก็หวังใจในพระปรีชาญาณและพระราชหฤทัยอันเป็นไมตรีที่จะทรงพระราชดำริแก้ไขยกเว้น (ตามซึ่งพระองค์ทรงพระราชดำริเห็นสมควร)

นายครอเพิ่ดที่ข้าพเจ้าได้เลือกให้เป็นทูตต่างตัวข้าพเจ้าไปเฝ้าครั้งนี้ เป็นผู้เข้าใจความประสงค์ของข้าพเจ้าอยู่ทุกอย่าง ถ้าได้ปรึกษาหารือกับมุขมนตรีของพระองค์ คงจะสามารถที่จะคิดอ่านจัดการให้เป็นประโยชน์ที่จะเกิดโภคทรัพย์และความเจริญทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายอังกฤษ นายครอเพิ่ดได้เคยเป็นผู้ต่างตัวข้าพเจ้าอยู่ใน

สำนักสุลต่านเมืองชวาหลายปี ข้าพเจ้าได้เลือกนายครอเฟิดให้เป็นทูตไปเฝ้าพระองค์ในคราวนี้ ก็เพราะเห็นว่านายครอเฟิดเป็นผู้สันทัดอย่างธรรมเนียมในประเทศทางตะวันออก เพราะได้คุ้นเคยมาช้านาน นายครอเฟิดเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจของข้าพเจ้า ถ้าหากว่านายครอเฟิดยอมตกลงในการอย่างใดประการใดกับรัฐบาลของพระองค์ ความตกลงอันนั้นจะได้รับอนุมัติของข้าพเจ้าทุกประการ

ข้าพเจ้าได้มอบสิ่งของหลายอย่าง ให้นายครอเฟิดคุมมาถวายแด่พระองค์ ในนามของข้าพเจ้าด้วย

เครื่องราชบรรณาการที่มาร์ควิส เฮสติงส์ ส่งมาถวายในครั้งนั้น คือปืนคาบศิลาปลายหอก ๓๐๐ บอก ปืนคาบศิลาแฝดบอกหนึ่ง ผ้าส่านขาว ๔ ผืน พรมเทศ ๒ ผืน เครื่องแต่งตัวหญิงอย่างฝรั่ง ๒ สำรับ เครื่องโต๊ะแก้วเจียรนัยสำรับหนึ่ง ฉากอย่างดี ๕ แผ่น พรมอย่างดี ๒ ผืน หนังสือเรื่องราวพงศาวดารอังกฤษเล่มหนึ่ง รถมีเครื่องพร้อมรถหนึ่ง ม้าเทศสำหรับเทียมรถม้าหนึ่ง ฉากเขียนด้วยหนัง ๔ บาน ฉากกระจก ๓ บาน รวม ๗ บาน

ณ วันจันทร์เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ เสด็จออกพระที่นั่ง

บุษบกมาลาที่ท้องพระโรงเป็นการเต็มยศ ทรงฉลองพระองค์ครุย โปรดให้ยอนครอเพิ์ตและพวกอังกฤษที่มาในกองทูตเข้าเฝ้าฯ เมื่อเฝ้าแล้วจึงตั้งต้นปรึกษาหารือราชการกับพระยาสุริยวงศ์มนตรี ซึ่งเลื่อนขึ้นเป็นพระยาสุริยวงศ์โกษาที่พระคลัง ต่อมาหลายครั้ง การไม่ตกลงกันได้ดังความประสงค์ของครอเพิ์ต ด้วยมีเหตุขัดข้องและเกิดเข้าใจผิดกันหลายอย่างหลายประการ ที่เป็นเบื้องต้นเพราะเหตุที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

๑) ทั้งสองฝ่ายพูดไม่เข้าใจภาษากัน ในเวลานั้นไม่มีไทยที่พูดภาษาอังกฤษได้ อังกฤษก็ไม่มีที่พูดภาษาไทยได้ ทั้งหนังสือและคำพูดต้องใช้แปลเป็นภาษาโปรตุเกสบ้าง ภาษามลายูบ้าง แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษอีกชั้นหนึ่ง

๒) ล่ามที่เป็นผู้แปลเป็นคนชั้นต่ำทั้งสองฝ่าย ฝ่ายข้างครอเพิ์ตได้ล่ามไทยมาแต่เกาะหมาก ก็เห็นจะจ้างไทยที่เป็นบ่าวไพร่ใครที่หลบหนีไปอยู่ที่นั้น พอรู้ภาษามลายูมาเป็นล่าม เป็นคนซึ่งไทยในกรุงเทพ ฯ ย่อมรังเกียจไม่ให้เข้าในที่เฝ้า หรือแม้แต่เป็นล่าม เมื่อทูตไปหา

เสนาบดีผู้ใหญ่ ฝ่ายข้างครอเฟิตก็โกรธ หาว่ากีดกันห้าม ปรามล่ามซึ่งตัวไว้ใจ ฝ่ายล่ามของไทยเล่า ล่ามที่สำหรับแปลภาษาโปรตุเกส ก็ใช้พวกกระฎีจีน ที่แปลภาษามลายูใช้แขกคนหนึ่งชื่อ นะกุดาอรี ได้เป็นที่หลวงโกชาอิศหากอยู่ในเวลานั้นล่ามข้างฝ่ายไทย ทั้งล่ามฝรั่ง และล่ามแขก ต่างคนต่างไปนินทากันให้ครอเฟิตฟัง ใช่แต่เท่านั้นต่างคนต่างชิงกันเอาหน้า ในทางที่จะเรียกร้องเอาของกำนัลจากครอเฟิต ทำให้ครอเฟิตเกิดดูหมิ่นขึ้นมาถึงผู้ใหญ่ฝ่ายไทย ว่ามีแต่คนโลภ

๓) ที่มาร์ควิส เฮสติงส์ เลือกให้ครอเฟิตเป็นทูตเข้ามาเพราะเห็นว่าเป็นผู้สันทัดอย่างธรรมเนียมทางประเทศเหล่านี้นั้น ที่จริงตั้งใจดี ดังจะพึงแลเห็นได้ในหนังสือคำสั่งที่ให้แก่ครอเฟิต แต่ความชำนาญของครอเฟิตนั้น ไม่เป็นไปแต่ในทางข้างดี เพราะคุ้นเคยแต่กับพวกชวามลายู อันเคยอยู่ในอำนาจฝรั่งมาแต่ก่อน ถือใจมาเสียแล้ว ว่าไทยก็เป็นชาวตะวันออกเหมือนกับพวกชวามลายูไม่ผิดอะไรกับคนพวกนั้น ผิดกันแต่ที่ไม่อยู่ในอำนาจ

เมื่อเห็นไทยไม่ยำเกรงครอเฟิดเหมือนพวกชวามลายูก็ยิ่งทำให้ไม่ชอบหนักขึ้น

๔) ข้อที่ครอเฟิดไม่ชอบไทย เห็นจะเริ่มตั้งแต่มาถึงเกาะหมาก เพราะประจวบเวลากองทัพไทยลงไปตีได้เมืองไทรบุรี และชาวเกาะหมากกำลังตื่นกัน ว่าไทยจะตีลงไปถึงเกาะหมากด้วย ครอเฟิดได้รับคำสั่งรัฐบาลอินเดียให้มาพูดกับไทยเรื่องเมืองไทรบุรี ก่อนไทยตีเมืองไทร และให้มาปรึกษากับอังกฤษที่เป็นเจ้าเมืองเกาะหมากในข้อที่จะมาพูดกับไทยว่ากระไร ในเวลาครอเฟิดมาถึงเกาะหมาก อังกฤษที่เมืองนั้นกำลังขัดแค้นไทย ไม่ต้องบอกก็พอจะคาดได้ไม่ผิดว่า ความต้องการของเจ้าเมืองเกาะหมากในเวลานั้น จะไม่เป็นอย่างอื่น นอกจากอยากให้อังกฤษยกกองทัพมาขับไล่ไทยออกไปเสียให้พ้นเมืองไทรบุรี แต่หากรัฐบาลอินเดียไม่ได้ตั้งใจที่จะทำการเป็นศัตรู เจ้าเมืองเกาะหมากจึงต้องแนะนำครอเฟิดให้มาพูดกับไทยแต่โดยดี ตามคำสั่งเดิมของรัฐบาลอินเดีย แต่คำแนะนำนั้นที่ปรากฏในหนังสือของครอเฟิด ก็มีอย่างเดียวแต่ให้คิดอ่านให้ไทยออกไปเสียจากเมืองไทรบุรี และให้คืนเมือง

ให้เจ้าพระพระยาไทร (ปะแงรัน) อย่างเดิม ซึ่งจะตกลงกันไม่ได้อยู่เอง

๕) วิธีการค้าขายกับต่างประเทศในเวลานั้น ชาวต่างประเทศที่ไปมาค้าขายโดยมากก็จีน ซึ่งแสวงหาแต่กำไรในการค้าขายเป็นใหญ่ ยอมนบนอบหมอบคลาน ถวายตัวพึ่งบุญผู้ที่มีอำนาจและเป็นใหญ่ในบ้านเมือง ยอมที่จะทำการอย่างใด ๆ ให้พอใจเจ้าของเมืองขอแต่ให้หากำไรได้โดยสะดวก จึงเข้ากับไทยได้ดี แต่ฝ่ายข้างฝรั่งไม่เช่นนั้น ประโยชน์ในการค้าขายก็อยากจะได้ และยังถือยศศักดิ์วางกิริยาอาการกระเดียดจะขู่เจ้าของเมือง ก็เป็นอันยากที่จะทำให้เกิดความพอใจแก่ไทยได้อยู่โดยธรรมดา

๖) เหตุอีกอย่างหนึ่งนั้น จำต้องว่าโดยที่จริงประเพณีของไทยเราในครั้งนั้น ซึ่งถือมาตามคติโบราณยังมีการหลายอย่างซึ่งชวนจะให้ฝรั่งดูหมิ่น ยกตัวอย่าง ๆ เดียว เพียงเรื่องไม่ใส่เสื้อแม้พระยาพระคลังรับแขกเมืองก็ไม่ใส่เสื้อ เมื่อฝรั่งแลเห็นแต่ตัวเปล่าไปตามกัน ตั้งแต่ผู้ใหญ่ลงมาจนผู้น้อย ก็เห็นจะตั้งต้นดูหมิ่นว่าเป็นชาวเมืองป่า ใช่แต่เท่านั้น การที่เจ้าพนักงานกรมท่าของเราเองทั้งกรมท่ากลาง กรมท่าขวา กรมท่าซ้าย ทำการค้าขาย

กับต่างประเทศ แสดงอาการแสวงหาประโยชน์ตนเองปะปนไปกับหน้าที่ที่ทำในตำแหน่งราชการ นี่ก็เป็นเหตุให้เกิดข้อสงสัยดูหมิ่นอีกอย่างหนึ่ง

แม้เหตุขัดขวางมีอยู่ดังกล่าวมา การที่ปรึกษากันในส่วนราชการของทูตที่มาในครั้งนั้น ครอเพิตไม่มีเหตุที่จะติเตียนได้ ว่าไทยพูดจาอย่างคนป่าเถื่อน หนังสือที่แต่งแม้ติเตียนไทยในอย่างอื่นโดยมากยังต้องชมความเรียบร้อยในการปกครองบ้านเมืองเมื่อในเวลานั้น และชมว่าไทยฉลาดในการงาน และรู้การต่างประเทศ คือการที่เป็นไปในอินเดียเป็นต้น ดีทีเดียว

ความที่ปรึกษากัน ตามที่ปรากฏในหนังสือของครอเพิตนั้น เมื่อครอเพิตเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เห็นมีกงสุลโปรตุเกสอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วจึงมาขยายความคิดออกไปกว่าที่ปรากฏในคำสั่ง คือ จะขอให้ไทยทำหนังสือสัญญายอมลดภาษีขาเข้าจากพ่อค้าอังกฤษประการหนึ่ง จะขอตั้งกงสุลประการหนึ่ง ความ ๒ ข้อนี้ ไทยก็ไม่ได้แสดงความรังเกียจ เข้าใจว่าจะยอม ถ้าอังกฤษยอมตามประสงค์ของไทยในความข้อหนึ่งเป็นข้อแลกเปลี่ยน คือขอให้เรือไทยที่ไปค้าขายตามเมืองของอังกฤษ ซื้อหาปืน

ได้ตามต้องการด้วยในเวลานั้นไทยกำลังต้องการปืนไว้ทำศึกกับพม่า พอพระยาพระคลังพูดข้อนี้ขึ้นครอเฟิดก็พูดตัดเสียว่าอังกฤษจะยอมให้เรือไทยซื้อหาปืนมาได้ แต่เวลาเมื่อไทยเป็นไมตรีกับประเทศที่อยู่ติดต่อกับอังกฤษ ประเทศที่ครอเฟิดพูดข้อนี้ รับไว้ในหนังสือที่แต่งว่า ตั้งใจหมายว่าพม่าทีเดียว เมื่อไทยได้ยินคำพูดอย่างนี้ ก็แลเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์อันใดที่จะทำสัญญากับอังกฤษ ด้วยอังกฤษจะเอาประโยชน์ข้างเดียว ส่วนประโยชน์ของฝ่ายไทยนั้นไม่ให้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ข้อนี้เป็นมูลเหตุที่ไม่ตกลงกันได้ในคราวนั้น ครอเฟิดพยายามพูดจาต่อมาอีกหลายครั้ง ทางที่พูดต่อมาในตอนหลัง ครอเฟิดเลิกความคิดเรื่องตั้งกงสุลเป็นแต่จะขอลดภาษี ข้างไทยจะให้ครอเฟิดรับประกันว่า จะมีเรืออังกฤษเข้ามาค้าขายไม่น้อยกว่าปีละ ๕ ลำ ครอเฟิดก็ไม่รับประกัน ฝ่ายไทยว่าเมืองไทยมีเกลือที่ดี จะบรรทุกเกลือไทยออกไปขายที่อินเดีย รัฐบาลอังกฤษจะลดภาษีให้อย่างไรบ้าง ครอเฟิดก็ไม่ตกลงที่จะยอมลดภาษีเกลือให้แก่ไทย เมื่อพูดจาเรื่องค้าขายกันจนลงปลายแล้ว ครอเฟิดจึงได้เริ่มพูดเรื่องเมืองไทรบุรี คือ ครอเฟิดถือหนังสือเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน)

เป็นใจความกล่าวโทษเจ้าพระยานคร ฯ และจะขอเมืองคืน เข้ามายื่นต่อเสนาบดี ครอเฟิดจะขอให้ไทยยอมตามความประสงค์ของเจ้าพระยาไทร ข้างไทยตอบว่า เจ้าพระยาไทรบุรีก็เป็นเจ้าเมืองประเทศราชข้าขอบขัณฑสีมา ถ้ามีทุกข์ร้อนอันใดควรจะเข้ามาเฝ้ากราบทูลความทุกข์ร้อนอันนั้น นี่มีท้องตราออกไปก็ไม่ตอบ ครั้นตัวได้ความเดือดร้อนก็ไม่เข้ามาเฝ้าฉันข้ากับเจ้า จะให้ไทยคืนเมืองให้อย่างไรได้ ข้างครอเฟิดกล่าวโทษเจ้าพระยานคร ฯ แทนเจ้าพระยาไทร ข้างไทยก็ยืนอยู่ว่า ให้เจ้าพระยาไทรเข้ามากล่าวโทษเอง จะมีตราให้หาเจ้าพระยานคร ฯ เข้ามาว่ากล่าวให้เป็นยุติธรรมทั้งสองฝ่าย ครั้นครอเฟิดอ้างถึงประโยชน์การค้าขายของอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับเมืองไทร พระยาพระคลังก็ส่งใบบอกของเจ้าพระยานคร ฯ ไปให้ครอเฟิดว่าตั้งแต่ไทยเข้าไปรักษาเมืองไทรบุรีได้เอาใจใส่ในทางไมตรีกับอังกฤษที่เกาะหมาก เป็นการเรียบร้อยอย่างแต่ก่อน ไม่มีขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใด โต้กันอยู่เพียงเท่านี้

ครอเฟิดอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึง ๔ เดือน เห็นการไม่สำเร็จได้ดังประสงค์ คิดจะกลับ เกิดลำบากกันขึ้นด้วย

เรื่องหนังสือตอบอีกอย่างหนึ่ง ข้างครอเพิ์ตจะให้มีพระราชสาส์นตอบอักษรสาส์นมาร์ควิส เฮสติงส์ ข้างไทยว่า มาร์ควิส เฮสติงส์ เป็นแต่ขุนนางผู้สำเร็จราชการหัวเมือง จะมีพระราชสาส์นตอบอักษร สาส์นนั้นผิดอย่างธรรมเนียม จะให้มีแต่ศุภอักษรของพระยาพระคลังตอบ ข้างครอเพิ์ตไม่ยอม ลงปลายตกลงกันว่า จะมีหนังสือของพระยาพิพัฒน์โกษาตอบไปถึงเลขานุการของ มาร์ควิส เฮสติงส์ ในส่วนเรื่องการค้าขายนั้น ตามที่ปรากฏในหนังสือของครอเพิ์ตว่า แต่เดิมไทยจะให้พระยาพิพัฒน์โกษาทำหนังสือให้ครอเพิ์ต เป็นหนังสืออนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษไปมาค้าขายในพระราชอาณาจักร ถ้าปีใดมีเรืออังกฤษเข้ามาค้าขายแต่ ๕ ลำขึ้นไป จะลดภาษีขาเข้าจากร้อยละ ๘ ลงเป็นร้อยละ ๖ ครอเพิ์ตได้ไปตรวจร่างหนังสือนี้ที่บ้านพระยาพระคลังก็เป็นที่พอใจ แต่ยังไม่ทันที่จะได้รับหนังสือนี้ ก็เกิดเหตุผิดใจกันขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

เหตุนั้นเกิดแต่เรื่องที่รัฐบาลอังกฤษเช่าเรือพ่อค้าให้เป็นเรือทูตเข้ามาราชการ ด้วยประเพณีตามประเทศทางตะวันออกในครั้งนั้น สิ่งของที่มาในเรือทูตไม่ต้องตรวจ

เก็บภาษีอากรอย่างหนึ่งอย่างใดธรรมเนียมอันนี้ทราบอยู่ทั่วกัน กัปตันเรือที่ครอเพิดมา ชื่อกัปตันแมคดอลเนลเห็นประโยชน์ที่จะได้ในการที่เข้ามากับทูต จึงลอบบรรทุกสินค้าต่าง ๆ มาในระวางเรือเป็นอันมาก ครอเพิดมิได้ทราบความข้อนี้ ครั้นเมื่อเรือเข้ามาจอดอยู่ในกรุงเทพ ฯ พวกทูตขึ้นอยู่บนบก กัปตันแมคดอลเนลลอบเอาสินค้าออกจำหน่าย ความทราบถึงไทย ถามครอเพิด ครอเพิดก็ยืนยันว่าธรรมเนียมของอังกฤษ เรือที่มาราชการจะค้าขายไม่ได้ ต่อมาครอเพิดจึงได้ทราบความจริงว่ากัปตันเรือของตนพาของหนีภาษีเข้ามาขาย ทำให้เสียวาจาที่ตนได้อ้างไว้ ครอเพิดเกิดวิวาทขึ้นกับกัปตันแมคดอลเนล ถึงต้องไล่กัปตันแมคดอลเนลขึ้นจากเรือ กัปตันแมคดอลเนลเป็นผู้ไปมาคุ้นกับไทยในเวลาเมื่อขายของ จะเป็นกัปตันแมคดอลเนลหรือผู้ใดไม่แน่ นำความมาแจ้งแก่พระยาพระ-คลังว่า เมื่อเวลาครอเพิดอยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้น ให้เที่ยวหยั่งน้ำทำแผนที่ และพูดว่า เมืองเช่นกรุงเทพ ฯ นี้ถ้าอังกฤษจะต้องการ ส่งเรือรบมาเพียง ๒ ลำ ๓ ลำก็จะตีเอาได้ ความทั้งสองข้อนี้ เป็นเหตุให้ไทยเกิดขัดเคือง

ครอเฟิด แต่ก็ไม่ได้ทำให้เสียอัชฌาสัยอย่างใด โปรดให้จัดเครื่องบรรณาการพระราชทานตอบ มาร์ควิส เฮสติงส์ เป็นสิ่งของต่าง ๆ คือ งาช้าง ๑๐ กึ่ง หนัก ๒ หาบ เนื้อไม้หนัก ๒ หาบ กำยานหนัก ๒ หาบ กระวานหนักหาบหนึ่ง เร่วหนัก ๓ หาบ ดีบุกบริสุทธิ์หนัก ๑๕ หาบ พริกไทยหนัก ๑๕๐ หาบ น้ำตาลทรายหนัก ๑๕๐ หาบ รงค์หนัก ๕ หาบ มอบให้ครอเฟิดคุมออกไป ส่วนครอเฟิดเองได้พระราชทานน้ำตาลทรายหนัก ๓๐ หาบ ส่วนหนังสือตอบนั้น เป็นแต่ให้พระยาจุฬาราชมนตรีทำหนังสือให้ครอเฟิดถือออกไป คงมีใจความแต่ว่าอนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษไปมาค้าขายตามอย่างธรรมเนียมบ้านเมือง

เมื่อครอเฟิดไปแล้ว มีหนังสือพระยาพระคลังไปถึงมาร์ควิสเฮสติงส์ฉบับหนึ่ง กล่าวโทษครอเฟิด ว่าเข้ามาพูดจาและทำการเหลือเกิน ผิดกับความในอักษรสาส์นที่เจ้าเมืองบังกล่ามีมา หนังสือฉบับนี้ส่งไปที่เจ้าเมืองเกาะหมาก ให้ส่งไปถึงมาร์ควิส เฮสติงส์ ปรากฏในหนังสือราชการของอังกฤษว่า มาร์ควิส เฮสติงส์ สอบถามครอเฟิด และมีสำเนาหนังสือครอเฟิดแก้คำถาม ว่าเรื่องทำ

แผนที่นั้นได้ทำแต่เล็กน้อย และได้ขออนุญาตพระยาพระคลังก่อนแล้วจึงทำ ข้อที่ว่าครอเฟิดพูดหมิ่นประมาทเมืองไทยนั้น ปฏิเสธ

ยอนครอเฟิดออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ ไปแวะตรวจที่เกาะสีชังก่อน แล้วออกจากเกาะสีชังใช้ใบไปเมืองญวน การที่ไปเมืองญวนก็ไม่สำเร็จ ด้วยญวนรังเกียจการเกี่ยวข้องค้าขายกับฝรั่งยิ่งกว่าไทยขึ้นไปอีก ครอเฟิดกลับจากเมืองญวนจึงได้เป็นเรสิเดนต์รักษาการณ์อยู่ ณ เมืองสิงคโปร์ ตามความที่ปรากฏต่อมาตั้งแต่ครอเฟิดมาเป็นเรสิเดนต์อยู่ที่เมืองสิงคโปร์ กลับวางอัธยาศัยเป็นไมตรีกับไทย มีหนังสือไปมากับพระยาพระคลัง และเอาเป็นธุระสงเคราะห์เรือไทยที่ไปค้าขายที่เมืองสิงคโปร์ กลับทำตามคำสั่งเดิมของรัฐบาลอินเดียถึงกับเอาเป็นธุระบอกเข้ามาให้ไทยทราบ ว่าพม่าแต่งทูตไปชวนญวนให้ช่วยกันตีเมืองไทย ดังจะปรากฏต่อไปข้างหน้า เห็นจะเป็นด้วยเหตุอังกฤษเกิดวิวาทกันขึ้นกับพม่า ครอเฟิดจึงเห็นประโยชน์ในการที่จะเอาใจไทย ฯลฯ

การที่รัฐบาลอินเดีย แต่งคลอเพิดเป็นทูตเข้ามาคราวนั้น แม้ไม่สำเร็จได้ดังประสงค์ของครอเพิด และเกิดเป็นปากเสียงกันดังกล่าวมาก็ดี แต่เป็นประโยชน์แก่อังกฤษดังที่รัฐบาลอินเดียต้องการด้วยตั้งแต่นั้นมา ก็มีเรือพ่อค้าอังกฤษไปมาค้าขายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ที่สุดจนมีคนอังกฤษชื่อฮันเตอร์(๑) เข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ในกรุงเทพฯ ฝ่ายไทยก็ทำนุบำรุงให้ไปมาค้าขายได้โดยสะดวก เป็นแต่ไม่ยอมลดหย่อนภาษีอากรให้อังกฤษผิดกับที่เก็บจากชาติอื่น ด้วยประเพณีการค้าขายในเวลานั้น ยังถือตามแบบเดิมที่มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า(๒)

ทางไมตรีกับฝรั่งในรัชกาลที่ ๓

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ อังกฤษกับพม่าเกิดรบกันขึ้นเป็นครั้งแรก เหตุด้วยแย่งเมืองประเทศราชซึ่งอยู่ระหว่างอินเดียกับพม่า คือ เมืองยะไข่ เมืองมณีปุระ และเมืองอัสสัม เป็นต้น ซึ่งพม่าไปตีได้ไว้แต่ก่อน ครั้นอังกฤษ

---

(๑) ไทยเรียกกันในครั้งนั้นว่า หันแตร

(๒) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ หน้า ๓๒๑ นอกจากนี้ยังมีในคำนำหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติโดยพิสดาร

รบกับพม่าตีเอาเมืองเหล่านี้ได้แล้ว แต่แรกคิดจะเดินกองทัพบกเข้ามาตีเมืองอังวะ แต่มาปรากฏว่า ทางกันดารนัก อังกฤษจึงเปลี่ยนความคิดจัดเป็นกองทัพเรือ ให้เซอร์ อาชิบัลด์ แคมป์เบล เป็นแม่ทัพ ยกมาเข้าปากน้ำเอราวดี ตีได้เมืองร่างกุ้งไว้เป็นที่มั่น ครั้นจะยกกองทัพตีต่อขึ้นไปพอประจวบเข้าฤดูฝน หนทางกันดาร ไพร่พลอังกฤษผิดอากาศเกิดเจ็บไข้ ทั้งระยะทางที่จะต้องรบพุ่งพม่าต่อไปก็ยังไกล ด้วยจะต้องผ่านแดนรามัญขึ้นไปก่อนจึงจะถึงเมืองอังวะ อังกฤษจึงต้องหยุดยั้งทัพค้างฤดูฝนอยู่ที่เมืองร่างกุ้ง แต่ในเวลาที่หยุดอยู่นั้น อังกฤษแต่งทัพอีกกองหนึ่งให้ลงมาตีหัวเมืองของพม่าตามชายทะเลข้างฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองเมาะตะมะ เมืองทะวาย เมืองตะนาวศรี และเมืองมะริดไว้ได้ในอำนาจของอังกฤษทั้งสิ้น

ในเวลาเมื่ออังกฤษ เกิดรบขึ้น กับพม่า ครั้งที่ กล่าวนี้ เป็นเวลาปลายรัชกาลที่ ๒ ความคิดเห็นของรัฐบาลไทยในครั้งนั้นจะเป็นอย่างไรยังไม่พบจดหมายเหตุเป็นหลักฐานพอที่จะอ้างได้เป็นแน่นอน ปรากฏแต่ว่า ทรงพระราชดำริเห็นว่า สงครามเกิดขึ้นในที่ต่อติดพระราชอาณาเขต

จะไว้ใจแก่เหตุการณ์มิได้ จึงโปรดให้แต่งกองทัพ ๓ กอง ทางบกให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) เป็นแม่ทัพ ยกล่วงหน้าออกไปทางด่านพระเจดีย์สามองค์กองหนึ่ง ให้พระยาสุรเสนาเป็นแม่ทัพยกหนุนไปอีกกองหนึ่ง ทางเรือให้พระยาชุมพร (ซุย) คุมกองทัพเรือไปรักษาการทางต่อแดนเมืองมะริด เมืองตะนาวศรีอีกกองหนึ่ง การที่ไทยยกกองทัพออกไปครั้งนั้น ได้บอกให้อังกฤษทราบว่าจะไปช่วยอังกฤษ ฝ่ายข้างอังกฤษ เมื่อไปติดชะงักอยู่ที่เมืองร่างกุ้ง ต้องการกำลังพาหนะที่จะหาบขนเครื่องสาตราวุธและเสบียงอาหารส่งกองทัพที่จะยกต่อขึ้นไปในฤดูแล้ง อยากได้กำลังไทยช่วยจึงชวนให้กองทัพเจ้าพระยามหาโยธาเข้าไปตั้งอยู่ในแดนเมืองเมาะตะมะ ที่อังกฤษตีไว้ได้ เวลานั้นเผอิญประจวบเปลี่ยนรัชกาลในกรุงสยาม ถึงรัชกาลที่ ๓ ไทยกับอังกฤษเกิดเข้าใจผิดกันขึ้นด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ

ประการที่ ๑ อังกฤษจะต้องการแต่สัตว์พาหนะ และผู้คนในกองทัพไทยใช้เป็นกำลังแบกหาม ไปใช้สอยอยู่ในบังคับบัญชาของอังกฤษ อ้างเหตุว่าเพราะวิธีการทำสงคราม วิธีของอังกฤษกับไทยไม่เหมือนกัน ถ้าไทยอยาก

จะรบพุ่งพม่าโดยลำพัง ขอให้จัดกองทัพยกไปตีหัวเมืองพม่า จากเมืองเชียงใหม่อีกทางหนึ่ง ข้างไทยเห็นอังกฤษจะเอาเปรียบแต่ฝ่ายเดียว จึงไม่ยอมให้กองทัพเจ้าพระยามหาโยธาอยู่ในบังคับบัญชาอังกฤษ พอถึงงานพระเมรุพระบรมศพ ก็ให้หากองทัพกลับคืนเข้ามากรุงเทพ ฯ

ประการที่ ๒ อังกฤษมีความคิดในชั้นแรกว่า ถ้าทำสงครามชนะพม่าจะคืนเมืองตะนาวศรี เมืองมะริดให้แก่ไทย แต่ว่าจะคืนให้แต่แผ่นดินดอนตอนข้างใน ส่วนข้างชายทะเลซึ่งเป็นท่าเลค้าขายอังกฤษจะเอาไว้เสียเอง ส่วนทางต่อแดนอังวะ อังกฤษคิดว่า ถ้าตีได้แล้วจะกลับตั้งรามัญประเทศขึ้นตามเดิม เพื่อทอนกำลังพม่าให้น้อยลง แต่ในเวลานั้นเชื้อวงศ์พระเจ้าหงสาวดีแต่ก่อนสาบสูญ อังกฤษเลือกหาผู้ซึ่งจะเป็นที่นิยมของพวกมอญ ตั้งเป็นพระเจ้าหงสาวดีขึ้นใหม่ เจ้าพระยามหาโยธาเป็นผู้อยู่ในที่จะถูกเลือกคนหนึ่ง ความทั้งสองข้อนี้ไม่เป็นที่พอใจของไทย ด้วยเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี เมื่อเป็นเมืองขึ้นของไทยอยู่แต่ครั้งกรุงเก่า เป็นประโยชน์ด้วยเป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเล ถ้าอังกฤษเอาชายทะเลเสีย ก็เป็นอันปิด

ท่าค้าขาย หาประโยชน์อันใดแก่ไทยมิได้ ไทยมีแต่จะต้องรับผิดชอบรักษาหัวเมืองดอน ให้เป็นประโยชน์แก่อังกฤษฝ่ายเดียว ส่วนความคิดที่อังกฤษจะตั้งรามัญประเทศขึ้นอีก และโดยเฉพาะที่เจ้าพระยามหาโยธา ตกอยู่ในผู้ต้องเลือกนั้น ไทยต้องไม่พอใจอยู่เอง ด้วยมอญได้อพยพเข้ามาเป็นไพร่บ้านพลเมืองไทย ตั้งแต่เมื่อกรุงธนบุรีครั้งหนึ่ง และเมื่อในรัชกาลที่ ๒ (กรุงรัตนโกสินทร์) ครั้งหนึ่ง มีจำนวนมอญอยู่ในเมืองไทยเป็นอันมาก มอญเหล่านี้จะกลับไปฝักใฝ่อยู่กับอังกฤษ ก็ต้องเป็นข้อรังเกียจอยู่เอง

ประการที่ ๓ เมื่อมีท้องตราออกไป ให้พระยาชุมพรยกกองทัพเรือไปนั้น ในท้องตราจะสั่งอย่างไรไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าพระยาชุมพรให้เข้าไปกวาดครอบครัวเอาคนเมืองมะริด เมืองตะนาวศรีมามาก ครั้นอังกฤษลงมาตีได้เมืองตะนาวศรี เมืองมะริด พวกพลเมืองพากันไปร้องทุกข์กับอังกฤษว่าถูกพระยาชุมพรกวาดครัว อังกฤษกำลังจะเอาใจชาวเมืองตะนาวศรี เมืองมะริด จึงจับคนเมืองชุมพรที่ไปกวาดครัวไว้ได้มาก เมื่อความทราบเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระพิโรธแก่พระยาชุมพร ให้เอาตัวเข้ามาจำไว้ในกรุงเทพ ฯ

ประการที่ ๔ เกี่ยวด้วยเรื่องเมืองไทรบุรี คือเมื่อพระยาไทรทำสัญญาให้อังกฤษเช่าเกาะหมากนั้น ในข้อสัญญามีว่า ยอมให้อังกฤษซื้อหาเสบียงอาหารเอาไปจากเมืองไทรบุรีได้ โดยไม่ต้องเสียภาษีอากร ครั้นเมื่อไทยลงไปปกครองเมืองไทร ตั้งเก็บภาษีตามอย่างธรรมเนียมเหมือนกับหัวเมืองอื่น และโต้อังกฤษว่า อังกฤษไปทำสัญญากับพระยาไทรโดยพลการ ไม่ได้บอกให้กรุงเทพ ฯ ทราบตามสมควรแก่ประเพณี อีกข้อหนึ่งเมื่อเจ้าพระยา-นคร ฯ ลงไปตีได้เมืองไทรบุรีนั้น พระยาแประเลยงดไม่ส่งต้นไม้ทองเงินเข้ามาถวายดังแต่ก่อน พวกเมืองแประเกิดแตกกันเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งเห็นควรจะอ่อนน้อมต่อเจ้าพระยานคร ฯ พวกหนึ่งเห็นไม่ควรจะอ่อนน้อมฝ่ายข้างอังกฤษก็ไม่อยากจะให้ไทยมีอำนาจล่วงเลยเขตเมืองไทรบุรีลงไป อาศัยเหตุทั้งสี่ประการที่กล่าวมานี้ ในปลายปีระกาสัปตศก จุลศักราช ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘

เมื่ออังกฤษทำสงครามจวนจะชนะพม่าอยู่แล้ว ลอร์ดแอมเฮิสต์ ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษจึงแต่งให้นายร้อยเอกเฮนรีเบอร์นี (ซึ่งเรียกชื่อกันในสมัยนั้นว่า กะปิตันบารนี) เป็นทูตเข้ามากรุงเทพ ฯ เพื่อให้เข้ามาพูดจาตกลงกับไทยโดยทางไมตรี และขอให้ทำหนังสือสัญญากับไทยให้มีไว้ต่อกันเสียเป็นหลักฐาน

นายร้อยเอกเบอร์นีมาหาเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) ก่อน เมื่อเจ้าพระยานคร ฯ ได้รับอนุญาตจากกรุงเทพ ฯ แล้ว จึงพานายร้อยเอกเบอร์นีเข้ามากรุงเทพ ฯ เมื่อในเดือน ๑๒ โปรดให้เข้าเฝ้าอย่างแขกเมืองที่เคยมาแต่ก่อน และให้เสนาบดีปรึกษากับนายร้อยเอกเบอร์นีตกลงกันได้ทำหนังสือสัญญากับอังกฤษฉบับแรกเมื่อ ณ เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำปีจออัฐศก จุลศักราช ๑๑๘๘ พ.ศ. ๒๓๖๙ เป็นหนังสือสัญญา ๑๔ ข้อ ฯลฯ (และ) ในคราวนั้นไทยได้ทำสัญญากับนายร้อยเอกเบอร์นี ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษอีกฉบับหนึ่ง ว่าด้วยการค้าขาย เป็นสัญญา ๖ ข้อ[๑]

---

(๑) พระอธิบายของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติ หน้า ๓๒

อักษรสาสน์ของลอร์ดแอมเฮิสต์ ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษที่นายร้อยเอกเบอร์นีนำมานั้น โปรดให้นายกาลส มันแวนต์ สิลไวร์ กงสุลโปรตุเกสช่วยแปลออกเป็นภาษาไทย แล้วเกลาสำนวนให้รัดกุมขึ้นอีกฉบับหนึ่ง ได้พิมพ์สำเนาไว้ทั้งสองฉบับ ดังต่อไปนี้

อักษรสาสน์ของผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ นายกาลส มันแวนต์ สิลไวร์ กงสุลโปรตุเกส เป็นผู้แปล

วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีจออัฐศก (พ.ศ. ๒๓๖๙) พระยาพิพัฒน์โกษา หลวงสุรสาคร ขุนทิพวาจา ขุนเทพวาจา นั่ง ณ ศาลาลูกขุนฝ่ายขวา เอาหนังสือเจ้าเมืองมังกล่าซึ่งกะปิตันบารนีถือมาขอเป็นทางไมตรี ให้กาลส แปล หนังสือ อังกฤษ ออก เป็น คำไทย ใน หนังสือนั้นว่า

มาแต่ท่านที่นับถือลอร์ดอำแหด เจ้าเมืองเยณะรันเมืองทั้งปวงที่อังกฤษตีได้ข้างทวีปอินเดีย ถวายมาถึงท่านที่สูงสุดขุนหลวงเมืองไทย กราบบังคมโดยนับถือตามธรรมเนียมแล้วจึงได้เขียนหนังสือนี้

ได้ ๔ ปีมาแล้ว มารเกศ หัสติ่ง (๑) ผู้มีสกุลอันใหญ่ได้ครองเมืองมังกล่าก่อนข้าพเจ้า ได้แต่งทูตใช้ให้เข้ามาเฝ้าท่านที่สูงสุด สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เป็นสำคัญความนับถือและยกยอแห่งชาติอังกฤษ ตั้งแต่นั้นมาอังกฤษกับไทยมีไมตรียิ่งสนิทต่อกันมากขึ้นไป และเมืองอังกฤษยิ่งมีไมตรีต่อบรรดาเมืองทั้งปวงข้างอินเดีย เว้นแต่เมืองอังวะ เพราะว่าเมืองอังวะประมาททำเหลือเกินที่จะอดทน เย้าให้โกรธขึ้น ให้เจ้าอังกฤษยกกองทัพมาตีให้ได้ พวกไพร่ของท่านที่สูงสุดรู้จักแจ้งอยู่ทุกคนว่าซึ่งพม่านั้นเป็นคนขบถไม่ตรงสิ้นทั้งเมืองอังวะ และเมืองขึ้นแก่อังวะทั้งปวงไทยต้องรู้จักที่จะมีอัชฌาสัยเดินตรงต่อชาติ มิให้ห้ามความปรารถนาของมันไม่ได้ เว้นแต่เดินโดยกำลังเครื่องศัสตราอาวุธ จึงจะห้ามความปรารถนาและความนึกร้ายต่อเมืองใกล้กันนั้นจึงจะได้ บัดนี้กองทัพอังกฤษได้ยกขึ้นไปถึงเมืองพม่าเมืองใด ๆ ก็ตีได้เมืองนั้นแล้วบัดนี้เห็นว่าท่านที่สูงสุดจะมีความยินดีเป็นอันมากด้วยได้ยินว่าพม่าที่เป็นศัตรูแห่งทั้งสองฝ่ายนั้น ได้ต้องแพ้

(๑) มาร์ควิส เฮสติงส์

แก่อังกฤษในการศึกทุกอย่าง บัดนี้อังกฤษตีได้ไว้แล้ว เมืองอาสรร เมืองอารกัน เมืองเจตุบา เมืองรำเร เมืองจินดา เมืองย่างกุ้ง เมืองตาลา เมืองบัดเสน เมืองเสเรียน เมืองพะโก เมืองเตนาบิ เมืองปตน เมืองตะนาว เมืองมะตะมะ เมืองเย เมืองทวาย เมืองมะริด

ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้เข้ามาถึงอินเดีย สำหรับเอาใจใส่การอันใหญ่ที่ขุนหลวงอังกฤษมีความไว้ใจมอบให้ข้าพเจ้า แต่เมื่อแรกยกกองทัพไปตีอังวะนั้น ข้าพเจ้ามิไปปรารถนาซึ่งจะสำแดงแน่ให้ท่านที่สูงสุดเห็นความนับถือยกยอที่ข้าพเจ้ามีต่อท่านที่สูงสุด และความปรารถนาแห่งชาติอังกฤษโดยสุจริตที่จะถ้าทางไมตรีต่อกรุงไทย ข้าพเจ้าได้สั่งให้เจ้าเมืองเกาะหมากเจ้าเมืองใหม่ไว้ ได้ข่าวการรบต่อพม่านั้นเมื่อใด ก็ให้เอาข่าวนั้นส่งถวายเข้ามาโดยเร็วอย่าให้ขาดได้ และข้าพเจ้าได้สั่งแก่พวกกองทัพอังกฤษและขุนนางทั้งปวงที่ขึ้นไปเมืองอังวะนั้นไว้ว่า ถ้าพบคนและสิ่งของไทย ณ ตำบลใด ก็ให้กองทัพเอาใจใส่ช่วยทำนุบำรุง บัดนี้เห็นว่าถึงเพลาแล้ว ที่ข้าพเจ้าจะต้องจัดทูตให้เข้าไปเฝ้าท่านที่สูงสุดโดยซื่อ ข้าพเจ้าจะได้กราบทูล

ความการรบพม่าให้แจ้งทุกอย่าง และจะได้ทูลให้ทราบว่า เมืองอังกฤษจะคิดการสิ่งใด ๆ ข้างหน้าต่อไป ข้าพเจ้าจึงได้เลือกเอา กะบีตันหันตรีบารนีใช้ในการอันใหญ่นี้ กะบีตันหันตรีบารนีนี้ เป็นขุนนางได้ทำราชการฝ่ายตะวันออกข้างอินเดียหลายปีมาแล้ว เป็นคนรู้เข้าใจกิริยาอย่างธรรมเนียมข้างทวีปนั้นมาก เป็นคนรู้จักขุนนางของท่านที่สูงสุดหลายท่าน เป็นต้นว่าเจ้าเมืองนคร เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า และบรรดาขุนนางของเจ้าเมืองทั้งนี้สิ้น กะบีตันหันตรีบารนีมีบุญซึ่งจะได้เอาความที่ข้าพเจ้าพลอยมีความยินดีแต่ในดวงใจข้าพเจ้า เพราะท่านมีที่สูงสุดได้เสด็จขึ้นนั่งบนพระที่นั่งอันใหญ่ที่สรรเสริญ ณ กรุงไทยนี้ ข้าพเจ้ามีความปรารถนาโดยสุจริตให้ท่านที่สูงสุดได้จำเริญไปเป็นช้านาน จะได้พระราชทานแจกพระเมตตาแก่ไพร่แห่งท่านที่สูงสุดทั้งสิ้นแก่นานาประเทศทั้งปวงที่เข้ามา ณ กรุงของท่าน กะบีตันหันตรีบารนีจะได้กราบทูลแก่ท่านที่สูงสุด และกราบเรียนท่านเสนาบดีเอง ให้จะแจ้งถ้วนถี่ยิ่งกว่ามีในหนังสือ ด้วยความชาติอังกฤษมีน้ำใจสักเท่าใด ที่จะได้รื้อพื้นทางไม-

ตรีต่อไทย กะบีตันหันตรีบารนีใช่ว่าจะจำเพาะกราบทูลและกราบเรียนท่านเสนาบดีด้วยการที่ได้รบพม่าต่อไปข้างหน้าให้แน่ และจะแจ้งทุกสิ่ง ข้าพเจ้ามีความไว้ใจอันใหญ่หนักหนา ว่าท่านที่สูงสุดจะโปรดรับทูตที่ข้าพเจ้าให้เข้าไปโดยสะดวกด้วยอย่างดี ทูตนั้นจะได้มีน้ำใจกราบ-ทูลให้ทราบโดยสะดวกมิได้ขัดขวางแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใด และจะได้กราบทูลสารพัดทั้งปวง ที่ข้าพเจ้าคิดไว้นั้นให้ท่านที่สูงสุดทราบ และทูตจะได้จดหมายแจ้งแก่ข้าพเจ้าว่าท่านที่สูงสุดจะเห็นชอบต้องด้วยความที่ข้าพเจ้าคิดไว้นั้นอย่างไร ทูตจะได้เขียนออกไปให้ข้าพเจ้าทราบ เจ้าเมืองอังกฤษไม่ได้มีความปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งของท่านที่สูงสุด มิได้ปรารถนามาแต่สิ่งที่จะต้องการ คือทางที่จะใช้ให้ทางไมตรีอังกฤษกับไทยซึ่งมีต่อกันทุกวันนี้ยิ่งขึ้นไป และยืดยาวไป ถ้าและท่านที่สูงสุดทรงพระดำริทำสัญญาสิ่งหนึ่งโดยสัญญานั้น จึงจะเกิดประโยชน์และง่ายสะดวกและกว้างขวางในเมืองของท่าน และเพราะอย่างนี้ไมตรีจะใหญ่ยิ่งขึ้นไป และจะเกิดประโยชน์เป็นอันมากแก่ทั้งสองชาติ และเพราะสัญญานั้น เมืองเกาะหมากและเมืองขึ้น

แก่ท่านที่สูงสุดเหมือนเมืองนคร เมืองสงขลา เมืองตลุง ข้างหน้าไปจะได้อยู่ราบคาบไม่รบกวนกันสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ กะบีตันหันตรีบารนีที่ข้าพเจ้ามีความไว้ใจนี้มีฤทธิ์ที่จะยอม และจัดแจงในการสิ่งใด ๆ ที่ท่านสูงสุดทำนั้น และจะได้บอกความออกไปถึงกรมการเมืองมังกล่ากะบีตันหันตรี บารนีมีบุญที่จะคุมของเข้าถวายท่านที่สูงสุดโดยซื่อ ของข้าพเจ้าเป็นของทำที่วิลาศบ้างทำที่เมืองมังกล่าบ้าง ข้าพเจ้ามีความไว้ใจอยู่ว่า ท่านที่สูงสุดจะรับไว้เป็นสำคัญนับถือและความรำลึกของข้าพเจ้า

หนังสือนี้ทำที่เมืองป้อมชื่อวิเลม วัน ๑๓ เดือนใหม่ศักราช ๑๘๒๕

อำแหต.

อักษรสาส์นของผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ซึ่งนายกาลส มันแวนต์ สิลไวร์ กงสุลโปรตุเกส แปลแล้วเกลาสำนวนใหม่

หนังสือเอตอารนาบั่นลาดหัดครนา โดยยินณะรันกินดี เจ้าเมืองมังกล่า ขอกราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้า

อยู่หัวให้ทราบใต้ฝ่าละอองด้วยเมื่อ ๔ ปีแล้วเจ้าเมืองมังกล่าตนก่อนชื่อมาราก็ศหัสติ่ง ได้ให้คนอายัดใจเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อน ได้มาแจ้งความว่า อังกฤษยำเกรงนับถือยกยอรักใคร่ต่อไทย แต่วันนั้นมาจนวันนี้ อังกฤษกับไทยตั้งอยู่ในความสัตย์มั่นคงรักใคร่เป็นไมตรีต่อกัน บรรดาเมืองขึ้นทั้งปวงก็รักตามด้วยกันเว้นแต่เมืองพม่าอวดจองหอง ข้าพเจ้าอดไม่ได้จึงได้เกิดวิวาท ไม่มีเหตุสิ่งใด ด้วยมันแกล้งเบียดเบียนทำลายเนื้ออังกฤษ อังกฤษยกทัพไปรบกัน แต่ว่าท่านองพม่าบิดพลิ้วโลภลาภทำโอหัง การทั้งนั้นสมเด็จพระพุทธ-เจ้าอยู่หัวกรุงไทยก็ทรงทราบอยู่แล้ว ข้าราชการก็รู้ ซึ่งจะทำไมตรีกับพม่า ถึงจะทำความดีสักเท่าใด ๆ ท่านองพม่านั้นก็เชื่อไม่ได้ ยังแต่การรบสิ่งเดียวที่จะห้ามความปรารถนาได้ มันมีแต่จะเบียดเบียนเนื้อเมืองเขตแดนอันใกล้กัน และบัดนี้กองทัพอังกฤษรบเมืองพม่าล้อมรอบถ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงไทยทราบก็จะทรงยินดีและกองทัพอังกฤษกับพม่ามีชัยเป็นอันมาก ตีได้เมือง

อาสรร เมืองระเขง เมืองเขดบา เมืองรำรีย์ เมือง
จินดา เมืองรังคง เมืองกาละ เมืองมะสิง เมือง
เสเรียน เมืองชิคุ เมืองฅณุพยู เมืองมัตตะมะ เมืองเร
เมืองทวาย เมืองมะริด เมืองตะนาว ๑๖ เมือง ก่อน
ได้รบกับพม่าบอกมาให้แจ้งข้าพเจ้ายินณะรัน เจ้าเมืองมังกล่า ซึ่งอยู่ในบังคับเจ้าเมืองอรบ นบนอบมาในสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวให้ทราบว่า เจ้าเมืองอรบและขุนนางผู้ใหญ่ ๆ อังกฤษจะใคร่เป็นไมตรีกับไทย รักใคร่กันโดยใจบริสุทธิ์ ด้วยแต่ก่อนข้าพเจ้าได้ให้เจ้าเมืองเกาะหมาก เจ้าเมืองใหม่ ให้เร่งบอกข้อความซึ่งได้รบกับพม่าเข้าไป ณ กรุงไทยให้ทราบ อนึ่งข้าพเจ้าได้บังคับแม่ทัพอังกฤษและทหารทั้งนั้นว่า ถ้าพบไทยที่ใด ๆ ก็ดี อย่าให้ทำอันตรายแก่คนและเก็บเอารูปพรรณสิ่งของอันใด ๆ เป็นอันขาดทีเดียว บัดนี้ข้าพเจ้าแต่งให้กะปิตันหันตรีบารนีเป็นทูตแทนตัวข้าพเจ้า เข้ามากราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงไทย แต่บรรดาเรื่องราวซึ่งรบกับพม่าและความปรารถนาพระยาใหญ่ซึ่งได้บังคับอังกฤษ จึงข้าพเจ้าได้เลือกสรรจัดแจงคนผู้ใหญ่ชัดเจนควรกับราชการ ได้

ให้กะปีตันหันตรีบารนี ซึ่งเป็นคนเดิมคุ้นในราชการเมือง ฝ่ายใต้ลม เข้าใจทำนองบรรดาธรรมเนียมกระบิลเมือง แล้ว ให้รู้จักกับเจ้าพระยานคร พระยาถลาง พระตะกั่วทุ่ง พระตะกั่วป่า ซึ่งเป็นข้าราชการในสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงไทย ให้กะปีตันหันตรีบารนีเข้าไปเฝ้ากราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ว่าข้าพเจ้าฝากอภัยนบนอบยำเกรงยกยออันใหญ่โดยใจตรง ต่อพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงไทย ซึ่งว่าราชการอยู่เหนือแท่นอันมหาประเสริฐ ข้าพเจ้าขอคุณพระให้พรแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ให้มีพระชนม์ยืน ทรงพระจำเริญอยู่เหนือแท่นทรงอันสูง จะได้ทรงพระเมตตาปลูกเลี้ยงอาณาประชาราษฎร์กรุงไทยทั้งปวง และคนเมืองอื่นจะได้เข้ามาพึ่งบุญร่มเมืองฝ่ายไทย ให้กะปีตันหันตรีบารนีเข้ามาแจ้งความยิ่งกว่าหนังสือด้วยอังกฤษปรารถนาหนักหนาจะเป็นไมตรีกับไทย กับจะให้แจ้งความแต่เดิมซึ่งได้รบกับพม่าแล้วนั้นและยังจะทำต่อไปอีก ข้าพเจ้าเมืองมังกล่าขอให้กะปีตันหันตรีบารนีทูตได้เข้าเฝ้าดังปรารถนาข้าพเจ้า สมเด็จพระ-พุทธเจ้าอยู่หัวจะโปรดประการใดกะปีตันหันตรีบารนี

จะได้เอาความไปแจ้งแก่ข้าพเจ้า อนึ่งพระยาใหญ่อังกฤษกับบรรดาผู้ใหญ่อังกฤษทั้งนั้น จะได้คิดประการใดหามิได้ คิดแต่จะเป็นไมตรีกับไทย อังกฤษกับไทยจะได้รักใคร่ต่อกันทั้ง ๒ ฝ่าย ข้าพเจ้าจึงจัดให้กะบี่ตันหันตรีบารนีคนเชื่อใจของข้าพเจ้า แล้วเป็นคนคิดอ่านประกอบการจะได้เอาความส่งไปยังข้าพเจ้าโดยเร็ว ถ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโปรดให้เหมือนปรารถนาซึ่งว่าทั้งนี้ เมืองไทยกับเมืองอังกฤษ สินค้าทั้งสองเมืองจะได้บริบูรณ์ไปมาง่ายมิได้เว้น อนึ่งพระยาเกาะหมากกับเจ้าพระยานครกับเมืองถลาง เมืองสงขลา เมืองพัทลุงจะได้เป็นทางไมตรีต่อกันมาก ๆ อย่าให้เกิดเหตุวุ่นไขว่ ณ วันภายหลัง อนึ่งข้าพเจ้าจัดได้สิ่งของซึ่งทำ ณ เมืองคินดีเมืองอรบ ให้กะบี่ตันหันตรีบารนีคุมเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายเพื่อจะได้เป็นสำคัญว่า ข้าพเจ้าฝากอภัยนบนอบยำเกรงยกยออันใหญ่ ๆ จงมาก ๆ ต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว

หนังสือมา ณ วัน (คริสต์) ศักราช ๑๘๒๕ ปี

เฮนรี เบอรนี นำหนังสือสัญญาซึ่งปิดตราของผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ มาเปลี่ยนที่เมืองตรัง

ณ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๕ ค่ำจุลศักราช ๑๑๘๙ ปีกุนนพศก กะปิตันหันตรีบารนีเอาหนังสือสัญญาซึ่งปิดตรามาแต่เมืองมังกล่ามาเปลี่ยนที่เมืองตรัง กะปิตันเหมกฝากรฝเรดิกมิเลดเอดแกว เมืองมังกล่า กะปิตันสะดะลันนายกำปั่นมาพร้อมกันด้วย ครั้นเปลี่ยนหนังสือสัญญาแล้ว กะปิตันหันตรีบารนีไปเมืองมะริด ว่าจะให้กะปิตันเหมกฝากรเอาหนังสือสัญญาไปเมืองมังกล่า จะเอากำปั่นซึ่งกะปิตันหันตรีบารนีมานั้นต้องให้กะปิตันเหมกฝากรขี่กลับไป อนึ่งอักษรไทยซึ่งกะปิตันหันตรีบารนีเขียนบอกชื่อตรามาในหนังสือสัญญานั้นไม่ชัดกะปิตันหันตรีแปลใหม่ได้ถ่ายดวงตราตามหนังสือสัญญา เขียนอักษรไทยตามกะปิตันหันตรีบารนีแปลอยู่ในแผ่นกระดาษนี้

ตราซึ่งปิดมาในหนังสือสัญญา ทางไมตรี ทางค้าขายเหมือนกันตามอย่างถ่ายนี้

อเมริกันเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕

ประเทศสหปาลีรัฐอเมริกา แรกมามีทางพระราชไมตรีกับกรุงสยามในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีมะโรง พ. ศ. ๒๓๗๕ ตรงกับคริสตศักราช ๑๘๓๓ ครั้งนั้นประธานาธิบดีแยกสัน แต่งให้เอดมันด์รอเบิต เป็นทูตเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี และการค้าขาย ได้ตกลงทำหนังสือสัญญากันเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ ศ. ๒๓๗๕ หนังสือสัญญาการค้าขายที่ทำกับอเมริกาครั้งนั้น เป็นทำนองเดียวกับหนังสือสัญญาที่ไทยได้ทำกับอังกฤษครั้งเฮนรีเบอร์นี เป็นทูตเข้ามาในต้นรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๙ ข้อสำคัญนั้นคือ อังกฤษและอเมริกันยอมให้ไทยเก็บค่าปากเรือ ซึ่งบรรทุกสินค้าเข้ามาขายตามขนาดเรือ คิดเป็นวาละ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าบรรทุกแต่อับเฉาเข้ามาหาซื้อสินค้าเก็บวาละ ๑,๕๐๐ บาท ฝ่ายไทยยอมว่า ถ้าได้เก็บค่าปากเรือเช่นว่าแล้ว จะไม่เก็บภาษีอากรอย่างอื่นจากสินค้าอีก(๑)

(๑) พระอธิบายของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในคำนำหนังสือจดหมายเหตุเรื่อง ทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๖ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

นามของนายเอดมันด์รอเบิต เรียกในหมายรับสั่งตอนแรกว่าเอมินราบัด แต่หมายรับสั่งฉบับหลัง ๆ เรียกว่า เอดเมนรอเบต ความจริงเป็นคนเดียวกันนั้นเอง หมายรับสั่งได้แสดงให้เห็นรายละเอียดในการต้อนรับทูตอเมริกัน ด้วยอัธยาศัยไมตรีอย่างดียิ่งดังต่อไปนี้

หมายรับสั่งว่าด้วยนายเอดมันด์รอเบิตทูตอเมริ-กันเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕

วันอาทิตย์เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำปีมะโรงจัตวาศก ด้วยเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า เจ้าเมืองอเมริกันมีหนังสือให้เอมินราบัดขุนนางถือหนังสือเข้ามาว่าเป็นทางพระราชไมตรีค้าขาย เอมินราบัดขี่กำปั่นเข้ามาใหญ่กินน้ำลึกเข้าปากน้ำไม่ได้ ให้เรือออกไปรับตัวเอมินราบัด ๑ ขุนนางรอง ๒ คนใช้ ๑๒ รวม ๑๕ คน กำหนดจะได้ขึ้นมากรุง ฯ ณ วัน เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำเพลาเช้า กำหนดฝรั่งจะได้ขึ้นมาอยู่ตึกฝรั่งหน้าวัดประยุรวงศ์อาวาสนั้น ให้สี่ตำรวจเอาเตียงมุ้งไปตั้งให้เอมินรา

บัด ๑ ขุนนางรอง ๒ รวม ๓ เตียง ให้พระคลังวิเศษเอามุ้งแพรไปผูกให้เอมินราบัด ๑ ขุนนางรอง ๒ รวม ๓ หลัง ให้พระคลังในซ้ายเอาฟูกไปปูเตียง ๓ เอาผ้าขาวปูฟูก ๓ เอาหมอนหนุนศีรษะ ๓ หมอนข้าง ๖ ให้เอมินราบัด ๑ ขุนนางรอง ๒ ให้รักษาพระองค์เอาอ่างเขียวไปจ่ายให้ฝรั่ง ๓ ใบ ให้กลาโหมจ่ายตุ่มน้ำ ให้กรมเมือง ๔ ใบ ให้กรมเมืองรับเอาตุ่มน้ำต่อกรมพระกลาโหมไปให้ฝรั่ง ๔ ใบ ให้กรมนาเอาข้าวสารซ้อมไปจ่ายให้ฝรั่ง ๑๐ วันครั้งหนึ่งครั้งละ ๘ ถังกว่าฝรั่งจะกลับไป ให้พระคลังราชการเอาฟืนหุงข้าว น้ำมันพร้าว ไปจ่ายให้พอ และให้เจ้าพนักงานทั้งนี้เร่งเอาสิ่งของไปจัดแจงเตรียมตึกฝรั่งแต่ ณ วัน เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำเพลาเย็นให้พร้อมและขุนสารมหาดไทย กลาโหม จตุสดมภ์จัดแจงแต่งสิ่งของเวียนกันไปทักฝรั่งเมืองมริกัน มหาดไทย วัน เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำที่ ๑ กลาโหม วัน เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำที่ ๒ กรมวัง วัน เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำที่ ๓ กรมนา วัน เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำที่ ๔ กรมเมือง วัน เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำที่ ๕ กรมท่า วัน

เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำที่ ๖ และให้เจ้าพนักงานทั้งนี้ จัดสิ่งของเวียนกันไปทักแขกเมืองฝรั่ง ๓ วันครั้งหนึ่ง กว่าแขกเมืองจะกลับไป และสิ่งของซึ่งไปทักนั้นราคาเป็นเงิน ๑ ตำลึงจงทุกครั้ง แล้วให้ทำหางว่าวยื่นเสมียนตรากรมท่าจงทุกครั้ง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำปีมะโรงจัตวาศกด้วยเจ้าพระยาพระคลัง ผู้ว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่าเจ้าเมืองมริกันมีหนังสือให้เอมินราบัดขุนนางถือเข้ามาเป็นทางไมตรีค้าขาย ฝรั่งแขกเมืองพักอยู่ที่ตึกฝรั่งหน้าวัดประยุรวงศ์อาวาส นายและไพร่ ๑๕ คนนั้น ให้กรมนาเอานมโคมาจ่ายให้ฝรั่งเมืองมริกัน วันละ ๒ ทะนานเสมอทุกวันกว่าฝรั่งจะไป ให้เอามาจ่ายให้ที่ตึกฝรั่ง ตั้งแต่วันเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ให้พระคลังวิเศษเบิกเงินต่อพระคลังมหาสมบัติ ไปพระราชทานให้ฝรั่งเป็นเงิน ๑ ชั่งให้ฝรั่งซื้อกับข้าวสิ่งของกินวันละ ๑ ตำลึง ๒ บาท ตั้งแต่พระราชทานให้ฝรั่งวันเดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำไปถึงวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ๑๕ วันครั้งหนึ่ง เป็นเงิน ๔

ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาทเข้ากัน ๒ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาท ให้พระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินพระคลังวิเศษเป็นเงิน ๒ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาท อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

วันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำปีมะโรงจัตวาศก ด้วยเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่าเจ้าเมืองมริกันแต่งให้เอดแมนรอเบตขุนนางคุมเอาสิ่งของเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ให้เจ้าพนักงานแสงต้นมารับเอานาฬิกาพก ให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติมารับเอากระเช้าเงินให้เจ้าพนักงานพระคลังวิเศษมารับเอาแพร มารับเอาของถวายเจ้าเมืองมริกันต่อขุนราชเศรษฐี เสมียนตรากรมท่า ณ จวนเจ้าพระยาพระคลังแต่ ณ วันอาทิตย์เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำเพลาเช้า อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

วันอาทิตย์เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำปีมะโรงจัตวาศก เจ้าพนักงานมารับเอาของเอดแมนรอเบตถวา พระคลังมหาสมบัติ หลวงสุวรรณภักดี หมื่นอุดม มารับเอากระเช้าเงินระเพื่องคู่ ๑ กระเช้าเงินกลมเพื่อง ๒ รวม ๓ คู่ พระคลังวิเศษ ขุนสำเร็จประแดง มารับเอาแพรหนังไก่

๒๐ พับ แพรเลียนสีตากุ้ง ๖๐ พับ รวม ๘๐ พับ แสงในขุนทิพมงคล ปลัดกรม หมื่นพิทักษ์อาวุธรับนาฬิ-กาพกไว้คู่ ๑

วันพฤหัสบดีเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำปีมะเส็งเบญจศก ด้วยเจ้าพระยาพระคลัง รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งหมายไปแต่ก่อนว่าเจ้าเมืองมริกันแต่งให้เอดแมนรอเบตขุนนางเข้ามาเป็นทางไมตรีค้าขาย ให้พระราชทานเงินให้กับฝรั่งเงินพระราชทาน ๑ ชั่ง ซื้อกินวันละ ๑ ตำลึง ๒ บาท ตั้งแต่เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำมาถึงวันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ ๑๕ วันครั้งหนึ่ง ๑ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาท รวม ๒ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาท แจ้งอยู่ในหมายแต่ก่อนนั้นแล้ว บัดนี้ฝรั่งจะได้กลับออกไป ณ เมืองมริกันกำหนดจะได้ไปจากกรุง ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ให้พระราชทานเงินกับฝรั่งอีก เงินพระราชทานให้ฝรั่งซื้อกับข้าวสิ่งของกินวันละ ๑ ตำลึง ๒ บาท ตั้งแต่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำมาจนวันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ๑๓ วันเป็นเงิน ๑ ชั่ง ๑๙ ตำลึง ๒ บาท นั้นให้พระคลังวิเศษเบิกเงินต่อพระคลัง

มหาสมบัติ ไปพระราชทานให้ฝรั่งเป็นเงิน ๑ ชั่ง ๑๙ ตำลึง ๒ บาท แต่ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ให้พระคลังมหาสมบัติจ่ายเงิน ให้พระคลังวิเศษเป็นเงิน ๑ ชั่ง ๑๙ ตำลึง ๒ บาท แต่ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

ด้วย ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า อิศตาโดอุนิโดตาอเมริกะ เจ้าเมืองมริกันแต่งให้แอดแมนรอเบตขุนนางคุมเอานาฬิกาพก ๑ กระเช้าเงิน ๓ คู่ แพร ๘๐ พับ เข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย บัดนี้แอดแมนรอเบตจะได้กลับออกไป ณ เมืองมริกัน โปรดเกล้า ฯ ให้จัดสิ่งของตอบแทนให้ค่าของถวายเอดแมนรอเบตนั้นให้พระคลังมหาสมบัติจัดงาช้าง ๕ ลำหาบหนัก ๒ หาบ พระคลังในขวา ดีบุกหนัก ๑๐ หาบ พระคลังราชการ รงหนัก ๒ หาบ เนื้อไม้หนัก ๒๕ หาบ พระคลังในซ้าย น้ำตาลกรวดหนัก ๕ หาบ น้ำตาลทรายหนัก ๒๐ หาบ กำยาน ๒๕ หาบ พระคลังสินค้า พริกไทยหนัก ๑๑ หาบ

เร่วหนัก ๒ หาบ ครั่งหนัก ๕ หาบ ฝางหนัก ๑๐ หาบ แล้วให้เจ้าพนักงานชาวพระคลังจัดแจงสิ่งของทั้งนี้บรรทุกเรือไปส่งให้เอดแมนรอเบต ที่ตึกฝรั่งหน้าวัดประยุรวงศ์อาวาส แต่ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำเพลาบ่าย ๑ โมง ให้พร้อมจงทุกพนักงาน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

ด้วยเจ้าพระยาพระคลัง ผู้ว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า หมายรับสั่งไปแต่ก่อนว่า เจ้าเมืองมริกันแต่งให้เอดแมนรอเบตขุนนางเข้ามาเป็นทางไมตรีค้าขาย เอด-แมนรอเบตจะได้จากกรุง ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เบิกเงินซื้อกับข้าวของกินเป็นเงิน ๑๙ ตำลึง ๒ บาท แจ้งอยู่ในหมายรับสั่งแต่ก่อนนั้นแล้ว เอดแมนรอเบตได้ไปจากกรุง ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ขอเบิกเงินให้ค่ากับข้าวของกินตั้งแต่ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำมาถึง ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ๑๐ วันละ ๑ ตำลึง ๒ บาทเป็นเงิน ๑๕ ตำลึงนั้น ให้เจ้าพนักงานพระคลังวิเศษเบิกเงินต่อพระคลังมหาสมบัติ ๑๕ ตำลึง แล้วให้พระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินให้พระคลังวิเศษ ๑๕ ตำลึง อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

จดหมายเหตุ ทูตอเมริกันเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕

วันอังคารเดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะโรงจัตวาศก (จ.ศ. ๑๑๙๔) เอดแมนรอเบตถือหนังสือเจ้าเมืองมริกันเข้ามาฉบับหนึ่ง ต้นหนังสือเป็นอักษรอังกฤษ สำเนาเป็นหนังสือจีน (ความว่า)หนังสืออันเรยักซอน ผู้สำเร็จราชการเมืองมริกันที่หนึ่ง กราบถวายบังคมมาใต้ฝ่าละออง ฯ สมเด็จพระเจ้ากรุงไทยที่สูงสุดอันมหาประเสริฐ ด้วยข้าพเจ้าแต่งเอดแมนรอเบต ขุนนางผู้ใหญ่อยู่ในเมืองมริกันถือหนังสือเข้ามาขอทำสัญญาทางค้าขาย และเอดแมนรอเบตคนนี้ จะว่ากล่าวสิ่งใดขอให้เหมือนข้าพเจ้าว่า ด้วยข้าพเจ้ามีใจซื่อตรงรักใคร่ต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงไทยยิ่งนัก ขอพระผู้เป็นเจ้าโปรดให้สมเด็จพระเจ้ากรุงไทย ได้มีพระบารมียิ่ง ๆ ขึ้นไป ชาติมริกันจะได้ไปมาค้าขายเป็นไมตรีสืบไปภายหน้า หนังสือฉบับนี้เขียนที่เมืองวอชิงตัน เป็นเมืองใหญ่ในชาติมริกัน เขียน ณ วันเดือนยี่แรม ๑๑ ค่ำ ศักราชฝรั่ง ๑๘๓๒ ปีเถาะตรีนิศก (มีหนังสือสำคัญประจำตัวอีกฉบับหนึ่งความว่า) เราอันเรยักซอน ผู้สำ–

เร็จราชการเมืองมริกัน บอกมาให้คนทั้งปวงรู้ ถ้าผู้ใด เห็นหนังสือฉบับนี้ให้รู้ว่า เรามีความไว้ใจแก่เอดแมนรอ-เบต ว่าเป็นชาติมริกันมีสติปัญญารู้ความรอบคอบ ตั้งให้เข้ามาทำหนังสือสัญญาค้าขายต่อกรุงไทย กับขุนนางผู้ใหญ่ทั้งปวง ถ้าขุนนางผู้ใดถืออาญาสิทธิ์จะรับทำหนังสือสัญญาทางค้าขายได้ ก็ให้เอดแมนรอเบตกลับออกมาถึงเมืองวอ-ชิงตัน จึงจะบอกข้อสัญญาให้ชาติมริกันรู้ทั้ง ๒๔ หัวเมืองให้รู้ทั่วกัน ความดังนี้ เราได้เขียนชื่ออันเรยักซอน ผู้สำเร็จราชการเมืองวอชิงตัน ด้วยลายมือของเราปิดตราสำหรับที่เจ้าเมืองไว้เป็นสำคัญ หนังสือนี้ทำที่เมืองวอ-ชิงตันเขียน ณ วันเดือนยี่แรม ๑๑ ค่ำ ศักราชฝรั่ง ๑๘๓๒ ปีเถาะตรีศก

วัน เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำปีมะโรงจัตวาศก ฝรั่งมาแต่เมืองมริกัน เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมสมเด็จพระ-พุทธเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ออกใหญ่

เป็นฝรั่งเอดแมนรอเบต ขุนนางที่ ๑ คาอิดกำมะกัน นายกำปั่นรบนายทหารที่หนึ่ง ๑ แปรเวนตะเนนเต

นายทหารที่หนึ่ง ๑ บาเรนตะเนนเต นายทหารที่สาม ๑ ฝอเลบตะเนนเต นายทหารที่สาม ๑ ดารอนรองตะเนนเต นายทหารที่สี่ ๑ โตมักกรอนตะเนนเต นายทหารที่สี่ ๑ เกร้าผัดรอนตะเนนเต นายทหารที่สี่ ๑ แวนสิรองตะ-เนนเต นายทหารที่สี่ ๑ มอริชอน เสมียน ๑ ดิกนอมอ ๑ รวม ๑๑ คน

วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็งเบญจ-ศก (จ.ศ. ๑๑๙๕) ปิดตราหนังสือสัญญา ๒ ฉบับ ตราบัวแก้วปิดท้ายหนังสือที่กลางตราครุฑปนก เอดแมน-รอเบตปิดท้ายหนังสือที่สุด ตราบัวผันปิดประจำต่อฉบับ หนึ่งเอดแมนรอเบตเอาออกไป ณ เมืองมริกัน ฉบับหนึ่ง เสมียนตรากรมนาเอาไปให้พระราชโกษาไว้ ณ ห้องพระ มาลาภูษา

ณ วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก เอดแมนรอเบต ๑ มอแลสดเนนเต ๑ มอริ-ชอน เสมียน ๑ ดิกนอมอ ๑ แอนสิ ๑ ห้าคนไปดูแห่ พระบรมศพพระราชวังบวร ฯ ดูอยู่ที่ศาลาเหนือพระที่นั่ง สุธาสวรรค์

ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำเพลาบ่าย ฝรั่งได้ล่องไปกรุงเป็นกำปั่น ๒ ลำ เรืออาสาจามบรรทุกสิ่งของพระราชทานตอบแทนลำหนึ่งไป ฝรั่งถึงกำปั่นนอกหลังเต่าน้ำลึก

นายริดซัน ชาติอังกฤษ ถือหนังสือของบริษัทอิสต์อินเดียเข้ามาขอทำสัญญาซื้อช้างไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑

เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๑ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลที่ ๓ บริษัทอิสต์อินเดีย แต่งให้นายริดซัน ซึ่งเรียกชื่อในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า มิสเตอร์ฤทธิ์สชอน เข้ามาขอทำสัญญาซื้อช้าง เพื่อจะให้กิจการดำเนินโดยสะดวกสมความตามประสงค์ของบริษัท จึงมีอักษรสาสน์ของผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ให้นายริดซันถือเข้ามาด้วย ทำนองเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราช ที่บาทหลวงฝรั่งเศสจะเข้ามาตั้งสำนักสอนศาสนาคริสตัง ได้ทูลขอพระราชสาสน์พระเจ้าหลุยส์ ๑๔ และมหาสมณสาสน์ของโป๊บเชิญเข้ามาเป็นสิ่งสำคัญ ข้างฝ่ายไทย พยายามทุกอย่างที่จะแสดงให้อัง-

กฤษเห็นไมตรีจิตอันดียิ่ง จึงจัดการต้อนรับนายริดซัน ตามที่ปรากฏเรื่องราวอยู่ในพระราชพงศาวดารรัชกาล ที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียบเรียง ท่วงทีคล้ายกับจัดรับรองทูต เป็นการให้เกียรติยศอย่างสูง มีข้อความพิสดารดังกล่าวไว้ต่อไปนี้

มิสเตอร์ฤทธิ์สชอน อังกฤษ ถืออักษรสาส์นเจ้าเมืองบังกลาเข้ามาทางบก เจ้าเมืองเมาะตำเลิมให้เจ้าเมืองตกราน คุมมอญพม่าเป็นพาหนะเข้ามาด้วย ๑๐๐ คน เดินมาทางเมืองกาญจนบุรี มาหาพระยาราชบุรี พระยาราชบุรีจะจัดเรือส่งเข้ามาก็ไม่ยอม แล้วเดินมาเมืองนครชัยศรี พักอยู่ศาลากลาง จะข้ามแม่น้ำเมืองนครชัยศรีเข้ามากรุงเทพมหานคร พระนครชัยศรีตอบว่าทางช้างเดินไปไม่ได้ ทางนั้นเป็นพลุเป็นหลุมเป็นร่องสวนทั้งนั้น มิสเตอร์ฤทธิ์สชอนว่าพวกมอญว่าไปได้ พระนครชัยศรีตอบอีกว่าเดินไปแต่คนเดินเท้า ถ้าจะเอาช้างเข้าไปถึงกรุงก็ต้องเดินอ้อมไปถึงกรุงเก่าจึงจะไปได้ ถ้ามิสเตอร์ฤทธิ์สชอนจะเข้าไปทางนี้ให้ได้ ช้างจะไปติดหล่มอย่างไร จะโทษแก่ข้าพเจ้าไม่ได้ ถ้าจะไปทางเรือข้าพเจ้าจะจัดส่ง

เข้าไปให้ถึง มิสเตอร์ฤทธิ์สชอนก็ยอม ความเรื่องนี้พระนครชัยศรีตัดเสียไม่ให้เข้ามาทางบกได้นั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดนัก มิสเตอร์ฤทธิ์สชอน เข้ามาถึงกรุงเทพมหานครในเดือน ๓ ข้างแรม ให้อาศัยอยู่กับหันแตร ที่ตึกหน้าวัดประยุรวงศ์ ปลูกแต่โรงให้พวกมอญพม่าอยู่ มิสเตอร์ฤทธิ์สชอนได้ไปหาท่านเจ้าพระยาพระคลัง สำแดงหนังสือสำหรับตัว และอักษรสาสน์เจ้าเมืองบังกลาซึ่งมีมาทูลเกล้า ฯ ถวายว่า ที่เมืองมอญเมืองพม่าเกิดความไข้ โคกระบือล้มเสียเป็นอันมาก จนไม่มีโคกระบือจะทำนา เจ้าเมืองบังกลาขอให้ลูกค้าซื้อโคกระบือออกไปจะได้ทำไร่นา ข้อ ๑ ว่า ราษฎรอยู่ในบังคับอังกฤษ ซื้อช้างม้าโคกระบือในแขวงเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำพูนเจ้าของช้างม้าโคกระบือรับเงินไว้แล้ว ก็ไม่ให้ช้างม้าโคกระบือ ท่านเจ้าพระยาพระคลังตอบว่า ที่แผ่นดินสยามช้างม้าโคกระบือเป็นกำลังราชการแผ่นดินและศึกสงครามมีมาได้อาศัย จะปล่อยให้ลูกค้าซื้อออกไปแล้วบ้านเมืองก็จะร่วงโรยเสีย ถอยกำลังไป และที่เมืองเชียงใหม่เมืองนครลำพูนนั้น เงินทองเกี่ยวข้องกันอย่างไร ก็จะ

ให้ข้าหลวงขึ้นไปชำระคืนให้แก่เจ้าของ มิสเตอร์ฤทธิ์สชอนก็ยอม

ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ มิสเตอร์ฤทธิ์สชอนได้เข้าเฝ้าออกใหญ่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ถวายเครื่องราชบรรณาการ คือ ถ้ามองทำด้วยกระดาษ เขียนเป็นแผ่นที่เมืองลอนดอน หีบเพลงยาว ๑ ศอก กว้าง ๙ นิ้ว สูง ๗ นิ้วหีบหนึ่ง ขวดปักดอกไม้กระเบื้องลายเขียนทองคู่หนึ่ง ขวดรูปพะโองกระเบื้องลายเขียนทองคู่หนึ่ง ขวดกระเบื้อง ๔ เหลี่ยมมีจุกลายเขียนทองคู่หนึ่ง ขวดแก้วรูปมงกุฎเจ้าแผ่นดินอังกฤษขวดหนึ่ง ขวดแก้วเจียระไนมีจุกรูปสูงคู่หนึ่ง ขวดแก้วพิมพ์รูปค่อมคู่หนึ่ง ขวดแก้วเจียระไนพิมพ์เล็กคู่หนึ่ง ขวดแก้วเจียระไนเป็นตะเกียงคู่หนึ่ง พรมวิลาสกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว ยาว ๔ ศอก ๑๐ นิ้วม้วนหนึ่ง พรมวิลาสยาว ๓ วา กว้าง ๘ ศอกม้วนหนึ่ง แล้วเอาของไปถวายกรมหลวงรักษ์รณเรศร ไปกำนัลเจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลังของหลวงพระราชทานตอบแทน ช้างพลายสูง ๕ ศอกเศษช้างหนึ่ง เจ้าพระยาพระคลังตอบแทน ช้างพลายสูง ๔ ศอกเศษช้างหนึ่ง แล้วมิสเตอร์ฤทธิ์สชอนก็ถวายบังคม

ลากลบไปเดินตัดไปทางเมืองสุพรรณบุรี ไปออกด่านอุทัยธานี(๑)

ไทยขอยกเลิกหนังสือสัญญาบางข้อต่ออังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗

ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ได้แต่งให้นายร้อยเอกเฮนรีเบอร์นี เข้ามาขอทำสัญญาการค้าขายเป็นต้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ ซึ่งไทยก็ยินดีอนุโลมตามความประสงค์ของอังกฤษ ได้ตกลงกันทำเป็นหนังสือสัญญา ๑๔ ข้อ ดังเล่ามาแต่ก่อนแล้ว เฉพาะข้อ ๑๓ แห่งสัญญาฉบับนั้นมีความว่า

ไทยสัญญาต่ออังกฤษว่า ไทยให้อยู่รักษาเมืองไทรและไพร่พลเมืองเมืองไทร และคนเมืองเกาะหมากเมืองไทรจะได้ไปมาค้าขายอย่างเดิม และโคกระบือเป็ดไก่ข้าวเปลือกข้าวสาร ซึ่งเป็นเสบียงอาหารไพร่พลเมืองเมืองเกาะหมาก และกำปั่นในเมืองเกาะหมากต้องการซื้อแต่

(๑) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๑๘๗

เมืองไทร ไทยไม่เรียกภาษี และปากน้ำคลองใด ๆ ที่เมืองไทร ไทยไม่ตั้งส่วยขาด ไทยเรียกเอาภาษีจังกอบตามสมควร ไทยสัญญาว่า เจ้าพระยานคร ฯ กลับออกไปแต่กรุง ฯ จะปล่อยครอบครัวข้าทาสบ่าวคนสนิทของพระยาไทรคนเก่า ให้ไปคืนไปอยู่ตามชอบใจ อังกฤษสัญญาต่อไทยว่า ไม่ต้องการเมืองไทร อังกฤษไม่มารบกวนเอาเมืองไทร และไม่ให้พระยาไทรคนเก่ากับบ่าวไพร่ของพระยาไทรคนเก่า ไปรบกวนไปทำอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใด ณ เมืองไทรและเมืองอื่น ๆ ซึ่งขึ้นกับเมืองไทย และอังกฤษสัญญาว่า จะจัดแจงให้พระยาไทรคนเก่าไปอยู่เมืองอื่น ไม่ให้พระยาไทรคนเก่าอยู่ที่เกาะหมาก เมืองเปไหล เมืองเปหระ เมืองสลางอ เมืองพม่า ถ้าอังกฤษไม่ให้พระยาไทรคนเก่าไปอยู่เมืองอื่นตามสัญญา ก็ให้ไทยเรียกเอาภาษีข้าวเปลือกข้าวสารเมืองไทรเหมือนแต่ก่อน อังกฤษสัญญาว่า ไทยแขกจีนซึ่งอยู่ ณ เมืองเกาะหมากจะมาอยู่ ณ เมืองไทร อังกฤษไม่ห้ามปราม

"เมื่อทำหนังสือสัญญากับอังกฤษเสร็จแล้ว การที่ทั้งสองฝ่ายจะต้องจัดให้เป็นไปตามหนังสือสัญญา การอย่าง

อื่นไม่ปรากฏว่ามีข้อขัดข้องอย่างใด มีอยู่เรื่องเดียวแต่ที่อังกฤษจะต้องเอาตัวเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ไปจากเกาะหมาก ด้วยตั้งแต่เจ้าพระยาไทรหนีไปอาศัยอยู่ที่เกาะหมาก ไม่ได้ไปอยู่เปล่า คิดพากเพียรยุยงอังกฤษจะให้มาตีเมืองไทรคืนให้อยู่เสมอ ครั้นเห็นว่าอังกฤษไม่ตีเมืองไทรก็แต่งคนไปยุยงราษฎรในเมืองไทรให้ก่อการกำเริบต่าง ๆ ฝ่ายข้างอังกฤษที่ปกครองเกาะหมากนั้นนั้น ตามเนื้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุของอังกฤษดูความเห็นต่างกันเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งอยากให้อังกฤษยกกองทัพมารบไทยที่เมืองไทร อีกพวกหนึ่งจะเป็นด้วยรู้ว่ารัฐบาลอังกฤษที่อินเดียไม่มีความประสงค์ที่จะมารบไทย แต่แลเห็นประโยชน์อยู่ว่า การที่เจ้าพระยาไทรอยู่ที่เกาะหมาก และแกล้งก่อการวุ่นวายต่าง ๆ ในเมืองไทรนั้น เป็นเหตุให้ราษฎรเมืองไทรพากันอพยพไปอาศัยอยู่ในแดนอังกฤษมาก เป็นการทำให้เกิดประโยชน์แก่แผ่นดินของอังกฤษ จึงเป็นแต่พูดจาว่ากล่าวห้ามปรามเจ้าพระยาไทรแต่หาได้กวดขันจริงจังอย่างไรไม่ เจ้าพระ

ยานคร ฯ ได้พากเพียรทำการทั้งที่จะเป็นไมตรีดีกับอังกฤษ ให้เหมือนกับเมื่อเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ปกครองบ้านเมืองอยู่ และเอาใจใส่ปกครองราษฎรในเมืองไทรให้ได้รับความผาสุก ความข้อนี้มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของนายพันโท โล ซึ่งเป็นคนอังกฤษแต่งไว้ว่า ที่จริงเมื่อไทยปกครองเมืองไทรบุรีนั้น ปกครองดีกว่าเมื่อครั้งเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) เสียอีก แต่อังกฤษที่เกาะหมากก็ไม่ได้จัดการอย่างใดในเรื่องเจ้าพระยาไทรนอกจากตอบคำบอกกล่าวของเจ้าพระยานคร ฯ ว่าการที่รับเจ้าพระยาไทรไว้ที่เกาะหมากนั้น ทำตามขนบธรรมเนียมของประเทศใหญ่ทั้งหลายซึ่งยอมให้ผู้หนีร้อนมาพึ่งเย็น ได้พึ่งพาอาศัยในแดนดินเป็นที่อยู่ กับอีกอย่างหนึ่งได้ให้ไปว่ากล่าวแก่เจ้าพระยาไทรว่า ถ้าเจ้าพระยาไทรไปรบกวนไทยที่เมืองไทรบุรี จะหยุดเงินค่าเช่าไม่ยอมให้ตามสัญญาเช่าเกาะหมาก คำที่ว่านี้ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด เพราะเจ้าพระยาไทรไม่ได้มารบกวนโดยเปิดเผยด้วยตนเอง เป็แต่ลอบหนุนหลังใช้ให้ผู้อื่นมาก่อการกำเริบ ครั้งเมื่อรัฐบาลอังกฤษในอินเดียทำสัญญากับไทย รับรองมั่นคงว่าจะเอาเจ้าพระยา-

ไทรไปไว้ที่อื่น ถึงเวลาที่จะเอาตัวเจ้าพระยาไทรไป เจ้า-พระยาไทรไม่ยอมไปจากเกาะหมากอังกฤษจะบังคับ เจ้า-พระยาไทรก็แต่งทนายความให้ฟ้องในศาล ว่าเจ้าเมืองเกาะหมากจะทำให้เสื่อมเสียอิสรภาพผิดกฎหมาย ต้องเป็นความกันอยู่ยกหนึ่ง ครั้นเจ้าพระยาไทรได้ระหัสระเหียนว่าศาลจะตัดสินตามหนังสือสัญญาก็อพยพหลบหนีไปอยู่ที่ตำ-บลบรวส ในแขวงเมืองแประ อังกฤษต้องส่งเรือรบไปจับ ถึงเกิดต่อสู้กัน ทหารอังกฤษยิงพวกเจ้าพระยาไทรตายหลายคน ข้างอังกฤษก็ตายบ้าง จึงจับเจ้าพระยาไทรได้ ให้เอาตัวไปคุมไว้ที่เมืองมะละกาแต่นั้นมา

ต่อมาถึงปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) แต่งให้ตนกูดาอี ผู้บุตรกับตนกูอาเก็บถือหนังสือเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ขอให้เสนาบดีนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอรับพระราชทานโทษที่ได้กระทำความผิดล่วงพระราชอาญามาแต่หลัง จะขอเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท รับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อไป เวลานั้นประจวบตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองกะบังปาสู

ว่าง ด้วยตนกูอาสันถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ย้ายตนกูอาหนุ่ม มาเป็นผู้ว่าราชการเมืองกะบังปาสู และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ยกโทษพระราชทานเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ให้กลับว่าราชการเฉพาะเมืองไทรที่แบ่งใหม่(๑)

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) เข้ามารับราชการเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ตามกำหนดที่แบ่งใหม่ดังกล่าวมาแล้ว เจ้าพระยาไทรตั้งใจปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณโดยความสงบราบคาบ สมควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ จึงโปรดให้เจ้าพระยาคลังมีหนังสือทาบทามไปยังผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ว่าบัดนี้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเจ้าพระยาไทรเก่าเช่นเดิมแล้ว ขอให้ยกเลิกหนังสือสัญญาที่ได้ทำกันไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ เฉพาะข้อ ๑๓ อันเกี่ยวด้วยเรื่องเมืองไทรบุรีนั้นเสีย ฝ่ายผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษก็อนุโลมตามมีข้อความตอนนี้เล่าไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตน-

(๑) พระอธิบายของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในคำชี้แจงว่าด้วยเรื่อง มูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ

โกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียบเรียงว่า

ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำนั้น มิสเตอร์บอนำเจ้าเมืองสิงคโปร์ ฝากหนังสือแขกมาถึงเจ้าพระยาพระคลังฉบับหนึ่งใจความว่า ได้รับหนังสือของท่านฉบับหนึ่ง ลงวันพฤหัสบดีเดือนยี่แรม ๑๑ ค่ำปีฉลูตรีศก (พ.ศ. ๒๓๘๔) ความในหนังสือนั้นว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าเมืองไทรคนเก่ากลับคืนมารักษาเมืองไทรตามเดิม แล้วท่านขอยกหนังสือสัญญาข้อ ๑๓ ว่าด้วยการเมืองไทรเสียข้อ ๑ ข้าพเจ้าได้ฝากหนังสือไปถึงเจ้าเมืองบังกลาแล้ว เจ้าเมืองบังกลา สั่งให้ข้าพเจ้าทำหนังสือมาถึงท่านว่า ที่จะยกหนังสือสัญญาข้อ ๑๓ นั้นก็ให้ยกเสีย แต่ให้มีความแทนข้อ ๑๓ ลงใหม่ว่า อังกฤษสัญญากับไทยว่า อังกฤษไม่อยากได้เมืองไทร และจะไม่ยกไปตีเมืองไทรแล้วสัญญาว่า จะไม่ให้พวกเจ้าเมืองไทรเก่า ซึ่งเป็นคนร้ายทำวุ่นวายในเมืองไทรและเมืองอื่น ๆ ที่ขึ้นแก่เมืองไทยต่อไปได้ จะไม่ให้อาศัยอยู่ที่เมืองเกาะหมาก เมืองเประ เมืองสลางอ และเมืองพม่าซึ่งเป็นของอังกฤษ

แห่งใด ๆ คิดจะจัดให้ไปเสียเมืองอื่นที่ไกล ๆ ถ้าอังกฤษไม่ให้ไปอยู่เมืองอื่นเหมือนอย่างสัญญานี้ ให้ไทยเรียกภาษีข้าวเปลือกข้าวสารตามเดิม ข้าพเจ้าได้บอกไปถึงเจ้าเมืองบังกลา เจ้าเมืองบังกลาก็เห็นชอบแล้ว ซึ่งโปรดให้เจ้าเมืองไทรเก่ากลับไปอยู่เมืองไทรนั้น ข้าพเจ้ามีความยินดีนัก หนังสือลงเดือนอ๊อกโตเบอร์ คริสต์ศักราช ๑๘๔๒ ตรงกับเดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำปีขาล จัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๘๕[๑]

แต่ข้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ดังนำมาเล่าไว้นี้สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสงสัยว่า บางทีความจริงจะแตกต่างไปอีกอย่างหนึ่ง จึงทรงทักท้วงไว้ว่า

ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกโทษพระราชทานเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) แล้ว โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือออกไปถึงเจ้า

(๑) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๒๖๕

เมืองสิงคโปร์ ขอยกเลิกสัญญาข้อ ๑๓ ในตอนที่ว่า อังกฤษรับสัญญาจะป้องกันไม่ให้พวกเจ้าพระยาไทรเข้ามาทำร้ายเมืองไทรบุรี และอังกฤษรับจะเอาตัวเจ้าพระยาไทรไว้ที่อื่น หนังสือสัญญาตอนนี้ได้เลิกจริง แต่ข้าพเจ้าสงสัยว่า จะเป็นด้วยอังกฤษขอเลิก มิใช่ไทยขอเลิกดังกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (๓)

(๓) จดหมายหลวงอุดมสมบัติ ตอนประชุมความท้ายเรื่อง หน้า ๔๓๖

๗๐๖ ศิลปะอินเดีย เล่ม ๑ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล

กล่าวถึงการค้นคว้าเกี่ยวกับอารยธรรมอินเดีย ลักษณะโดยทั่วไป ความงาม และวิวัฒนาการของศิลปะอินเดีย ศิลปะสมัยต้นประวัติศาสตร์หรือศิลปะอินเดียโบราณ ศิลปะคันธารราฐมถุราและอมราวดี ซึ่งเหมาะอย่างยิ่งสำหรับผู้สนใจความรู้ด้านโบราณคดี

๙๐๑-๙๐๒ ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๑–๒

เล่ม ๑ กล่าวถึงลัทธิธรรมเนียมประเพณีการปกครองเรื่องเงินของราษฎรภาคอีสาน ประเพณีแต่งงานในลักษณะต่าง ๆ ชนชาติชาวป่าซึ่งมีหลายชาติด้วยกัน และเรื่องตำราหนังที่เล่นในงานมหรสพ

เล่ม ๒ กล่าวถึงหมายรับสั่งการพระราชพิธีและงานพระราชพิธีต่างๆ หมายรับสั่งเรื่องรับเซอร์ยอนเบาริงตำราขบวนเสด็จครั้งกรุงเก่า ลักษณะการพระราชพิธีโสกันต์ และคำให้การของสมณทูตพม่าว่าด้วยประเพณีสังฆมณฑลในประเทศพม่า ฯ ล ฯ

๑๓๑๙-๑๓๒๐ **ทรัพย์ในดิน เล่ม ๑-๒ ของ สันตสิริ**

แปลจากผลงานเรื่อง The Good Earth ของเพิร์ล เอส.บั๊ค ซึ่งเป็นงานชิ้นเอกที่ผู้ประพันธ์ได้รับรางวัลโนเบิล ผู้เขียนสามารถถ่ายทอดขนบธรรมเนียมประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนอย่างแจ่มชัด ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ที่ได้คลุกคลีกับชีวิตบนผืนแผ่นดินใหญ่มานาน ความซื่อสัตย์และอดทนของผู้หญิงจีนที่มีต่อสามีและครอบครัว ซึ่งจะเห็นได้เด่นชัดในตัวโอลันภรรยาของหวางหลุง

๑๓๓๓ **เรื่องสั้นตัวอย่าง ของ นายเจือ สตะเวทิน**

เป็นหนังสือที่ผู้เขียนได้รวบรวมเรื่องสั้นตัวอย่างทั้งเก่าและใหม่ของนักประพันธ์ชาวต่างประเทศหลายท่าน ซึ่งมีแนวการเขียนแตกต่างกันออกไปทั้งในด้านการดำเนินเนื้อเรื่อง การใช้สำนวนโวหารอันแสดงถึงศิลปะการประพันธ์ และทักษะทางวรรณคดี ซึ่งจะให้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินและประโยชน์อย่างคุ้มค่า

๑๔๑๓-๑๔๑๔ นิทานอิหร่านราชธรรม (ประชุมปกรณัม เล่ม ๑-๒) ของกรมศิลปากร

นิทานพวกนี้เป็นนิทานแขก ไทยมาเรียกกันว่า "เรื่องสิบสองเหลี่ยม" ต้นฉบับเดิมมาแปลเป็นภาษาไทยแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นเรื่องที่นับถือกันมากเพราะเป็นนิทานสุภาษิตว่าด้วยราชธรรม

๑๕๐๕ รวมปาฐกถา ของ หลวงวิเชียรแพทยาคม

เป็นปาฐกถาที่บรรยายว่าด้วยปัญหาเรื่องกิจวัตรประจำวันของคนทั่วไป การศึกษา มารยาท กามารมณ์ และการสมรส ปัญหาเรื่องการเข้าสมาคม และจิตวิทยาด้านต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น ๑๔ เรื่อง ซึ่งเป็นเรื่องน่าอ่านน่าสนใจทั้งสิ้น

๑๕๑๐ รวมเรื่องเขียนของนายสุกิจ นิมมานเหมินทร์

เป็นหนังสือดีอีกเล่มหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนได้รวบรวมเรื่องที่น่าสนใจไว้หลายเรื่อง เช่น นักเรียนสตรีเรียนวิทยาศาสตร์ไปทำไม หรั่งไย ไทยเป็นหรั่งเขิน ไทยหัว ความผิดแบบวิลันดา ประวัติคำบางคำ เชียงตุง เชียงรุ้ง ฯลฯ เรื่องเหล่านี้ชวนอ่าน และมีข้อคิดที่น่าสนใจทั้งสิ้น △ △

๑๕๑๑-๑๕๑๒ รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี เล่ม ๑-๒

หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมผลงานที่ ท่าน ผู้ทรง คุณวุฒิ ได้แสดง ปา ฐก ถา ไว้ใน งาน นิ ทรรศ การอนุสรณ์ อยุธยา ๒๐๐ ปี ประกอบด้วยสาระวิชาการ เรื่อง- ราวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับสมัยอยุธยาหลายด้าน อาทิ เช่นการแพทย์ กฎหมาย วรรณกรรม สถาปัตยกรรม การศาสนา การปกครอง การติดต่อต่างประเทศ ประติมากรรม การละเล่นสมัยอยุธยา ปืนใหญ่กับ วัดท่าการ้อง ฯลฯ

๑๖๑๗ ชุมนุมนิพนธ์ ของ อ.น.ก.

เป็นหนังสือรวบรวมเรื่องราว ที่ พระยา อุปกิต ศิลป- สาร ได้แต่งเอา ไว้ซึ่ง มี ทั้ง คติพจน์ เรื่อง เล่า บทละคร เกร็ดภาษาไทย ปาฐกถา ถ้อยคำสำนวน ไทยต่าง ๆ □

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒ เมษายน ๒๕๑๒

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03966 0413